BYZONDERE

BYZONDERE AENMERKINGEN
OVER HET AENLEGGEN VAN
PRAGTIGE EN GEMEENE
LANDHUIZEN, LUSTHOVEN, PLANTAGIEN
EN AENKLEVENDE CIERAEDEN:

WAER BY GEVOEGT IS

Eene Verhandeling aengaende het snoeijen en voortteelen van *VRUGT-* en *WILDE BOOMEN*; inzonderheid eene nette Beschryving om jaerlyks overvloedig *DRUIVEN* in de open Lucht; ook by vervroeging in *STOOK-* en andere *WARME KASSEN*, voort te brengen;

ALS MEDE

Om onfeilbaer *ANANAS-VRUGTEN*, ook *CITROEN-*, *LIMOEN-*, *ORANJE-BOOMEN*, en andere Gewassen van warmer Luchtstreek, onder onze koude voort te queeken en te vermenigvuldigen, nevens een Berigt om de benoodigde *WEER-GLASEN* daer toe te maken;

NOG

Beproefde Waerneemingen wegens het voortteelen van *AERD-* en *WARMOES-VRUGTEN*, het behandelen der *MOESTUINEN*, het aenleggen der *BROEIBAKKEN* voor Meloenen en soortgelyke Gewassen, en hoe men de beste *MELOENEN* in dezelven kan teelen enz.

Alles in den tyd van Vyftig Jaeren ondervonden, aengetekend, omstandig beschreven en met daer toe noodige Plaeten opgehelderd.

TWEEDE DRUK.

Vermeerdert met twee *AENHANGZELS*, handelende over het aenleggen der

TREKKASSEN VOOR DE PERSIKKEN ENZ.

EN OVER HET

KWEEKEN DER BLOEMEN.

TE AMSTELDAM,

By de Wed: K. VAN TONGERLO en ZOON,

MDCCLXVI.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

DE UITGEVER

aen den

LEZER.

ie zig verbeeld, dat deze Byzondere Aenmerkingen over de Landhuizen, Plantagien, Boom-, Warmoes- en andere Vrugten; mitsgaders Uitlandſe Gewaſſen enz. *naemloos het licht zien, om dat Hy, die, als uit de volgende Miſſive kan gezien worden, daer van aentekeninge gehouden heeft, zulks te gering oordeelt te wezen, zal eene verkeerde rekeninge opmaeken; want Hy zoude zyne Tuin-oeffeningen, met voorbeelden van Koningen en Vorſten, daer aen hunne uuren van uitſpanninge mede beſteed hebbende, konnen ſtaeven; dog het zelve dikwils, by herhaelinge, in Opdragten en Voorredens over diergelyke ſtoffen, aengewezen zynde, zullen wy daer van niets ophaelen: maer alleen melden, dat de reden, waerom Hy niet gewilt heeft, dat dit Werk met zynen naem, op des zelfs voorhoofd, zoude pronken, enkel en alleen is, om dat Hy 'er nog dank, roem, of voordeel, veeltyds de eenige oogmerken van zommige Schryvers, mede beoogt. De oorſprong van deze Uitgave is, dat Hy, door een voornaem Perſonaedje met nadruk verzogt zynde, deze zyne Aentekeningen aen Hem mede te deelen, de zelve voor-af aen my, die mede om een afſchrift verzogt hadde, heeft overgegeven. Wanneer nu, in het leezen der zelven, veele tot hier toe onbekende waerneemingen, zo aengaande de Culture, als anderzints, daar in vonde; hebbe ik gemeent, dat die niet alleen aen dezen Voornaemen Perſonaedje, maer ook aen alle Liefhebbers der Tuin-oeffeninge behoorden mede gedeelt te worden: om nu zulks werkſtellig te maeken, hebbe ik, meer dan eenmael, by zyn W. E. aengehouden, die het my eindelyk, om daer door de menigvuldige verzoeken om aftekeningen van Kaſſen enz. te ontgaen, heeft toegeſtaen: dienvolgens hebbe ik de moeite genomen om meergemelde Waerneemingen en Ondervindingen in de tegenwoordige Orde en Verdeelingen te ſchikken en op te ſtellen: nogtans al mede om van dezen mynen arbeid de minſte gunſt of voordeel te begeeren; zullende my vergenoegen, wanneer*

neer

neer den Lezer in alles klaer en verſtaenbaer, (want op eenen beſchaefden ſtyl, veel min eene nette ſpellinge weinig hebbe agt geſlagen) mag voorkomen, op dat de leergierige Tuin-oeffenaer zyn voordeel en vermaek daer uit mag trekken. Dat zulks nu uit dit voortreffelyke Werk te haelen is, zoude ik uit veele byzonderheden, daer in te vinden, konnen betoogen; maer vermids het Werk zig zelfs moet pryzen of laeken, zo zende den G. L. tot het zelve, en de daer voorgeſtelde onderregtende Miſſive; verblyvende alles aen zyn eigen onderzoek, mits dat hy het verhandelde onpartydiglyk, door de ondervindinge en behandelinge, ter toets brenge.

Het overige van deze Voorreeden heeft alleenlyk betrekking tot de eerſte Uitgave van dit Werk, waerom wy niet nodig geoordeeld hebben het zelve hier te plaetzen. Ten opzichte van dezen tweeden Druk, moeten wy den Leezer berichten, dat wy het niet ondienſtig geoordeeld hebben, denzelven tot eene grootere volkomenheid te brengen, door de byvoeging van twee Aenhangzels, van welken het eerſte handelt over het aenleggen van TREKKASSEN voor PERSIKKE *en andere Vruchten, om ze vroeger, dan gewoonlyk, te hebben, welke liefhebbery nog niet bekend ſchynt geweeſt te zyn, toen de kundige Schryver zyne* Byzondere Aenmerkingen *zamenſtelde. Het tweede Aenhangzel beſtaet in eene Verhandeling* over het KWEEKEN en VERMEENIGVULDIGEN der BLOEMGEWASSEN, *en om de Bloemen op 't fraeiſte te teelen, volgens veertigjaerige ondervinding van een Liefhebber opgeſteld. Wy hoopen, dat deze Stukken, welken aen de volmaektheid van dit doorwrochte Werk ſcheenen te ontbreeken, den Liefhebberen niet onaengenaem zullen zyn.*

MIS-

MISSIVE

aen

N. N.

dienende te gelyk tot eene Inleiding van de Byzondere Aenmerkingen over het aenleggen van een Lust-huis met Plantagien.

Wanneer .. my eene ruuwe schets gaf wegens zyn voorneemen omtrent het aenleggen van . . . . ; en ter zelver tyd berigtede dat ik den grond, en des zelfs gesteltheid, ook de vlakte der Landsdouwen even zoo moeste aenmerken, als die romdom de Stad Amsterdam zyn, dagte ik niet, dat het zelve van zulken ongehoorde uitgestrektheid zoude wezen, als uit het nader gegeven berigt kome te verneemen: dit maekt eene groote verandering omtrent de voorige ontwerpen; wan nu moet eene gantse andere schikking gemaekt, en alles vergroot worden.

Het is een algemeene misslag wegens veel Prael-gebouwen, dat ze, aengelegt wordende, te klein begrepen, en daer na by gedeeltens vergroot worden; het geen niet alleen meerder kosten baert, maer ook minder luister geeft: daer omtrent meene ik in de nevens zendende Tekeningen voorzien, en alles om aen de prael te voldoen geschikt te hebben.

In de algemeene Grond-tekeninge zal men bevinden, dat aen de groote rivier, om hoog, zodanige water-leidingen gemaekt zyn, die, in het geheel of ten deele, door onderaerdse buizen tot na by de Gebouwen en Tuinen konnen gebragt worden, om daer uit natuurlyke grootse Watervallen, Fonteinen en andere Waterspelingen voort te brengen: maer vermids het zoude konnen gebeuren, dat deze groote rivier, in droogejaeren, geen genoegzaem water toebragte, dan zal het benodigde door de aengewezen Moolens, daer toe konnen opgemaelt worden; de welke ook in natte jaeren, door verstek, het overvloedige water zullen konnen uitmaelen.

Vorders is in de algemeene Tekeninge alles in klein bestek; maer de afzonderlyke gedeeltens in groot bestek, volgens de Rhynlandse voetmaet, naaukeurig aengewezen: dus ziet men de Plaets met des zelfs Mei-

ren, wyde en nauwer Graften, Vyvers en andere water-doorſnydingen: daer na hoe en waer, na de hedendaegſe wyze, de Boſſchaedjens, Wild-baenen, Doolhoven, Dreeven, Laenen van uitkroonende en opgeſchoren Boomen, Fruit, Blom-, en Moes-hoven, Enteryen, Theaters, Berſeaus, Lof, Gras-, en Palm-werken, Scheer-heggen, Terraſſen enz. moeten aangelegt worden. Ook de Gebouwen, zoo in Grond- als Stand-tekeningen, mitsgaders alle de Ciraeden, als Luſtprieelen, Grotten, Water-vallen, Fonteinen, groote en kleine Groepen, enkelde Beelden, Thermen, Buſten, Vaeſen, Tenten, Piramiden enz.

Aengaende het verzogte afſchrift van myne gehoude aenmerkingen en ondervindingen wegens den Tuin-bouw, moete ik voor af zeggen, dat de zelve, in den beginne zyn te zamen geſtelt uit onderrigtingen en geſchriften van zodanigen, de welken ik meende groote kennis van den Tuin-bouw te hebben; dog de eige ondervinding leerde my wel haeſt, dat de meeſte Schryvers ſlegts Uittrekkers zyn, niet alleen van oude, maer ook van latere geſchriften, ja dat de beſte veeltyds enkele beſpiegelaers zyn van het geſtel der gewaſſen, zonder de minſte werkelyke oeffening hunne Lezers aen de hand te geven; zo dat zulke boeken voor zodanigen, die de bewerkinge betragten, van weinig nut zyn.

Dit deede my beſluiten om alles door eige oeffeninge te onderzoeken, en niet anders te boek te ſtellen, als daer van ik dikmaels goede gevolgen gezien hebbe, waer uit dan deze Aentekeningen zyn geboren: de zelve ſtrekken zig niet uit tot alle gewaſſen, veel min dat ze alle onderſcheide ſoorten van die gewaſſen behelzen; zulks is niet te doen, vermids myne naeukeurige agtgeving omtrent de zaed-gewaſſen my geſtadige verwiſſelingen geopenbaert heeft; uit de welke ik vernomen hebbe dat der zelver ſoorten tot een oneindig getal vermeerderen; welkers naſpeuring, van veel arbeid en weinig dienſt zynde, ook geenzins tot myn oogmerk ſtrekkende, den Kruid-beſchryvers, en die der Graen-vrugten den Akkerman aenbeveele. Myn voorneemen is alleen, om hier eene aenleidinge te geven, op wat wyze men een Fruit-, Warmoes-, en Bloem-hof, in alle Saizoenen des jaers, met ſmaekelyke vrugten en cierlyke bloemen zal tragten te voorzien, en dat niet alleen met zodanigen, die onder onze luchtſtreek natuurlyk vooortkomen; maer ook met zulken, die, uit vreemde warme landen, tot ons overgebragt zynde, nu by ons door konſt, even als natuurlyke gewaſſen, aengequeekt en voortgeteelt worden.

Ik

Ik hadde deze myne Aenmerkingen in den beginne tweeledig verdeelt, waer van het eerſte lid de Hout-gewaſſen betrefte, en het andere de vervroeging der vrugt-rypinge, voor de komſt van haer natuurlyke Saizoenen; waer na de Moes-teeling volgde: maer na dat my hebt gelieven raed te plegen over het aenleggen van uw Luſt-huis en Tuinen, hebbe ik myne gedagten laten gaen over het volkomen beſlag van eene Buitenplaets, zoo omtrent het aenleggen der Gebouwen, als Timmeren, Metzelen, Materiaelen enz, (waer omtrent men moet agt geven, dat men geen hout moet gebruiken, dat in zyne jeugdige kragtige aenwas, maer naby zyne ſtilſtand gehakt is:) als hoe de zelve door verſcheide voorwerpen van gezigten en andere cieraeden aengenaem te maeken is.

Dit heeft nu myne Aentekeningen zeer veel doen aengroeyen, en ook eene verandering in de ſchikkinge van deze twee verdeelingen veroorzaekt, waer door nu ieder in onderſcheide Boeken en Hoofddeelen geſchikt zyn, en dat wel in die ordre als uit der zelver inhoud, hier na uitgedrukt, zult zien.

In het werk zelfs zullen veele ongehoorde zaeken voorkomen, die ik egter, om den Tuin-bouw met eenen gewenſten uitſlag te oeffenen, nodig agte te weten, ondertuſſen twyfele ik niet of men zal, uit myne zonderlinge wyze van behandelinge, ligtelyk gewaer worden, dat my van het voorſchrift van andere Schryvers niet bedient hebbe: en om my van waenwysheid (het natuurlyk gebrek der meeſte Tuin oeffenaers) te ontſchuldigen, zoo verklaere ik opregtelyk weinig van veele dingen te weten, en nog minder van de oorzaeken, daer door die komen te gebeuren, dies komt het my veeltyds onbegrypelyk voor, hoe dat de zelve geſchieden; als by voorbeeld,

Hoe zoo zeer glibber-gladde vloeibaere ſtoffen, als het water en de luchtdeelen zyn, zoo ſterk konnen te zamen trekken, dat ze tot verſcheide geſteltens van harde lichaemen, en gants verſchillende eigenſchappen gevormt worden; gelyk geſchied in de Metallen, Mineraelen, Hout-, en Kruid-gewaſſen, Dieren; en in 't algemeen in alles dat het leven geniet.

Hoe boomen en gewaſſen, welkers groei, beſtand, en leven van deze vogtige vloeibaere ſtoffen af hangen, de zelve konnen verkrygen op hooge drooge ſteen-klippen en ſteen-bergen, daer men zeer weinig aerde vind.

Hoe veele hooge en droog-ſtaende gewaſſen zeer vogtige en verkoelende vrugten konnen voortbrengen: daer in tegendeel de meeſte

water-gewassen, zelfs die diep van onder uit den grond voortkomen, verwarmende zyn.

Hoe het komt dat veele Aerd-vrugten, in vogtige regenagtige jaeren, drooger en smaekelyker zyn, als wanneer ze meerder droogten en warmer Zonne-straelen genieten: ja dat veeltyds in drooge, heete, zonnige jaeren, zommige gewassen, door vogtigheid, die ze boven den grond verkrygen, verrotten.

Hoe het komt dat de zaeden, uit een en de zelve gewassen, verscheide veranderde soorten voortbrengen; en waerom de zelve eene onderscheide behandeling omtrent het zaeyen, verplanten, en verdere onderhouding begeeren.

Waerom veele gewassen, van haer zelfs gezaait, buiten 's menschen toedoen, beter en natuurlyker groeijen; dan wanneer ze door menschen gezaeit, zorgvuldig gade geslagen, en behandelt worden.

Wat de oorzaek is van het groote onderscheid der Koleuren, Smaekingen, en uitwerkende kragten, zoo omtrent de gewassen als andere lichaemen.

Hoe dat van zodanige plantsoenen, de welke op eenen tyd onder de zelve Luchtstreek in even gelyke aerde gezaeit, geplant, of van stek nevens malkanderen gestoken, en naderhand in groei zynde, door gelyke lucht, regen, sneeu, hagel, rym, daeu, zonneschyn, wind enz. aengedaen wezende, nogtans zeer van den anderen verschillende gewassen voortkomen; want Perzikken, Pruimen, Druiven, Kerssen, Aelbeziën enz. geven, onder een dun buiten-schilletje, bolle, sappige en geurige buiten-bolsters, daerom die als smaekelyke vrugten gegeten worden; dewyl de daer nevens groeijende Pyn-appels, Karstanjen, Nooten, Amandelen, enz. harde, drooge, wrange en oneetbaere buiten-bolsters hebben, en drooge vrugten voortbrengen.

Waerom dikke stammen of takken haere natuur verlaten, en de natuur van een dun takje, of, het geen nog vreemder is, van een schilletje, waer in een houtig oogje gevonden werd, aenneemen: als het Enten, Oculeeren, Zoogen aenwyzen; daeromtrent nog aenmerkelyker is, dat niet alleen de boven-tak, maer zelfs de wortels in den grond veeltyds van natuure veranderen, en wel zodanig, dat het plantsoen zyne oude wortels verlaet, en na den aerd van het daer op gestelde Ent of Oculatie, in vervolg van groei, des zelfs wortels aenneemt, zoo dat, indien de boom voor het enten veele wortels hadde, wanneer op de zelve een plantsoen geënt is, dat van natuure weinige wortels heeft, ook weinige; en daerentegen, indien de boom van het Ent veele, en

en het plantſoen weinige wortels heeft, ook veele wortels zal verkrygen: nogtans gaet het niet altyd zeker, dat alle plantſoenen de natuur van het Ent aenneemen, want het gebeurt wel, dat het Ent zig na het plantſoen ſchikt; als te zien is daer van het Enten geſproken word.

Nog bevind men dat zommig boom-gewas, zonder verent of veroculeert te worden, zodanig van natuure verandert, dat het geen eerſt appel, daer na peer: en het geen eerſt peer, daer na appel: ook wel appel en peer te gelyk in eene en de zelve vrugt voortbrengt; en wel zoo, dat ieders of beiders eigenſchap in eene vrugt van binnen en buiten zigtbaer, ook door reuk en ſmaek te onderſcheiden is; gelyk men aen de Hermaphrodiet Cederaeten, of Citroen, en Oranje, Biſarré genaemt, zal bevinden; wordende het zelve gewoonlyk door het beſnoeyen van derzelver min of meer kragtig hout-gewas veroorzaekt; want kragtige hout-gewaſſen zullen meerder tot Oranje-appel, dog magere tot Citroen verloopen: daerenboven kan men, door het beſnoeijen, kragtiger hout-gewas, wanneer de magere kribbelige ſcheuten weggeſneden worden, verkrygen: zoo ook minder hout-gewas, als men de magere aenhoud, en de kragtige ſcheuten uitſnoeit.

Wyders zyn my ontallyke andere dingen en byzonderheden, geduurende myne Tuin-oeffening, volgens en tegen verwagtinge, voorgekomen, welkers oorſpronkelyke en aennemende hoedanigheden, wegens der zelver uitwerkinge, niet hebbe konnen wys werden; ſchoon ik de Vermaerde en Konſtige Ontleders der Gewaſſen Malpigius, Grew en andere daer over meermaelen hebbe geraedpleegt: deze ſchryven wel,

Dat alle ſoorten van Boomen, Planten en andere Gewaſſen van een dierlyk geſtel zyn, ook long en pypen hebben om des levens benodigende lucht-deelen in te haelen, en wederom uit te ademen, wanneer ze haere werking van binnen volbragt hebben: daar by voegen ze dat de gewaſſen, als de dieren, van Aders, Zenuwen, Muſculen, Vlees, Merg, Beenen enz. voorzien zyn. (a)

Van het zaed zeggen ze, dat het zelve, in den aenwas, op verſcheide wyze gevormt, en in zommige vrugten van binnen, en in andere van buiten gevonden word.

Dat de zaeden, bekleed met verſcheide huiden, zommige van een, twee, drie, vier, vyf, zes, en meerder verdeelingen, door de vogten

(a) Malpigii *Anatome Plantarum.* Grew *Anatomia Plant. cap.* 2 en 3.

ten aen het zwellen gebragt zynde, daer na van malkanderen ſcheiden, als wanneer deze vogten, tot de eerſte binnen-baſt ingedrongen, zig beginnen te zuiveren, en alsdan in de pooren van de tweede baſt aen het geſten geraeken: alwaer ze een wortel- en ſtam-ſpruitje met des zelfs adertjens, vezeltjens enz. doen voortkomen: dat vorders deze beide ſpruitjens tot wortel en ſtam groeyen, beſtaende uit ſchorſſe, vleezige, houtige en merg-deelen met haere tuſſenvoegzels, de welke van de vleezige deelen in breedte onderſcheiden, en met aderen, veezels enz. voorzien zyn. Dat de pooren der tuſſenvoegzels in de wortels meeſt in de breedte, dog ook ſomtyds in de lengte vernomen worden, maer dat de hout-pooren nooit in de breedte, maer altyd in de lengte, regt op en neer, ontdekt worden. Dat alles haere werking doet na haere byzondere eigenſchappen, met de vogten te ontfangen, tot ſappen te doen geſten, klenzen, ſcheiden, en in de zoo even beſchreven pooren na haere geſteltheid te verſpreiden. (*b*)

Zy geven reden, waerom de Wortels nederwaerts, en door de vaſtigheid der aerde met keeren groeyen; en waerom de Stam opwaerts groeit, en met zy-takken voorzien is: als ook hoedanig haer wasdom by verlenging en by verdikking geſchied. Waerom zommige boomen wortels uit den ſtam, boven de aerde, verkrygen: en waer van daen ze de krullen en bindzels bekomen. (*c*)

Zy toonen dat de Takken met quaſten en knoopen, als ook met uit en op-waſſen van bolletjens, dorentjes, hairen enz. groeyen. Dat behalven de dienſt van het merg of de pit van het hout, 't geen aldaer is tot bewaering en des te beter voortſtuwing der ſappen en vogten door het gewas, die holligheid het zelve te gelyk meer ſtyfte byzet. (*d*)

Zy beſchryven het geſtel der Bladen: dat een en het zelve gewas onderſcheide ſoorten voortbrengt; waerom de bladen plat, eenige rondom effen, zommige met tandjes, en andere in de kanten meer of min ingeſneden zyn. (*e*)

Ook geven zy eene beſchryvinge van de Bloemen; en zeggen dat die beſtaen uit bekleedzels, bladen, hart enz. met haere dorentjens en haertjens in en op de zelve; ook melden ze van der zelver verſcheidenheid en onderſcheide koleuren. (*f*).

Daerenboven diſſen zy veele ſoorten van vrugten, in des zelfs deelen,

(*b*) Malpighius *de Seminum vegetatione*. Grew *Anatom. Plantar. cap.* 1. & 7.
(*c*) Malpighius *de Radicibus Plantarum*. Grew *Anatom. Plantar. cap.* 2.
(*d*) Grew *Anatom. Plantar. cap.* 4. (*e*) Grew *Anatom. Plantar. cap.* 4. (*f*) Idem *cap.* 5.

len, op; en toonen der zelver gebruik aen, als ook waerom de vrugten beter gegeten zyn dan de andere gedeeltens der plante: wyders geven ze reden, waerom de vrugten rond groeyen, en waerom de rondste de smaekelykste zyn. (*g*)

Zy verklaeren ook de oorzaek van veele byzonderheden aengaende de boomen, planten en andere gewassen; mitsgaders die van haere onderhevige ziekten; benevens die van het ongedierte in, op en omtrent de gewassen.

Ondertussen zyn Malpighius en Grew door hunne vergroot-glazen nog zoo verre niet gekomen, dat ze in de zaeden volwasse boomen, met vrugten beladen, gezien hebben; zoo als de naeuwkeurige Onderzoeker Leeuwenhoek; die na deze groote Mannen geschreven, en de glazen tot diergelyke en meerdere vergrooting gebragt heeft; voorgeeft ontdekt te hebben: welkers onderzoek aen andere overlatende, moete ik alleenlyk tot myn leedwezen betuigen, dat ik door deze Ontleedkunde nog geen gewenste uitslag tot voorkoming van quynende ziekten, en het beschadende ongedierte der gewassen omtrent haere teelinge ondervonden hebbe.

Derhalven schynen my deze Onderzoekers uitvinders van nieuwigheden te wezen, die in bloote bespiegelingen bestaen: dewyl de Ouden eenvoudiger, leerzaemer en tot meerder nut geschreven hebben: maer het was te wensen, dat zy de beschryvinge der gewassen, en der zelver oeffeninge met meerder uitbreidinge hadden nagelaten; want dat zoude ons, schoon veele naemen van de zelve door den tyd als nu onkenbaer zyn gewerden, veel licht byzetten; het geen men nog meer zoude konnen hebben, indien Plaet- en Letter-drukkonsten in die tyden bekend geweest waeren; daer door men nu niet alleen dienstige afbeeldingen van vreemde pragtige Hoven en Gebouwen met der zelver cieraeden komt te missen, maer ook zeer gebrekige afschriften van deze Schryvers moet gebruiken; waer in duidelyke zinverdraeijingen en letter-fouten gevonden worden; behalven dat de verwoestende tyd ons van veele nutte en leerzaeme schriften berooft heeft. Ondertussen merke ik aen, dat men niet alles voor gebrekig moet afgeschreven houden, veel min de oude Schryvers veroordeelen, wanneer ze van ons, 't zy wegens de gronden, of der zelver bearbeidinge en bemestinge, of eigenschap der mest enz. 't zy wegens de behandelinge der gewassen, als zaeyen, planten, bevogtigen, snoeyen en

(*g*) Idem *cap.* 6.

en verdere onderhouding, in meninge en doeninge verschillen, alvorens men van hunne luchtstreeken, gronden, voedinge der dieren, vermenginge der mest enz. mitsgaders van hunne gewassen en andere met ons verschillende omstandigheden grondige en volkomen kennisse heeft; want daer omtrent moet men opmerkende zyn, en by de doeninge veranderingen maeken.

Dus kan men hen ook niet veroordeelen wegens het planten van zommige Hout-gewassen op hooge bergen, of digt aen zee gelegen plaetzen, om die te beter te doen groeyen, schoon wy in het planten van de zelve Hout-gewassen, op dusdanige plaetzen, noit goede boomen zien voortkomen; want zoo men het groot onderscheid tussen hunne en onze luchtstreeken, nevens de gesteldheid van hunne gronden aenmerkt, als mede dat hunne Zee-winden, (die by ons de gewassen, daer tegen niet beschut zynde, ten uitersten beschadigen,) minder schadelyk zyn; en dat men zelfs hedendaegs, in zommige landen, de naby de zee geplante boomen, zeer wasselyk ziet groeyen; dan zal men moeten besluiten, dat het alles aen onze luchtstreeken toe te schryven is; en dat 'er veele verborgentheden in de uitwerkinge der natuure zyn, daer van wy niets weeten; als mede dat men niet, als door eene naeuwkeurige agtgevinge op 't gevolg onzer doeninge, kennis kan krygen, wegens het geene ons te doen of te laten staet.

Ook moet het ons niet onmogelyk schynen, dat in de Mest van gelyke dieren byzondere eigenschappen van meer of minder verwarmende kragt konnen zyn, en dat gevolgelyk in die te vermengen en tot nuttig gebruik te maeken, verscheidentlyk moet gehandelt worden: zulks kan van de levens-wys der dieren, en voornamentlyk van het voedzel voortkomen; zoo bevind men groot onderscheid omtrent de uitwerkende kragt der Paerden-mest; zullende die van Hengsten of Merry-paerden, zelfs na haere snelle beweging of ledige stilstand, na dat met veel kort, boonen, of haver gevoert zyn, kragtiger en heeter wezen; dan wanneer ze met enkel hooi, stroo, of in een natte krebbe, met slegt meel en zemelen, in veel water vermengt, gevoert zyn; als ook na dat men daer van vers, of in verrottinge, met vermenginge van minder of meerder stroo, gebruik maekt. Dus kan ook de Zwynen-mest, de welke Theophrastus schryft zeer verhettende te zyn, onder die luchtstreek, door het voedzel, deze eigenschappen gehad hebben: schoon de mest van onze schot-varkens, die met wey en gewatert meel gevoed worden, niet verwarmende is.

Alhoewel onze luchtstreek met de hunne veel verscheelt; hebbende

wy ſterke vriezende winters, en geene zoo geſtadige langduurige zomers; zynde ook onze gronden vlakker, boller en ſteekbaerder, als hunne berg-, valei-, en andere gronden; nogtans bevinde ik veele dingen, die zy tot voortteeling der Gewaſſen in 't werk ſtelden, met onze overeenkomende, en by ons mede nuttig en dienſtig te wezen.

Dus was bequaem winter-weer met veel ſneeu by de Ouden doorgaens een voorbode van vrugtbaere gevolgen: ook maekten koude Noorde zomer-winden, en zodanige regens by hen zuiverder lucht en bequaemer gronden tot verfriſſing van menſen, beeſten en gewasſen, als ſlappe Zuide zomer-winden met zoele fyne zagte regens, de welke door haere broeyende warmte eene ongezonde lucht veroorzaekten, die aen menſen, beeſten en gewaſſen ſchadelyk, en van langen duur zynde, veeltyds doodlyk waren. Even zoo is het by ons. Nogtans wederſpreekt dit niet, dat felle ontydige vorſt, ſterke guure Noorde winden, dusdanige regens, ontydige ſneeu, hagel enz. zeer ſchadelyk en dodelyk konnen wezen.

Zy bevonden de Zomer-nagt-regens, om haere koude, veel groeizaemer, voornamentlyk als 'er geen ſchielyke broeyende warmte op volgde, als zomer-dag-regens: ook wilden zy noit laeu water tot het bevogtigen der gewaſſen gebruikt hebben: ik bevinde insgelyks dat laeu water, zelfs des winters, ten uiterſten nadeelig is, en dat ſchielyke warme lucht op gevallen regen alleen aen gras dienſtig, maer aen alle andere groeyende planten en haere vrugten ſchadelyk is; naerdien de fyne warme regens de gewaſſen doen roeſten en verrotten. Dit zal nu zekerlyk niemand aanneemelyk voorkomen; vermids het met alle Schryvers van onze en de voorgaende eeuw ſtrydig is, dewelke wel ernſtig beveelen dat men, ten allen tyden, met water, des zomers door de Zon, en des winters door vuur, even laeu gemaekt, moet bevogtigen; voegende daer by, dat zoele warme regens zeer wenſelyk en groeizaem zyn: dog ik beroepe my op het onderzoek en oplettenheid van 't gevolg; waer op deze nieuwe Schryvers geen agt zullen gegeven hebben, want anders zulke volſtrekte onwaerheden niet zouden geleert hebben. Zy leeren dat men noit gronden, die onder eene ongezonde luchtſtreek gelegen, of van natuure onvrugtbaer zyn, moet beteelen; maer zig daer van ontdoen, en die verkopen, of verlaeten, zoo ze by erfregt aengekomen zyn. Zulks is ook ons te raden, dewyl van zodanigen grond noit iets goeds te wagten is: daer en tegen zal een grond, die van natuure vrugtbaer is, nog vrugtbaerder werden, wanneer die vet en in veele jaeren niet is beteelt geweeſt.

Het is by ons zoo wel als by de Ouden onwederſprekelyk en nodig, dat men in loſſe bolle aerde moet zaeyen en planten, egter moet men zig, na de geſteltheid der gronden en ſaizoenen dien aengaende verſcheidentlyk ſchikken: dus is de aerde van onze warmoes-landen, door langduurig gebruik en geſtadige vermenginge van meſt(gelyk ook de klei-gronden, boven dien met zand verbroken) zeer los, open en ſcheibaer van deelen: als men nu deze aerde, wanneer door gebrek van behoorlyke zomer-bevogtiginge in een gepakt, of los en gants droog gewerden is, in de zomer tot de tweede of derde vrugtteeling wilde omſpitten, zoude men zig in zyne verwagtinge bedrogen vinden, vermids het zaed of het daer in geplante gewas, door de droogte en open deelen geen genoegzaem voedzel verkrygende, geen wortels zal maken, nog aen 't groeyen geraken, derhalven moeten de gronden in droogte niet omgeſpit, en geen verdere roeringe gedaen worden, als die alleen met de hand of ſchoffel te zuiveren, en dan daer op te zaeyen of pooten; waer na het zaed met eene wydtandige klouw onder de aerde moet vermengt worden. Ondertuſſen moet zodanige zomer-grond-roering by ons in loſſe bolle aerde, daer boomen of wyngaerden geplant zyn, niet geſchieden; want zulks zoude de aerde te veel uitdroogen; konnende, buiten die roeringe, de Zonneſtraelen en regen daer genoegzaem indringen.

Na de geſteltheid der gronden en eigenſchappen der gewaſſen maekten zy onderſcheid wegens de hoeveelheid, en verſcheidentheid der meſt, ook aengaende des zelfs vermenginge; gebruikende daer toe meſt van meer of min verwarmende kragt, zoute of olieagtige deelen en verrottinge. Tot Kruid-gewaſſen en Teel-landen wilden zy veel, en by jong te planten boomen geen meſt gebruikt hebben; dit keure ik mede goed: egter wederſpreekt dit niet, dat men Warmoes- en Koorn-landen te veel kan bemeſten, en dat Vrugt-boomen zomtyds bemeſting nodig hebben, welk laetſte nogtans veele van onze nieuwe Schryvers tegenſpreken, zeggende dat de meſt aen boomen altyd ſchadelyk is, en de vrugten onmaekelyker doet werden: gants anders getuigen Theophraſtus en Columella, want de eerſte (*a*) zegt dat Varkens-meſt de Granaet-vrugten van zoeter ſmaek, en de bittere Amandelen zoet en ſmaekelyker maekt: dewyl de andere (*b*) ons leert dat zes maendige Menſen-pis, met olie droezem vermengt, en dus tot meſting gebruikt, niet alleen een kragtige groei aen de boomen geeft, maer

(*a*) De cauſis Plantar. *lib.* 3. *cap.* 12. (*b*) *lib.* 2. de Re Ruſtica *cap.* 15.

maer ook dat de wyn en appelen daer door geuriger en ſmaekelyker werden; het geen ik deze ervaren Tuin-oeffenaers gaern wil toeſtemmen, vermids de Meloenen en Aſpergien zulks hier te lande klaerlyk beveſtigen; want onder alle gewaſſen zyn 'er geen, die ſterker moeten bemeſt worden als deze; zoo nu de bemeſting onſmaekelykheid toebragt, zoo zouden deze zagt-ſteelige en andere zodanige met wyde pooren voorziene vrugten, die zeer digt by de meſt groeyen, daer door moeten aengedaen worden: zulks niet zynde, zoo is niet te denken, dat de boom-vrugten door bemeſtinge onſmaekelyker zullen werden. Ondertuſſen weete ik wel dat de meſt, door zyn ſcherp bytende ſalpeter, ook zuure en olie-agtige, dikke, takkige deelen, aen de kiemende ſlymige uitbottende worteltjens van eerſt geplante boomen ſchadelyk is: maer ook dat oude Vrugt-boomen, welkers wortels drooger, harder en houtiger zyn, zomtyds meſt benodigen; waer door ze dikmael een vernieud leven verkrygen, want alwaer men jaerlyks vrugten plukt, en de boomen zyne bladen onthoud, en daer en boven, in zommige plaetzen, het gras onder de zelve laet groeyen, het geen vervolgens gemaeit en vervoert werd, daer werden de boomen van zodanige gebrekige geſteltheid, dat de regen de zelve tot geen genoegzaem voedzel kan ſtrekken, derhalven moeten zulke boomen andere ſlagtige deelen door bemeſtinge toegebragt worden: den tyd, wanneer zulks benodigt zyn, zullen de boomen, na dat eenige jaeren in eenen bequaemen grond waſſelyk gegroeit hebben, zelfs ontdekken, door mager houtgewas te maken, en door het ontydig geel werden en afvallen van haere bladen; vallende alsdan de vrugten kleinder en onſmaekelyker, dewyl de pit-vrugten, geberſten, ſteenig en wrang zullen zyn.

Alle Oude en Nieuwe Schryvers, weinige uitgezondert, zeggen dat men de geſteltheid van de Maen omtrent de gewaſſen moet gade ſlaen, en zig in het zaeyen, planten, enten, ſnoeyen enz. daer na verſcheidentlyk ſchikken: my aengaende, ik bekenne noit de minſte verandering te bevinden, in wat geſteltheid van de Maen, 't zy waſſende of afgaende, myne zaeijingen, plantingen enz. verrigt hebbe: wel is waer dat de Meloenen dikwils met eene waſſende Maen klevers maeken; en met eene afgaende vergaen: maer dat is my menigmael ook gants anders wedervaeren; als wanneer met eene waſſende weinige, en met eene afgaende Maen overvloedige klevers bequam

Aengaende de overeenkomende, of te zamen ſtrydende kragten der

ge-

gewassen, zult UE. myne gedagten vinden; alwaer ik van de groei en behandelinge der Hout-gewassen wydlopig spreeke.

Ondertussen moete ik UE. zeggen, dat myne Aenmerkingen niet als onbetwistbaer wil doen gelden, maer laete der zelver onderzoek aen UE. en aen anderen over: nog minder zoude ik iemand willen bepaelen in het opvolgen van de zelven wegens het bouwen en aenleggen van eene Buitenplaets, met des zelfs tuinen, plantagien en cieraeden, want het geen den eenen bevallig is, zal den anderen mishagen: dus gaet het ook wegens de verkiezinge in het planten van Vrugt- of andere Boomen, dewyl oog en smaek in de persoonen verschillen.

Ik hebbe hier voor gezegt dat niets van andere Schryvers ontleent of uitgeschreven, en alleen dat gemeld hebbe, waer van op gelyke doening meest altyd een en de zelve gevolgen, door ondervindinge, gehad hebbe; maer hier uit wil ik niet opgevat hebben, dat hier niets anders zal voorkomen, als het geen by geen anderen gevonden word; dewyl het tegendeel zal ontdekt worden: egter meene ik UE. veele aenmerkingen aengaende de Tuindery, by geen Schryvers myns wetens, te vinden, mede te deelen; daerenboven ben ik niet bewust, dat ooit iemand van het vervroegen der Saizoenen geschreven, veel min een naeukeurig berigt gegeven heeft, wegens het voortteelen der gewassen uit warmer luchtstreek, om die door middel van Stook- en Broei-kassen alhier wenselyk te doen groeyen: dieshalven hebbe ik daer over breeder en wydloopiger geschreven; zelfs wel eens met herhaelinge van het eens gezegde, om dat ik oordeelde zulks meer opmerkinge te verdienen.

Wyders hebbe ik in het 2. *Deel*, als uit het aldaer voor af gaende Berigt te zien is, naeukeurig beschreven, hoe en op wat wyze Stook- en warme koude, ook andere kassen, mitsgaeders Thermometers of Weer-glazen moeten gemaekt worden; vermids die tot de kas-teeling ten uitersten nodig zyn. Vervolgens hebbe ik van de Lucht, Winden, de Aerde, het Water, en de Warmte door Konst- en Hef-middelen omstandig gehandelt. Nog hebbe ik, na de Warmoes-teeling, daer ook van de Zaeden spreeke, onderrigtinge gegeven aengaende het behandelen en voortteelen van Oranje-, Citroen-, Limoen- en andere boomen; waer na ik het onfeilbaer en overvloedig voortteelen van Druiven in Stook-kassen: ook van Ananassen en Tuberoozen duidelyk beschryve, en wat wegens der zelver queeking is waer te neemen. Hier mede, uw verzoek voldaen hebbende, blyve enz. enz.

RE-

REGISTER

DER

HOOFDDEELEN.

I. DEEL.

EERSTE BOEK.

TWEEDE BOEK.

*** DER-

DERDE BOEK.

VIERDE BOEK.

VYFDE BOEK.

TWEE-

TWEEDE DEEL.

EERSTE BOEK.

TWEEDE BOEK.

DERDE BOEK.

EERSTE AENHANGZEL.

TWEEDE AENHANGZEL.

Over de Cultuure der Bloemgewassen.

BYZONDERE AENMERKINGEN
WEGENS HET AENLEGGEN VAN
PRAGTIGE EN GEMEENE
LANDHUIZEN,
LUSTHOVEN, PLANTAGIEN,
EN AENKLEVENDE
CIERAEDEN.

EERSTE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

Van de Vermaek-plaetzen, der zelver gelegentheid en omtrek in het algemeen.

Alle Buiten-plaetzen en vermaekelyke Lusthoven vereissen met gragten, muuren, schuttingen, staketsels, heggen enz. omheinigt en besloten te zyn; ook behooren ze voor kundige Bezitters, niet al te groot binnen haar omtrek te wezen(*a*); hoe grootser men die, door veranderingen van ongewoone, egter natuurlyke, gezigten, en cieraeden, op eenen kleinen grond kan vertoonen, hoe meerder de Beschouwers over de goede schikkingen der Aenleggers zullen voldaen zyn: voornamentlyk als der zelver onderhoud niet te kostelyk valt; want dat zyn de regte Vermaek-plaetzen, daer de Bezitters toegelegt hebben om door konst alom de natuur na te bootsen, ten minsten kosten de ziel te verquikken, de tong

(*a*) Laudato ingentia rura, exiguum colito. VIRGIL. *lib.* 2. Georg. *vs.* 412.

tong te ſtreelen, en het oog door beſchouwinge van onderſcheide veld-vermaekelykheden te verluſtigen; als zyn Laeningen van wel behandelde hooge opgaende en uitkroonende boomen, Scheer-heggen, Bosjens, digte Berzeaux, Vrugt-heinigen, veelerlei hooge en laege vrugt-boomen, zuivere Wateren, en diergelyke Tuin-gezigten meer: zullende verſtandige Liefhebbers minder vermaek vinden in pragtige uiterlykheden van koſtelyke Gebouwen, onnatuurlyke Watervallen, Fonteinen, Grotten en meer andere geld-ſpillende Cieraeden.

Om zodanige verkiezelyke Vermaek-plaets te verkrygen, moet men vooral agt geven, dat die van deze drie hoedanigheden voorzien is; voor eerſt, Dat wel gelegen is: ten tweeden, Dat eenen goeden vrugtbaeren grond heeft: en ten derde, Dat van eene oppervlakkige omtrek is; dog dit laetſte is van die aengelegentheid niet, dat men daerom eenen goeden wel-gelegen grond zoude verlaeten, het geen volſtrekt nodig is, wanneer die van eene der twee eerſte ſtellingen ontbloot is.

Het voornaemſte omtrent de gelegentheid is, dat men daar toe eene gezonde luchtſtreek verkieſt (*b*); en de gronden, die digt aen zee leggen, verwerpt, alzoo de zee-dampen zeer ſchadelyk zyn: om de zelve reden moet men ook niet gelegen zyn by of omtrent buiten-gorſingen; welkers ſlibber, by aflopende ebbe, ſtank uitdampt: insgelyks niet omtrent moeraſſen en modder-poelen: ook niet na by eene groote volkryke ſtad; dewyl des zelfs rook en uitwazemende dampen eene gezonde lucht zouden konnen beſmetten: daar by komt dat de baldadigheden van het gemeene zoo digt by gelegen volk den Bezitter veeltyds benadeelen; behalven dat Hy, door bezoek van vrienden en kenniſſen, veel ontruſt word. Nogtans behoort men van eene aenzienelyke ſtad niet al te verre afgelegen te zyn; op dat men in de voordeelen, welke zoo groote zamenwooning van welvarende menſen kan aenbrengen, mag deel hebben; daer onder voornamentlyk begrepen word, dat men het overvloedige ten dierſte aldaer kan verkopen; en het benodigde ten minſten pryze inkopen.

Een goede, vette, vrugtbaere grond, omtrent eene niet al te ſterk lopende rivier van zoet water, is het verkiezelykſte, mits dat die binnens dyks, om alle overſtroomingen te ontgaen, gelegen, en rondom met kanaelen voorzien is, op dat alles ten minſten ko-

(*b*) Porcius quidem Cato cenſebat in emendo inſpiciendoque agro præcipue duo eſſe conſideranda, ſalubritatem cœli & ubertatem loci: quorum ſi alterum deeſſet, ac nihilo minus quis vellet incolere, mente eſſe captum &c. COLUM. de Re Ruſt. *lib.* 1. *cap.* 3.

kosten kan aen en afgevoert worden: deze goede welgelegen grond verkregen hebbende, is het dienstig, het Lusthuis zodanig te konnen plaetzen, dat het zelve van de meest waeyende en schadende winden, door boomplantinge, over ofte langs het krommen der riviere, nogtans een ruim onbelemmert uitzigt behoudende, bevryd word. Zulks konnende volbragt worden, zal men veele veranderende vermaekelyke gezigten, die anders niet te verkrygen zyn, buiten kosten bekomen: dierhalven zal men dusdanigen grond, aen de eene of andere zyde eener riviere gelegen, tragten te verkiezen, en is 't doenlyk Oostelyk of Westelyk van de stad leggende, om te meer van des zelfs rook en dampen bevryd te zyn. Ook waere het te wenschen dat de voor- en agter-gevels van het Landhuis Zuidelyk en Noordelyk konnen geplaetst worden; zynde zodanige huizen koelder, als die haer Oost- en Westwaerts strekken. Nog is het zeer nuttig en dienstig, dat men zoo gelegen is, dat men, winter en zomer, met wagen en paerden over zand- en klei-wegen tot de stad kan naderen. Nevens dit alles hebben de Ouden eenen goeden buurman met reden zeer hoog geschat. By deze, na wensch verkregen gelegentheid, moet de grond zodanig zyn als in 't 4. *Hoofddeel* beschreven word. In 't algemeen zyn hooge, vlakke waterpas of daer naest bykomende gronden veel verkiezelyker, als laege of schuinse bergagtige; welke laetste, om de afloop van het water, niet zoo vrugtbaer zyn: daerenboven is het aenmerkelyk dat op de oppervlakte van des zelfs schuinte geen plantsoen meer kan groeyen, als op eenen waterpassen vlakken grond, welken de voet van eenen berg in zynen omtrek beslaet; het geen wiskonstig, door linien van onder den voet tot de uiterste hoogte getrokken, kan aengewezen worden. Hoedanig de gelegentheid eens wel geschikten Omtrek, om den zelven op het oog grooter, ook langer en çierlyker gezigten, te doen vertoonen, behoorde te wezen, zal ik hier ter toetse brengen.

Regt Vierkant is wel de geregeldste grond, maer geenzins de verkiezelykste voor iemand, die eene Vermaek-plaets op eenen kleinen grond wil aenleggen en beplanten; want deze beslaet in der daed meer grond, als oogenschynlyk vertoont.

Lang Vierkant is beter; hier op kan eene goede schikkinge van fraeye Laenen, en beter verdeelinge van andere Cieraeden gemaekt worden; daerenboven kan men dien grond meer vergrootende doen voorkomen.

Een Gelyk-beenige Driehoek is de voordeeligste omtrek, om

 het

het oog te bedriegen; voornamentlyk op Plaetzen van eenen kleinen grond: maer de Laeningen komen aldaer, om dat ze scherphoekig vallen, voor het oog zoo bevallig niet voor, als die regthoekig eindigen.

Een Gelyk-zydige beslaet meer grond, en maekt geene zoo lange Laen-gezigten: ook komen de buiten-laeningen hoekig te eindigen.

Ongelyk-zydige zyn nog nadeeliger.

Een grond, hol of als een bol rond van omtrek zynde, is zeer nadeelig tot het aenleggen van Plantagien.

Een grond van eenen ronden omtrek beslaet den meesten grond, en vertoont korter gezigten.

Dus komt my een grond, die lang Vierkant is, tot eenen goeden omtrek, het verkiezelykste voor: ten waere iemand eenen zeer kleinen grond wilde beplanten, en met veele cieraeden tot eene Vermaek-plaets aenleggen; als wanneer tot eenen Gelyk-beenigen Driehoek zoude overhellen. Zoo als die in de nevens-staende Plaet *Fig. I.* vertoont word; in het welke my aen eene bepaelinge van drie Mergen gronds, binnen de sloot, verbinde; als mede om het Landhuis Zuiden en Noorden te plaetzen, en van vooren met uitkroonende boomen tegen de brandende Zonnestraelen te dekken; daer door de verdere Gebouwen, als Oranjehuis, Stalling en Koets-huis zodanig niet geplaetst zyn, als anders zoude geschieden: De schikking is aldaer in dezer voege.

a De aenkomst door een yzer Hek over eene Steene brug, leggende over de voorsloot, die twee roeden breed is: zynde de zy-slooten een en een halve roede breed.

b De Voorgrond met zestien uitkroonende Lindeboomen, en wederzydse Scheerheggen beplant.

Aen de zyde van het Voorplein, in het Oosten, *c* een Moesen Meloen-tuin, rondom en in het midden met twee schuttingen bezet: Men zoude, in het Zuiden, in des zelfs plaets, warme Stookkassen konnen maken.

Aen de West-zyde *d* een Oranjehuis (onder het welke een Grot of Ys-kelder zoude konnen gemaekt worden) leggende op een Terras, dat negen voeten uit den gemeenen grond hoog, en van binnen en buiten met een muur bemetzelt is. Het zelve glooit op ieder voet negen duimen: en heeft vier Banketten *e* tot de zomer-stand plaets van Oranje-boomen, zynde aen de voet van het laegste banket *f* een ronde Water-bassein; en in des zelfs midden een Fontein. Op het bovenste of eerste Banket zyn,

te-

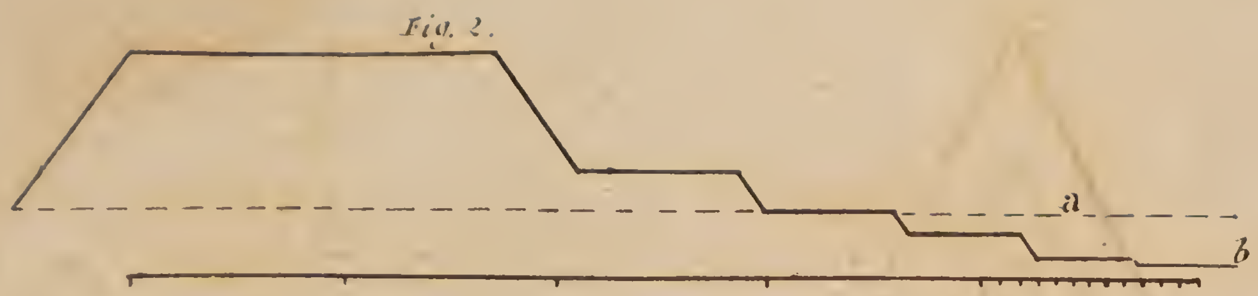
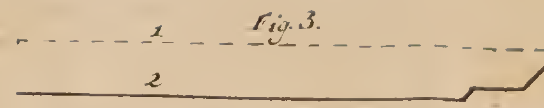

Fig. 1.

tegen het Zuiden, koude Wyngaerds-kassen *ggg* geplaetst, de welke schuins leggende ruim agt voeten hoog zyn.

Ter zyde van het Terras, het Koets-huis met de Stallinge *h*: ook de Tuinmans wooning *i*.

Het Heeren-huis *k*, hebbende een doorzigt over een daer agter leggende Parterre *l*, en ruime Vyver *m*, de welke rondom met een Beuken-scheerhegge beplant is.

Aen wederzyde van het Parterre en Vyver; ook agter deze zyn *nnnn* plaetsen tot laeg-stamde Vrugt-boomen.

De Laeningen *oooo* zyn twee Roeden breed, bestaende in hooge Scheer-heggen. Deze zyn in de plaet met stippen afgeschetst.

Ten einde van de wederzydse Zy-laningen staet in het midden een groot Beeld *p*; en aen wederzyden een Lusthuisje *qq*; dog deze moeten zodanig geschikt zyn, dat alhier een doorzigt van drie zyden komt.

Fig. II. Vertoont het profil van het Terras met vier Banketten, betekenende *a* de Tuin-grond; en *b* de vlakte van het zomer-water.

Fig. III. Is het profil van de Vyver: zynde 1. de Tuin-grond, en 2. de vlakte van het zomer-water met het voor-strandje.

De oplettende Lezer kan alles, volgens de daer by staende Rhynlandse voetmaet, gelyk die in het vervolg gebruikt word, nameeten.

II. HOOFDDEEL.

Van het Aenleggen der Vermaek-plaetzen. Wat dien aengaende in agt te nemen is. Hoedanig eertyds en op wat wyze hedendaegs aengelegt worden. Wat men in 't algemeen en ontrent de Plantagien en Cieraeden heeft waer te nemen. Dat men op het gezigt der Dreeven en Laenen, de agtinge van den Bezitter, en van des zelfs Lusthof, zoo als dat van binnen behoorde te zyn, dient te konnen opmaken. Aenmerkingen ontrent byzondere Cieraeden.

Zonder eene algemeene berispinge te ondergaen, kan niemand zig in 't geheel het geweld der mode, al quam die buitenspoorig te woeden, onttrekken; maar het is ook dwaeslyk gewillig onder haere volstrekte slaverny te bukken; nogtans ziet men dit byzondere perzoonen overkomen; wanneer ze by het aenleggen van

Lusthoven en Gebouwen; de manieren van Koningen en Vorsten, die blootelyk ostentatie in het oog houden, in het kleine tragten na te bootsen, schoon ze daer door weinig gemaks genieten, maer veele kosten omtrent der zelver onderhoud bejaegen.

Wie zal de Landhuizen van onze Voorouders niet stellen boven onze hedendaegse? als hy in aenmerkinge neemt, dat zy de minste kosten, zoo in het aenleggen als onderhoud der zelve, om eene aengenaeme rust te genieten, beoogden; daerom timmerden ze doorgaens op verwelfsels, en maekten weinige verdiepingen, daer in ze niet meer, nog grooter kazynen stelden, als tot lucht- en ligt-scheppinge vereist wierden, zynde de onder-raemen en boven-ruiten van klein glas, en van buiten met dikke vensters, tot weeringe van schadelyke dampen, voorzien. Hunne muuren waren veeltyds dubbelde, en van goede steenen met steen-kalk gemetzelt, op dat de regen niet zoude doordringen: wyders waren deze Gebouwen met hooge opgaende boomen beplant, welkers lommer hun eene aengenaeme koelte verschafte, en voor onguure storm-winden, en quaede lucht-dampen dekte; het welke den Eigenaer in de kosten des onderhouds verligte, en zyn verblyf gezonder en aengenaemer maekte.

Daerentegen bestaen veele hedendaegse Landhuizen uit meer verdiepingen, met dunder, en geen gespouwe muuren opgehaelt, waer in groote lichten met groote glazige schuifraemen gestelt zyn, de welke niet alleen van buiten geen houte vensters hebben, maer slegts van binnen met zeer dunne blinden, die het licht naeulyks afkeeren, voorzien zyn; hebbende daer by open gezigten over Lofwerken, Terrassen, Vyvers en andere onbeplante vlaktens; zoo dat ze, buiten ligt opgetimmert te zyn, van kostelyk onderhoud en ongezond zyn: vermids de doordringende zomer-hette en winter-koude, dog vooral de doorslaende vogtige muuren in het voor- en na-jaer, aen 's menssen gezontheid, en de daer in zynde meubelen ten uiterste nadeelig en schadelyk zyn: daer by komt dat de meeste hedendaegse Gebouwen met der zelver Cieraeden veeltyds zoo ontydig en haestig geplaetst worden, dat ze dikwils aen 't vergaen zyn, eer de regte tyd van haer gebruik aenkomt.

Gants anders was het oogmerk onzer Voorouders by het aenleggen van hunne Buitenplaetzen; zy beoogden daer door eene zoete tydkortinge en stille rust in hunne hooge ouderdom te zullen genieten, te gelyk uitzynde om de voorvallende kosten van

van het jaerlykse onderhoud, door andere kleine voordeelen te vergoeden: daerom planten ze voor-af hooge opgaende uitkroonende boomen, en na die kragtig begonnen te groeyen, wierden de Gebouwen aengelegt.

Tegenwoordig tragt men niets anders dan om alles heerlyk, pragtig, en konstig, om het oog van Vreemdelingen te voldoen, voort te brengen, zonder aen kosten en onderhoud, laet staen gemak of inkomen, gedagtig te zyn; zoo dat deze Buitenplaetzen (buiten de onkosten van heerlyke onthalingen) te regt Last- en geen Vermaekplaetzen mogen genaemt worden. Nogtans kan men niet ontkennen dat hooge opgeschooren Heggen, groote grazige en andere Lofwerken, Terrassen, ruime Wateren met cierlyke uitgesnede kanten, Watervallen, Fonteinen, Grotten, Latwerken en andere cieraden, welkers onderhoud zeer kostelyk is, aengenaem voor het oog zyn; maar dat is het alleen: daerentegen ontbeert men daer door overschaduwende wandelingen. En dewyl het boomgewas van heggen noit tot waerdige boomen kan groeyen; zoo kan men, by veranderinge, door die te hakken of uit te rooyen, naeuwelyks de kosten van den gedaenen arbeid daer uit goed maken. In tegendeel kan men, onder het lommer van wel behandelde opschietende uitkroonende boomen, eene aengenaeme verquikkinge in hette, nevens een fraei gezigt, genieten; daerenboven geven Ipen of Olmen, Essen, Beuken en Eiken-boomen, bejaerd zynde, den Eigenaer goed voordeel.

Vlaktens van Lofwerken, inzonderheid van gras, zyn in ons vlak, laeg, grazig land niet zoo voldoende aen het oog, als in bergagtige landen, daer men van grazige weiden ontbloot is: gelyk ook Kanaelen en Vyvers in ons land, dat van wateringen doorsneden is, niet zoo bevallig zyn.

Terrassen hebben haere oorsprong van het gelyk maken der schuins opgaende bergen, om die met meerder gemak te konnen bewandelen, en, wanneer tot vlakke waterpasse gronden gebragt zyn, te beplanten; het welke teffens aenleidinge tot grond-lofwerken geeft, alzoo die best van eene hoogte bezigtigt willen zyn: vermids nu deze bergen van vaster grond zyn, zyn ze tot grazige weiden onbequaam; nogtans beter om de schuine kanten met kleine kosten te onderhouden; evenwel gebeurt het, dat men die moet bemetzelen. In onze losse bolle gronden vereissen de Terras-kanten met steen bemetzelt te worden, vermids het ondoenlyk is die met cierlyk kort gras te onderhouden, schoon men daer toe groo-

te

te koſten dede; naerdien het gras, de aarde, door de ſchuinte der kanten, des zomers niet genoeg konnende bevogtigt blyven, op de zonne-ſtand verdort; zelfs kan men hier te lande de vlakke paden van het breed wild gras, onkruid en moſt niet zuiver houden, daerom deze leggende Gras-werken dikmael moeten vernieut worden.

Het is waer dat Terraſſen, Watervallen, Fonteinen en Grotten, in ons land niet gemeen zynde, meerder verluſtiging geven, als in die landen, daer ze uit de natuur voortkomen: maer deze zal niet weinig uitgedooft worden, als men daer tegen in aenmerkinge neemt met hoe zwaere koſten die moeten gemaekt en onderhouden worden; en dat men om de Fonteinen dikke en menigvuldige ſtraelen te doen opwerpen, groote Konſt-molens moet opregten, om zodanigen toevoer van water, als daer toe nodig is, op te maelen: ook worden dunne ſprongen door ons aenzettende put- of gragt-water zeer haeſtig verſtopt; daerenboven geven zodanige dunne ſtraelen meer miſtand als grootsheid. Zulks is ook van onze Watervallen, die gemeenlyk uit Fontein-ſprongen voortkomen, te wagten; vermids ze van te weinig water overſtort worden, en droppels wyze, zoo ze van eene hoogte ſtorten, beneden vallen; dewyl zodanige, die uit de natuur zyn, overvloedig water ſtorten, en daer nevens van weinig onderhoud zyn.

De fraeiheid en zinlykheid van Grotten beſtaen in het wel ſchikken van vreemde Steenen, Hoorens en Schulpen van verſcheide geſchakeerde koleuren; om welke te verkrygen zwaere koſten moeten gedaen worden; daerenboven zyn de zelve laſtig van onderhoud, voornamentlyk als ze in open lucht geplaetſt zyn, vermids de fraeiſte af ſtekende koleuren, door nat, en dan wederom droog te worden, zeer haeſt tot vuile bemorſte eenparige koleuren verloopen, en de Hoorens en Schulpen haeſtig vergaan.

Latwerken geven, in aenmerkinge der koſten, weinig genoegen, en naerdien haer meeſte cieraed in de af ſtekende koleur beſtaet, moeten ze dikmael ververwt worden; want anders zyn deze, zulks verzuimt wordende, zeer vergankelyk.

Om alle voorgemelde redenen meene ik, dat onze Oude Landzaeten van deze geld-ſpillende Cieraeden hebben afgezien: zoo men des niet tegenſtaende aen de hedendaegſe grootſe manier wil deel hebben, dan zal men geen meer Lofwerken, Kanaelen, Vyvers, Terraſſen, Fonteinen, Watervallen, Grotten en Lat-werken op zyne Vermaek-plaets brengen

gen, als om aen de mode te voldoen; wanneer ook de schikkingen geen kleinigheden moeten vertoonen, maer van groote partyen zyn: anders zal het best zyn van zulke cieraeden in 't geheel af te zien, en daer mede Koninglyke en Vorstelyke Lusthoven te laten pronken.

Wat nu ten aenzien van eene goede schikkinge wegens Vermaek-plaetzen behoorde in agt genomen te worden, zal ik beknoptelyk tragten na te vorssen: dus komt my voor dat men alles, 't geen het gezigt meest kan verlustigen, en aen het lichaem, door Gaendereyen, verquikkinge geven, het naeste aen het huis moet schikken; en in tegendeel alles, dat het oog minst verlustigt, afgelegenst brengen.

Men moet ook alles zodanig schikken dat de gezigten in verlenginge, en zoo min doenlyk in verkortinge voorkomen.

Alles dat vlak in laege waterpasse gronden, of omtrent waterpas legt, zal zig best van om hoog opdoen; van daer zullen alle Gras- en Lof-werken, besloote ronde, ovale, en diergelyke Kommen en Vyvers cierlykst vertoonen: ook ziet men alle gewassen, welkers cieraed in de kroon of het bovenste der plant bestaet, best van om hoog.

Daerentegen worden alle gezigten, die in verlenginge voorkomen, als Laeningen en lange Kanaelen, beter op het staende oog beschouwen.

Men moet altyd zorg dragen dat het Lusthuis op eenen verheven grond geplaetst word; van welken als dan de Lofwerken cierlyk konnen gezien worden: derhalven zal men voor het huis, een groot plein, met hooge boomen beplant, ordineeren, en agter het zelve een Parterre schikken: daer zyn 'er die van weder-zyden van het huis een parterre of grond-werk aenleggen; dog keure dit niet voor goed, om dat men het zelve weinig of niet van de hoogte uit het huis kan bezien; zoo als men gewoonlyk de grondwerken, agter het huis gelegen, kan doen: voornamentlyk als van een doorgaende gezigt van een ruim Zalon of ander verblyf-plaets voorzien is: daerom verkieze ik eene ruime inkomste van voren, en plaetze de grond-werken van agter; willende liever aen ieder zyde van het huis eenen omgemuurden tuin aenleggen, dog zodanig afgelegen dat geen mistand of stoppinge veroorzaekt; konnende de eene tot eenen Meloen- en Bloem-hof, en de andere tot een laeg-stamde Vrugt-bogaertje dienen: of men zoude ook de eene zyde tot de zomer-stand-plaets van de Oranjeboomen, en de andere zyde tot zwemmend en ander gevogelte konnen schikken, dog beide van hoogte dat bezien en bewandelt konnen worden.

Wilde beplantingen, om onder ſchaduw-makende boomen te wandelen, zyn ziel-verquikkende; maer deze moeten digt by het huis aengelegt worden, om niet al te brandende zon uit te ſtaen, eer men daer toe genadert is. In zodanige plantingen konnen open vakken, door opgeſchoren heggen afgeſcheiden, tot fyne moezery, (daer onder de meloen-teeling begrype,) als ook tot laeg-ſtamde vrugt-boomen, geſchikt worden.

Boomgaerden van hoog-ſtamde vrugt-boomen worden nu weinig aengelegt; is iemand nogtans begeerig om de zelve te hebben, dan moeten ze, nevens de grove moezery en plantagie, het afgelegenſte van het huis geplaetſt worden; egter zodanig dat ze van de ſchadende winden bevryd zyn.

Alle beplantingen van Laeningen en Scheerheggen, die te gelyk met het oog gezien worden, moeten van het zelve plantſoen, van gelyke groen, en eenkoleurig van lof zyn; want het geeft eenen grooten misſtand, als het eene gewas heeſteragtig, en het andere hoog-ſpillende en kragtig groeit, weshalven zulks omtrent alle gewaſſen moet in agt genomen worden.

Iemand alle ſoorten van Heggen en groen gewas begeerende te hebben, moet zorg draegen dat ieder ſoort afzonderlyk geplant word; zulks zal niet alleen het oog beſt voldoen; maer men kan dan ook de boomen, die niet na genoegen groeyen, of onaengenaem van groen zyn, zonder eenigen misſtand uitroyen; wordende de Scheerheggen, welkers boomen ſmalle bladen hebben, voor de beſte gehouden. Wat wyders de plantinge en het boom-gewas aengaet, en waer toe ieder in haere ſoort tot gebruik het bequaemſte is; zie daer van het 1. *Hoofddeel van het* 2. *Boek*, alwaer omſtandig van de wilde plantagien gehandelt word.

Alle Kanaelen, Gragten, Vyvers, Kommen enz. moeten altyd helder, ſchoon, en zonder onkruid gehouden worden: de zelve zyn oorſpronkelyk van laege landen, die men, met boomen willende beplanten, ten minſten koſten met der zelver uitſchot kan ophoogen; om die reden worden ze ook veel by beplantingen gevonden. Maer wanneer men in hoog-leggende gronden Water-gezigten begeert, dan brengen deze de Terraſſen voort, van de welken de Grondwerken, Oranjeboomen, en het zwemmende Water-gevogelte, op het aengenaemſte, gezien worden. Wanneer eene zodanige zuivere waterkom met een terras, wiens kanten zeer ſchuins, byna vlak leggende, met

lof-

lofwerken voorzien zyn, omcingelt is: dan zal dit uit het huis vermaekelyker gezigt geven, als een Parterre zonder water zoude doen: dog zodanige Parterren konnen, om der zelver grooten omtrek, niet gevoegelyk als in zeer aenzienlyke Lusthoven aengelegt worden: om de zelve reden behoorden beplantingen tot Theaters, Doolhoven, Waeranden enz. in gemeene Lusthoven geen plaets te vinden.

Wyders behoort men voor-aen by de aenkomst, door de opdoende Dreeven (*c*) en Laeningen, die tot het Lusthuis strekken, de agtinge van den Bezitter te konnen ontdekken, als mede hoedanigen aenleg, gebouwen, en cieraeden daer agter te wagten zyn. Of zig het Lust-paleis, of Jagt-huis van gekroonde Hoofden, of minder Souvereine Princen zal opdoen; dan of die van minder Princen, Graven, hooge en laege Stands- of byzondere perzoonen, daer agter leggen.

Men moet wegens de schikkingen ontrent de Jagt-huizen gants anders als ontrent de Lust-paleizen bedagt zyn: want daer moet alles wat verquikking aen vermoeidheid kan geven, bygebragt worden. Dool-hoven, nog Wild-baenen (strekkende het omleggende land met des zelfs plantagien daer toe) zouden hier niet voegen: maer lommereuse Water-gezigten en Berseaux, tot eene aengenaeme rust-genietinge, zyn 'er gevoegelyker; ook behooren de Fonteinen aldaer dikker sprongen, en de Watervallen, die in overschaduwende plantingen moeten geplaetst zyn, meer water te geven. Insgelyks vereist het huis niet zoo groot, maer belommert te zyn; en eenige bygebouwen, tot de jagt geschikt, te hebben.

Nog staet te letten, dat men zig, in het aenleggen van Buiten-plaetzen, door tekeningen niet laet bedriegen, voornamentlyk door zulken, die cieraeden en lof-werken vertoonen; gebeurende het veeltyds, dat de geenen, die op het papier wel bevallen, in den grond weinig voldoening geven; als alle zodanige doen, die met dunne ranken en bygevoegde kleinigheden voorkomen; daerentegen zullen de geenen, die uit minder zwieren dog grooter partyen bestaen, van beter werking in den grond zyn; schoon ze in de tekeninge zoo behaeglyk niet schynen.

Lofwerken met groene ranken van palm of gras, tussen beide met gemaele schelpen van onderscheide koleuren gestoffeert, zyn van veel onderhoud; voor-al in 't klein, want die konnen niet

(*c*) Dreeven noeme die boven de 72 voeten breed; en Laeningen die minder breedte hebben.

niet genoeg gezuivert worden; daerenboven veranderen de koleuren haeſtelyk door de regen en vogtige gronden.

Ook moet men gedenken, dat alles in open lucht verkleint, nogtans meer in eenen ruimen, als in eenen beſloten grond: derhalven moeten paden, lofwerken, cieraeden enz. na gelykmatigheid zodanig geſchikt zyn, dat alles malkander onderſteunt, nergens misſtand geeft, en geen ſtopping maekt: want het te kleine aengelegde zal het byſtaende te grooter doen ſchynen; en in tegendeel het te groote aengelegde het byſtaende te veel verkleinen, en ſtoppinge veroorzaken, het geen beide zeer zal misſtaen. Nog moet in agt genomen worden, dat alles zodanig aengelegt word, dat men in de wandelingen, de grootte van de Vermaek-plaets niet kan beſpeuren; daerom zal men weinige doorgaende gezigten, en alsdan nog in de lengte der Plaetze maken, ook de laeningen en cieraeden op verſcheide manieren ſchikken; het geen de Plaets grooter zal doen ſchynen.

Latwerken, Grotten, Fonteinen, Watervallen, Groepen, Beelden, Thermen, Vazen, Buſten en andere cieraeden, moeten na haere eigenſchappen geplaetſt worden. Dus zyn Latwerken de tegengeſtelde cieraeden van Grotten; want deze geven verbeeldingen van vrolykheid, daerom die in luchtige plaetzen behooren geſtelt te worden: maer Grotten, van natuure treurige verblyf-plaetzen zynde, moeten onder ſchaduwen en diepe belommeringen aengelegt worden; ook voegen daer in, of ontrent de zelve, Watervallen, die door haer geruis ſlaperigheid aenbrengen.

Fonteinen worden zoo wel in open, als onder belommerde of meerder beſloten plaetzen geſteld; waer ontrent voor-al agt te geeven is, dat men, na de afſtand en ruimte der plaets, van de welke ze bezien worden, den zelven dikker en hooger ſprongen doet geven; derhalven moeten zulke, die in 't midden van weide doorgeſnede laeningen, of in andere ruimtens geplaetſt, van verre gezien worden, met eenen enkelden ſtrael uit eene laege rots of water-dier voortkomen, het geen van natuure laeg by de grond water zoude konnen geven: wyders moet men altyd ontrent alle Fontein-ſprongen uit menſen of dieren, niet uit een Waterbaſſein, voortkomende, bedagt zyn, dat ze volgens ieders eigenſchap te voorſchyn komen; want het is belaggelyk uit zodanige partyen, die van natuure geen vogt uitwerpen, waterſprongen voort te brengen: ook hebben geene dingen, die eenigzins het vuur aengaen, de minſte betrekkinge tot Fonteinwerk,

werk, ten zy de historie water-blussinge vordert: insgelyks moet men geen cieraeden aenleggen, die volgens de historie in geen open lucht werkzaem geweest zyn; het zoude zelfs beter wezen, dat men daer toe plaetzen konde verkiezen, die met de geschiedenissen overeenkomst hadden; derhalven zal men door beeldhouwery noit iets binnens huis, dat aen de open lucht, nog in open lucht, het geen binnens huis eigen is, vertoonen.

Groepen, daer twee of meerder beelden werkzaem zyn, worden in minder ruimte van doorgesnede laeningen, als groote Water-basseinen moeten hebben, tot cieraed geplaetst; nogtans moeten ze niet naeu besloten staen, op dat geen stoppinge veroorzaken; daerenboven moet men, na de ruimte der laeningen en der zelver afstand, meer of minder werkende beelden te zamen voegen, en daer na de levens-grootte schikken: daerom zal het best zyn eene historie te verkiezen, de welke zodanige vergrootinge natuurlyk kan lyden; want alles, dat in open lucht geplaetst word, moet ten minste levens-grootte zyn; om die reden zal de Griekse Venus beter in zaelen en gaenderyen, als in open wandelingen en parterren voegen; naerdien men de maet eens schoonen vrouwen-beeld niet mag te buiten gaen: insgelyks lyden verwyfde mannen-beelden weinig vergrooting, en geen grove musculen, als een Adonis, Narcissus, Hiacinthus enz. Onder vrouwen-beelden mag men Diana, Ceres en Kryg-Heldinnen van kloeker maet neemen, om dat haere lichaems-oeffeningen sterker gestel maken; daerom ze ook niet zoo poezelig moeten zyn. Tot kloeke mans-beelden zyn best genomen, die in de geschiedenissen Reuzen genaemt zyn, onder de welke Mars en Herkules enz. gestelt worden; deze moeten met sterke musculen en spieren, dog niet boven natuurlyk, gemaekt zyn.

Een Paerde-man zal men eer tot eene Groep, als voor een enkeld beeld schikken, konnende bequaemelyk gestelt worden in doorsnydingen, welkers wydte te breed voor groote enkelde beelden, en te naeu voor eene Groep is.

Rondom Parterren, die door heiningen besloten zyn, worden enkelde Beelden in den omtrek gesteld; zoo ook omtrent Waterkommen, daer ze door waterspiegelinge van eene goede uitwerkinge zyn. Maer dat groote Vaezen ontrent onbesloten Parterren geschikt worden, schynt oneigen te zyn, schoon zulks in veele zeer aenzienelyke Lusthoven gebruikelyk is: de reden daer van is, dat Vaezen lykbussen verbeelden; konnende Lyk-

 bus-

buſſen zodanige buitenſporige vergrootinge, als de Vaezen in die Parterren vertoonen, niet lyden; dierhalven behooren ze tot beſlotender plaetzen, daer de Vaezen na d'eigenſchap der Geſchiedeniſſen, minder grootte nodig hebben.

III. HOOFDDEEL.

Wat men by het eerſte aenleggen van Plantagien; mitsgaders van Gebouwen, Muuren, Terraſſen enz. in agt te nemen heeft: en wat jaerlyks, tot dat alles volkomen volbout en in orde is, moet verrigt worden.

Het gaet met de plantagien en de daer aen behoorende gebouwen en cieraeden, even als met veele andere zaeken, welkers volvoering de beloofde verwagtinge niet beantwoord; wordende het zelve veeltyds door verhaeſtinge van tyd en arbeid veroorzaekt; daer uit dan voortkomt dat de eigenaer veele dingen gebrekkig zal bezitten, vermids die niet als met zwaere koſten te verhelpen zyn: dit leert ons, op dat men zig aen den ſteen van naberou niet ſtoot, behoorlyken tyd te moeten nemen, om onze plantagien, gebouwen enz., na ryp overleg, in goede orde te ſchikken, met minder koſten en fouten te volbrengen, en daer na tot volkomen genoegen te bezitten: zulks na behooren willende verrigten, zal men tien jaeren en meerder tot het bouwen, planten enz. van een aenzienlyk Landhuis en Luſthof nodig hebben: zo iemand ten aenzien der gebouwen nog langer gedult konde oeffenen, zoude hem dat niet berouwen (*a*).

Om dan een goed begin te maken zo is nodig, onze gronden, die in 't algemeen niet hoog genoeg uit het water leggen, om daer in de boomen wel te doen groeyen, te verhoogen, waer toe men gewoonlyk het ſchot uit vyvers en flooten gebruikt. Deze moeten niet eerder, als na eenigen tyd gezakt te zyn, beplant worden; maer men zal nog langer tyd tot het zakken des gronds nodig hebben om dien te bemetzelen, en de langſte om te bevloeren: daerenboven moet men dit uitſchot, inzonderheid uit klei-gronden, welkers onderſte uit den grond van na-

(*a*) Prima adoleſcentia patremfamiliæ agrum ſtatim conſerere ſtudere, ædificare diu cogitare oportet, conſerere cogitare non oportet, ſed facere: ubi ætas acceſſit ad annos triginta ſex, tum ædificare oportet, ſi agrum conſitum habeas. CATO de Re Ruſt. c. 3.

natuure te koud en hard-berstig is, om tot plantingen te gebruiken, tot mul-werdens laten doorvriezen; waer na deze gronden bearbeid, en door bemestinge verbetert moeten worden.

Het eerste daer voor men, na zodanigen verkregen grond, moet bezorgt zyn, is dat men eene goede buiten-manteling aenlegt om luuwte te verkrygen, zonder welke geen vrugten nog moeskruiden te teelen zyn: ook is zodanige beschutting voor Buiten-huizen van de uiterste nootzakelykheid, vermids ze anders in 't kort bouwvallig en onbewoonbaer zouden werden; zelfs is het nodig door zodanige bemantelinge gedekt te zyn, alvorens de vrugt-boomen zig tot dragen zetten, en het gebouw voltoit is.

Wyders is zeer dienstig dat de kalk tot de gebouwen eenigen tyd meukt, en het hout, dat daer aen zal gebruikt worden, droogt; dierhalven moet men de zelve niet al te schielyk opmaken; het geen ook ten aenzien der cieraeden en nettigheden moet in agt genomen worden. Om dan in goede orde een aenzienlyk Landhuis met zyne beplantingen en cieraeden tot eenen gewensten uitslag te volmaken, zal men het in dezer voegen aenleggen.

Het eerste Jaer Zal men de Buiten-gragten en Slooten, daer na de Vyvers schieten, om daer uit de verhooginge te verkrygen, afzonderende de beste van de slegtste aerde; en de zelve, dus uitgeschoten, over den geheelen grond zodanig plaetzen, als van de meeste dienst is.

Terrassen zullende maken, moeten die uit den rouwen aengelegt worden, mits aen het zakken der zelven gedagtig te zyn; konnende tot de beneden grond van deze Terrassen de allerslegtste aerde genomen worden.

De steen-kalk, die men tot alle grond- en buiten-metzeling moet gebruiken, te kopen; dezelve te laten ziften, en daer na in putten of gragten te doen meuken.

Het benodigende wagenschot te kopen; en de bladen gescheiden, dat 'er de wind doorwaeit, in open lucht te laten droogen.

Werk- en Hout-lootzen op te slaen: in deze laetste het zwaer ribbe- en balk-hout te laten droogen; onderstellende dat het zelve Greenen-hout zal zyn, om dat het bekomen van goed eiken-balk-hout onzeker is; anders moet men zodanig zwaer eiken-hout onder water zyne eik laten uittrekken.

Tot klei-gronden bezorgt men mest en zand om door een te la-

laten bearbeiden, en dus kaluw-aerde te maken; in welke mulle aerde de boomen geplant, de wortels, en der zelver holligheden wel aengevult zynde, beter komen te groeyen: nogtans moet deze kaluw-aerde niet te vet zyn, als daar in geplant word.

Tot Zand-gronden heeft men bagger, om daar door te laten bearbeiden, nodig; deze zal men, door Veen-baggeraers, welkers werk het eigentlyk is, laten baggeren. Zoo men de zelve in hooge drooge zand-gronden moet gebruiken, zal men de bagger tot dikke groote ſtaelen laten maken, op dat die minder zoude bevriezen.

Men zal den grond tot de buiten-laeningen en cingels doen omſpitten, op dat des winters mogte doorvriezen, om daar in met het vroege voorjaar boomen te planten of zaejen.

Men legt de entery tot vrugt- en andere boomen aen: ook werden Akers te ſpruiten, zaed tot Beuken-boomen, en Kersſen-, Kricken- en Nooten-ſteenen in de aerde gelegt, om van die, geſprooten en opgeſchoten, namaels te planten.

Het tweede Jaer Zal men in omgeſpitten grond, met het vroege voorjaer, de boomen tot de buiten-cingels, en wilde boomgaerden, planten; daer in tot het begin van April bezig blyvende; en by aldien alles in dien tyd niet konde beplant zyn, zal men zulks in 't volgende najaar volvoeren.

Men plant verſcheide afſnydingen met Elſt; of ſteekt Willigeſtek om daer van Scheerheggen te maken, tot voorkoming van verſtuivinge en afvoeringe van ſny-winden; zynde zulke heiningen zeer dienſtig in Enteryen, Moes-tuinen en Boomgaerden enz.

Nog worden Akers, Kerſſen, Kricken-, Nooten-ſteenen enz. als zaeilingen in de aerde gelegt. Ook moet het wild-gewas op orde geſtoken worden, om aldaer, van kragtig gewas zynde, te blyven doorgroeyen; maer het vrugt-gewas moet in het volgende najaer verplant worden.

Men volbrengt alle het geene aen het ſchieten van Vyvers, ophoogen des gronds, en het maken van Terraſſen ontbreekt.

Men vervolgt de gronden te ſpitten, konnende met de zandgronden tot digt by de zomer voortgevaren worden: maer kleigronden, welkers aerde te hard-berſtig, ſteenig-droog werd, worden met het begin van September geſpit, op dat, door te bevriezen, van mulder oppervlakte mogten werden. Men moet de Bagger-ſtaelen met meſt en zand dikwils doen bearbeiden.

Door

Door het geheele jaer moet den grond van onkruid gezuivert, en het gezaei en Plantzoenen daer van uitgewied worden.

Des zomers en in 't najaer moet men tragten by de Liefhebbers goede vrugten te zien en proeven; ook, na de verkiezinge, agt geven, op wat plaets de boom geplant ſtaet, daer van men aentekeninge houd om niet misleid te worden. Om dien aengaende nog zekerder te gaen, moet men de Tuinlieden der Plaetzen, daer die groeyen, te vriend hebben.

De buiten-muuren moeten met ſteen-kalk, die eenen winter gemeukt heeft, gemetzelt worden.

Men beſlaet in het najaer nog zo veel ſteen-kalk, als men in het derde jaer tot den opbouw van het Oranje-huis, ſtook-kasſen, en andere muuren zal benodigt zyn; dog deze moet tegen de vorſt verzorgt worden.

Men maekt alle het hout-werk voor het volgende jaer gereed: ook laet men het ſteene hard-werk in 't gebergte vervaerdigen.

Het is zeer nodig eenen Opzigter by het werk te hebben, derhalven moet men de Tuinmans wooninge, by-aldien die in het eerſte jaer niet begonnen is, met het vroege voorjaer beginnen te maken.

Het derde Jaer Zal men nog planten: ook nog akers en gemeukte zaeden in de aerde leggen.

Men moet de enten van de getekende boomen zelfs ſnyden; en vermids men nog geen eige plantſoenen heeft, zal men de zelve, mits in perzoon daer by blyvende; door Enteniers op haere waſſelyke plantſoenen doen enten, en daer van naeukeurig aentekeninge houden; maer het is onnodig van de ſoorten aen den Entenier kennis te geven.

De Terraſſen en Berſeaux te planten, of van gemeukt zaed te beleggen.

De Boomgaerden en Moes-tuinen te herſpitten en te doormeſten.

De Plantagien omtrent Vyvers en andere Gras-kanten op te maken.

Men zal in het najaer de zaeilingen tot vrugt-boomen, als appelen, peeren, kerſſen, nooten enz. op orde in de enterye planten.

Men moet de ſteene muuren, Trek-, Stook- en andere kaſſen, mitsgaders de Oranjery metzelen; insgelyks de Stallinge en het Koets-huis, zoo men een aenzienlyk gebouw maekt; konnende de Oranje-, Stal, en Koets-huizen daer na tot werk-lootſen dienen.

De Hout-lootſen ontledigt zynde, koopt men op nieu voorraed, om behoorlyk te laten droogen, als ribben, balk-hout, deelen, wage-ſchot enz.

Vermids bruine geverwde ſchuttingen tot vrugt-rypinge in open lucht beter bevonden zyn, als gemetzelde muuren; zal men veele ſchuttingen, niet anders als in regte linien, en geen muuren, als tot kas-vrugten en afheiningen, maken.

Het vierde Jaer Sneid men alle de herplante zaeilingen, in de enterye of elders ſtaende, een vinger breed, of wat laeger, boven den grond af: het geen ook aen alle quarrelende, en niet regt opſchietende boomen verrigt word; op dat ze met meer kragt zouden uitgroeyen: wyders zal men in het najaer op de afgeſnede boomen, zoo wel aen muuren als elders ſtaende, enten en oculeren.

Men plant wyngaerden en andere vrugten in ſtook- en koude kaſſen: ook tegen ſchuttingen enz.

Wyders brengt men de Plantagie, de grond gezuivert zynde, met des zelfs cieraeden in orde; uitgezondert dat men tegen de terraſſen nog niet moet metzelen, om dat ze het zakken nog onderworpen zyn.

Het vyfde Jaer Zal men den Boomgaerd met alle het geene daer aen behoort beplanten; dog men moet by opneminge in den queek-hof agt geven na welke wind-zyde de boomen hebben geſtaen, om die op gelyke wys wederom te planten.

Men ent en oculeert nu op eige plantſoenen.

Zal men in het volgende jaer het gebouw optimmeren, zoo moet men nu voorraed van beſlage ſteen-kalk maken; ook al het hout en andere materialen in dit najaer doen vaerdig zyn: insgelyks laet men tot het hard-werk, dat men nu mede gereed maekt, metaele duimen en alle het verdere metaele, dat in plaets van yzer moet gebruikt worden, vervaerdigen.

In het najaer word het Fundament van het Huis gelegt, en zulks een voets hoogte boven den grond, om des winters te beſterven; dog moet tegen de vorſt gedekt worden: mits dat te voren de groote riolen door de muuren in den grond gemaekt zyn.

Het zesde Jaer Zal men nog planten, enten, oculeren, en het verdere nodige verrigten.

Men zal het Gebouw in des zelfs buiten-romp met kragt van manſchap opmaken, zoo dat voor den winter onder het dak gebragt, en gegrondverwt word, waar omtrent voor beſtuivinge moet gezorgt worden.

Men

Men ſtelt voor de lucht- en licht-gaten des winters rietmatten, op dat de daer door waeyende wind de muuren zoude doen droogen.

Het zevende Jaer Zal men, het gebouw nu getreden zynde, de gewelftens mogen maken, mitsgaders de grond-werken, als diepe tras-kelders, regenbak, put, ſekreeten, en het geen aan de rioolen nog mogte ontbreeken.

Men plaetſt eerſt voor de venſters oprollende rietmatten, die men in 't najaer wegneemt, als dan glazen-raemen, voor de loos, daer voor brengende, die daer na tot Meloen- of andere bakken konnen dienen.

Men legt de zolders, en begint het binnen-werk te maken.

Men maekt de verdere cieraeden der Plantagie, en het geen daer aen nog mogte ontbreken.

Het agtſte Jaer Zal men alle het van marmer vervaerdigde aen ſchoorſteenen, muuren enz. brengen.

Men zal alle de nodig hebbende plaetzen, als keuken, kelder enz. met witte ſteentjes bezetten.

Alle zolders enz. worden verdreven: die daer na van onder geſtukeerd moeten worden.

Men zal alles binnens huis doen verwen.

Het negenſte Jaer Zal men, na dat alles geſtukeerd is, de gemaekte glasramen, in plaetze van die voor de loos geſtelt zyn, over-al in brengen.

Het marmer moet opgezoet en gepolyſt worden.

Houte ſchoorſteen-mantels, boiſeerſels, lamberiſeeringen, ſny-werken en andere fraeijigheden worden aengebragt.

Men zal de beſte trap ſtellen: ook alles dat in de kamers te vergulden en te ſchilderen is, laten doen.

Het tiende Jaer Zal men de Terraſſen, de aerde nu gezakt zynde, en gevolgelyk de daer tegen te metzelen muur ook minder zullende zakken, van een ſteens muur van harde ſteen met petytſe laegen laten bemetzelen, en daer na de zelve bevloeren, waer mede de Plantagie in orde zal zyn.

Het Gebouw van buiten in de grond-verw te zetten, en daer na tweemael te laten verwen.

Na dat alle muuren been-droog zyn, de kamers met behangſels en ſpiegels te voorzien.

IV. HOOFDDEEL.

Hoedanig de Tuinman, Opzienders van nieuwe werken, en Arbeiders behooren te zyn.

Alvorens de grond bearbeid word, zal men zig van goede Werklieden; in 't byzonder van een bequaem Opzigter of Tuinman voorzien. Deze moet van beproefde eerlykheid, deugd en bequaemheid zyn: dieven, leugenaers, dronkaerts, hoereerders en luyaerts zal men noit aennemen; ook geen waenwyzen, als veele tuinlieden zyn, welkers wysheid hen niet alleen belet tot meerder kennisse te komen (*a*), maer ook veeltyds daer door dingen, die tegen hun goeddunken geboden worden, met opzet qualyk doen slagen: egter moeten zy aengaende de dingen huns bewinds ondervindinge hebben; zelfs ontrent zodanigen, die buiten den Tuin-bouw zyn.

Tot het aenleggen van aenzienlyke Buiten-plaetzen word gewoonlyk een Opzigter aengestelt, op dat alles in goede orde zoude verrigt worden: dog het was te wensen dat daer mede de Tuinman konde bekleed worden; om dat deze, by vervolg in dienst blyvende, zig meer zal bevlytigen ontrent een goed opzigt, dat alles wel gemaekt word; voornamentlyk als hy door eergierigheid aengespoort word om het groeyen der gewassen wel te bevorderen. Zodanig een moet liefttalig zyn, met behoorlyke orde konnen gebieden, en zyne geboden doen agtervolgen; dierhalven moet hy zig niet te gemeen maken, veel min met de arbeiders, onder hem staende, den spot dryven; in tegendeel moet hy altyd in het gebieden ernstig zyn.

Na den dienst, die men van den Tuinman vordert, zullen des zelfs lichaems-kragten, en de jaeren zyns ouderdoms in aenmerkinge komen; want op eene Plaets, daer hy zelfs zal moeten arbeiden, worden kragten vereist; dus moet men daer toe jonge sterke perzoonen verkiezen: maer wanneer over anderen staet te gebieden, dan zal men tot eenen bejaerden Tuinman overgaen, om dat die meerder ondervindinge heeft, en ernstiger zynde bequaemer is om arbeiders en jonge tuinlieden te bestieren, en zyn geboden te doen opvolgen. Dewyl nu Jongelingen liever van bejaerde willen geregeert zyn, zal men ook onder het bestier van zodanig eenen, bequaemer arbeiders en jonge tuin-lie-

(*a*) Vilicus ne plus censeat sapere se quam dominum. CATO de Re Rust. c. 5.

lieden bekomen: daerenboven zal een kundig Eigenaer met meer genoegen van zodanigen Tuinman gedient worden, om dat hy, door vooroordeel wegens des zelfs ervarentheid ingenomen, hem zal laten gezeggen, dat van eenen Onkundigen niet zoude laten doen.

Een kundig Eigenaer zal ligtelyk eenen Tuinman, tot zyn dienſt nodig, konnen krygen; om dat die (van de behandelinge der ſpaa, en het ſnoei-mes kennis, ook lichaems-kragten hebbende, wyders gezeglyk zynde, en agt op het gevolg zyner doeninge gevende) door zodanigen Eigenaer in weinig tyd eenen kundigen Tuinman kan worden: maer een onkundig Heer of Eigenaer zal zoo ras niet te regt komen; om dat hy eenen Tuinman van meer ondervindinge nodig heeft, want die moet de behandelinge van Hout- en Kruid-gewaſſen, ſnoeyen, enten, oculeren, en de onderhoudinge der gewaſſen, ook het teelen van moes, aerdvrugten en bloemen, in en buiten de ſaizoenen, verſtaen: maer men heeft van zodanigen kundigen Tuinman geen zwaeren arbeid te wagten; om dat die, zelden gevonden wordende, van veele gezogt en gewilt is: ondertuſſen mag men wel denken, dat, als een kundig Tuinman zig tot zwaeren dienſt wil begeven, aen hem iets zal haperen, 't zy ontrouw, dronkenſchap enz. ten waere een zwaere laſt van kinderen hem daer toe noodzaekte, welke kinderen, behalven dat daer door de Tuinvrouw voor den Eigenaer van geen dienſt zal zyn, gemeenlyk veel onruſt baeren, en aen vrugten en teere gewaſſen zoo beſchadende als het ongedierte zyn. Hier uit ſpruit de vraeg, of men eenen Tuinman met, dan zonder kinderen zal verkiezen? ik zoude tot den eerſten overgaen, wanneer de Buitenplaets is afgelegen, en de kinderen door het ſluiten der fyne vrugten konnen afgeweert worden, om dat van zodanigen Tuinman, doorgaens niet zeer gewild, waerſchynlyk gewenſter dienſt te wagten is; daerenboven zal hy, tot het werk genoodzaekt zynde, meerder agt op het gevolg zyner doeninge geven, en daer door kundig werden; ook zal men des zelfs dienſt waerſchynlyk langer genieten, vermids men niet te vrezen heeft, dat hy om den zwaeren laſt van zyne kinderen, zal gezogt, en door beloften of geld afgetroont worden; zynde het ten uiterſten nodig weinig van Tuinman te veranderen; om dat hy, door den tyd de eigenſchappen des gronds kennende, met gewenſter uitſlag de gewaſſen zal voortteelen en onderhouden. Die eenen Tuinman zonder kinderen verkieſt, zal evenwel beſt doen na eenen ge-

getrouden, die bezadigt is, om te zien; want deze is doorgaens, al was het dat men weinig dienſt van de Vrouw te wagten hadde, meerder t'huis en van bezadigder leven; voornamentlyk als de vrouw deugdelyk, gezond, oplettende en ſchikkelyk is. In 't algemeen moet men weinig dienſt van eene Tuin-vrouw, wiens man veele deugdelyke hoedanigheden bezit, wagten: de ondervinding leert, dat zelfs de ſchikkelykſte meent, uit dien hoofde, van haere dienſten te moeten verſchoont worden; zoo dat men zig voldaen zal houden, als zy de keuke-vrugten aenbrengt. Wanneer het tegendeel geſchied, en de Tuinvrouw, zelfs in den tuin, zeer gedienſtig is, mag men wel ſtaet maken, dat dit voortekenen van onbequaemheid of andere fouten van haer man zyn.

Tuinlieden hebben veel gelegentheid en aenzoek tot ontrouw; dierhalven is een deugdelyk Tuinman, die aen dagelykſe verzoekingen ontrent het verkopen van vrugten kan wederſtaen, hoog te ſchatten, en in waerde te houden. Om nu den zelven geen aenleiding tot ontrouw te geven, zoo behoort men hem wegens zyne belooninge niet te beknibbelen, maer te maken dat hy behoorlyk beſtaen kan: ondertuſſen moet men niet denken dat men van zulken, die voor weinig loon willen dienen, of ſtraffe behandelingen ondergaen, goede dienſten zal verkrygen: in tegendeel moet men alsdan ſtaet maken dat van zodanig een veeltyds ondeugd te wagten is; want de verſlaefſte, veel min deugdelyke gemoederen konnen geen ſtrafheid verdraegen. Het gewoone jaerloon van eenen Tuinman is twee hondert vyftig gulden, en zes gulden voor nieuwe jaer en kermis; daerenboven geniet hy door verkryginge van een weinig turf en het vergaderen van ſprokkel- en ander-ſlegt hout op de Plaets genoegzaem vry brand: ook verſchaft hem het overvloedige uit de moestuin genoeg tot zyn nooddruft.

Wanneer eene Buitenplaets van grooten omtrek en bygebragte cieraeden door den Tuinman alleen niet kan waergenomen worden, maer dat by daer toe nog eenen Jongeling benodigt; dan is zyn jaerlyks loon vier hondert gulden, mits dat hy den Jongeling op zyne koſten onderhoud: maer het gebeurd veeltyds dat een bequaem Tuinman, iemand onder hem hebbende, meerder loon begeert.

Men bedingt gemeenlyk by het huuren van eenen Tuinman, dat hy alles, 't geen in den boomgaerd, moes- en bloem-hof te doen is, moet verrigten, en op gegeven bevel in 't werk ſtellen; zelfs op de benodigende plaetzen den grond verdelven, en in den

win-

winter het hout tot zyns Heere brand hakken en kloven: maer zoo 'er veel grond te verdelven is, worden daer toe Arbeiders gebruikt.

Het werk van de Tuinvrouw is de Keuken van behoorlyk geplukte en verlezen groente te voorzien. Daer zyn Eigenaers, die de Tuinvrouwen onkruid laten uitwieden, maer zy doen zulks, door onkunde, veeltyds niet na behooren.

Als de Tuinman op eene aenzienlyke Buitenplaets zoo veele Arbeiders onder hem nodig heeft, dat hy alleen over alle geen opzigt kan hebben, dan verkieſt men de bequaemſte uit de zelve tot mede Opzigters onder den Tuinman, welkers loon met twee ſtuivers daegs boven de andere vermeerdert word.

Het loon der Arbeiders is na der zelver bequaemheid verſcheiden: ook is men gewoon op groote werken Weſtfalingers (anders Moffen) te gebruiken, die voor minder loon dienſtbaer, nogtans tot kruyen, graven, ſloot-ſchieten enz. zoo goed als onze arbeiders zyn; maer onder onze, van welke men mede meer verſchot als van goede tuinlieden vind, zyn 'er veele zoo bequaem, dat men van de zelve goede tuin-dienſten kan verkrygen: men geeft hun winter- en zomer-loon, beginnende het laetſte met Maert en eindigende met den 1. November.

De hoedanigheid van eenen goeden Arbeider is, dat hy eerlyk, nugter en ſterk van lichaem is, op dat hy wel kan, en vlytig wil werken; want men vind doorgaens veele luyaerts, welke ontrent de grond-delvinge of omſpittinge tot het boom-planten zeer nadeelig zyn; want zulks niet wel gedaen zynde, daer na onverhelpelyk is.

Wyders is het eene goede hoedanigheid als een Arbeider over hands, dat is regts en links kan werken: dit is in veele gevallen dienſtig en nodig; inzonderheid by grond-delvinge of ſpittinge, om dat de heyen alsdan zoo veel niet zullen betreden worden: wat fouten dien aengaende begaen worden, zie daer van het grond-delven en ſpitten, ook van het gragt-, vyver- en ſloot-ſchieten, in het volgende 6. *Hoofddeel*, geſproken word; daer ook gezegt word hoedanig na behooren den arbeid moet verrigt worden; als mede dat men op groote werken veel volk moet in dienſt nemen; mits dat ze, te werk geſtelt zynde, malkanderen in den te doene arbeid niet hinderlyk zyn; zullende zulks, als de Opzigter de zelve behoorlyk in 't oog en orde kan houden, beter en voordeliger zyn. Men zal, om altyd van goede arbeiders gedient te blyven, grooter getal aennemen, als men by geduur-

zaem-

zaemheid denkt van noden te hebben; op dat men de onbequame uitgemonſtert hebbende, altyd van bequame manſchap om het werk te bevorderen voorzien blyft; zullende de bequaemſte en waerdigſte door hen te pryzen meer aengemoedigt worden, als door quaede bejegeningen; want die zulks verdragen, zyn doorgaens onbequaeme, daerenboven is het beter zodanige, die met kyven en raezen tot hunne pligt moeten gebragt worden, de zak te geven.

Men moet van eenen Arbeider wel behoorlyk, maer ook niet te veel dagelyks werk begeeren, of dat hy zig overwerkt: vermids nu alle werklieden niet even bequaem zyn; zo zal de Opzigter de zelve, ontrent het te doene werk plaetzen: de bequaemſte tot byzondere werken, en de vaerdig-werkende mede te zamen; ook de minder vaerdige, by malkander, in of op andere werken: wyders moet men, om hen tot vlyt en arbeid aen te zetten, nu en dan een vat beſte bier en toebak aen hun geven, dat veeltyds meer als geld-beloninge zal uitwerken: en op dat ze op hunnen tyd zouden agt geven, moet men 's morgens een klok luiden, en by de monſteringe den tegenwoordigen een zoopje ſchenken; dog den afzynde niets geven.

Het gereedſchap, waer van deze Arbeiders, op eige koſten, moeten voorzien zyn, is een paer water-digte Laerzen, eene Spaa, beſlagen Schop, Graef, eene opgeboeide Hoos, en eene platte houte Schop, waer mede op het werk komende moeten arbeiden, die dit gereedſchap niet heeft, zal men niet aenneemen. Wyders is 'er niets dat 's menſen arbeid is, of het moet door hen gewillig gedaen worden.

V. HOOFDDEEL.

Van de Gereedſchappen.

Die eene aenzienlyke Buitenplaets uit den grond wil aenleggen, moet de benodigende konſt-werken daer toe laten maken of kopen, het welk voordeeliger is als die te huuren; al was het zelfs dat eenige, na voltoijinge der Plaetze, niet meer van gebruik nog van weinig waerde waren: als zyn karre-paerden, karre-wagens, karren, korde-wagens, water-molens, dam-gereedſchap, dikke krui-planken enz. want de ondervinding leert, dat een lang gebruik en de herſtelling van het nu en dan gebroken der huur-gereedſchappen na advenant koſtelyker vallen,

len, als dat men die in eigendom heeft: ondertuſſen moet men ook zorg dragen dat alles ſterk, dog handelbaer gemaekt is, op dat daer mede op eene gemakkelyke wyze kan gewerkt worden; want groote zwaere gereedſchappen doen het werk vertraegen. Men zal ook agt geven dat de Paerden- en Hand-water-molens, die op ſtander-punt of om den as draeyen, regt op en neer in't loot of waterpas, zonder te horten of ſtooten, werken, het welke op gewaer-wordinge van de minſte veranderinge aenſtonts moet verbetert worden: ten dien einde zal men alle het geene in en op malkanderen werkt, als zyn lantaerns, kammen en aſſen van molens, dikmaels ſmeeren; het geen ook aen karre-wagens, aſſen, ſchamels, de ſpillen van krui- en andere wagens moet bezorgt worden: nog moet men de verloope wielen laten ronden, en de ſpillen in ronde buſſen doen draeyen. Wyders moeten de Paerden-, krui- en korde-wagens, krui-planken, ſpaeyen, en ſchoppen dikmael van de aenklevende aerde en vuilniſſe gezuivert worden, daer toe men, by de ladinge en loſſinge, een vetpot en een hout ſchopje tot ſmeering en zuivering zal bezigen, moetende het zelve noit met eene met yzer beſlagen ſchop gedaen worden, voor-al niet aen krui-planken, om dat deze door het yzer afſplinteren: na welke reiniginge alles lugtig met zand overſtroit word, op dat het vuil zoo ligt niet zoude aenkleven, en de kruyers vaſter gang maken: zynde voor-al nodig dat men voor menſen en beeſten in de kruyinge het dreunen en uitgleiden der voeten voorkomt; daer toe deze laetſte zuivering ten uiterſte dienſtig is: om die reden moeten ook de planken, tot de krui- en bruggen leggende, dikmaels onderſtopt worden, en langzaem ſchuins opgaen, op dat ze onbeweeglyk zouden zyn.

De *Hand-tonne-*, of *Vyzel-Paerde-molens* moeten niet ſtyl ſtaen, maer vlak leggen, want dan zullen ze meer water malen; daerom laet men de zelve, na mate het water van om laeg moet opgebragt worden, meer en meer zakken; want als ze al te ſtyl ſtaen, word het opbrengen niet alleen bezwaerlyk, maer ontzakt haer het water te veel; waer door ze zeer weinig water uitwerpen. Daerom men, als het water boven de zes voeten moet opgebragt worden, geen Vyzel-paerde-molen, (dat is zodanig eenen, welker ſtander om een kam-rad draeit, 't geen door een paerd waterpas omgaet, en eenen tonne-molen genaemt word,) kan gebruiken; maer als dan eenen Rade-paerde-molen, die om zyn as draeit, in 't werk ſtelt; dewelke het water van onder opbrengt, en boven uitſtort.

De bequaemste *Krui-planken* moeten ruim twee duimen dik, en zeven of agtentwintig voeten lang zyn.

Als men uit de diepte na de hoogte moet opkruyen, kan zulks niet met gewoonlyke Tuin-wagens, daer toe te zwaer zynde, gedaen worden; alsdan zullen daer toe ligte, *Korde-wagentjens* genaemt, gebruikt worden.

Insgelyks is het met de gewoone *Schoppen*, *Spaeyen*, en die geheel van yzer, *Botten* genaemt zyn, daer in door eene ronde openinge eenen essen of eiken steel steekt; deze zyn mede, vooral in zwaere klei-gronden, daer de steek hoog moet opgebragt worden, by langduurigen arbeid veel te zwaer; daerom hebben verstandige Aerd-werkers en Sloot-schieters smaller spaeyen en schoppen, die niet zoo hoog en dunder van yzer beslag zyn, waer in willige, en geen eike, steelen steeken; dog deze willige steelen zyn, om dat ze ligter breeken, dikker. Met zodanigen ligten gereedschap zal een bequaem werkman meer arbeid verrigten als met het gewoone tuingereedschap. Hunne hoos- en vak-houte schoppen zyn zonder beslag, en van 't zelve hout en maeksel als de onze.

De *Hoos-schoppen* zyn met of zonder agterboeisel, beide van essen-hout: die met een agterboeisel, 't welk een van agteren dun essen- of beuken-houte om den schop gebogen spaen is, worden gebruikt om water of dunne bagger uit eene diepte na om hoog te brengen; vermids het water of bagger door dit boeisel gekeert word: met de onopgeboeide schoppen word het water of bagger, 't geen niet zoo hoog moet opgebragt worden, uitgehoost.

Vak-schoppen, daer in de arbeider de aerde of klei-steek van den spitter of delver, die de zelve, zonder zyn hand te herhaelen, niet verder of tot meerder hoogte kan voortwerpen, overneemt om zulks te doen, zyn van Beuken-hout, en niet zoo hol als de hoos-schoppen, maer een weinig breeder, van onder en boven ronder, en meer na het vierkant.

„ Welke gereedschappen men tot de Tuin-oeffeninge verder
„ nodig heeft, en van wat stof en maeksel die behooren te zyn,
„ zal ik vervolgens beschryven.

Eene *Scheerbank*, om de boomen, die zeer hoog groeyen, boven egael van takken, en van de zyden te snoeyen, op dat als groen bladige tapyten zouden vertoonen: de zelve moet men, niet alleen na dat hoog of laeg vereist worden, van ander gestel

laten maken; maer ook bezorgt zyn, dat door kruis-latten of ribbetjens onschrikbaer vast staen; ook dat de Scheerder een rugge steunsel heeft.

Een *Schoffel-wagen*, bestaende uit twee agter- en een voor-rol met een breed-snydend schoffel-yzer, dat men hoog en laeg kan stellen, na dat men den grond tot min of meer diepte wil roeren: deze is van nuttig gebruik in zand-gronden, maer in vaste gronden van geenen dienst.

Een *Eggetje*, dient om den grond van het afgeschoffelde onkruid, door het wagentje los gemaekt, in maniere als door een klouw te zuiveren: dog is mede alleen in losse bolle gronden gebruikelyk. Deze beide gereedschappen worden door mensen voortgeduwt of getrokken; 't geen veel beter is als door een klein Hitlands paerdje, want dat werkt niet gelyk, nog grondzuiverende.

Een *Krui-wagen*, met des zelfs *Opzet*, waer door die vergroot word, wanneer men ligtvoerige takjens of losse boom-bladen zal vervoeren. Het *Opzet* bestaet uit vier verhogende planken, in de hoeken der binnekant aen een stuk van een dubbelde lat vast gespykert; moetende het lat wat langer gelaten worden, op dat het *Opzet* daer door in het hol des wagen zoude konnen sluiten.

Een *Berry*, welker priemen van essen en de bodem van dun wagen-schot moeten zyn.

Een *Water-bak*, van eiken-hout, en van binnen met loot bekleed.

Twee groote *Water-emmers*, en een *Jok* met yzere kettingen daer aen.

Gieters tot besproejinge der gronden, boomen en veld-gewassen: de zelve moeten een emmer water houden, en zyn beter van dun koper, als blik dat verroest, gemaekt; hebbende van voren eenen breeden en ronden knop met digte fyne gaten, waer door de grond zonder beslempinge, en de bladen natuurlyk bevogtigt worden; dog als men potten of tobben met boom-gewas, die meer water nodig hebben, moet begieten, of daer men in beslotenheid het water moet laten inzakken; dan word de voorgemelde knop afgenomen, en alsdan daer op een wyder tuit gestelt, daer door het water met een strael voortvloeit.

Een met yzer beslagen eiken *Schop*, met desselfs angst en hilt, tot gebruik van losse aerde te verwerken of om te spitten.

Eene *Spaa* of *Bot*; zynde het blad van een *Bot* geheel van yzer met eene boven-openinge, waer in een houten steel gestoken

 word:

word: dog de *Spae* heeft aen den ſteel een weinig hout-blad, het geen dan verder met yzer beſlagen is. Deze worden in vaſter gronden, ook tot boom-rooijingen gebruikt.

Een *Graef*, des zelfs blad is geheel van yzer, en onder ſcherp-puntig met wederzydſe ſnydende kanten; daer in boven eenen eſſen ſteel ſteekt. Met deze worden zooden, kanten enz. egael glad afgeſtoken.

Eene *kleine Spae*, om bloem-bollen of planten op te nemen.

Een *Truweel*, is zeer bequaem om de onder-wortels der plant-bloemen af te ſteken, en dus te ondervatten tot verplantinge: 't geen hier mede beter als met het Spaetje geſchied.

Een *Opgeboeide Hoos-ſchop*: en een *Vak-ſchop*: behooren tot Arbeiders gereedſchap. zie *bladz.* 26.

Twee *drie-tandige Meſt-vorken*: zynde die met yzere ronde tanden bequaemer om lange ruigte, als verſe Paerden-meſt, te verwerken; en beter als de plat-tandige, dewelke tot Koe-meſt en korter ruigte gebruikt word.

Eene *Schoffel* dient om het onkruid in vlakke doorſnybare gronden en paden te ontwortelen: maer om ongelyke, harde of hoekige gronden te ſchoffelen, zal eene rondende puntige Schoffel gebruikt worden.

Klouwen van verſcheide maekſel, als een met regte yzere pennen in een eſſen-houte hoofd, om bladen of ligt onkruid van loſſe gronden te zuiveren. Een van yzer met dikker, digter en omgeboge hol-ſtaende tanden; deze is beter om het afgeſchoffelde onkruid by een te vergaderen en te doen blyven. Een ander mede geheel van yzer, in een langer ſteel, dog breeder en met wyder tanden, die niet zoo hol omgebogen zyn: men gebruikt die om het zaed door de aerde te mengen.

Een *Koolbak*: met deze worden kool, boonen, erreten enz. aengeaerd: is ook zeer bequaem om vaſte gronden, welke met de ſchoffel niet wel konnen doorſtoten worden, van onkruid te zuiveren: in zulke gronden zal die ook tot ophopen dienen, want in loſſe bolle gronden gebruikt men gereedſchap dat meer aerde bevat.

Een *Hooper*: hier mede word, tegen de winter, de aerde in lange reeken, en niet in kleine ronde hooge hoopen, te zamen gebragt.

Eene *halve Maen* met eene geſcherpte Hiel: is aen eenen langen eſſen-ſtok, door een yzer huisje met twee ſchroeven, om

aen langer en korter ſtokken te konnen af- en aen-ſchroeven, vaſt gehegt; want als die met ſpykers gehegt was, zoude door de ſterke beweginge haeſt los worden. Deze is zeer bequaem om hooge heiningen, welkers takken houtig zyn, te ſcheeren: des zelfs kromte maekt dat die zoo ligt niet afſchieten en beter afſnyden: ook ſtoot men daer mede zwaere takken, die door den opſlag niet doorſnyden, met de Hiel af.

Eene *vliegende Schaer*, van minder uithollinge of rondte als de halve Maen, insgelyks aen eenen eſſen-ſtok, is dienſtiger om hooge heiningen, met minder houtige takken bekleed, te ſcheeren, en van onder op te ſlaen. Deze beide zyn zeer nodig daer men veele heiningen heeft, want men kan daer mede in den arbeid veel meer ſpoeden als met de Knip- of Palm-ſchaer; behalven dat men met deze niet zoo hoog kan ſcheeren.

Een *Slag-zwaerd*, om de jonge takjens van boven gelyk af te ſlaen.

Eene *Palm-ſchaer*, wiens naem ontleent is van de palm-grondwerken, die daer mede geſchoren worden, is bequaemer om kleine digt-bladige takjens glad af te knippen; daerom worden Taxus, Palm, en andere groen-blyvende heiningen daer mede cierlyk geſchoren: men ſcheert ook alle laege heiningen van Beuken, Spaenſen Aker, Liguſter enz. met deze, en noit met de vliegende ſchaer, zelfs niet met het ſlag-zwaerd: dog ontrent eene goede behandelinge dezer Palm-ſchaer word meer kennis vereiſt.

Eene *Rups- of Ruip-yzer*.

Een *Afhaelder*, is op de wyze van een ſnoeimes met eenen langen ſteel, gebruikelyk by de Enteniers om met beide handen de kroontakken van den ſtam in eene gladde ſneede te ſnyden: ook word het gebruikt om de te enten ſtammen op te kloven.

Een *Snoei-mes*, is van binnen hol en van voor rond krommende: dog oordeele dat een regt ſnoei-mes met een punt, agter aen het hegt doorgeklonken, veel dienſtiger is; konnende daer mede gladder ſnede gedaen worden, als met een krom mes, 't geen veeltyds haekt; daerenboven moet dit mes niet al te groot zyn, want het is zelfs voor zwaere takken alsdan handelbaerder; hangende de kunde om den tak glad af te ſnyden niet van de grootte van 't mes af; maer van de bequaemheid des Tuinmans.

Een *Oculeer-mesje*.

Snoei-bytels van driederlei breedte tot het afslaen van dikke en dunder takken, na welker gebruik ook met langer of korter essen- of eiken-steelen, onder met eene yzere ring bekleed, voorzien zyn.

Een *Houte Snoei-hamer.*

Een yzere *Snoei-klaeu-hamer*, daer mede de spykers konnen uitgetrokken worden.

Meloen-booren tot groote en kleine planten, dog alle van koper en stevig rond gemaekt, met net sluitende knieren, door het uithaelen van eene steevige pen te ontsluiten.

Een *Palm-planter*, is een plat, duims breed, hout, van onder met yzer beslagen, van boven met eene houte hilt; van onder dikker, rond met een geul, en ronde kanten, op dat de palm, daer mede geplant en in den grond gestoken wordende, niet zoude breeken.

Een *Poot-yzer* is van hout met yzer beslag, als de schoppen of spaden, dog van onder scherp toelopende, gebruikelyk tot het verplanten van kool, seldery, andivie enz.

„ Op groote Buiten-plaetzen; daer men boomen te rooyen,
„ hout te hakken, en sloot-kanten op te maken heeft, zyn
„ nog nodig.

Een *Houweel*, tot boom-rooijinge, daer met een byl niet wel by te komen is; zynde daerenboven veeltyds dienstiger als een byl.

Eene groote en eene kleine *Hout-byl.*

Een *Hakmes.*

Eene *Trek-zaeg.*

Een groote *Beuker*, of *Slegge*, zynde een zwaere houte hamer, die met beide handen gebruikt word.

Yzere *Wiggens* van verscheide grootte, die niet te schielyk moeten dikken of speyen, op dat ze beter in het hout zouden indringen, daer van anders te rug springen.

Een *Sloot haek.*

Eene *Seissen*, om de kanten en gras-werken te maeyen.

Eene *Hout-zaeg:* als ook een gespanne of klein Ent-zaegje.

Yzere *Booren* van verscheide grootte.

Losse *Broei-bakken* met glaze raemen, die ontsloopt en weder opgeslagen konnen worden.

Ladders van verscheide hoogte en maeksel.

Eene *Wan.*

Zeeven met en zonder trommels.

Eene *Teems.*

Een

Een *Zeil*, over het welke het zaed gewant, gezuivert en namaels op-gedroogt word.

Een *Zaed-kas*.

Maet ſtokken van twaelf en minder voeten.

Bloem-ſtokjens om hoog en laeg gewas aen te binden.

Lynen, daer na de beddens af akkers met regte kanten afgeſtoken en daer nevens beplant worden.

Mandens van verſcheide grootte en maekſel, als heele, halve en vierlings aggelen: ook groote en kleine Hengelis-manden; en Bloem-bennen.

„ Tot dekkinge en afweeringe van koude.

Gevoerde en ongevoerde *Rol-kleeden*.

Gordynen van zeildoek.

Dikke *Haire-kleeden*, de welke van beter en zuiverder gebruik zyn als ſtroo-matten.

Riet-matten, van dik en fyn riet, met gepekt draed gebonden: van zes, vier en drie banden, en niet minder.

Eene *Roei-ſchuit*, is in ons land, voor iemand die eene bevaerbaere Buiten-plaets heeft, noodzakelyk.

Paerden en Wagen, nodig voor eene Buiten-plaets, die niet kan bevaeren worden.

VI. HOOFDDEEL.

Van het ſchieten der Gragten, Vyvers, en Slooten.

Ik hebbe deze verhandelinge voor die van de Gronden en der zelver bearbeidinge voor-af laten gaen, om dat deze doening eerſt moet geſchieden; vermids onze meeſte landen, van natuure te laeg tot boom-plantinge, niet bequaemer nog profytelyker konnen gehoogt worden, als met dit uitſchot, welker onderſte, koud en onvrugtbaerder zynde, zodanig in het bearbeiden der gronden moet geplaetſt worden, daer van den meeſten dienſt is: moetende de landen haere vereiſte hoogte hebben, eer vorder bearbeid worden.

Gragten noeme zodanige wateren, die meer als twee roeden breed zyn, en welkers einde op het gezigt onbepaelt is.

Vyvers, die insgelyks meer dan twee roeden breed zyn, maer welkers einden op het gezigt bepaelt zyn.

Slooten, die twee roeden of minder breedte, en op het gezigt bepaelde of onbepaelde lengte hebben.

Het

Het gragt-, vyver-, en floot-fchieten kan ten meefte voordeele, zonder bedrogen te worden, by aenbeftedinge gefchieden, dewyl alles, het werk opgenomen wordende, meet-, en zigt-baer moet voorkomen; dog het voornaemfte dien aengaende is, dat het van kundige Arbeiders gedaen word, zullende het werk alsdan cierlyker en profytelyker verkregen worden; vermids zodanige Aennemers meerder bezorgt zyn voor het maken en onderhouden van dammen, het maelen, en toefchietende water; ook om de toevallen onder den arbeid, als uitkalvinge der kanten, het loopzand enz. voor te komen. Die het in daghuur laet doen, moet ook toezien dat hy voor-al tot het kiel-fteeken, glooyen, zooden-ftikken en leggen Kundigen gebruikt. De daer toe vereift wordende Delvers en Kruyers hebben meer lichaems kragten als oordeel nodig, zoo dat de domfte tot dit werk bequaem zyn. Het zal ook voordeeliger zyn tot dezen arbeid veel volk te gebruiken, mits dat men hen in 't oog en orde kan houden, en dat ze malkander in het arbeiden niet hinderlyk zyn; want dan kan men dikwils in korten tyd een werk afmaken, zonder dat men door veel toevloet van water, water-malinge, of doorbreeken van dammen verhindert word: drie zaken, daer op men wel mag bedagt zyn, alzoo die veeltyds voorvallen. Men moet het volk in orde en met verdrag doen werken, ook moet de een noit na den anderen wagten, daer by moeten de fpaeden, graven en fchoppen, bequaem, ligt, handelbaer, fcherp-fnydende, ftekende, en glad affchietende zyn; zoo als by de gereedfchappen gezegt is.

Men moet noit huur-paerden gebruiken, voor-al niet als der zelver Eigenaer karreman is, want dan verfchoont hy zyn paerd door te veel te laten ruften, of met te ligte vragten af te ryden. Om deze laetfte reden is het ook niet goed in het kruyen, dat de laders byzondere vrienden van de kruyers zyn: want de vyandfchap van den lader kan den kruyer niet veel benadeelen, om dat hy, de wagen te veel bezwarende, door den kruyer, volgens gebruik, daer mede kan afgezonden worden: egter moeten de karre-wagens noit overladen worden.

Het opkruyen of opryden moet langzaem, op eenen vaften grond, ofte over dikke breede vafte onderftopte planken ofte bruggen gefchieden, op dat men eenen vaften onbeweegelyken gang, zonder de minfte dreuninge, beweeginge, of uitgleyen van voeten kan houden: hoedanig deze planken, bruggen enz. behooren gereinigt te worden, zie *bladz.* 25.

Wan-

Wanneer wyde of diepe gragten, vyvers of flooten gefchoten worden, daer de Spitter in de zelve beweeginge van fteek-opbrenginge dien niet kan voortwerpen, maer dat hy zynen fteek zoude moeten onderhaelen, dan gebruikt men daer by een Vakker, aen den welken de Spitter zynen fteek omgekeert in de vakfchop legt, die den zelven alsdan voortwerpt: en byaldien deze Vakker zynen arm mede zoude moeten onderhaelen, dan neemt men twee Vakkers, de een den anderen den aerd-fteek toefchietende: dog de twee Vakkers nog niet genoeg zynde, zal men 'er drie in 't werk ftellen; egter niet meer, vermids de menigte te koftelyk valt, en de aerde, door het menigvuldig toefchieten, onderweeg te veel fpilt: derhalven gebruikt men alsdan een krui-wagen, waer mede de Lader zelfs afgaet: maer wanneer de aerde zo verre gebragt word; dat een arbeider den wagen, onder het kruyen, kan laden, dan gebruikt men te gelyk een Lader en een Kruyer: moetende de Lader, indien de wagen voor d'aenkomft des Kruyers volladen is, hem dien te gemoet kruyen: maer zoo de tuffenwydte verder is, gebruikt men twee, ja drie Kruyers: en als het nog verder afgelegen is, gebruikt men karren of wagens, die door paerden getrokken worden, het geen alsdan voordeeliger is: de gewoone afftand, die een Kruyer met een geladen wagen doen moet, is twaelf en een halve roede.

Nademael men zelden gragten, vyvers of flooten fchiet, daer men geen dammen om het buiten water tegen te houden, nodig heeft; zoo dient te weten; dat het water zyne perffinge tegen de dammen maekt na evenmatigheid van des zelfs diepte en breedte, en niet na dat in de lengte daer tegen veel water ftaet; want weinige voeten van ftil-ftaende water zullen gelyke perffinge doen als millioene voeten; maer wanneer het zelve door wind aengedreven word, dan vermeerdert de perffinge tegen de dammen, na maete de kragt van de flag is; 't geen insgelyks gebeurt als het water hooger word. By het aenleggen van dammen moet men niet te zuinig zyn, vermids een dam, die het minfte wykt, zeer ligt onherftelbaer is, daer van de Eigenaer veeltyds met de flag, tot zyne groote fchade, gewaerfchout word, die den zelven, door een weinig meer koften te doen, hadde konnen beftendig maken; derhalven zal men zorg dragen; dat daer toe bequaeme dikke, lange en vafte paelen, ook leggers van bequaeme dikte en lengte, mitsgaders dikke planken gebezigt worden: wyders moeten tegen diepe buiten-waters de paelen digt by den

anderen en diep in den vasten grond staen; en daerenboven op den dam met kruis-ankers, des benodigt, voorzien zyn: de meeste perssing op de agter-leggers van den dam aenkomende, moeten de zelve, daer de waters zeer breed zyn, van verscheide vakken gemaekt worden; de welke, om dat in het midden de perssing van ongelyke kragt is, niet bestendig genoeg zynde, zal men in zodanige breede waters punt-dammen maken, op welke de perssing minder kragt doet, en meerder sluitinge maekt. Men moet de dammen, na de wateren, van hoogte konnen doen ryzen, en breeder maken, egter niet hooger of breeder als noodzakelyk is, want behalven dat zulks kostelyk valt, maekt het de dammen door de binnen-perssinge zwakker. De dammen na den eis van hout gemaekt zynde, moeten langzaem met bequaeme specie gevult worden: het beste vulsel is Wier, het geen de minste perssinge maekt en vast sluit; maer dit niet te bekomen zynde, gebruikt men tot gelyks water bagger-klei, die men in groote dammen een weinig laet opdroogen, daer na klei-aerde daer boven op brengende: na dat men de dam nog eenigen tyd, tot dat bestorven is, zonder perssinge gelaten heeft, word het water van agter weg-gemaelen: wyders moet men den dam zonder beweeginge maken te zyn, en dat niet betreden word; ook moet men daer op geen moolen maken, of het water zodanig over maelen, dat het zelve komt in te zinken; zynde dit alles ten uiterste schadelyk.

Dammen, die eene zwaere waterslag onderworpen zyn, moeten met eene uitzettende, dog egaele cirkel, rondagtig gemaekt worden, want alsdan door de water-slag meer zullen in een sluiten, zonder dat men voor doorbraek te vreezen heeft, voornamentlyk als zyne eindens zoo bezet zyn, dat ze niet konnen uitspatten. Nog is het nodig dat men in alle dammen van diepe waters dikke hei-planken van twee, drie of meerder duimen, na de kragt des water-slags en na de overmatige diepte, op haere lengte inheye, mits dat deze met breede groeven digt in een sluiten: maer om in te diepe waters, daer geen slag van aendringend water te wagten is, geen overdadige kosten van zwaere paelen, of diergelyke bezorginge te doen, zoo zal men in deze, op ieder verminderinge van zes of agt voeten waters, binne-waerts nog eenen kist-dam leggen, de welke met binnen-leggers voorzien zynde, eene kragtige water-keeringe maekt. Na dus de dammen tegen het buiten-water bestand gemaekt te hebben, zal men vorders alle toevloet van water tragten voor te komen, op dat men in het

schie-

schieten niet als aerde zonder eenig water verwerkt; want zulks verzuimt wordende, zal dubbelde onkosten in losse bolle gronden, die het water opslorpen, veroorzaeken; voornamentlyk als het schot ver moet gekroyen, of met paerden verkart worden, vermits het water zwaer is te verwerken, en den hoop vermeerdert; derhalven zal men, om met minder kosten gemakkelyk en beter werk te maken, voor het water, dat zoude konnen toeschieten, afleidingen maken, en de aerde, die uitgeschoten word, zoo veel doenlyk, laten uitzakken. Dit kan, ten aenzien van wyde gragten of vyvers, geschieden, wanneer in den aenvang aen wederzyde der gragten, of rondom de ronde of ovaele kommen een klein slootje geschoten word, 't geen zoo veel dieper gemaekt word, dat de binnen-aerde, die men uitgraeft, daer in zyn water ontzakt; het welke men gestadig van het toeschietende water door de molen moet ledigen; en na mate men den binnen-grond verlaegt, zal men telkens dit slootje verdiepen, en daer in vervolgen tot alles zyn behoorlyke diepte heeft. Smalle waters of slooten, daer men zodanigen buiten-slootje niet nodig heeft, worden by vakken uitgegraven, daer toe men zoo veel manschap in 't werk stelt, als gevoegelyk kan geplaetst worden; ook gebruikt men in zodanigen, welkers schot aen weerzyden der sloot opgeworpen word, dubbelde manschap.

Tot wat einde de gronden uitgegraven worden, het zy om door de specie hoogte te verkrygen, het zy om tot kommen voor cieraed, of tot andere benodiging te dienen, zoo zal men altyd tragten voor te komen, dat in de wateren geen grond-vuilnisse of groente kan groeyen, want zodanige begroeide wateren zyn niet alleen voor het gezigt zeer oncierlyk, maer ook niet als met zwaere kosten schoon te houden: het beste en eenige aen my bekent middel is, de zelve zoo diep te schieten, tot daer de grond noit, ten minste voor veele eeuwen, geen gewas heeft voortgebragt, en overzulks zoo diep, dat de Zonne-straelen, om den grond te verwarmen, en dus in groeizaemheid te brengen, tot zoo laeg niet konnen doordringen: derhalven zal men alle gragten en vyvers diepen tot het van onderen uit den grond opwellende water; de welke, de daer y zynde uitgeschoten, beneden het rietspier zeven of agt voeten water moeten houden. Tot zodanige diepte behooren alle Buiten-hein-slooten gegraven te worden, op dat iemand, de zelve tragtende te doorwaden, het hoofd moet onderhaelen: ook dienen de zelve voor het minste twee roeden wyd, of breed te zyn.

De Slooten tot vee-schuttinge, om het zelve daer uit te laten drinken, zyn gewoonlyk agt voeten wyd boven de kant: en ten uiterste drie voeten diep, om het vee, by ongeluk daer in vallende, voor verdrinkinge te redden.

Gragten en vyvers hebben geen bepaelde wydte of diepte; men schikt die gewoonlyk, na dat men uitschot tot hooging benodigt; egter moeten ze niet ondieper zyn, als zoo even van de buiten-heiningen gezegt is: maer men moet wegens beslotene vyvers indagtig zyn, dat de grond van zodanigen, die tot het water-wel meer als negen voeten water diepte houden, tot voortteelinge van vis te koud is. Ondertussen is het zeker dat deze met ter tyd door aenwas van bagger ondieper worden, het welke, door de warmte der zon, als de oppervlakte van alle stilstaende wateren verdikkende, veroorzaekt, en vermeerdert word door de afvallende bladen der omgelege plantagien. Daerenboven worden de wateren ondieper door afstuivinge van byleggende landen en wegen; voor-al van publyke wegen, die van losse oppervlakte en van veel passagie zyn.

Buur-scheidingen door slooten, welkers kanten met Elst of Essen-boomen beplant zyn, vernaeuwen door der zelver uitgroeyende wortels; en vermids de meeste gebuuren veeltyds hunne gronden hoog waerdeeren, zoo tragt een ieder zyn land aen te winnen; daer door deze hein-slooten met ter tyd weide greppen worden.

Uitkalving of Kabbeling van water kan aen breede diepe gragten en vyvers over den geheelen grond niet veel verhoogingen, maer wel verwydinge en misstand van ongelyke kanten toebrengen; vermids nu zodanige uitkalving in wyde gragten en vyvers door den slag of beweeginge, dien de wind op het water veroorzaekt, te verwagten is, zoo moet daer voor zorg gedragen worden, om dat zulks, de grond der kanten van onder weg gespoelt zynde, niet te verhelpen is, als met een water-schoeijinge aldaer te doen steeken; daer op gras-zoden gezet worden, die de glooijinge met de andere kanten gelyk maken. Om deze kosten, zoo veel doenlyk, voor te komen, zal men alle wyde gragten en vyvers met vlak-leggende schuinse kanten tot de vereiste diepte graven; aen welke schuinte den naem van glooijinge gegeven word; moetende deze glooijinge schuinser of stylder zyn, na dat de grond, waer uit de gragten en vyvers geschoten worden, van losser of vaster aerde zal gevonden worden. Wyders is men gewoon, deze glooijingen, van onder tot boven, daer het hoogste

win-

winter-water komt, ſchuinſer en vlakker te maken, en vervolgens den vorderen kant, boven het water, minder ſchuinte te doen hebben; het welke ik niet goed keure, om dat het ſtilſtaende water, beneden, zodanige perſſinge maekt tegen de kanten, dat die daer de aerde beſtendiger doet zyn als boven; en daerom meene ik noodzakelyker te wezen, dat de grootſte ſchuinte van boven de oppervlakte des gronds tot beneden het laegſte zomer-water komt, dewyl de kabbeling der oppervlakte van 't water de kanten uitlokt; moetende het verdere onder water tot beneden op den grond de minſte ſchuinte gegeven worden.

In gul duin-zand gravende, zoude de glooijinge des bovenkants tot drie duimen, beneden het laegſte zomer-water, boven op ieder voet diepte twee en twintig duimen, of voor het minſte twintig duimen ſchuinte doen hebben, en beneden maer zestien of agtien duimen.

In vermengder of vaſter zand-gronden boven agtien, en beneden veertien duimen.

In zavelagtiger nog vaſter gronden boven zeſtien, en beneden twaelf duimen.

In vaſte daery of moerige klei-gronden boven veertien, en beneden tien duimen.

In de allervaſte klei-gronden boven op ieder voet diepte twaelf duimen ſchuinte, en vorders na om laeg negen duimen op den voet; nogtans in deze gronden noit ſtylder te glooyen, als van de oppervlakte des gronds tot drie duimen beneden het zomer-water.

Het eerſte graef-werk is het kiel-ſteeken, zoo noemt men de eerſte halve grond-ſteek, die lyn regt van ſchuinte, na 't beloop van de gloijinge, moet zyn, en tot afbaking dient: deze legt den grondſlag tot de gloijing, en vermids het op deze goede verrigtinge aenkomt, zal men daer toe de kundigſte en ervarenſte Arbeiders gebruiken; de welke, by den aenvang, de eerſte kielſteek, en zoo vervolgens, maer niet de gloijinge, op het allerwydſte der gragt, vyver of ſloot moeten graven; nogtans een duim breed minder, die tot polyſting of gelyk-ſchaving der kanten voor het laetſte werk gehouden word.

In zand-gronden gravende, heeft men tot de gelykheid met het buiten-water, en dieper gravende meer loop-zand te verwagten, daerom men meer als een duim tot het polyſten of gelyk-ſchaven der kanten behouden moet, zoo dat men daer de kiel-ſteek ten minſten twee duimen binnen de kant mag nemen; en de gloijinge

van gelyke schuinte, tot daer het loopzand zig begint te openbaeren, gegraven hebbende, springt men daer een voet, of wat meer, binnewaerts, 't geen een banket maekt, waer op men een Vakker plaetst, die den steek afneemt en voortwerpt: daer na wederom zoo veel dieper als het eerste banket van den boven-grond gravende, springt men dan zoo veel inwaerts tot het tweede banket, ook zelfs tot het derde banket; welke banketten, na dat de sloot, gragt, enz. haere diepte hebben, van onderen worden opgenomen; waer na de gloijing, op de uiterste wydte, glad word opgemaekt.

Tot voorkoming van afkalvinge, of uitkabbelinge der kanten aen wyde lange gragten, die de winden door de slag van het water veroorzaeken, maekt men dat dees water-slag aldaer breekt op Dennen-houte balken, die, tussen paeltjens leggende, met het water op en neer dryven.

VII. HOOFDDEEL.

Van de Gronden; en welke de verkiezelykste zyn.

Grond noeme het uitgekoren veld tot de planting, eer het bearbeid word, en dat wel in des zelfs oppervlakte en in die diepte als de boomen wortels zullen schieten: hier voor is gezegt dat zodanige gronden wel gelegen, goed en wel gestelt van natuure moeten zyn, op dat de boomen en plantsoenen daer in weelig zouden groeyen, ook smaekelyke vrugten, en wel gesloten vast houtgewas voortbrengen, zonder daer toe veel onkosten van bearbeidinge of toebrenginge van mest nodig te hebben (*a*). Schoon nu myne ondervinding niet verder als tot de gronden van ons Land gaet, egter blyft het over-al eene zekere waerheid, dat een vlakke water-passe grond bequaemer en verkiezelyker is, als een bergagtige of in valeyen gelegen; zullende deze eerste gemeenlyk meer vrugten voortbrengen; want behalven dat de allerhoogste berg geen meer plantsoenen kan voortbrengen, als des zelfs ondervlakkige grond, zoo doet de vogt daer geene zoo goede uitwerkinge, en zyn de stort-regens, door het schielyk afloopen, niet alleen van weinig nut, maer zelfs aen de onderste gewassen schadelyk; ook zyn deze bergagtige gronden meer uitdroogende, daer door de gewassen verheiden en verdorren: daerenboven heeft men in va-

(*a*) Illi, qui agrum recte colere velit, primum soli naturam esse debere cognitam. XENOPHON Socrat. lib. 5.

valeyen door ſtortregens ſomtyds overſtromingen en geen goede lucht, het welke vlakke water-paſſe gronden niet onderworpen zyn; in tegendeel genieten de plantſoenen aldaer, door eene evenmatige bevogtiginge, eene gewenſte kwekinge: hierom hebbe ik by de arbeiding der gronden in het 8. *Hoofddeel* gezegt, dat men alle bergagtige verhevenheid, ook laegtens moet tragten tot water-paſſe vlaktens te maken, dog de zelve in het midden een weinig hooger aenleggen.

In vlakke landen zyn de gronden, die men met boomen wil beplanten, zelden te hoog boven het buiten-water, vermids der zelver wortels alsdan dieper konnen doorſchieten, waer door ze niet alleen meer voedſel uit den grond trekken, maer ook, tegen ſtorm-winden onbeweegelyker zynde, minder in groei geſtuit worden; daerentegen zullen in laege gronden, door de warmte van het zomer-water, de wortels verbroeyen; zoo dat weinige ſoorten van Boom-gewas aldaer in groei konnen volharden, zelfs vergaen de Linde-boomen in zulke gronden, ſchoon haere uitſpruitende wortels meer vogt begeeren.

De gronden om warmoes-, aerd- en bol-vrugten, of om bloemen te teelen, twee voeten boven het winter-water leggende, zyn hoog genoeg: want dan konnen die vrugten en bloemen, in drooge zomers, door het optrekken van vogten, voedſel verkrygen: maer men vind by ons zelden zoo hooge gelegen bequaeme vette gronden; weshalven de laegere in eene polder, die met eene winter-water-keeringe omringt worden, moeten gelegen zyn.

Men heeft by ons veele klei-, zavelagtige en andere zand-gronden, in de welke de boomen, om dat die gronden van boven goed, vet en vrugtbaer zyn, zeer diep wortels ſchieten, dog waer in ze veeltyds geſtuit worden, om dat ze belet worden van onder, door eene tuſſen beide leggende harde ſchil van daery, our, leem of katte-klei, yzer malig zand of diergelyke, verder door te dringen: zelfs gebeurt het dat de wortels op deze harde ſchil in natte jaeren of winter-ſaizoenen weg-rotten, en in drooge jaeren, den optrek der vogten daer door geſtuit wordende, verdroogen: maer deze gronden konnen, de ſchillen niet te dik zynde, of te diep leggende, met kleine koſten, door die te breeken, verbetert worden; als in het 8. *Hoofddeel* gezegt word.

In het algemeen zyn de beſte vrugtbaerſte gronden van ros-zavelagtige geele vette klei onder kleiagtige kaluw-aerde, even als die van onze ſteen-aerde, de welke, onder tien duimen dikte ka-

kaluw-aerde, tuſſen de elf of veertien duimen dikte diep legt; makende, tot het onderſte der ſteen-aerde te zamen twee voeten; daer onder dan ſomtyds Pot- of Pan-aerde, ook wel minder ſlag, nogtans zodanige klei, waer in de wortels doordringen, gevonden word: welke vette klei-gronden, voor de plantinge na behooren vermengt en klein gebroken zynde, geen toebrenging van meſt of andere vettigheid tot boom-planting nodig hebben; verſchaffende de jaerlykſe afvallende bladen den boomen genoegzaem voedſel: ook zyn deze klei-gronden van fyne, vaſte, in een ſluitende deelen, die malkanderen takkig vaſt houden, waer in de boomen tegen ſtorm-winden onbeweegelyker doorgroeyen, en daer door minder, als die in zand-gronden geplant zyn, uit den grond waeyen; daerenboven worden de boomen in deze klei-gronden eer dikker en zwaerder, vermids der zelver wortels, dieper in deze vette gronden konnende ſchieten, beter tot groeijing aenzetten. Nog zyn dusdanige welgebroke en bearbeide klei-gronden zeer dienſtig tot het teelen van verſcheide moes-kruiden en zommige bloemen: maer vermids ze uit zeer fyne takkige in een vleyende deelen beſtaen, die zig vaſter als de zand-gronden in een voegen, zoo konnen des winters, ja zelfs des voorjaers zonne-ſtraelen na behooren daer niet indringen, om de vogten na den eis te doen beweegen en uitdampen, overzulks zyn ze niet zo bequaem tot vroege voortteeling van aerd-vrugten en bloemen; en nog minder tot pot- of bak-gewaſſen.

Witte klei-gronden zyn by ons ſlegter: en welkers klei uit den blaeuwen de ſlegtſte.

Moerige gronden beſtaen uit klei met zand, die door de natuure doorbroken, doormengt, en door den regen onſcheibaer geworden zyn; daer men anders alle klei-gronden, om werkzaemer en beter te maken, met zand moet breeken, en doormengen; het welke door den regen daer van weder geſcheiden word, en wel zodanig dat dit zand met ter tyd, op de grond-diepte der eerſte verdelvinge, eene korſt maekt, en als een ſchil zig te zamen voegt. Na dat dan deze van natuure moerige gronden kleiagtiger of zandiger zyn, zoo genieten ze ook meer des eens of anders hoedanigheid. Daer zyn moerige gronden, die uit veen of daery met klei vermengde aerde beſtaen; deze zyn zoo verkiezelyk niet, als die met klei en zand uit de natuur. De zelve brengen wel grooter vrugten voort, maer die zyn wateragtiger,

ger, min zelfſtandig en onſmaekelyker, door dien ze de hoedanigheden der Veen-gronden na zig trekken.

De beſte Zand-gronden hebben van boven omtrent zeven of agt duimen kaluw-aerde, die veel opender en hoekiger van deelen is, als de kaluw-aerde der klei- en moerige gronden; onder deze eerſte kaluw-aerde word een geel rosagtig zagt zand, even als op den top der duinen gevonden, het welke aen de vrugten meer voedende kragt toebrengt, als men zoude denken. Men vind ſomtyds onder dit geel rosagtige een grover wit zand; waer in de boomen zeer wel wortelen. Zodanige zand-gronden hebben, tot voeding en vrugt-voortbrenging, geen meſting als den afval der boom-bladen en uitſpruitſels des gronds nodig: maer de zelve zullen niet zoo ſchielyk groot of dik werden, en veeltyds kleinder vrugten voortbrengen, nogtans zullen ze zelfſtandiger en kruidiger zyn. In deze zand-gronden zullen de boomen, om dat het zand zig niet zoo te zamen kan vleyen of takkig vaſt houden, als klei-deelen, (zynde het zand grooter, hoekiger, harder en loſſer van deelen) meer bewogen, en dus in de groei geſtuit worden, ook met minder wind ligtelyk omwaeyen; anders zouden deze gronden, zulks niet onderworpen zynde, in 't algemeen de verkiezelykſte zyn; om dat de zonne-ſtraelen (die gronden open, hard, hoekig en vrugtbaer zynde) tot eene bequaeme diepte daer konnen indringen, en daerom zeer dienſtig voor moes- en bloem-tuinen zyn, inzonderheid tot vroege aerd- en warmoes-teeling, vermids het overvloedige winter- en lente-regen-water daer in haeſtig doorzakt, en de eerſte worteltjens gemakkelyk konnen doorbooren; daerenboven zyn ze ligt te bearbeiden. Gelyk nu de gronden, waer in de zonne-ſtraelen en regen diep konnen doordringen, zeer vrugtbaer worden, zo zyn zodanige, die veele jaeren daer van berooft zyn, onvrugtbaer: dus zyn alle Geeſt-landen, de welke van haer ros geel, vrugtbaer, zagt zand ontbloot zyn; want deze konnen niet als met veele koſten, door langen tyd, vrugtbaer gemaekt worden; voornamentlyk wanneer ze met grof wit ſchrael zand bezet zyn, het geen de olie-deelen der toegebragte meſt niet alleen zeer gretig verſlind, maer ook de vettigheid, het zand te open hoekig zynde, te veel doet uitwazemen.

Veen-gronden zyn los, bol, zwavelagtig, open van deelen, en daerom zeer dienſtig voor Boomquekers, en zulke, die vroe-

ge aerd-vrugten teelen om te verkopen, want alles daer in schielyk groeit en haestig voortkomt; maer de daer uit voortgebragte vrugten vallen wel groot, dog na den aerd des gronds, vois, wateragtig en van zwavelagtige onsmaekelykheid met weinig voedsel: derhalven zal men zig onthouden, indien men in zyne ondernemende tuin-oeffeningen genoegen verhoopt, van veenige gronden te verkiezen; het is wel waer dat de boomen in den beginne daer in weelig groeyen en dik werden, maer ze zullen ook doorgaens, voor dat zwaere boomen werden, in de kragt van haer groei versterven; inzonderheid word dit aen de Kersseboomen ondervonden. Insgelyks sterven de daer in geplante Bol-bloemen van jaer tot jaer als aen eene quynende ziekte. Wyders is het aenmerkelyk dat veele aerd-gewassen, welkers leeftyd gewoonlyk van vier of vyf maenden is, die in den beginne schielyk, ja zelfs tot de rypte der vrugt, wel groeyen, in deze gronden niet zoo lang in groei blyven volharden tot dat ze ryp zaed komen voort te brengen. Evenwel zyn 'er aerd-vrugten die in Veen-gronden al zoo smaekelyk zyn, als die in wel beboude zand- of klei-gronden zyn voortgeteelt: dus is de roode kool, daer in gegroeit, fynder, digter gesloten, minder van dikke struiken en zoeter van smaek: ook vallen de bitteragtige aerd-vrugten, daer uit voortgekomen, beter als andere van smaek, maer gemeenlyk niet zoo gezond nog voedende.

Uit deze beschryvinge der gronden van onderscheiden aerd zal men ligtelyk konnen zien dat goede Zand-gronden de verkiezelykste zyn, daer na Klei-gronden, en dan vaste Moerige gronden volgen: wyders dat losse bolle voize gronden onbequaem zyn om met zwaere hooge op te gaene boomen te beplanten, vermids die door der zelver zwaerte te veel doorzinken: ook konnen deze gronden, zonder geheid te zyn, geen gebouwen draegen. Uit de koleur zal men de deugdelykheid der gronden niet kennen, want een witte, zwarte, rosse, blaeuw-koleurige klei of aerde zal in het eene land vrugtbaer, en in het andere onvrugtbaer zyn: egter is de roode aerde in 't algemeen zelden zoo vrugtbaer, en zommige gants onvrugtbaer: dog de zwarte aerde is vrugtbaerder als de witte; hebbende het zwarte, daer in voortgekomen, veeltyds door de vogt verkregen; dewyl uitgedroogde aerde witter word; even als zwaere dikke regenwolken zwart, en die van minder vogt niet zoo zwart zyn.

VIII. HOOFD-

VIII. HOOFDDEEL.

Hoedanig de Gronden voor de beplantinge moeten bearbeid worden.

Niemand kan te veel voorzorg hebben om zynen uitverkoren grond, alvorens daer in te planten, wel te onderzoeken, en het daer aen gebrekige te verbeteren: derhalven zal men zulke, die te laeg leggen, ophoogen: en Bergagtige, die men tot tuinen wil aenleggen, met vervallen, waterpas maken: ook de laegtens of holtens, pannig genaemt wordende, gelyk aenvullen: Omtrent onze zagte gronden moet men der zelver gesteldheid op verscheide plaetzen, ter diepte van vyf voeten, wel gade slaen. Dit alles gedaen zynde, zal men deze gronden klein, en diep genoeg, breeken, waer na de aerde zodanig moet geplaetst en vermengt worden, als tot het wortel maken der te planten boomen dienstig is: waer omtrent misslagen, die namaels onverhelpelyk zyn, begaen wordende, zal de slegte groei der boomen den Planter, tot te laeten naberouw, zulks verwyten: derhalven zal men daer omtrent niet te spaerzaem, maer bezorgt zyn, dat alles volkomen na behooren geschiede, het welke de boomen niet alleen kragtiger zal doen groeyen, maer zelfs zal deze weelige groei den Planter dagelykse dankbaerheid betuigen, waer door hy zyne kosten rykelyk zal vergolden zien. De misslagen, dien aengaende begaen, spruiten veeltyds uit onkunde, ook wel door agteloosheid. Zoo zal men zig bedrogen vinden, als men, om eene geringe dagloon, onbequaeme Arbeiders gebruikt: als men de gronden niet diep genoeg doet verdelven, nog klein breeken: ook de aerde, daer van den meesten dienst is, niet genoeg laet herspitten, en vermengen: als men deze verdelvinge en grondspittinge by aenbesteding, in plaets van dagloon, en niet ter bequaemer tyd doet geschieden: als men geen zorg draegt dat by het volk een kundig Opzigter is, die alles na behooren doet volbrengen: en als men omtrent het gebruik van de nodige gereedschappen te bezuinigt is. Men moet door agteloosheid niet verzuimen te onderzoeken of alles volgens gegeven order volbragt word; want als de Aenlegger, op enkele inbeeldinge, dat het Arbeids-volk hunnen pligt zal waernemen, zig gerust stelt, zal hy bedrogen worden: de allerbeste zyn op middelen bedagt om hunne dag-huur te vergrooten, en hunnen arbeid te verligten:

daer zyn zelfs zulke quaedaerdige, die de gegeven order veragtende, fchoon ze daer door geen voordeel of gemak genieten, met opzet alles verkeerd doen en quaed werk maken: derhalven is het ten uiterfte noodzakelyk, goede toezigt te houden dat alles na behooren gefchied, zullende men anders zoo wel van daglooners, als van aennemers bedrogen worden. Daglooners zyn uit om hunne luiheid en verwaerloosden tyd te bedekken, en dus, by de opneminge van 't werk, te doen fchynen, of ze veel arbeid gedaen hadden: dit gefchied wanneer ze den grond niet diep genoeg fpitten, voornamentlyk daer eene vafte korft of fchil te verdelven is: ook wanneer ze den grond op alle plaetzen niet egael na behooren fpitten: of den boven-fteek met te groote brokken afbreeken, en den zelven zoo laeg doen vallen daer van weinig dienft is. Aennemers leggen altyd toe om door minder arbeid hunne dagloon te vergrooten; daerom doen ze te groote fteeken, om het werk in minder tyd te volbrengen, maer dus doende word de grond niet klein genoeg gebroken: fpitten den grond niet genoeg ontrent gelyk waterpas, nog op 't midden het hoogfte en afwaterende: plaetzen de aerde niet volgens order na behooren tot den meeften dienft: neemen de heyen te fmal en blyven daer in morrelen, op dat men hunne fouten minder zoude ontdekken. Dit nu voor-af gewaerfchout hebbende, is het nodig te onderzoeken waerom, en op wat wyze, en tyden de grond moet bearbeid worden. Eerftelyk gefchied zulks om de aerdfe deelen, die te vaft gefloten en te zamen vereenigt zyn, zodanig van malkanderen te fcheiden, dat de regen dezelve rondom zoude konnen bevogtigen ende doornatten: insgelyks om dat de vogt door dezen open grond van onder zoude konnen opgetrokken worden, en de gewaffen, zulks benodigende, voeden; ook kan door zodanigen grond de overvloedige regen beter weg zinken. Ten anderen zullen de tedere wortels der plantfoenen in deze loffe gronden beter indringen, en door de omgewonde aerde, tegen de lucht bedekt, voedfel trekken.

Dit leert ons gene klei-gronden tegen de heete zomer te fpitten, want dan zullen de opene klei-fteeken te hardbarftig en fteenig droogen; ook moet men in dezen tyd geen gronden, die met daery of our bezet zyn, fpitten; dewyl die, door te bevriezen, moeten mul worden: daerom worden deze gronden beft voor den winter gedolven of omgefpit, en zulks wel met dunne kleine fteeken, lugtig op malkanderen leggende, op dat de te zamen

ge-

gevleide deelen, door het vriezen uitgezet, en van den anderen gescheiden, daer na tot een mulder aerde zouden mogen gemaekt worden, de welke noit weder zoo sterk in een vleit of vereenigt.

Klei-gronden, die van onder met geen harde korst of vast geslotten daery, our, leem of katte-klei, bezet, of die laeger als vyf of zes voeten diep zyn, worden drie steeken diep omgedolven, en de aerde zodanig geplaetst, als in 't vervolg gezegt word: welke omspitting dan diep genoeg zal zyn, om de boomen daer in, en zelfs nog dieper, wortels te doen schieten, byaldien de grond hooger uit het water mogt leggen: maer wanneer in zand-gronden onder de kaluw-aerde, of nog dieper, en ook onder klei-gronden eene vaste korst van daery, our, leem enz. gevonden word, dan moeten alle dusdanige korsten of schillen, onder wat gronden mogten zyn, doorgedolven, en klein gebroken worden: zynde zelfs zeer goed, dat deze schillen, door het vriezen mul geworden zynde, daer na beneden de drie steeken gespit worden; wyders moet op deze vaste zwaere klei-gronden, van boven, een duims dikte mul gevroren daery gelegt worden, om die gemakkelyker te beschoffelen en van onkruid gezuivert te houden. Daer zyn 'er die meenen dat dit diep-delven, als deze harde korsten of schillen dieper als het laegste zomer-water leggen, onnodig is; voorgevende dat de overvloedige regen, buiten deze delvinge, genoeg kan doorzakken, de benodigde vogt tot de gewassen optrekken, en de boom-wortels zoo laeg niet doordringen: maer de ondervinding heeft my aengaende alle het gezegde het tegendeel geleert, en dat de delving als dan ten minste tot vyf voeten diepte moet geschieden.

Moerige en Zand-gronden, welkers hoekige deelen niet in een vleyen of takkig vast houden, maer los, open en ligt van een scheiden, worden best, zoo haest doenlyk, even na den winter gespit, op dat de Lente-zon de zelve bequaemelyk mag verwarmen; want als men die voor den winter spit, en dat daer op sneeu komt te vallen, wiens water te diep doordringt, zoo zal de grond zodanig verkouwen, dat die niet zeer bequaem is om het volgende voor-jaer daer in boomen te planten: om die reden zullen de Warmoeziers noit hunne open-leggende akkers spitten als na dat geen sneeu te wagten is. Deze moerige en zand-gronden, van geen vaste schillen als daery, yzer-malig zand enz. onderzet zynde, worden twee steeken diep omgespit; zynde zulks genoeg, naerdien de boomen, vermids de grond beneden

de twee ſteeken van natuure los en bol is, daer in zonder tegenſtand wortels konnen ſchieten.

Het is het werk van den Opzigter agt te geven dat de grond met dunne ſteeken verdolven, en de aerde, daer van den meeſten dienſt is, geplaetſt word: ook dat de Spitters dit in eens doen, zulks konnende geſchieden; op dat men niet genoodzaekt word, dien ten tweede of derde mael te doen herſpitten of verkruyen; het welke van eenen goeden Delver afhangt; want die kan alle gelyke gronden, welkers aerde in den ſteek niet te zamen vermengt moet worden, over-al egael diep, ten naeſten by waterpas, of afwaterende, zodanig in eens ſpitten, dat daer na, om de zelve na vereiſſinge te verkrygen, weinig of niets te verkruyen valt: nogtans is zulks niet doenlyk in opgehoogde gronden, nog ook in zulken, die om de diepe daery of andere diergelyke vaſte ſchillen moeten verdolven worden: eensdeels om de groote diepte in het verdelven: en ten anderen om dat deze korſten of ſchillen niet over-al van gelyke dikte leggen; daerom is men alsdan genoodzaekt het geſpitte, om eenen gelyken of afwaterende grond te verkrygen, meer of min te doen verkruyen: ten derden kan men geen gehoogden grond zodanig in eens ſpitten dat de aerde tot genoegen geplaetſt word; want daer men de aerde in den ſteek te zamen vermengt wil hebben, moet men den grond meermalen herſpitten.

Men zal op gelyke gronden, in eens ſpittens, de aerde, met halve ſteeken vermengt, na begeeren konnen plaetzen; want daer de zelve niet zodanig met heele ſteeken ſcheid, bonkt men daer van eerſt zoo veel af, dat de ſpaa het overige, in 't geheel ongeſcheiden, of twee verſcheide zoorten te zamen bevatten kan. In het plaetzen van de aerde, door des zelfs hoedanigheid bevindende dat min of meer dikte heeft, als gewoonlyk in het ſpitten geſtoken word, zal men beſt doen, daer na de ſteeken dieper of ondieper te neemen: maer de aerde van gelyke hoedanigheid dikker leggende, als een groote ſteek kan bevatten, dan is men genootzaekt daer van af te bonken (*a*).

In Moerige, en nog meer in bolle zand-gronden zyn de Spitters gewoon den boven-ſteek by afwreekinge, in het hei om laeg te ſtooten, 't geen altyd quaed is; maer voor-al daer men delft, vermids de beſte aerde alsdan te laeg in den grond valt, daer van geen dienſt is; daerenboven word door zodanige afwreekinge de aer-

(*a*) Afbonken noemt men, daer de aerde horizontael geſtoken word. Spitten, daer men ſchuins of perpendiculair nederwaerts ſteekt.

aerde niet klein genoeg gebroken. Om dan de aerde in het ſpitten ten meeſte nutte te plaetzen, moet men wegens de hoedanigheid der gronden, en tot wat gebruik onderſcheid maken.

Klei-gronden tot Boomgaerd of wilde beplantinge, welkers oppervlakte zuiver van groente moet ſchoon gehouden worden, moeten boven op met een weinig daery voorzien worden; dog in Moes-tuinen en nog meer in Bloem-hoven is de daery peſtilentiael, als ſtrydig zynde met die gewaſſen, de welke daer in geen wortels zullen maken; derhalven moet de daery daer om laeg zonder het minſte boven te brengen, gehouden worden.

Wyders zal de groei der Boomen en Gewaſſen ons aenwyzen, hoedanig de aerde ten meeſten voordeele geplaetſt moet worden. Het is zeker dat ieder wortel voedſter is van zynen boven-tak; en dus zyn de hair- en dunne wortels voedſters van de jongſte uitgeſchote dunne takjens; daer deze dan aen den boom of plant in den grond overvloedigſte zyn, daer moet men de beſte aerde plaetzen, te weten boven op de wortels, en zulks in dikte na gelykheid der dikke of dunne wortels, waer na ook de aerde wel van minder vette en loſſe deelen, maer vaſter en ſlegter mag zyn: dog vermids de bovenſte aerde der gronden, die met boom-gewas beplant zyn, wanneer op der zelver oppervlakte de afvallende bladen blyven rotten, zeer verbeterd word, zoo zal deze ſlegte aerde tot verkiezelykſte beſte aerde werden. Het is ook zeer goed dat men de boomen in mulle bereide aerde, daer in eerder en beter wortels zullen maken, een weinig boven de oppervlakte des nieuwen verdolven gronds voor het zakken plant: dog tot den boven-grond mag men, ter diepte van drie duimen, ſlegte aerde neemen.

Na dat de grond van diepte verdolven of geſpit zal worden, moet het hei van meer of minder breedte aengelegt worden, niet alleen om de aerde behoorlyk te kunnen plaetzen, maer ook om de oppervlakte des gronds in het omſpitten egael gelyk te maken; want de Delvers moeten, om goed werk te maken en de aerde wel te plaetzen, noit in het hei bedrongen ſtaen: nogtans is dit eene gemeene fout in de verdelvinge, inzonderheid daer diep leggende daery verdolven word, waer door de onder-leggende harde korſt of ſchil, zelden na behooren klein gebroken of doorgedolven word. Om dan eenen grond, daer de daery beneden de vier voeten legt, wel te verdelven, legt men alle de Heyen ter breedte van zes voeten aen, uitgezondert het eerſte hei, 't geen maer van vier voeten breed is: edog indien de daery nog dieper of laeger is,

legt

legt men de breedte op zeven voeten aen. De aerde van het eerste hei vierkant voor-uit geschoten zynde, zal na de orde eerst de beste of kaluw-aerde onder komen, daer op de minder, en dan nog slegter, zelfs de daery volgen, indien men deze van boven nodig hadde: of indien de daery zoo ondiep legt, dat men dienstig oordeelt de zelve eerst te doen bevriezen: of wel dat zoo dik in den grond legt, dat die niet in eenen steek kan doorgedolven worden; dan zal men daer van zoo veel boven brengen, dat men het overige kan doordelven; want het weinige onverdolven zoude de geheele verdelvinge vrugteloos maken, en vergeefse kosten doen spillen: maer wanneer de harde korst in eenen steek ontrent doorgedolven is, dan word het overige in den grond blyvende met dunne steeken klein gebroken. Het eerste hei aldus vierkant, als een sloot, uitgeschoten en ledig zynde, volgt den aenleg van het tweede hei, zes voeten breed; het geen in twee verdeelingen, ieder van drie voeten, op deze wyze bearbeid word: men schiet, uit de voorste helft, de kaluw-aerde op de zyde uit, en daer op de volgende aerde; maer de alsdan komende slegtste aerde word in het voorste hei voor-uit geschoten boven op de daery of harde verdolven schil; op welke slegte aerde de betere, die te voren op zyde was uitgeschoten, moet geschoten worden. Daer na begint men de tweede verdeelinge van dit tweede hei, daer van men de kaluw-aerde voor-uit schiet, waer mede het eerste hei verdolven en de aerde in orde geplaetst is: schiet dan de aerde, die onder de kaluw-aerde van deze tweede verdeelinge van dit hei gelegen heeft; wederom op de zyde uit; en het overige op de verdolven daery van de eerste verdeelinge van dit tweede hei. Legt dan het derde hei aen, mede van zes voeten breed in twee verdeelt; daer door men een hei bekomt van drie verdeelingen van aerde, daer van aen het voorste de kaluw-aerde ontbreekt: en aen het tweede de aerde, die onder de kaluw-aerde legt: zynde het derde tot de doorgedolven daery gants ledig. Op en in welke verdeelingen der heyen telkens zodanig kan voortgewerkt worden, dat de slegtste aerde op de doorgedolven daery, de betere daer op, en de kaluw-aerde boven komt: nogtans kan men op de kaluw-aerde slegter aerde, zulks begeerende, tot de oppervlakte brengen. Aldus zyn wy gewoon onze gronden, eer men daer in plant, te verdelven, en na de plantinge niet verder te roeren of spitten; zelfs onze vrugt-boomgaerden, of wyngaerden niet; schoon de Ouden zulks beveelen, voornamentlyk van de Wyngaerden, en dat

wel jaerlyks driemael, als de eerste omroering ten tyde als die beginnen te groeyen; de tweede in der zelver bloei-tyd; en de derde als de druiven beginnen te rypen. Ondertussen heeft het hier voor verhandelde alleen zyn opzigt tot de gronden van Plaizier-plaetzen, die niet van al te groote uitgestrektheid zyn: want schoon zodanige voorzorg van de gronden te verdelven of spitten over-al zeer goed en dienstig is, nogtans kan dit op Plaetzen van groote uitgestrektheid niet werkstellig gemaekt worden; want zulks zoude in het aenleggen van bosschaedjen, en plantagien met ruime wyde dreeven en lange laeningen te kostelyk vallen: daerom is men daer gewoon, den grond voor de zaeijinge of plantinge der boomen om te ploegen; en na de zaeijinge te overeggen, als de graen-landen gedaen worden. Daer men dreeven of laeningen zal aenleggen, worden greppen op lyn-regte gezigten gegraven, waer in de zinkelingen geplant, of de akers en het zaed op orde gelegt worden.

IX. HOOFDDEEL.

Op wat wyze men de Gronden, die, of uit der aerd of door te lang te beteelen en beplanten, onvrugtbaer geworden zyn, zal verbeteren.

De drie volgende gesteltheden der gronden zyn oorzaek, waerom de zelve moeten toegemaekt, en door mestinge tot meerder vrugtbaerheid gebragt worden. Eerstelyk zodanige gronden die van natuure mager, schrael, en onvrugtbaer zyn. Ten tweede gronden, welkers voortbrengende kragten door eene gestadige beteelinge en beplantinge zyn uitgeput. Ten derde wanneer men de landen meerder vrugten wil doen geven, als die van natuure magtig zyn voort te brengen.

Deze eerste gronden zyn niet als door groote kosten vrugtbaer te maken; om dat zulks met de gewoone bemestinge niet te verkrygen is; want die zal door der zelver schrael- en magerheid haestig verteert zyn; weshalven ze niet als met toebrenginge van eene groote menigte mest tot beter stand zullen konnen gebragt worden.

Vette gronden, die door eene gestadige beteelinge zyn uitgeput, komen met stil te leggen wederom tot vrugtbaerheid, enke-

lyk door de indrang en bevogtiginge van het regen- en sneeuwater: dus leest men dat God Almagtig den Kinderen Israëls bevolen heeft, de landen in het zevende jaer onbebout te laeten: en geen andere vrugten daer van te genieten als die van zelfs waren voortgekomen; het geen een bewys is dat de rust-legging der landen in die tyden nergens anders toe diende, als om dat de lucht en regen beter in de gronden zouden indringen en doorvogtigen; gelyk men hedendaegs gewoon is daer toe de landen te breeken, daer van de spreekwys van *de landen te braeken* afkomstig is: om de zelve reden worden beslemte gronden omgeroert.

De ondervinding heeft geleert dat de afgang van dieren en andere vuilnissen tot het bemesten der landen zeer dienstig is; maer wie daer van de eerste Uitvinder is, kan niet als by gissinge gezegt worden: het waerschynlykste is, dat des zelfs gebruik uitgevonden is, wanneer de landen geen genoegzaeme vrugten tot voeding van de groote menigte der te zamen woonende mensen konden voortbrengen: deze menigte veel voedende en lastdragende vee benodigende, hebben deze veele uitwerpzels voortgebragt, die onverdraegelyken stank veroorzaekten, en daerom moesten vervoert worden; zulks nu op de omleggende landen geschied zynde, heeft dit mogelyk gevallig geleert om deze landen zeer gemakkelyk met weinige kosten veel vrugtbaerder te maken, als door de zelve om het zevende jaer te braeken. Daerenboven heeft de tyd ontdekt dat niet alleen de uitwerpzels van mensen en dieren, (uitgezondert van haezen, konynen, en water-vogels, welkers afgang van ouds, en ook by ons ondienstig, aen de gewassen schadelyk bevonden is: als de landen, daer ze haer onthouden, doen zien:) maer ook veele andere dingen tot bemestinge zeer nut zyn, inzonderheid alle verrotte lichamen (*a*); onder den naem van mest gaende: mitsgaders alle zoorten van vuilnissen, als modder, straet-slyk, as van vuur-brand, kalk, salpeter, enkel zout enz.

Deze gereede en onkostelyke middelen zyn zekerlyk tot mesting der landen veel dienstiger, als zodanige, die door kosten, moeite en konst van distillatie of verbrandinge verkregen worden, waer van de Ouden weinig geweten hebben, maer de nieuwe Schryvers breed opgeven, de welke genoegzaem alleen aen het zout, in de mest, de vrugt voortbrengende kragt toeschryven; bevestigende deze hunne stellinge door voorbeelden van landen, die enkel door overstroijinge van zout, salpeter, kalk en as vrugtbaer gemaekt wor-

(*a*) PLUTARCHUS in Mario pag. 417.

worden: maer deze nieuwe Uitvinders word gevraegt, wat de vrugtbaerheid, aen landen met Walvis-ſpek overſtroit, veroorzaekt? als nu, weinige jaeren geleden, by geval bevonden is, uitgebrand Traen-ſpek, na verrottinge, op zommige landen te doen: ook waerom de Ouden, onder ſalpeter, droezem van olie mengden? en om wat reden Columella (*a*) wil, dat by het gebruik van zes-maendige menſen-pis met olie-droezem vermengt, onder deze geen zout tot meſting moet gevonden worden.

Wyders heeft men bevonden, dat gelyke bemeſting op alle plaetzen niet van de zelve uitwerkinge is, zulks dat, na de verſcheidentheid der gronden, de hoedanigheid der bemeſtinge verſcheiden moet zyn; want zommige landen moeten met meſt van meer zout, zuur of zwavel-deelen; andere daerentegen met meſt van olieagtiger deelen vrugtbaer gemaekt worden; ook willen alle bitteragtige vrugten, als kool, andivie, beet, wynruit enz. zouter deelen, als ſcherpagtige radys, uyen enz. hebben.

Dit onderzoekende komt het my in 't algemeen voor, dat het zout, 't geen onder de meſt ofte in den grond is, zoo veel olie moet hebben, dat tot eene bequaeme zeep kan werden, welker ſappen, door den regen ontbonden, de groei en vrugtbaerheid veroorzaeken: naerdien dan de meſt, even als de gemeene zeep, uit gelyke deelen moet beſtaen; zoo zal men vette olieagtige gronden met meſt van zouter deelen, en die met weinige oliedeelen bezet zyn, met rotte lichaemen, die weinig zout en veel olie in hebben; vrugtbaer maken. Volgens dezen regel de bemeſting zullende gedaen worden, zoo is het onderzoek aengaende de geſteltheid des gronds ten hoogſten nodig, om daer na het ſoort der meſt te ſchikken: ondertuſſen moet men bedagt zyn dat men de meſt niet anders als tot een hulp-middel, om het gebrekkige te vervullen, moet gebruiken; want gelyk de overvloedige ſpys de maeg ontſtelt, en het geheele lichaem benadeelt, zoo kan de overvloedige meſt de gewaſſen tot ſtervens toe beſchadigen; daerom zal men die matiglyk gebruiken: en vermids deze ontrent de wortels der boomen en gewaſſen van den meeſten dienſt is, zal men die maer even met aerde, tegen het uitdroogen overdekt, onderſpitten; wanneer de invallende regen de ontbonde zeep-ſoppen van boven tot laeg by de wortels zal doen doorzypelen; zullende dit van meer nut zyn, als wanneer men

(*a*) lib. 2. de Re Ruſt. cap. 15.

men de meſt dieper in den grond legt, en dus vergeeſſe koſten zoude doen. Nog moet men, na de geſteltheid der gronden en verſcheidenheid der meſtinge, de daer toe dienſtigſte Jaergetyden waerneemen; want boomgaerden, die niet konnen geſpit, maer boven op den grond moeten gemeſt worden, zal men beſt in de na-zomer voor de gewoone tyd van den Herfſt-regen meſten, op dat de zoute, olie en andere nodige deelen daer door beter, voor de vorſt, zouden afzypelen; want gelyk de Zon des zomers door de hitte de vlugge deelen der meſt doet vervliegen, zoo beneemt de vorſt ook des zelfs dienſtigſte deelen: dog wanneer tot zodanige meſting in dien tyd geen meſt te bekomen is, dan zal men daer mede wagten tot even na de vorſt, op dat de Lente-regen het zelve, dat van den Herfſt-regen gezegt is, mag uitwerken: ook is in deze boven op den grond meſtinge voor-al nodig, dat de meſt vloeibaer en ſmeltende is, daerom zal men daer toe dikke Koe-gier, dunne bagger enz. gebruiken, om dat der zelver zeep-ſappen, eerder ontdaen zynde, ſchielyker indringen; daerenboven is 't beter deze meſtinge dikwils met een weinig te vernieuwen, als zulks in eens overvloedig te verrigten, vermids het daer op komende ſchrael droog weer, 't zy vorſt of zon, de vlugge olie, zoute, zuure of zwavel-deelen van het overvloedige boven op den grond leggende zal doen verliezen.

Warmoes-landen of aerd-vrugten voortbrengende, worden beſt voor de zaeijing in het vroege voorjaer gemeſt, om dat die gewaſſen daer van aenſtonts voedſel moeten trekken; aengezien der zelver vrugten meeſt in drie, vier of vyf maenden eetbaer zyn.

Alle verkoude gronden willen mede beſt in 't voorjaer gemeſt zyn, want alsdan zal de meſt daer in, door de ryzende Zon in meer warmte gehouden zynde, van beter dienſt zyn, als in het najaer, inzonderheid als des winters veel ſneeu valt, wanneer de meſt door de omgeſpitte grond te diep indringt, en wegens de koude van weinig nut is. Dog hitzige en drooge gronden worden om de zelve reden in het najaer gemeſt.

In den zomer is het noit tyd om de gronden te meſten, vermids de meſt haere uitwerkinge moet doen in de verrottinge, en by afzypelinge der zeep-ſappen, het geen de zomer-hitte, de zelve te veel verdroogende, komt te verhinderen: zynde het eenen algemeenen regel, dat alle bemeſting beſt geſchied, wanneer de meſt in de kragt haerer rottinge gebruikt word; want hoe meer die tot aerde geworden is; hoe meer des zelfs vlugge, zoute, olie,

olie, en andere deelen in de lucht verſpreid en verlooren zyn; nogtans belet dit niet, dat de meſt, die tot aerde geworden is, dikwils van meer dienſt kan zyn, als verſe meſt; maer om de gronden te verbeteren, waer van nu gehandelt word, is ze van minder dienſt.

De Ouden hebben de groeizaemheid en vrugtbaerheid der bemeſte landen niet toegeſchreven aen de daer uit voortkomende zeep-ſappen; dog de ondervinding heeft my het tegendeel geleert, vermids bevonden hebbe dat de afgang der dieren, zonder vermenginge op zig zelfs genomen, in veele gevallen geene zoo goede uitwerkinge te weeg brengt, als wanneer ze in vermenginge met ſtroo of ſtoppels gebruikt word: nademael nu onze Paerden- en Schapen-meſt met veel ſtroo vermengt is, zoo maekt zulks in de rottinge, dat meer olie-deelen door des zelfs vlugge ſalpeter-deelen, daer mede deze meſt bezet is, vermengt worden; daerom dan deze bemeſtingen by ons van beter uitwerkinge zyn, als die by hen waren. Zy noemden het ook bemeſten, wanneer ze hunne vette klei-gronden, en zommige kreit-gronden met zand vermengden: insgelyks wanneer ze onder de zand-gronden vette klei of vet-kreit gebruikten: dus breeken wy onze zwaere klei-gronden met zand; of beſtroyen die, na der zelver eigenſchap, met as of kalk; ook worden onze zand-gronden met vette klei, maer nog beter met vette klei-bagger, vermengt.

Het weeken van allerhande zaeden in ſalpeter-vogt hebbe in onze bemeſte gronden niet van gelyke uitwerkinge bevonden; maer by uitſtek in Tarw-graen; naerdien my een graen, vier en twintig uuren geweekt in ſalpeter-vogt, vermengt met uitgezakte vogt van eene Paerden- en Groent-meſt-ſtael, twee en zeſtig halmen heeft voortgebragt.

X. HOOFDDEEL.

Van verſcheide ſoorten van Meſt.

Om eenige kennis van de uitwerkende kragt der Meſt hier te lande te hebben, zal ik ieder in haer ſoort afzonderlyk verhandelen.

Duiven-drek is met de meeſte vlugge zout of ſalpeter-deelen bezet, en van alle meſt de hitzigſte, daerom moet men die niet te

 veel,

veel, en alleen in zaeijinge gebruiken: men laet ook des zelfs vlugge falpeter-kragt in water uittrekken, waer mede alsdan de gronden en boomen bevogtigt worden: daerenboven is de zelve meſt zeer dienſtig voor verkoude gronden, en tot verbetering van zodanige, waer in oude quynende boomen geplant ſtaen: egter verkieze ik daer toe het gebruik der Koe-gier in 't najaer; die even moet onder geſpit en in graen-landen ondergeëgt worden.

Hoender-drek, wanneer de hoenders met droog graen gevoert zyn, komt na by den duiven-drek, dog heeft zoo veele vlugge ſalpeter-deelen niet, derhalven minder verhittende, daerom in de bemeſtinge een weinig dikker mag geſtrooit worden, nogtans niet anders als by maniere van zaeijinge.

Menſen-drek is zeer verhittende, en met veele vlugge zout- of ſalpeter-deelen bezet: maer wanneer op zig zelfs zonder vermenginge gebruikt word, is deze onder alle meſtingen van den kortſten dienſt: dog onder bagger vermengt, en dus den naam van *Poortaerde* verkregen hebbende, is die van zeer kragtige uitwerkinge, inzonderheid als deze Poortaerde, met koe-meſt en zand vermengt, over grazige weiden geſtroit word.

Menſen-pis is hier te lande van weinig gebruik; maer de Ouden gebruikten zes-maendige Menſen-pis met olie-droezem vermengt tot Appelboomen en Wyngaerden (a).

Koe-meſt is buiten vermenginge van ſtroo of zand, alleen de afgang der Koeyen, welkers drek in greppen met der zelver pis vermengt, en by een vergadert, tweemael des weeks op meſt-bergen gebragt word: deze zal, dus zuiver afgevoert wordende, haere volle deugd en waerde hebben; maer wanneer die met meerder zand, als de beeſten tot zuivering nodig hebben, en zelfs met water, in ſchyn van koe-gier, vermengt word, zal zodanige meſt zeer verzwaert worden, en van minder kragt zyn: en of ſchoon de gier van Koeyen, ſalpeterig zynde, vrugtbaer is; zoo is nogtans de drek op zig zelven de verkiezelykſte, zelfs is de dikſte de beſte; daerom is die van het najaer, eer de koeyen kalven, de waerdigſte, vermids die van het voorjaer, omtrent de kalf-tyd, dunder valt; en daerom zoo goed niet is. Deze Koe-meſt, met minder vlugge zoute, maer met veele vette olie-deelen voorzien zynde, is niet zoo verwarmende. De zelve word by ons meer als andere meſt op zig zelfs, bui-

(a) COLUMELLA lib. 2. de Re Ruſt. cap. 15.

buiten vermenginge van ſtroo, gebruikt: en moet die in alle ſchraele, drooge, voornamentlyk zand-gronden, voor eenige andere meſt gebruikt worden, naerdien de warmte der Zon des zelfs olie-deelen, door de openheid des gronds, minder zal doen uitdampen. Ook is de dunne gier-meſt op oude quynende boomen, en bemorſte takken gegoten, van zeer goede uitwerkinge.

Paerden-meſt word alhier byna zoo gemeen als Koe-meſt gebruikt; egter niet in haere zuivere afgang, maer in vermenginge met ſtroo, aen het welke te zamen den naem van Paerden-meſt, even of het de enkele afgang was, gegeven word: de zelve heeft meer zoute en minder olie-deelen als de Koe-meſt; daerenboven is die hitziger, en zulks meer of minder na dat het voedſel en afgang van Hengſt, Ruin of Merry-paerden zyn; veroorzaekende het drooge voeder niet alleen, maer ook het ſtroo, door het gier van Hengſt of Ruin-paerden meer en beter, als van agter uitpiſſende Merry-paerden, benat zynde, hitziger meſt: mitsdien is de beſte Paerden-broei-meſt, die van Hengſt-paerden, met droog voeder gevoert, komt, en welkers leger uit vers ſtroo, daer door de keutels en gier namaels wel doormengt zyn, beſtaen heeft. Deze verſe, ongerotte meſt word gebruikt tot hefmiddel, om de aerde, door des zelfs hitte, te verwarmen en te broeyen. Ook word die in de vroege Lente vers ondergeſpit, om door grond-verwarminge vroege vrugten te teelen. Ondertuſſen ſtaat te letten dat de verſe Paerden-meſt, van natuure hitzig, en door het veelvuldig ſtroo lugtig zynde, de bequaemſte meſting is in zwaere verkoude klei-gronden, die daer door meer verwarmt worden; en open van deelen geworden, konnen de zonne-ſtraelen alsdan beter daer in dringen: maer tot bemeſting van boomgaerden en moeshoven, inzonderheid in lugtige zand-gronden, moet men verrotte Paerden-meſt gebruiken, welker hitte is uitgewazemt, en wiens vlugge vuure ſalpeter-deelen olieagtiger zyn geworden; daer toe is de korte rotte Paerden-meſt het beſte; gelyk de verſe lange ruige tot broei-meſt; dog de zelve moet altyd met ſtroo, om tot gebruik dienſtig te zyn, vermengt wezen: dewyl de Koe-meſt op zig zelfs buiten eenige vermenginge gebruikt word.

Schaepen-meſt is wel hitziger als Paerden-meſt, maer niet zoo bequaemen hefmiddel, eensdeels om dat de pooren van het ſtroo, te kort gebroken zynde, de vogt tot broeijing niet by een houden:

den: en ten anderen om dat het ſtroo meer verzengt en minder bevogtigt word: deze meſt, uit meer vlugge ſalpeter-deelen als de Paerden-meſt beſtaende, is buiten broei zelfs hitziger; daerom die teffens in minder hoeveelheid gebruikt word.

Varkens-meſt oordeelden de Ouden, om des zelfs hitzigheid, ondienſtig; dewyl de nieuwe Schryvers de zelve eene verkoudende kragt toeſchryven, en daerom in ſchraele gronden, in welke de bladen der boomen voor de gewoone Herfſt-tyd geel worden en afvallen, van zeer nuttig gebruik oordeelen: dog deze ſtrydende aerd der varken-meſt komt my niet vreemd voor, om dat by ons de varkens met natte ſpoelinge of wei, het geen koude veroorzaekt, en by de Ouden met Akers-gevoert wierden, dat hitzigheid baert.

Bagger, *Modder*, *Poortaerde*, (zynde de laetſte een Modder, het geen uit kanaelen of water-gragten, waer in veele Sekreet-rioolen uitloſſen, gebaggert word) zyn boven de meſtinge van den afgang der dieren te verkiezen: wezende de bovenſte, het ſmeerigſte en vetſte der modder, nuttigſt in alle behoeftige gronden; voornamentlyk zand-gronden, die reets met boomen beplant zyn of zullen worden. De bagger boven van eenen grond komende, die niet brak of ziltig is, heeft zout genoeg om met des zelfs olie-deelen een bequaem zeep-ſop voort te brengen, het welke veele jaeren zyn vrugt-voortbrengende kragt behoud; en is om de mindere vlugheid der zout-deelen en meerder olieagtigheid niet verhittende: daerenboven is die, op zig zelfs aengemerkt, een onbeteelde aerde, die alle zyne vrugt-voortbrengende kragt by zig heeft: men kan des zelfs deugd op 't gezigt, ook op 't gevoel, zeer kennelyk weten; want de bagger of modder, die vet, ſmeerig, zwart, en zonder hoorntjens is, zal in het uithoozen weinig aen de ſchop zetten; daer de geene, die ſchraelder is, meer aen den ſchop in het uithoozen zal blyven hangen, en in het opdroogen niet zoo zwart blyven; ook behoud de opgedroogde beſte modder niet alleen zyn zwarte, maer is op het gevoel zagter, vetter en ſmeeriger. Zodanige bagger is, buiten den dienſt, die tot voedſel der boomen ſtrekt, van eene kragtige uitwerkinge, wanneer de zelve onder koe-meſt en zand vermengt op Wei- en Hoi-landen geſtrooit word; want het gras zal door deze meſtinge niet alleen weeliger groeyen, maer is ook veel voedzamer; zelfs is het zuivel der beeſten daer door vetter en zoeter van ſmack.

Straet-ſlyk van allerlei vuilniſſen, daer onder veele Paerden-keutels, is

is in landen, daer weinige kanaelen zyn, eene meſt, die na by onze Poort-aerde komt; zoo dat deze op gelyke wyze gebruikt word: maer by ons kan men de ſtraet-ſlyk onder de meſt niet tellen, vermids onze ſtraeten, door het water uit onze kanaelen, gezuivert, en de vuilniſſen in de gragten geſpoelt worden, waer in het tot modder werd.

Vergaene Boom-bladen en *verrottingen van groen gewas*, zyn voor ieders gewas in ſoorten de natuurlykſte bemeſtingen: zynde de boom-bladen, die de dikſte en ſmeerigſte in de groei zyn, daer na in verrottinge de waerdigſte meſt: derhalven zyn de Elze- en dan de Olm-bladen de beſte, maer de Linde- en Willige-bladen de ſlegtſte. Deze vergaene groente en gerotte boom-bladen maken eene lugtige aerde; tot pot- en bak-gewaſſen zeer dienſtig.

Rund of *Rind* beſtaet uit ſchorſſen van jeugdige eike takken of boomtjens; die, na dat tot leer-bereidinge gedient heeft, vers uit de kuip gehaelt zynde, geel rosagtig ziet, dog door broei in zig zelfs zwart word: deze verſſe rund is het beſte hef-middel, en van eene langduurige matige hitte tot pot-gewaſſen, de welke daer in onder glazen begraven worden; moetende de rund vogtig gehouden en niet met aerde overdekt worden, het geen de hitte zoude doven, ten waere die zeer dik op malkander gelegt was: ook is die, een weinig vergaen, zeer goed tot dekkinge tegen de koude: en byzonder op Meloen-bergen en bedden die tegen de warmte begoten worden; zullende het water daer door, zonder afloopen, beter in den grond dringen: wyders werd de rund, in het vergaen, eene goede aerde, dog die pier-wormen veroorzaekt, en mieren tot zig lokt.

Krooſt is eene meſting, dien de Veen-lieden in hunne boom- en warmoes-gronden van zeer goede uitwerkinge bevinden, maer in hooge drooge gronden is ze niet zoo goed: de beſte, vetſte en lichamelykſte krooſt heeft van onder weinige zigtbaere worteltjens; die veele zigtbaere worteltjens heeft, word ſtaert-krooſt genaemt; deze is dunder in gedaente van vis-ſchobbetjens, die in malkander pakt, en wanneer geroert word, weinig kragt of vettigheid by zig heeft; gelyk Flabbe die weinig vergaet, en alleen dienſtig is, om eerſt-geplante boomen van boven tegen het uitdroogen der Zon te dekken. Wyders is de krooſt van ongemeene uitwerkinge tot het teelen van Peulen in laege zwavelagtige gronden: dog als men die in drooger gronden tot meſting wil gebruiken, moet zulks in het Najaer geſchieden, om door den regen tot dienſtiger verrottinge te werden.

TWEEDE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

Algemeene aenmerkingen aengaende de behandelinge en groei der Hout-gewassen.

Alvorens tot de behandeling der Hout-gewassen en der zelver byzondere soorten overga, is nodig te berigten, dat na de gesteltheid der lucht des zelfs invloed omtrent de gewassen groote veranderinge baert, zynde de lucht gants verscheiden op bergen, open vlaktens, valeyen, wyde of digt beplante Bosschaedjen enz.; waer van in het *tweede deel in het* 4. *Hoofddeel van het* 1. *Boek* wydlopig gehandelt word. Schoon wy nu niet weeten, hoedanige gesteltheid van luchts-deelen voor ons wenselykst en min beschadende is, zoo leert nogtans de gestadige ondervinding, dat alle groeyende gewassen, onder alle lucht-streeken, door veranderinge van lucht, zon, regen, wind enz. aengedaen zynde, veel geslotender en waerdiger hout voortbrengen, maer niet zoo schielyk groeyen; om welke reden de vrugtdragende boomen, zodanig geplant, kleinder, maer smaekelyker, zelfstandiger, en voedzamer vrugten geven, daerom ze beter zyn als die van hout-gewassen komen, welke in meer belommeringe, en in minder veranderinge van lucht, door aendoeninge van hangende of wederstuitende zonnestraelen, groeyen; hier uit blykt dat de genieting van eene open vrye lucht alle gewassen zeer nodig is, en dat de wind niet meer moet geweert worden, als om de gewassen voor de sterke beschadigende aendrang te beschermen: ook moet men de zelve geen meer warmte door konst-middelen toebrengen, als de vrugten tot behoorlyke ryp-werding nodig hebben; het welke de eene vrugt meer en langduuriger als de andere begeert. Zoo zal ook het eene gewas beter als het andere in eene open ruime lucht groeyen, en minder van de winden mogen beschadigt worden; daerom eenige op bergen, andere op het vlakke, en zommige in valeyen weelig tieren. In het algemeen willen de boomen niet te digt besloten of op te kragtige Zon geplant wezen; want zulks gedaen zynde, zal het hout van wilde boomen niet alleen veel slegter, bolder en minder gesloten, maer ook van korter leeftyd zyn; het welke de digte beplante bosschaedjen over-al

uitwyzen; dewyl de zelve boomen, in ruimer lucht gegroeit, en rondom van regen en wind aengedaen zynde, langer leven komen te genieten: dit is ook de reden dat de vrugten van hoog-ſtamde boomen beter en ſmaekelyker als laeg-ſtamde zyn, vermids die der hoog-ſtamden meer aendoening hebben, en de wateragtige ſappen, hooger opklimmende, meer geklenſt en verandert worden: dog zoo de ſappen, om de vrugten bequaemelyk te voeden, tot al te wyde uitgebreide takken moeten ſtygen, dan zullen die onſmaekelyker en ſlegter zyn; gelyk veeltyds aen hooge wyd uitgeſpreide Wyngaerden, Nooten-, Appelen-, Peeren-, en andere vrugt-boomen word bevonden. Ook zyn de rype vrugten van laeg-ſtamde boomen in ruime lucht beter, als die aen ſchuttingen en muuren gegroeit zyn; daerom zal men tegen de zelve geen boomen planten, die in ruime lucht behoorlyke rype vrugten konnen voortbrengen: dewyl de geenen, die tot verkryging van rypwordinge daer tegen moeten geplant worden, geen meer warmte moeten genieten als ze benodigt hebben. Wyders zyn niet alleen boom-vrugten, maer ook kruid- en aerd-vrugten beter, zelfs zyn zomer-zaei-bloemen ſchoonder, koleuriger en aengenaemer van reuk, wanneer ze in open lucht, en niet op rabatten voor eene ſchuttinge, of in belommeringe, gegroeit zyn.

Na de lucht gade geſlagen te hebben, komt de geſteltheid des gronds, daer in men de boomen zal planten, in aenmerkinge; maer vermids wy weinig of niets van de oorzaeken der dingen weeten, zoo valt het bezwaerlyk behoorlyke hulpmiddelen tot verhoeding der boom-quaelen, en voortbrengende mis-gewaſſen, aen de hand te geven, en wel te meer om dat onder de aerde, ſchoon de gronden ons wenſelyk toeſchynen, ſomtyds iets quaeds vermengt is, het geen boven onze naſpeuringe, en met de eigenſchappen der daer in geplante gewaſſen ſtrydig is, daerom zommige dikwils uit de natuure beter voortkomen, dan wanneer ze door menſen gezaeit of geplant worden. Daerenboven bevind men dat zommige gewaſſen, onder de zelve luchtſtreek, in de gronden, aen malkanderen gelyk ſchynende en weinige uuren van den anderen leggende, niet op gelyke wyze voortkomen, zullende die in den eenen grond veele vaſter in een geſloten deelen als in den anderen hebben. Wyders gebeurt het, dat de boomen ſchielyk, ook langzaem, nogtans als in de kragt van der zelver groei, ſterven; of dat jeugdige ſcheuten jaerlyks, mitsgaders de takken, door afkankeringe, of uitwerpinge van gom, verſterven;

 zon-

zonder dat men het zelve aen eenige zigtbaere oorzaek kan toe-ſchryven: ja in zoo verre dat het zelve ſoort van boomen, in der verſtorven plaets geplant zynde, telkens ſterft; niet tegenſtaende men alles om zulks voor te komen in het werk geſtelt heeft; als met de oude wortels uit te graven, den grond daer van te zuiveren, de plaets wyd en diep uit en om te ſpitten, de zelve eenen geruimen tyd te laten lugten, en daer nae van verſe noit beteelde aerde, in plaets der oude, te voorzien: dewyl een ander ſoort van boom-gewas, in des zelfs plaets met weinig voorzorg geplant zynde, aldaer zonder quaelen weelig zal groeyen: nogtans bevind men dat het zelve ſoort van gewas, een weinig van de plaets der eerſt-geſtorven geplant zynde, diergelyke quaelen niet onderworpen is, het geen my doet beſluiten dat de gronden, ſchoon digt by den anderen gelegen, niet eenparig met zodanige tegenſtrydige vermenginge van deelen bezet zyn. Het kan egter wel zyn dat de gemelde quaelen uit andere aen ons onbekende oorzaeken voortkomen; inzonderheid wanneer Vrugt-boomen, op plantſoenen met haere natuure en eigenſchappen ſtrydig, geënt of geoculeert zyn: welke ſtrydigheid men na de hedendaegſe wys van teelinge niet kan ontdekken, vermids gelyk ſoort van zaed niet altyd gelyke vrugten voortbrengt; want de zelve Appel- en Peer-pitten zullen zoo wel zuure als zoete, ook winter- en zomervrugten geven: even zoo is het met andere vrugten gelegen, welkers plantſoenen, voor dat vrugt gegeven hebben, veroculeert of gezoogt worden: derhalven moet men om daer van verzekert te zyn, der zelver vrugten voor-af zien. Wanneer de jeugdige toppen van eenen jongen boom ſterven, kan dit nog ſomtyds door verplantinge van een weinig afſtands herſtelt worden; maer van jonge boomen, die gom uitwerpen, is niets goeds te verwagten, gelyk ook niet van de geenen die het afkankeren onderworpen zyn; daerom zal het beſt zyn deze alle uit te rooyen en te verbranden, en den grond met eene andere ſoort te beplanten.

Daer zyn ook boomen van onderſcheide ſoorten, die, in de plaets van anderen geplant zynde, niet wel groeyen, maer ſchielyk of quynende ſterven; dit zal men aen de Pruim-boom, in plaets van eene gerooide Peere-boom geplant zynde, bevinden. Men ziet zomtyds dat twee verſcheide boomen, digt by den anderen geplant, beide quynende vergaen; ook dat de eene ſterft en de andere na behooren groeit, als mede dat ze beiden weelig doorgroeyen: waer omtrent geoordeelt word dat ze met den anderen

of

of te zamen geneigde of ſtrydende kragten hebben: tot welk gevoelen niet overhelle, menende dat de by een geplante weelig groeyende boomen verſcheidenheid van pooren hebben; die verſcheide ſoort van voedende deelen benodigen, en uit den grond trekken; waer van die grond genoegzaem voorzien is: en dat daerom de Wyngaerden en Vyge-boomen, ook de Olm en Willige-boomen, digt by den anderen geplant, zeer weelig in goede gronden groeyen: nogtans zyn deze met malkanderen in der daed ſtrydig, ſchoon ze in naem gezegt worden overeenkomende, en de anderen ſtrydende te wezen. Maer wanneer de boomen in der anderen plaetzen niet willen groeyen, of twee te digt by den anderen geplant quynen, of dat de een verſterft en de ander doorgroeit, dan meene ik zulks aen te wyzen, dat de wortels dezer boomen gelyk geſtel van Pooren, en gelyke voedende deelen tot haer beſtand noodig hebben; derhalven is het niet te verwonderen, dat de grond eenen diergelyken boom, als waer in zodanige quynende of geſtorven was uitgerooit, blyft weigeren te voeden; het geen ook de reden is als die beide vergaen, want dan zullen de noodige voedende deelen in dezen grond gants uitgeput, of noit daer onder vermengt geweeſt zyn: of dan zal de grond van onbequaem geſtel van pypen voorzien wezen, om de noodige deelen tot voedſel daer in op te houden. Wyders kan het gebeuren dat de kragtige wortels van den eenen boom, het noodige voedſel uit den grond na zig trekkende, het voedſel van den geenen, die ſlegter wortels heeft, beneemen; waer door de eene boom zal doorgroeyen en de andere verſterven: ondertuſſen is het bekent dat Taxus, Elſen en Willigen de gronden kragtig beroven, nogtans zullen alle andere gewaſſen in de gronden, daer deze gerooit zyn, weelig groeyen.

Om nu alles, tot genoegen, na behooren te zien groeyen, zoo moet men weeten, welke gewaſſen digt by den anderen, en welke wyder van een moeten gezaeit of geplant worden; ook behoort men den grond te kennen en weeten, welke gewaſſen daer in het natuurlykſte, en welke daer in zoo wel niet zullen groeyen; zulks omtrent klei-, moerige en zand-gronden wel gade ſlaende, op dat de gewaſſen, na haeren aerd, niet alleen kragtiger zouden groeyen, maer ook beter bloemen en vrugten voortbrengen; daer toe ook vereiſt word, dat de gewaſſen, volgens haer eigenſchap, hooger of laeger uit het water geplant worden.

Onder de gewaſſen worden eenige gevonden, die van zaed na-

tuurlyk groeyen, en niet begeeren verplant nog besnoeit te worden; ook in het wilde onbehandelt beter groeyen, als wanneer ze, door menschen behandelt zyn; zullende alsdan, door der zelver onkunde en agteloosheid, meer mis-gewassen voortbrengen; nogtans kan men aen de zelve somtyds verbetering toebrengen. Wanneer het gebeurt dat de Pyn- en Denne-boomen, die van natuure regtscheutig en toppig opgaen, in het wilde tegen haer natuur met twee of meer scheuten groeyen; kan dit in tyds door eene kundige behandelinge voorgekomen worden, door de byspruiten, in den beginne, voor dat houtig werden, uit te nypen. Wyders moet men zig in alle gevallen wegens het behandelen der gewassen gedragen, niet alleen volgens der zelver natuur en eigenschappen, maer ook tot bereiking van het daer van verwagtende oogmerk; daerom zal men de zelve wilde boomen, die tot scheer-heggen geschikt zyn, anders behandelen, als die tot werk- of brand-hout zullen dienen; het welke niet in agt genomen zynde, worden die beide mishandelt.

Wilde boomen, tot werk- of brand-hout, worden veeltyds met verplanten mishandelt; want als oude, dik-stammige dikwils verplant worden, is zulks quaed; naerdien de hout-pooren telkens digter in een sluiten, dat de vrye doorstraeling der vogten belemmert: ook kan men de zelve zonder quetzinge van haere somtyds benodigde wortels, en noit zonder inkortinge haerer Pen-wortel uitrooyen; insgelyks zullen de wortels door lucht-vattinge inkrimpen, daer door zoo wel de dunne, als hair-wortels buiten staet gebragt worden om groei te hervatten; daerom die benevens de gequetste dikke wortels moeten uitgesneden worden; het welke niet geschiedende geraken ze aen het rotten, het geen de wortels, waer van ze uitgesproten zyn, groot nadeel zoude toebrengen, de groei doen stremmen, en de pooren des stams digter doen sluiten. Naerdien de boven de grond uitgeschote takken vogttrekkers zyn van het geene de wortels uit den grond toevoeren, zoo moet men, na maete dat de wortels uitgesneden en ingekort worden, de boven zy-takken inkorten en uitsnyden: dog deze quetzuure der ingekorte wortels en zy-takken zal zoo niet aenheelen, of daer word eene warring in de gesteltheid der pooren veroorzaekt, het geen maekt dat de pen-wortel daer na minder na om laeg, en meer met zy-wortels groeit, de boomen niet zoo toppig doet opwassen, en niet zoo vast in den grond vestigen, als wanneer de aerde, meer door den wind bewogen wordende, scheurt, en de

wor-

wortels lucht vatten, het welke de groei verhindert; dewyl ze onverplant beſtendig zouden doorgroeyen.

Dog daerentegen komt in aenmerkinge, Eerſtelyk dat de boomen, die van zaed gequeekt worden, niet altyd van gelyke ſoort zyn, vermids eenerlei zaed veranderde ſoorten voortbrengt, als de Eiken, Beuken, Eſſen, Elſen, Olmen, Linden enz. aenwyzen; waerom de manier van voortteelinge moet verandert worden, voornamentlyk omtrent die ſoorten, uit welkers zaed de meeſte onderſcheide verſlegtende ſoorten voortkomen; als zyn de Linden met klein ſlegt berke-blad, en de Olm meeſt fyne Yp gevende: dit ondervindende, hebbe ik het naſpeuren der gewaſſen in haere by-ſoorten geſtaekt, naerdien de zelve van tyd tot tyd vermeerderen. Ten anderen komen de Hout-gewaſſen, pen-wortels ſchietende, en niet verplant wordende, in onze laege gronden in weinige jaeren met de zelve tot het water, daer door ze verrotten en verbroeyen. Het welke alles naeukeurig opgemerkt hebbende, zoo meene ik beſt te zyn, dat men de boomen in de gronden, waer in ze zullen doorgroeyen, even zoo verplant en behandelt als de Boomquekers doen: te weten dat men, tot het verplanten, boomtjens van zaed neemt, het geen een jaer in den grond gelegt hebbende, in het tweede jaer van haere groei is; welke plantſoenen men by de verplanting tot den grond afſnyd, op dat die met regter ſcheut zouden opgroeyen, en het volgende jaer wortel-vaſt zyn: zoo behandelt men de Eiken, Ypen, Beuken enz. maer Pyn-boomen, Dennen, Elſt enz. kort men niet in: ook moeten de Linde-boomen jong verplant zynde, regt-ſcheutig aen eene ſpar opgebonden worden; dog met agtgevinge, dat de ſpar tegen de holte des ſcheuts, en noit tegen de uitbultende zyde, als onkundige doen, geſtoken word; 't geen men in alle hout-gewaſſen, die men door te binden regt zonder bogten wil doen groeyen, moet waernemen.

Als tot het verplanten ouder dik-ſtamde boomen genomen worden, zoo zal men bevinden dat ze, door langer buiten groei te zyn, niet alleen ingekrompender pooren, maer ook geene zoo kragtige wortels maken, om tegen ſterke wind beſtand te zyn; weshalve men dikwils genootzaekt is een pael daer nevens te ſtellen; het welke als hinderlyk aen de groei zynde, van zommige afgekeurt word; nogtans hebbe ondervonden, wanneer de pael afſtandig geplaetſt is, zoo dat ſtroo tuſſen deze en de boom, om het ſchenden des baſt voor te komen, word gedaen, en dus aen den boom met eene ſterke band onbeweegelyk vaſt gemaekt is,

zo-

zodanigen boom zeer wel, tot dat wortel-vaſt is, blyft doorgroeyen: maer men moet onderwylen geſtadig toezien, dat de boom niet tegen de pael ſchuurt, nog zoo ſterk geperſt word, dat des zelfs ſtam niet behoorlyk kan aendikken; want dan zoude deze perſſing, de ryzing der ſappen langs de binnen-baſt onder het bindſel belettende, den ſtam aldaer minder, en de ryzende ſappen boven het bindſel meerder doen uitzwellen; welke perſſing voorgekomen zynde, zoo zullen de geſtadige bewegende, opryzende en nederdalende ſappen den ſtam eenparig verdikken. Wyders worden de wilde boomen mishandelt, wanneer men der zelver topſcheut afknot; 't geen aen Olmen, Ypen, Eiken, Linden, Populieren en andere veeltyds gedaen word: dit zal in den ſtam een war veroorzaeken, die de vrye doorſtraling belet, waer door de boomen niet zoo toppig werden, maer meer kroon-takken maeken, en niet zoo groot werden; daerenboven vereenigt zig het hout, in het midden des booms, noit by de afknotting; waerom het hout van bejaerde afgeknotte boomen noit zoo laſtdragende is, als van zodanige, welkers pooren aen malkanderen in lengte zonder warringe zyn. Ondertuſſen zal ik niet ontkennen dat het afknotten der kroon-takken van zommige oude boomen nodig is om de zelve eerder te doen hervatten, en met meer kragt takken uit te ſchieten; nademael de wortels van zodanige hoog-toppige boomen niet magtig zyn de vogten of voedende ſappen tot zoo hoog voort te ſtuwen, daerom der zelver topſcheuten dikwils verſterven, of zeer langzaem aen het groeyen geraken. Om zulks voor te komen is 'er geen ander middel als jonge ſcheuten van eenjaerige Inleggers, of van twee- of drie-jaerig zaed gegroeit, die men by de verplanting tot de grond afſnyd, in der zelver plaets te planten.

De boomen maeken door aenwas eenen omtrek, nogtans is het hert of midde-punt zelden het midden van haer omtrek, om dat de pooren of pypjens na het Zuiden altyd wyder zyn; daerom het hout aldaer ook niet zoo vaſt als na het Noorden is: om die reden zal men in het verplanten van de boomen, welkers bovenſcheut niet ingekort, of afgeknot word, agt geven, dat de zelve wederom tegen zodanige zonne-ſtand geplant worden, als ze voor de opneminge ſtonden, wanneer ze eerder zullen groeyen en beter gewas maken: dat zulks nodig is bewyzen zommige Peeren-, Miſpelen-, Karſtanje- en andere boomen, die met draeyen groeyen, daer door aentoonende dat ze, op eene verkeerde zonne-ſtand geplant zynde, van natuure genegen zyn tot haere oude Zon-zyde te keeren.

Men moet de wilde uitgegrave boomen, zoo ras doenlyk is, verplanten; want hoe meer de lucht de wortel-ſappen verdroogt, dat de pooren doet ſluiten, hoe minder de boomen bequaem zyn te groeyen, maer men moet voor-al bezorgt zyn dat ze niet bevriezen, vermids ze dan nog kragtiger uitdroogen, en de vogten der pooren ſtremmen, werdende daer door onbequaem om namaels de noodige vogten te ontfangen en voort te ſtuwen, dat den zelven niet alleen ſchadelyk, maer ook veeltyds doodelyk is, voornamentlyk aen Ypen-boomen, Kerſſen en andere.

Om het uitdroogen en bevriezen der boomen, die men van verre verwagt voort te komen, zal men de wortels (zelfs was het beter de geheele ſtam) met ſtroo of moſt omwinden; en daer na, voor het verplanten, eenige uuren der zelver ingekrompen wortels, en pooren in het water doen uitzetten, het welke vooral dienſtig is aen wortels, die maer eenigzins bevroren geweeſt zyn: wyders moeten de onbequaeme gequetſte en dunne hairwortels beſnoeit worden, want deze zyn niet in ſtaet om dienſt te doen. Onbequaeme zyn zodanige, die niet wel gegroeit zyn; de malkanderen verdringen, met knobbels onder uit groeyen, dun, ingetrokken en zwart zyn. Het quetzen der wortels geſchied gemeenlyk in het uitgraven. Ook ſtaet in het beſnoeyen der zelve te letten, dat de ſnede ſchuins gedaen word, en wel zoo dat het geſneden na om laeg in de aerde komt. Wat verder het planten en voortteelen der boomen aengaet, zie daer van het volgende 5. *Hoofddeel.*

De behandeling van Vrugt- of wilde boomen, na het planten, is gants verſchillende, want de doening aen Vrugt-boomen word gerigt om veele en ſmaekelyke vrugten te verkrygen: maer wegens Wilde of Bos-boomen is men bedagt om kragtig en waerdig Hout-gewas te bekomen; dit is in beide het voornaemſte doelwit; daer na de cierlyke toebrenging tot verluſtiging van het oog moet volgen, dat wel aen wilde uitkroonende, maer niet altyd aen wilde heining-boomen, en vrugt-boomen kan in 't werk geſtelt worden; moetende het cieraed der laetſte minder als de vrugtbaerheid, en de cierlykheid der wilde heining-boomen meer als de waerdigheid van het hout-gewas in agt genomen worden.

De Vrugt-boomen van groeizaem gewas, en met bequaeme wortels voorzien, maken meer of minder Hout-ſcheuten, na der zelver eigenſchappen en geſtel van open of digt ineengedrongen pooren om de omwonde vogten te ontfangen, en meer en meer

voort te ſtuwen. Vermids nu de beginzelen der bloem-knoppen niet verſchynen, voor dat deze vogten een weinig ophouden, en niet zoo overvloedig en ſchielyk paſſeeren, zoo is nodig dat de kragtige groeyende hout-ſcheuten betempert, en in haere groei geſtuit worden, het geen door de boomen meermaelen te verplanten, enten, oculeren en beſnoeyen geſchied: daerom men die ook niet zoo jeugdig plant, nog de kroon tot op de ſtam afknot, om de vogten door de warringe te betemperen en tot verandering te brengen. Het gezegde beveſtigen de boomen, die op quee- of doorn-ſtammetjens geënt of geoculeert zyn, vermids de zelve vaſt digt geſloten hout-gewas, en veele dunne worteltjens hebben, door welkers digte pooren de vogten niet zoo overvloedig en meer geklenſt doorgaen; het geen ze wel vrugtbaerder maekt; maer ook teſſens het hout van veele ſoorten, mager, dor, quarlagtig en onbequaem tot vrugt-teeling doet voortbrengen: zulks veroorzaekt wordende doordien ze geen genoegzaeme vogten, door de digt te zamen getrokken pooren, tot vrugt-voeding konnen verkrygen: om welke reden ik het enten, zoogen en oculeren op quee of doorn, nogtans met uitzonderinge van eenige ſoorten, afkeure; en beter oordeele daer toe wilde plantſoenen te verkiezen; de welke met de natuure der daer op te enten vrugt overeenkomen: zullende deze wilde plantſoenen door eene goede behandelinge tot bequaem hout-gewas en draegbaerheid gebragt worden, wanneer men der zelver ſappen zoo lang eene vrye doorſtraeling laet genieten, tot dat ze niet zoo menigvuldig nog verdund konnen uitdampen, het geen men zelfs van kragtige hout-ſchietende boomen zal bekomen, met die zonder beſnoeijinge te laten doorgroeyen, want alsdan zullen der zelver ſappen niet tot zoo ſchielyken uitdamping ſtygen; daer door minder kragtige, maer meer goede zy-ſcheuten uitwerpen, die zig tot vrugt-dragen ſchikken, en botten van kruis-bladen voortbrengen, de welke gewoonlyk in het volgende jaer tot bloem-knoppen groeyen. Dit is de beſte manier om ſtam-boomen het natuurlykſt getempert te doen groeyen, en bequaem hout-gewas te verkrygen, om ſmaekelyke vrugten voort te brengen: maer aen heining- en laeg-ſtamde vrugt-boomen, aen de welken men geene groote opſchietende takken, als de boomen te veel ontcierende, wil dulden, is men genootzaekt de zomer-ſnoeijing te plegen, om daer door eene ſtuitinge in de groei te brengen. Gelyk men geen vrugt-boomen te ſchielyk moet vergrooten door de takken in den beginne te lang

te

te laten; zoo moet men ook voor eenen algemeenen regel in agt nemen, dat men geen boom tot vrugt-dragen moet brengen als na dat kragtig hout-gewas heeft; want dit in de groei ſtuiten veroorzaekt veeltyds ſlegt, dor, quarlig, en moſtig hout-gewas.

De verhandeling der jonge wilde opgaende boomen is te vinden, daer van de Inleggers in het volgende 4. *Hoofddeel* geſproken word. De bejaerde en glad-ſtammige wilde boomen zal men, in het vervolg der ſnoeijinge, niet als de vryf-takken, en zodanige zuigers benemen, die te veel ſappen na zig trekken, en de groei der hoofd-ſpil-tak betwiſten; vermids de cierlykheid en waerdigheid van wilde boomen daer in beſtaet, dat ze met een eenige regte ſcheut in hoogte opgaen, uit welke de zy-kroon-takken moeten voortkomen, onderwyl deze regt-ſcheutige ſpil-tak altyd kragtig blyft doorgroeyen; 't geen belet zoude worden, wanneer die te veel beſnoeit word, als zulks den aenwas benemende, voornamentlyk als men haer des zomers ſnoeit, en van te dikke takken berooft; het welke zeer klaer uit de Scheer-heggen blykt, noit dikke boomen werdende; ook uit zodanige boomen, die door het beſnoeyen van haere dikke takken tot Piſſers werden.

By het beſnoeyen der Zuig-takken, moet men op de jeugdige groei en het aendikken van de boomen agt geven; want, die kragtig aendikken, moeten de Zuigers noit glad by den ſtam afgebytelt worden: zulks geſchiedende, word daer uit veeltyds by de quetzuure een inwaertſe holte gebooren, die bezwaerlyk, de boom ondertuſſen in dikte uitzettende, overzoomt; om dit voor te komen moet men de takken een duim dikte van den ſtam afbytelen, en aenſtonts der zelver wonden met ſmeerſel overdekken, waer door ze voor het inwateren, en ſterke zonne-ſtraelen bewaert worden.

Dat ieder tak door des zelfs onderaerdſe wortel gevoed word, en dat deze tegengeſtelde taks-wortel, door het beſnoeyen van die dikke boven-tak, aen de vogten verſtikt, bewyſt de Olmboom; want men zal by uitrooijinge bevinden, dat de wortels der tegengeſtelde zwaere beſnoeide takken verſtorven zyn: zulks bewyzen ook de Denne- en Pyn-boomen, die altyd verſterven, wanneer haere boven-kroonen worden afgezet, het welke men ook veeltyds aen oude Peeren-, Appelen-, Perzikken- en meer andere boomen bevind: nogtans zyn 'er boomen, die in tegendeel door het beneemen van de vogt-trekkende takken vernieuwen, en verjeugdigde ſtam-takken verkrygen, als Elzen, Eſſen, Hazenoten-boomen, Wyngaerden enz. bewyzen.

Alle hout-gewas groeit met eene vleug, waer na het zig, jong zynde, gemakkelyk zonder verbreekinge laet buigen; daer tegen gebogen of gedraeit wordende zal het verbreeken of verlammen; dit ziet men voornamentlyk by het aenbinden met Tienden, die regts volgens den loop der zon moeten gedraeit worden, want anders doende zullen ze verbreeken of van zelfs ontwinden.

Oud hout-gewas, het geen niet buigzaem is, is het bequaemſte tot laſt-dragen; maer om voor een wyl aen geweld te wederſtaen is het buigzaeme beter, om dat daer na wederom te rug kan ſpringen: om die reden zyn de buigzaeme Willigen, en Populieren beter wind-afkeerders, als Eiken en Beuken.

II. HOOFDDEEL.

Van de Hout- en Kruid-gewaſſen, zoo wilde als tamme, als ook van der zelver geſlagten enz.

De Beſchryvers brengen de gewaſſen tot vier algemeene geſlagten, als Boomen, Heeſters, Spruit-of Struik-gewaſſen, en Kruid-gewaſſen: aen de drie eerſte geven ze den naem van Hout-gewaſſen, om dat uit haere wortels een of meer harde ſcheuten voortkomen; het vierde noemen ze kruid-gewas; om dat het zelve niet zoo hard maer zagt-ſteelig groeit: dog vermids onder de zagt-ſteelige (ſchoon ze niet tot zulken hoogte nog dikte, als andere boomen, groeyen) zodanige zyn, die even als Hout-gewaſſen, boomagtig, heeſterig en ſtruikig of met ſpruiten groeyen, zoo behooren ze, myns bedunkens, maer tot twee algemeene geſlagten gebragt te worden; namentlyk tot Hout- en Kruid-gewaſſen: welke twee algemeene geſlagten verder in veele by-geſlagten konnen verdeelt worden.

Hout-gewaſſen zyn zodanige, die van natuure en in de kragt van haer groei een of meer harde ſteelen verkrygen; daerom worden de Salie, Thym, Rosmaryn en andere diergelyke onder de hout-gewaſſen geſtelt.

Kruid-gewaſſen zyn, die van natuure en in de kragt van haer groei teere en onſterke zagte ſteelen of halmen, die niet houtig zyn, hebben, ſchoon men veele, door konſt langer leef-tyd toebrengende, tot houtigheid zoude konnen brengen, als Stok-violieren, Angelieren, Paſſie-bloemen enz. Daer zyn ook zulke, die

by

by verstervinge een of meer harde steelen bekomen, gelyk Maluwen, Aertischokken, en de meeste wilde Distels enz. alle welke nogtans tot de kruid- en niet tot de hout-gewassen behooren.

Wyders worden deze beide geslagten, ieder in het byzonder, onderscheiden in Tamme en Wilde. Tamme noeme zodanige, de welke voedende, tong-streelende of verquikkende vrugten voortbrengen, waer onder stelle welkers bladen by spyze of saus, tot geur-verkryging, gebruikt worden, als Laurier, Rosmaryn, Salie, Thym enz. Wilde zyn, die geene zodanige vrugten voortbrengen.

De meeste dezer beide tamme en wilde Hout- en Kruid-gewassen bestaen op zig zelve, evenwel zyn 'er die niet bestand maer kruipende zyn, waer onder ook eenige die aen eenen stok gehegt, door omwindinge, in hoogte opklimmen; gelyk onder de tamme de Wyngaerden, en onder de wilde Hout-gewassen het Geitenblad, en alle andere Veilen of houtige Klimmen doen. Tamme kruipende Kruid-gewassen zyn Meloenen, Komkommers, Pompoenen, Aerdbeziën. Die door vastmakinge en omwindinge klimmen, zyn Turkse Boonen en Erreten. Onder de wilde zyn ook veele soorten, die zig door omwindinge hegten en in hoogte groeyen.

De nadere onderscheiding der Hout-gewassen is in Boom, Heester, Spruit of Struik-gewas.

Boom is een hout-gewas, het geen van natuure, of door weinig behulp, met eene regte harde stronk in hoogte, ten minste tot boven de man, opschiet, en zig verder met opwaerts groeyende takken als armen verspreid; onder deze boomen heeft men ook eenige, die van natuure met eene regte opschietende top groeyen, uit welke top-scheut de takken zydeling voortkomen; als de Pynboomen, Denne-boomen, Cypressen, en Ceders doen. Men vind ook andere, die wel tot hooge dikke boomen, maer van natuure niet zoo top-scheutig groeyen; egter zal het eene soort natuurlyk met hooger tronk als het andere, alvorens de kroon takken zywaerts uitbersten, groeyen: ook zyn 'er welkers kroon-takken meer zywaerts of opwaerts in hoogte wassen: tot voorbeeld dienen de Olm-boomen, welkers tronk van natuure niet zoo hoog zonder uitwerpzels van takken, en de kroon-takken meer opwaerts groeyen als de Eiken-boomen, die hoog-stammiger met regtzydiger kroon-takken groeyen. Onder de groote boomen worden ook de Elzen, Berken en Haver-essen gestelt, schoon de zelve niet met zoo veele uitbreidende takken bekleed, en van dikke stam-

men voorzien zyn, nog in hoogte groeyen, als Abeelen, Populieren, Eiken, Essen, Beuken, Olmen, Ypen, Linden, Roskarstanjens, Willigen enz.

Heesters groeyen met geene zoo hooge nog dikke tronken als de boomen; ook zyn ze niet altyd een-steelig, vermids dikwils verscheide steelen uit haere wortels spruiten; zynde der zelver tronken en kroon-takken van natuure houtig en lang in leven blyvende; maer men moet onder deze zodanige niet stellen, die door gebrek, miswas, of door konstige behandelinge laeg of dun-stammig blyven; daer ze anders van natuure hooge boomen zouden werden.

Spruit- of Struik-gewas komt uit des zelfs wortel met veele houtige steelen voort, de welke zig niet zeer hoog opregten: deze zyn van verscheide soorten, die men twee-leedig als van lange en van korte leef-tyd kan onderscheiden: onder die van lange leef-tyd stelle de Wyngaerden en de Klimmen: onder die van korte leef-tyd de Hinne- en Braem-beziën, ook het Zoethout; hoewel het twyfelagtig is, of dit laetste tot het geslagt der hout-gewassen behoort.

Veele der voorschreve Boomen, Heesters, Spruit- of Struikgewassen strooyen jaerlyks haere bladen zeer kort en kennelyk na malkanderen; dus doen de boomen, die des winters bladeloos zyn: maer de geene, die altyd groen blyven, strooyen haere bladen niet zoo oogzienlyk, maer van langzaemer tyd.

Kruid-gewassen zyn van natuure even zodanig, dog boven dien van meer onderscheid als de Hout-gewassen; zynde onder de zelve eenige die geen stengen of struiken, maer alleen lange steeltjens met bladertjens hebben, waer uit haere bloemen en zaed voortkomen.

Onder deze beide geslagten der Hout- en Kruid-gewassen vind men 'er, die van twee verscheide kunne, en dus van het mannelyke en vrouwelyke geslagt zyn; egter hebben verre de meeste deze beide te zamen in een en het zelve gewas: gelyk alle onze vrugt-boomen, en de voedende vrugt-voortbrengende en bloemdragende kruid-gewassen teffens beide de geslagten hebben; welke gewassen men zegt geen vrugten tot volkomenheid voort te brengen, ten zy de zelve door het mannelyke zaed zyn overstoven; welk stuif of mans zaed zeer zigtbaer is in katte staerten van Nooten, en in Loer-beziën: dog minder zigtbaer in de looze of mannelyke bloemen, die onder by het steeltje zonder dikte of gevolg van vrugt zyn: en veeltyds zyn deze mannelyke bloemen aen andere takjens, als daer aen de vrouwelyke of vrugt-bloe-

men

men gevonden worden; nogtans zyn 'er ook gewaſſen, die de mannelyke bloemen op de zelve ſteelen der vrouwelyke bloemen dragen: maer ik hebbe eene zwaerigheid omtrent de nootzakelykheid dezer overſtuivinge van het mannelyke zaed tot aenwas der vrugten; die is dat bevinde dat de bloem der vygen binnen in de vrugt zet, en de vrugt zonder zigtbaer teken van knop uit het hout berſt; waer uit meene te moeten beſluiten dat hier geen overſtuiving plaets kan vinden: zoo ook zyn de Moerbeziën, daer geen Loerbeziën gezien worden, overvloediger; daerentegen vind men dikwils geen Moerbeziën aen de boomen, die met Loerbeziën beladen zyn. Dat 'er evenwel boomen en kruiden van het mannelyke en vrouwelyke geſlagt zyn, word onder de boomen aen de zaed-dragende Eſſen, Linden, enz. en onder de Kruiden aen de Hennep, Kennep-zaed, Spinagie enz. gezien.

III. HOOFDDEEL.

Van de Groei- en Leef-tyd der Hout-gewaſſen volgens de Saizoenen. Dat ze door eene quaede behandelinge, en te veel vrugtbaerheid in leef-tyd konnen verkort worden.

De gewaſſen zyn na haere eigenſchappen, en geſteltheid der gronden van langer of korter leef-tyd, daerenboven worden ze dikwils, door bekende en onbekende oorzaeken, in haer groei belet en in leef-tyd verkort: dus zyn alle doeningen, die tot vrugtbaerheid of cieraed gepleegt worden, aen haer groei nadeelig, en doen haer leef-tyd verkorten, zulks werkt ook de verplanting uit; om welke redenen de Hout-gewaſſen, die onder 's menſen behandeling zyn, meerendeels van minder groei en korter leef-tyd zyn, als die in het wilde groeyen: zynde het wyders met den groei en leef-tyd der gewaſſen als van de dieren; die de eene grooter of kleinder, en kragtiger of zwakker van natuurlyk geſtel zyn als de andere.

In 't gemeen groeyen de boomen van het vrouwelyke geſlagt ſchielyker als van het mannelyke; maer ze zyn loſſer, bolder van hout en van korter leef-tyd; wordende dit laetſte veroorzaekt door verſpillinge der levens-geeſten, uit haere voortteelinge en vrugtbaerheid ſpruitende, zoo dat de vrugtbaerſte boomen geen kragtigen groei hebben en korter leven. Dat ook de boomen, die ſchie-

ſchielyk groeyen en ſterk leven, eerder vergaen; beveſtigen ons de geene, die in laege gronden geplant ſchielyk groot werden; maer, om dat los, bol, wateragtig, en met open pooren zyn, niet lang leven: daerentegen zullen zulke, die hoog uit het water, als minder vogt begeerende, vereiſſen geplant te worden, niet zoo ſchielyk opgroeyen; maer doorgaens, als harder, vaſter deelen en digter geſloten pooren hebbende, van langer leef-tyd zyn: egter gaet dit niet altyd door; want de Pyn- en Denne-boomen zullen, door het veelvuldige harſt, ſomtyds in de volle kragt van haer groei verſtikken: zulks zyn ook veele andere ſoorten, inzonderheid de ſteen-vrugt-dragende boomen, veeltyds met gom bezet zynde, onderworpen: daerenboven worden de boomen, welkers ſappen tot harſt of gom verdikken, door te beſnoeyen meer benadeelt, en in leef-tyd verkort, als andere, welkers ſappen wateragtiger en vloeibaerder zyn: hierom quynen de Pyn- en Denne-boomen, wanneer der zelver top benomen word; ook zullen ze, laeger beſnoeit en ingekort zynde, ſchielyker, zonder wortels uit te ſlaen, ſterven; daer in tegendeel de boomen, die veele vogtige wateragtige ſappen hebben, digt by den grond afgehakt, veeltyds meerder ſpranken uit haere wortels ſchieten: dus zal de Wyngaerd, omtrent den grond afgeſneden, verjeugdigen en beter vrugten voortbrengen; het geen ook de Aelbezie-boomen doen, de welke met veele uitſpruitzels op ſtooven geteelt worden, wanneer men jaerlyks eenige van deze by den grond uitſnyd, en andere jonge laet groeyen. Onder de wilde boomen bevind men zulks aen Elzen, Eſſen en Eiken, die by den grond afgehakt wordende, gelyk men gewoonlyk aen de eerſte tot brandhout om de zeven of negen jaeren doet, alsdan wederom telkens kragtig uitſchieten; egter moet de te hakken tronk niet al te bejaerd, en buiten kragt van aengroei zyn; want indien de ſchors te dik en droog, of de ſtoof zeer dikmael gehakt is, dan weigert die veeltyds, als byna in ſtilſtand van groei zynde, jonge ſcheuten voort te brengen.

De tyd dat de botten, knoppen, bladen, bloemen, takken enz. in de ſaizoenen beginnen te groeyen of eindigen, kan niet bepaelt worden, vermids dit van veele gevallen afhangt; als zyn de geſteltheid der gronden, de waſſelykheid der boomen, en de groeizaeme geſteltheid van lucht en weer: dus begint de groei eerder in voorbaerige Lente-tyden, en is langduuriger in vogtige warme na-zomers; ook van jeugdiger kragtiger gewas in warme, vogtige, vette wel geroerde gronden, als in koude, drooge, vaſte, ſchraele gronden: ins-

ge-

gelyks is het met het aendikken en verlangen der takken van jonge kragtig in groei zynde boomen, geduurende de zomer-groei, want het aendikken van deze is veel zigtbaerder en aenmerkelyker als van meerder bejaerden. Het begin van den groei der botten en knoppen is gewoonlyk tegen het laetſte van Juny, of begin van July, egter niet zeer aenmerkelyk tot het midden van January; maer alsdan begint haere kragtige uitzwelling, zeer zigtbaer by vervolg aenhoudende, tot dat ze uitberſten tot vrugt-bloemen, bladen en hout-ſcheuten: nogtans geſchied deze uitberſting en vervolg van groei omtrent alle gewaſſen niet ter zelver tyd, even geſtadig en langduurig; want eenige beginnen vroeger, andere laeter: eenige langer, andere korter te groeyen: ook zyn 'er die met eene herhalinge na eenen tuſſen-tydigen ſtilſtand, als Appelen en Peeren, groeyen: egter is de eerſte hout-groei kragtigſt; en de tweede, doorgaens van zwakke naſcheuten; de eerſte groei geduurt gewoonlyk tot omtrent Juny, en begint het naſchot met half July: maer wanneer de boomen in het voorjaer door het gewormte, blikzem, of zee-vlam, door afknaginge of verzenginge der bladen, in groei geſtuit worden, dan verkort de tyd des gewoonlyken ſtilſtands, en des eerſten kragtigſten groei; beginnende alsdan de tweede groei vroeger, ook langer en kragtiger naſcheuten voortbrengende: ik hebbe in zodanige gevallen de tweede ſcheut tegen het laetſte van Juny zyn begin zien nemen. Perzikken, Pruimen, Kerſſen groeyen zonder ſtilſtand; de eerſte tot in het begin van Auguſtus; ten waere zeer kragtig groeyende jonge boomen, by ongemeene zomer-droogte en warmte met veel vogt, of door ontydige zomer-ſnoeijinge, in de kragt haers groei geſtuit wierden, wanneer ſomtyds tot September groeyen. Andere groeyen geſtadig in verlanginge zonder herhalinge van het begin tot het einde haers groei, het welke eindigt met het begin van de ſtrooijinge der bladen.

Zommige Schryvers zeggen dat de Hout-groei zyn begin neemt met September, en tot in February vervolgt; zoo zy daer door de verſtyving der ſappen tot een harder vaſter lichaem verſtaen, kan ik zulks toeſtemmen; maer dat de boomen in dien tyd in dikte merkelyk zouden uitzwellen, is my noit gebleken; vermids weinig of geen verandering omtrent haer aendikte na half September hebbe konnen beſpeuren: en of wel in 't algemeen de boomen, die het laetſt in groei komen, meeſten tyd daer in langſt volharden; gelyk die winter-vrugten voortbrengen aentoonen;

nogtans leid dit uitzondering, want de Moer-beziën geraken het laetfte in groei, en laten van de eerfte haere bladen vallen.

Alhoewel de leef-tyd der boomen geftelt word tot zoo lang groen lof voortbrengen, zoo behoorde men aen de zelve geen langer leef-tyd toe te fchryven, als tot dat het hout van wilde boomen tot bequaem werk- of brand-hout aengroeit: en zoo lang tamme boomen groote en fmaekelyke vrugten blyven voortbrengen. Volgens deze ftelling zal de Eiken-boom, van Aker gelegt, niet meer als hondert jaeren leef-tyd haelen, vermids des zelfs hout voor dien tyd aen 't vergaen is; daerom die beter na de negentig-jaerige groei, en voor dat hondert jaeren bereikt, gehakt word. Van de tamme boomen is de Oranje-boom van de langfte leef-tyd; daer van word getuigt dat die drie ja vier hondert jaeren blyft groeyen. In 't algemeen zyn de vrugt-boomen van korter leef-tyd, als de wilde: ook leven de hoog-ftamde langer als de laeg-ftamde boomen: en de opfchietende langer als die van heefterig gewas, en fpruit- of ftruik-gewaffen zyn. Wyders leven de pit-vrugt-boomen langer als die fteen-vrugten voortbrengen: mitsgaders de winter-vrugt-dragende langer als die zomer-vrugten geven: en die zuure vrugten voortbrengen leven langer als die zoete geven.

Na dat de Vrugt-boomen verent, afgezogen en geoculeert zyn, kan aen goede weldragende Hoog-ftamde Appel- en Peeren-boomen ten uiterften geen langer leven toegefchreven worden als zeftig jaeren: Laeg-ftamde ruim half zoo veel: Pruimen veertig: Perzikken, Abrikozen, Quee-peeren vyf en twintig jaeren: verente Krieken, Kerffen en Moerellen geven, jong zynde, de meefte, oogzienlykfte en geurig fmakende vrugten; daerom worden meeft alle zodanige boomgaerden, na de planting van vyf en twintig jaeren, gerooit.

IV. HOOFDDEEL.

Aengaende de manier van vermeerderinge der Gewaffen in het algemeen, en die der Hout-gewaffen in het byzonder.

De gewaffen worden door vier middelen vermeerdert; zynde het eerfte, algemeenfte en natuurlykfte door der zelver Zaed. Het tweede door aenwas van Wortels, Klifters of Klaeuwen; en dus van opflag, plant-fcheuringe, zy-fcheuten, of by-

en aen-gewassen. Het derde door het doen Wortel-schieten van een afgesnede Takje, dat men in de aerde steekt. Het vierde door Inleggers; zynde takken of ranken, die in den grond gelegt, aen de moer-gewassen blyven, tot dat in de aerde wortels gemaekt hebben. Daer zyn veele gewassen, die door alle deze onderscheide middelen konnen vermeerdert worden, strekkende de Wyngaerd tot een voorbeeld, die van zaed, opslag, stek en door inleggen word aengeteelt; maer vermids, volgens de natuur der gewassen, het eene middel tot vermeerdering beter is als het ander, zoo zal ik ieder in zyn soort verhandelen.

Van de vermeerderinge door Zaed.

Alle gewassen, zelfs het Boom-mos en Kampernoelien, geven haer zaed, waer van ze vermeerdert konnen worden; maer men moet niet denken dat, schoon zommige gewassen onder verscheide lucht-streeken groeyen, der zelver zaeden altyd tot die volkomenheid komen om wederom andere gewassen voort te teelen; nog dat de gewassen van zaed altyd even gelyke gewassen, als waer van de zaeden gekomen zyn, zullen voortbrengen, veel min de zelve vrugten geven: deze verscheidenheid vind men voornamentlyk in de Hout-, Bol- en Plant-gewassen, en byzonderlyk onder de tamme, die somtyds van zaed verbeterde, maer meest verminderde soorten voortbrengen; dit is oorzaek dat de meeste tamme hout-gewassen uit zaed onsmaekelyke vrugten geven, waerom deze veeltyds afgeënt, verzoogt, of geoculeert worden; daerenboven is het aenmerkelyk dat Pitten van het zelve soort van Appelen en Peeren, smaekelyke en onsmaekelyke, zuure en zoete, winter- en zomer-vrugten voortbrengen, en dat men uit witte Druif-kernen somtyds blaeuwe, en uit blaeuwe kernen witte druiven bekomt: de zelve uitkomst vind men dikwils in de Nooten, want uit beste gelegde zullen dubbelde, slegte en ook kleine tros-nooten voortkomen. Alle Appelen en Peeren werden van zaed voortgeteelt, uitgenomen Paradys-appelen, die van uitloopen voortkomen: en daer na, gelyk mede de Krieken, Sinaes, Oranje-appelen, en Limoenen, na dat van zaed zyn voortgebragt, verent, versoogt of veroculeert worden, om dat het zaed veele verwilderde soorten geeft: dog groote Nooten, Amandelen en Karstanjens worden het niet gedaen, gevende haer zaed-geleg vrugten.

Gelyk het met de tamme hout-gewassen is, zoo is het ook met

de wilde van zaed gelegen; want men heeft verfcheide foorten van Eiken, Beuken, Effen, Elzen, Linden, Olmen, Ypen, enz. die van het zelve foort van zaed voortgekomen zyn: wyders worden ook van zaed voortgeteelt Ceders, Denne, Doorn, Paerde of Ros-karftanjen, Pyn, en Qualfter-bezie-boomen, Wynruid enz.

Hoedanig men het zaed moet winnen, bewaeren, zaeyen, en zig voor, in, en na de zaeijinge gedragen, zie *het* 3. *Hoofddeel van het* 2. *Boek in het* 2. *Deel.*

Van de vermeerderinge door Uitloopen.

DOor Uitloopen of opflag der wortels verkrygt men gewoonlyk even zodanig gewas en vrugt, als de boom van natuure, voor dat verent was, voortbragt: egter is de Olm-boom uitgezondert; want uit des zelfs opflag komen fynder foorten, en de Ypen-boomen voort.

Na de agtinge die men voor het behoud van het moer-gewas heeft, word in het affcheiden der uitloopen meer of min voorzigtigheid gebruikt; want omtrent de uitloopen van een flegt moer-gewas, zal men, indien de uitloopen veele in getal zyn, en tot behoudenis van het moer-gewas weinige wortels zouden hebben, de wortels van het moer-gewas ten dienft der jonge uitloopen verdeelen, en die daer mede planten, al ftrekte het tot vernietiging van het oude moer-gewas: maer tot een waerdige boom of moer-gewas, dat men tragt te behouden, waer aen minder uitloopen zyn, word eene fcharp-fnydende Graef of diergelyk bequaem werktuig gebruikt, om de jonge met veel voorzigtigheid, en met weinig quetzinge des Oude af te fteeken of te fnyden.

Van Uitloopen worden vermeerdert Abeel- en Populier-boomen, Althea, Amandel, Barberis, Braem- (ook Fraem-) of Hinne-beziën, Granaeten, Hazenoten, Hulft, Kamperfoelie of Geiten-blad, Kornoelie, Kerffen uit de natuur, dog die worden dan weder verent of afgezoogt; nog Paradys-appelen, Laeuwrier, Bakelaer, Ligufter of Mond-hout, Moerbeziën, Palm, Pruimen, op welke ook geoculeert en geënt word; voorts Rozen-boomen, Salie, Thym, Vleer, Vygen, Zoethout. Onder de Kruid-gewaffen worden alle foorten van Bol- en Plant-bloemen door afbreekinge van haere klifters of plantfcheuringe vermeerdert, als ook de Aerdbeziën, Aertifiokken, Bieslook, Chalotten, en andere fyne kruiden, die in faufen fmackelyk zyn.

Van

Van de vermeerderinge door Stek.

Alle Hout-gewassen, met geen harst of gom bezet, konnen door afgesnede takken, die in de aerde gestoken wortels maken, vermeerdert worden; dog zulks word niet anders gedaen, dan wanneer men daer door eerder of beter gewassen kan verkrygen; of dat het door geen ander middel kan geschieden. Tot het wel groeyen van Stekken word eene matige warmte vereist, en dat redelyk veel bevogtigt worden, want dit zal de wortelmaking bevorderen; daerentegen doen de hitte en droogte de pooren inkrimpen, waer door de sappen niet genoeg konnen doorstraelen; om deze reden zullen de stekken, in het voorjaer op sterke zon tegen muur of schutting gestoken, zelden groei vatten, ten waere men daer in door bedekkinge rondom het gestoken, of door bevogtiginge voorzien hadde.

Wyngaerden en alle gewassen van Stek geven gelyk gewas en vrugt, als de boom daer van de tak gesneden is; dog de Wyngaerden worden beter in het Najaer als in het Voorjaer gestoken; als in de verhandelinge der Wyngaerden aengewezen word.

Aelbeziën en Kruisbeziën worden in het Voorjaer van eenjaerig hout gestoken; van het welke alvorens de botjens, tot zoo diep het hout in de aerde zal komen, uitgesneden worden, op dat minder opslag van wortels zouden maken: geschiedende zulks als die tot Stam-boomtjens geschikt zyn.

Klimop of Veil word van Uitloopen geteelt, dog die zyn veeltyds dun, dor, en van digt ineengetrokken pooren; daerom wassen de zelve weeliger van dikke, bolle, vol-sappige jaerige scheuten, tot stek gesneden.

Willige boomen worden in het Voorjaer van twee- of drie-jaerig hout-gewas, van onder gescherpt om dieper en vaster te steken, gestoken: Bind-Willig van twee-jaerig, dog, by gebrek, van een-jaerig hout.

Jasmyn, Myrthus, Oleander, Philaréa, Rosmaryn, Taxus, Zeven-boom worden mede van Stek geteelt; dog men moet omtrent uitlandse boomen in het algemeen bedagt zyn, dat het harde hout, 't geen niet haestig wortel maekt, in het Najaer moet gestoken, en tot April tegen de winter-koude bezorgt worden, waer na de Potjens met harde en bolle gewassen in broeyende Rund onder glazen moeten gestelt worden.

Onder de Kruid-gewaſſen worden Goude-lakenſe, en geele Muur-bloemen enz. van ſtek geteelt.

Van de vermeerderinge door Inleggers.

Men bekomt door het Inleggen van eenen Tak of Rank gelyke vrugten, als die voor de inlegginge voortbragt, maer deze manier vermeerdert niet zoo veel als dien door zaed of ſtek.

De inlegging der Hout-gewaſſen geſchied beſt in het Voorjaer, even voor de uitbottinge, wanneer de warmte begint, en de ſappen in het hout geklommen zyn: dog men geeft aen zommigen van onder, daer de tak in de aerde zal leggen, eene kleine inſnydinge, op dat de ſappen niet te ſchielyk zouden ryzen, daerenboven moet men de inleggende tak, tot beter bevordering der wortel-makinge, onbeweeglyk vaſt maken, ook aen het uitſchot, na de inlegginge, geen beſnoeijing doen, nog eenige bladen plokken.

Regt-ſcheute Laurieren worden aldus geteelt. De oude of moerboom, digt by den grond afgeſneden zynde, geeft in dat jaer, met weinig behulp en door middel van alle by-ſcheuten in haer bot te beneemen, eenen eenigen regten ſcheut van bequaeme hoogte, van welke ſcheut de baſt digt aen den grond, ter breedte van een ſtroo, word afgeſchilt; wordende deze afgeſchilde plaets aenſtonts met een muskoviſe mat omgewonden, en boven de band met aerde aengevult, daer in zeer haeſtig wortels maekt; waer na van de moer in het volgende jaer word afgenomen, als wanneer de moer-boom wederom een uitſcheut geeſt als vooren.

Olmen en Linde-boomen zyn niet van zaed te teelen, om dat het Olm-zaed meeſt Ypen, en het Linden-zaed veel verſlegtende ſoorten voortbrengen: daerom worden deze gewoonlyk aldus geteelt. Men hakt eenen bejaerden jeugdig-groeyenden boom in 't vroege voorjaer omtrent een hand-breedte boven den grond af, de welke, gewoonlyk nog voor St. Jan, veele uitſcheuten maekt, die bequaem zyn om alsdan in te leggen, en in dat zelve jaer wortels te ſchieten, om in het volgende jaer van haer moerboom afgenomen, afzonderlyk te verplanten; na het welke de zelve digt by den grond worden afgeſneden; wanneer die vervolgens met weinig behulp eenen enkelden regten ſcheut zullen geven; moetende des zelfs uitſchietende zy-takjens niet voor het tweede jaer beſnoeit worden; ten waere eenige dikke takjens,

Zui-

Zuigers genaemt, de groei des top-ſcheuts benadeelden, als wanneer men deze Zuigers alleen zal uitſnyden, gelyk veeltyds aen de Linden moet geſchieden: ondertuſſen ſteekt men, het eerſte jaer groeyens, by de Olmen eenen regten dunnen ſtok, om het jeugdige ſchot met een muskoviſe mat, tot beſtand tegen de wind, aen te binden, die in het volgende jaer word weggenomen; naerdien de Ypen of Olmen alsdan houtig genoeg zyn om aen de wind te wederſtaen; konnende van natuure vorders zonder bindinge tot een-ſpillige boomen gebragt worden; maer omtrent Linden gaet het niet zoo zeker dat tot eenen regten ſcheut zullen opgroeyen; daerom laet men den ſtok tot regtbinding van dezen daer aen langer vaſt blyven.

De Queekers zyn gewoon de verplante Inleggers ruim een voet hoog boven den grond, en het volgende jaer wederom digt by den grond af te ſnyden, wanneer ze met meer kragt eenſcheutig in dikte groeyen.

Angelieren worden in het begin van Auguſtus ingelegt. Men geeft van onder in het Lot een ſneetje tot aen een lid; en legt het zelve gelyk met den grond van de plant, die alsdan met aerde bequaemlyk aenhoogende om aen winter-koude en ſneeu-water te wederſtaen, het geen beter is als wanneer men het lot dieper in den grond legt: vorder word het lof van boven een weinig ingekort.

V. HOOFDDEEL.

Van den Plant-tuin of Queek-hof, en maniere van Boomteelinge.

Zonder eige Queek-hof is men noit verzekert van waſſelyke boomen, en nog minder van de begeerde, goede en ſmakkelyke vrugten te zullen bekomen; want ten aenzien der boomen, moeten de geenen, die van buiten komen, voor der zelver verplantinge langer uit de aerde zyn, daer door de wortels meer verdroogen en de pypjens ſluiten, zoo dat langer tyd tot groei-hervatting benodigen, in welke tuſſentyd men niet verzekert is dat de wortels noit van vorſt zullen aengedaen worden; daerenboven dragen de Boom-queekers, veel min hunne Knegts, in het rooyen geen genoegzaeme zorg omtrent het quetzen der wortels; alle het welke door eigen Queek-hof voorgekomen word; genietende eige plantſoenen in het verplanten zodanigen grond, als

van

van den beginne gehad hebben; waer in kragtiger wortels en hout-ſcheuten zullen maken; want de ſtelling dat een boom, uit een ſlegte tot een beter grond overgebragt, daerom kragtiger zoude groeyen, is tegen alle bevinding; vermids de gewaſſen in ſlegte gronden, ook ſlegte wortels maken, die onbequaem zyn om goed kragtig boven-gewas voort te brengen; zynde het opperhout dor, mager, van ingetrokken pypen, buiten ſtaet om de vogten, die ze in beter gronden ontmoeten, na zig te trekken, en vorder tot voeding te doen ſtygen, daer door het tot geen behoorlyke wasdom kan komen: daerentegen zal een boom uit eenen goeden grond, waer in goede wortels en hout-gewas gemaekt heeft, wanneer in eenen goeden grond verplant word, zeer haeſtig in groei hervatten, en met kragt uitſchieten. Wyders is men uit eige Queek-hof verzekert van de ſoorten der plantſoenen en der verlangende vrugten, waer door men het verlies van geld en tyd, wanneer men met een verkeerde of ſlegte vrugt bedrogen is, by herplanting ontgaet; het geen anders veeltyds, de Boom-queeker den geëiſten boom niet hebbende, gebeurt: zynde het ook by de Boom-queekers gevallig als het plantſoen, by verenting, het even gelyke van natuure voortbrengt, vermids het onzeker is wat vrugt (zuur of zoet, winter of zomer-vrugt) daer uit zal voortkomen, wordende daerenboven de ſtruiken eerſt het vierde jaer van het gezaei verënt: het geen ook de oorzaek is dat veele ſmaekelyke vrugten weg-raken, zoo als tegenwoordig de opregte geurige Zuiker-peer, Bergamot, Zwolſe Perzik en andere niet meer te vinden zyn: want men zal tien, twaelf en meer jaeren moeten afwagten, om uit gezaei vrugt te zien, en om alsdan, volgens des zelfs natuur daer op te enten; alzoo nu een Boom-queeker van den tyd der entinge nog vier jaeren zoude moeten wagten, eer deze plantſoenen bequaem zyn om te verkopen, zoo is het niet te denken, dat dit oit zal werkſtellig maken: ook zal hy den tyd niet willen afwagten om te zien of het gezaei verbeterde vrugten in ſoorten wil geven, om dat zeer weinige onder veele wilde gezaeide aldus voortkomen: insgelyks zal hy noit eene bekende vrugt verenten, al was het zeker dat die daer door in ſmack zoude verbeteren, eensdeels om de veragteringe van den tyd, en ten anderen om dat ſlegter hout-gewas maekt, het welke gevolgelyk aen onkundige kopers, als veele zyn, niet oogzienlyk voorkomende, voor hem onverkopelyk is. Nogtans kan men zig buiten ſchuld van den Boom-queeker met

eene

eene verkeerde vrugt bedrogen vinden. Eerftelyk wanneer hy zelfs bedrogen is door de Enten of het Oculeer-hout aen hem verkeerdelyk gezonden, want het zelve by het oog aen het hout niet konnende onderfcheiden, gelyk van veele vreemde foorten niet kan gedaen worden, bedriegt hy onwetende; vermids hy zelden zoo lang wagt met verkopen tot dat de boomen vrugten geven. Ten anderen kan 'er ligtelyk door het fchoon-maken des gronds en andere gevallen, eene verdwaeling in de Nommers, volgens het gehoude regifter der foorten, komen, het geen ook wel met opzet door quaedwillige, zelfs eige-bedienden gefchied, om hen daer door van verdiende quaede bejegeningen of ontfangen ftraf te wreeken; daerenboven worden ze door andere Boomqueekers daer toe wel omgekogt: dit kan men in eigen Qeekhof voorkomen met het regifter by de reeken, zonder het byfteken van ftokjens, als dan onnodig, te houden.

Dus gezien hebbende dat een eigen Queek-hof ten uiterften nodig is, zoo zal men bezorgt zyn om daer toe eenen goeden grond, hoog uit het water gelegen, te verkiezen, om den welken eene bemantelinge van hoog opgefchote wind-brekende boomen moet gevonden worden: maer deze mag wel ver van het huis afgelegen zyn, om dat met geen cierlykheid voor het oog bekleed is. Men zal de boomen daer in niet teelen na de wys der Boom-queekers, die door het verkopen voordeel beoogen: maer om de goede plantfoenen tot verplanting, en om verfcheide fmaekelyke vrugten te verkrygen; ten dien einde moet men den grond niet digt bezetten, en daerom des zelfs uitbreiding na de menigte der plantfoenen, die men in den Queek-hof meent te plaetzen, aenleggen; onderftellende dat men geen vrugt-boomen zal verenten, als die men verzekert is tot de te enten vrugten dienftig te zyn; weshalven de zaeilingen aldaer zoo lang onverent moeten groeyen tot dat vrugten hebben voortgebragt: ten waere iemand, na veranderende vrugten haekende, van een zaeiling enten wilde fnyden, om die op de zelve ftam, daer die afgefneden waeren, wederom te enten; als wanneer hy zulks op het vierde jaer zoude konnen doen. Wat omtrent het voortteelen der Hout-gewaffen in den Queck-hof, om de zelve met weinige moeite en in korte tyd, tot bequaeme plantfoenen, om te verenten, voort te brengen, moet in agt genomen worden, komt alhier in aenmerking. In het voorgaende 4. *Hoofddeel* hebbe van de vermeerderinge door zaed, en welke hout-gewaffen daer door voortgeteelt worden, gehandelt: maer het gee-

ne de zaeden in het algemeen aengaet, en hoe men zig omtrent het zaeijen, ook voor, in, en na de zaei-tyd moet gedragen, zal ik wydloopig in het 3. *Hoofddeel van het 2. Boek in het 2. Deel* aentoonen. Wyders is nodig, dat men de gewaſſen, na haere byzondere eigenſchappen, zoo van gezaei of by verplanting meer of min van den anderen afſtaende weet te plaetzen: als mede wanneer ze na de zaeijinge moeten verplant, en welke, na een of meer jaeren groeyens, het zy van Zaed, Inleggers of Uitloopen geteelt, by den grond moeten afgeſneden worden, om namaels hoog, regtſcheutig, glad-ſtammig en waſſelyk te groeyen, en beter tot het verenten te doen zyn; zynde daer toe geen verdere beſnoeijing nodig, als dat die in den ent-tyd op de vereiſte hoogte afgeſneden worden: nog dient men te weeten, welke gewaſſen, wanneer in de plaets van anderen geplant zyn, wel groeyen, en welke daer in na behooren niet zouden groeyen: daer omtrent moet men in het algemeen zorg draegen dat men in den zelven grond noit aenſtonts het eigen ſoort wederom moet zaeyen of planten; hebbende de Krieken en Kerſſen de langſte tuſſentyd nodig, want, na der zelver gerooi, moeten ten minſten tien jaeren verloopen, eer dat die gronden wederom met krieken-ſteenen mogen bezaeit, of met kers-ſtammetjens beplant worden.

De Boom-queekers zaeyen, tot plantſoenen van Peeren, de pitten uit het St. Nicolaes peertje, en van Appelen de pitten uit het zoete Klapſtaert-appeltje: dog om laeg-ſtamde appelen te enten, neemen ze de Uitloopen van het zoete Paradys-appeltje, zelfs om zuure appelen op te enten; ſchoon 'er zuure Paradysappelen zyn. De Peer-pitten komen niet zoo haeſtig als de Appel-pitten te ſpruiten; daerom worden deze half November, en de Appel-pitten half January in vogtig zand om te kiemen te meuken gelegt, en met het begin van April ieder afzonderlyk gezaeid: na dus eenen zomer gegroeit te hebben, worden de voorloopers in de volgende Herfſt daer uit geſorteert, en na het inkorten der ſtammetjens op bedden verplant; latende de kleinder en dunder gebleven nog een jaer onverplant groeyen; dog de geene, die alsdan niet bequaem zyn, worden uitgetrokken en weg-geworpen, vermids van zodanig quarlig gewas niets goeds te verwagten is: als nu deze ſtammetjens op bedden een jaer gegroeit hebben, worden ze wederom by de grond afgeſneden om met meerder kragt regte ſcheuten te maken, de welke twee jaeren daer na by de grond verent worden, na het welke ze nog vier

jaeren blyven ſtaen groeyen; en dan als bequaeme boomen door de Boom-queekers verkogt worden: maer in eige Queek-hof zal men de ſtammentjens, na de zaeilingen geſorteert te hebben, op zes voeten afſtands van den anderen verplanten, op dat voor de verentinge vrugten zouden konnen geven, om alsdan daer op zodanige ſoorten van vrugten te enten als met de natuurlyke eigenſchappen der plantſoenen overeenkomen.

Kerſſen worden op Krieken- of Kers-ſtammetjens uit de natuur geënt of geoculeert, welke laetſte als de Paradys-appel-ſtammetjens van uitloopen, en niet van ſteen-geleg, voortgeteelt worden.

Krieken worden met der zelver ſteen gezaeit, verplant en afgeſneden, in maniere als van de Peeren en Appelen gezegt is; wordende, het eerſte volgende jaer, op der zelver ſcheuten geënt, en is ondervonden dat op hoe dunder ſtammetjens, nogtans tot het enten bequaem zynde, zulks geſchied, hoe zekerder groei vatten, dewyl het op dikke ſtammetjens onzeker is, daerom men zodanige gewoon is te doen afzogen: ondertuſſen moet men bedagt zyn, dat de geſnede enten drie of vier weeken moeten geſpeent worden, vermids de vers geſnede, en dus onmiddelyk geënt, zoo ligt geen groei vatten.

Pruimen worden, als Kers uit de natuur en Paradys-ſtammetjens, van uitloopen geteelt, op de welke, na dat, het volgende voorjaer afgeſneden, regte ſcheuten hebben gemaekt, in de nazomer of begin van den Herfſt, andere Pruimen, Perziken of Abrikoozen konnen geoculeert worden.

Wanneer de groote Nooten, Amandelen, en Karſtanjens in het eerſte jaer verplant worden, dan lopen ze gevaer van te verſterven; daerom leggen de Boom-queekers de zelve aenſtonts op bedden van drie voeten breedte, tien of twaelf duimen van malkanderen, die ze aldaer na twee of drie jaeren groeyens afſnyden, en alsdan nog twee, drie of vier jaeren laten groeyen, eer verplant worden.

Men moet de Zaeilingen, Uitloopen en Inleggers, na behooren geplant zynde, wel onderhouden; in de twee eerſte jaeren weinig of niet beſnoeyen, en de Vrugt-boomen niet meer als de plaets, daer geënt zal worden, nodig heeft: zullende de verenting beſt digt by de grond verrigt worden; en zulks om twee redenen, eensdeels om dat de ſappen, digt by het Ent, de kragtigſte Hout-ſcheuten maken, en ten anderen om dat de misſtand van knobbelig gewas, indien aldaer gevonden word, door aenhooginge met aerde zoude konnen benomen worden. Wyders

moet men den Queek-hof of Plant-tuin altyd van onkruid gezuivert houden; om dit beter en met minder arbeid te doen, zal men op den grond oude Rund, ter dikte van een halve duim ſtrooyen, het geen den opſlag van het onkruid belet, den grond bol maekt, en meer vergaen zynde tot bequaeme bemeſting ſtrekt.

VI. HOOFDDEEL.

Van het Planten der Boomen. Wat voor, in en na de Plantinge moet gedaen worden.

Op dat de boomen na vereis zouden groeyen, moet de grond niet alleen behoorlyk verdolven zyn, maer ook aldus eenigen tyd tot verzakking, zonder beplant te worden, gelegen hebben, daer na de ongelykheden voor de plantinge moeten vereffent, en alsdan de boomen op gelyke diepte in de aerde geplant worden: dog men moet alvorens omtrent de natuurlyke eigenſchappen der te planten boomen, en der zelver beoogende verwagtinge agt geven: derhalven zal men van wilde boomen geen andere als jonge planten; maer Vrugt-boomen moeten ouder en van geſlotender hout-pooren zyn, vermids de vrugtbaerheid uit de warringe der ſtygende ſappen voortkomt; egter mogen ze niet al te oud geplant worden, en van te ſterke ingetrokke pooren voorzien zyn; want dan konnen ze geen bequaeme hout-ſcheuten maken om goede vrugten voort te brengen: ook moet men geen bemoſte boomen planten, en nog minder zulke, waer van de moſt afgeſchuurt is, gelyk de Boom-verkopers de oude met moſt begroeide boomen, om te jeugdiger te doen ſchynen, laten doen; want dit afſchuuren zal den baſt veel krenken en den groei beneemen.

Men moet na de geſteltheden der gronden en na de ſoorten der Boom-gewaſſen de Voor- of Na-jaers planting verrigten: in het algemeen zal men noit Inleggers of Zaed-hout-gewaſſen, in dat zelve jaer gegroeit, in het Na-jaer planten, want dan zyn haere wortels niet genoeg beſtendig, vermids de houtigheden eerſt met September begin nemen, en tot February blyven groeyen, zoo dat deze in Maert geplant wordende met meer en bequaemer wortels om groei te vatten voorzien zyn. Daer zyn ook veele in het Na-jaer geplante boomen, welkers wortels ligtelyk ſchimmelen en verſterven, voornamentlyk als die niet zorgvuldig met aerde beſloten zyn, dewyl ze dan veeltyds lucht vatten, of

of bevriezen, het geen nog ſlimmer is: dit bevind men aen Ypen, Perzikken, Kerſſen enz.

In laege natte gronden zal men noit in het Na-jaer planten, om dat de wortels, door te overvloedige vogt of ſterke vorſt, daer in dikmael vergaen: maer bejaerde boomen met genoegzaeme houtige wortels mogen in hooge, of niet te vogtige gronden, in het Najaer, tegen het laetſte van Oktober, of begin van November, geplant worden; want dan ſluit de aerde beter, zoo dat alsdan tegen het volgende Voor-jaer geen lucht en beter groei vatten; daerenboven ſchieten de houtige wortels veeltyds kiem-wortels: ook kan men de boomen zonder eenige hinder in het Na-jaer verplanten, om dat alsdan het meeſte ſap uit het boven hout-gewas is, het geen het afvallen der bladen in de winter-dorrende hout-gewaſſen te kennen geeft; zynde de toevoer der ſappen minder in drooge als in vogtige gronden, ook minder in gewaſſen van digte geſlote, als van wyde pooren, daerom mag men de boomen uit den eenen grond vroeger als uit den anderen opneemen om te verplanten; en worden de altyd-groen-blyvende Hout-gewaſſen veel vroeger, als die des winters van bladen ontbloot zyn, verplant.

In alle plantingen, zoo wel in het Voor- als Na-jaer, zal men droog weer waerneemen, wanneer de aerde zagt, min klonterig en beter te behandelen is; want de klonterige aerde, gelyk die altyd in regen of ſneeu is, belet dat de wortels niet behoorlyk konnen aengevult worden, daer door omtrent de zelve holligheden blyven, het geen voor-al niet mag zyn; vermids de daer zynde lucht ſchimmeling en verrotting veroorzaekt, ook komen de wortels, in plaets van vogt te trekken, meer te droogen; maer het is zeer goed dat even na de planting eene ſterken doordringenden regen volgt; want die zal de aerde rondom de wortels omwinden en bequaem doen ſluiten.

De boomen, die men verplanten wil, zal men met voorzigtigheid uitgraven, en met veele wortels, zoo min gebroken en gequetſt, als doenlyk is, planten: moetende die uit eigen Queekhof, wanneer digt by den anderen groeyen, niet geheel in de rondte los gegraven worden, op dat de daar nevens geplante boomen minder zouden beſchadigen; ten dien einde zal men, na dat een weinig aerde rondom den voet weg-genomen is, die voort half uitgraven, los maken, en langzaem zagtelyk met de hand, zonder quetzinge der wortels, uittrekken; dus doende zullen de wortels der nevens-ſtaende boomen, beſt bewaert worden, en beter in groei blyven volharden; waer omtrent de Boom-queekers

 niet

niet zoo voorzigtig zyn, vermids het hun onverſchillig is of de wortels der nevens-ſtaende boomen afgeſtoken worden, dewyl ze die mede opneemen om te verkopen; derhalven zal men, van hun boomen kopende, bezorgt zyn, dat de gekogte boomen met veele wortels uitgegraven worden.

In het *voorige Hoofddeel*, van de noodzakelykheid des eigen Queek-hofs handelende, wierd onder de voordeelen geſtelt het haeſtig verplanten der boomen, zonder de wortels door de lucht of het vriezende weer te laten verdroogen of bederven; daerom dan nodig is de uitgegrave boomen, zoo haeſt mogelyk, wederom te planten; dog men zal alvorens de by de wortels ingedroogde aerde en kluiten zuiver en ſchoon uitſpoelen: ook de wortels, indien ingedroogt zyn, eenige uuren in het water leggen om uit te zwellen, en daer na het opper-hout van Vrugt-boomen beſnoeyen; het geen in ons Land voor hoogſtamde boomen, waer onder geen gras of graen geteeld word; op vyf voeten, als de bequaemſte hoog-ſtam makende, genomen word; maer in Gras-boomgaerden of Teel-landen word de ſtam op zes of zes en een halve voet afgeknot. Half-ſtamde boomen zyn afgekeurt, en worden by niemand, die ondervinding heeft, geplant. Laeg-ſtamde boomen, die tegen muur of ſchutting zullen geplant worden, worden beſt op eene ſcheut, kort by de grond, boven het Oculatie of Ent afgeſneden; op dat ze wederom met eenen regten ſcheut, en daer uit wederzydſe takken zouden opgaen; na de ſnoeijinge worden de wortels beſnoeit; waer van in *het eerſte Hoofddeel dezes Boeks* gehandelt is: zullende van het verder beſnoeyen in het volgende 8. *Hoofddeel* geſproken worden.

Omtrent het planten van hoog-ſtamde Vrugt-boomen moet men voor eenen algemeenen regel houden, dat men daer toe geen ſoorten verkieſt, die ongemeene groote vrugten geven, om dat die, te veel aen de winden onderhevig, afvallende door de hoogte en zwaerte gequetſt worden: ook moet men geen Hoog-ſtamde gebruiken, die geen kragtige hout-ſcheuten, en van natuure ſlegt gewas maken, of die het afkankeren onderworpen zyn, welke laetſte men voor-al noit tot heining-boomen zal neemen, want een afgekankerde tak zal eenen boom, die aen heining, muur of ſchutting geplant is, geheel ontcieren. Nademael men nu niet weet hoedanig het gewas van vreemde onbekende vrugten is, zoo zal men van deze laeg-ſtamde boomen planten, waer aen men de zomer-ſnoeijing zonder nadeel kan plegen om die te eerder tot vrugt-draegen te brengen.

Aen Noorder-muuren of schuttingen zal men noit planten, voor-al niet als men in eigen Hof de Zuid-zyde beplant heeft; konnende de vrugten naeulyks den arbeid en de kosten aen tienden en spykers goed maken, behalven dat daer door het voedsel der boomen, in het Zuiden geplant, benomen word: indien men het egter wil doen, zal men de wortel, om meer zonne-warmte te verkrygen, zoo verre doenlyk is, van den muur planten; nogtans zoo, dat het bovenste des afgesneden heining-booms aen den muur komt: ook zal men, in het beplanten van Noorder-schuttingen, de boomen regt op en neer, en der zelver wortels zoo digt mogelyk daer tegen stellen, om aldus van het Zuiden meerder zonne-warmte te konnen genieten: daerentegen zal men de boomen op het Zuiden, met haere wortels afstandig, schuins planten; in maniere als zoo even van de Muur-boomen, in het Noorden geplant, gezegt is; op dat deze minder brandende zonne-straelen zouden onderworpen zyn, daerom ook wat dieper moeten geplant worden.

De boomen op open vlakte hebbe zonne-warmte aen haere wortels nodig, daerom moet men deze niet dieper planten, als dat de bovenste wortels met een of twee duimen aerde overdekt zyn: maer men moet onderscheid maken of de planting geschied in vaste of in losse, bolle, voise, moerige, daery- of veen-gronden, dan of ze geschied in de plaets van uitgerooide of verstorve boomen, welkers kuilen alleenlyk diep gedolven zyn. Vaste vierkant doorgedolve gronden zakken gelykelyk, zoo wel daer niet geplant als daer de boomen geplant zyn, maer de boomen in kuilen zakken alleenlyk op die plaets, en de onverdolven grond niet; zoo doen ook de boomen by aengroei door haere natuurlyke zwaerte in losse, bolle, voise gronden; daerom zal men deze, en die in kuilen, op hoogtens boven op den grond planten, en verder met aerde ophoogen, zullende die hoogtens binnen weinige jaeren met den grond gelyk werden, en de boomen alsdan na behooren geplant staen: wyders moet men de aerde van deze heuveltjens in het eerste jaer met een weinig ruigte, kroost of iets diergelyks tegen groote hette en droogte overdekken; ook voor-al bezorgt zyn, dat noit ruigte, of iets het geen door rottinge in-een-pakt, onder de wortels der boomen gedaen word; want als zulks geschied dan zullen de boomen, na weinige jaeren groeyens, te diep geplant staen. Omtrent het planten van Vrugt-boomen is het niet alleen goed, maar ook in laege gronden nodig, dat men in vaste klei-, zand- of moerige gronden onder de wortels der

boo-

boomen grove puin, en in losse, bolle, opene gronden een stuk van eene breede plank legt, waer op drie of vier duimen aerde geplaetst word, in welke de wortels komen, zullende de Penwortel, op de puin of plank stuitende, alsdan genootzaekt worden hooger zy-wortels te maken.

Men moet de plaets van gerooide, en nog noodzakelyker van verstorve boomen, voor den winter wyd en diep verdelyen, en de geheele winter tot des voor-jaers plantinge open laten, alsdan zal men de kuilen met verse noit beteelde aerde voorzien, en daer na met eene andere soort van boomen, als daer uit gerooit of verstorven waren, herplanten.

Eer men de te planten boomen in den Ent-hof, of Queekerye opneemt, moet men agt geven op den stand, hoe die staen te groeyen, om de zelve in de verplantinge wederom op gelyke wyze, mitsgaders de meeste wortels tegen de sterke winden te plaetzen: als dit niet gepaert kan gaen, zal men omtrent de Vrugt-boomen het laetste voor het eerste verkiezen.

Wyders onderstellende dat men noit als in eenen goeden bequaemen grond zal planten, dan heeft men geen mest nodig, zynde die aen jonge boomen zelfs schadelyk; maer men zal de holligheden by de wortels van jonge boomen met zagte goede mulle zandige aerde voorzien, en zorgvuldig met de hand aenvullen, ook de zelve zagtelyk op en neder schudden, op dat de wortels in deze mulle aerde besloten en geen lucht-openingen daer tussen gelaten worden.

In zwaere klei-gronden zal men de hoog-stamde Appel- en Peer-boomen op zes en dertig voeten afstands planten, dog zodanig dat tussen vier hoog-groeyende en wyd uitkroonende Appel- of Peer-boomen een vyfde, in soort van de vier andere onderscheiden, in het midde-punt komt; maer deze moet geen breede kroon maken, en meer in top schieten. In ligter gronden plant men op twee en dertig, dertig, of agt en twintig voeten: en in de ligtste zand-gronden noit digter als op vier en twintig voeten: tussen de welke men nog laeg-stamde Appelen, Peeren, Kerssen, Pruimen, Abrikoozen, Moerbeziën, Quee-peeren enz. kan planten, dog zulks alleen ter tyd de hoog-stamde boomen met haere kroonen den geheelen grond beslaen; wanneer men daer vergeefs iets zal willen teelen, vermids geen lof, veel min vrugten, onder den drop der boomen zonder vrye lucht-genietinge zullen groeyen. Men is ook gewoon in zwaere gronden tussen laeg-

stam-

ſtamde boomen aenſtonts Aelbeziën of ander heeſterig vrugt-dragend hout-gewas te planten.

De hoog-ſtamde Appel- en Peer-boomen met afgeknotte kroonen geplant zynde vangen geen wind, en vermids, na maete haere takken groeyen, der zelver wortels vaſter werden, zoo hebben deze zelden eene pael nodig; maer als dit gebeurt, dan moet men bezorgt zyn dat die nergens tegen ſchuurt of quetzing veroorzaekt; en daerom afſtandig, met genoegzaem ſtroo daer tuſſen, gebonden word.

Indien men rondom een Boomgaerd, tot bevryding of cieraed, eene geſchoore heining van Doorn, Hulſt, Taxus, Liguſter enz. wil planten, moet die ten minſten zes voeten van den waterkant geplant worden, op dat de kanten by het ſcheeren en onderhouden der heininge niet zouden afgetreden worden. Wat wyders omtrent den afſtand van Heining-, Muur- en Schutting-boomen, ook van het planten der laege boomen op het vlakke moet verrigt worden, zie daer van de byzondere ſoorten geſproken word: dat ook de wilde boomen na der zelver ſoorten wyder of digter, en ieder ſoort by malkanderen zonder vermenginge moeten geplant worden, hebbe ik *bladz.* 10. gezegt.

Om de geplante boomen in haer groei behulpzaem te zyn, zal men den grond van onkruid gezuivert houden, en barſtige klei-gronden ſomtyds, zonder quetzinge der wortels, omhakken; niet alleen op dat de zonne-ſtraelen de zelve eenpariger zouden verwarmen, maer ook op dat de boomen, de bovenaerde daer door mulder en zagter werdende, daer in beter zouden wortels ſchieten. Ondertuſſen is 'er niet ſchadelyker, als dat men de boomen rondom de ſtammen met zyne afgevalle bladen aenhoogt, naerdien de zelve aldaer door broeijinge eene verdervinge aen den baſt veroorzaeken; zynde zelfs veel beter en dienſtiger, dat men de ſtammen van oude boomen tegen den winter rondom ontſchoeit, om de bloot-leggende boven-wortels, door lucht, ſneeu, en regen vrugtbaerder te maken; en tot kragtiger groei te brengen.

VII. HOOFDDEEL.

Van het Enten, Zoogen en Oculeeren der Boomen.

Het Enten, Zoogen en Oculeeren, (zynde het laſſen thans buiten gebruik) geſchied om de plantſoenen, die verwilderde vrugten voortbrengen, grooter, beter en ſmaekelyker vrugten te doen geven, ook om de veranderinge van vrugten te verkrygen; daerenboven word daer door meerder vrugtbaerheid veroorzaekt; vermids de ſappen, door de Entinge en verwarringe der pooren, in haere doorſtraelinge verhindert zynde, meerder geklenſt worden. Ondertuſſen konnen de ſappen in haere doorſtraelinge wel te veel belemmert worden; want als de warring te veel, of de pooren te digt te zamen getrokken zyn, dan zullen de ſappen niet genoegzaem of bequaemelyk ryzen; waer door het hout te dor, mager en kragteloos werd om goede vrugten voort te brengen. Aldus zyn de Entingen op ſtrydige plantſoenen, want die naeulyks groei vatten; het geen omtrent alle ſoorten van vrugten bevonden word, ook wanneer men het gewas te dikwils verent of veroculeert. Daer zyn 'er, die meenen dat men verwilderde plantſoenen, tot beter betemming en voortbrenging van ſmaekelyker vrugten; kan veranderen door het afſteken van haere ſterke wortels, en verdere wortel-ſnoeijing; dog dit is my noit gebleken, in tegendeel meene ik dat de geene, die gevallig van wilde Zaeilingen, zonder verent te zyn, goede ſmaekelyke vrugten door ſterke wortel-beſnoeijinge hebben verkregen, zonder zodanige beſnoeijinge gelyke ſoort van vrugten zouden gehad hebben; want dus zyn alle de menigvuldige ſoorten van gezaei voortgekomen.

De Ouden hebben omtrent het wel ſlagen van het Enten of Oculeeren nodig geoordeelt, dat de Baſten, waer van, en de Plantſoenen daer op men zal enten, van gelyk geſtel moeten zyn; als te zien is by Columella *de Re Ruſt. lib.* 5. *c.* 10. maer my verwondert, dat hy, in het 26. *Cap. de Arboribus* zulks herhalende, nogtans in het volgende 27. *Cap.* dit zekere algemeene gevoelen der Ouden tegenſpreekt. Myne ondervinding eiſt niet alleen eene overeenkomſt van den baſt, maer ook zelfs geen tegenſtrydige natuur omtrent de plantſoenen, die men zal enten of oculeeren; want als dit gevallig gedaen word, dan zal het Ent of Oculatie niet vatten, of quaſtig gewas maken; het geen namaels van tyd

tot

tot tyd verfterft, zonder goede fmaekelyke vrugten voort te brengen: hierom keure ik alle die vreemde wyzen van Appel op Peer, en die op Moerbeziën, Wyngaerden, Nooten, Willigen enz. gedaen worden, gants af: zelfs houde het zeggen van Plinius (*a*) en andere, dat een en de zelve boom met Appelen, Peeren, Perziken, Druiven en Nooten hebben beladen gezien, voor loutere verdigtzels.

In het voorige 5. *Hoofddeel dezes Boeks* van den Ent-tuin handelende, zeide ik, het onzeker te zyn dat de Boom-queekers bequaeme plantfoenen verkiezen, die niet met den anderen ftrydig zyn, waerom eenen eigen Queek-hof zeer nodig oordeelde: deze ftrydigheid der plantfoenen met den anderen, fchoon min of meer, is niet altyd op het uiterlyk te onderkennen; want men ziet by ondervindinge, dat zommige van uiterlyke overeenkomft fchynende, wanneer daer op geënt of geoculeert word, nogtans geen of bezwaerlyk groei vatten, en namaels weinig, dor en mager hout-gewas maken: daerentegen zal het Ent van anderen, in vervolg van groei, den Stam overgroeyen, of den Stam kragtiger, na advenant het Ent, aendikken; dus doen de Limoenen, en nog meer de Citroenen op Oranje-ftammen, en de Oranjen op Limoenftammen geoculeert: insgelyks de zoete appelen op zuure, of zuure appelen op zoete. Om nu met gewenfter uitflag Pit-vrugten te teelen, zoo ent of oculeert men niet alleen appel op appel, en peer op peer; maer ook zuur op zuur, en zoet op zoet, zomer op zomer, en winter op winter-vrugten, vogtige op vogtige, en boterige en karlagtige ieder op zyn foort.

Omtrent de Steen-vrugten is het gants anders gelegen; want die worden niet op haer eigen foort van plantfoenen geoculeert, vermids ze alsdan bezwaerlyk groei vatten; daerom worden de Abrikoozen noit op haere eige plantfoenen van Abrikoos-fteenen, maer op Pruim-uitloopen of gegroeide plantfoenen van Pruimfteenen geoculeert. Ook worden de Perziken, die in Vrankryk op Amandel, hier te lande met gewenfter uitflag op het Kroos-pruimtje geoculeert, zynde door ondervindinge de Perzik-baft ftrydig met den baft van Boeren- of Eyer-pruimen, als waer op niet of bezwaerlyk groei vatten: daerentegen zyn deze uitloopen of plantfoenen het natuurlykfte tot het oculeeren van Abrikoozen, dewyl de uitloopen of plantfoenen van het Kroos-pruimtje daer

(*a*) *Hift. Nat. lib.* 17. *cap.* 18.

daer mede ſtrydig zyn. Uit deze ſtrydige en overeenkomende eigenſchappen volgt, dat men noit Perzik op de uitloopen van Pruimen, waer op Abrikoos is geoculeert, moet oculeeren; het geen nogtans door Onkundigen geſchied, die dan te laet ondervinden dat de Perzik op Abrikoos, of de Abrikoos daer op de Perzik geoculeert is, verſterft, en de wortel uitſcheuten voortbrengt: maer men kan, tot vervroeging en meerder vrugtbaerheid, Perzik op Abrikoos, die alvorens op Pruim geoculeert is, oculeeren: dog hier is ook onderſcheid omtrent het ſoort; want, indien men daer toe de witte Abrikoos gebruikte, zoude de zelve weinig of niet groeyen; daerom het kleine geſpikkelde Abrikoosje daer toe moet verkooren worden.

Wyders moet men in bequaeme ſaizoenen op de geſteltheid van het weder om te Enten of Oculeeren agt geven. In dampig en miſtig weder, veel min in regen zal men niet Enten nog Zoogen, en voor-al niet Oculeeren, om dat de minſte vogt, die tuſſen het hout en het ſchilletje komt, de Oculatie doet verſterven; nogtans is een vogtig jaer, buiten den tyd dezer doeninge, daer toe zeer voordeelig, daerom men zelfs in drooge zomers de plantſoenen, waer op men zal oculeeren, ſomtyds begiet. Maer tot de doening zelve is droog warm weder daer toe de bequaemſte tyd, en hoe vaerdiger de Oculatie geſtelt word, mits alles behoorlyk waerneemende, hoe beter het is, op dat het ſchilletje niet onder de hand komt te verdroogen.

De gereedſchappen, tot het Enten, Zoogen en Oculeeren gebruikelyk, zyn Byteltjens, een geſpanne Zaegje, Ent-, Snoei- en Oculeer-mesjens, die alle zuiver en ſcherp-ſnydende moeten zyn.

Nademael men moet bezorgt zyn om het geënte, afgezoogde en geoculeerde in 't geheel van lucht te bevryden, en voor-al tegen invallend water te beſchermen, zoo zal men de Oculatien behoorlyk met Muskoviſe mat-biezen omwinden: en het geënte of afgezoogde van boven en ter zyde de ſpleete digt met Ent-was beſtryken: daer toe kan, met de meeſte vaerdigheid en de minſte koſten, het navolgende ſmeerſel gebruikt worden; het geen tot winterſmeering uit vier ponden beſte Harpuis en een half pond Raep-oly, wel door een geſmolten en te zamen vermengt, beſtaet: maer tot de Lente-ſmeering moet het niet zoo leenig zyn, daerom neemt men alsdan tot de vier ponden Harpuis drie agtſte pond Raep-oly, op dat door de warmte der Zonne te minder zoude afdruipen: ondertuſſen moet men by de ſmelting en vermenging indagtig zyn,

dat

dat het in de kokinge zeer ligt opweld, het geen brand kan veroorzaeken; waerom men het zelve op geen groot vlammend vuur, om te vermengen, moet ſtellen, en daer op geſtadig het oog houden; ook is het beſt een metael of yzer potje, dat minder gevaerlyk als Aerde-werk is, daer toe te gebruiken: uit het welke men telkens, zoo veel men benodigt, in een ander koper ſteel-pannetje afgiet, en alsdan matig warm met een quaſtje de wonde beſmeert; want als het te heet geſchied, zoude de baſt rondom de wonde inkrimpen, en vervolgens nadeelig aen de omzominge zyn. Dit ſmeerſel hebbe door ondervindinge geleert het beſte en niet beſchadende te zyn, zoo als van het ſmeerſel, waer onder Pek vermengt is, dikwils zal bevonden worden, voornamentlyk aen Kerſſen en Peeren, de welke boven en ter zyde aen de ſpleete daer door pokkig, en boven dood-bekkig werden.

Dus verre in het algemeen van het Enten, Zoogen en Oculeeren geſproken hebbende, zal ik nu tot de afzonderlyke verhandelinge overgaen.

Enten noemt men eigentlyk het geen in de kloove en het hout geſchied, door inſtekinge van eenen afgeſneden jaerigen ſcheut van eenen anderen Vrugt-boom; zynde eenjaerige draegbaere loten daer toe de verkiezelykſte. Zulks is thans gebruikelyk aen Appel-boomen, en Hoog-ſtamde Peere-boomen; als mede aen jonge Krieken- en Kerſſen-boomen. Eertyds ente men ook oude Krieken- en Kerſſen-boomen; mitsgaders oude hooge Pruimſtammen; maer vermids de baſt van oude boomen te dor is, en de boven-baſt in de rondte afſchilt, is het Enten omtrent de zelve onzeker en veeltyds geen groei vattende; daerom is het Zoogen aen de zodanigen eigen, en taemelyk zeker.

De beſte tyd tot het Enten is, eer dat de ſappen der boomen klimmen; daerom zal men de Kerſſen even voor, of met het begin van Maert enten; daer na de Peeren met half Maert, of een weinig laeter; en de Appel-boomen, welkers ſappen laeter ſtygen, in het laetſte van Maert of begin van April: maer men moet de afgeſnede Enten, inzonderheid van Kerſſen en Peeren, alvorens te enten, eenigen tyd op eene drooge plaets om te ſpeenen, tot den tyd der Entinge weg leggen.; derhalven moeten de Kerſſen-enten in het laetſte van January of begin van February; en de Peer-enten in het begin tot half February geſneden worden: ondertuſſen moet de plaets der ſpeeninge ook niet al te droog zyn; want dan zouden de Enten te veel indroogen, het geen de ingetrokkenheid des buiten-

baſt te kennen geeft; maer als de hout-ſnede wit blyft, gebeurt het nog wel dat de Enten groei vatten. Voor dezen was men gewoon de geſnede Enten, geduurende de ſpeen-tyd, in eenen kelder te bewaeren, op dat ze niet zouden uitdroogen; dog de ondervinding heeft geleert, alle vogtigheid aen de Enten nadeelig, ja zelfs, te vogtig zynde, doodelyk te zyn; daer van het hout rosagtig werdende in de ſnede een teken is, zynde het zelve alsdan onbequaem om groei te vatten. Ook was men gewoon de Kerſſen in January te enten; en vermids de ſappen alsdan nog niet in 't hout gerezen zyn, was dit voor de zelve een ſpeening of betempering, gelyk het ook was met de Peeren die in February geënt wierden, want men der zelver Enten alsdan niet ſpeende.

Om dan het Enten wel werkſtellig te maken, moet men zorg dragen dat men de Zaeilingen, die in den Queek-hof nevens malkander ſtaen, ter zelver tyd af-ent, op dat ze gelykelyk, zonder den anderen te verſtikken, opgroeyen: ten dien einde zal men de dunne ſtammetjens, twee of drie duimen boven den grond, met eene ſchuinſe ſnede afſnyden, en alsdan de ſcharpe kant boven een weinig afneemen, om het Ent daer op beter te konnen ſtellen; maer wanneer de ſtammetjens zoo dik zyn, dat men daer op twee Enten kan ſtellen; dan zal men zulks altyd doen, egter met een vaſt voorneemen van noit meer als een van deze twee te zullen laten doorgroeyen, want ze beide, tot uitdikking daer op blyvende ſtaen, malkanderen ligtelyk zouden afſtooten: daerenboven zal men, van beide keur hebbende, het Ent der hoog geënte boomen, met de rug tegen de quaede ſterkſte winden ſtaende, behouden; en het andere, na twee jaeren groeyens, met eene ſchuinſe ſnede glad afbytelen, om beter te overgroeyen.

De ſnede gedaen zynde, word de Stam of Tak voorzigtig, zonder de baſt in het minſte van het hout af te ſcheiden, in het midden, omtrent ter lengte van twee of drie duimen, open geſpleeten: dit kan aen jonge boomen gevoeglyk met een gemeen regt ſnoeimes gedaen worden; maer aen dikke ſtammen of takken moet zulks met een lang-ſteelig Ent-mes, ruim drie duimen lang, en dik van rug, verrigt worden: en op dat de ſpleet niet verder, als benodigt is, zoude open ſcheuren, moet het Ent-mes, op het midden des ſtam of tak, niet regtſtandig, maer een weinig ſchuins ingeſlagen worden: vervolgens ſteekt men in het midden der gemaekte ſpleet een yzere of andere wigge, om de ſpleet een weinig te doen gapen, en alsdan de veezels des baſt, en zoo veel van het hout, als nodig

is,

is, met een ſcharp mesje weg te ſnyden, want men moet, na de dikte van den ſtam of tak, het hout, volgens beloop van het Ent, aen weerkanten wegſnyden, op dat het geſtelde Ent in de kloove, de wigge daer uit getrokken zynde, niet te ſterk gedrukt word; ondertuſſen moet het hout ook niet te verre weggeſneden worden; want dan zoude de baſt van het Ent met den binnen-baſt van den ſtam of tak niet wel konnen vereenigen: het welke, van paſſe gedaen zynde, alleen de konſt is om de Enten op oude dikſtamde boomen of takken te doen groeyen: het hout dan en de baſt, zonder eenige veezels daer aen te laeten, glad uitgeſneden zynde, word de wigge uitgetrokken, en het Ent, na het beloop van den ſtam, aen weerzyden glad van hout en baſt afgeſneden, (nogtans moet men daer aen zoo veel hout doenlyk is laten, mits dat de baſt genoegzaeme vlakte behoud om met den baſt van den boom te konnen vereenigen) daer in vaſt en regtſtandig geſtoken, zoo dat des zelfs baſt met die van den boom als vereenigt ſchynt. Daer zyn Hoveniers, die na deze verrigtinge eerſt de wigge uittrekken, om dat zy meenen dat het Ent, een weinig gedrukt wordende, eerder groei zal vatten; dog ik oordeele beter de wigge alvorens uit te trekken; wanneer men zeker is dat de drukking niet te ſterk zal zyn; maer dan moet men het Ent voor-al vaſt inzetten, op dat beide kanten aen des booms baſt raken zonder buiten of binnewaerts te ſtaen: hier na word de kloove tuſſen de beide Enten met een ſchilletje, of boom-baſtje daer toe geſneden, belegt; op dat het ſmeerſel, het geen daer over geſtreken word, niet tuſſen het hout van de ſpleet zoude geraken: het kan daer wel geen quaed, maer ook geen nutte toebrengen.

De Enten dus behoorlyk geſtooken en bezorgt zynde, zal men vervolgens tragten aen den groei te brengen en onderhouden; ten dien einde moet men ze tegen het ongedierte, inzonderheid Rypen, (haere doodelyke vyanden) Spinnekoppen en Mieren, die haeren groei beletten, beſchermen.

Na dat men de Boomen tot hoog- of laeg-ſtammen, Staketſels of Heining-boomen wil opqueeken, is der zelver onderhoud. Zullen oude geënte boomen wel groeyen, moet men die eenige kleine takjens laeten behouden, die een gedeelte van het overvloedige ſap na zig trekken: ook moet men om de zelve reden alle de uitſpruitſels van de geënte boomen niet wegſnyden, maer alleen die te overvloedig zyn. Aengaende de opgaende Stam-boomen zal men bezorgt zyn, dat de overvloedige botten, het Ent in groei zyn-

zynde, zagtelyk worden afgenomen, op dat alleen een regte ſcheut tot de ſtam zoude opgaen: dog zulks eens gedaen zynde, zal men geen botten meer afneemen, maer het Ent in volle vryheid laten opſchieten, dewyl de ſcheut nog te teder en zwak is; dus zoude men, met het allerminſte daer af te neemen, het ſtammetje benadeelen, waer door meer tyd, om zyn hoogte en dikte te verkrygen, benodigt zoude zyn.

Omtrent het enten van jonge Stammetjens, welkers hout niet kragtig genoeg is, om de gemaekte ſpleet bequaemelyk toe te drukken, en dus de Baſten met die van het Ent te vereenigen, is het nodig, dat men de zelve rondom het Ent toebind, zoo als men aen de Oculatien doet; wanneer het Ent behoorlyk gedrukt en vereenigt beter groei zal vatten.

Afzoogen is eene Enting in de kloove en het hout, wordende even als het Enten gedaen, behalven dat het jeugdige lot des Moer-tak niet afgeſneden word voor het volgende jaer, wanneer des zelfs baſten vereenigt zyn; derhalven moet de boom, op den welken het geſchied, of wiens lot daer op afgezoogt word, digt by den anderen geplant zyn, en groeyen: ook doet men het ſomtyds van eenen kragtigen waſſelyken tak, de welke men ſchuins by den boom, die men wil doen afzuigen, in den grond ſteekt: dog dit gaet niet zeker, vermids zodanige takken het voedzel, of de vogten niet zoo veel konnen na zig trekken, als gewortelde. De gewoone en beſte manier van Afzoogen is, dat men een jaer te voren, rondom den boom, waer van men wil doen zuigen, eenige bequaeme ſtammetjens plant, om tegen de zoogtyd wortel-vaſt te zyn; wanneer de ſtygende ſappen het afgezoogde beter zullen vatten: daer na moet men bezorgt zyn, dat de tak van de Moer-boom niet in het minſte bewogen word, daerom moet de zelve wel vaſt aen eenen ſtaek of ſpar, die in de aerde geſtoken is, gebonden worden; het geen beter is als dat men die aen den ſtam, daer op gezoogt word, bind; gelyk men anders gewoon is te doen. De tyd der Afzooginge is van het begin tot half Maart. Deze manier is de beſte en zekerſte enting aen Boomen, welkers buiten-baſt zig in de rondte laet ſchillen, als bejaerde hooge Krieken, Kerſſen, Moerellen en Pruimen doen: men verrigt dit ook aen dikke Oranje- en Limoen-ſtammen, met dit onderſcheid, dat het lot van twee-jaerig hout voor deze beter is, als een-jaerig: maer noit aen Appel- of Peere-boomen.

Oculeeren is eene Enting met het bot of ſchilletje in den baſt; zynde

de de gewoone en beſte manier van Entinge aen jonge Pruim-ſcheuten, om daer op Perzik, Abrikoos, of andere ſoorten van Pruimen te doen groeyen; ook oculeert men dus Perzik op Abrikoos, die alvorens op Pruim was geoculeert: insgelyks oculeert men jeugdige ſcheuten van Peere-boomen, die men tot laeg-ſtammen wil behouden; voornamentlyk is dit nodig aen Peeren op Queepeeren, naerdien de groei van de Enten in de klooven der Queepeeren gants onzeker is.

Jonge Oranje- en Limoen-ſcheuten worden mede geoculeert.

Het Oculeeren geſchied tweezins, met eene Slapende en met eene Waſſende bot; en beide in verſcheide ſaizoenen: de Oculatie met eene ſlapende bot is, wanneer die het volgende Voorjaer doorſchiet; het welke de beſte, zekerſte en gewoone wys van Oculeeren is; dog de tyd dezer verrigtinge kan aen geen dagen bepaelt worden, vermids dit niet alleen van de vroeger of laeter ſaizoenen afhangt, maer ook na dat de boomen jeugdige en kragtige houtſcheuten hebben, en na de ſoorten der vrugten zyn; want als de ſappen zodanig in het hout zyn, dat de baſt zig daer van gemakkelyk afſcheid, dan kan men, in verwagtinge van eenen goeden uitſlag, de Oculatie ſtellen: zelfs zoude men het konnen doen, wanneer de baſt zig van het ſtammetje, het geen men wil oculeeren, laet ſcheiden, ſchoon dat het ſchilletje zig niet zoo glad of gemakkelyk liet afligten, De gewoone tyd van het Oculeeren met eene ſlapende bot is van half July tot in September: daer die met eene waſſende bot van Mey tot half Juny is; wanneer de Oculatie dat zelve jaer doorſchiet: dog deze manier van Oculeeren geſchied niet als des noot, om dat men geen hout heeft tot de Oculeering met eene ſlapende bot; ondertuſſen is het onzeker dat ze groei zal vatten, vermids de eerſte ſappen te overvloedig ryzen, daer door het ſchilletje uitwaerts wykt, en rondom eene gom doet uitwerpen, die het botje verſtikt: daerenboven geraken zulke Oculatien veeltyds zoo laet aen den groei, dat het hout niet in ſtaet is om de ongemakken van den daer op volgende winter te wederſtaen.

Het Oculeeren geſchied in dezer voege; men ligt een ſchilletje, daer in een oog is, ⛉ dus geſneden, van zeer jeugdig hout-gewas, het geen zekerſte groei vat; en zet het zelve in eenen jeugdigen een-jaerigen ſcheut, wiens baſt aldus T open geſneden en

los gemaekt is: waer na de ſcheut, daer in het ſchilletje gezet is, met een Muskovies bies-matje onder en boven het oog vaſt word omgewonden, op dat de groei van de Oculatie, tuſſen beide, door de lucht of vogtigheid niet zoude verhindert worden; maer zig met den hout-ſcheut vereenigen, en te zamen vaſt groeyen. Dit bindſel moet, na dat de tak uitzwelt, op de vierde, vyfde of zesde week los gemaekt worden.

Ondertuſſen is het ook nodig dat de afgenoome Oculatie van binnen aen het Oogje een weinig houtigheid behoud, zonder welke het noit groei zal vatten: nademael nu van zommige Oculatien, die van Oranje- of Limoen-boomen geligt of afgewrongen worden, de houtigheid aen het takje blyft, en het botje van binnen eene leedige holte behoud, (het geen meeſt gebeurt aen zulken, die van doornagtig Oculeer-hout, of van zeer dunne, of quynende boomen van ſlegt gewas geſneden zyn) zoo moet men zulks te hulp komen, door de Oculatie niet af te ligten of wringen, maer door het takje by het botje met een ſcharp mesje door te ſpouwen; en alsdan het hout by het botje zeer voorzigtig, en zoo veel als nodig is, weg te ſnyden, mits dat aen het botje genoegzaeme houtigheid blyft: daerenboven moet dusdanig Oculeer-hout meer houtigheid aen het Oogje behouden, als het geen zig behoorlyk laet afligten of wringen: ook moeten Oranjen, Limoenen, en alle Karl-vrugten meer houtigheid aen het Oogje behouden als andere. Omtrent het Oculeeren van boomen, die armen maken, als Moerellen, Kerſſen en Perziken, is het nodig dat het ſchilletje meer als een botje heeft, vermids het gants onzeker is of het een bladknop is; zulks niet zynde, is de Oculatie zekerlyk dood, daerom is het beter, voornamentlyk aen Perziken, dat het ſchilletje drie of vier botjens, digt by den anderen, heeft.

Schoon hier voor gezegt is, dat de tyd van het Oculeeren van het vroege of laete Saizoen enz. afhangt; nogtans kan men voor het algemeen zeggen, dat dit beſt, aen vroege en Herfſt-vrugten, een weinig voor de vrugt-ryping gedaen word: alsdan zyn de ſappen meer in het hout, zulks de baſt beter loſt, en het ſchilletje zig gemakkelyk laet afwringen: derhalven is de Oculeer-tyd van het Avant-perzikje gemeenlyk half July, maer die van de andere Perziken omtrent half Auguſtus.

Dat de boomen, die uit eene enkelde Oculatie ontſproten zyn, beſt zyn, is zeker; nogtans zoude raedzaem oordeelen op ieder ten minſten twee Oculatien te ſtellen, aen wederzyden van het

ſtam-

ſtammetje een; dog noit boven malkander, op dat de boom niet komt te miſſen: wanneer ze beide groeyen, zal men een daer van wegſnyden. Als men die boven malkander ſtelt, en de onderſte komt te miſſen, dan werd het ſtammetje te hoog: om zulks voor te komen, is het zelfs beter de Oculatien aen weerzyden zoo laeg doenlyk te ſtellen.

De baſt van twee- of drie-jaerige ſcheuten is veeltyds te dik, zoo dat de ſnede te lang werk heeft eer ze kan begroeyen; het geen oorzaek is dat de Oculatien, die op grof hout geſtelt worden, zelden zullen groeyen of vatten.

Aengaende het hout van Montanje of Zwolſe Perzik behoeft men niet te miſſen, want het takje van een Montanje, de bladen daer af gedaen zynde, zal, in 't water geworpen, zinken, daer het takje van een Lak of Zwolſe Perzik zal dryven.

VIII. HOOFDDEEL.

Van het Beſnoeyen der Vrugt-boomen, zoo in den Winter als in den Zoomer.

Nademael de Boomen vrugtbaerder werden, wanneer de ſappen niet ſchielyk, maer langzaem in verdikkinge ryzen; en dat in tegendeel alle boomen van kragtig hout-gewas (de Wyngaerden en Vygen-boomen uitgezondert) minder vrugtbaer zyn; zoo moet men het hout-gewas tot betempering van haer groei beſnoeyen, om daer door des zelfs ſappen in haere ſchielyke doorſtraelinge min of meer te ſtuiten; vervolgens vereiſſen de meeſte Vrugt-boomen des winters; ook eenige des zomers beſnoeit te worden.

De Winter-ſnoeijing begint, zoo haeſt de ſappen uit de boomen in de wortels gezakt zyn, het geen het afvallen der bladen aenwyſt; en kan men daer in voortvaeren zoo lang de vorſt het hout niet onſnybaer maekt: ik hebbe noit bevonden dat het ſterk vriezen aen geſnoeide boomen meer nadeel brengt als aen ongeſnoeide, zelfs niet aen Wyngaerden die bol van hout zyn, wanneer tuſſen het ſnoeyen en ſterk vriezen een weinig tuſſentyd komt.

Wanneer de Zomer-ſnoeijing moet begonnen en geeindigt worden, is niet wel te bepaelen, want dit niet alleen van het Saizoen afhangt, maer ook na dat de boomen kragtig groeyen en hout maken.

Aengaende de manier van het befnoeyen zyn veele omftandigheden in agt te nemen, moetende het zelve daer na verfcheidentlyk gefchieden: en dat niet alleen na de byzondere eigenfchappen der boomen in foorten, als zyn Appelen, Peeren, Kersfen, Perziken, Wyngaerden enz. maer ook na de verfcheidenheid van vrugt in ieders foort: wyders na dat de boomen op hoog- of laeg-ftam in open ruime lucht, dan wanneer aen muuren of fchuttingen geplant, groeyen: mitsgaders na dat ze van fterk doorfchietend, getemperder, of dun mager hout-gewas zyn; moetende aen deze laetfte niet alleen geen Zomer-fnoeijing gepleegt, maer zelfs geen Winter-fnoeijing verrigt worden voor dat de fappen na by het ryzen zyn, dat is omtrent half January; en alsdan maer weinig befnoeit worden, om dat die meer tot houtgewas als vrugtbaerheid behooren te groeyen. Wat fnoei-wyze moet gehouden worden, zal ik, daer van de Vrugt-boomen in haere foorten gehandelt word, den Lezer aenwyzen: latende ondertuffen de gemeene waerneemingen alhier volgen.

Het eerfte, dat wegens het fnoeyen van de te planten boomen voorkomt, is dat men die zuivert van haere gequetfte en onbequaeme wortels, het geen de vrugt-boomen met de wilde gemeen hebben; welke die zyn, en hoe die fnoeijing gefchied, zie het 1. *Hoofddeel van het* 2. *Boek bladz.* 65.

Hier na worden de Vrugt-boomen van haer opper-hout of kroontakken befnoeit; de laeg-ftamde worden digt by de grond, en de hoog-ftamde op vyf of vyf en een halve voet, hoogte afgefneden: zie daer van het voorige 6. *Hoofddeel dezes Boeks bladz.* 86. Deze manier, om zonder opper-hout te planten, is zeer nodig aen Vrugt-boomen; want als men die boomen het opper-hout laet behouden, wordende deze gewoonlyk van meerder-jaerig gewas geplant als wilde, dan zullen der zelver fappen, onderwyl de wortels haer in den grond veftigen, tot het zelve niet genoegzaem ryzen; daer door de pypjens te digt fluiten om namaels de fappen behoorlyk te ontfangen, het geen oorzaek is dat de boomen daer door fomtyds komen te fterven, of voor altoos quarlagtig gewas maeken, onbequaem om goede fmaekelyke vrugten voort te brengen.

Daerentegen zullen afgefnede boomen kragtige boven-fcheuten, ook de ftam-boomen eenige zy-fcheuten uit den ftam uitwerpen; de welke, tot het beter groeyen zeer noodig zynde, alle in het eerfte jaer niet moeten weggefneden worden, om dat vee-

veele overvloedige ſappen haer daer in een weinig ophouden, en bequaem werden om vorder voortgeſtuut te konnen worden; daer ze anders, in te grooten overvloed na boven ryzende, ſomtyds ſtikkinge veroorzaeken, of ten minſten zodanigen propping, die den groei doet ſtuiten, daer door dunne magere houtſcheuten voortbrengen. Om deze reden moet men de kragtige water-loten niet alle in het geheel wegſnyden; nog jong-geënte boomen beſnoeyen, of der zelver uitgeſchote ſtam-ſcheuten in 't geheel beneemen.

Men moet de nieuwe geplante boomen niet te ſchielyk in hoogte laten opſchieten; maer geduurende het eerſte en tweede jaer, zal men de al te ſterke uitſchietende takken inkorten om de andere meer in dikte te doen zwellen: dat voor-al noodzakelyk is aen hoog-ſtammen, die daer door in het vervolg zwaerder uitkroonende boomen zullen werden, welke daer na noit meer worden ingekort.

Heining-boomtjens, welkers takken met te grooten kragt groeijen, en dus het voedſel der andere zouden beneemen, worden eenmael den top uitgeneepen, op dat, in haere te ſterke opſchietende groei een weinig geſtuit, meer zouden genoodzaekt worden op zy uit te ſlaen, om het onderſte van den muur of ſchutting te konnen bekleeden: dog wanneer de zelve eenpaerig kragtig gewas maken, en tot genoegen zy-takken uitwerpen, dan zal men die in het geheel niet anders beſnoeyen, als dat men de takjens der Peere-boomen, die regt voor de hoofd- of middel-tak, komen uit te groeyen, en overzulks niet glad konnen aengebonden worden, inkort; latende alle de andere takken in volle vryheid groeyen, mits telkens aenbindende, om aldus de boomen tot draegbaerheid in eene goede geſtalte te brengen: ook is men gewoon, wanneer de middel-tak, genoegzaeme zy-takken uitwerpende, in kragtige groei blyft opwaerts groeyen, de zelve tot een kroontje, boven den muur of ſchutting, te maken; en zulks ter tyd het hout vrugtbaer is, wanneer het kroontje benomen, en de boom als andere beſnoeit word.

De boomen, die haer beſlag van grootte, en zig door weinig te ſnoeyen tot vrugtbaerheid geſtelt hebben, en daer by kragtig groeyende takken uitwerpen, die het voedſel der andere zodanig beneemen dat niet als dunne onbequaeme takken maken, zal men deze takken, (die den naem van Pyl-ſcheuten hebben onder groene boomen, en van water-loten onder de geenen, welkers bladen

des winters dorren,) met oordeel besnoeyen; eenige uitsnyden, andere inkorten, en veele ongekort laten blyven; zoo moet men ook omtrent de uitloopen der nieu-geplante boomen oordeel gebruiken.

Om eenen boom wel te besnoeyen moet men, na des zelfs kragt, zyne takken jaerlyks min of meer ververssen. De verouderde takken zal men in het geheel uitsnyden, en andere jonge in der zelver plaets binden, om door dit middel den boom geduurig in eene jonge jeugdige stant te konnen onderhouden. Takken, met te veel bloem-knoppen beladen, moeten meer als de andere besnoeit worden, op dat ze niet te sterk zouden dragen, maer bequaem hout-gewas maken.

De Pit-gewassen, welkers sappen zeer overvloedig ryzen, en kragtig hout maken, zal men door zomer-snoeijinge tot vrugtbaerheid brengen, en door winter-snoeijinge betemperen.

Boomen, die kaele armen maken, en veeltyds het blad-bot voor aen den top hebben, mogen met de winter-snoeijinge niet ingekort worden; want zulks niet alleen den groei beneemt; maer ook zullen de vrugten, de sappen alsdan geen doorgang konnende maken, veeltyds daer door afvallen, of klein en onsmaekelyk zyn; behalven nog dat de stuiting der sappen andere bloem-knoppen doet verstikken, en ongezet afruyen.

Het rondste, kort geknopte, en alsdan dikste hout is het beste; dit zal men, zoo veel doenlyk is, tragten te behouden: in tegendeel zal men het dunne magere hout, veeltyds verschrompelt ziende, altyd wegsnyden; want dat is niet alleen onbequaem om goede smaekelyke vrugten te voeden, maer zelfs zal 'er noit eenen goeden tak van voortkomen, zoo als nog dikmael uit water-lotig hout komt te gebeuren: inzonderheid is het besnoeijen van dun mager hout nodig aen Wyngaerden, Vygen en Moerbeziën.

Aengaende het besnoeyen en inkorten der takken van heining-, muur-, schutting- en laeg-stamde boomen, moet men altyd agt geven, dat het, zoo veel doenlyk, geschied boven eene dubbeld bladige, of kruis-bladige bot; (wordende deze van Onkundigen dikwils voor knoppen aengezien) om dat zodanige kruis-bladige botten veeltyds het volgende jaer knoppen werden; naerdien nu de kragt des groei daer op breekt, zoo zal men de zelve noit wegsnyden, en wel te meer om dat daer uit noit zwaere dikke takken zullen voortkomen, ook zyn dusdani-

ni-

nige dikke jeugdige takken zelden of noit met zodanige dubbelde of kruis-bladige botten bezet: maer om deze jeugdige kragtig gegroeide takken der laeg-ſtamde of heining-boomen tot vrugtbaerheid te brengen, zal men die met eene langer ſchuinſe ſnede, digt aen het bot, ſnyden, zodanig dat het byna raekt; het geen de ſappen doet ſpillen; zoo dat maer een gedeelte tot het bot kan indringen.

Men moet noit takken in eenen boom binnewaerts laten groeijen, om aen de andere zyde des booms de kroon te helpen maken, voor-al niet van de Noord-zyde tot de Zuid-zyde: ſomtyds zoude het nog te dulden zyn van eenen tak, die van het Zuiden in het Noorden eene ledige plaets van eenen verbroken of verſtorven tak vulde om het cieraed van den boom te vergoeden, dewyl door de ſchraele Noorde-winden en weinig Zon aldaer niet zoo wel groeyen: om welke redenen men niet zoo ligt eenen grooten tak in het Noorden, als wel in het Zuiden moet uitſnoeyen. Gelyk men aen Stam-boomen geen tak binnewaerts mag laten groeyen, zoo mag dit ook nog minder aen heining-, muur- en ſchutting-boomen geſchieden; want der zelver cierlykheid beſtaet daer in, dat de vleug-takken wederzyds van den midden hoofd-tak even matig wyd uitgegroeit en regt waterpas gebonden zyn: als in het *volgende Hoofddeel* aengewezen word.

Hoog- en laeg-ſtamde boomen moeten van binnen min of meer lugtig van takken, na der zelver kroon-takken wyd en zyd uitſtrekken, beſnoeit worden, op dat de takken en vrugten van binnen min of meer van Zon zouden konnen beſcheenen worden. De boomen, op deze wys behandelt zynde, zullen noit, voor-al boven niet, in verwarringe groeyen: en gelyk de takken malkanderen niet mogen wryven, waerom altyd een van beiden moet ingekort of uitgeſneden worden, zoo mag men ook noit de zoo genaemde Exter-neſten in de toppen laten blyven. Wyders moet men in het ſnoeyen altyd bedagt zyn, dat men met eene gladde van paſſe ſchuinſe ſnede de tak niet verre van het bot afſnyd; even met zoo veel afſtands dat het bot niet verdroogt, en de ſnede behoorlyk kan overgroeyen, het geen niet kan geſchieden, wanneer men met langer ſtompjens ſnyd, de welke alsdan verdroogen, en beletten dat de ſnede door omzoominge met geen baſt na behooren kan gedekt worden; het geen aldaer eene inrottinge, en aen Steen vrugten eene inkankeringe of gomminge veroorzaekt.

Om

Om de zelve reden ſnoeit men des winters alle dikke takken digt aen zynen hoofd-tak, of ſtam, en vermids die wonden zoo groot zyn, dat daer door gewoonlyk veele ſappen uitdampen, moeten die quetſuuren aenſtonts met bequaem ſmeerſel beſtreken, en tot behoud der ſappen gedigt worden; daerenboven is het zelve zeer dienſtig om de fouten des te eerder te doen overzoomen: hoedanig dit ſmeerſel moet wezen, is *bladz.* 92. gezegt.

Van de Winter- tot de Zomer-ſnoeijing overgaende, hebbe ik daer omtrent alleen aen te merken, dat die aen alle Vrugt-boomen niet algemeen is, vermids de meeſte Steen-vrugten daer door minder vrugtbaer werden, ook ſlegter en onſmaekelyker vrugten voortbrengen; daerom zal men, voor-al aen Perziken, geen andere zomer-ſnoeijing plegen, als dat men de al te ſterke en overvloedige water-loten, in den na-zomer, tot op het laetſte blad-bot afſnyd, om de volgende winter geheel uit te ſnoeyen: zynde de zomer-ſnoeijing in het algemeen nadeelig aen zodanige boomen, die den groei niet hervatten, maer geſtadig doorgroeijen: wat daer omtrent moet verrigt worden, is in de volgende verhandelinge der Vrugt-boomen in ſoorten te zien. De Wyngaerd is het allernoodzaekelykſte des zomers geſnoeit, van de welke hier na afzonderlyk wydlopig kome te handelen.

Eindelyk moet men wegens alle beſnoeijingen in agt nemen, dat men zoo wel dunne, als dikke takken met een mes of ſnoeibytel, door het doen van eene gladde ſchuinſe ſnede, het overvloedige beneemt, en wel zodanig dat de ſnede het minſte van de Zon beſcheenen word, om het verdroogen voor te komen. Op dat de ſnede gladder en zuiverder zoude zyn, zal men daer toe noit een krom ſnoei-mes gebruiken, want het zelve maekt meer haking en ſtuiting in het doen der ſnede, als een kort regt mes zal doen; maer nog beter is een ſnoei-mes, welker midde-ſnede eenigzins rond uitwaerts ſtaet. Men moet voor-al tot het ſnoeijen geen ſchaer gebruiken, zelfs niet aen dunne fyne takjens; want behalven de onzekerheid van de takjens boven het bot uit te knippen, zoo kan men daer mede geen ſchuinſe ſnede maken: daerenboven veroorzaekt de ſchaer-knipping eene kneuzinge, waer door de ſnede mede niet na behooren kan overgroeyen.

IX. HOOFDDEEL.

Aenmerkingen wegens Muuren, Schuttingen enz. mitsgaders over het leiden en aenbinden der Boomen met bind-tienden.

De verhandeling der Muuren en Schuttingen, tot vermeerdering der warmte dienende, behoort tot het Tweede Deel, in welker Voorberigt gezegt word, dat de Schuttingen, die digt geplankt, dat 'er geen de minste wind van agteren kan doordringen, en daer na bruin geverwt zyn, dienstiger zyn om daer tegen in open lucht vrugten te teelen, als de Muuren; ja dat zelfs alle konstige uitgevonde Muuren nadeelig zyn: wyders dat de Muuren en Schuttingen in regte linien de verkiezelykste zyn, wanneer ze tot breeking der sny-winden met eenen scherm, planks breedte, op vier en twintig, of dertig voeten bezet worden. In de muuren kan men bezwaerlyk snoei-spykers slaen, en nog minder, zonder gevolg van kalk, uithaelen, het welke holligheden maekt, en overzulks nestelplaetzen voor ongedierte zyn; daerom moeten de Muuren met dunne latjens, regt op en neer, vyf duimen van den anderen, dat de bindtiend even daer agter kan omgelegt worden, bespykert worden. Schuttingen zal men noit doen belatten, op dat de scheut, volgens des zelfs beloop, op het cierlykst digt daer aen zoude konnen gebonden worden: zynde een schutting van agt voeten van bequaeme hoogte tot het beplanten van Wyngaerden, Perziken, Abrikoozen en Pruimen: Peeren en Moerbeziën begeeren meerder hoogte, daerom worden deze beter tegen muuren van hooger gebouwen geplant.

Staketsels zyn buiten gebruik, om dat ze van onderhoud kostelyk, en van weinig dienst zyn, alzo de sny-winden van alle zyden daer door waeyen.

Om de boomen door leidinge en aenbindinge eene cierlyke gestalte te doen hebben, zal men met den midden hoofd-tak beginnen: deze moet regt op, en daer uit, wederzyds, de verdere takken voortkomen; welke wederzydse vleug-takken regt uitgestrekt, zoo veel doenlyk, waterpas moeten aengebonden worden, en voor-al niet laeger met zyne toppen, als daer uit ze zyn voortgekomen; wordende ieder vleug- of lei-tak van eenen kragtig-groeyenden Moerbeziën-boom best twaelf duimen, van eenen Peere-boom tien duimen, en van minder kragtig gewas agt duimen van den anderen aengebonden; alhoewel dit in den be-

ginne zeer wyd ſchynt te zyn, zoo leert de ondervinding, dat zodanige de cierlykſte en vrugtbaerſte boomen zyn; daerentegen maeken de aendikkende takken, wanneer digter aengebonden zyn, meer misſtand; zelfs zullen de Moerbeziën alsdan, door de te digte overvloedige bladen, veeltyds onryp afvallen.

Men kan de takken aen hooge gebouwen een weinig meer na om hoog doen ryzen en aenbinden, nogtans altyd agt gevende, dat het geſchiede na de wyze van eenen waeyer, of de vingers van eene uitgeſtrekte hand: ook moet men tydig voorzien, dat, met het uitgroeyen der takken, der zelver toppen noit aen malkanderen raeken, maer altyd op eene behoorlyke afſtand geſcheiden blyven, veel min mag men takken kruiſlings over malkanderen leggen, of den eenen aen den anderen vaſt maken, nog takjens ombuigen; ten waere de boomen zeer oud, en onder de behandeling van eenen onkundigen Tuinman geweeſt waren; die de zelve in den beginne niet na behooren geſnoeit of geleid hadde, daer door de boomen in het midden van takken ontbloot zyn, wanneer men deze yle plaetzen, om nog meerder misſtand voor te komen, zoo goed doenlyk zal vullen.

Wyders zal men toezien dat de takken niet krom gekneuſt, of in malkanderen gedwongen worden, want indien ze met geweld geperſt zyn, dat de loop van het ſap geſtuit word, dan zullen ze voor de kromminge meeſt altyd water-loten uitwerpen, de welke de kragt van het overige des tak zullen na zig nemen: ook veroorzaekt de ſtuiting der ſappen aldaer eene gomminge, het geen de Perzike- en Abrikoos-boomen veel onderworpen zyn: daerenboven ſtaet het zeer oncierlyk als een tak niet glad en vlak aengebonden is; daerom zal men noit ſpoor-hout (zynde takken die van voor uit den hoofd-tak zyn uitgeſchoten) tot Lei-takken, die aengebonden worden, gebruiken.

Om de boomen als groene tapiſſeryen, van onder tot boven met takken voorzien, door bladen bedekt, en daer tuſſen met vrugten beladen, te doen voortkomen, moeten de voorſchreve middelen in het werk geſtelt worden; zynde daer toe wyders nodig, dat men de jonge geplante boomen, welkers takken merkelyk aendikken, in 't geheel jaerlyks los maekt, en verbind; vernieuwende en veranderende zyne banden; wanneer men niet alleen eene cierlyke ſchikkinge der takken kan maken, maer ook voorkomt dat de tienden, die door de uitdikkende takken niet verbreeken, de zelve niet innypen, en overgroeit wordende aldaer eene gomminge of afkan-

ke-

keringe veroorzaeken; het geen insgelyks komt te gebeuren, wanneer de uitdikkende takken tegen de ſpykers aengeperſt worden, dat aen alle boomen, maer voor-al aen Perziken en Abrikoozen ſchadelyk is: om zulks voor te komen, moet men noit verzuimen alle ſpykers, die van geen dienſt om aen te binden zyn, uit te trekken; en verder bezorgt zyn dat de tienden, die om de ſpykers geſlagen worden, in de aenbindinge, zodanig even te zamen gedraeit worden, dat de uitdikkende takken niet aen de ſpykers konnen raeken; dog het draeyen der tienden moet ook niet meer wezen als om dit te beletten, want anders geeft het misſtand, vermids de takken zoo digt tegen de ſpykers, als doenlyk is, moeten gebragt worden, zonder nogtans de zelve in het binden te ſterk aen te haelen: om dan de takken met de tienden na behooren aen te binden, zonder ergens aen de ingeſlaege ſpykers te konnen raeken; zoo zal men het dikſte einde van de te zamen gedraeide tienden van agteren tuſſen de takken en ſpykers inleggen. Ook moet men zorg dragen dat de ſpykers boven de aen te binden takken geſlagen worden; en of wel de takken alsdan meer op de bindſels hangen, en tegen de ſpykers aengedrongen worden, zoo is zulks nodig, naerdien het anders ondoenlyk is de banden na behooren te leggen. Nog moet men weten, om wel ſluitende tiende-banden, die van zelfs niet omdraeyen, te leggen, dat alle hout-gewaſſen na de vleug, volgens den loop der Zonne, groeyen, en dat ze dus gebogen of gedraeit wordende, niet alleen taeijer zyn, maer ook volgens haere natuur in een ſluiten, en te zamen voegen.

In het vervolg van de wilde Hout-gewaſſen handelende, word van de laege Willigen gezegt, dat onder de zelve verſcheide ſoorten van bind-tienden zyn, en dat de geene, die het langſte, ſterkſte en taeiſte zyn, zonder ſprokkel-hout uit te werpen groeyen. Die witte Leer-tienden genaamt worden, vergaen niet haeſtig; daerom zyn deze zeer bequaem om dikke grove takken aen te binden, inzonderheid aen hooge muuren, op welke ſterke winden aendringen: maer vermids ze te dik zyn, en niet zoo gevoeglyk, als Oranje of roode tienden, binden, zoo zyn ze zeer onbequaem tot het aenbinden van jonge dunne uitdikkende takken, de zelve veeltyds inknypende: daerom gebruikt men in alle winter-bindingen daer toe Oranje of roode tienden, die dunder zyn en jaerlyks verſteryen. Des zomers bind men de jeugdige ſcheuten met Stoelmatters biezen, die, na een uur of twee gewatert te hebben, daer toe zeer bequaem zyn: by gebrek van deze kan men Muskoviſe mat-biezen gebruiken.

DERDE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

Van de Bloemen, Bloem-knoppen en Vrugten in het algemeen: ook van eenige ſoorten in het byzonder: mitsgaders van den tyd haerer ryp-werdinge.

Alle bloemen van allerhande Vrugten zyn zigtbaer, (uitgezondert van Vygen, als binnen de vrugt onzigtbaer blyvende) en komen in verſcheide tyden, op verſcheide wyzen, in onderſcheide gedaente en koleuren te voorſchyn, en de meeſte uit haere knoppen te berſten; welke knoppen in den vorigen zomer begonnen te groeyen aen jeugdige ſcheuten, in dat jaer voortgekomen; ook wel aen ouder hout-gewas van het voorige of meerder jaeren. De knoppen, aen jeugdige ſcheuten van het zelve jaer komende, zyn de Druiven, Moerellen, Perziken en Abrikoozen: ook berſt de vrugt van Vygen uit hout-gewas van het zelve jaer: maer de knoppen van Appelen, Peeren, Krieken, Kerſſen groeyen aen een of meerderjaerig hout-gewas.. De knoppen, als gezegt is, des zomers tegen de natyd gevormt wordende, verkrygen haere kragtigſte zwellingen des winters, tot dat ze tegen het voorjaer beginnen open te berſten, en bloemen uit te werpen; dog de knop der Hazenooten, alhoewel de bloem voor aen den top uitwerpt, berſt niet open, maer vertoont zig het eerſt van allen, genoegzaem in den winter, als pluisjens met eene menigte hoog-purperagtige vezeltjens. Na deze bloem volgt die der Kornoeljen: daer na de Amandel-bloemen, van Perzik-bloem koleur: dan de Abrikoozen, wit bladig: hier na vertoonen zig de Perzik-bloemen, in ſoorten van verſcheide koleuren, als ligt bleek, rood, hooger rood, en purper rood; ook grooter en kleinder van bloem, maer open of ingetrokken van blad, hebbende meer of minder draedjens binnen in de bloem. De Kerſſen aen Schuttingen komen met de Perziken te gelyk, maer die op ſtam een weinig laeter; ze zyn wit van bloem, en zommige na den rooden trekkende: daer na volgen de Peeren, bloeyende het ee-

eene ſoort eerder als het ander; evenwel voor de Appel-boomen, die alsdan voortkomen. De bloemen van de meeſte vrugten zyn vyf-bladig, dog die der Ananaſſen brengt uit de vrugt, in de rondte van ieder knobbel, maer drie bladen voort, indien meerder is het door eene ſpelinge der natuure.

De lang-ſteelige vrugten hebben gemeenlyk lang-ſteelige en groote bloemen; verlangende de ſteel van zommige na dat vrugt hebben gezet, als de Bergamot Kraſane, de St. Germain, de Beurree, de Bruſſelſe Bruin enz. daerentegen zyn 'er, die de lengte haerer ſteelen hebben, voor dat de bloemen vrugten gezet hebben, als de Safferaen-peeren, Franſe Madam enz. ondertuſſen zyn de lang-ſteeligſte en grootſte van bloem in 't algemeen enkelder van bloem, en niet zoo roos-wyze als de kort-ſteelige, maer kloks-wyze nederhangende. De bloemen zullen zig beſt tot vrugtzetting ſchikken, als ze niet te ſterk doorgroeyen, om dat ze dan meer tyd van vrugt-vorminge genieten; het geen byzonderlyk bevonden word aen zodanige vrugten, welkers hout open van deelen en de bloem lang-ſteelig is; want als de ſappen te overvloedig ryzen, dan zullen de hout-ſteelen te dun verlangen, daer door ze, onmagtig zynde de overvloedige ſappen te ontfangen, verſtikken, en de kort-ſteelige geel van ſteel werden; het geen haer beiden ongezet doet afruyen. Nogtans is eene lange betempering door eene aenhoudende koude ook nadeelig, vermids ze, ſchoon de vrugten overvloedig mogten gezet zyn, na eenigen tyd dus gepronkt te hebben, gemeenlyk afruyen, dewyl ze tot geen volkomenheid konden groeyen.

Alhoewel het nuttig gebruik der gewaſſen der zelver vrugten zyn; dat van eenige gewaſſen de wortels, ſchorſſen, houtige of jeugdiger ſcheuten, bladen, knoppen, bloemen, zaeden, op- en uit-waſſen enz. zyn; zoo verſta ik door het woord van vrugt alhier, het geen de Tong op eeniger wyze kan ſtreelen; met uitzonderinge van het geen enkel en alleen tot voeding, of tot genees-middel gebruikt word: dus draegen den naem van vrugten alle ſoorten van Appelen, Peeren, daer onder de Queen, China, Oranje-appelen en Limoenen, (ſchoon deze drie laetſte eigentlyk geen vrugten van ons Land zyn) Kerſſen, Krieken, Moerellen, Perziken, Abrikoozen, Pruimen, Druiven, Vygen, Moer-, Braem- en Fraem-beziën, Ael-, Kruis- en Krake-beziën, Barberiſſen, Vleer-beziën, Kornoeljen, Miſpelen, Okker- en Hazenooten, Amandelen en Kaſtanjen; zynde deze alle vrugten van

hout-gewassen; waer by nog voege de Aerd-beziën, Meloenen en Ananassen, welke twee laetste geen vrugten van ons Land zyn, nogtans alhier zoo smaekelyk, als onder haere natuurlyke lucht-streek, konnen geteelt worden.

Dat nu alle de aengehaelde vrugten tot hout-groei, knop, bloem, vrugt-zetting en ryp-werding, min of meer, korter of langduuriger warmte nodig hebben, en op verscheide wyzen daer van moeten aengedaen worden, blykt klaer aen der zelver bloei-tyd, en de daer op volgende groei- en ryp-werdinge in de saizoenen. Dat ook de boomen aen meer of minder koude konnen wederstaen, niet alleen in hunne geslagten van Appelen, Peeren, Perziken enz. maer ook omtrent de soorten in ieders geslagt, is eene zekere waerheid: dus heeft men onder zeer koude lucht-streeken (als in Muskovien) een soort van doorzigtige Appelen, in de welke men, ryp zynde, de pitten kan zien; alwaer geen andere soorten, veel min Peeren, konnen groeyen: ook vind men op Zuidelyker, egter gants koude, plaetzen in Muskovien Moerellen; alwaer geen Kerssen nog Krieken, veel min Perziken, Druiven of Vygen zullen groeyen. Gelyk dan de Boomen en Vrugten minder koude vereissen, zoo konnen ze ook niet al te groote warmte wederstaen, daerom kan men onder veele heete Lucht-streeken, onze Aelbeziën, Appelen, Peeren, Kerssen enz., zelfs door konst, niet teelen. Onze Nederlandse lucht-streek is zeer dienstig om de voorgenoemde vrugt-boomen voort te queeken, en rype vrugten voort te brengen, in 't byzonder Aelbeziën, Kerssen, Krieken, Moerellen, Appelen, Peeren, Perziken en Pruimen: alhoewel onder de drie laetste soorten eenige zyn, die hier te Lande haere behoorelyke rypte niet verkrygen, en dus van smaekelyke sappen, om uit de hand raeu te eeten, ontbloot zyn, daerom die door het vuur, het zy gestoofd of gebraeden, haer rypte moeten bekomen, als men aen de Bonchrestien, Virgoulé, Pruimen van Damast en meer andere bevind, de welke nogtans in Vrankryk zeer smaekelyk raeu zyn: dit opmerkende komt het my waerschynelyk voor, dat de Fop-, Kamper-, Gratiool- en andere Peeren, schoon deze by ons winter braed- of stoof-peeren zyn, die haer volkomen rypte, om uit de hand gegeten te worden, niet konnen bekomen, onder andere lucht-streeken, door het meuken, aengenaemer sappen zullen verkrygen.

In 't algemeen begeeren alle de gemelde Vrugten, zelfs ook Druiven en Vygen, omtrent den bloei-tyd niet te veel, voor-al geen

geen zwaere, veel min ſlag-regens; na de zettinge veel regen, inzonderheid wanneer ze, na het maken van haer kern, beginnen te zwellen, want dan zullen ze tot meerder grootte uitzetten, het geen klaer aen de Druiven en Perziken blykt; ook begeeren ze, omtrent den tyd der ryp-werdinge, droogte om de ſappen geuriger te doen koken; voorts eene aenhoudende gematigde warmte zonder hette; zynde overgroote warmte, en nog meer hette, altyd zeer nadeelig; vermids daer door de hout-pooren intrekken, en geene genoegzaeme ſappen tot blad- en vrugt-voeding konnen ryzen; daerom is de beſchyning van geduurige Zon, zelfs aen vrugten, die eene langduurige warmte benodigen, als onze Zomers gemeenlyk niet verſchaffen, altyd ſchadelyk; want dit zal de pooren, de buiten-ſchil der vrugten te droog en parkementig werdende, doen ſluiten; daer door de wateragtige deelen, de welke van binnen de vrugt door kokinge, omtrent den tyd der ryp-werdinge, na buiten moeten geſtoten worden, niet konnen uitdampen: behalven nu dat zodanige uitdamping (of anders uitwazeming) zeer noodzaekelyk is, zoo veroorzaekt het zelve eene aengenaemheid aen het gezigt, vermids de kleinſte deeltjens zig rondom de ſchil hegten, en aldaer een waes maken, het welke den vrugten eene geur ſchynt by te zetten. Voor-al is de warmte in de voor- en na-zomer nodig, wanneer de vrugten eerder ryp werden, ſchoon het in den midden zomer en in July kouder vogtiger weer maekte: en op dat de vrugten niet van te kragtige Zonne-ſtraelen zouden worden aengedaen, zoo is het, voornamentlyk aen heining-vrugten, dienſtig, dat de zelve van eenig blad belommert worden, waer door, met meerder waes omzet, geuriger ſmaek verkrygen. Maer gelyk veel en zwaere regen in den bloei-tyd, de bloem zonder vrugt-zettinge doet afruyen, en in den ryp-tyd ſlegte vergoorde vrugten veroorzaekt, zoo is ook de te overvloedige bezetting met bladen, of belommering, nadeelig om het hout haere behoorlyke rypte, en de vrugten haere vereiſte koking te doen hebben, waer door deze, zelden na behooren ryp werdende, altyd onſmaekelyker zyn. Men moet de boomen, na vereis van zyne vrugten, op verſcheide zonne-ſtand planten en verſcheidentlyk behandelen: de geſteltheid des gronds en der plantſoenen zal de vrugten min of meer geur byzetten; ook zyn de vrugten, van paſſe ryp geplukt, van geuriger ſmaek, uitgezondert Druiven en Vygen; want de druiven, zoo lang ze opgezwollen zonder rimpels, en de vygen ſchoon gerimpelt, bui-

buiten bederving blyven, zullen over-ryp geplukt ſmaekelyker zyn; maer buiten deze moet men noit wagten om de vrugten over-ryp te plukken; want na de juiſte tyd der rypte beginnen de geurige ſappen wederom in het hout te trekken: hier van daen is het dat wel uitgegroeide vrugten, die, van geen ongedierte gebeten, buiten beweging van zelfs afvallen, noit van zoo geurige ſmaek zyn, als dat ze een dag of twee voor haere val waren geplukt geweeſt, daerenboven zyn zodanige afgevalle zomer-vrugten veeltyds meelig, beurs en van vergoorde ſmaek; en de winter-vrugten, buiten het verlies der fynſte deelen, niet zoo duurzaem: wanneer de vrugten voor den tyd, dat ze volkomen ryp zyn, geplukt worden, alsdan zyn haere ſappen niet genoeg doorkookt, overzulks zyn die van eenen rouwen ſmaek, zuur of wrang, min of meer oneetbaer, na dat ze nog langen tyd tot ryp-werding benodigt waren: om die reden zyn ryp-geplukte zomer-vrugten de ſmaekelykſte, maer die konnen minder aendrukking wederſtaen, waer door ze, by verzendinge, ſchielyk bederven: daerentegen konnen die van minder rypte meer aendrukking leiden, dewyl de broei, door zodanige drukkinge veroorzaekt, haer verdere rypte zal byzetten; ondertuſſen worden de onrype zomer-vrugten, om dat ze vroeg in den tyd ſchynen ryp te zyn, doorgaens duurder verkogt, dan ze zouden doen, als ze, eenige dagen daer na, boom-ryp geplukt waren, derhalven ſpoed zig ieder tot de eerſte verkoop; daer door zelden of noit zeer geurige zomer-vrugten, die ryp van den boom geplukt, en kort daer aen gegeten, het beſte zyn, om geld konnen gekogt worden; voor-al niet als ze van verre moeten toegevoert worden. De meeſte zomer-vrugten geven zigtbaere tekenen om geplukt te worden; maer de tekenen, om na de pluk geurigſt gegeten te worden, zyn zoo zigtbaer niet, vermids ze van haere behoorlyke rypte tot dat beginnen beurzig te werden, zeer weinig tuſſen-tyd laten. Zy hebben digt by de ſteel de geurigſte ſappen, en zyn doorgaens van geuriger ſmaek, wanneer den inbyt van den ſteel na boven geſchied, dan wanneer van boven, of de kruin, tot de ſteel: ook word de eerſte rypte digt by de ſteel beſpeurt.

Veele vrugten verkrygen haere rypte op den boom zonder verdere meukinge, dog de meeſte Herfſt- en alle Winter-vrugten verkrygen haere geurige ſappen, na dat ryp geplukt nog eenigen tyd meuken, het geen van de eene min, en de andere meer is. Maer vermids de Herfſt- en Winter-vrugten in haere ſoorten op ee-

eene tyd van de boomen geplukt worden, en nogtans alle niet te gelyk ryp werden, zoo is het niet vreemd, dat de eene van meerder geur en duurzaemer zyn dan de andere, wezende ook de teekenen van haere juiste rypte minder kennelyk, als van de Zomerpeeren en Appelen; weshalven men de pluk-tyd zoo haest waerneemt, als de zelve in stil weer beginnen te druipen. De algemeene teekenen van de rypte der vrugten zyn, dat ze, by haere vereiste koleur, glanssig zyn, en eene aengenaeme dunnigheid, ook de ondoorzigtige eenigzins als doorzigtige aen het oog vertoonen: voor-al moet men op de glans agt geven, want die, na dat de vrugten over-ryp werden, meer en meer verdwynt: egter kan men zig omtrent deze tekenen somtyds bedrogen vinden; inzonderheid aen de Perziken, waer onder men van zodanigen gepluk dikwils eenige heeft, die, door te lang leggen, murw, taei en onsmaekelyk werden; en andere zoo over-ryp, dat ze zig schielyk ontlossen: welke beide niet zoo geurig zyn, als die met een dag of vier en twintig uuren meukens haere behoorlyke murwte verkrygen. Alhoewel de drukking aen alle vrugten nadeel doet, zoo doet ze het ook voor-al aen de Perziken, die daer door zeer haestig tekenen van bedervinge geven; nogtans word men somtyds daer toe genoodzaekt, om van der zelver rypte, door het gevoel, verzekert te zyn: men moet dan omtrent het drukken van deze en andere vrugten voorzigtig te werk gaen, en zulks daer ze eerst murw werden, verrigten; dat is aen Perziken en Abrikoozen op de naet digt by de steel: dog het voorzigtigste, zekerste, en minst vrugt-schadenste is, de zelve met eene volle bolle hand te bevoelen, of ze haer zonder drukkinge gemakkelyk van den steel ontlossen. Niet alleen is de drukking, maer zelfs eene zagte behandeling nadeelig, vermids daer door min of meer de waes benomen word; daerom moet men, in het plukken, zelfs de Perziken zagtelyk behandelen, en als men na de pluk der zelver wolligheid rondom haer schil met een zagt wolle lapje beneemt, zullen ze aengenaemer koleur verkrygen.

De vrugten in klei- of zand-gronden gegroeit, daer van zyn de grootste in haer soort gemeenlyk de smaekelykste: derhalven zyn de grootste Perziken, die aen den zelven boom met kleinder gegroeit zyn, altyd de smaekelykste; en de kleine zelden van geurige smack: daerentegen zyn de kleinste Abrikoozen veeltyds de smaekelykste; zoo is het ook met de Pruimen; mits dat de kleinte niet door de te groote menigte aen den boom veroorzaekt word.

Ondertuſſen zyn alle de grootſte vrugten niet altyd de ſmaekelykſte, in tegendeel zyn die veeltyds vois, zoo als de meeſte doen, die den naem van dubbeld dragen, uitgezondert Perziken en Riet-peeren, die beter zyn als de enkelde: maer dubbelde Aegten, Guldelingen, Nooten enz. zyn veel ſlegter als enkelde: wanneer ik dan hier boven zegge, dat de grootſte vrugten de geurigſte zyn, zoo verſta ik daer door van het zelve ſoort aen eenen boom gegroeit; en dus zyn van het ſoort van kleine hoogrood graeuwe gevlekte Aegt-appelen de grootſte, aen den zelven boom gegroeit, de ſmaekelykſte.

Vrugten van overlaede boomen zyn noit van zoo geurigen ſmaek, zelfs dikwils ſmaekeloos. De vrugten, die kort, na dat ze geplukt zyn, moeten gegeten worden, als zonder meuken haere geurige ſappen verkrygende, hebben de zigtbaerſte tekenen om op haere juiſte tyd te konnen geplukt worden; zoo moeten Kersſen en Krieken zwartagtig bruin, hoog en minder bruin, hoog en ligter rood, rood en wit bond koleurig zyn; ook zommige wit na haere ſoorten, alle met eene glans bezet; hier na kan men van haere rypte oordeelen, maer het eene ſoort is van vaſter, min ſappiger vlees, als het andere, en zulks wel na dat, ryp geplukt zynde, langer na malkander van den boom kan gegeten worden.

Moerellen zyn alle een-koleurig, en ryp zynde van een glansſig zwartagtig bruin.

Moerbeziën, hoewel niet zoo doorſchynend of helder glanſſig als Moerellen, zyn ryp van een glimmend zwartagtig bruin, welkers glans, over-ryp zynde, meer en meer verdooft, zelfs tot goor-werden en ſchimmelen: ondertuſſen vallen deze ligtelyk van den boom af.

Fraem- of Hinne-beziën zyn hoog-rood, en minder glanſſig, maer eenigzins wolliger.

Braem-beziën zyn purper-blaeu, zeer glimmende, en meer als Moerbeziën.

Krack-beziën zyn donker hoog-blaeu.

Zwarte Aelbeziën glanſſig git zwart: deze vergooren overryp zynde, wanneer ze van haere riſten ontloſſen.

Witte Aelbeziën zyn ontrent vlees-koleurig.

Roode Aelbeziën zyn hoog helder rood. Deze beide zyn zeer glanſſig en doorſchynende van karls

Barberiſſen zyn min ſappig en dik-velliger, kleinder, langagtig en dunder als Aelbeziën, gevolgelyk niet zoo doorzigtig; maer

maer moeten eene aengenaeme roode glansſige koleur hebben, als ze ryp zyn.

Vleer-beziën zyn zwart-bruin.

Kornoeljens zyn hoog-rood.

Abrikoozen, daer van zyn drie of vier ſoorten, onder welke geelagtig wit-blozende van koleur zyn, maer de beſte zyn blozend-Oranje met donker-bruin-roode vlekken en ſtippen.

Pruimen zyn van verſcheide koleuren, als hoog- en ligt-geele, blaeuwe, violette, roode, roodagtige, beſpikkelde bonte, groenagtige, onder de welke zommige van zeer ſappig, min ſappig, vaſter en min ſmeltbaer vlees zyn: de ſappige moeten eene helderheid door de ſchil vertoonen, ook moeten ze alle eene glansſige doorſchynentheid op haer waes hebben; waer van de Pruimen en Druiven meer als andere vrugten aengedaen worden.

Perziken; wegens deze zyn alle lekker-tanden niet eens van verkiezinge; zommige oordelen de zelve beter als ze boom-ryp geplukt en dus gegeten worden; dog andere meenen dat ze, na een dag of anderhalf meukens, haere geurigſte ſmaek bekomen: hier voor is gezegt, dat men uit de tekenen haere juiſte rypte niet zeker kan onderkennen.

Druiven zyn van verſcheide ſoorten, als witte, donker bruin, en ligter bruin-blaeu, rood-bonte enz. ook van meer of min vloeibaere en haeſtig ſmeltende ſappen; waer na, ook na dat ze ryp zyn, van min of meer doorſchynentheid van karl zyn: de zelve konnen niet te over-ryp wezen, want zoo lang de ſteelen niet dorren, en haere beziën vol uitgezwollen zonder rimpels blyven, worden ze aen den ſtok hoe langer hoe beter.

Vygen, tot rimpelens ryp gewerden, zyn het ſmaekelykſte, hoewel niet zoo aengenaem voor het oog.

Kruis-beziën, zyn geelagtige, witte, roode, bonte, en glansſig doorſchynende van bruinagtige karls.

China-appelen zyn bly hoog-rood, helder, glansſig: zoo zyn ook de

Oranje-appelen, met dit onderſcheid, dat dit rood na den geelen is trekkende. Wanneer der zelver glans begint te verdoven, dan zyn ze reeds zonder ſappen.

Limoenen zyn bly-glansſig-geel. Als deze koleur in een hooggeele na den bruine begint te veranderen, dan zyn haere ſappen reets ingetrokken.

Groote Nooten; haere bolſters beginnende te reiten, en vol-

komen open berſtende, dat de nooten zig vertoonen, dan zyn de olie-deelen reets te veel verdikt.

Karſtanjens zyn gelyk de groote Nooten.

Haze-nooten, der zelver bolſter werd geel.

Quee-peeren zyn geel, reuk van haer gevende.

Omtrent de Zomer-peeren en Appelen kan men op de veranderinge der koleuren geen vaſte ſtaet maken, en nog minder de juiſte tyd der rypte van de Herfſt- en Winter-vrugten onderkennen, vermids die door te leggen meuken haere geurige ſappen verkrygen.

Miſpelen worden met de laetſte appelen en peeren geplukt, en in het leggen beurs, het geen haere rypte is om gegeten te worden.

De tekenen van het ryp zyn der vrugten van Kruid-gewaſſen zyn zeer kennelyk.

Meloenen worden geſneden, als de ſteel in de rondte begint los te berſten; zynde de zelve, na twee of drie dagen meukens, ſmaekelyker, dan wanneer ze op den berg geheel van den ſteel ontloſſen.

Aerd-beziën moeten zeer glimmend en eene aengenaeme murwte vertoonen: dus ryp geplukt konnen ze geen dag langer duuren.

Ananaſſen zyn ryp, als ze hoog-glimmend geel, en boven op haere knobbels bruinagtig geel worden: wanneer ze groenagtig, eenigzins doorſchynende zyn, zyn ze te veel bevogtigt gewerden.

Vrugten, die in haere verrottinge zuuren, zyn verkoelende, van welke de vol-ſappige zeer haeſtig paſſeeren; gevolgelyk zyn deze in warm weer, in eene leege maeg matig gegeten, zeer gezond; dog op eene volle maeg zeer ongezond, voor-al zodanige, die niet vol-ſappig, maer van ſnybaer vlees zyn; om dat die langer in de maeg blyven en aldaer geſting veroorzaeken, het geen de lucht in het lichaem onbedenkelyk veel doet vermeerderen, daer van winden en uitſpanningen voortkomen.

Vrugten, die in haere verrottinge niet zuuren, zyn verwarmende.

De verſcheidenheid der ſoorten in ieder geſlagt van vrugten, uit zaed voortgekomen, word door een iegelyk geboren, die aen zodanig eene uit zaed verkregen vrugt, by hem onbekent, na zyn welgevallen eenen naem geeft, ſchoon die van oude tyden bekent mogt wezen; ondertuſſen is de ſmaek zeer verſcheiden; ook verkrygen een en de zelve vrugten, ſchoon van de eige plantſoenen, niet even veel ſap en geur: insgelyks geven de lucht-ſtreeken en gronden dikmael verandering in de geurigheid

heid der ſappen, zelfs is 'er onderſcheid wanneer de vrugten, na genot van eene voorbarige Lente, wenſelyke Zomer of Herfſt, vroeger of later gerypt zyn. Men zal zig niet verwonderen over de verſcheide benaemingen der vrugten, als men in aenmerkinge neemt dat in het eene Land, Stad, Dorp, of gehugt de naem van een en de zelve vrugt geheel verſchillig is, zelfs met eene onderſcheide beſchryvinge, ſchoon de vrugt gants geen twyffel veroorzaekt: derhalven zal men, op het zeggen van andere aengaende den naem of proef der vrugten, by het planten van boomen, niet te werk gaen; maer zulks om zeker te zyn op eigen proef verrigten. Zodanigen verſchil vind men ook onder de Franſe Schryvers: de Autheur van het boekje genaemt *Inſtruction pour connoiſtre les bons Fruits* zegt *L'Oragne Rouge d'un gout tres relevé excellente. Certeau d'Eſté, la belliſſime, la belle & bonne; la Bernardine Excellente: la Jargonelle tres bon*; en van deze zegt de Schryver van *le Theatre du Jardinage*; *Excellent qui a le gout relevé*; en Quintinye getuigt van alle deze *Outre les Méchantes Poires que je ne connois pas, voicy une liſte particuliere de celles que je connois pour ſi mauvaiſes, que je ne conſeille á perſonne d'en planter:* en de Schryver van *l'Abregé des bons Fruits* zegt *la Robine a la chair dure:* Quintinye daerentegen *la chair eſt caſante ſans eſtre dure:* gelyk ze nu, volgens dit getuigen, omtrent de ſmack verſchillen, zoo doen ze ook omtrent de naemen, gedaenten, en tyd van ryp-werdinge, en zulks niet alleen wegens de Peeren, maer ook alle andere vrugten.

II. HOOFDDEEL.

Van de Peere-boomen en der zelver Vrugten.

Onder de Peere-boomen zyn zeer hooge opgeſchote boomen, welkers wortels dieper in den grond zinken, als de Appelboomen, want die uitgebreidender kroon-takken maken. Het is de Peere-boomen meer als andere Vrugt-boomen eigen, dat de ſmackelykſte vrugten aen quarlagtig hout-gewas groeyen, het geen veeltyds met afkankerende takken bezet is, daer door zelden groote boomen werden.

Het hout der Peere-boomen is roſagtiger, langdraediger en niet zoo warrig als van Appel-boomen; ook is het met meerder

vogt bezet, en de schors dikker, drooger en met meerder opscheurende reeten. De bladen zyn langer, puntiger, dikker, en glad-glimmender.

De vrugten zyn lang-ronder en spits-puntiger na de steel, ook langer van steel.

Het Peere-boomen-hout word meer tot werk-hout gebruikt als het Appel-boomen, maer is niet zoo goed tot brand-hout, als wezende van minder en niet zoo langduurige hette.

Onder de Vrugt-boomen vind men 'er geen die zoo veele veranderde soorten uit zaed voortbrengen, als deze; derhalven moet men op deze plantsoenen zeer oplettende zyn, ten einde ze in de verentinge niet verbasteren, maer haere geurige smaek behouden, of verbeteren, en wyders goed hout-gewas verkrygen: zynde het aen deze boomen baerblykelykst dat het plantsoen zig niet altyd schikt na het Ent, maer dat het Ent veel aenneemt van den aerd der plantsoene.

Der zelver vrugten worden onderscheiden in Zomer-, Herfst-, en Winter peeren: en deze ieder wederom in drie soorten, als in boteragtige peeren, welkers vlees zagt en smeltbaer is: in karlagtige, die niet zoo zagt en smeltbaer zyn: en in een derde soort tussen die beide, welker vlees niet zoo zagt en smeltbaer als van de boteragtige, en niet zoo krakende in den eet als van de karlagtige is. Ook worden deze soorten onderscheiden in Tafel- en Stoof- of Braed-peeren. Tafel-peeren zyn zodanige, die, raeu uit de hand gegeten, geurige sappen hebben, welke geur ze op den boom, of in het leggen vloeibaerder en geuriger werdende, verkrygen. Stoof- of Braed-peeren bekomen haere eigentlyke rypte, of geurige sappen alleen door het vuur: zynde raeu van eenen rouwen wrangen smaek: daerentegen zyn de Tafel-peeren ook uitstekende smaekelyke braed- of stoof-peeren.

Dit in het algemeen voor-af gezegt hebbende zal ik tot de hoedanigheid van eenige Tafel-peeren overgaen.

Citroen de Sirene is een peer van eene gemeene grootte, langagtig dik, niet spits by de steel; de schil dik en vol bruinagtige stippen; ryp zynde geelagtig van koleur, karlagtig van vlees, en van de eerste zomer-peeren; daerom en anders niet waerdig geplant te worden: hebbende eene gemeene zoet-smakende sap; dog werd, over-ryp zynde, meelig: maekt weinige en slegte wortels, nogtans kragtig hout-gewas: om welke redenen zeer veel tot plantsoenen gebruikt en verent word: des zelfs knoppen zyn

zyn taemlyk groot, van voren puntig, en geeft uit ieder twaelf bloemen, die aen ſteeltjens van eene bequaeme lengte nevens een hout-blad geplaetſt ſtaen.

Vroege Zuiker-, of *Honing-peer* is van het kleinſte ſoort van peeren, dog een groote draegbaere boom met weinige wortels; rypt te gelyk met de Citroen de Sirene, daerom veel tot verkoop geplant word; is van ſlegte geur, en ſchielyk meelig.

Graeuwe Zuiker-peer, by de Romeinen *Pyrum Falernum* (*a*), was by ons van ouds zeer geroemd, dog is nu door onkunde of onagtzaemheid der Boomqueekers verloren, vermids ze tot des zelfs entinge ſtrydige plantſoenen gebruikt hebben: het was eene peer niet van de grootſte, en ryp zynde eenigzins geelagtig roodblozende met graeuwe vlekken, of wel in het geheel graeuwagtig geel rood-blozende, middelmatig rond, na de ſteel ſpits toelopende, over-ryp haeſtig beurs, zelfs aen den boom; anders van ſmaek vol van geurig ſap: zynde tuſſen de boter- en karlagtige peeren: het wierde een hooge, groote, ſterk gewortelde, en, bejaerd zynde, zeer draegbaere boom.

De hedendaegſe Zuiker-peer is niet zoo geurig van ſap, en daerenboven het afkankeren der takken veel meer onderworpen: zulks minder waerdig om geplant worden.

De knoppen der Zuiker-peeren zyn lang, dun, en verlangen haer merkelyk in den groei met dunne ſpits-toelopende punten: uit ieder knop komen gemeenlyk agt bloemen voort, welkers ſteeltjens kort en weinig langer als de ſteeltjens der Bergamotpeeren zyn.

Franſe Madam Supreme, by de Grieken Μυράπιον, ook *Onychinum* genaemt, en aldus by de Romeinen geheten, is van de allerbeſte zomer-peeren, van een vol-ſappig, boteragtig ſmeltende vlees, zynde eene groote langagtige peer, aen de eene zyde roodagtig gekoleurt: wanneer haere helder groene koleur geelagtig werd, dan is ze altyd beurzig, zelfs op de boom; en als te hard, dan heeft ze weinig geur. Vermids ze van hard zeer ſchielyk beurzig werd, en weinig tuſſentyd voor haere geurige ſmaek heeft, zoo moet omtrent het plukken naeukeurig agt gegeven worden, met geſtadig zodanige te plukken, die twyffelagtig geel werden,

(*a*) Zie de Aentekeningen van Bodaeus over THEOPHRASTUS *Hiſtor. Plant. lib.* 4. *cap.* 6. *pag.* 395. *col.* 1. wyders zyn de Latynſe benaemingen van eenige volgende Peeren van den zelven Schryver ontleent, en ter boven gemelde plaetze te vinden *Pag.* 395. & 396.

den, welke van passe rype peeren, ongemeen kruid-sappig van smack zyn: op die wyze kan deze peer eenige weeken van den boom gegeten worden; dog is niet bequaem tot verzendinge, om dat, wanneer van bequaeme rypte tot den eet geplukt is, binnen vier en twintig uuren beurzig werd.

Deze boom is doorgaens van een slegt gestèl, met omgekrulde groeyende, afkankerende en dood-toppige takken, daer van het plantsoen veeltyds de oorzaek is: de Knoppen komen de eerste tot zwelling, zynde dik, groot, puntig en graeugeelagtig; ieder der zelver geeft gewoonlyk twaelf groote rondbladige bloemen, die lang-steelig en kloks-wyze neder hangen.

Franse Kaneel-peer, by de Romeinen *Pyrum Lacteum*, is karlig, vol geurig sap; van boven een weinig dik-ronder als de graeuwe Zuiker-peer, ook korter en schielyker spits-puntig tot de steel; ryp zynde geel van koleur met bruinagtige stippen, en de beste soort graeu-vlekkig door het geel, dik-schillig en eenigzins musquerende van smack.

Deze boom werd taemlyk groot en van een goed gestel; verkrygt veele wortels, daerom zeer bequaem tot eenen hoog-stam: de Knoppen zyn niet zoo groot als van de Madam of Saffraenpeer, egter van de grootste, van voren puntig, en graeu van koleur; geven gewoonlyk uit ieder agt bloeisels, welkers bladertjens van voren en agteren spits toeloopen, en open zynde vlak sterre-wys op bequaeme lange steeltjens vertoonen.

Saffraen-peer, by de Romeinen *Pyrum Nardinum*, in Vrankryk *Saffran d'Automne*, en in Braband *Zomer-gratiool* genaemt, is van de grootste soort van peeren, dik, lang en bultig, niet spits aen den steel; ryp zynde geelagtig en rood-blozende, zwemende in alles na de Bonchretien: wyders dik-schillig, van binnen grofkarlig, en vol van zoet sap, het welke door de zwavelige daerygronden meer geur verkrygt.

Deze boom maekt een goed gestel, en wil wel tieren in Steden, daer de zelve geuriger en draegbaerder zyn: de Knoppen zyn na die der Franse Madam-peeren de grootste, niet zoo dik, en een weinig spits-puntiger; geraken als deze van de eerste aen 't zwellen, en geeft ieder zes bloemen aen lange steeltjens, zelfs langer als die der Franse Madam; de bloem-bladertjens zyn niet zoo rond, en hangen daerom zoo kloks-wyze niet.

Poire d'Oragne; hier van zyn veele soorten, alle van de kleinste soort

ſoort van Peeren; de beſte zyn rond, en geel geſtipt, dik-ſchillig, en van een ſterk musquerend water-zoet ſap; ook doorgaens zeer draegbaer; daerom deze hier nog plaets geve.

Poire la Reine, by ons, om des zelfs ongemeene draegbaerheid, *Gezegende Peer* genaemt, is van grootte als de Zuiker-peer; dog niet zoo dik, ook puntig aen den ſteel, van koleur geelagtig met een aengenaem rood aen de eene helfte, na dat min of meer op de Zon gehangen heeft, zynde die daer van beſchenen is de geurigſte; wyders karlig, vol van geurig eenigzins musquerend ſap, dik-ſchillig, en het beurs werden zeer onderworpen; zelfs aen den boom als ze boven haer tyd hangt, derhalven moet men zeer oplettende zyn om dien op de juiſte tyd te plukken, wanneer na veeler oordeel eene van de allerſmaekelykſte peeren is; dog men kan zig in het plukken zeer bedriegen, want het gebeurt dat men die, na by geel gewerden, nog hart en onſmaekelyk bevind, en een weinig langer wagtende beurzig: haere rypte begint in het laetſte van Auguſtus, en kan zes weeken vervolgens van den boom gegeten worden.

Deze maekt in eenen goeden grond een goed ſtel, en taemlyk grooten boom; maer om dat dagelyks moet geplukt worden, plant men die gewoonlyk laeg-ſtammig: de Knoppen zyn kleinder, als van de Saffraen-peer, maer anders van gelyke gedaente; ieder geeft insgelyks zes bloemen; de bladertjens zyn kleinder, en de ſteeltjens korter; bloeyen eenigzins kloks-wyze, dog niet gants open.

Rouſſelet is een klein rond peertje, van koleur hoog rood, van ſmaek omtrent als de Gezegende peer, dog meer musquerende, daerom veele dit Rouſſeletje verkiezen; is dik-ſchillig en niet draegbaer.

Bergamot is de algemeene naem, by ons ook *Maetjens peer*, en en om de geur *Zoppe de groen*; by de Romeinen *Pyrum Regium* genaemt; deze is niet groot, platagtig rond by de kruin, de ſteel een weinig ingeduwt, van koleur groen-ſpikkelig, en van eenen ongemeenen, vol-ſappigen, ſmeltende geurigen ſmaek, hier van is eene ſoort, die niet zoo geel in het leggen en noit meelig werd, dog nu weinig meer te vinden, naerdien even als de Graeuwe zuiker-peer door onagtzaemheid der Boomqueekers verloren is: die men nu heeft, is veel grooter, min-ſappig, en werd gemeenlyk, in het meuken, beurzig. Het komt my niet onwaerſchynlyk voor, dat deze peer uit Turks-Azie oorſpronkelyk, en haere

re regte naem *Begarmot* is, het geen eene *Heeren-peer* betekent, om dat alle peeren in ſmack te boven gaet, daerom ze by de Romeinen den naem van *Konings-peer* droeg. De Bergamotten, of Begarmotten, verkrygen haere geurige ſap, na een weinig van den boom geplukt, gemeukt te hebben. Het werden doorgaens taemelyke groote boomen, dog zyn niet zeer vrugtbaer.

Beuré, of *Boter-peer*, ook *Poire d'Anjou*, *Poire d'Amboiſe*, en in Normandie *Iſambert le bon*, en *Giſambert*, is van eene ongemeene fyn-geurige ſappige ſmaek, en de grootſte der Boteragtige peeren, zeer dun-ſchillig, en van een ſmeltend vlees, het geen ze, na eenigen tyd van den boom geplukt te zyn, in het leggen bekomt. Indien deze peer twee of drie maenden vroeger rypte, mogt ze met regt voor de beſte van alle peeren gehouden worden; maer nu ze in een kouder ſaizoen komt, en van zeer koude natuure in ſmaek is, werd des zelfs geurige ſap onſmaekbaerder: ook verandert haer koleur en ſmaekelykheid na het plantſoen daer ze op geënt is; de beſte ſoort is graeu kaneel-koleur, en hoe meer daer van verſchilt, hoe ſlegter ze van ſmaek is.

Maekt eenen quarlagtigen boom, welker takken veeltyds afkankeren, daerom moet men geen Hoog-ſtam daer toe verkiezen; anders wortelt die zeer wel in den grond. De Knoppen zyn taemelyk groot en dik, van voren puntig en bruin na den geele, uit welke vyftien en zeſtien, ook dikmael een en twintig bloemen voortkomen, zynde der zelver ſteeltjens niet lang; zoo dat rooswyze vertoonen, verlangende de ſteelen der bloeiſels met den groei.

Poire Sinjoor, ook *Beure blanc*, *Poire de Neige*, *Poire de St. Michel*, *la Bonne Ente*, *Poire a Courte Queuë*, en *Citron de Septembre*, is de zelve: ſomtyds qualyk *Doyenné*, en *gros Doyenné* genaemt; is eene grootte, dikke, weinig dun na de ſteel aflopende, wateragtig-zoete, en ſappige peer, des zelfs koleur geel met ſtippen: deze is goed tot verkoop, maer onwaerdig om van eenen Liefhebber tot eene Tafel-peer geplant te worden.

Graeuwe Poire Sinjoor, of *Doyenne*, is van grootte en gedaente de kleine ſoort van Poire Sinjoor gelyk, van koleur graeu ros als de Beuré met veele zwartagtige vlekken, dun van ſchil en vol-ſappig, van ſmeltend geurig vlees, gelyk de Beuré, voor welke zommige deze verkiezen, om dat na hun oordeel fynder van ſmaek en niet zoo verkouwende is. Veele dezer peeren hebben, in de eerſte jaeren van haeren Ent-groei, niet zoo geurigen ſap, en in ſmaek veel overeenkomſt met de Poire Sinjoor; dog

wer-

werden vier of vyf jaeren daer na, van jaer tot jaer, beter en van geuriger ſap.

Het hout is, als van de Poire Sinjoor, geelder, dunder, en niet zoo doornig nog kankerig als de Beuré; werd ook geen groote boom: de Knoppen zyn niet zoo groot, dog na advenant een weinig dikker als de Beuré-knoppen, anders van bloeiſel, ſteeltjens enz. daer aen gelyk.

Poire St. Germain, ook *Poire de l'Arteloire*, en *Inconnue de la Fare*, is eene langagtige peer van de grootſte ſoort, na de ſteel dunder, dog niet ſpits; de ſchil niet dik, maer groen met ſtippen, vol zoet-geurig ſap; het vlees niet zoo zagt ſmeltende als de Beuré; nogtans werd die onder de ſmeltende en boter-peeren geſtelt: verkrygt haeren geurigen ſmaek na het plukken, waer omtrent het plantſoen groote veranderinge geeft, en wel zodanig dat op zommige gants laf en onſmaekelyk is; ook word deze boom beter in opene lucht, als tegen muur of ſchutting geplant; en groeit met regte opſchietende takken. Wanneer deze peer niet overtydig geplukt, en daer na wel bewaert word, kan die tot in Maert duuren; maer wanneer tot geel-werden aen den boom blyft hangen, dan verrot die zeer ſchielyk, en heeft gewoonlyk in December gedaen.

De Knoppen zyn taemlyk groot en dik, die haer niet puntig, maer plat van boven, en als inkrimpende openen, waer uit, als de Beuré, vyftien, zeſtien, ja tot een en twintig bloemen aen korte ſteelen voortkomen, en haer roos-wyze vertoonen; verlangende de ſteeltjens met den aenwas der vrugt.

Bergamot Craſane is eene ronde, en aen den ſteel een weinig puntige peer, van matige grootte; zynde grooter en niet plat rond als de gemeene Bergamot: de beſte zyn van koleur graeuros als de Beuré; ook zommige bruin groen met roſſe ſtreepen en vlekken: beide vol van zeer aengenaem geurig ſap, en zagt ſmeltend vlees, het geen ze verkrygt na dat van den boom geplukt is, en als dit niet overtydig geſchied, kan ze ſomtyds in January gegeten worden.

De Knoppen zyn grooter, roſagtig, puntiger, en niet zoo dik als van de gemeene Bergamot; geven gemeenlyk tien bloemen, welkers bladertjens grooter, ronder, na de ſteel ſmalder, en de bloemen lang-ſteeliger zyn als de Bergamot; daerom openen deze bloemen haer niet zoo roos-wyze, maer vlakker.

l'Echaſſerie is van de kleine ſoort, rondagtig en van dikke

ſchil: als de voorige op zyn tyd geplukt, kan die tot in Maert duuren.

Virgoulé is eene langagtige peer van matige grootte; dik van ſchil, niet karlig, ook niet boteragtig ſmeltende.

Van de voornaemſte Tafel-peeren verſlag gedaen hebbende, zal ik tot eenige ongemeene wel ſmaekende Stoof- en Braed-peeren overgaen: zynde daer toe ook alle Tafel-peeren zeer bequaem, wanneer die, een weinig voor dat raeu tot den eet ryp zyn, geplukt worden: inzonderheid *Graeuwe Zuiker-peeren*, *Franſe Kaneel-peeren*, *Gezegende peeren* enz.

Dubbelde Rietpeer, by de Romeinen *Pyrum Signinum*, is onder de grootſte ſoort van peeren, na de ſteel puntig aflopende, van eene graeuwe kaneel koleur, niet karlig, ook niet van ſmeltend vlees: werd na het plukken murw en ſappig, dog wat trekkende, daerom de keurige Liefhebbers dien niet onder de tafel-peeren ſtellen; maer het is de beſte peer van allen om in meel te bakken, of te laten droogen; daerom men van deze vrugt moet planten.

Wanneer in eenen goeden grond en op een bequaem plantſoen geënt is, maekt het een zeer goed ſtel, en groote waſſelyke draegbaere boom.

De navolgende winter Stoof- of Braed-peeren bekomen hier te Lande door te meuken in het leggen geene zoo vloeibaere, ſmaekelyke ſappen om raeu gegeten te worden; maer behouden altyd eene wrangagtige eenigzins trekkende onrypheid, die door het vuur benomen word.

Poire de Bon Chreſtien of *Anguiſſe-peer*, by de Grieken Ταλαντιαῖον ἄπιον, en by de Romeinen *Muſleum* genaemt, is in Vrankryk de eerſte van alle Peeren, dog wil by ons tot geen volkome rypte om ſmaekelyk raeu uit de hand te eeten, komen; daerom ſtelle dien onder de Winter Braed- of Stoof-peeren.

Kamper en *Kamper Venus-peer*, by de Romeinen *Pyrum Venereum*, is de zelve; zynde de eene van aengenaemer blozender koleur als de andere, daer van het plantſoen de oorzaek is: voorts matig van grootte en dikte, langagtig, na de ſteel verdunnende: dit is de beſte ſtoof-peer, en werd in het ſtoven rood zonder iets by te doen.

Als deze op goede plantſoenen geënt zyn, werden het taemelyke groote, wel-geſtelde boomen, die draegbaer zyn: het welke niet gedaen zynde, maken het qualyk geſtelde boomen, welkers takken meeſt afkankeren.

Laeuw-

Laeuwjes-peer is eene kleine langagtige peer; in het ſtoven na by de Kamper-peer komende, en mede rood werdende. Maekt eenen goeden grooten boom, die ongemeen draegbaer is.

Foppen-peer is van eene aengenaeme blozende koleur; grooter en dikker als de Laeuwjes-peer; en korter en ſpitſer, na de ſteel aflopende, als de Kamper-peer, maer even van zoo goeden ſmaek; konnende langer als die beide duuren. Deze boom is by uitnemendheid draegbaer, en daerom word ze noit groot.

Maegden-peer is dik, ronder als de Kamper-peer, en niet zoo dun na de ſteel aflopende; van koleur ros-graeu zonder eenige blozendheid, van ſmaek taemlyk geurig na by de Foppen-peer; kan duuren tot by April. Maekt een goed ſtel en grooten boom, maer niet van de draegbaerſte.

Winter-Gratiool is eene groote, dikke, ronde peer, kort-puntig aen den ſteel; van koleur bleek groen met een weinig blos; van karlagtiger grover vlees als de vier voorſchreve; ook is het jeugdig hout dikker, breekbaer en min buigzaemer: voorts ongemeen draegbaer, daerom geen groote boom werd; en vermids deze peer zeer groot werd, is die beter op laeg- als op hoog-ſtam.

Schoon deze van minder geur is als de voor beſchreve peeren, nogtans is ze waerdig om geplant te worden, byzonderlyk voor die vrugten verkopen, om dat die zeer oogzienlyk is, en weinige, door des zelfs dikte en grootte, de mande vullen.

III. HOOFDDEEL.

Van de Appel-boomen, en der zelver Vrugten.

Het is met de Appel- als met de Peere-boomen, dat de geurigſte vrugten aen de quarlagtigſte boomen groeyen, welkers takken het afkankeren zeer onderworpen zyn, als by uitnementheid de Reinetten en Goud-pippelingen aenwyzen.

De Appel-boomen groeyen niet zoo naeld-agtig regt op als de Peere-boomen; maer met uitgebreider ronder kroonen; ook zyn der zelver wortels meer uitgebreid, en niet zoo diep in de aerde nederwaerts groeyende: de Schors is effender, gladder, min ingekorven, dunder en met meer vogt: het Hout vaſter, warriger, niet zoo ros, en met meer vogt; ook van heeter brand als het Peere-boomen-hout: de Bladen niet zoo ſmal, langagtig

en glimmend glad; maer ronder, dunder en wolliger: de Vrugten zyn hoog of laeger rond, niet aflopende nog ſpits by de ſteel; maer aen de kruin en ſteel meer of min plat; ook is de ſteel inwaerts de vrugt; die niet zoo vol geurig ſap, maer in het geheel drooger is; inzonderheid de zoete Appelen: ze begeeren zoo veel warmte niet als de Peeren, zelfs de Reinetten en Goudpippelingen niet, daerom zyn ze doorgaens ſmaekelyker op Hoog- als Laeg-ſtam, en noit van goede ſmaek tegen op Zon ſtaende muuren en ſchuttingen.

Men vind Peeren, die onder onze luchtſtreek haere behoorlyke rypte niet verkrygen; maer onder de Appelen kenne ik geen ſoorten, die hier te Lande niet volkomen ryp werden.

Het geen wegens het voortteelen en verkiezen van bequaeme plantſoenen na ieders eigenſchap omtrent de Peeren gezegt is, moet ook aengaende de Appel-boomen in agt genomen worden; maer de zelve begeeren geene zoo eenpaerige Zomer-ſnoeijinge tot draegbaerheid.

Men kan op het getuigenis der Schryvers wegens de ſmaek, ſoorten en benamingen der vrugten niet zeker zyn, om dat even als van de Peeren gezegt is, met den anderen verſchillen, en de naemen, na ieders welgevallen, gegeven en verandert worden.

Alle Appelen, die men *dubbeld* noemt, zyn voiſer en onſmaekelyker, als dubbelde Reinetten, Pippelingen, Aegten, Guldelingen, enz. Ook vind men van de zelve oneindig veel ſoorten; om dat een en de zelve vrugt, door veranderinge van plantſoenen, gronden, en lucht-ſtreeken, meer of min in ſmaek verſchilt.

In het algemeen zyn 'er weinige Appelen uit te zonderen, die niet door eenen Liefhebber tot eigen menagie mogen geplant worden: ondertuſſen zyn de beſte Zuure Tafel-appelen.

Aegten, dubbelde en enkelde; de Dubbelde is vois en van weinig geur: de Enkelde is rond, hoog-rood, en graeu-vlekkig; zynde by my geen geuriger zuure appel bekent, niet alleen om raeu, maer ook op allerlei wyzen geſtooft, gebakken en gebraeden gegeten te worden: dog het is te beklagen dat dit allerbeſte ſoort van de geurigſte Aegten, door onagtzaemheid en onkunde der Boomqueekers in ons Land weg-geraekt en niet meer te koop is.

Deze boomen aerden niet op Laeg-ſtam, veel min aen ſchutting: voorts maken ze dun hout, by na als de Kannetjes-appels, dog op goede plantſoenen geënt taemelyke groote boomen met

ſmae-

ſmaekelyke vrugten; maer die hedendaegs by ons verkogt worden, zyn het afkankeren zeer onderworpen, ook werden der zelver jonge ſcheuten dood-toppig, verſterven jaerlyks, en geven geene zoo ſmaekelyke, geurige, van binnen goud-geelagtige vrugten.

Goud-pippelingen: daer van is de kleinſte ſoort, een weinig hoogagtig rond, de beſte; deze zyn, na myn oordeel, niet zoo kruidig van ſmaek, maer ſappiger als de Aegten: ook zyn ze als die, van minder ſmaek, wanneer ze tot gebak of geſtoofd gebruikt worden. Maken geen groote nog goede ſtellen van Boomen, vermids ze het afkankeren van takken zeer onderworpen zyn.

Reinetten, graeuwe, witte, groene; de graeuwe zyn de ſmaekelykſte uit de hand, daer na de witte: de groene beter in gebak of om te ſtooven; zynde alsdan van eene goud-geelagtige koleur, en zeer geurige ſmaek als de Aegten; konnende tot February of Maert duuren. De andere Reinetten zyn niet goed tot geſtoof, appelmoes of gebak; immers veel minder als de Guldelingen, groene Reinetten en Aegten. Deze boomen zyn het afkankeren der takken zeer onderworpen.

Enkelde Winter Guldelingen; van welke de hoog-geel koleurige met graeuwe vlekken de ſmaekelykſte is, nogtans kan die naeulyks als Tafel-appel alhier plaets hebben; dog is van eenen aengenaemen geurigen ſmaek, en geele koleur in gebak, appelmoes en ſtovingen; is draegbaer en daerom werd het geen groote boom: deze word ook *Goud-appel* genaemt; van ouds een zeer bekende boom, by de Romeinen *Scantiana* (*a*) geheten.

Onder de Zuure Pot-, Bak- of Braed-appelen zyn, na myn oordeel, de verkiezelykſte.

Tarw-appel nu *Couleur de chair* genaemt, is een van de vroegſte zomer-appelen; niet groot, rond, eenigzins platagtig, geelagtig met bleek-roode ſtreepen, en blozende van koleur.

Kruid-appel, en *Lourisjens*, zynde een kleinder ſoort van Kruid-appel, dog vorders dezen in alles gelyk: de Kruid-appel is de allerbeſte en vroegſte zomer-appel, zeer vol van een aengenaem zuur ſap, en indien niet in een ſaizoen van andere zagte ſmelt-

(*a*) Zie de Aentekeningen van Bodaeus over THEOPHRASTUS *Hiſtor. Plant. lib.* 4. *cap.* 6. *pag.* 396. alwaer de G. L. verſcheide benaemingen van Appelen zal vinden, die met onze overeen komen.

ſmeltbaere vrugten quam, zoude de zelve onder de Tafel-appelen mogen geſtelt worden.

Het zyn matelyke groote en draegbaere boomen, groeyende met cierlyke groote uitgebreide kroonen.

Aegten, *Guldelingen* en *groene Reinetten*; de welke zoo even onder de Tafel-appelen verhandelt zyn.

Roode Kruis en *Gelderſe Kruis*, zyn van grootte als de gemeene Aegten: de Roode Kruis is meeſt hoog rood; de Gelderſe Kruis meer ſtreepig en by na van koleur als de Aegten, zoo dat men dikmael tuſſen deze en de Aegten, daer op geen naeuwe agt gevende, bedrogen word: het zyn goede Pot-appelen, die lang konnen duuren, en werden geene groote boomen, om dat ze zeer draegbaer zyn.

Kannetjens-appel is zeer plat, rond en blozende van koleur, kan lang duuren, en ſchoon het een goede Pot-appel is, nogtans geraekt die by ons meer en meer buiten gebruik. Het is een draegbaere wyd uitkroonende boom, en maekt zeer fyn hout.

Pieterſeli-appel, is van ouds een bekende appel, van matige grootte, rond en met roode ſtreepen; kan lang duuren. Is een goed ſtel, en zeer draegbaere groote boom. Deze te planten, inzonderheid als men boomgaerden tot verkoop aenlegt.

Spiegel-appel en *Yzer-appel*, konnen duuren tot in de zomer, na dat andere appelen gedaen hebben; verkrygende haer ſmaek na Maert; voor dien tyd gants ſmaekeloos, maer daer na zeer goed tot appelmoes en gebak. Het maken goed ſtel van boomen, en appelen van bequaeme grootte.

Onder de Zoete Appelen houde ik deze voor de beſte.

Blom-zoet, ook *Goe-zoet*, is van de eerſte der zoete appelen; van de grootſte ſoort, van eene aengenaeme blozende koleur, en zeer goede ſmaek. Maekt eenen grooten boom met opſchietende kroon-takken, dog is niet draegbaer.

Graeuwe-Zoet, *Hool-Zoet* en *Vlaemſe-Zoet* is een hoogagtige appel van matige grootte; geſtoofd en gebraeden van eenen zeer goeden ſmaek. Het werd een groote boom, en is zeer draegbaer: daerom moet men deze voor-al planten, ſchoon niet langer als omtrent February kan duuren, en inkrimpende zeer rimpelt.

Pome douce is een graeu rond en weinig platagtig appeltje, niet zeer groot, van koleur by na als de graeuwe Reinet; dog veele een weinig blozende: voorts dik van ſchil, en van geen platte, maer aengenae-

naeme zoete ſmack: maekt een goed gewas en is zeer draegbaer.

Zoete Hoolaert van eene groote middelmatige ſoort, is rond, van koleur graeu-vlekkig blozende; een der beſt-ſmaekende winter-zoeten; maer men moet die eerſt in January beginnen te eeten, want kan tot April duuren. Deze boom is het afkankeren der takken onderworpen en zeer ondraegbaer.

Witte Zoete is van matige grootte, rond, en van koleur aen den boom, ryp zynde, geel: dog van ſmaek niet zoo geurig als de vorige; nogtans waerdig om te planten; vermids groote ſchoonkroonende boomen werden, fyn van hout en zeer draegbaer zyn.

IV. HOOFDDEEL.

Van de Krieken, Kerſſen en Moerellen.

Krieken, Kerſſen en Moerellen zyn niet alleen aen de vrugt, maer ook aen het hout kennelyk te onderſcheiden; nogtans worden deze drie ſoorten by Veelen onder de naem van Kerſſen begrepen, om dat ze met den anderen veele over een komende eigenſchappen hebben. De Franſe Schryvers melden ook drie onderſcheide ſoorten, met naemen *Guignes*, *Cériſes* en *Griottes*.

De vrugt en ſteen der Krieken is langagtig; en men onderſcheid deze in Krieken uit de natuur, of die door Entinge of Zoginge zyn tam gemaekt.

Onder de wilde of Krieken uit de natuur heeft men Zwarte, Roode en Bonte, ook groote en kleine; zeer zoete en wrange van ſmaek: de Zwarte zyn gemeenlyk zoet, en de Roode gemeenlyk niet zoo zoet. Werden taemelyke groote boomen, die gladbaſtiger zyn als de Kerſſe-boomen, en zeer draegbaer.

De verſcheidenheid van haere vrugten is uit zaed voortgekomen, en word tot behouding en vermeerdering van ieder ſoort op Krieke-ſtammetjens geënt of gezoogt, het geen meer overeenkomſt heeft als op Kers uit de natuur; daerom moet men noit Krieken op Kerſſen enten of zoogen: hoe dit geſchied, zie *het* 5. *Hoofddeel van het* 2. *Boek bladz.* 82. en *het* 7. *Hoofddeel bladz.* 93. De verente Krieke-ſtammen zullen noit groote boomen werden, egter grooter als de verente Kerſſen; ook zyn ze waſſelyker en van langer leef-tyd.

De vrugt en fteen der Kerffen is rond, waer van geene uit de natuur worden aengehouden; maer worden van fcheut-kerffen, dat zyn uitloopen van Kerffe-boomen, die afgefcheurt worden, voortgeteelt; en niet als de Krieken van der zelver fteenen. Deze fcheuten groeyen knobbelagtiger en ongelyker als de Krieke-ftammen, en werden zulke groote waffelyke boomen niet, maer zyn draegbaerder; daerom men zig daer van bedient: nogtans verkiezen zommige de Krieke-ftammen tot het enten of oculeeren.

Men heeft verfcheide foorten, als donker-roode, hoog- en ligt-roode, bonte en witte Kerffen van koleur, die ieder in haer foort van zaed of fteen voortgekomen zyn; en nu door entinge of afzoginge behouden en vermeerdert worden: men vind ook onder deze zommige, die met meer in een gedrongen troffen van bloem-knoppen langs haere takken, zonder veele uitwerpzels van bladen, groeyen; als men aen de Praegfe Kers met appel-bloeifel koleur, en de Hertogen-kers ziet; maer de Praegfe Muskadellen zyn lang-fteeliger en werpen fomtyds tuffen haere bloemen bladen uit; het geen ook de dubbelde Mey-kerffen en Krieken van den Broek doen. Wyders hebben de jonge Kerffe-boomen niet zoo veele, nog in een gedrongen knoppen als ouder boomen; daerom deze niet zoo roos-wyze bloeyen, zelfs de Praegfe Muskadel-kerffen niet.

Moerellen zyn veel grooter en dikker als de Krieken en Kerffen, ook niet zoo langagtig als de Krieken, nog zoo rond, en platagtig van boven aen de fteel als de Kerffen. Deze worden niet van haer fteen gezaeit, nog van uitloopen geteelt, maer alleen door entinge op Krieke-ftammetjens in haer foort vermeerdert; zynde my maer een foort van Moerellen bekent, die na de gefteltheid der gronden en wasdom der boomen grooter of kleinder, en met veele of weinige vrugten beladen zyn; ze zyn hoog bruin-rood van koleur, ryns-zoet van fmaek, en vleeziger als veele Kerffen en de meefte Krieken: konnen ook meer als die aen fterke koude wederftaen, daerom ze veeltyds tegen Noorder-muuren of fchuttingen geplant worden; dog zulks word by my afgekeurt, om dat de Noorder-muuren onfmaekelyker en weinige goede vrugten voortbrengen, konnende aldaer de moeite en koften van fnoeyen en aenbinden niet goed maken; aen fchuttingen benemen ze het voedfel der vrugtboomen die aen de Zuid-zyde tegen de zelve geplant zyn; gevende daerenboven weinige vrugten. Deze boomen werden niet zoo groot als de Krieke- en Kerffe-boomen;

daer-

daerom veeltyds op laeg-ſtam, digt by den grond geënt worden.

Krieken, Kerſſen en Moerellen hebben veel en meer agtgevinge nodig omtrent de geſteltheid der gronden, wyze van planten, enten en ſnoeyen, als eenig ander ſoort van vrugt-boomen.

In goede hooge klei-gronden werden het de grootſte en gaefſte boomen, en zyn van de langſte leeftyd, gevende ook de grootſte vrugten.

In goede Zand-gronden werden de boomen nog vrugten niet zoo groot, dog niet onſmaekelyker, als in Klei-gronden.

Zwavelagtige, Veen- of Daery-gronden zyn met de zelve ſtrydig; (ſchoon de Boomqueekers aldaer in weinige jaeren dikke ſterk-gegroeide boomen, bequaem tot verplanting, teelen) vermids in deze gronden noit waſſelyke nog bejaerde boomen zullen werden, maer gemeenlyk door het afkankeren der takken van jaer tot jaer verſterven; zelfs ſomtyds in de kragt van haer groei ſchielyk in het geheel, en als men niet minder zoude verwagten. Wyders moet men zig zorgvuldig wagten, ſchoon de gronden nog zoo wel mogten zyn, om Krieken, Kerſſen en Moerellen te herplanten in zodanige plaetzen, daer een andere boom, na eenige jaeren groeyens, is uitgerooit, en veel min verſtorven; want men zal aldaer geen goede boomen konnen teelen, wat moeite men ook mag aenwenden met voor de plantinge diepe kuilen te graven, en de zelve met verſe noit beteelde aerde te voorzien; maer zullen de zelve na weinige jaeren, zoo eenigen tyd aen den groei geweeſt zyn, verſterven. Ook moet men jong geplante boomen, die gom uitwerpen, als noit goede boomen zullende werden, zonder verzuim uitrooyen.

Hier voor is gezegt dat deze door te enten vermeerdert worden, het geen op een- of twee-jaerig gewas geſchied, want als op ouder of dik-ſtammiger, dan is het enten zeer onzeker, en het afzogen aldaer gebruikelyk; dewyl het oculeeren dezer Steen-vrugten veeltyds niet wel ſlaegt. Omtrent het enten moet men agt geven, dat het ent boven van een blad-bot voorzien is, het geen zelden aen getopte takken van Moerelle-boomen gevonden word, maer altyd aen Top-einden; daerom men noit andere als dusdanige enten van Top-einden daer toe moet gebruiken.

Van de geënte boomen verkieſt men om te verplanten, die van jaerig, of twee-jaerig opper-hout-gewas zyn; maer van de gezoogde noit andere, als welker gezoog van een-jaerig gewas is; toeziende dat des zelfs ſtam jong, en dik na advenant is, mitsga-

ders dat het boven-gewas kragtige hout-ſcheuten heeft, en de ſchuinſe ſnede, of het bovenſte des ſtams wel omzoomt, ook de baſt met het ent wel vereenigt is; moetende niet het minſte doodbekkig zyn. Zodanige verkiezing gedaen zynde, zal men de zelve in het vroege voor-jaer planten, om te minder aen het beſchimmelen der wortels onderhevig te zyn, dat deze boomen by ſtilſtand van groei, (de minſte holligheid, tuſſen de wortels en de aerde daer in geplant zyn, hebbende) zeer onderworpen zyn: daerenboven zyn der zelver wortels, even als van de Ypen-boomen, zeer ligt van vorſt aengedaen.

In het planten moet men der zelver wortels met niet te veel aerde overdekken, om dat dit aen den groei nadeelig is, maer men zal ze zeer hoog, byna op den grond, planten; en der zelver wortels, zoo lang niet aen den groei zyn, met een weinig ſloot-ſlabbe, oude rund enz. tegen het uitdroogen bedekken.

Onder alle Vrugt-boomen zyn de half-ſtamde afgekeurt, om dat ze meer plaets, zonder nut of vrugt te geven, beſlaen, en niet zoo gemakkelyk tot het afplukken der vrugten als laeg-ſtammen zyn, nogtans zoude voor eenige ſoorten van Kerſſen, die dunne, en geen ryzige, maer nederhangende takken maken, als de Kerſſen van van der Nat, Jan Arendze, Volgers enz. doen, half-ſtammen verkiezen; maer welkers hout-ſcheuten beſtandig opwaerts groeyen, als de Gatropſe, de Agaet, de Praegſe Muskadellen enz. doen, zyn beſt op laeg-ſtammen.

Het geen in het algemeen, aengaende het ſnoeyen der boomen in *het* 8. *Hoofddeel van het* 2. *Boek* gezegt is, moet omtrent deze vrugten mede in agt genomen worden; moetende de onvrugtbaerſte, ſchoon ze doorgaens het meeſte en kragtigſte hout-gewas maken, des te minder takken uitgeſneden worden; wyders mag men in het algemeen geen Kerſſen, veel min Moerellen toppen, om dat de uiterſte toppen der Moerellen veeltyds alleen met een blad-bot bezet zyn; het welke benomen wordende de vrugten minder toevoer van ſappen tot voeding toebrengt, daer door de vrugten van deze niet in groei doorzettende tak, veel kleinder, onſmaekelyker en veeltyds niet behoorlyk ryp zyn.

Schoon de Praegſe Muskadellen, de Gatropſe, Agaet-kerſſen enz. zeer verloopen, wanneer ze niet ingekort worden; en in tegendeel ingekort zynde genoegzaem met andere takken uitgroeyen, en met veele bladen en vrugt-knoppen cierlyker vertonen, als wanneer ze ongetopt doorgroeyen; zoo is het laetſte egter ten hoogſten nodig om ſmaekelyker en meer vrugten te verkrygen. De

De Zomer-ſnoeijing is aen alle Steen-vrugten, die open, onbelemmert groeyen, nadeelig, dus ook aen Kerſſen, maer die in kleine bepalinge tegen muur of ſchutting geplant zyn, ſnoeit men des zomers.

Dus verre in het algemeen berigt gegeven hebbende, zal ik nu eenige ſoorten afzonderlyk laten volgen.

Zwarte Kriek, grootſte ſoort der onverente of natuur-krieken, is de kleinſte onder de verente, ook de dunſte en de min vleezigſte, maer vol van zoet ſap. Werd de grootſte gaefſte boom.

Kriek van den Broek is de grootſte en dikſte van de Krieken; ryp zynde by na zwart bruin, vol van een zoet ſap met meer geur als de natuur-krieken. Werd een taemelyke groote boom, die in het begin van zynen groei niet draegbaer, maer ouder werdende zeer draegbaer is; des zelfs takken groeyen niet zoo regtſcheutig als de wilde, maer dikker van hout.

Prins Maurits Kers, dus qualyk genaemt, is Kriek van hoedanigheid als de wilde, dog een weinig dikker; van koleur ſcharlake rood, vol twyfelagtige witte ſtippen; niet zoo zoet, maer geuriger van ſmaek als de Kriek van den Broek.

Dubbelde Rouenſe Kers, ook qualyk genaemt, van hoedanigheid een weinig dikker als de voorige; hard, vleezig, knappende, dog niet zoo hard als de Gatropſe Kers; van koleur ligt rood en wit bont.

Dubbelde Mey-Kers, ook qualyk genaemt, werd by veele de laete Praegſe Muskadel-Kers geheten, waer mede in der daed van hoedanigheid, koleur en ſmaek veel gemeens heeft, uitgezondert dat een Krieke-ſteen heeft: daerenboven is ze zeer ondraegbaer, ſterk van bloei, meeſt alle jaerlyks afruyende, gelyk ook veele vrugten na de zettinge doen.

Enkelde Mey-kers, heeft niets, waerom men dien zoude planten, als dat het eerſte ryp werd; zynde eene kleine kers en ondraegbaer.

Praegſe Muskadel Kers, ronde en langagtige ſoort; de Ronde werd het eerſte ryp; ze zyn beide volkomen ryp zeer hoog bruin van koleur, vleezig als de Kriek van den Broek, maer niet zoo zoet, egter geurig; zynde de langagtige by keurige Proevers de ſmaekelykſte. Deze word ook Velſer-Kers genaemt; ze zyn beide als de beſte en waerdigſte te planten, om dat van de goede Kerſſen niet alleen het eerſte ryp, maer ook zeer geurig en

draegbaer zyn, mitsgaders goede waſſelyke boomen werden met ſterke regtſcheutige takken, inzonderheid de langagtige, welker boomen nog ruim zoo kragtig hout-gewas maken als de ronde. Om de zelve vroeger te doen rypen, plant men zommigen tegen muur of ſchutting op Zuid-Ooſter of Zuider-Zon: maer de beſte en ſmaekelykſte vrugten groeyen aen Laeg-ſtammen.

Jan Arendzens Kers is eene kleinder bruine, ronde kers, als de ronde Praegſe Muskadel, maer niet zoo zoet en geurig, anders zeer draegbaer; dog de Praegſe Muskadel zynde bekent geworden, is de Jan Arendzens Kers niet meer geteelt, zoo dat nu bezwaerlyk te bekomen is.

Volgers zyn roode ronde Kerſſen, by de ſteel platagtig, niet vleezig, maer vol van ſap met weinig geur: word mede, na dat de Praegſe Muskadel is bekent geworden, niet meer voortgeteelt: nogtans zouden deze zoo gezegde water- en wind-kerſſen in warme zomers gezonder zyn als Praegſe Muskadellen of andere vleeziger, om dat ze haeſtig paſſeeren: ook zyn die, om der zelver aengenaem rood, zeer goede konfyt- en ſtoof-kerſſen, daerom waerdig te planten. Maken taemelyke boomen, welkers takken niet dik nog regt-ſcheutig; maer zywaerts met dunne armen groeyen.

Van dit zelve geſlagt, dog een weinig vleeziger, en merkelyk grooter, zyn de volgende, die niet als tegen malkanderen te onderſcheiden zyn,

Guldemonds Kers.
Rozenobel Kers.
Groote Glimmers.
Schimmelpennings Kers.
Zwolſe Kers.

} Deze worden in Vrankryk *Griottes*, ook *Ceriſes a Courte queüe* genaemt.

Alle deze Kerſſen zyn zeer ondraegbaer, anders om haere koleur en ongemeene grootte de beſte Konfyt-kerſſen. Maken grooter geſtel van boomen als de Volgers.

Hertogin Kers, *Oranje Kers*, *Bruſſelſe Roode*, is onder deze drie benaemingen de zelve Kers; een weinig hooger rood als de Volgers, ook grooter en vleeziger maer mede platagtig rond, is dik-ſchillig met wit ſap als de Volgers, dog van eene verhevene geurige ſmaek, ze zyn zeer ondraegbaer, en maken ſlegt geſtel van Boomen.

Agaet-Kers is eene platagtige ronde kers als de Volgers; ryp zynde zwartagtig bruin, vleezig als de Praegſe Muskadel, maer

van verhevender ſmaek; bloeit zeer ſterk, dog ruit na de zettinge ongemeen, overzulks zeer ondraegbaer.

Gatropſe Kers, en om des zelfs harde vleezigheid, als in de doorbeet knappende, ook *Knap-kers* genaemt, is eene langagtige bruine zwartagtige Kers van goede geur. Maekt ſterke opwaerts groeyende hout-ſcheuten, en taemelyk goed ſtel van boomen.

Kers vander Nath is een weinig kleinder als de ronde Praegſe Muskadel, ook wat hoogagtiger rond en lang-ſteeliger, moet bruin zwartagtig zyn, eer men dien eet, zynde alsdan van eene aengenaeme geurige rynſe ſmaek; daer anders onryp, zuuragtig trekkende is; word by veele Kenners voor eene der beſte Kerſſen gehouden: komt van de laetſte; is ook zeer goed gedroogt. Maekt eenen taemelyken goeden boom met dunne reizige ter zyde uitgroeyende takken, daerom men die niet op laeg-ſtam moet planten.

Spaenſe Kers is rood en wit, byna van ſmaek als de dubbelde Rouenſe, maer meer knappende, en niet zoo groot, nog geurig, dog draegbaerder.

Witte Spek-kers is water en wind zonder geur; dog draegbaer, egter niet waerdig te planten.

V. HOOFDDEEL.

Van de Perzik-boomen, en der zelver Vrugten.

De vrugten hier te Lande den gemeenen naem van Perziken dragende, worden by de Franſe Schryvers in vier ſoorten onderſcheiden: den gemeenen naem *Peſches* geven ze aen de geenen, welkers buiten-ſchil wollig is; zeer ſappig ſmeltbaer vlees hebben, en ligtelyk van den ſteen ſcheiden; zoo als de Zwolſe, Lak, en de Berg of Montánje Perziken doen.

De tweede ſoort noemen ze *Pavies*, welker buiten-ſchil nog wolliger, maer het vlees niet zoo ſmeltbaer is, en niet zoo wel van den ſteen afſcheid.

De derde ſoort word *Brugnons* genaemt: deze hebben eene gladde buiten-ſchil als de Pruimen, daerom worden die by ons Kaele of Engelſe Perziken genaemt.

De vierde ſoort *Perſique* is de buiten-ſchil wollig; maer de vrugt langagtig. Dit ſoort hebben wy onder de Berg of Montanje Perziken; maer die zyn altyd trekkende en onſmaekelyk.

De

De Perzik-boomen worden alleen door Oculatien vermeerdert, en dat wel by ons op Pruim, of op Abrikoos, die te voren op Pruim geoculeert is, en noit op Amandel, gelyk in Vrankryk geſchied: en of ſchoon de Perzik op Amandel de vrugt doet vervroegen, zoo zal men evenwel hier te Lande daer op noit oculeeren, vermids de vrugten niet alleen onſmaekelyker, maer ook de boomen onwaſſelyker, en van korter leeftyd zyn, zelfs dikwils voor het verplanten verſterven: derhalven moet men die na de geſteltheid der gronden, en ſoorten van vrugten, op Pruim of Abrikoos oculeeren.

In hooge drooge zandige gronden moet men geen andere, als die op Pruim geoculeert zyn, planten, want die op Abrikoos zouden daer te mageren gewas, en gevolgelyk ſlegte vrugten voortbrengen. Ook is het eene zekere regel dat de Perziken met roode ſteenen, in niet al te drooge gronden gegroeit, veel geuriger van ſmaek zyn, als ze op Abrikoos geoculeert zyn, dan op Pruim; inzonderheid bevind men zulks aen de Lak-perzik; want die heeft anders veeltyds eenen groenen onrypen ſappigen ſmaek: daerentegen zyn de Montanje-perziken op Pruim ſmaekelyker; nogtans moet men zig na de geſteltheid der gronden ſchikken; want in zeer laege en van natuure koude gronden verkrygen de op Pruim geoculeerde eenen groenen rouwen ſmaek; derhalven aldaer beter op Abrikoos; dog in drooge gronden zyn die op Abrikoos dikwils meelig en min geurig.

Tot het oculeeren op Pruim moet men plantſoenen nemen, die van opſlag zyn voortgekomen, zonder alvorens geoculeert geweeſt te zyn; derhalven zal men, Perziken op de Pruim van Damaſt willende oculeeren, zulks mede doen op plantſoenen, die van Uitloopen zyn voortgekoomen, en alsdan een groeizaem gewas maken; daerentegen zullen die op Pruim van Damaſt, eerſt op het Kroosje geoculeert zynde, bezwaerlyk vatten. Tot die op Abrikoos, moet het geſpikkelde Abrikoosje alvorens op de Eyer- of witte Boere-pruim geoculeert geweeſt zyn, en noit op het Kroosje: deze dubbelde ſtuiting, of belemmering in het doorſtraelen der ſappen maekt de zelve vrugtbaerder: ook werden de vrugten daer door eerder ryp; maer zyn dikmaels niet zoo ſappig. In het 7. *Hoofddeel van het 2. Boek* hebbe gezegt, welke plantſoenen daer toe moeten genomen worden, en dat de witte Boere- en Eyer-pruim, ook de witte Abrikoos ſtrydig zyn met het Perzik-

hout,

hout, dat men daerom tot Perzik op Pruim het Kroosje of Natuur-pruim van Damaſt moet nemen enz.; mitsgaders dat men gewoonlyk twee of drie Oculatien op ieder plantſoen ſtelt, om van den groei zeker te zyn, maer daer van alleen de onderſte behoud, en de andere beſnoeit. Wyders is het voortqueeken van Perzik-boomen uit ſteen, als niet zoo goed wezende, buiten gebruik.

By het planten van Perzik-boomen moet men zorg dragen, dat de wortels niet te veel, ook niet te kort beſnoeit worden, want anders willen ze bezwaerlyk groei vatten: gelyk nu alle gewaſſen eenen verſen grond beminnen, zoo doen het voornamentlyk de Perzik-boomen: ik hebbe die op een Terras van enkel zand, ter breedte van ruim drie voeten, met eene voet diepte bevrooren mulle ſloot-bagger bezet, en daer in geplant, tot groote vrugtbaere waſſelyke boomen zien groeyen, en gelyk my verwonderde over die meer als negentien jaeren in vrugtbaerheid te zien volharden, zoo verwonderde my nog meer over de groeizaemheid en vrugtbaerheid van eenen boom, die in eenen zeer moerigen grond, op de afzakkinge van den Tuin geplant was, daer jaerlyks des winters rondom de ſtam, en boven op den grond ruim een duim breedte waters ſtond, het geen aldaer tot ys wierd.

Wyders is het nodig dat men tot de plantinge jong boom-gewas, het geen uit eene jaerlykſe Oculatie eenſcheutig gegroeit is, verkieſt; van zodanige kan men de cierlykſte boomen teelen; vermids deze een-jaerige ſcheut, wanneer twee of drie duimen boven de geſtelde oculatie word ingekort, bequaemſt is tot uitbotting van genoegzaeme wederzydſe takjens, die alsdan aen de ſchuttinge als eenen uitgeſtrekten waeyer moeten aengebonden worden. De boomen van meer jaerige oculeerſcheuten, en meer takken, zyn niet zoo goed: de eerſte zyn onbequaemer tot uitbotting; en van de meer-ſcheutigen kan men geen cierlyke zy-boomen maken, derhalven moet men zodanige niet planten als by gebrek van beter: ook zal men geenen boom planten, welker oculatie in bot, en niet is doorgeſchoten; want alsdan komt het dikwils te gebeuren, dat, door het verplanten in groei geſtuit zynde, het bot te veel indroogt, alvorens de groei hervat, en daerom niet kan doorſchieten.

De Perzik-boomen en der zelver vrugten willen eene langduurige, gematigde, maer geen overgroote warmte hebben; om die reden worden tegen muur geene zoo goede boomen nog vrugten,

als tegen ſchutting geteelt; zynde de vrugten, de welke het afſtandigſt van de ſchuttinge, en het verſte van den ſtam gerypt zyn, de ſmaekelykſte; weshalven zyn de vrugten van boomen, welkers loop door cierlyke zomer-ſnoeijinge benomen word, zelden goed; maer doorgaens beter van zulken, die met alle vryheid onbepaelt groeyen; daerom zal men zomtyds moeten gedoogen dat ze kaele armen maken, want daer aen heeft men veeltyds de grootſte, ſmaekelykſte en meeſte vrugten.

De boomen op Pruim geoculeert maken kragtiger hout-gewas als op Abrikoos; ook zyn ze, na de verſcheidenheid der vrugten in ſoorten, meer of min groeizaem van hout: dus is de groenagtige Montanje, of de zoo genaemde Amandel-berg-perzik groeizamer als de witte, die eerder rypt: zodanige groenagtige Montanjens op Pruim eiſſen ten minſte eene ſchutting van agt voeten hoogte uit den grond, en aen de zelve vyftien voeten wydte geplant te worden: dog tot die op Abrikoos is eene ſchutting van vyf voeten bequaem van hoogte, en moeten dan maer tien voeten van den anderen geplant worden: op deze wys konnen de boomen aen ſchuttingen goed vrugtbaer hout-gewas maken, het geen anders te dik, en met te open pooren, waterlotig groeit; zynde zeer aenmerkelyk dat alle bloemen aen zodanig grof, dik, waterlotig hout Mans-bloemen zyn, die noit vrugten voortbrengen, of, indien by ongewoon geval daer aen wyfjens of vrugtbaere bloemen komen, ontydig afruyen, vermids de ſappen in deze takken te overvloedig zyn.

De Perzik-boomen groeyen gemeenlyk des zomers, zonder herhaelinge, geduuriglyk tot omtrent St. Jacob, na welken tyd de hout-ſcheuten van bejaerde boomen zelden meer in lengte, maer wel in dikte uitzetten; wanneer ook de vrugt, die eenige weeken, om des zelfs ſteen-maeking, als ſtil ſtaet omtrent haer groei, zeer ſchielyk begint te zwellen, en daer na te rypen: maer de groei van jonge of ſterk-waſſende boomen duurt ſomtyds tot half Auguſtus en laeter, na dat het weer door veel vogt groeizaem blyft; alsdan werd de vrugt-ryping ook laeter: hier na moet men zig omtrent de zomer-ſnoeijing rigten, en dien niet beginnen voor dat de hout-groei geëindigt is: ook zal men, zoo min doenlyk is, voor dien tyd de kragtige uitgeſchote takken aenbinden, voor-al niet aen Zuiderlyke ſchuttingen, op dat de vrugten en hout-ſcheuten zoo veel van de Zon niet zouden aengedaen worden. Om nu minder ſprokkel-hout en het boom-gommen niet zoo veel onder-

wor-

worpen te zyn, maer den boom by zyn kragt en met bequaemer vrugt-hout te behouden, zal men de Zomer-snoeijing noit voor Augustus beginnen, dog aen kragtig groeyende boomen, of in vogtige jaeren, wel laeter, met den tienden of twaelfde: men snoeit de water-loten alsdan tot haer laetste blad-knop, (van den top na onder te rekenen) om na het vallen der bladen, het stompje geheel weg te snyden, het geen nu gelaten word om het gommen voor te komen; verder snyd men veele der overvloedige draegbaere en zobere scheuten geheel uit; moetende geenzins eenige andere takken uitgesneden of ingekort worden: onder de benaeming van overvloedige takken begrype ook alle zodanige, die van voren uit den stam of tak uitschieten, en niet zonder buiginge of misstand konnen aengebonden worden, daerom men die alle moet wegsnyden. De laeg-stamde Perzik-boomen worden even als de Heining-boomen van haere kragtige water-loten besnoeit, dog de verdere snoeijing moet niet als na de winter geschieden, om dat deze nog meer als de Heining-boomen het afsterven van hunne topjens, door de Voorjaers-koude, onderworpen zyn: daerenboven mag men noit, zoo wel des zomers als des winters, eenige takken of takjens inkorten; maer het komt dikwils te gebeuren, dat de topjens vervriezen en versterven, wanneer men genootzaekt word deze takjens te besnoeyen; nogtans moet men die alsdan niet in 't geheel uitsneiden, of vorder als tot het eerste vertoonende levende bot inkorten: dog daer op voor-al by deze inkorting te letten staet, is dat men de zelve noit moet doen boven eene eenige of enkelde uitbotting, om de onzekerheid of het geen knop is, want het takje alsdan zoude versterven, daerom dit altyd boven een blad-scheut moet geschieden: om daer van verzekert te zyn, kort men zoo laeg tot daer zig twee, drie of meer botjens by den anderen vertoonen. Wyders zal men alle het kribbelig dun mager hout wegsnyden, en niet als kragtige takken, geen water-loten zynde, behouden; want dit kragtig gespeende hout geeft de smaekelykste grootste vrugten; ondertussen zal men ook niet al te veel van dit hout houden, voornaementlyk als de vrugt op Abrikoos, en nog minder als ze rood-steenig is; om dat deze boomen, niet te kragtig van gewas zynde, door te veel hout ligtelyk in 't geheel versterven. Insgelyks quynen en sterven de op Abrikoos en roodsteenige veeltyds, wanneer ze te veel met vrugten overladen zyn; in zodanigen geval zal men de boomen daer van tydig ontlasten, en even na de zettinge een goed gedeelte afplukken, daer

na wederom, en ten derdemael na haer ruy; wanneer de boomen maer matig met vrugten beladen moeten zyn, en noit twee vrugten by den anderen gezien worden, zelfs niet zoo digt dat, als ze tot ongemeene grootte mogten uitzwellen, den anderen eenigzins konnen raken; dus doende bekomt men de grootste en smaekelykste Perziken, zynde het van geen vrugten zoo gemeen dat de kleine smaekeloos, en de grootste het geurigste zyn. Oude boomen, in kragt van groei zynde, geven doorgaens de meeste, grootste en geurigste vrugten; dewyl de jonge boomen veeltyds haere kragt aen hout-scheuten spillen.

Om de grootte en wezentlyke deugdelykheid van de vrugt te betekenen, moet men by de grootte van omtrek te gelyk de zwaerte in gewigt te kennen geven; zynde de zwaerste doorgaens de geurigste. Eene Perzik van elf Oncen, Trois gewigt, is de grootste, die gezien hebbe: deze was wat meer, als gemeenlyk, verhevender; en in ronde omtrek dertien duimen Rhynlandse maet. Eene Perzik van zeven Oncen, Trois gewigt, is eene ongemeene groote perzik, en doorgaens dikker als negen duimen in omtrek. Eene Perzik van negen duimen is ongemeen van grootte, en weegt doorgaens zes Oncen tien Engels, ook somtyds twaelf, veertien tot zestien Engels.

De bloem der Perziken is vyf bladig, dog na de onderscheide soorten van vrugten zyn de bloemen grooter, kleinder, en verscheidentlyk gekoleurt, ook de menigte van binnen-draedjens verscheide in de bloem. De boomen, welkers vrugten in haere soort de grootste zyn, zullen ook de grootste bloemen voortbrengen. De Lak-perzik, hoewel de groote groene Montanje dikwils in grootte geenzins wykt, is zeer klein van bloem met ronde kleine karmozyn paersagtige bladertjens, de welke zelden of noit vlak open gaen, maer meer besloten blyven, tussen welke gewoonlyk, tot buiten de bloem, agt en dertig draedjens komen uit te steeken. De Montanje en Zwolse Perziken hebben grooter bloemen en bladen, die in het bloeyen vlak open gaen: de Montanje, doorgaens wel zoo groot en vlak, is van koleur ligter, witter vlees koleur, en in het hart niet zoo rood, rond-cirkelig als de Zwolse, die in het hart rood-paers-cirkelig is.

Hoewel de Perzik-boomen door gestrenge vorst somtyds versterven, en dat haere bloemen, door vroege sterke Lente-koude, zeer dikwils voor de zettinge verwelken en afruyen; zoo oordeele nogtans gants ongeraden de boomen daer tegen met

mat-

matten te bedekken: de ondervinding heeft my telkens geleert zulks nog meer ſchade toe te brengen: ik hebbe bevonden dat het beter is, de boomen tegen de ſcherp-ſnydende koude winden van voren met Peul-rys te beſteeken, en zoo lang daer voor te laten, dat de vrugt gezet is. De beſte Perziken zyn.

Roode Avant-perzik is van koleur na by de Zwolſe, van geuriger ſap als de witte, ronder van Perzik, en een weinig grooter: deze maekt geen ſterk gewas, (hoewel op Pruim moet geoculeert worden) waer door men van het zelve bezwaerlyk goed Oculeerhout kan bekomen: daerenboven looſt de oculatie zig, door afwringinge, zelden na behooren, zulks men veeltyds genootzaekt is het hout uit te ſnyden, gelyk men gewoon is aen de gedoornde Limoen-takken te doen.

Witte Avant-perzik is een weinig langagtig, en puntig als de Amandel-perzik; draegbaerder als de Roode, en van kragtiger hout-gewas: ook zyn de vrugten wel zoo vroeg ryp.

De Ouden hebben aen de Abrikoozen den naem van Avant-perzik t'onregt gegeven zonder eenige andere benaeminge. Dodonaeus geeft die deze beide naemen.

Witte Montanje van veele ſoorten, is na de Avant-perzik van de eerſten ryp; des zelfs vlees is wit, en vertoont zig de ſchil, ryp zynde, ook wit-geelagtig, en aen de helft blozend roodagtig: de beſte zyn van grootte als de groene, ook rond en niet meelig: de ſlegter ſoorten zyn kleinder, en niet zoo blozende: dog de allerſlegtſte zyn lang-rond, en van eenen trekkende rouwen ſmaek.

Groene Berg of *Montanje-perzik* is nog van meer onderſcheide ſoorten als de Witte Montanje, van alle welke de grootſte, de geurigſte en ſchoonſte zyn, die aen de kruin ſomtyds met eene verhevenheid puntig eindigen, en vermids de Amandelen doorgaens zodanig zyn, zoo noeme deze om van andere te onderſcheiden, de *Amandel-Montanje-Perzik*, zynde het vlees en de ſchil eenigzins groenagtig, en de helft met eene aengenaeme blozende koleur. Deze komt omtrent veertien dagen na de Witte Montanje te rypen, en word by ons het meeſt geplant. Ik geloove dat deze de zelve is, die Quintinye *l'Admirable* noemt, hoewel hier aen eene ſchuttinge eerder als half September, gelyk hy zegt, komt ryp te werden.

Zwolſe Perzik, daer van zyn mede veele ſoorten, egter meeſt onderſcheiden in dubbelde en gemeene Zwolſe, zynde de dubbelde de beſte; is van eene wit-roodagtige koleur, doorgaens

rood-blozender als de Montanje van buiten, en rood van ſteen; werd in de zelve tyd van de Montanje, in het laetſte van Auguſtus en begin van September, ryp.

Deze is ongelyk van ſmaek, na dat de jaeren zyn, en voornamentlyk na dat de boomen kragtig hout-gewas hebben, ook zyn de vrugten, na dat ze van haeren overvloed ontlaſt zyn, grooter of kleinder van ſtuk, en gevolgelyk van meer of minder geurige ſap: my aengaende ik verkieze van beide de beſte ſoorten van Montanje en Zwolſe, de laetſte. Geloove deze door Quintinye *Mignone* genaemt te worden, dien in de derde rang ſtellende, om dat hy de zelve ſomtyds zegt onſmaekelyk te zyn.

Lak-perzik, in Vrankryk *Peche pourprée* of *vineuſe*, is doorgaens grooter als de Zwolſe, de buiten-ſchil met hoog paersagtige vlekken, ook het ongebloosde niet zoo geelagtig, maer min of meer groenagtig, insgelyks het vlees, dat omtrent de ſteen, gelyk de ſteen zelfs, paers-rood van koleur is. In koude gronden behoud die eenen groenagtigen ſmaek, ſchoon op Abrikoos. In warme Zand-gronden is ze vol geurig ſap, al is het dat op Pruim geoculeert is.

Hermaphrodit, *Abrikoos-perzik*, ook by Ons *Perzik van Burat*; en in Vrankryk *Admirable Jeune*, *Sandalie* en *Peche d'Abricot* genaemt, is van grootte als de Zwolſe, dog klein zynde, onſmaekelyk; anders van taemelyk geurig ſap, van buiten met hoogpurpere vlekken, vorder met eene geelagtige wollige ſchil, van binnen insgelyks geel, dog de ſteen purper-rood; heeft een klein bloemtje. Werd, op Pruim geoculeert, een groote boom, maer alsdan niet van zoo geurige ſap, als wanneer op Abrikoos geoculeert is. Quintinye zegt *Elle eſt Mirlicotonne.*

Kaelt, by Ons *Engelſe Perzik*, en by hen *Nectorins*, in Vrankryk *Brugnons*, ook *Perſe Noix* genaemt, is van grootte als eene gemeene Eyer-pruim, langagtig rond, maer niet zoo aflopende aen den ſteel, in de lengte met eenen ingekorven naet, van koleur pruimagtig meer na den groenen, en op de helft met koleurende roode ſtreepen, zynde glad, zonder wolligheid, als de Pruimen. De Engelſen roemen des zelfs ſmaek, als de geurigſte van alle Perziken. Quintinye eene van drie ſoorten insgelyks, maer voegt daer by, wanneer ryp geplukt word. Hier te Lande is die van eenen gants middelmatigen ſmaek en pruimig, waer toe onze gronden, na myn gedagten, veel doen. Dodonaeus zegt dezen half Perzik en half Amandel te wezen.

Mir-

Mirlicoton is Gafcons: en een Herfft *Pavie*, welker vlees niet van den fteen fcheid; is zeer wollig en groot van ftuk, van buiten en binnen van geelagtige koleur, zonder rood van buiten: werd by Ons niet behoorlyk ryp, al hangt die zelfs tot in Oktober aen den boom, alsdan nog hard van vlees zynde. Quintinye noemt dien *Pavie Jaune*.

Franfe Perzik, onderfcheide van de voornoemde, die men hier te Lande *Mirlicoton* noemt, en zonder buiten-blos is; heeft onder alle Perziken de fchoonfte aengenaemfte blozendfte koleur, en wit vlees van binnen: mogende vorders onder de *Mirlicotons* gerekent worden; naerdien het vlees aen den fteen, zelfs de geheele vrugt appel-hard en onfmaekelyk blyft: hangende dus in de maend van September zeer aengenaem voor het oog aen den boom, alwaer, eer ryp-fappig werd, begint te rotten: daerom geve deze den naem van *de Geblankette Hoer*.

Dubbelde Bloem-perzik, word om des zelfs fchoone bloemen geplant, zynde in het Voorjaer zeer aengenaem voor het oog, vermids zeer fchoone, met bloemen beladen, boomen maken. De vrugt is, als de Mirlicoton, min blozende; maer fappiger, en van buiten nog binnen niet zoo geel: rypt in het laetfte van Oktober.

VI. HOOFDDEEL.

Van de Abrikoos-boomen en der zelver Vrugten.

De Abrikoos-boomen groeyen als de Perzik-boomen, dog met kragtiger, langer en dikker hout-fcheuten, zoo dat grooter boomen werden: deze worden op Pruim geoculeert, en aldus behoud en verbeterd men de vrugt, waer toe de zwarte Pruim van Damaft van Uitloopen het befte is; dog vermids die by geen Boomqueekers gevonden word, gebruikt men tot plantfoenen om te oculeeren de witte Boere- of Eyer-pruim.

Deze Vrugt-boomen beminnen op de warmfte Zon geplant te worden, en daerom zyn ze het befte tegen een muur, ter afftand van vyftien voeten, geplaetft, daer door de vrugt fmaekelyker werd.

Men legt de Abrikoozen noit van fteen, vermids geen goed gewas maken, en zelfs geene zoo goede vrugten voortbrengen, als wanneer op Pruim geoculeert zyn; egter vereenigt het

het hout noit te zamen, maer wel de baſt, waer mede de Abrikoos, als kragtiger van gewas, de Pruim-ſtam overgroeit; en aldaer een knobbel veroorzackt, omtrent welke de kroon van Stam-boomen zeer ligt door ſterke wind afwaeit: daerom moet men de Stam-boomen zeer luuw planten, en boven dien de kroon niet te wyd afleggen, maer met het ſnoei-mes meer onderhouden: om die reden plant men zelden Stam-boomen, als ook om dat de bloemen, door het vrieſen in het Voorjaer meer te leiden hebbende, veeltyds afruyen; daerenboven hebben de vrugten langduuriger warmte nodig om te rypen: maer anders zyn de vrugten van Stam-boomen veel geuriger als die tegen muur of ſchutting gerypt zyn.

De reden, waerom de Oude Schryvers aen deze vrugt den naem van *Avant-perzik* geven, kan niet uit het hout, het geen roſſer, en kragtiger groeit, en op een ander wyze bot en knopt, ook niet uit de vrugt, die geheel verſchilt met de Perzik in grootte, koleur, gedaente en ſmack, gehaelt worden, nog beſtaen. De witte Abrikoos alleen zoude min of meer een geurtje van de Perzik hebben, maer zoo weinig, dat daerom den naem van Avant-perzik niet kan verdienen.

Deze vrugten zyn vleeziger en niet zoo ſappig als de Perziken; maer nogtans hier te Lande, zelfs de kleine, van eenen zeer geurigen ſmack om raeu uit de hand te eeten, daerom veele Lekkertanden de zelve onder de ſmaekelykſte vrugten ſtellen. Ook zet de zuiker de Abrikoos veel geur by, en wel zodanig, dat men van groene onrype Abrikoozen, welkers ſteenen nog niet gemaekt zyn, zeer ſmaekelyke Taerten bakt: insgelyks houd men de zelve droog gekonfyt voor de aengenaemſte konfituuren.

Witte Abrikoos is de grootſte dog minſt geurig, van ſmaek eenigzins Perzikagtig, werd met de rypte meelig.

Geloove dat deze in Azie en Griekenland den naem van *Vroege Perzik* gehad heeft, en de volgende ſoorten by hen onbekent geweeſt zyn.

Bredaſe Abrikoos is na de Witte de grootſte, een-koleurig Oranje zonder vlekken.

Oranje Abrikoos van koleur als de Bredaſe, maer kleinder: deze is zeer draegbaer, en veeltyds overladen.

Boſſe Abrikoos by na van grootte als de Bredaſe, dog hoog purper-vlekkig, ook ſomtyds bruin-ſtippig. Deze is ſmaekelyker als de vorige.

Kleine

Kleine Abrikoos, wiens hout bequaemst is tot het opstellen van Perzik-oculatien, is klein van stuk, doorgaens bruin-vlekkig, hoog purper-stippelig: en van alle de Abrikoozen het smaekelykste, zoo om uit de hand raeu gegeten, als tot drooge en natte Konfituuren, ook tot Taerten en Stovingen gebruikt te worden; dog is niet draegbaer.

VII. HOOFDDEEL.

Van de Pruim-boomen en der zelver Vrugten.

De Pruim-boomen worden van Uitloopen voortgeteelt, en geven onverent vrugten; nogtans geven ze, veroculeert of afgezoogt, beter en smaekelyker vrugten; ook werden die boomen draegbaerder. De Boomqueekers verkiezen tot het Oculeeren en Zogen de Rost-pruim, zynde eene soort van een wild Kroosje, dat zeer draegbaer en kragtig hout-gewas maekt; dog ik oordeele beter daer toe de uitloopen van ieder soort te gebruiken.

De Pruim-boomen maeken veele dunne hair-wortelen, willende vogtig geplant zyn, en niet veel mest hebben; want dat beneemt haer den groei, en maekt ze minder draegbaer, voornaementlyk Paerden-mest, die de vrugten onryp doet afvallen. Men moet deze niet veel besnoeyen, nog binnen lugtig van takken doen zyn; vermids haere bloeisels, de koude Voorjaers rypte niet konnende wederstaen, beschermt worden door de digtheid van haere binnen-takken, die alsdan beter tot vrugt zetten. De Pruim-boomen van kragtig hout-gewas zyn zelden draegbaer; maer men zal de zelve door verplantinge en door de wortels der gerooide boomen, alvorens weder geplant worden, door de lucht een weinig te laten indroogen, tot meerder vrugtbaerheid brengen.

Daer zyn geen vrugten, als de Pruimen, van welke de kleinste met de grootste minder in geur verschillen; daerom die ook het minste, wanneer overvloedig aen de boomen hangen, nodig hebben gedunt of in haere onrypte afgeplukt te worden: egter zyn ze niet van den algemeenen regel uitgezondert, dat alle vrugten van overlaede boomen onsmaekelyker zyn.

De Pruimen zyn in veele soorten onderscheiden; zoo van smack, gedaente, koleuren, als van min of meer sappig vast vlees.

De *dubbelde* en *enkelde Mirabellen* zyn groenagtig van koleur: de enkelde, by na knikker-rond, is zeer draegbaer, en alleen bequaem tot konfyten: de dubbelde is smaekelyker, en van grootte als de dubbelde Boere Witte, egter niet zoo rond, maer langagtig, meer ingedrukt van naed, en vleeziger.

Dubbelde Boere Witte is rond, geel van koleur eenigzins na den groene; sappiger en smaekelyker als de dubbelde Mirabel, maer weinig met de enkelde Boere-pruim in smaek verschillende.

Enkelde Boere Witte is hooger geel van koleur, en heeft de beste soort roode spikkels: deze word by veele de smaekelykste van onze Pruimen geägt, voornaementlyk als op Stamboomen gerypt zyn.

Abrikoos-pruim komt na de Witte Boere-pruimen, is van grootte als de dubbelde, maer een weinig langagtig en wat vleeziger, van koleur rood-violet vlekkig, en somtyds daer in hoog roodstippig, van smaek beter als de Eyer-pruimen, dog niet zoo geurig als de Boere witte.

Konfyt-Kroos door my dus genaemt, en na het oordeel van alle, die haer geproeft hebben, de smaekelykste en waerdigste van alle Pruimen om aen schuttingen geplant te worden; zynde zeer vleezig en ongemeen aengenaem geurig van smaek, dog zeer ondraegbaer, van gedaente by na rond, van grootte als eene gemeene Kroos, en van koleur hoog blaeu violet na het roode.

Damast- en *St. Katharina-pruimen* zyn nog drooger en vleeziger als de Konfyt-kroos, en hier te Lande van geen geurigen smaek, om dat ze niet behoorlyk ryp werden: deze zyn van onderscheide soorten Violet-koleurig en langagtig.

Witte en *Violette groote Eyer-pruimen*, om dat veel gelykheid met de gedaente der Eyeren hebben, zyn draegbaer, en daerom worden ze met voordeel om te verkopen geplant; byzonderlyk de Violetten, die aengenaemer op het gezigt en in der daed de smaekelykste zyn.

Kroozen van veele soorten, meest blaeu en violet rood-koleurig; zyn alle zeer draegbaer, maer van eenen slegten smaek.

De Pruimen wazemen, gelyk de Druiven, meest met dauw uit; waerom ze zeer voorzigtig onbehandelt moeten geplukt en bewaert worden, voornaementlyk de vol-sappige, anders word haere cierlykheid zeer haestig benomen.

VIII. HOOFD-

VIII. HOOFDDEEL.

Van de Vyge-boomen.

De Vyge-boomen worden van ſtek, dog beter van gewortelde uitloopen, jaerlyks overvloedig opſlaende, vermenigvuldigt; wordende niet verent, naerdien ze zodanige vrugt voortbrengen als de Moerboom; in tegendeel zyn de boomen van zaed meeſt verwilderde ſoorten. Deze boomen konnen aen eene kleine vorſt wederſtaen, maer geenzins aen onze ſtrenge vorſt, waer voor die in huis moeten bewaert, of de in den grond blyvende met Riet-matten omwonden worden; omtrent welke bedekking men met oplettendheid moet te werk gaen, dat zulks na vereis gedaen word; want als ze zoo dik omwonden worden, dat niet konnen uitdampen (gelyk my door dekkinge met ſtroomatten, die meer ſluiten, eenige maelen is wedervaeren) is dit haer even zoo doodelyk als de ſterke vorſt. De Vyge-boomen maeken zeer veele digt in een groeyende fyne wortels, weshalven ze jaerlyks met een klomp aerde uit klei- of moerige gronden opgenomen, en des winters in huis bewaert zynde, het volgende Voorjaer wederom even zoo konnen geplant worden, wanneer de boomen vrugtbaerder en beter zullen zyn, als in beſloten Potten of Tobben: men beſproeit die voor de plantinge met water, op dat de aerde, door het verdraegen der boomen, te minder zoude afvallen, en de wortels des te beter groei vatten; daerom moet men de zelve na de planting ook rykelyk met water begieten, het geen den grond des te digter rondom en binnewaerts doet ſluiten. Zy beminnen eenen vetten klei-, moerigen of wel doormeſten zand-grond, en het eene ſoort meer of minder vogt; zynde doorgaens overvloedige regen haer nadeelig, om dat de vrugten alsdan, voor dat ryp zyn, afvallen; konnende die wit van binnen zyn, het minſte, en de roode meerder aen veel vogt wederſtaen; om die reden moeten de Witte in hooger gronden geplant worden: ook veroorzaeken koude vriezende Voorjaeren, in de maenden Mey en Juny, niet alleen weinig groei, maer ook weinig of geen vrugt-voortbrenging. Wyders begeeren ze eene ruime vrye lucht van niet te ſterke, maer warme geſtadige Zon, zulks haer het natuurlykſte zynde; daerom zyn ze beter in beluuwde plaetzen op Stam-boomen,

als tegen muur of ſchutting geplant. Het is met het hout-gewas der Vyge-boomen; even als van de Wyngaerden, dat het kragtigſte het vrugtbaerſte is; want de vrugten komen van zodanige jeugdige ſcheuten voort, die niet gedragen hebben: dewyl nu de Najaers vrugten in het volgende Voorjaer afvallen, waer door de boomen tot het maken van andere vrugtbaere hout-ſcheuten zoo veel langer tyd benodigen, zoo zal men zulks tragten voor te komen met de jonge Najaers vrugten af-te plukken, op dat alsdan verdere hout-ſcheuten zonder vrugten tot het volgende Voorjaer zouden maeken. De Vyge-boomen, als gezegt, niet dan aen jong hout, gelyk de Wyngaerd, vrugt dragende, zoo volgt dat ze veele lange kaele armen maeken, die veeltyds in verwarringe groeyen, dog van het eene ſoort meer als van het andere; groeyende de ronde witte Vygen aen meer opwaerts, dikker en geſchikter takken als de roode: ondertuſſen vereiſſen zy beide, tot meer cieraed en vrugtbaerheid, geſnoeit te worden, maer noit dat zodanige kaele armen of overvloedige takken in het geheel zouden uitgeſneden of ingekort worden, ten waere de boomen gantſelyk verloopen en ondraegbaer waren geworden; wanneer men de zelve, door die verrigtinge, zal tragten te verjeugdigen, en tot beter geſtalte te brengen.

De ſnoei-tyd der Vyge-boomen is in het laetſte van April, of begin van Mey, wanneer het uitbotten bewys geeft de zelve in groei te zyn; moetende die niet eerder geſnoeit worden.

De vrugten zyn van veele onderſcheide ſoorten, alle gezond om te eeten.

De Ronde Witte werd het eerſt ryp; is van buiten groen na den geele, en geeft deze boom in warme zomers tweemael rype vrugten, die van de meeſten voor de ſmaekelykſte gehouden worden, mits dat ze wel ryp zyn, want anders zyn die zeer onſmaekelyk; daerenboven verkrygen ze zeer ſchielyk, van oneetbaer te zyn, haere volkomen rypte, en daer op werden ze zeer haeſtig murw; en bederven.

De Lange Witte is niet zoo goed, en werd niet zoo vroeg ryp als de Ronde.

De Vygen, binnen roodagtig, zyn lang rond, en na de Ronde Witte de ſmaekelykſte, zelfs verkiezen veele deze voor de zelve.

De Vygen, van binnen paers of purperagtig, zyn langer, dog na advenant niet zoo dik, nog van zoo fynen ſmaek, als de voorſchreve roodagtige, maer de grootſte.

Vy-

Vygen, die van buiten groen na den bruin-geele zyn, en van binnen *Ponſau*, of ligt karmozyn rood, in Vrankryk *Figue griſe*, zyn kleinder als de voorſchreve Vygen: deze werden van de laetſte ryp, om dat de boomen veeltyds in het laete Najaer overvloedige vrugten voortbrengen, die in het Voorjaer afvallen, waer door de Zomer veel verloopt, eer ze wederom andere vrugten bekomen.

IX. HOOFDDEEL.

Van de Moerbezie-boomen.

De Moerbezie-boomen zyn geen boomen van ons Land, want ze verſterven ſomtyds op Stam-boomen by ſtrenge vorſt; maer zelden wanneer tegen muur geplant zyn. Zy worden als de Vyge-boomen van Uitloopen vermeerdert, en geven in het vervolg, zonder verent te worden, vrugten; de welke groeyen aen het jonge hout van het voorige jaer, egter niet aen het kragtigſte; want de takjens van matige dikte geven de zekerſte en beſte vrugten, dewyl de kragtig gegroeide wederom houtſcheuten maeken. Ook wortelen ze ongemeen ſterk met houtige, diepe en ver uitſchietende (zonder veele hair) wortelen. Der zelver hout is hard; dog bros en breekbaer, waer door ze ligtelyk door den wind aen ſtukken waeyen, derhalven vereiſſen ze op beluuwde plaetzen geplant te worden. De zelve groeijen ongemeen ſterk omtrent oude Muuragien, zoo dat ze aen eenen Muur van twintig voeten ten minſten dertig voeten van den anderen moeten geplant worden, wanneer aldaer cierlyke digt bebladerde gladde boomen konnen werden.

Men heeft witte Moerbezie-boomen, (welkers bladen tot voeding der Zy-wormen dienen) en die met de bruine zwartagtige roode Vrugt: van deze laetſte zegt men dat veele ſoorten zyn, onderſcheiden in boomen, de welke groote, lange en kleinder rondagtiger Moerbeziën voortbrengen; en in andere boomen, waer aen Loerbeziën en weinige eetbaere Moerbeziën groeyen, my aengaende ik kenne maer eene ſoort, welker vrugten na den wasdom van den boom, niet te warm nog te koud ſtaende, en na dat het eene gematigde Zomer is, grooter of kleinder zyn.

Loerbeziën zyn zodanige, die men aen de Noote-boomen Katte-

te-ſtaerten noemt; zynde groenagtige, riſt-wyze hangende bloemtjens, met ſtuif-zaed; en werden in het geheel geen vrugten: dit ſoort hebbe nu in groote menigte aen boomen gezien, die in voorige tyden ongemeene groote Moerbeziën hadden gegeven.

X. HOOFDDEEL.

Van de Braem- en Fraem-beziën.

De Braem- en Fraem- of Hinne-beziën groeyen aen ſtruik-gewaſſen, en zyn van het geſlagt der Moerbeziën; wordende de wilde of Braem-beziën in het Grieks laege Moerbeziën genaemt, en de tamme Moerbeziën van Idéa.

De Braem-beziën zyn, by andere beziën groeyende, ligtelyk te onderſcheiden; want ze zyn ronder en kleinder als de Fraem-beziën, van koleur hoog paers blaeu en karlagtig: de zelve groeyen in het wilde, veeltyds aen ſloot-kanten, of in bosſchaedjen, aen lange, dunne, buigzaeme, omkrommende, en met doornen bezette ryzen, die niet beſtand zyn, maer laeg by de grond hangen.

De Fraem- of Hinne-beziën groeyen by ons niet in het wilde, maer worden van haere ſpruiten in de Hoven voortgeteelt, en door oeffeninge onderhouden, groeyende de uitſpruitſels zelden hooger als vyf of ten uiterſten zes voeten, van welken jaerlyks de verouderde by de grond worden afgeſneden, en de jonge wederom aengehouden, dog in het geheel maer twee of drie uitſpruitſels teffens op ieder ſtruik, en de oudſte niet meer als van twee jaeren. De jonge uitſpruitſels zyn zonder ſtekels, maer die ouder zyn, eenigzins ſtekelig, dog niet zoo doornagtig, als de wilde: alhoewel deze ſpruiten regt op groeyen, zoo zyn ze nogtans zwak, om dat haer hout dun en voisagtig is, en daerom haer ligtelyk begeven; om zulks voor te komen, worden ze veeltyds aen Staketſels gebonden. Als men de zelve met veele, of verouderde, ſpruiten laet groeyen, geven ze kleinder en geene zoo ſmaekelyke vrugten, het geen ook gebeurt als men de ſpruiten inkort.

De vrugten zyn donker rood, of geelagtig wit; zynde de Roode geuriger van ſmaek als de Witte; en beide kleinder als de Moerbeziën; dog grooter en een weinig hooger rond als de Braem-

Braem-beziën; zy scheiden, ryp zynde, ligtelyk van den steel, latende, daer van genomen zynde, in de vrugt eene holle opening, in het welke, de vrugt overryp geweest zynde, zeer haestig een wormtje groeit; ook beschimmelen de vrugten veeltyds, het geen de zelve zeer onsmaekelyk maekt.

XI. HOOFDDEEL.

Van de Ael-beziën en Kruis-beziën.

De Ael-beziën groeyen aen heesterige hout-gewassen, en zyn nergens beter als in ons Land; waer van drie onderscheide soorten als Roode, Witte en Zwarte zyn.

De Roode zyn van eene heldere glimmende roode koleur met doorschynende karls; en de geurigste van smaek. De Witte zyn omtrent Vlees-koleur, ook doorschynende; na by van gelyke smaek als de roode. Wyders beide gelyk stel van boomen, daer aen de beziën aen lange steelen, rist-wyze, groeyen; en somtyds in de twintig en meer beziën aen eenen steel hebben.

De Zwarte zyn aen haere steelen niet van zoo gelyke grootte, maer altyd mis-bloeyende, zoo dat men teffens groote en kleine aen de zelve rist heeft, die ook noit met zoo veele beziën beladen is: wyders zyn de Heesters, waer aen de zwarte Ael-beziën groeyen, grooter, en de bladen meer gesneden, by na als Wyngaerds bladen, ook ruikende, inzonderheid wanneer jonge uitspruitsels zyn: insgelyks verschilt de smaek met de roode en witte.

Deze drie soorten worden alle van stek voortgeteelt; maer dewyl aen het jonge hout de grootste en smaekelykste vrugten groeyen, zoo zyn ze beter op stooven als op stam-boomtjens; van deze stooven, die met vier of vyf spranken uit den grond groeyen, worden jaerlyks de verouderde weg gesneden en de jeugdige uitscheuten aengeteelt, welkers oudste maer vier jaeren moeten hebben: deze besnoeijing geschied best des winters; wanneer ook de kragtige scheuten der Roode en Witte matig worden ingekort, dog de Zwarte kort men niet in, maer worden de overvloedige scheuten in het geheel uitgesneden.

De Ael-beziën willen best in doormeste Zand-gronden groeyen,

zul-

zullende aldaer, (schoon niet van de grootste) geurig smaekende, zoete, geel-steelige vrugten voortbrengen: de zelve, en byzonderlyk de Zwarte; beroven den grond zeer veel van des zelfs vettigheid, waer omtrent men, by het aenleggen van Boomgaerden, moet bedagt zyn.

De Kruis-beziën groeyen aen een doornig heester-gewas, niet op de wyze der Ael-beziën aen risten, maer ieder afzonderlyk: zy worden even als die van stek voortgeteelt; ook op de zelve manier met spranken of op stooven, om dat insgelyks de schoonste beste vrugten aen het jonge hout komen: zy geven jaerlyks meer uitloopen als de Ael-beziën, van welke men vier of vyf tot vrugtdraegers behoud, en de andere geheel weg snyd.

Men heeft van de zelve verscheide soorten, als Witte, Geelagtige, Blaeu-purperagtige, Roode enz. ook ronde en lange van gedaente; van alle welke de lange groene, onryp zonder karls, de beste zyn om gestooft te worden, en de groote Witte om ryp uit de hand te eeten.

Van alle de vrugten, die men door konst buiten haer Saizoen tot den eet wil bewaeren, is 'er geen, die men zoo natuurlyk als of vers van den boom geplukt was, kan behouden als onrype Kruis-beziën, en des winters, gelyk in haer Saizoen, stooven en smaekelyk maken.

XII. HOOFDDEEL.

Van de Barberis, Sauze- of Zuuring-boom.

Met deze drie benaemingen is dit Heester-boom-gewas by ons bekent; hebbende de benaeming van Sauze- of Zuuring-boom, om dat aen des zelfs jonge uitspruitende bladen niet alleen zodanigen Zuuring-smaek, maer ook even zodanige kragt word toegeschreven.

Het is een Heester, hooger en met meer uitloopen groeijende, als de Ael-beziën; des zelfs jaerige scheuten zyn met dunne scherpe stekelen bezet, en daerom zeer bequaem tot Heiningen om de Fruit-hoven te scheiden, en daer mede te bevryden. Zy worden van Uitloopen voortgeteelt, en zyn onderscheiden in Barberis met en zonder karl, hoewel het somtyds komt te gebeuren, dat de Barberis zonder karls

daer

daer na door kragtige groei karls verkrygt, daerom moet men de zelve met geen ſterke hout-ſcheuten laten groeyen.

De Barberis is eene kleine langagtige roode en vellige vrugt met weinige ſappen, de welke aen hangende riſten groeit, even als de zwarte Ael-beziën, dat is met minder beziën, en niet zoo regt neder hangende, als de roode Ael-beziën; werdende des zelfs vrugt tegen het laetſte van September ryp.

XIII. HOOFDDEEL.

Van de Kornoelje-boom.

De Kornoelje-boom kan niet onder de hoog opgaende boomen gerekent worden; hoewel die grooter werd als de voorſchreve Heeſter-gewaſſen: deze word van Uitloopen vermeerdert, zynde het hout van quarlagtig gewas, en hard zonder ſtekels: des zelfs vrugten zyn niet zoo ſappig als de Barberis; dog veel grooter, langagtig en enkeld aen haeren ſteel, als de Kruis-beziën, groeyende, en heeft ieder van binnen eenen harden ſteen.

XIV. HOOFDDEEL.

Van de Vlier-boom.

De Vlier-boom groeit willig in vogtige ſchaduwagtige plaetzen, maer des zelfs hout en vrugten zyn beter, zelfſtandiger, als ze in hooge drooge gronden gegroeit zyn: het jonge hout is zeer pyppig, en met wit vois merg gevuld, het welke met den aenwas van meerder jaeren vergroeit, even als de Wyngaerd, wanneer het hout zeer hard en taei is.

Men heeft van de zelve veele ſoorten, onderſcheiden in gemeene Vlier, Berg-vlier, en Water-vlier; met twederlei vrugten, dat is, met bruin zwartagtige, het geen de beſte ſoort is; en ook met geelagtige of bleeke witte beziën, die van minder ſoort en daerom niet zoo goed zyn: wyders een weinig langagtig rond, ieder bezie afzonderlyk aen een ſteeltje, de welke aen eenen gemeenen ſteel, in het ronde kroons-wyze gehegt, hangen.

De gemeene Vlier word veel, tot afweering der Zon en Lucht, omtrent de Boeren-kelders geplant, om dat die door haere menigvuldige Uitloopen veel schaduw maekt: de zelve word van stek, dog meest van uitloopen voortgeteeld.

De jonge ingelegde uitspruitsels als ook de bloem-knoppen der gemeene Vlier, tot ragou, of als salade, gegeten, doen zagtelyk afgaen. De gedroogde bloemen, als Thee getrokken, zyn voor veele gebreken heilzaem.

Vlier-azyn (van deze gedroogde bloemen) is zeer verquikkende in Zieken-kamers om de brand af te trekken: ook maekt men van Vlier-azyn veele geurige Sauzen, dog tot boter- en azyn-saus moet men noit Vlier-azyn gebruiken.

Van des zelfs rype beziën-sap worden heilzaeme Syroopen en Konserven gemaekt.

XV. HOOFDDEEL.

Van de Quee-boom.

De gemeene naem van Quee-peeren word ook, door onkunde, aen de Quee-appelen gegeven; de welke door de meeste Queekers tot den eet geteelt worden: de Quee-peer is lang en peeragtiger als de Appel, en doorgaens grooter, eerder ryp en smaekelyker: men onderscheid die in vroege en laet ryp werdende vrugten, van welke de laetste onwaerdig zyn om te planten; dewyl de vroege meest tot het oculeeren van onze gemeene Peer-vrugten worden voortgeteelt: deze worden van uitloopen, dog gemeenlyk van inleggers vermeerdert, aldus onverent of veroculeert goede vrugten voortbrengende; egter worden de vrugten, door verentinge op doorn, verbetert.

Onder de Quee-peeren zyn de zoo genaemde Portugaelse de beste, die uit haere bruine, byna zwartagtige, bast van de wilde laeter soort, welker hout graeu, witagtiger van schors is, ligtelyk te onderscheiden zyn.

Men moet, by het snoeyen, het dikste ronde jonge hout bewaeren, en het dunne magere uitsnyden: ook mag men dit beste hout niet veel inkorten, om dat boven aen het draegbaerste is.

XVI. HOOFDDEEL.

Van de Mispel-boom.

De mispelen zyn van verscheide soorten, Tamme en Wilde. De tamme, met de groote zoete vrugt; ook met de ampere vrugt; en met veele kleine vrugten by den anderen. Deze boomen worden van Uitloopen vermeerdert, die goede vrugten geven, dog de zelve worden door verentinge op der zelver eige stammen zeer verbetert: zynde zulks beter als wanneer op Quee of Doorn verent worden.

Het Mispel planten is vorderlyk, om dat de boomen op verdronge plaetzen taemelyk groeyen, zeker jaerlyks vrugten geven, en het hout wel gewilt is.

XVII. HOOFDDEEL.

Van de Okker of groote Noote-boom.

De groote Nooten worden van de vrugt, die des winters te spruiten, en in het Voorjaer in de aerde gelegt worden, vermeerdert; gevende zonder verentinge vrugten; maer men is van der zelver soorten niet zeker; om dat, zelfs van de beste soort, boomen voortkomen, die slegte vrugten geven: dus zyn de zelve even als de Appelen en Peeren van oneindige soorten, als groote, kleine, lange en ronde met zagte en harde schelpen, maer meest in dubbelde en enkelde onderscheiden; van welke de dubbelde de slegtste zyn. De Enkelde worden in Kraeibekjens, Keulse en Tros-Nooten onderscheiden.

De Kraeibekjens zyn zagt van schelp; inzonderheid van voren, alwaer somtyds weinig of met geen schelpen gedekt zyn: deze zyn zoeter en smaekelyker, maer niet zoo droog als de Keulse Nooten.

De Keulse Nooten zyn grooter, langagtiger en harder van schelp, nogtans met de handen zeer breekbaer: deze zyn oogzienlyker, en daerom meer geagt, ook van de smaekelykste na de Kraeibekjens.

Tros-Nooten zyn van veele soorten; alle kleinder, ook ronder,

der, harder van schelp, en drooger van vrugt: zynde ook de boomen kleinder en niet zoo dik.

De dubbelde Nooten zyn vois, wateragtig en onsmaekelyk: geven in korter tyd de dikste boomen.

Na de vrugten is ook het hout-gewas meer of min gesloten en open van pooren.

XVIII. HOOFDDEEL.

Van de Haze-nooten.

De Haze-nooten worden van Uitloopen, die in overvloed uitschieten, vermeerdert: zyn als de groote Nooten van veele soorten, in Tamme en Wilde onderscheiden: de Tamme zyn lang, zommige met roode en andere met witte kernen, van welke de roode het meeste geagt, dog de lange witte gekernde de smaekelykste zyn; de zelve groeyen met een, twee, en ten uitersten drie of vier Nooten aen eenen steel.

De vrugt word door afzoginge zeer vergroot, maer onsmaekelyker, en de schelp ongemeen verdikt en verhard; zoo dat zulks niet meer gepleegt word. Om de boomen vrugtbaerder te doen zyn, moet men hun eenige uitloopen laten behouden.

De Wilde zyn alle rond, en tros-wyze, als de Tros-Nooten, te zamen groeyende.

XIX. HOOFDDEEL.

Van de Amandel-boom.

De Amandel-boomen worden niet geoculeert, maer op Pruim gezoogt en dus vermeerdert; want van Amandel gelegt, komen ze door het verplanten ligtelyk te sterven: ook konnen ze onze strenge winters niet wel wederstaen, voor-al die met de zoete vrugt niet: men heeft even als van de Nooten verscheide soorten, min of meer hard-schillig, lange en ronde; meest onderscheiden in Amandelen met bittere en zoete vrugten.

De

De bittere zeer hard-ſchillige lange worden hier te Lande alleen om de cierlykheid der bloem; en tot het konfyten des groenen bolſter geplant; konnende deze het beſte aen onze winter-koude wederſtaen.

XX. HOOFDDEEL.

Van de Karſtanje-boom.

De Karſtanje-boomen worden als de Nooten, van haere vrugt voortgeteelt; en werden zeer zwaere groote dikke boomen: men heeft daer van veele ſoorten, onderſcheiden in Wilde of Paerde-karſtanje en Tamme: de tamme of eetbaere vrugtdraegende Karſtanje-boom kan onze ſtrenge winter-koude niet wederſtaen: ook willen deze boomen niet in zoo laege moerige gronden geplant zyn, gevende aldaer pappige, onſmaekelyke en kleine vrugten.

VIERDE BOEK,

Handelende van den

WYNGAERD.

I. HOOFDDEEL.

Aengaende het voortteelen en planten des Wyngaerds.

De Wyngaerd is een hout-gewas, dat niet als door hulp opklimt en tot hoogte groeit: zynde des zelfs jong hout open, bol, en pypig, waer in vois, rosagtig merg is: ook zyn de pypen, by ieder bot of knop, met een tussenvoegsel of midde-schot bekleed; en gelyk het hout met de jaeren meer sluit, vaster en harder word, zoo sluiten ook de pypen, vermindert het merg, en vergroeit het midde-schot: wanneer de Ranken bejaerd worden, is de bast zenuw-veezelagtig en in de lengte ligtelyk afschillende.

Men kan de Wyngaerd op vier manieren, dat is van Zaed, Stek, Inleggers en Uitloopen vermeerderen en voortteelen.

Vermeerdering van Zaed.

Het is van Zaed onzeker wat soort van vrugt daer uit zal voortkomen; zynde aenmerkelyk dat de kernen van witte druiven somtyds blaeuwe, en daerentegen de kernen van blaeuwe somtyds witte druiven voortbrengen, en zelfs veeltyds zeer verwilderde soorten; om welke reden de Wyngaerd zelden van Zaed vermeerdert word; egter behoorde dit eenen waeren Liefhebber niet af te schrikken, vermids de beste soorten niet alleen uit zaed zyn voortgekomen, maer ook om dat men door goede behandelinge, in zeer weinige jaeren, daer van vrugten kan hebben.

Om dan de zelve van zaed met gewenste uitslag te teelen, verkiest men Karls uit de beste door-ryp zynde druiven, welke karls bruinagtig werden: deze moeten met het begin van November in goede, zandige, taemelyk bevogtigde aerde gezaeit, en aldaer tegen de winter-koude gedekt worden; zoo moeten ook des Zomers de jeugdige spruitsels, en groeyende scheuten, tegen het bran-

branden der Zon beſchermt, tegen de ſterke wind afgekeert, telkens aengebonden, en geſtadig in matige bevogtiginge onderhouden worden. Wanneer deze Zaeilingen met meer als eene ſprank, of ſcheut, groeyen, dan zal men de zwakke by-ſcheut in het hert uit-nypen, op dat met eene ſcheut te kragtiger en gevoeder van hout zoude opgaen, ter hoogte van omtrent drie voeten, wanneer van deze ook de hert-ſcheut uitgenepen word, op dat het hout beter zoude aendikken, en de botten zwellen: om zulks beter te doen ſlagen, moet men ook altyd de ſpruitjens, nevens de botten voortkomende, telkens tot boven het laetſte blad uit-nypen: wyders moet, in het volgende Voorjaer, deze ſcheut, tot de drie of vier laetſte botten afgeſneden worden, om door dit middel kragtig hout-gewas te verkrygen; want men moet alle jonge Wyngaerden, dat wel aen te merken is, tot dik kragtig hout-gewas tragten te doen groeyen, om by vervolg eenen cierlyken en teffens vrugt-draegende Wyngaerd te verkrygen, waer toe dit niet alleen het beſte, maer ook het eenige middel is. Wanneer de jonge Wyngaerden, het zy van Zaed, Stek of anders voortgeteelt, het volgende jaer, na dus kort by de grond afgeſneden geweeſt te zyn, geen genoegzaeme dikke kragtige hout-ſcheuten maeken, dan zal men die het volgende tweede Voorjaer even zoo kort ſnoeyen; dog met agtgevinge dat deze ſnoeijing geſchied boven een bot, en noit boven een knop, welke vrugten voortbrengt, het geen zelden van Zaeilingen te verwagten is; maer als het gebeurt, dan zal men altyd ſlegter gewas verkrygen.

Vermeerdering door Stek.

Het voortteelen der Wyngaerden van zaed, word niet anders gepleegt, als gezegt is, door Liefhebbers, die veranderinge van ſoorten tragten te bekomen: dewyl de beſte wyze van vermeerderinge door Stek is, het geen gemeenlyk met het begin van April, maer door beter ondervindinge in het begin van November moet geſtoken worden, wanneer het hout geſloten, volkomen ryp en de Wyngaerd niet meer in groei is.

Men ſnyd het Stek van dik, kort gebot en geknopt hout, met twee-jaerig onder-hout-gewas, hebbende het jaerige boven-hout drie of vier botten en knoppen; mits agt gevende dat het bovenſte een blad-bot en geen vrugt-knop is, op dat te zekerder met meer kragt zoude doorgroeyen; dat voor-al nodig is, wanneer

men

men van vol-ſappige Druiven Stek zal ſteeken; vermids die Wyngaerden, niet zoo open en vaſt geſlotender van hout als de vleezige en muskerende Druiven zynde, zoo wel geen groei vatten, en geene zoo kragtige loten ſchieten: maer naerdien zodanige Stek, welker bovenſte der drie of vier leden, digſt aen het oude hout, een bot behoorde te hebben, meeſt altyd een knop heeft, en zelden of noit van Wyngaerden, die door Zomer-ſnoeijinge na behooren gehandelt zyn, te ſnyden is, zoo zal men noit verzuimen de in den groei openbaerende bloem-troſſen uit te nypen.

Het oude hout, dat aen het wel gevoede jonge lot blyft, moet ten minſte een hand breed zyn; het geen, voor dat in de aerde geſtoken word, eene draei moet gegeven worden, zoo dat het kraekt; daer door de hout-pooren, de doorgang der ſappen eenigzins door deze draei geſtuit zynde; haer te bequaemer tot wortel-making ſchikken: hier na moet het Stek, ruim een hand breed diep, in zandige aerde zodanig ſchuins geſtoken worden, dat het bovenſte bot weinig of niet zigtbaer is; en dat op eene ſchaduwagtige plaetze; ten waere men aen muur of ſchutting Wyngaerden benodigde; wanneer voor de daer geſtoken Stekken zorg moet gedragen worden, dat door de Zon niet verdroogen; ten dien einde de zelve na behooren bevogtigende, en, tot dat in kragtige groei zyn, een weinig beſchaduwende, het geen kan geſchieden door de grond met een weinig oude rund, krooſt, ſlabbe of andere ruigte te overdekken, en ſomtyds in droogte te begieten.

Wyders zal men het Stek op gelyke wyze behandelen, als van de Zaeilingen gezegt is, te weten dat men niet meer als eene ſcheut laet opgroeyen, en dat men de andere by-ſcheuten tydig by het laetſte blad-bot afſnyd, mitsgaders de jonge by-ſcheuten nevens het bot geſtadig tot het laetſte blad uitnypt, gelyk ook alle de krullen en bindſels; als wanneer dit Stek eene dikke houtige ſcheut zal maken, welke men in de volgende herfſt- of winter-ſnoeijinge, na des zelfs kragt, op twee of drie botten, ook wel min of meer, afſnyd; dog altyd bezorgt zynde om eenen kragtigen Wyngaerd te verkrygen, daerom men ook, zoo het doenlyk is, op een bot moet ſnoeyen.

Vermeerdering van Uitloopen.

Wyngaerden, die van Uitloopen geteelt worden, moeten alleen van haere gequetſte wortels gezuivert worden, die daer na by de

de planting, wel uitgespreid, rondom met aerde overdekt worden, de zelve aentredende, op dat de grond niet te los, bol en open van deelen zoude zyn: wyders zal men die tegen de eerste vorst, sterke zomer-zon, droogte en wind bezorgen: ook de jonge scheuten behandelen en de ranken gestadig aenbinden, zoo als van de Zaeilingen gezegt is.

Vermeerdering van Inleggers.

De Wyngaerden van Inleggers worden op de zelve wyze als die van Stek geteelt; insgelyks aen het jaerig hout, dat in de aerde moet gelegt worden, eenen kraek gevende, op dat te bequaemer wortels zoude maken; zynde het eenige onderscheid dezer beide voortteelinge, dat het hout van de Inleggers met den ouden Wyngaerd, tot na het wortel-maken, vereenigt blyft, en van de zelve, ter tyd dat in het Najaer of volgende Voorjaer verplant word, voedsel trekt.

De Inleggers maken veeltyds kragtiger jonge hout-scheuten als van Stek, nogtans houde ik de manier van vermeerderinge door Stek voor de beste; voornamentlyk als het gestoken, zonder te verplanten, kan blyven groeyen; zelfs geeft het Stek, wanneer het zoude moeten verplant worden, beter gewas; dewyl de verplante Inleggers, de gewoone na haer trekking en voeding des Moer-wyngaerd missende, niet zoo haestig aen den groei geraeken; maer dit tragt men te vergoeden, met den Wyngaerd-rank, in een mandje met aerde gevult, te doen wortel schieten, met het welke namaels verplant word, vervolgens het mandje rondom de zelve aen stukken snydende, en weg neemende, op dat de vrye loop aen de groeyende wortels niet zoude benomen werden; dog ik hebbe bevonden dat deze manier omtrent de groei nog nadeeliger is, als zonder mandje.

Onder alle hout-gewassen is het voor-al noodzaekelyk dat de Wyngaerd jong verplant word, vermids de oude verplante veeltyds versterven: by het verplanten der jonge Wyngaerden moet men zorg draegen dat de wortels, wel gezuivert, in het verplanten uitgespreit, van aerde omwonden en aengevoert worden, ook voor-al niet verdroogen; het welke men van zulken, die van verre toegebragt worden, bezwaerlyk kan voorkomen: daerom deze veel beter van Stek voortgeteelt worden.

Gelyk het Najaer tot het Stek ſteken verkiezelykſt is, zoo is het ook de beſte tyd tot het planten der Wyngaerden, en zulks zoo haeſt het jonge hout bladeloos en ryp is; moetende niet meer hout aen de jonge te plantene Wyngaerden blyven, als dat even boven de aerde met een, twee of drie botten uitſteeken.

Alle Wyngaerden moeten in hooge, uit het water gelegen, gronden geplant worden, en dat wel in eene loſſe, bolle, zandige vogtige aerde; voor-al jong zynde; want dan is ſterke vette aerde, 't zy met meſt of oude rund vermengt, hun dodelyk; derhalven moet men zig zorgvuldig wagten, dat men geen meſt omtrent jonge Wyngaerden inſpit, vermids de jonge worteltjens, door des zelfs ſcherpte, niet alleen vergaen, maer ook van het gewormte, dat uit deze meſt of vette aerde voortkomt, geknaegt worden. Wanneer men de jonge Stekken of Wyngaerden in vaſte gronden, (als klei-gronden) wil doen wortel ſchieten, zoo moeten de zelve in gemaekte kuilen omtrent een voet diep en drie voeten breed, gevuld met loſſe, bolle, graeuwe, duin-zandige aerde, geſtoken of geplant worden; want dan zullen de wortels aldaer met zoo veel kragt groeyen, dat daer na bequaem zyn vaſter aerde te doorbooren: en op dat de oude Wyngaerden in zodanige vaſte klei-gronden na behooren zouden blyven groeijen, is het nodig die gronden ſomtyds te roeren, ten einde der zelver wortels de behoorlyke bevogtiginge van regen- en ſneeuwater, mitsgaders de warmte der Zonne-ſtraelen zouden genieten: deze grond-roering doet men beſt, om het quetzen der wortels voor te komen, met een twee-klaeu of tandige hakhouw, hebbende ieder tand omtrent de lengte van een voet, en van onder omtrent een en halve duim breed, maer dunder, en het alleronderſte een weinig ſpitſer om des te beter in te dringen, wyders twee duimen van den anderen afſtandig, en van boven met een huisje voorzien, daer in de ſtok ſteekt.

De Ouden pleegden deze grond-roeringe niet alleen om de wortels en het hout-gewas daer door kragtiger te doen groeyen, maer ook om de Druiven, ten tyde haerer ryp-werdinge, tegen de al te ſterke brandende Zonne-ſtraelen te beſchermen; wanneer door deze derde of laetſte jaerlykſe grond-roeringe (die gewoonlyk geſchiede als de druiven begonnen doorzigtig te werden, en dus even voor de ryp-werdinge) de grond gebroken, los en ſtuifbaer zynde, de zelve met ſtof overdekt wierden, op dat zy daer door, haer baſt minder parkementig zynde, te bequaemer zoude rypen.

Dit

Dit hebbe ook by Ons omtrent de al te groote hette ondervonden; want of wel de druiven, inzonderheid de vleezige, als de muskerende Toskayer, Katte-pis of witte Stinkert, de Frontenjak, de Katelonier, en de by ons genaemde Frankendaelders vrugten zyn van warmer luchtstreek als onze; en daerom hier te Lande zelden haere behoorlyke rypte verkrygen, schoon ze door hulp van muur of schuttinge, door afkaetzinge der Zonne-straelen, meer warmte genieten, zoo begeeren zy nogtans geen brandende Zonne-schyn, maer eene langduurige warmte, voornamentlyk omtrent den tyd van haere ryp-werdinge; hebbende zelfs gezien dat zodanige vleezige druiven, op sterke Zon tegen muur geplant, in ongewoone heete Zomers door de hette zoo gekrenkt wierden, dat de bladen en de steelen der druif-trossen ten grootsten deele verdorden, zoo dat noit rype vrugten voortbragten; daerentegen wierden de Wyngaerden der vol-sappige wateragtige druiven op de Zuider Zonne-stand weinig benadeelt; gevende volkomen rype vrugten. Hier uit blykt klaerlyk dat de Zuider Zonne-stand aen vogtige druiven minder schadelyk is; derhalven moet men deze tegen zulke muuren of schuttingen planten; zynde al wat over het Zuiden na het Westen is, nadeelig; eensdeels om dat uit die hoeken meerder schadende winden voortkomen; ten anderen om dat de Zonne-warmte minder is, en om dat by koude vriezende Voorjaers tyden de warmte te schielyk in koude verandert.

De allerverkiezelykste Zonne-stand voor alle Najaers-vrugten, die, als de voorgemelde muskerende of vleezige druiven, eene langduurige warmte tot ryp-werdinge nodig hebben, is, welker muur of bruin geverwde schutting ten tien uuren regthoekig beschenen word, zynde een weinig Ooftlyker als Zuid-zuid-ooft: tegen diergelyke muuren of schuttingen is de Zon minder brandende, en even langduurig in den groei en tyd der ryp-werdinge als de Middag-zon; boven dien worden deze in het Voorjaer eerder van de Zon bescheenen, daer door die eerste koude niet alleen ten deele benomen word, maer is ook de dag-warmte langduuriger; daerenboven zyn ze de schadende winden minder onderworpen.

De Ouden roerden hunne gronden, als gezegt is, driemael: de eerste geschiede in de maend van Maert, als de Wyngaerds-sappen reizen: de tweede in Juny omtrent de bloei-tyd: en de derde in Augustus als de druiven beginnen te rypen: maer vermids onze losse bolle gronden van natuure open, en by droogte stui-

vig zyn, zoo is deze grond-roering by Ons onnodig. Zy bedienden hen van den kleinen Acer, of Booghout, van den Haver, Elfch en Ypen-boom, in plaetze van onze muuren en fchuttingen, om de Wyngaerden tegen te leiden en te omwinden; wordende deze wilde beplanting voor Wyngaerden by de Romeinen *Arbufta* genaemt. Het zyn ook de gemelde boomen als mede de Ypen en Effen, welkers wortels aen de Wyngaerden het minfte fchadelyk zyn.

II. HOOFDDEEL.

Van het Snoeyen der Wyngaerden in het algemeen.

Onder de Hout-gewaffen zyn 'er geen die nodiger zyn gefnoeit te worden als de Wyngaerden, inzonderheid des Zomers; maer naerdien het den zelven in het byzonder eigen is, dat aen de dikke, kragtig gegroeide, kort geknopte fcheuten de meefte, grootfte boffen, en fmaekelykfte druiven groeyen, zoo mag men de Zomer-fnoeijing aen den Wyngaerd niet plegen, voor dat die, na zyne plantinge, zodanige fterke loten heeft gefchoten: daerom zal men alle jonge geplante Wyngaerden, of die van Stek niet fterk gegroeit zyn, het eerfte jaer zonder in te korten laeten, en der zelver uitfchietende ranken, als gezegt is, zorgvuldig aenbinden: ten waere het gebeurde dat een jong geplante Wyngaerd waterlotig hout maekte, zynde wild, plat en langledig: want dan zal men dit waterlot, na twee of meer voeten groeyens, boven het bot inkorten, en daer aen alleen, by zulken geval, de Zomer-fnoeijing oeffenen, ten einde dit grof wild gewas zoude betemt worden; ook zal men de by-fcheutjens nevens de botten telkens inkorten, op dat de ranken te kragtiger zouden groeyen: wanneer nu deze jonge Wyngaerd ten einde groei, en zyne ranken houtig zyn, alsdan fnyd men de zelve laeg by de grond af, zoo als hier voor in het 1. *Hoofddeel* gezegt is, op dat met meerder kragt tot grove dikke ranken zoude uitfchieten.

Het zal ongetwyffeld by Veelen niet goed gekeurt worden, dat ik de Snoeijing in de Maend van November, en dus voor de winter laete gefchieden; nademael de Winter-fnoeijing in de maend February tydig word geoordeelt; maer de ondervinding heeft my geleert, dat de opkomende vorft aen gefnoeide wyngaerden niet meer fchade als aen ongefnoeide veroorzaekt, vooral

al als de boven-ſnede beſlagen is, en het niet ſchielyk op het ſnoeyen ſterk komt te vriezen, het geen op deze vroege ſnoeijinge zelden gebeurt, vermids de wyngaerden dus langer tyd tot het ſluiten der ſnede hebben, waer door de ryzende ſappen des aenſtaende groei minder verſpillen of verdruipen; derhalven hebbe deze Herfſt-ſnoeijing beter als de Winter-ſnoeijing bevonden, inzonderheid aen Kas-wyngaerden, die vroeg in groei geraken. Dog dit moet niemand als iets ongehoorts voorkomen; want de Ouden pleegden deze ſnoeijinge na de Wyn-oegſt, als te zien is by Columella *de Arboribus cap.* 10. en by Palladius *lib.* 11. *tit.* 4. wel is waer dat haere luchtſtreek niet zoo vriezende is; maer dit maekt volgens het zoo even gezegde, geen verandering: en ſchoon ik myn doen op de aengehaelde Schryvers, ook op Theophraſtus *de cauſis Plantarum lib.* 3. *cap.* 20. de zelve ſnoeijing in kouder Landen, daer het vrieſt, even voor het uitbotten willende gedaen hebben, zoude konnen veſtigen, zoo doe het nogtans op eige ondervinding onder onze koude Luchtſtreek.

III. HOOFDDEEL.

Van de vroege Winter- of laete Herfſt-ſnoeijinge der Wyngaerden.

De bequaemſte tyd dezer ſnoeijinge is, als gezegt hebbe, in het Najaer, zoo haeſt de ranken houtig zyn, al waren der zelver boven-toppen of ſcheuten niet geheel ontbladert, gelyk ſomtyds met het begin van November nog niet zyn; want alsdan kan de ſnede, door genoegzaeme tuſſen-tyd voor de ſterke vorſt, beſlaen en ſluiten, wanneer de wyngaerden, in vervolg by opkomende vorſt, geen meer ſchade zullen lyden, als of ze ongeſnoeid gebleven waren.

Zommige maken in den tyd der ſnoeijinge van te kragtig groeijende Wyngaerden onderſcheid, willende die in de voortyd, wanneer de ſappen aen het ryzen zyn, geſnoeit hebben, op dat de Wyngaerden door het verdruipen tot betemperder groei zouden komen, en dus meerder bloem-knoppen voortbrengen; dog zulks is aen zodanigen, die door Zomer-ſnoeijinge wel behandelt zyn, gants onnodig, zullende, met minder ſpillinge van

groei-kragten, overvloedig vrugtbaer zyn; dies moeten kundige Liefhebbers noit van deze Herfst-snoeijinge afgaen.

Wyders is het ondoenlyk om het snoeyen der ranken aen zekere lengte of getal van knoppen te bepaelen, als ook om eenen vasten regel te stellen, welke ranken, volgens snoei-wyze van uitschot, moeten lang, en andere kort gesneden worden: zynde het zelfs blyken van onkunde in de Zodanigen, die zulks beweeren; vermids dit alles van den kragtigen groei des Wyngaerds afhangt, mitsgaders na de ranken daer van zyn voortgekomen; waer door men somtyds de bovenste uitgeschote het langst laet, ook wel in tegendeel deze geheel weg-snyd, en de volgende rank behoud: ondertussen moet men voor eene onfeilbaere les houden en altyd in agt nemen, dat men het grofste, rond, kort geknopte ryp hout, als het beste en vrugtbaerste, moet behouden tot de langste loten, en het daer aen volgende tot spoor-snoeijing: zynde in het gemeen nodig dat men de loten wyd van malkanderen legt, en de spooren zeer kort snoeit. Op deze onderstellinge dan, zoo snoeit men in de laete Herfst-tyd alle overvloedige oude ranken geheel uit; ook snyd men zelfs de te overvloedige jonge draegbaere loten geheel weg, of kort die als spooren op een of twee knoppen, en de bot-spooren dat maer een of twee botjens behouden, om den Wyngaerd in eenen jeugdigen stant te onderhouden. Nog snyd men alle dunne magere scheuten geheel weg; ten waere eenige aen eene oude tak, tot ophouding der sappen, nodig geoordeelt wierden; wanneer die tot haer tweede of derde bot moeten ingekort worden: en vermids deze kleine magere scheuten niet als kleine druif-bosjens voortbrengen, zoo mag men van de zelven niet meer tot spoor-snoeijing behouden, als de nood vereist, moetende die daerenboven met haer gemaekte schot in het volgende jaer glad afgesneden worden.

Deze spoor-snoeijing, gevoegt by het snoeyen op eenen bloem-knop, als ook dat het boven-stompje niet te lang of te kort gesneden word, als vervolgens zal aenwyzen, is nevens de Zomer-snoeijinge het middel om veele of weinige druiven te bekomen: om die reden moet de Besnoeyer niet alleen bloem-knoppen van botten onderscheiden, maer ook zelfs omtrent knoppen van kragtige of minder kragtige uitzwellingen onderscheid maeken. In het algemeen zyn de Knoppen dikker, en by na als dubbelde botten uitgezwollen: daerentegen zyn de

Bot-

Botten dunder en ſpits-puntiger. Omtrent de Knoppen is ook onderſcheid, want de eene zyn dikker en gevoeder als de andere, niet alleen na de kragt van het hout, daer aen ze gegroeit zyn, maer ook na dat in de zomer met een by-ſpruitje, of zonder by-ſpruitje gegroeit zyn. De Knoppen met by-ſpruitjens, die in de zomer-ſnoeijinge zyn ingekort, zyn niet zoo dik, nog kragtig in het doorſchieten, als andere zwaere dikke knoppen; daerom zal men zodanige tot de bovenſte knoppen ſnoeyen, om aldus de te ſterk ryzende ſappen meerder na beneden af te lyden, en daer door de volgende knoppen te zekerder gevoede kragtige vrugten te doen voortbrengen: vermids nu de ryzende ſappen de kragtigſte groei na boven maeken, zoo trekken de zwaere dikke boven-knoppen het voedſel der andere knoppen na zig, welke boven-knoppen alsdan zeer ſterk, en de volgende knoppen langzaem, en met kleinder druif-troſſen uitgroeyen: daerentegen zullen de eerſte ryzende ſappen, wanneer men op zwakker boven-knoppen ſnoeit, de zelve doen zwellen en uitdikken, dewyl de volgende knoppen in groei doorzetten, of ſchoon de boven-knoppen zonder uiterlyke groei ſchynen te zyn.

Wyders zal men zorg draegen dat men altyd op een knop en noit op een blad-bot ſnoeit, want zoo het op een bot geſchied, (voor-al aen kragtige ranken, die door zomer-ſnoeijinge met overvloedige knoppen gegroeit zyn) dan zullen veele knoppen tot bladige ſcheuten zonder vrugt groeyen: daerenboven moet het tookje boven de knop niet te lang, ook niet te kort geſneden worden; want als te lang, dan zullen insgelyks veele bloemknoppen doorſchieten, om dat in dit lange ſtompje te veel ſappen by een vergaderen: wanneer te kort, en dat de ſnede te digt aen den knop is, dan loopt men gevaer dat de knop zal komen te verdroogen; het welke gebeurende, zoo zal het hout onder de verdroogde knop een lange took werden, daer in de kragtige ſappen zullen by een vergaderen, die alsdan mede noodzaken de volgende knoppen door te ſchieten: derhalven moet het ſnoeyen zodanig boven een bloem-knop geſchieden, dat het ſtompje of tookje met eene weinig ſchuinſe ſnede de lengte van een ſtroo breedte boven de knop behoud, wanneer de ryzende ſappen genoegzaem geſtuit worden, om zekerder vrugten te geven; daerenboven worden door zodanige beſnoeijinge de ſappen beter na de onderſte takken afgeleid, waer door de Wyngaerd van onder met jeugdige ſcheuten bekleed blyft; daer an-

anders het ſnoeyen op een bot verrigt zynde, de knoppen niet alleen te veel doorſchieten, maer ook de ſappen der onderſte ranken na zig trekken, daer door de Wyngaerd van onder van ranken ontbloot word. Nog moet men agt geven dat de ſnede aen de andere zyde der knop geſchied, op dat de Wyngaerd-ſappen, by afdruiping, niet op de knop ſypelen, maer aen de andere kant afzakken.

Wanneer men de Wyngaerd ſnoeit, ſnyd men de bovenſte ſcheut of rank uit, en men behoud gemeenlyk de volgende rank, het geen om twee redenen geſchied: eerſtelyk om dat de tweede ſcheut veeltyds het beſte vrugtbaerſte hout is: en ten anderen om dat de Wyngaerd, op deze wyze geſnoeit, minder verloopt.

Men moet aen de kragtig groeyende loten der Wyngaerden, die al te kragtige hout-gewas maeken, en haere volkome beſlag van grootte hebben, dat men der zelver ranken geen langer loop kan geven, in de aenbindinge een draei of kreuk geven, even zoo als in het 1. *Hoofddeel dezes Boeks* van de Wyngaerd-ſtekken gezegt hebbe, op dat de overvloedige ſappen in de regte door-ſtraelinge zouden geſtuit worden, en zonder ombuiginge der loten, als men anders gewoon is te doen, betemperder groeyen; de zelve altyd cierlyk in de regte vleug aenbindende. Men moet ook bezorgt zyn, dat de ranken, door de te ſterke aenge-haelde banden niet geperſt, gekreukt, veel min gequetſt worden, want zulks zoude het groeyen der uitſchotten en druif-troſſen beletten.

Men kan oude Wyngaerden verjeugdigen met die digt by de grond af te ſnyden, op dat ze weder met kragtige ranken zouden uitſchieten; dog men moet in zodanige doeninge agt geven, dat het geſchiede boven eene knobbelige verhevenheid, of zulke oneffenheid, die bewys geeft van aldaer te zullen konnen uitberſten, want anders weigeren ze zomtyds zoo lang den groei te hervatten, dat de overvloedige ſappen de zelve verſtikken: en op dat het hout daer toe niet te dik, droog-baſtig zoude zyn, waer door bezwaerlyk zoude uitberſten, zoo doet men deze by de grondſnoeijing, alle negen of tien jaeren, ook wel eerder; ondertuſſen komt het my zeer waerſchynlyk voor, dat de Iſraëliten dit alle zeven jaeren pleegden.

IV. HOOFDDEEL.

Van de Zomer-ſnoeijinge der Wyngaerden.

De Wyngaerd is van de vrugtdraegende Hout-gewaſſen het nodigſte des Zomers geſnoeit; als daer door ſterker houtgewas makende, ook cierlyker en vrugtbaerder werdende: dog de tyd, wanneer die ſnoeijing begonnen of geëindigt moet worden, is niet te bepaelen, vermids zulks niet alleen afhangt van het ſaizoen, waer in het vroeg en langduurig groeizaem is, maer ook na dat de Wyngaerd min of meer kragtige ſcheuten heeft. Men ſnoeit dan de kragtige ſchietende Wyngaerden laeter, op dat de nieuwe gemaekte botten behoorlyk zouden zwellen, want anders door de menigvuldige ryzende ſappen tot dunne ſcheuten groeijen: om de zelve reden moet men insgelyks de ranken van kragtige groeyende Wyngaerden langer, dat is met meer botten laten groeyen, als de Wyngaerd-ranken van minder groei, alvorens ingekort worden; nademael de botten van kragtige Wyngaerden, haer eerder tot knoppen ſchikkende, wanneer kort geſnoeit werden, veeltyds in dat zelve jaer zouden doorſchieten, of der zelver druif-troſſen, door te grooten kragt, in het volgende jaer tot baerden vergroeyen; het welke men tragtende te ſtuiten, dan zullen de nieuwe botten veele kleine ranken uitwerpen.

Alle magere, dunne, zoo ook de ranken van zwakke groeyende Wyngaerden, moeten kort geſnoeit worden, op dat der zelver botten tot knoppen zouden uitzwellen, waer van bequaeme druif-troſſen konnen voortkomen, het geen anders, wanneer met lange loten geſnoeit worden, niet te verwagten is.

In het algemeen maken de Wyngaerden van muskerende druiven, en boven alle de vleezige Frankendaelders, veel zwaerder dikker hout-gewaſſen, als die van water-zoete en andere minder vleezige, dog ſappiger druiven: daerom moet men aen de muskerende en vleezige twee of drie botten meerder laten groeyen, alvorens die in te korten.

Alhoewel de kragtigſte loten de beſte zyn, nogtans moet men letten of de zelve uit digt geknopt betempert hout zyn voortgekomen; want zodanige zal men, als de beſte en vrugtbaerſte, altyd behouden: daerentegen zal men zulke, die laeg by, of uit den grond voortkomen, (als veeltyds jonge kragtige groeyende

Wyngaerden voortbrengen) in haere eerfte groei uitbreeken, zynde doorgaens wild, waterlotig en ondraegbaer hout-gewas. Wyders moet men opmerken, of de Wyngaerden haer beflag van grootte hebben; want die dat niet hebben, daer van word fomtyds het bovenfte uitgefchoten lot gekort, en laet men het lot uit het volgende bot nog ongekort groeyen, tot dat een, twee of drie botten langer is, wanneer eerft ingekort word; zynde deze tweede rank gewoonlyk het rondfte, dik, kort-geknopfte, vrugtbaerfte hout voor het volgende jaer; waer toe het zelve bewaert word; fnydende het bovenfte lot by de Winter-fnoeijing, als gezegt hebbe, geheel uit.

De Zomer-fnoeijing begint vroeger en eindigt laeter na de warmte en groeizaemheid in de faizoenen; fomtyds word die in voorbaerige faizoenen voor half Mey begonnen, en duurt met eene aenhoudende Herfft-warmte dikwils tot in September; in welke tuffen-tyd geftadige bezigheid voorkomt; en alhoewel hier tuffen-pozing is, nogtans onderfcheide ik deze verrigting in de Eerfte, Tweede en Derde Zomer-fnoeijinge.

De eerfte Zomer-fnoeijing moet men niet te vroeg beginnen, op dat de botten niet te fchielyk aen het zwellen zouden geraken, waer door, in plaets van tot knop, fpitspuntig tot fcheuten groeyen: ook niet te laet, op dat het hout bequaemlyk zoude konnen rypen, en de botten tot dikke knoppen uitzwellen: de regte tyd is gemeenlyk tegen het laetfte van Mey.

De Ouden begonnen deze eerfte Zomer-fnoeijing omtrent agt of tien dagen voor het bloeyen der eerfte bosjens, dat ten aenzien van onze Kas-wyngaerden, gelyk met hunne warme Luchtftreek zynde, beter bevinde, als vroeger: maer omtrent onze Wyngaerden in open lucht moet het eerder gefchieden, en veeltyds drie weeken voor dat ze beginnen te bloeyen.

Deze fnoeijing ftelt de pael tot vergrooting, en geeft aen den wyngaerd de cierlykheid, wanneer na vereis gedaen is: wordende alsdan niet alleen eenige overvloedige ranken in het geheel uitgefneden, en eenige op een of twee oogen tot fpooren ingekort, (omtrent welke fpoor-fnoeijing de gefteltheid des wyngaerds, en de kragten der Loten, of uitfcheuten, die zullen worden ingekort, moeten in agt genomen worden) maer alsdan worden ook de overvloedige druif-troffen afgefneden, (te weten als 'er meer als eene tros uit ieder knop voortgekomen is, dat onfeilbaer van wel behandelde wyngaerden te verwagten is) op

dat

dat de overige des te eerder en beter zouden rypen, ook grooter en ſmaekelyker zyn; in het byzonder de muskerende, die men minder druif-troſſen moet laten behouden als water-zoete, om dat overlaede muskerende noit ryp werden, maer water-zoete nog ſomtyds. Wyders beſnoeit men alsdan, en by vervolg altyd de krullen, baerden of bindſels, want die beneemen zeer veel van het voedſel der Wyngaerden, en door die geſtadig weg te ſnyden zullen de botten, de welke aen de andere zyde der krullen of bindſels zyn, met meerder kragt uitzwellen, en bloemknoppen werden.

De Stam en bejaerde ranken van eenen goeden wel behandelden Wyngaerd moeten van onder met uitſcheuten en bladen verciert zyn, egter zoo niet dat deze jonge loten of ſcheutjens in verwilderinge te digt, of bos-wyze, by malkanderen ſtaen: hierom zal men die met de eerſte Zomer-ſnoeijinge matig wyd van den anderen doen zyn, op dat men de zelve, in haere uitgroei, zonder verwarringe cierlyk zoude konnen behouden: ook zal men de loten, die op de zyde der ranken tot ſpooren geſnoeit worden, niet te digt by een laten; deze, gemeenlyk dik-lotige zynde, moeten, na alvorens zonder by-ſcheuten geënkelt, en op een bot ingekort te zyn, niet digter als een voet van den anderen komen; tuſſen welke van voren uitgeſchoten ſpoortjens van niet zoo zwaer gewas, ook geënkelt, of om haer na-bosjens met een by-ſcheut ten uiterſte, mogen gevonden worden; welke laetſte men, na des zelfs geſteldheid, tot blad op twee of drie oogen inkort. De reden, waerom men de grove ſpooren, van ter zyde, of op zyde uitgeſchoten, zoo kort ſnoeit, is eensdeels, om de verwildering van overvloedige ranken voor te komen, en ten anderen om uit de zelve goede loten tot aenbinding, of na-bosjens te verwagten: daer anders wanneer men de zelve niet enkelt, maer eenige ſcheuten, bos-wyze, by een laet, by der zelver uitbottinge eene pypagtige holligheid veroorzaekt word, het geen aen den wyngaerd zeer ſchadelyk is; ook maekt het eene groote verwildering, en dun, mager, onbequaemer hout-gewas, wanneer men de grove ſpooren langer ſnoeit.

De inkorting der andere ranken of ly-loten geſchied hooger of laeger, na de kragt des wyngaerds: in wel behandelde wyngaerden van kragtige gegroeide loten is de korting gewoonlyk boven het tweede blad, het geen boven de laetſte of tweede hoogſte druif-tros komt, (onderſtellende dat dit lot ten minſte twee druif-troſſen voortbrengt) alsdan zal het bot boven dit blad gewoonlyk tot een bloem-knop uitzwellen, welke bloem-knop, voor de laetſte,

ſte, in de winter-ſnoeijinge behouden word. (Edog kragtige gegroeide loten van vleezige en andere muskerende druiven zyn volder en opender van hout, daerom moet men die, na der zelver geſteltheid, een, twee of wel drie botten hooger inkorten.) Maer als de rank, ſchoon twee druif-troſſen hebbende, niet kragtig genoeg is, dan moet men die laeger inkorten, ſomtyds by of onder de druif-tros: ondertuſſen zal men zodanige tedere ranken niet als des nood tot vergrooting des wyngaerds aenhouden, maer by de winter-ſnoeijing in het geheel uitſnyden.

In de eerſte Zomer-ſnoeijinge moet men ook agt geven om de plaets van eenen ouden tak, dien men voorneemt, in de volgende winter-ſnoeijinge uit te ſnyden, te vervullen, en daer toe een meerdere rank in den Wyngaerd behouden, de welke men in alle vryheid, zonder in te korten, langer moet laten groeyen, en telkens aenbinden, wanneer kragtiger hout-gewas zal maeken, daer anders, door in te korten, zal verzwakken, en veele dunne zy-ſcheuten uitwerpen.

Wyders mag men den Wyngaerd geene andere bladen beneemen, als door deze nodige Zomer-ſnoeijinge vervallen; want deze zyn zeer dienſtig tot voeding en groei der ranken en jonge loten, mitsgaders tot beſchutting der brandende Zonne-ſtraelen, die zoo aen ranken als druiven ten uiterſte ſchadelyk zyn; wordende de pooren der ranken daer door geſloten, zoo dat de ſappen niet genoeg konnen ryzen; dewyl de druiven dik-baſtig, de baſt geſloten en perkementig worden; ook niet na behooren rypen, om dat ze in de kokinge door de verharde baſt niet konnen uitdampen, het geen de muskerende voornaementlyk onderworpen zyn: ondertuſſen moeten de druif-troſſen ook zodanig van bladen niet belommert zyn, dat ze, op geenerlei wyze, van Zonne-ſtraelen konnen aengedaen worden, want dusdanige digte belommering belet insgelyks de rypwerding, vermids de ſappen alsdan niet behoorlyk konnen koken; zelfs zyn de druiven, wanneer ze nog ryp werden, onſmaekelyk; daerenboven zal het te digt belommerde hout niet volkomen ryp werden: derhalven moet men de brandende Zonneſtraelen door bequaeme belommering afweeren: en eene gematigde Zonne-warmte aen het hout en vrugten laten genieten.

Omtrent het aenbinden der gekorte loten, voornaementlyk als ze dik en vol-ſappig zyn, moet men zorg dragen, dat ze in de buiginge niet knakken, of breeken, en dat het volgens haere vleug glad en ongekneuſt, zonder door de band geſchonden te worden,

ge-

geſchied, daerom men die noit als in warm zonnig weer moet aenbinden, zynde vol-ſappige dikke loten alsdan ſlapper en buigzaemer; daerentegen zullen ze buiten zon, of in den morgenſtont, ook in koud en regenagtig weer, ligtelyk breeken: tot de band zal men ronde Stoel-matters biezen gebruiken, die, te voren een weinig in het water geweekt, zeer bequaem zyn tot het aenbinden.

De Tweede Zomerſnoeijing, die gewoonlyk na de bloei, omtrent of even na St. Jan, zyn begin neemt, geſchied, wanneer het te voren gekorte jonge lot wederom met drie of vier botten is uitgeſchoten, en daer uit andere by-ſcheutjens zyn voortgekomen: alsdan kort men dit bovenſte lot, mitsgaders de uitgekomen jonge by-ſcheuten tot boven haer laetſte blad, boven welk blad eene aenwyzing van bot is. Omtrent deze tweede ſnoeijing moet men zorgvulidg agt geven, dat men met zeer korte ſtompjes, mits nogtans de botten niet quetzende, ſnyd; zullende het egter minder ſchade, wanneer de botten een weinig geraekt worden, dan als de ſtompjes te lang blyven, vermids de botten, omtrent de te lang geſneden en boven uitſtekende ſtompjens, haer tot puntigheid zouden vormen, en vervolgens tot loten uitſchieten: daer anders, kort geſneden, zelfs een weinig gequetſt, dikwils dubbelde knoppen werden; dog het is beter, als gezegt hebbe, dat de botten niet geraekt, maer even mis geſneden worden, alsdan zwellen deze botten tot dikke bloem-knoppen. Maer, naerdien alle ranken niet even zoo ſterk groeyen, dat ze ter zelver tyd eenpaerig konnen gekort of uitgeſnoeit worden, zoo kan het komen te gebeuren, dat men in de zelve tyd de Eerſte, Tweede en derde Zomer-ſnoeijing pleegt.

Onder deze tweede Zomer-ſnoeijing kan de verdunning van zodanige Druif-troſſen begrepen worden, de welke van na-bloei, of te overvloedig zyn; als mede de verdunning door het uitknippen van beziën in ieder bos, het geen zeer noodzakelyk is aen digte in een gedronge kort-ſteelige muskerende witte en vaele Muskadellen; geſchiedende zulks met een puntig ſcherp-ſnydende ſchaertje, even na de druiven uitgebloeit zyn, en de grootte van een ſpelde-kop hebben, alsdan zyn de beziën-ſteeltjens zeer dun en veezelagtig, zoo dat de quetzuuren zonder benadeelinge zeer haeſt vergroeyen: mogende de Witte Muskadel, Kattepis of Stinkert, als het kort-ſteeligſte van allen, en zeer in een gedrongen, ten minſte twee derde, dog beter was het drie vierde, uitgeknipt worden, op dat de andere loſſer van malkander tot grooter beziën zouden uitzwellen, en beter ryp werden. De vaele

Muskadellen, Frontenjak genaemt, zyn insgelyks kort-ſteelig en in een gedrongen, maer niet zoo ſterk als de Kattepis; daerom zal men daer van twee derde uitknippen. Zoo zal men ook de andere muskerende blaeuwe, mitsgaders de donker bruinblaeuwe, Katelonier genaemt, doen. De Frankendaelders groeijen lang-ſteeliger, maer ze zyn, om dat die groot uitzwellen, digt in een gedrongen; makende doorgaens groote boſſen, welkers druiven bezwaerlyk ryp werden, daerom zal men deze ten minſten tot op een derde uitknippen.

De derde Zomer-ſnoeijing geſchied aen loten, welkers botten, daer van men bloem-knoppen verwagt hadde, tegen verwagting zyn doorgeſchoten; deze zal men op de zelve wyze, als by de Tweede Zomer-ſnoeijinge gezegt is, beſnoeyen.

V. HOOFDDEEL.

Aenmerkingen over eenige eigenſchappen des Wyngaerds; mitsgaders eenige voorbeeldige Uitwerkingen.

Het is even zoo met de Wyngaerden als met alle andere vrugtboomen, dat ze op niet te brandende Zon eiſſen geplant te zyn, voornaementlyk de muskerende en andere zeer vleezige druiven, welke minder tegen ſterke Zon konnen als water-zoeten: ook zyn in het algemeen de druiven van ſtok-wyngaerden, na behooren gerypt, ſmaekelyker; dan die tegen muur of ſchutting zyn ryp geworden.

In beſloten Glaze-kaſſen konnen geen goede rype vrugten geteelt worden, ook niet agter gaes om die voor de Weſpen of Horrels te beſchermen; daerom moet men de zelve, wanneer men die in gaze of papiere zakjens tegen dat ongedierte tragt te bewaeren, omtrent ryp laten werden, wanneer ze nog niet zoo ſmaekelyk zyn als die in open lucht, hoewel door haer meerder waes aengenaemer op het gezigt zyn.

Waes (of anders Daeuw) op rype druiven is eene uitwazeming, die van binnen de druif na buitenwaerts uitdampt, en op de buiten-opper-huid geſtremt blyft, daer van een zeker bewys is, dat alle druiven, die in papiere zakjes geweeſt zyn, met meer waes bezet en aengenaemer voor het gezigt zyn als andere, die van de lucht en daeuw beſchenen zyn, dewyl de opper-huid en baſt van deze laetſte, door te kragtige Zonne-warmte, hard-baſtig en

en perkementig werden; ook noit zoo aengenaemen daeuw of waes vertoonen, alzoo de fyne deeltjens, waer uit deze waes bestaet, niet door de bast konnen uitwazemen.

De wyngaerden van Muskerende en zeer vleezige druiven vereissen tot haere ranken meerder loop, om daer aen veele en goede smaekelyke vrugten te verkrygen, als van Water-zoeten, die niet zoo vleezig zyn, weshalven men deze aen laege schuttingen, maer de vleezige daer aen niet zoo wel kan teelen.

De overvloed van vrugten maekt niet alleen dat de Druiven kleinder vallen, maer beletten ook het rypen, en wel zodanig dat men, in zomers van wenselyke warmte, naeulyks rype water-zoeten aen overlaede Wyngaerden zal teelen, en voor-al noit rype vleezige of muskerende.

De druiven, die aen jonge kragtig-groeyende Wyngaerden het verste van den wortel of stok ryp werden, zyn de smaekelykste: daerentegen zyn die van oude Wyngaerden smaekelyker, die het digtste aen den stok, en niet aen zoo verre uitgestrekte ranken gerypt zyn, vermids ze dikwils de nodige toevoer niet gehad hebben: ondertussen zyn de druiven van oude Wyngaerden gemeenlyk onsmaekelyker.

Jonge Wyngaerden, door goede behandelinge tot kragtig hout-gewas gebragt, brengen meerder, schooner en smaekelyker vrugten voort als Oude; maer ze rypen niet zoo schielyk; verschillende het somtyds van een en het zelve soort wel veertien dagen, dat de vrugten van eenen jongen Wyngaerd later ryp werden als van eenen Ouden.

Een Voorbaerig Voorjaer, en daer op, omtrent half Mey, volgende koude, regen en wind veroorzaeken veel mis-bloei: ook zyn te heete drooge zomers immers zoo nadeelig als koude en regenagtige; niet alleen om dat de vrugten te hardbastig en perkementig werden zonder behoorlyk te konnen uitwazemen, maer ook om dat het hout te veel gesloten word, zoo dat geene genoegzaeme vogten door des zelfs pooren tot voeding en ryp-werding der vrugten konnen ryzen; waer door de bladen, en de steelen der druif-trossen veeltyds dorren, dat wel inzonderheid aen Muskerende ondervonden hebbe, zelfs in zoo verre dat in heete zomers, of met weinige zeer sterke Zonne-dagen, de Wyngaerden verzengden; wanneer tegen muur of schutting geen rype vrugten, maer wel aen Stok-wyngaerden konde teelen, gelyk my in de Jaeren 1713. 1719. 1720. 1723. 1726. enz. gebeurt is.

Wan-

Wanneer de Druiven-bladen van boven eene rouwe rondagtige pokkige verhevenheid hebben, dan is der zelver onder zynde holligheid met eene graeuwe witte voise stoffe, daer in een lymig vogt is, bezet: dit word door Voorjaers-vorst aen jeugdige loten veroorzaekt; daer van de Muskerende, inzonderheid de witte Muskadel meer als andere, worden aengedaen.

De druiven beginnen in open lucht gewoonlyk te bloeyen tien weeken na den tyd, dat de druif-trossen haer in 't Voorjaer, tussen het lot of blad, zigtbaer vertoonen: dog de tussentyd van die agter glazen zonder stokinge is zeven of agt weeken; en in eene Kas, die in het Voorjaer gestookt word, maer vier weeken.

De tyd der Ryp-werdinge na de bloei in open lucht is meest afhankelyk van de warmte der saizoenen: die van agter glazen gewoonlyk negen of tien weeken na de bloei, konnende deze, even als in open lucht, by geduurzaemheid vrugten voortbrengen, wanneer men zig vergenoegt die met Augustus ryp te zullen hebben: en van die in 't Voorjaer gestookt zyn, agt of negen weeken, en somtyds nog eenige dagen korter.

In het jaer 1714. was het Voorjaer by uitnemenheid koud en schrael, zelfs tot den 25. Juny, wanneer die nagt nog ys in de slooten was: van den 25. Juny tot den 8. Augustus had men wenselyk zomer-weer met droogte: van den 8. tot den 17. Augustus regen: van den 17. Augustus tot den 11. September was het zonnig: van den 11. tot den 24. September regende het geduurig: dog van den 24. September tot den 10. November maekte het eenen zeer schoonen Nazomer. In dit jaer hebbe de rypste Druiven gehad.

Zoo ook in het jaer 1715. wanneer het in July en Augustus koud en regenagtig was: in September zeer schoon Zomer-weer: Oktober zoel weer met regen en storm: het Voorjaer was zeer groeizaem, zodanig dat de Zomer-snoeijing aen eenen drie-jaerigen zeer kragtig groeyende Wyngaerd, leggende tegen een schuinse agter overvallende muur tegen een Terras, in open lucht den 6. Mey begon: en de Tweede Zomer-snoeijing den 4. Juny, vervolgende die tot in het laetste van Augustus: maer vermids veele knoppen van dezen Wyngaerd, dus in zyne natuurlyke doorstraelinge gestuit en gepropt, doorschoten, zoo bespeurde dat de eerste en tweede Zomer-snoeijing te vroeg gedaen hadde; nogtans wierd aen den zelven de Winter-snoeijing in November

ber verrigt, wanneer wederom genoegzaeme zwaere bloem-knoppen gemaekt hadde. Deze wierd in het laetſte van January 1716. met glazen gedekt, daer op volgde een koud en guur Voorjaer met ſchraele droogte, maer veel zon; overzulks zeer voorbaerig tot Kas gewaſſen, dog niet zoo vorderlyk voor die in open lucht: den 30 April hadde deze veele druif-troſſen, aen de welke, op het punt van te bloeyen zynde, de Zomer-ſnoeijing begon: die met de buiten-wyngaerden niet voor den 28. Mey verrigte. Het is aenmerkelyk dat van deze Kas-wyngaerden, maer vier voeten hoog, en de Kas agt en dertig voeten lang zynde, wiens afſchetzing in het 2. *Deel* 1. *Boek* 1. *Hoofddeel* te vinden is, ruim twee honderd druif-boſſen afſneed, en nog ruim zoo veel om ryp te werden liet blyven.

In het jaer 1717. was het Voorjaer, windig, koud en guur; nogtans voor de Wyngaerden, zoo wel in open lucht als in de Kasſen vyf dagen vorderlyker als 1716. zoo dat de Zomer-ſnoeijing der Kas-wyngaerden den 24. April; en die in open lucht den 25. Mey begon.

Het Voorjaer van 1718. was zoo voorbaerig, als menſchen van hoogen ouderdom niet geheugden beleeft te hebben, daer door de Wyngaerden vier dagen vorderlyker als 1717. waeren. Ik korte den 9. April zommige toppen van Wyngaerden onder glazen; waer aen egter de Zomer-ſnoeijing niet dede voor den 25. April, en van die in open lucht den 20. Mey.

In het jaer 1719. was het in de maenden April en Mey doorgaens zeer koud en guur: zag in de Stook-kas den 4. February druif-trosjens, waer aen de ſnoeijing den 28. dede, dog dit was te vroeg, naerdien alle de druif-trosjens tot baerden ſchoten; nogtans kan zulks ook voortgekomen zyn; om dat men voor de ſnoeijing weinig Zon, en daer na veel Zon hadde met Noorde-winden, waer voor de Wyngaerden gedekt wierden: de Zomer-ſnoeijing van de Wyngaerden in de koude kas begon den 27. April, en in open lucht den 25. Mey. Wyders was de zomer zeer droog en heet; waer door de meeſte bladen van muskerende verzengden, en niet een bos der vleezige druiven rypte.

In het jaer 1722. zaeide Druif-karlen uit witte vroege vander Laen, uit welkers voortgekomen wyngaerden in het jaer 1725. zoo wel blaeuwe als witte druiven gehad hebbe.

In het jaer 1724. ſtak een ſtek van de Frankendaelder tegen een Ooſtelyke ſchutting, het geen in het zelve jaer, zonder in te korten, ter lengte van tien voeten groeide, het welke in het Voorjaer van

1725. op zes knoppen of botten afſneed, en zes boſſen druiven gaf: in den jaere 1726. bequam daer van zes en dertig boſſen: en in het jaer 1727. was het een zeer groote wyngaerd met kragtige hout-ſcheuten, en met meer als honderd boſſen druiven beladen.

Met gelyke uitwerkinge ſtak tot Stok-wyngaerden in de jaeren 1726. en 1727. ſtekken tegen eene Zuidlyke ſchutting op kragtig droogende Zon: daerom deze tweemael ter week taemelyk bevogtigde met water uit het diepen van de ſloot, daer op telkens het lof nog rykelyk met koud regenwater overſproeyende: een der zelver bragt in September van het zelve jaer een druif-trosje voort: maer in het volgende jaer 1728. gaven eenige der jaerige, en de twee-jaerige ſtekken overvloedig; ook was een ſtek van een Tokajer-druif by uitnemenheid beladen.

In het jaer 1725. was het genoegzaem geen winter-weer geweeſt, zynde zeer zonnig, en het ſaizoen in Maert en April tot Kas-gewaſſen onverbeterlyk: ook de Wyngaerden in open lucht ongelooflyk uitgeſchoten, en aenmerkelyk dat de Wyngaerd van een Paerl-druif tegen eene hooge muur geplant, in open lucht den 22. Mey druif-troſſen hadde, die begonnen te bloeyen: egter had men dit jaer in open lucht geen rype druiven, vermids het die zomer zeer koud, guur en regenagtig was.

In het jaer 1727. quam by geval, op een Tuberoos-berg, een zaed-wyngaerd voort, die, in den beginne nevens de Tuberoozen onder glazen gekoeſtert, en door broei-meſt voortgezet, zodanig gegroeit was, dat, door onze gewoone behandeling van Zomer-ſnoeijinge, waerſchynlyk het volgende jaer 1728. druif-troſſen zoude voortgebragt hebben, indien op de zelve plaets hadde konnen doorgroeyen.

De verdere behandeling der Kas-wyngaerden is in het Tweede deel, waer in wydlopig van het teelen der vrugten buiten de ſaizoenen door ſtokinge gehandelt word, te vinden.

VI. HOOFDDEEL.

Van verſcheide ſoorten van Druiven.

Schoon de wel gerypte Muskerende druiven, na de meeſte ſmaeken, de geurigſte zyn, en eerſt behooren verhandelt te worden; egter verdienen onder onze luchtſtreek de Water-zoeten den voorrang, om dat deze genoegzaem jaerlyks, en de Muske-ren-

rende bezwaerlyk, ja zelden by ons ryp werden. Ik verkieze dan tot de eerste Wyngaerd

De Vroege vander Laen, door Adriaen vander Laen, in zynen tyd Rentmeester van Rhynland, uit zaed voortgeteelt. Ik geve deze de eerste plaats, om dat die zelden misbloeit, en een weinig dik-sappiger en vleeziger is, waer door langer duurt: maer buiten deze twee deugden zoude de Paerl-druif den voorrang verdienen: des zelfs beziën zyn eenigzins langagtig, dik-bastiger en niet zoo vroeg rypende als de Paarl-druiven, ook na de smaek van keurige Proevers niet zoo geurig van sap; daerenboven kan deze Wyngaerd niet tot zoo groote hoogte of afleiding gebragt worden, zonder verloop of ontblotinge van bladen omtrent zyne verjaerde ranken; ook is die niet zoo draegbaer als van de Paerl-druiven: om de zelve draegbaerder te verkrygen, moet men die kragtig hout-gewas doen maken; ten dien einde word deze om de agt of tien jaeren digt by de grond afgesneden: men moet die op een Zuider, of Zuiden ten Oosten, Zon plaetzen, zynde, al dat na het Westen is, nadeelig aen de draegbaerheid. Ondertussen komt het my waerschynlyk voor, dat de Diamant-druif een vercierde naem, en aen een wel gegroeide vroege vander Laen druif gegeven is.

Tot de tweede Wyngaerd, verkieze *de Paerl-druif*, die om haere menigvuldige deugden den voorrang verdiende, indien de voorgemelde redenen zulks niet betwisteden; deze is kloot-rond, en wel gerypt de grootste witte druif, die my bekent en van de vroegste ryp is, doorgaens meer als agt dagen voor de vroege vander Laen; wyders van dunder, en geuriger sap: daerom zoo bequaem niet is om des winters bewaert te worden.

Onder de Water-zoeten geve de zeer vleezige *Frankendaelder* de derde plaets, zynde uit dat land oorspronkelyk, en by ons met dien naem zeer bekend: deze maekt van Stek als *Bladz.* 177. gezegt is, in weinige jaeren eenen volmaekten wyngaerd van ongemeen kragtig hout-gewas, zeer draegbaer, uitneemend groot van bos en beziën: ik hebbe, voor vyftig jaeren, twee soorten van de zelve koleur en smaek geproeft; maer het langagtige soort is thans onbekend, en niet als die met de ronde beziën by ons te vinden: zynde van eene hoog-blaeuwe koleur, en vleezig van sap, daer door bezwaerlyk rypen: de zelve komen gemeenlyk met de muskerende Katelonier; het geen ruim drie weeken na de Paerl-druif is; zoo dat in koele zomers noit behoorlyk ryp werden.

den.

den. Men moet deze wyngaerd, die groote bossen en groote in een gedronge beziën, dat de rypwerdinge verhindert, voortbrengt, van eenige bossen ontblooten, en daer aen weinige om te rypen laten; ook moet men de beziën, op dat meerder zouden uitzwellen, zodanig uitknippen, dat van de drie een blyft. Hebbe in het jaer 1726. van zodanigen uitgeknipten bos, druiven gegeten, waer van de kleinste beziën drie Rhynlandse duimen in den omtrek, veele drie en een halve duim, en eenige weinige drie en drie vierde duimen besloegen: deze wyngaerd was omtrent dertig jaeren oud, en geplant op Zuider-zon, tegen een muur, ter hoogte van meer als twaelf Rhynlandse voeten.

Katelonier is rond, taemelyk groot, donker blaeuw-bruin van koleur, een weinig meer muskerende van smaek, als het blaeuwe Muskes-druifje, het welke eerder, en daer na deze van de vroegste onder de muskerende rypt; maer is niet van zoo geurigen smaek, als de witte Muskadel en Frontenjac.

Witte Muskadel, ook *Stinkert* en *Katte-pis* genaemt, is rond, taemelyk groot, en zeer kort-steelig, daer door zeer digt in een gedrongen van beziën, die vleezig zyn, en bezwaerlyk ryp werden: wanneer ze na behooren gerypt zyn, dan zyn ze, na veeler smaek, de geurigste van alle druiven.

Frontenjac, is eenigzins langagtig, van koleur bont, roodagtig en wit, daerom den naem van *Vaele Frontenjac* draegt: deze heeft ook voorstanders, de welke haer geur boven die der witte Muskadel stellen; zy werd insgelyks bezwaerlyk ryp, zoo om des zelfs vlezigheid, als om dat de beziën zeer digt in een gedrongen zyn. Ik hebbe van eenen en den zelven wyngaerd zodanige verschillende druif-bossen gesneden, dat men oordeelde de zelve van vier onderscheide soorten te wezen: de bossen buiten belommering hadden beziën van eene doffe donker-roode koleur, hebbende door de sterke zon eene harde perkementige dikke bast: de bossen onder matige belommering, en door bequaeme zonne-warmte aengedaen, hadden niet zoo dikken en perkementigen bast; ook waren de beziën min of meer langagtiger, en van koleur bont-groenagtig-wit door het rood: de bossen in 't geheel van bladen overschaduwt, en buiten aendoening van Zon, gaven beziën met dunder bast, en zonder eenig rood, groenagtig-wit van koleur: ook bragt deze wyngaerd bossen met in een gedrongen beziën voort; mitsgaders bossen met gescheide losse beziën.

Blaeu-

Blaeuwe Muské heeft kleinder beziën en druif-troſſen: zynde de beziën langagtig, van eene vaele beſmulde blaeuwe koleur, en een weinig muskerende van ſmaek: deze werden vroeg ryp in den tyd der Water-zoeten, en daerom nog waerdig te planten.

Van de navolgende ſoorten is het ongeraeden te planten.

Lange Liſſabonſe Druif, my gegeven met den naem van *Tokajer-druif*, is ongemeen groot van bos en bezie, zeer vleezig en een weinig muskerende; maer werd onder onze luchtſtreek niet ryp.

Blaeuwe Muskadellen met groote en kleine beziën, zynde die met de kleine beziën rond, hoog blaeuw van koleur, ook ſterker muskerende van ſmaek als de andere; hebbe aen deze den naem gegeven van *Marſemine di Vincenza*, die aldaer voor de allergeurigſte gehouden word.

Blaeuwe Paerl-druif, van grootte als de grootſte beziën der witte, werd zeer ongelyk ryp, in zoo verre dat zelden of noit alle de beziën aen het zelve bos rypen, en haer vaſt houden, daerenboven mis-bloeijen ze nog meer als de witte, zoo dat noit van deze ſoort een bequaem bos hebbe konnen ſnyden: de voorloopers werden in den tyd der witte Paerl-druiven ryp; dog zoo haeſt ryp zyn, worden ze van de vliegen gegeten, die op de zelve in menigte azen.

Blaeuwe Potte-bakker is van zeer gemeene water-zoete ſmaek, eenigzins lang, van hoog blaeuwe koleur, zeer draegbaer, vroeg rypende, en groote druif-troſſen gevende.

Water-zoeten van zeer veele onderſcheide kennelyke ſoorten.

Pieterſeli-druif is een ſoort van Water-zoeten; maer van de minſte in ſmaek: deze heeft dieper en fynder ingeſneden bladen, na die der Pieterſelie eenigzins gelykende.

Witte Leipziger is langagtig, maer kleinder en anders van formaet als de *Tokajer*; van koleur groenagtig wit, vleeziger als de Water-zoete, maer anders byna van zodanigen ſmaek, rypt in den tyd der Water-zoeten.

Ritzeling of *Rhynſe-wyn-druif* is een klein wit druifje, maekt digt in een gedrongen en geen groote boſſen: rypt hier te Lande niet zoo tydig als de Water-zoeten; wyders onſmaeckelyk en zuuragtig.

Avant-druif komt vroeg, en is de eerſte ryp, maer klein van bezie, en ſlegt van ſmaek.

Bonte druif, ſchilderagtig om de verſcheidenheid der beziën in het zelve bos; zynde van geheel blaeuw, wit, ook geſcheide koleur in de zelve bezie; maer is gants onſmaeckelyk.

VYFDE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

Algemeene verhandeling der wilde Boomen, die aen onze Winter-koude konnen wederstaen. Hoe de zelve te planten, snoeyen en tot Heiningen te scheeren.

De Wilde hout-gewassen volgen alhier de Tamme of Vrugt-boomen, alhoewel dien billyk den voorrang toekomt; want, zonder der zelver wind-schutting, kan geen Boomgaerd, Moes-, nog Bloem-hof bestaen. Ten anderen konnen, door wel behandelde wilde boomen, Ziel- en Oog-vermaeken, buiten ongenoegen of verdriet, genoten worden; dewyl de vrugten dikwils ontrooft worden, ook mis-wassen krygen, wanneer men eenen ryken Oogst verwagte. Ten derden is het gants twyfelagtig, of de Planting tot Werk- of Brand-hout niet voordeeliger is, als van Vrugt-boomen, schoon die plantagien na by bevolkte Steden gelegen zyn, om de vrugten ten duursten te verkopen; dog waer omtrent men zig, door de overvloedige toevoer, veeltyds bedroogen vind: daerenboven worden veele plaetzen tot Vrugt-boomgaerden aengelegt; en weinige van wilde Hout-gewassen gevonden.

In de 4. *eerste Hoofddeelen van het Tweede Boek* hebbe ik gehandelt van de Hout-gewassen in het algemeen, en wyze van vermeerderinge in het byzonder, ook van haer leef-tyd, daer by voegende eenige aenmerkingen omtrent de groei en behandelinge van de zelve.

Bladz. 63. word gezegt, dat zommigen uit zaed veele verslegtende soorten voortbrengen, daerom men de geenen, die zulks onderworpen zyn, op eene andere wyze moet vermeerderen; wyders dat men zommigen eerder of beter kan teelen van Stek, Uitloopen, of door in te leggen: als ook in 't 4. *Hoofddeel* op wat wyze zulks moet gedaen worden; mitsgaders hoe men zig omtrent het planten en herplanten zal gedraegen.

Bladz. 67. hebbe gezegt, dat zommige wilde boomen niet in het minste moeten besnoeit, en dat in het algemeen niet anders als der zelver op malkanderen wryvende takken moeten benomen worden; ook dat men wyders moet bezorgt zyn om die regt een-spillig te doen

doen opgaen, en uit deze regte Stam-ſcheut wyd en zyd uitſpreidende kroon-takken te bekomen: maer wanneer het door eenige gevallen komt te gebeuren, dat men dikke takken moet uithakken, dan moet zulks geſchieden met zoo weinig quetzinge des Stam of Kroons-hoofd-tak, daer van die zyn uitgeſproten, als eenigzins doenlyk is, en dat glad en effen by der zelver oorſprong; egter alleen aen boomen, die van weinig aendikking zyn: want jeugdige ſterk aendikkende boomen zal men zoo digt aen de ſtammen niet beſnoeyen, maer ruim eene halve duim daer van, op dat in de aendikkinge beter zouden overgroeyen, komende aldaer anders eene holte, het geen dikwils vogt, by ons Piſſers genaemt, doet voortbrengen. Om dit te meer voor te komen, moet men de gemaekte wonden aenſtonts met ſmeerſel geheel en al glad en digt overdekken (te weten alleen van dikke uitgeſnoeide takken, want van dunne takjens is het onnodig) daer door niet alleen de buiten lucht en inwatering belet worden, maer ook dat de toevloeyende ſappen, door de togt-gaetjens der gemaekte wonden, niet uitzypelen; daer uit anders, by verzuim, in deze boomen de even genaemde Piſſers voortkomen.

In het 3. *Hoofddeel van het Tweede Boek* van den Leef-tyd der boomen handelende, zegge ik, dat de geenen, die haeſtig groeyen, ook haeſtig vergaen, zelfs is het gehakte hout vergankelyker, als dat van langzaemer groei: dus geven de gewaſſen van gelyke dikte uit zand-gronden veel waerdiger en duurzaemer hout, als die in klei- of moerige gronden gegroeit zyn: ook zyn alle Hout-gewaſſen in hun ſoort, die de digtſte en vaſt geſlotenſte deelen hebben, van meerder duur en ſterkte, als die open en minder geſloten zyn: nogtans geeft het hout, dat na het hakken waerdigſt is, zelden aen den Planter het meeſte voordeel; vermids het jaerlyks te weinig aenwaſt: om die reden worden de Olm-boomen, kragtiger als de Ipen, en nog meer als fyne Ipen (Hertsleer genaemt) aengroeyende, tot meer voordeel geplant; ſchoon het Ipen-hout, inzonderheid het laetſte, van meer waerde is. Edog men moet zig in alle gevallen, het zy men tot voordeel, het zy tot vermaek plant, gedraegen na de geſteltheid der gronden, en na dat die overeenkomſt hebben met de eigenſchappen der gewaſſen tot der zelver voeding: wyders moet men tot het beplanten van plaetzen, die van ſterke wind konnen worden aengedaen, zodanige gewaſſen verkiezen, die daer aen beſt konnen wederſtaen; dus doende zal men veeltyds, in den groei

en

en na het hakken, meer vermaek en voordeel genieten, met hout-gewassen te planten, die by het verkoopen van geringer, als die van meerder waerde zyn.

Thans zal ik de wilde Hout-gewassen in haere byzondere soorten, der zelver eigenschappen en dienstig gebruik voor en na het hakken beschryven; en vermids het Eyken, Greenen- en Vuuren-hout by ons van zeer veel gebruik is, zoo handele ook van de Eyken-, Pyn- en Denne-boomen, schoon onze laege gronden tot deze gewassen onbequaem zyn, en dat de Pyn- en Denne-boomen niet mogen verplant, nog besnoeit worden om tot groote boomen te groeyen.

Boog-hout, Esdoorn en Schotse Linde zyn drie benaemingen van eenen en den zelven boom, en van het geslagt der Planus of Platanus; het werden groote boomen, maer macken zulke cierlyke kroonen niet als de Linde-boomen; der zelver bladen zyn zeer groot met ingesneden kanten; om die reden ondienstig tot scheer-heggens; en vermids ze ligtelyk door den wind aen stukken waeyen, en het hout, na den hak, van weinig of geen waerde is, zoo zoude niemand raden van deze soorten te planten.

De altoos groen-bladige en andere heesterige bloem-dragende hout-gewassen moet men onder de cierlyke wilde plantingen met meer eigenschap als in bloem-hoven planten, nademael ze, cierlyk glad geschoren wordende, weinig of geen bloem voortbrengen.

Wyders is 'er groot onderscheid omtrent het bearbeiden der gronden van Vermaek-plaetzen, en het verkiezen der aldaer te planten boomen; of van zodanige gronden, die van minder cierlyk onderhoud zyn, en met boomen tot werk- of brand-hout beplant worden. De bearbeiding der gronden van Vermaek-plaetzen hebbe wydlopig in het 8. *Hoofddeel van het* I. *Boek* verhandelt. Op Vermaek-plaetzen zaeit, steekt of plant men zodanige gewassen, die tot wind-keer, belommering, cieraed of scheer-heiningen dienstigst zyn, zonder het voordeel, dat de Planter of des zelfs nakomelingen van den hak of uitrooijinge zoude konnen genieten, in aenmerkinge te nemen, want dit beoogt men alleen, wanneer tot werk- of brand-hout gezaeit of geplant word. Wyders word men dikwils op Vermaek-plaetzen genoodzaekt jonge boomen, om ze wel op ryen te hebben, te planten; die anders van zaed gelegt, zonder te verplanten, beter met een pen- of pael-wortel zullen groeijen; wanneer niet alleen bestendiger tegen wind zyn, maer ook kragtiger aenwas maken. Men moet de boomen tot werk-hout, in

in den beginne, digt by den anderen doen opgroeyen, op dat ze malkanderen eenſpillig zouden opjaegen, daer door men het ſnoeyen tot eene enkelde ſpil voorkomt: en wanneer men verder bezorgt is, dat de al te digt geplante of gezaeide tydig gerooit worden, dan maekt deze natuurlyke beſnoeijing beter hout-gewas, als men door menſelyke behandelinge verkrygt. De gronden, met boom-gewas tot voordeel geplant, worden niet verder van onkruid gezuivert, als aen het groeyen der boomen ſchadelyk is; in tegendeel brengt men alles toe om de gronden min ſtuifbaer te doen zyn, daerom worden de zelve op groote vlaktens met ſtroo bezaeit, het geen op loſſe ſtuifbaere zand-gronden voor-al nodig is.

Om by het planten zeker te zyn, dat men, nevens den anderen, boomen van gelyk-tydige uitbottingen en van een-koleurig groen lof plant, zoo is het nodig dat de Planter, het jaer te voren, de boomen in het begin van zyne bottingen uittekent, en wederom als ze in 't blad zyn; want het geeft op Vermaek-plaetzen eenen grooten misſtand, voornamentlyk in geſchoren heiningen, als men, op gelyke aendoening van het oog, boomen geplant ziet, die niet van gelyke aenwas, nog een-koleurig van groen zyn, in verſcheide tyden beginnen te botten, en wederom zyne bladen laten vallen; welke verſcheidenheid van uitbottingen onder alle ſoorten van boomen, die van zaed worden vermeerdert, gevonden word; even zoo als uit het zaed der Vrugtboomen, in ieders geſlagt van Appelen, Peeren, Kerſſen, Pruimen, Perziken, Nooten enz. verſcheide gewaſſen en vrugten voortkomen, en de eene boomen eerder als de andere in het Voorjaer uitbotten, en der zelver Vrugten rypen, en de bladen laten vallen.

Op Vermaek-plaetzen moet men wyd, en tot voordeel digter planten: want of wel het hout, het geen zeer wyd van den anderen in open ruime lucht geplant en gegroeit, na den hak veel vaſter, harder en waerdiger is, zoo is het nogtans ongeraden tot voordeel zoo wyd te planten, om dat, behalven dat de grond minder gewas levert, de boomen, die dus alom van ſterke wind aengedaen worden, zeer weinig aenwas maken, en niet zoo oogzienlyk zyn, daerom ze alleen van Kenners, voor de anderen, die oogzienlyker zyn, gekoren worden: daerentegen zullen de boomen, digter geplant zynde, malkanderen hoog-ſtammiger opjaegen, van welke ſtammen het meeſte voordeel te wagten is: egter moet men zorg dragen, dat men de te digt gezaeide of geplante tydig laet uitwieden of rooyen, op dat de daer nevens

groeyende niet zouden beschadigt worden: en zoo onder de ryen eenige van te heesterigen gewas zyn, moeten die by de grond, na een jaer groeyens, afgesneden worden, ten einde ze met meer kragt een- en regt-scheutig zouden opgroeyen.

Om de uitkroonende Linden, Ros-karstanjes, Boeken, Olmen enz., die tegen sterke wind behoorelyk gedekt zyn, cierlyk, wyd uitgespreit, dun-takkig, ook met groote en kragtige bladen te doen zyn, moet men de zelve op zes en dertig voeten of nog meer afstants, en in ligte gronden op dertig voeten, planten; en bezorgt zyn dat de gewassen, die van weinige uitkrooninge zyn, niet opgesnoeit worden.

Zeer hooge Scheer-heggens, welkers stammen niet betakt zyn, zal men op agtien, en in ligter gronden op vyftien voeten afstants planten. Van onderen opgeschoren hooge Olmen, Beuken enz. niet digter als vyf voeten.

Het is zeker dat de boomen in den Voor-zomer, boven de grond, de kragtigste hout-scheuten maeken, en van den Voor-herfst tot in den Winter de houtigheid van takken en wortels; voornamentlyk de boomen die altoos met groen lof bekleed zyn; daerom zal men deze in de maend van September planten, uitgezondert de Palm tot lofwerken, die men beter in het Voorjaer na de vorst, en even voor haer groei plant, vermids anders te veel van de vorst in den grond te lyden heeft. De andere wilde boomen zal men ook in het Najaer, zoo haest de bladen beginnen te vallen, planten; dog de Mast- en Pyn-boomen in het Voorjaer.

Wat men voor, in, en na het planten moet in agt nemen, kan men in het I. *Hoofddeel van het Tweede Boek* nazien.

Men moet de boomen, op laege gronden staende, tot brand- of werk-hout, die van natuure vogtig en veel water begeeren, met dat de bladen gevallen zyn, hakken of uitrooyen: maer die van harder, vaster hout-gewas zyn, laeter: en welkers sappen harstig zyn, moet men niet als in het Voorjaer hakken: wanneer ze zouden beginnen te botten, alsdan is der zelver hout veel harder en vaster. Volgens dezen regel hakt men eerst de Willigen, daer na de Populieren en Elzen, dan de Olmen; maer de Eiken het laetste, op dat des zelfs sappen zoo veel mogelyk uit het hout zouden zyn, vermids ze zuuragtig zynde stikking veroorzaken: daerentegen moeten de sappen van Pyn- en Denne-boomen aen het ryzen zyn, eer ze gehakt worden.

Omtrent het verkiezen van bequaeme plantsoenen tot Heining-boo-

boomen, die tot wind-ſchut, cieraed of bevryding zullen dienen, moet men zig, na men de Scheer-heggens hoog of laeg begeert, ſchikken.

In het algemeen moeten de geſchooren Heiningen tot cieraed zeer dun met dun takkig hout-gewas en klein van blad zyn; nogtans volbladig en zeer digt, lyn-regt zonder de minſte holtens, of uitſtekende bulten, met ſtyve digt in een of te zamen komende zyſcheuten, boven ſpits, dun, enkel-takkig, zodanig, dat zig als een eenige boom met uitgeſchoten takken vertoont, waer van niet het minſte houtige tuſſen het geſchooren kan gezien worden. Omtrent de heiningen voor Wind-ſchut, kan men zoo veel op het cieraed niet letten; naerdien der zelver vereiſte hoedanigheden in het afkeeren van den wind beſtaen, op dat de zelve daer niet doorwaeit, maer over de toppen heen ſchampt; daerom moeten die van dikker, buigzaeme, en niet ligt breekende takken zyn: om die reden zyn de Populieren de verkiezelykſte tot zeer hooge wind-breekers op buiten cingels, naerdien ze zwaere verre uitſpreidende wortels hebben, ook dik, ſterk-bladig, en buigzaem van hout-gewas zyn.

De hooge Willigen met de witte baſt groeyen het hoogſt in haer ſoort, en zyn beſtendiger tegen de wind als de rood-baſtige; der zelver takken ſchieten ſchielyk hoog, en zyn buigzaem zonder breeken, de bladertjens zyn ſmal en taemelyk beſtendig tegen wind; om welke goede eigenſchappen men deze gewoonlyk op Laeningen agter de Populieren plant: ook plant men die in nieuwe aengelegde plantagien, op kleine verdeelingen, ter wydte van drie voeten van den anderen, om voor korten tyd tot beluwing van het boom-gewas te dienen; ook om in zand-gronden het afſtuiven te beneemen.

Elſt groeit insgelyks ſchielyk; zynde des zelfs blad groot, dik, hard en taemelyk beſtendig tegen wind, maer groeit niet zeer hoog; ook breeken des zelfs takken ligter, en vermids geen wyde uitgeſpreide nog dikke wortels maekt; zoo is die het allerbequaemſte tot heiningen op kleine verdeelingen in Warmoes-landen, daer men de zelve op enkelde regels drie voeten van den anderen plant; ook plant men die op buiten-cingels tuſſen de Populieren en Willigen. Verdere heiningen tot cieraed zal men noit van Populieren, Willigen nog Elſt planten; ook zal men daer toe geen Doorn verkiezen, als enkel tot bevryding om des zelfs ſtekels, zynde de Doorn het knaeuwen der Rupſen geweldig onderworpen.

Van Groot-bladige hout-gewassen kan men insgelyks geen cierlyke heiningen scheeren, om dat de gequetste bladen misstand maeken; gelyk de Platanus, Planus, Ros-karstanje, Schotse Linde, en zelfs de gemeene Linde-boomen te groot-bladig zyn om heiningen te planten, die in het geheel van onderen tot boven groen zyn: maer deze hoog-stammen, reeds hoog en groot gegroeit, en daer na geschooren zynde, maeken zeer cierlyke hooge heiningen.

Van Mei-beuken, wiens bladen klein en glimmende zyn, en het hout dun-takkig is, kan men de cierlykste hooge en laege heiningen scheeren; zynde daer toe van alle hout-gewassen, welkers bladen vallen of dorren, het verkiezelykste: en na deze de Haeg-beuken, wiens bladen dikker, niet glimmende, en zeer geribd van donkerder groen als de Ipen zyn.

De Eike-bladen zyn groot van een hoog-glimmend groen, dik en vast; daerom geen oncierlyke heiningen maeken; komende het gesneden blad de scheeringe ten goeden.

De Olmen en Ipen maeken zwaerder hout-gewas, maer der zelver groen blad is niet zoo aengenaem voor het gezigt; nogtans maekt men van deze zeer hooge heiningen, om dat meer aen wind konnen wederstaen.

Spaensen Aker, of Haeg-eik groeit niet tot hoog-gewas, maer heeft een cierlyk klein gesneden blad, dat donker groen is; daerom bequaem tot laege heiningen. Zoo ook plant men de Kornoeljens, Barberissen en Liguster, of Mond-hout, alleen om der zelver blad; want deze geven geen vrugten nog bloemen, wanneer ze glad geschooren worden.

Gelyk van de Mei-boeken onder de dorrende boom-gewassen de cierlykste heiningen geschooren worden, zoo zyn de cierlykste van Taxus, die van zaed of spil-scheuten, en dus van stek gestoken worden, onder de altyd groen-blyvende; de welke men, wel behandelt zynde, tot veertien en meer voeten hoogte, dun en digt kan onderhouden; konnende de Taxus beter als Hulst aen vorst wederstaen.

Hulst is groot en steekelig van blad, daerom men van deze heiningen tot bevryding maekt, maer vriest, met gestrenge vorst, dikmael tot de grond dood: anders groeit ze tot veertien en meer voeten hoogte, even als de Taxus.

In het algemeen moeten alle cierlyke heiningen, door andere beplantinge, voor het aendoen van sterke winden, gedekt worden,

voor-

voornamentlyk zodanige, die met altyd blyvend-groen-lof zyn, als de Taxus, Hulst en Palm, welke driederlei gewassen alleen tot cierlyke Scheer-heiningen bequaem zyn.

De grove Palm groeit niet zo hoog als de Taxus en Hulst, daerom maekt men daer van laeger heiningen.

Fyne Palm is niet bequaem tot heiningen, maer beter tot grond-lof-werken, en het eenigste groen hout-gewas dat daer toe bequaem en gebruikelyk is.

Alle hout-gewassen met bont blad zyn, om der zelver zeldzaemheid, geagt; maer in der daed niet zoo aengenaem voor het oog; daerom zal men, voor-al tot heiningen, noit bonte Hulst, Palm, of Taxus planten.

Om cierlyke grond-lof-werken van Palm te konnen maeken, en verder wel te onderhouden, moet men gemeene fyne Palm verkiezen, die drie jaeren geplant en noit geschoren is; zynde ouder Palm daer toe te houtig; zoo ook de geschooren Palm, maer voor-al is de Palm, die het jaer te vooren geschooren is geweest, onbequaem. Van zodanige drie-jaerige Palm, die van zyn houtige steelen gezuivert en schoon gemaekt is; ook niet als jeugdige scheuten heeft, die ten uiterste drie nevens den anderen staende groen-bladige takjens hebben, kan men gewoonlyk uit ieder Roe lengte, zes Roeden uitgemeeten Lofwerken planten; want men moet de zelve niet digter planten, als dat des zelfs uitgespreide takjens malkanderen naeulyks raken.

Het Palm-yzer, waer mede de palm in den grond gestoken word, moet aen weerzyde van de geul bot en rondagtig wezen, op dat de Palm-takjens, door het insteken, niet geknakt of gebroken worden; en vermids de Planter dit, op het gevoel, zeer haestig gewaer word, zal hy zodanige geknakte of gebroke takjens zonder verzuim uithaelen, en andere in plaetze planten. Ook moet men de nieu geplante Palm niet scheeren.

Een kundig Scheerder scheert met de Schaer loot-regt op en neer, genoegzaem onhoorlyk: daerentegen zullen Onkundigen schuins scheeren, en veel geklap maeken.

Door het dikmael scheeren word de kragt van het hout-gewas benomen, ook worden daer door teffens de onderaerdse hairwortels geschoren; het geen de bladen aen dit kragteloos hout dunder en magerder maekt, daer door de altyd-groen-blyvende hout-gewassen minder bestendig zyn tegen wind en vorst, zoo dat alsdan zeer ligtelyk bladeloos werden of versterven. Om hier

in te voorzien, zal men alle heiningen maer eenmael 's jaers ſcheeren: uitgezondert de Olmen en Ipen, die van zeer kragtig houtgewas zyn, en daerom tweemael des jaers moeten geſchoren worden, op dat beter getemder dunne takjens zouden maken.

II. HOOFDDEEL.

Van de byzondere ſoorten, eigenſchappen, en behandelinge aengaende de Gronden, het Voortteelen, Planten en Snoeyen van Wilde boomen: ook waer toe der zelver hout gebruikt word.

Tot dus verre in het algemeen van de Wilde boomen gehandelt hebbende, zal ik nu tot het beſchryven van der zelver eigenſchappen in zyne byzondere ſoorten overgaen; te gelyk aenwyzende hoe men zig omtrent het voortteelen, planten en ſnoeyen moet gedraegen, ook waer toe de gewaſſen en het hout dienſtig zyn en gebruikt worden: doende dit alles in eene Alphabetiſe orden.

Abeel-boom, anders volgens zyn geſlagt-naem *Populier-boom*, beſtaet uit drie verſcheide ſoorten, als *Zwarte*, by ons eigentlyk *Populier*, *Witte Populier* en *Ratelaer*, die beide ook *Abeel* genaemt worden.

De gemeene of Zwarte Populier word een zeer groote boom met veele en wyde uitkroonende takken; groeit met zeer zwaere uitbreidende wortels; de baſt is graeuwagtig, diep gekorven; het hout warrig en zenuwagtig; de eerſte uitbotten zyn vet, harſtig en klevende; de bladen, van wederzyde glad en glimmende, zyn ronder, kleinder en niet zoo ingeſneden als die der Abeelen.

De Abeelen zyn wit-baſtiger, ook van witter, zagter, langdradiger hout; ſchieten hooger in top met minder uitkroonende takken, uit de natuure van onder meerder opſnoeyende; de wortels ſchieten zeer ver en ſterk, dog meer in den bovengrond als van de zwarte Populieren, daerom door ſterke wind eerder om verre waeyen.

De Witte Populier, of Abeel, heeft een glimmend blad; niet zoo lang-ſteelig als het blad des Ratelaer, het welke een weinig ronder, van boven bruinder groen, en van onder ruigagtig wit is.

Alle

Alle deze bladen worden, door weinig wind, ligtelyk bewogen, makende die van den Ratelaer voornamentlyk, zeer veel geruis, daer van deze boom zyn benaming heeft.

Het hout of takken der Populieren en Abeelen zyn zeer buigzaem; en de bladen dik en bestendig tegen wind, daerom zyn ze de beste wind-breekers, maer het is nodig, vermids ze sterk en ver wortels schieten, de zelve door eene tussen-sloot van de vordere plantagien te scheiden.

De Zwarte Populier word verkoren tot bemanteling, om dat minder om ver waeit, en minder gedruis maekt.

Het hout dezer boomen is van zeer weinig waerde: maer vermids het zagt en langdradig is, zoo is het zeer bequaem tot Vleesblokken voor Slagters.

Berken-boom groeit, onder de hoog opschietende boomen, zelden zoo groot nog dik als een zwaere Elzen-boom; vat in hooge drooge Zand-gronden de beste groei, met eene opschietende kroon van dunne, taeye, ryzige takken; dog wast veel weeliger en tot grooter boom in vette klei- of moerige aerde, alhoewel natuurlyk op het klippige gebergte van Noorwegen groeyen.

Het hout is hard, en meest tot brand-hout gebruikelyk, egter geeft het geen kragtige nog vermaekelyke vlam, wanneer niet zeer klein gekloofst is; want de schors verbrand zynde, smeult het, ten waere in groot vuur leide: maer men dooft 'er ook koolen van, die beter zyn als van Elzen-hout, dog niet zoo goed, als die van Haeg-beuken-hout gedooft worden.

Het jeugdige rys is zeer bequaem tot Stal-bezems; ook word het tot Gesel-roeden gebruikt.

Berg-Esch of *Haver-Esch* zie *Qualster-bezie-boom.*

Boeken-, anders *Beuken-boom:* van welke men twee soorten heeft; groeyende de *Mei-beuken* tot eenen dikken, hoogen, wyd en breed uitkronende boom met sterke dun-ryzige takken; des zelfs bladen zyn niet groot, dun, rondagtig, spits, glad, en van boven glimmend groen; het hout is hard en kortdradig, ook van het meeste gebruik. De andere soort *Haen- Haeg-* of *Steenbeuken* groeit niet zoo dik nog groot; des zelfs bladen zyn niet glimmende, van een donkerder groen, dikker, meer en dieper geribd, spitser, en na Ipen-bladen gelykende: dit is eigentlyk geen Beuken-boom, maer de *Carpinus* by Theophrastus *Hist. Plantar. lib.* 3. *cap.* 11 genaemt; maekt zeer vast, hard

hout,

hout, en geeft zeer goede Zilverſmids gedoofde koolen: ook worden van des zelfs jonge buigzaeme takken ſterke Hordens gevlogten.

Deze boomen worden alleen van zaed vermeerdert, uit het welke veele ſoorten van weinig onderſcheid voortkomen, beſtaende meeſt daer in dat de een voor den ander begint te botten, en groen lof te ſchieten, als ook in verſcheide koleur van groen blad te geven: wyders willen ze in eenen matigen vogtigen grond, dog niet te laeg geplant zyn; wortelen taemelyk ſterk, dog de Mei-beuken met weinige bequaeme wortels, daerom willen zes- of zeven-jaerige plantſoenen bezwaerlyk groei vatten, voor-al niet daer ze door den wind bewogen worden; wanneer men die, met eene pael daer by te ſlaen, vaſt en onbeweeglyk moet doen zyn: dog het is beter de zelve van tweejaerig kragtig gewas te planten.

Van Mei-beuken plant men de cierlykſte hooge Scheer-heggen, wanneer men voor-al moet toezien, dat die van gelyke uitbottinge en een-koleurig lof zyn; alsdan moeten ze daer toe in goede gronden op vyf voeten; maer wyd uitkroonende boomen op zes en dertig voeten afſtands geplant worden.

Het hout is van veel gebruik, en om des zelfs hardigheid zeer bequaem tot wagen-aſſen, en breede wielvellingen tot wagens, die veel laſt moeten voeren. Ook is het zeer goed en zelfs beter tot brand als het Eiken-hout.

Boog-hout zie *Eſch-doorn*, en *Planus.*

Denne-boom word door de Beſchryvers onderſcheiden in *Roode* en *Witte*, en ieder van deze weder in twee andere ſoorten, gevende aen de grootſte ſoort der Witte ten onregte den naem van *Maſt-boom*, van welke Dodonaeus en anderen getuigen, dat ze wit van hout, en van veelerhande ſchelferingen of rokken te zamen gevoegt is, even als de wortel van een Ajuin, zoo dat los, open van Pooren en bol van hout is, gelyk het Denne-hout by ons is, dat in de doorzaeginge witte, doorſchynende, dunne harſtige vogt en zwarte quaſten heeft; daerentegen zyn de Maſten van vaſt geſlotender fynder hout-deelen, die niet zoo wit zyn, en daer uit minder doorzigtige rosagtige, dikker harſt vloeit: ook zyn de quaſten niet zwart, maer rosagtig; zodanig als wy het Greenen-hout van den Pyn-boom beſchryven. De witte Denneboomen hebben, rondom digt langs zyne takken, dunne kleine ronde, ſpels-wyze, ſtekende bladertjens: ze zyn van verſcheide ſoor-

ſoorten dikker en dunder van hout-gewas, waer onder ook de Denne-boom, dien wy hier te Lande de Sparre-boom noemen, van den welken de Vuure-ſparren uit Noorwegen komen. De Sparre-boom wortelt hoog langs de grond met dikke wortels, en laet zig, met beter uitſlag, verplanten, als de Denne-boom, die geveerde bladen, als de Taxus of Ipen-boom, heeft, dog ligter groen zyn: ook laeten zig de Sparre-boomen tot heggens ſcheeren.

De Dennen met platte geveerde bladen groeyen met laeg-nederſchietende pen- of pael-wortelen, en willen niet verplant worden; voor-al moet men der zelver pen-wortels niet inkorten.

Aen het vaſt-geſlotenſte hout dezer witte Denne-boomen, het geen fynſt van nerf is, word ten onregte den naem van Vuurenhout gegeven: zoo als men aen het hout der roode Denne-boomen, die vol van ros dikke uitvloeyende harſt, en na den roſſe quaſtig zyn, mede verkeerdelyk den naem van Greenen-hout geeft: want gelyk dit zoo genaemde Denne Vuuren-hout veel vergankelyker is als het Vuuren-hout van Pyn-boomen; nog vergankelyker is dit Greenen-hout in vergelykinge met het geene ons van de Pyn-boomen uit Noorwegen overgebragt word.

Eiken-boom is een gewas van hooger, drooger gronden, de welke een Pen- of Pael-wortel maekt, die zeer laeg en diep zinkt, derhalven gants ſtrydig met onze loſſe, bolle, wateragtige, laege gronden: deze word van Zaed, (Akers of Eekels genaemt) voortgeteelt; welke eigenſte boom-ekels nogtans verſcheide ſoorten van harde of minder harde, ook in groei en bladen, verſchillende hout-gewaſſen voortbrengen; waer toe de lucht-ſtreek en de gronden nog meer kennelyk onderſcheid veroorzaeken; zullende in eenen zand-grond het vaſte, hardſte en beſte hout groeijen, want het zelve waſt daer korter, warriger van draed en wolkagtiger: in tegendeel dikt het in moerige gronden haeſtiger aen, en werd grooter en dikker boom, maer is des zelfs hout boller en langdraediger, gelyk het Wagenſchot is. Dat deze boom drie hondert jaeren blyft leven en goed hout voortbrengen, is tegen alle bevindinge, want men des zelfs leef-tyd tot goed gebruik niet langer mag uitſtrekken als tot by de hondert; of weinig meer jaeren, vermids daer na dikwils dood-ſtammig werd, of zigtbaere fouten in zyn hout vertoont.

Het warrige, vaſte Eike Spoor-hout, by ons met den naem van Wezels-hout bekent, is zeer geduurzaem en hard, bequaem om

tot pael-hout en drempels van kozynen, of het geen in open lucht dikte moet hebben, te gebruiken; want ongemeen door Zon trekkende, is het gants onbequaem tot regel-werk, venſters, of cierlyk binnen-werk, daer toe men Wagenſchot gebruikt.

Wagenſchot is de halve breedte des booms; of minder, wanneer de boom, in de cirkel na het midden tot het hart te zamen komende, in drien geklooft is; overzulks heeft het een harde kant, ook is het hout in het geheel, na de binnen-kant, harder, en na de buiten-kant zagter en witter, zynde tegen deze zagte kant, het zoo genaemde Spint, dat zeer onbequaem, bol, onkoleurig, en vergankelyk is. Ondertuſſen heeft alle Eiken-, ook dat wy Greenen-hout noemen, zodanige ſpint-kanten; en hoe ſchielyker of kragtiger het hout gegroeit is, hoe bolder, breeder en vergankelyker het ſpint is: in open lucht ſlorpt het water in, en vergaet door rottinge: onder dak en in droogte word het van de wormen gegeten, en vermolzemt: daerom zal een kundig Bouwheer noit het minſte ſpintinge aen het hout laten blyven. Gelyk vorder van alle hout-gewaſſen, de Noord-zyde des booms het minſte, dog vaſt-geſlotenſte, hardſte van aengroei is; zoo zyn ook de bladen Wagenſchot van de Noord-zyde de hardſte, en min vergankelykſte: maer dit hardſte is ook veeltyds het meeſte trekkende, en daerom niet zeer bequaem tot cierlyk binnenwerk, voor-al niet wanneer ongeverwt blyft; alsdan verkieſt men daer toe het blanke, een-koleurige, mildſte wagenſchot, het geen langdradig, fyn van nerf en met weinige wolken is; diergelyk is het waerdigſte, dog bezwaerlyk te bekomen.

De ſappen van het Eiken-hout worden den Eik van het hout genaemt: deze zyn zuuragtig en maken het hout zeer vergankelyk, inzonderheid het dik-hout in beſloten plaetzen; daer door de zwaere balken in het korte door invreetinge in het geheel vuuren of ſtikken; daerom moet het Eikenhout tydig gehakt worden, dat is in de midde-winter, wanneer des zelfs ſappen op het meeſt tot de wortel gezakt zyn: daerenboven moet men zodanig gehakt hout tot balken, nog eenige jaeren onder vers water, des zelfs eik geheel en al doen uittrekken; dog dat van minder dikte als Schutting-pael-hout maer een jaer, (dewyl zulks aen onder-ſchuttingen-planken onnodig is) komende dit hout daer na zeer haeſtig te droogen. Het Wagenſchot laet men den Eik niet onder water uittrekken, om dat alsdan te veel van koleur verandert en onoogzienlyk werd; maer

men zet de bladen in open lucht over einde, een duim wydte van een, en laet dus, in regen en wind bequaemst gedroogt, den eik uittrekken.

Het Eiken-hout van ontydig gehak is onbequaem, zynde vol sappen; en vermids nu veeltyds des zomers zeer bedriegelyk gehakt word, om dat zulks in korter tyd en met minder kosten, de dagen dan langer en de gronden drooger zynde, kan geschieden, ook in het Najaer door het zwellen der Rivieren afgevoert worden; zoo is het gants ongeraeden zwaer, dik Eiken-hout te gebruiken tot het geene met het beste Noordse Greenen-hout kan getimmert worden; en wel te meer om dat tussen het tydige en ontydige gehakte hout geen zigtbaer onderscheid is.

Theophrastus *Hist. Plant. lib.* 5. *cap.* 5. en inzonderheid Bodaeus in zyne aentekeningen zeggen, dat het Eiken-hout onder zoet water by na onverganckelyk is, en in zout water haestig vergaet: het geen volkomen strydig is met de meeninge van die de scheepen ter eerste reis om zout zenden, op dat de hout-deelen daer van zouden doortrekken, en dus duurabelder zyn.

Elzen-boom word van zaed voortgeteelt, en door onze Veenboeren in hunne gronden in menigte gezaeit en het volgende jaer verplant: men noemt de dikste, na het tweede jaer van zaed, twee-jaerige Keuning; van welke de kortste, en allerdikste de verkiezelykste zyn tot beplantinge van alle vers verdolven gronden, die met geen ander tussen-boom-gewas beplant zyn. Drie-jaerige Keuning zyn van drie-jaerig gezaei, en zyn de voorlopers of dikste uit de zelve bequaemer om tot in-boet te planten, daer men voor onkruid vreest, of dat het by-gewas te sterk zoude overgroeyen: maer men zal deze anders noit verkiezen om te planten.

De Elzen-boomen beminnen eenen laegen vogtigen moerigen of zandigen grond; zullende daer beter en natuurlyker groeyen als in hooge klei-gronden: maeken taemelyke hooge, maer geene zoo wyd uitkroonende boomen, als de Olmen, Linden, Populieren, Eiken, Boeken, en Willigen; ook is der zelver hout niet zoo taei als van de Willigen, maer breekbaerder; daerom de Elst meer tussen Willigen en Populieren op buitencingels geplant word, om dus jong zynde te zamen zoo lang de wind af te keeren, tot dat de zelve van de opgaende Populieren overschaduwt en verdroopen word: de Elst groeit schielyk, en wortelt niet sterk, nog met dikke wyd uitschietende, maer met neerzinkende

dunne wortels, zoo dat die den byleggende grond weinig berooft; boven dien heeft ze een groot dik vetagtig blad, het geen taemelyk bestendig is tegen wind; ook word met des zelfs afvallende bladen en opsnoeyende sprokkel-hout haer eigen grond bemest: om deze drie goede hoedanigheden word die veel in en omtrent Moes-hoven geplant, tot beluwing der gezaeide Kruid-gewassen: daerenboven plant men de zelve rondom afgezande weikroften, en geheele velden of akkers tot brand-hout; wordende zodanige Elst-akkers veeltyds alle zeven jaeren gehakt, dog die hun waere interest behartigen, zullen ze niet, voor dat twaelf jaeren gegroeit zyn, hakken; want behalven dat ze in deze laetste jaeren merkelyk meer aendikken, en na advenant grooter hout-hoop maken; zoo is het hout van meer duur en grooter hette in het branden, en daerom ook waerdiger in het verkopen.

Het Elzen-hout vat haestig vlam, maer is niet zoo heet nog duurzaem, als het Essen, Eiken, Olmen, of Boeken, nogtans by ons de gemeene brand onzer hout-gewassen; zynde vorders van weinig gebruik, om dat in het droogen boven de grond zeer vergankelyk is, en haestig van de wormen gegeten word; weshalven men het brand-hout niet lang moet laten leggen, of het werd kragteloos: dog het zelve is onder water byna onvergankelyk, daerom wierden de Waterbuizen in oude tyden, en nog ten huidigen dage, als ook de Hei-paelen daer van gemaekt. Wyders wierden in voorige tyden de groote Scheeps-pompen van dit hout gemaekt, maer nu gebruikt men, om de duurte van het hout, of om dat men zodanige groote dikke boomen daer toe niet meer bekoomen kan, tot de zelve Denne-masten. Ook maekt men gedoofde Zilversmids hout-koolen van Elzenhout, dog deze zyn niet zoo goed als die van Haeg-beuken, zelfs niet zoo goed als van Berken-hout.

Essen-boom word alleen van zaed vermeerdert, waer uit verscheide soorten voortkomen, onder welken de zulken, die geen zaed draegen, en geen sterk glimmende bladen hebben, de beste zyn: daerentegen zyn die geenen, welkers bladen sterk glimmen de slegtste, naerdien ze noit tot groote boomen groeyen: ook hebben de beste Zaed-draegers het minste zaed in enkelde groote zaed-huizen: in tegendeel hebben de slegtste kleinder zaed-huizen met bosjens: groeyende deze boomen veeltyds met zeer knobbelagtige opwassen.

De Essen-boomen groeyen weelig tot hooge opschietende dikke boo-

boomen in vogtige gronden, als de Elſt, en ſomtyds in het water: de wortels ſchieten niet zoo laeg, maer ſpreiden haer wyder uit, en werden veel dikker; daerom zyn ze niet zoo bequaem tot beplanting rondom grazige weiden als de Elſt; dog anders worden ze mede om tot brand-hout te hakken geplant; en worden de verſtorven ſtooven der Elſt-akkers dikmaels met Eſſen ingeboet. Wyders is het aenmerkelyk dat, hoe zeer en ſterk de Eſſen wortelen, alle gewaſſen, die in de gronden van uitgerooide Eſſen-boomen geplant worden, daer in zeer waſſelyk groeyen.

Het hout is wit gewolkt, langdradig, vaſt, hard, taei en buigzaem, zoo dat tot werk-hout, het geen eenigzins buigen moet, zeer dienſtig is; maer in geſtadige droogte is het zeer verganke-lyk, inzonderheid als het weinig behandelt word; want dan word het in weinige jaeren van de wormen doorknaegt. Evenwel is het vaſter en van heeter brand, zelfs daer toe beter, als de Elſt.

Eſch-doorn zie *Schotſe Linden.*

Hagedoorn-boom werd, door goede behandelinge, tot een opgaende boom, hooger en dikker als de Qualſter-bezie-boom: word van ryp zaed voortgeteeld, het geen men by den anderen te meuken ſtelt tot het Voorjaer, wanneer het na de vorſt in Maert gezaeit word. De witte Hagedoorn, wiens gerypte beziën rood zyn, kan aan onze winter-koude wederſtaen; des zelfs hout is zeer hard, vaſt geſlooten van deelen, en zeer bequaem tot Molen-ſtaven en kammen: van deze worden doorn-heggens tot bevryding geplant; maer is de ruſp zeer onderhevig, zynde een ſoort van zwarte rag-pypen, die de zelve door de groote menigte haeſtig afeeten, en met des zelfs rag en vuiligheeden bezet laeten: om het welke, zoo veel doenlyk, voor te komen, zal men de Hagen dikmael met eenen bezem, vroeg in den beginne, vegen; zynde anders onmogelyk de zelve, wanneer reets daer mede bezet is, te overmeeſteren. Op deze gemeene witte Hagedoorn-ſtruiken worden Peeren geënt; maer anders zyn de Hagedoornen in ons laeg wateragtig Land van weinig gebruik, naerdien men buurſcheidingen en bevrydingen gewoonlyk door ſlooten maekt.

Haver-Eſch, *Berg-Eſch*, zie *Qualſter-bezie-boom.*

Hulſt-boom word van rype beziën, door zaeijinge, voortgeteelt, zoo als van de Hagedoorn gezegt is: groeit niet tot zoo groote hoogte of dikte als de Hagedoorn; maer wel tot heiningen van zeſtien voeten hoog: des zelfs bladen zyn glimmende, winter en zo-

zomer groen, rondom met ſcherp-ſtekende punten, daerom zeer bequaem tot ſcheer-heggens voor bevrydinge: maer van hooge verouderde Hulſt verzwakken de ſtekels: ook is ze onderworpen dat door ſterke winter-vorſt ſomtyds tot de grond dood vrieſt.

Onder de ſoorten van de ſtekende Hulſt heeft men, welker bladen geel-bont, en wit-bont zyn, welke beide bonte ſoorten minder, als de groene, aen de vorſt konnen wederſtaen: ook heeft men een ſoort, wiens bladen minder hoekig en puntig zyn.

Iben-boom, *Taxus*, *Arbor mortis*, groeit in hooge vette gronden, door goede behandelinge, tot eenen hoogen dikken boom; zelfs van grootte als een gemeene Linde-boom: dog in het wilde gewoonlyk ronder van kroon, als een matige groote Appel-boom: des zelfs wortels zyn zeer veezelagtig en digt in malkanderen, welkers menigte de gronden ſchynt te berooven: nogtans groeijen in de omgeſpitte aerde, daer deze Taxus-boomen even gerooit zyn, alle andere ſoorten van gewaſſen wenſelyk.

Uit het zaed van Taxus-boomen komen verſcheide ſoorten, zynde het loſ of bladen van den eenen hooger donker, en van den anderen Mei-groen van koleur, ook fynder en dunder, insgelyks het hout-gewas: de bladen van de grover ſoort zyn donker groen, en het hout grover, ook werd deze grooter met kragtiger uitſchietende takken, dog ylder; daerom van deze geene zoo cierlyke laege digte Scheer-heggens groeyen als van de fyne ſoort.

Hoewel de Taxus in Engeland op veele plaetzen enkel, en op de opene Heiden tot zodanigen boom groeit als by ons de gemeene Appelboom, nogtans moet ze by ons meer voor ſterke wind beſchermd worden, of ze verſterft des winters ligtelyk, inzonderheid wanneer nog jong, en tot cierlyke boomtjens of Heggens geſchoren is.

De Taxus bemint eenen bollen vetten vogtigen grond van matige hoogte uit het water: men kan ook in goede Zand-gronden, die rykelyk met bagger doormengt zyn, volmaekte ſcheerheggens, door jaerig ſtek met een weinig twee-jaerig hout van onder, in korten tyd teelen, tot dit ſtek moet men regt opſchietende top-ſcheuten, die in de rondte met bladertjens omzet zyn, verkiezen; deze gaen regt-ſpillig op, en zyn van zelfs beſtand: daerentegen groeit het ſtek van zy-ſcheuten, welkers bladertjens weerzyds uit de takken kammig of geveert, als van de roode Denne-boomen komen, noit opwaerts, derhalven onbequaem tot boomen of zelfſtandige heggens.

Wy-

Wyders moet men, omtrent de onderhouding van eene jonggeplante cierlyke Taxus-heining, agt geven, dat men de opgaende topscheuten telkens digt by haeren oorsprong in den stam uitsnyd, tot dat ze genoegzaem met platte geveerde zy-scheuten omkleet zyn; zonder welke voorzorg men geene cierlyke geschoren digte heggen, nog zodanige boomtjens kan verkrygen: zulke spil-scheuten groeyen het minst uit de stammetjens die van zaed geteelt zyn, maer meest uit die van stek: daerentegen heeft men van stek veel eerder heiningen en boomtjens; insgelyks is men daer door van het begeerde soort van gewas verzekert.

Als men de Taxus, in goede gronden, op vier voeten afstants, tot heggens plant, en aldaer eenmael des jaers, na haer eerste schot, in regen weer scheert, en vorder na behooren onderhoud met de spil-scheuten in den beginne uit te snyden, ook tegen sterke wind en brandende zon dekt, mids niet overschaduwt of bedropen word, dan kan men daer van zeer digte altyd groenblyvende en zeer cierlyke heiningen teelen, ter hoogte van zestien voeten, en zelfs hooger.

Jenever-boom; *Arbor vitæ*; *Zeven-boom*: deze konnen aen onze winter-koude wederstaen; maer vermids geen cierlyk boom-gewas is, nog fraeye heiningen werden; zoo is ongerade daer van te teelen; te meer om dat geene opgaende boomen, maer heesterig hout-gewas maeken.

Klim zie *Veil.*

Linde-boom word van Uitloopen ingelegt, en dus van Inleggers voortgeteelt, om dat men van zaed verscheide, meest verslegtende, soorten bekomt; als is de Linden met het Populier- of Berken-blad, dat noit zoo grooten nog cierlyken digt belommerden boom werd; dus is het ook met de Linden met de rosse Bast, die in den beginne sterk groeit, en kragtig hout-gewas met groot blad maekt; dog na weinige jaeren meer en meer in sterke aenwas vermindert; en daerenboven kankeren des zelfs jeugdige takken.

De Zaed-dragende Linden met het groote blad maekt de grootste cierlykste boom, daerom alle kundige Boomqueekers van deze soort alleen voortqueeken. De Linde-boom groeit zeer weelig, en natuurelyk in onze vogtige moerige gronden; daerom de Fransen dien *Tilleul d'Hollande* noemen, en de Engelsen *Holland Tree*: egter wil hy niet al te laeg by het water geplant zyn, gelyk de Willigen, Elst of Esch enz. maer ten minsten een en een hal-

halve voet boven het hooge winter-water: daerenboven kan hy aen geen ſterke wind wederſtaen, zynde het blad groot en dun, (dat by gebrek van hoi of gras van alle boom-bladen het beſte voedſel voor zommige dieren is:) maer op een louwe plaets ſtaende groeit tot een zeer hooge, wyd uitkroonende, digt belommerde, cierlyke boom; die in den beginne, door aenbindinge, tot een enkelde regtſcheutige ſpil moet gebragt worden, en vervolgens tot een ſpillige top-ſcheut, uit welke de kroon-takken in de rondte moeten voortkomen, en noit vorder geſnoeit worden. Ook moeten de Linde-boomen, tot cierlyke belommering, in goede gronden niet digter als op zes en dertig voeten afſtants geplant worden.

Het Linden-hout is van weinig waerde, zynde ligt, onbequaem tot brand, wit en zagt; wordende om de witte tot Vrouwe-vouwplanken, en Lynwaet-bakjens, die niet geverwt worden; en om de zagtheid tot Schoenmakers en andere ſny-werken; ook van Beeldhouwers gebruikt.

Olm, *Ipen* en *Hersleer*, van zommigen ook *Kork-Ipen* genaemt; om dat des zelfs baſt met zodanige diep gekorven ongelykheden gewaſſen is, zyn drie ſoorten van het zelve geſlagt, komende alle drie uit het zaed des Olm-boom voort; van welk gezaei minſt Olmen en meeſt Ipen groeyen; om die reden worden deze drie ſoorten, ieder afzonderlyk als de Linde-boom, van Inleggers voortgeteelt, alleen met dat onderſcheid dat deze niet worden aengebonden; maer na dat van den inleg verplant, en daer na een jaer gegroeit zyn, worden ze by de grond afgeſneden, om dus, met meer kragt, een-ſcheutig op te groeyen.

De *Olm-boom* werd van deze drie de grootſte, en dikt het ſchielykſte; dog het hout is niet zoo vaſt geſloten van deelen; de bladen zyn grooter, ronder, minder ſpits-toelopende en van bruinder groene koleur: ook heeft men een ſoort, de *bruine Olm* genaemt, van welken de baſt ligter, en de bladen bruinder zyn, en van onderen, gelyk ook het jeugdige uitſchot, ruigagtig groeyen: deze werd nog ongelyk dikker als de gemeene Olm: boven dien zyn 'er nog twee ſoorten, de eene met bruinder blad en baſt; en de andere met minder bruin blad, en baſt. Van de Olmen is aenmerkelyk dat der zelver wortel-uitloopen Ipen-boomen zyn.

Ipen, door zommigen *Rooden Olm* genaemt, om dat des zelfs hout roſſer is, werd niet tot zoo dikken boom, nog groeit zoo ſchielyk als de

de Olm; des zelfs bladen zyn niet zoo groot, bleeker groen, ſmaller en ſpitſer als van de Olm. Het hout is harder, vaſter, meer geſloten, en by verkoop waerdiger.

Hersleer is een Ipen van weinig aengroei, daer door dit ſoort van boomen veeltyds in den groei onder blyven, en veel Sypelaers, of zoo genaemde Piſſers, voortbrengen: anders is des zelfs hout nog vaſter, harder, en waerdigſt.

De Olmen konnen het beſte aen wind wederſtaen, daerom veeltyds tot belouwing van Boomgaerden en andere cierlyke plantagien aengelegt worden, zynde waerdiger boomen als Populieren en Willigen, de welke nogtans om haer buigzaemheid en taeiheid van hout-gewas bequaemer wind-breekers zyn: en daerom op buitenmantelingen geplaetſt worden.

De Ipen zyn verkiezelykſt tot hooge ſcheer-heggen, die van onderen opgeſchooren worden; maer de Hersleer, ſchoon veele voorſtanders om de waerdye van het hout heeft, kan niet bevinden, met zoo veel voordeel te konnen geplant worden, als de Olm, die kragtiger uitdikt: daerenboven maekt de *Hersleere-ipe* magerder heinigen, welker rondom houtige kork-uitwaſſen misſtand maeken; overzulks zoude noit Hersleer planten.

Alle deze boomen groeyen niet top-ſcheutig, maer met regt opſchietende kroon-takken. Wat omtrent het planten van Ipen, en voortteelen der Olmen van Inleggers moet in agt genomen worden, zie het 1. *Hoofddeel van het Tweede Boek*, *bladz.* 63.

Het Olm, dog nog beter, en van meer dienſt is het Ipen-hout, om des zelfs vaſtheid tot werk-hout: want daer van worden Molen-ſtanders, groote Affuiten tot zwaer Kanon, en veelerhande Wagenmakers werken gemaekt. Ook is het waerdig brand-hout, van zeer groote hette; zelfs behoud men van des zelfs doorgebrande ſtukken, wanneer gerekent worden, even als van Turf, Koolen.

Paerde- of *Ros-kaſtanje*, by ons met den Latynſen naem *Caſtanea Equina* bekent; werd een groote, dikke, wyd uitkroonende lommereuſe boom, die jaerlyks cierlyke bloemen, tros-wyze, voortbrengt; waer van in den Herfſt bittere, ronde en groote Kaſtanjens voortkomen: deze boom wortelt ſterker als eenigen aen my bekent, dog niet zeer laeg in den grond; en vermids taemelyke vogt begeert, zoo groeit die in onze matige hooge gronden zeer wel: de bladen groeyen aen lange uitgeſchoten ſteelen, gewoonlyk met zeven uitſcheuten aen het voorſte van den ſteel.

Het hout is van weinig waerde, zynde vois en bol, onbequaem tot werk- of brand-hout.

Palm, grove en fyne, met verguldc en verzilverde koleurige kanten: zie hier van het I. *Hoofddeel van dit Boek bladz.* 189.

Planus, ook *klein Booghout*, is van het geslagt der Schotse Linden of Eschdoorn; heeft groote, ronde, van voren kort-puntige bladen, bleek-groen en dun; de bast witagtig en door sterke aengroeijinge schilferagtig. Het hout bros, zoo dat de takken ligtelyk waeyen; ook is het van weinig waerde.

Platanus groeit tot eenen zeer grooten boom van ongemeene dikte, zodanig dat getuigt word binnen des zelfs schors menigmael twaelf mensen aen eene tafel gespyst te hebben: des zelfs bladen zyn van zeer ongemeene grootte, nog meer ingesneden, ook met uitstekender punten, als de Wyngaerds-bladen; van voren meer gelykende na de bladen der Ros-kastanjen: dog des zelfs puntige bladen zyn niet afzonderlyk gescheiden; maer maeken te zamen het blad. Het hout is bros, en kan aen geen sterke wind wederstaen.

Populier-boom, zie *Abeel-boom.*

Pyn-boom, zie *Wilde Pyn-boom.*

Qualster- of *Lyster-bezien-boom*, *Haver-*, ook *Berg-Esch*, genaemt; in tegenstellinge van onze gemeene Essen, die eenen laegen vogtigen grond beminnen, en daerom *Veld-essen* genaemt worden; dewyl deze niet zoo laeg nog in vogtige gronden willen geplant zyn, daerom werden by Ons noit zulke groote boomen, als daer ze, op bergen geplant, groeyen.

Ros-Kastanjen zie *Paerde-Kastanje.*

Schotse Linden, *Booghout*, *Eschdoorn*, *Luit-hout*, is onder deze vier benaemingen de zelve boom: en een mede soort van Platanus: des zelfs bladen zyn ingesneden, zeer gelykende na de Wyngaerds-bladen, maer donkerder groen van koleur, en dunder van blad: werden groote boomen met meer opwaerts groeyende kroon-takken, daer door geene cierlyke uitkroonende schaduwagtige boomen, als de Linde-boomen, werden: het hout is bros, zoo dat door sterke wind ligtelyk stukken waeit; ook is het van weinig waerde, en alleen tot Speel-instrumenten, waerom den naem van Luit-hout draegt, gebruikelyk. Ik oordeele de zelve niet waerdig tot cieraed, of wilde voordeelige planting aen te leggen.

Spaensen Aker, of *Haeg-Eik*, word by ons van Inleggers ver-

meer-

meerdert, en geen groote boom; daerom alleen gebruikelyk tot laege cierlyke fcheerheggen, die glad gefchoren tot tien en twaelf voeten hoogte konnen groeyen: het blad is donker groen, weinig met dat der witte Haeg-doorn verfchillende, dog eenigzins grooter en dieper ingekorven.

Veil, of *Klim-op*, is van veele foorten, van alle welke de gemeene Klim-op, ook *Kleift* genaemt, zynde winter en zomer groen, de befte is, en alleen hier plaets verdient. Deze kan niet in hoogte groeyen als door hulp van eenig byftaende ding, waer aen met kleine fcheutjens, wortels-wyze vaft-hegt: groeit in koude vogtige plaetzen en landen; wordende beter van kragtige fcheuten als ftek, dan van gewortelde fcheuten, voortgeteelt; om dat deze laetfte dun en ingetrokken van pooren, dor en mager zyn; dewyl de kragtige boven-fcheuten dik, boller, en open van pooren de vogten tot groei beter verkrygen. Men legt deze Hout-fcheuten van Maert tot July in, met agtgevinge dat, ter lengte van een halve voet, wederzyds een klein een-bladig topje gezien word; moetende het overige, omtrent twee duimen diep, in taemelyke vogtige aerde ondergehouden, en dus aen het groeyen gebragt worden: en op dat de Muuren, waer aen het beft geplaetft is, daer van cierlyk zouden begroeyen, moet de Klim-op niet te digt geplant, ook van onderen digt aen de muur vaft gehegt zyn, en dus glad zonder de minfte afftandigheid tot hoogte groeyen: wanneer men die van haere overvloedige of qualyk gegroeide fcheuten zal zuiveren, moet men de zelve opwaerts na boven en noit nederwaerts na om laeg uit- of aftrekken; want daer uit zouden onverhelpelyke fouten voortkomen, en zoude de uittrekkende fcheut andere aen de muur houdende mede na zig haelen; het geen noit zal gebeuren, wanneer men die opwaerts uittrekt.

Dat de Klim-op goede wel gemetzelde digt gevoegde muuren zoude bederven, is tegen alle bevinding; in tegendeel verbeteren de zelve door de Klim, en worden kragtig bewaert voor doordrang van regen, wind, en koude: maer aen oude muuren, welkers kalk vergaen is, en open voegen hebben, is de Klim fchadelyk, vermids ze in deze zandige kalk-aerde tuffen de voegen indringt, en aldaer vaft gemaekt uitdikt.

Het nadeel, dat dikke Klim veroorzaekt, is, dat de Rotten en Muffen des zomers en winters haer daer in neftelen: maer anders is die agter Stook-kaffen of Oranjen-huizen van zeer grooten

 dienft,

dienst, vermids wel behandelde Klim-op meer koude afweert, als een Muur van een halve steen dikte.

Wilde Pyn-boom is van verscheide soorten, waer onder de *Kryn Pyn-boom*, die het Greenen-hout levert. De Pyn-boomen hebben ronder, langer, grooter bladen rondom hunne takken, ook meer staerts-wyze, als de Denne-boomen: de zelve worden van zaed voortgeteelt, en willen niet verplant zyn.

De wilde Pyn-boom is een Berg-boom-gewas; zynde het hout, aldaer op eenen steenigen klipagtigen grond gegroeit, vaster, meer gesloten van sterk ingedrongen pooren, en van veel meer duur: om die reden komt het beste Greenen-hout uit Noorwegen tot het Zoen-water af; maer vermids de boven-riviertjens krom en draeyende zyn, konnen de stolp-balken niet langer als vyftien en zestien voeten vallen.

Na dit Stolp-balks-hout, het geen fynste van nerf, vast geslotenste en beste is, volgt het Deense Noordse Langezonds Greenen-hout, als het duurabelste en beste. Dan het Zweeds Noords Greenen-hout, het geen langer valt, dog niet zoo fyn van nerf, nog vast van hout en min duurabel is.

Het Hamburger Greenen-hout is zeer harstig, gants bol, open en vergankelyk, voor-al omtrent vogtige plaetzen; zoo dat deze balken in vogtige muuren haestig vergaen.

Berlyns Greenen-hout is van alle het openste en vergankelykste.

Het beste, vast geslotenste, fynste van nerf Vuuren-hout komt van de wilde Pyn-boomen, die van Nerva afgescheept worden.

Willige-boom heeft zyn benaeming van de weeligheid des groei, zynde daer van zeer veele onderscheidene kennelyke soorten; voornaementlyk in hooge opschietende Willigen, en laege Willigen, welke laetste van heesterig gewas zyn.

De hooge Willigen worden ook in veele soorten onderscheiden met witte, en met roodagtige bast; werdende die met de witte bast de grootste boomen; konnende ook meer aen sterken wind, als die met de roodagtige bast, wederstaen. Zy begeeren eenen laegen moerigen vogtigen grond, dies groeyen ze nergens natuurelyker als in ons wateragtig Land, alwaer van Stek voortgeteelt worden: der zelver hout is zeer taei, buigzaem; en vermids onder alle boom-gewassen geene zyn, die zoo schielyk tot hoge groote dikke boomen groeyen, zoo zyn ze de allerbequaemste om tot belouwing van andere teere gewassen te planten, te meer om dat ze met veele opschietende kroon-takken groeyen,

ook

ook in den grond veele ſterke en andere hair-wortels maeken, waer door ze niet zoo ligt, als de Abeelen, omwaeyen: om deze reden ſteekt men veeltyds, op de buiten-kanten der Laeningen tegen de ſterkſte winden, een regel van deze wit-baſtige hooge Willige-boomen. Nog ſteekt men gewoonlyk met den aenleg van cierlyke plantingen, in het midden van Laeningen, een regel tot ſcheer-heggen, drie voeten van den anderen, voor de eerſte belouwinge: zynde zulks voor-al nodig in loſſe, zandige ſtuifbaere gronden, om het wegſtuiven van het zand voor te komen.

Laege Willigen brengen de Bind-tienden met witte, geele, roode en groene baſt voort, waer van de witte de ſterkſte en hoogſte zonder uitwerpſels van zy-ſpranken, zeer taei en buigzaem zonder breeken zyn, en daerom Leer-tienden genaemt worden; deze zyn zeer bequaem tot het binden van Tak-boſſen, en aenbindinge van dikke takken; maer geheel onbequaem aen jeugdige takjens, voor-al aen Perzik of Abrikoos, om dat ze ingroeijen, en dus de takken doen gommen en verſterven, en wel te meer om dat deze tienden jaerlyks niet verſterven. De geele Leer-tiend groeit na de Witte het dikſte, langſte en ſterkſte. De Oranje of Roode groeit met veele dunne zy-ſprankjens, die jaerlyks verſterven, daerom zyn deze de verkiezelykſte tot bind-tienden aen jonge jeugdige of dunne takjens.

Schoon het Willigen-hout van weinig waerde is, nogtans worden deze boomen met veel voordeel in laege gronden gepoot, dewyl ze zeer haeſtig groeyen, en om der zelver buigzaemheid, en taeye zagte langdradigheid van veel gebruik zyn; wordende van het zelve veel Wagemakers werk, ook Molen-vangen enz. gemaekt: daerenboven is het goed tot Hoep-hout, Peul-rys, Mande-werk enz. dog is ſlegt brand-hout, want het geeft weinig hette en ſtuivende as.

III. HOOFDDEEL.

Van de Heeſterige Bloem-dragende Hout-gewaſſen.

De bloem-dragende heeſterige hout-gewaſſen brengen haere bloemen voort uit jeugdige ſcheuten, zoo dat, deze glad of kort geſchoren wordende, daer uit weinige of geene bloemen voortkomen; om welke reden de zelve niet in den Bloem-hof, maer gevoegelyker in cierlyke Plantagien geplaetſt worden.

Van dezen zal ik eenigen, die aen onze winter-koude konnen wederſtaen, verhandelen.

Althéa is een heeſterig hout-gewas, dat van zaed, ook van ſtek word voortgeteelt; het welke, door goede behandelinge, met cierlyke in de rondte uitbreidende takjens tot een boomtje van drie of vier voeten hoogte groeit: zynde de ſchors graeuw-witagtig, en de bladen breed-puntig toelopende, met ingeſneden kanten geſchaert: de bloemen zyn wit met eene cierlyke roode ronde vlak binnen in het hert: ook zyn 'er met eenkoleurige Paerſe bloemen. De Althéa geraekt met de laetſte uitbottende boomen in groei; en haere, kelks-wyze, bloemen vertoonen zig met Auguſtus; geſtadig andere bloemen, by het afvallen der ouden, gevende, en zulks tot in Oktober agtervolgende.

Coluthéa is een heeſterig gewas, het geen van zaed en van jonge wortel-uitloopen voortgeteelt word; groeyende met langer uitſchietende ryzen, als de Althéa; mitsdien kan het niet tot zoo cierlyken boomtje gehouden worden: brengt aen de jonge takjens geele bloemen voort.

Geiten-blad, *Caprifolie*, doorgaens by ons met den verbaſterden naem van *Kamperfolie*, en in Ooſtenryk *Roos van Jericho* genaemt, is een hout-gewas dat zig, door omwindinge, vaſt maekt; men heeft van het zelve verſcheide ſoorten, als met roode, witte en bonte bloemen; konnende de roode aen onze winter-koude niet wederſtaen: de bleeker roode met by na witte bonte bladertjens, als ook de bonte geven het langduurigſte, en de aengenaemſte bloemen voor het gezigt en reuk: de witte geeft het eerſte bloem, dog is daer in niet zoo langduurig. Deze worden door haere jonge takken, die geen bloemen dragen, in den grond gelegt, vermeerdert.

Hypericum arboreſcens, of *Boomagtig St. Jans-kruid*, is by de Ouden niet bekent, en voor eenige jaeren hier te Lande, uit de Kanariſe Eilanden overgebragt, bekent geworden: groeit gemeenlyk ter hoogte van drie voeten; hebbende een hard houtig ſtammetje, en takjens met kleine bladertjens, die geſtadig kleine cierlyke bloemtjens van vyf bladertjens voortbrengen: dog deze zyn aen geen ſteel, maer digt tegen de takjens geplaetſt, zoo dat ze met het geheele takje moeten afgeſneden worden. Het boomtje kan tot eene cierlyke geſtalte geſchooren, en door uitloopen voortgeteelt worden; ook kan het matige koude, maer geen ſtrenge vorſt wederſtaen.

Jasmyn-boom; hier van zyn verſcheide ſoorten, dog de navolgende

de konnen onze koude open lucht wederſtaen. *De kleine blaeuwe*, of de *Jasmyn van Perzien* maekt een klein boomtje, zoo dat in eenen bloem-hof weinig gezigt beneemt: des zelfs bloem is purperagtig; dog de tros kleinder als van de Syringa: de bladertjens zyn niet groot, en van voor puntig; word van haer opſlag voortgeteelt. *Wilde Witte Jasmyn* is van bloem en blad byna, als die van Katalonien; kan geen ſtrenge koude wederſtaen, want haer lof en wortels alsdan dikwils verſterven: dog als de koude niet te ſtreng is, en de zelve op een Zuider of Zuid-ooſter Zon geplant is, blyft ze ſomtyds veele jaeren, zelfs ongedekt, in het leven; en als met een riet- of andere mat bedekt, en deſſelfs wortel verzorgt word, kan eene taemelyke koude wederſtaen; ſchoon jaerlyks haere bladen laet vallen: word van ſtek, dog meeſt van uitloopen voortgeteelt; op welke ſtammetjens de *Witte Katalonis̃e Jasmyn* gezoogt word. In Engeland is deze, nevens de *Alaternus* en *Phyllirea* het ordinaire bekleedſel van muuren, even als by ons de Klim. *Heuning-bloem*, te onregt *wilde witte Jasmyn*, nogtans by ons met dien naem bekent, word by veelen *de witte Syringa*, ook *Italiaenſe Syringa*, en *Fluiten-boom* genaemt: des zelfs hout is, met leden, zeer pypagtig, ros van koleur, en van binnen met wit, vois, zagt merg: de bladen zyn geſchaert, bleek groen, en niet glad: de bloemen met vier of vyf ronde, breede, puntige bladen aen jonge toppen: word mede door Uitloopen vermeerdert.

Dubbelde Bloem-kers is een laeg boomtje, het geen eene welriekende bloem, als een cierlyk klein wit roosje geeft.

Vogel-kers geeft eene lange tros-bloem, byna als de *Caſtanéa Equina*, dog kleinder: word van Uitloopen voortgeteelt.

Laurus Cerasus, of *Laurier-boom met groene blinkende bladen*: hier van zyn twee ſoorten, onderſcheiden in *de groote en kleine Laurier-boom*, heeft aengenaem groen blinkend blad; maer geeft zelden by ons bloemen, als by buiten-gewoone heete Zomers, wanneer witte bloemen voortbrengt: kan onze ſtrenge winters wederſtaen: en word van Uitloopen voortgeteelt.

Liguſtrum heeft eene witte, tros-wyze, bloem, even als *de witte Syringa*; zoo dat men deze voor een kleinder witte ſoort, gelyk men de *Jasmyn van Perzien* voor de kleine blaeuwe ſoort van de Syringe zoude konnen neemen: konnen felle koude wederſtaen; en worden van Uitloopen vermeerdert. Het *Liguſter-hout* groeit met dunne ryzen met ſmalle ſpitſe bladen; dies is het zeer bequaem tot laege Scheer-heggen; daer toe het veel gebruikt word; maer

als-

alsdan heeft men daer aen niet veele bloemen te wagten.

Naentjens-Amandel word omtrent vier voeten hoog; daer van zyn twee ſoorten; de eene met zeer ſchoone enkelde, en de andere met dubbelde bleeke roode bloemen: worden van Uitloopen, en door Inleggers vermeerdert; dog willen in veen of daery niet groeyen.

Peeper-boom van twee ſoorten, als de eene met bloemen van appel-bloeyende koleur, die digt tegen het hout, in de vroege Lente, voor de bladen voortkomen: en de andere met niet zoo cierlyke, maer groenagtige bloemen, en omkrullende bladen: deze beiden konnen zelden, op ſtammetjens met zy-takjens, hooger als tot twee voeten hoogte gebragt worden: de zelve worden van Uitloopen vermeerdert.

Roozen-boomen zyn houtige heeſterige Spruit-gewaſſen, de welke na haere ſoorten, tot meer of minder opklimmende boomtjens groeyen: onder de zelve ſtelle ook de *Neglantieren*, die, met fynder takjens, kroonagtiger boomtjens maeken, riekender bladen hebben, en welkers bloemen van minder bladen zyn, maer het hout is met dikker, korter, en krommender doornen bezet. In het algemeen groeyen de Rooſen-boomen met langer uitſchietende verſpreide takken als de Neglantieren; derhalven konnen van dezen geene zoo cierlyke kroon-boomtjens voortgeteelt worden. Men heeft van de zelve veele ſoorten, als bruine, roode, geele, witte dubbelde en enkelde Roozen; ook Neglantieren van verſcheide ſoorten. Zy worden alle van Uitloopen, en Inleggers, ook van haere wortel-ſtukjens, twee duimen diep in de aerde gelegt, voortgeteelt. De gemeenſte zyn by ons, die den naem van *Provincie-roozen* dragen: daer van veel-bladige roode, geele en witte zyn: de *roode* worden in groote en kleine dubbelde, of het *Juffer-roosje*, onderſcheiden: de *groote Provincie-roos* is het beſte in potten, want ze daer in verkleint; om die reden wil het *Juffer-roosje* in geen beſloten bak, na behooren bloem geven. De *geele dubbelde* geeft hier zelden, in open lucht, volkomen bloem, ook kan die geen ſtrenge vorſt wederſtaen; en wil van boven niet benat zyn, want dan vergaen deſſelfs bloem-knoppen: ook moet die van boven niet ingetopt en weinig geſnoeit worden. *Maend-roos* word van zommigen onder de Provincie-roozen geſtelt, dog is veel enkelder, en blyft des zelfs bloem niet lang in ſtand. *Ruige* of *Moſt-roos* is onaengenaem voor het gezigt, om dat haere ruige groente zeer na by de groene luis

ge-

gelykt. *Muskus-roos :* van deze kan de dubbelde onze winter-koude niet wederſtaen. *Peer-dragende roos* , of *Bottel* , en *enkelde Neglantier-roos* ; de knoppen van deze zyn zeer groot, rood, en goed voor Konſituuren en in Potagien. *Kaneel-roos* is klein met kleine bladertjens, dog vol van blad : van grootte als de Neglantier. Nog heeft men *Aerd-roozen* , *Kamelot-roos* , bruine en bleeke *Morleoen-roos*. *Gelderſe Roozen-boom* kan niet onder het geſlagt der Roozen geſtelt worden, zynde het hout graeu-baſtig zonder ſtekels, maekende een cierlyk uitkroonend boomtje met takjens, het geen vier of vyf voeten hoog werd : de bladen zyn grooter, ronder en meer ingeſneden : de bloem na die van de Vlier-boom gelykende, dog niet zoo tranſſig, maer als eene ronde bol by den anderen; zoo dat van hout, blad, nog bloem niets met den Roozen-boom gemeens heeft.

Syringa; daer van zyn blaeuwe en witte: groeit tot eenen heeſterigen boom, met veele dunne, van den anderen wyd uitſtaende, takjens, ſomtyds ter hoogte van twaelf, of meer voeten: de bladen zyn taemelyk groot en breed, boven ſmal en puntig toelopende : de bloemen, tros-wyze, aen ſteelen, van onderen met een voetje. Deze worden door inleggende loten vermeerdert.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

BYZONDERE AENMERKINGEN

OVER HET QUEEKEN VAN

G E W A S S E N,

DOOR HET VERVROEGEN DER SAIZOENEN.

ALS MEDE

EENE NAEUKEURIGE BESCHRYVING OM

AERD- EN WARMOES-VRUGTEN

VOORT TE TEELEN:

MITSGADERS

Om ANANAS-VRUGTEN en andere Gewaſſen, als CITROEN-, LIMOEN-, ORANJE-BOOMEN, enz. Ook jaerlyks DRUIVEN, in Stook- en andere Warme Kaſſen, overvloedig en onfeilbaer voort te brengen: nevens een Berigt om de daer toe benodigde WEER-GLAZEN te maeken.

II. DEEL.

VOORBERIGT OF INLEIDING TOT HET TWEEDE DEEL;

Handelende van de Teelinge buiten de gewoone Saizoenen, als ook van zommige Buitenlandſe gewaſſen: mitsgaders van Kruid-gewaſſen tot de Bloem-hof; en houtige Heeſter-gewaſſen tot de Moes-hof behoorende.

De Gewaſſen zyn als de menſelyke Lichaemen, die door de gewoonte aen min of meer koude konnen wederſtaen, weshalven men bezuiden de Linie, onder gelyke as-punt als by ons benoorden, Nacktlopers vind, de welke van de vorſt niet zoo veel aendoening hebben: zoo ook konnen veele gewaſſen, die by ons gants teder, door de minſte vorſt zouden verſterven, van langzaemer tyd daer aen meer en meer gewennen; het welk de Oranje-, Limoen- en Citroen-boomen, uit warmer Luchtſtreeken, daer het nimmer vrieſt, herkomſtig, beveſtigen; vermids die op veele plaetzen, in ruime aerde onder eene open vrye lucht, zonder letſel weelig groeyen en vrugten voortbrengen; zelfs daer de winter-lucht het water ſomtyds tot ys doet ſtollen. Het is hier te Lande beter, dat men de gewaſſen van warmer luchtſtreek niet te veel koeſtert, maer aen meerder koude gewoon maekt; dog om de zelve zoo verre van natuure te veranderen, dat aen onze felle vorſt en guure winden zouden wederſtaen, bevinde ondoenlyk te wezen; dierhalven moet men bedagt zyn om, door Konſtmiddelen, tot voortzetting van der zelver groei en vrugt-rypinge, niet alleen de Saizoenen te vervroegen, de vorſt en guure winden af te weeren, maer ook om de warmte zodanig te vermeerderen, als die gewaſſen in de Saizoenen onder haer natuurlyk klimaet, tot groei en vrugt-ryping, in open vrye lucht te genieten.

Eer men tot deze verhandeling overgaet, dient men voor-af te weten, dat ik de min of meerder warmte onderſcheide van hette: gelyk ook de min of meerder koude van vorſt, *Hette* noeme als de vuur-deelen zoo menigvuldig en kragtig zyn, dat de lichaemen door der zelver aendoeninge branden. *Warmte*, wanneer de

vuur-deelen niet zoo menigvuldig of kragtig zyn om te doen branden, maer genoegzaem om de dampen meerder te doen ſcheiden, en in zodanige vermenginge te houden, dat de groei en vrugt-ryping, door de aendoeninge dezer vermengde deelen, worden te weeg gebragt. *Koude*, als de vuur-deelen zoo weinig of kragteloos zyn, dat de dampen, daer mede vermengt, in meerder zamentrekkinge zyn, daer door de koude min of meer, tot byna ſtollens, is. *Vorſt*, wanneer de vuur-deelen nog weiniger en kragteloozer zyn, zoo dat de dampen, tot water getrokken, ſtollen, of ys werden.

Wyders is zeer aenmerkelyk, en de grondſlag, daer na de Saizoenen, en alles, het geen de vroege teeling betreft, moet gerigt worden; Dat de Zonne-ſtraelen de grootſte hette maken by afkaetzing; ook wanneer in verwarringe by den anderen behouden worden: dus ziet men dat groote glad-gepolyſte en vergulde houte holle ſpiegels vreeſlyk branden, zonder dat die in het minſte heet of beſchadigt worden. Dat de Lucht ſomtyds met ys, en het gebergte des zomers met ſneeu gedekt blyft, ſchoon in die Landen de Zonne-ſtraelen hette maeken. Dat de Lucht ter hoogte van 75. tot in de 80. graeden, hoewel het aldaer des zomers geſtadig zonnig is, nogtans op geen vyf graeden by ons zo warm is, als in de Lente en Herfſt: daer in tegendeel, ter plaetze daer de Zon het aerdryk maer twaelf uuren in de vier en twintig beſchynt, en des middags loot-regt is, het aldaer zeer dikwils byna hette maekt, vermids de opwaerts ſtuitende Zonne-ſtraelen telkens door de nederſchietende worden te rug gedreven, en ter plaetze in verwarringe vergadert blyven.

Vermids de Zon by ons, des winters en in de vroege Lente, laeg by de kimmen, van zeer kleine omzwier is, en het aerdryk niet anders als met ſchuinſe affchampende ſtraelen beſchynt, zoo konnen des zelfs ſtraelen alsdan maer weinig roering veroorzaeken, het geen de dampen en uitwazemingen veeltyds, rondom ons, in te zamen trekkinge doet blyven hangen, en eene zeer-laege wolkige, miſtige of yzelagtige lucht maeken: veel min konnen deze weinige ſchuinſe affchampende Zonne-ſtraelen zoo veel beweeging in de vogten van de aerde maeken, dat ze deze vogten, tot vergrooting der gewaſſen, zouden doen hevelen; zelfs niet wanneer in d'en tyd de Zon dagelyks helder komt te ſchynen, om dat men zeer dikwils teffens fel vriezende Noord-ooſten, Ooſten, of Zuid-ooſten winden heeft, die de dampen en uitwazemingen nog

krag-

kragtiger doen te zamen trekken, daerom is het eerst nodig te betragten, om de lichaemen en gronden, die men wil doen verwarmen, te bevryden van alles dat aen de Zonne-straelen hinderlyk is, ook moet men macken dat deze gronden en lichaemen van de Zonne-straelen het regthoekigste worden aengedaen.

De winden worden best afgeweert door hoog-groeyende, diktakkige, glad opgeschoren boomen, de welke, zonder de Zonnestraelen in het minste te beletten, in het Noorden, Oosten en Westen konnen geplant staen. Deze hoog glad geschoren Heining-boomen, door aendoeninge van wind gebogen wordende, zullen de zelve winden opwaerts doen overwaeyen en afschampen, die niet als verre van daer wederom zullen nederdaelen: geheel anders is de uitwerking van laege gebouwen, muuren of schuttingen, want daer by zullen de winden, van agter tot om hoog gekropen, en haer digte by, aen de andere zyde, om laeg nederwerpende, een zeer vernielende dwarlwind veroorzaeken, het geen ook de winden van voren, by wederkaetzing, komen te doen. Daerenboven zyn deze digte geschoren heggen zeer dienstig om de Zonne-straelen te behouden; want die zullen daer in warren, en vermeerdert blyven hangen; het geen door geen muuren of schuttingen te verkrygen is; alzoo die niet zoo hoog zyn.

Behalven de voorgemelde beplanting van zeer hooge Noordelyke, Ooster- en Wester-scheer-heggen, plant men ook, op kleinder verdeelingen, scheer-heggen van laeger gewas, om de Zonnestraelen tussen deze kleinder verdeelingen, nog meer te behouden: door zodanige beluwinge of bemantelinge tegen de winden zal men meerder en groeizaemer warmte verkrygen, inzonderheid des winters of in de vroege Lente, als ter plaetze daer de Zon in ruimer open lucht langer schynt: maer men moet voor het planten, en voornamentlyk by het maeken van Gebouwen, Muuren of Schuttingen verdagt zyn, dat de zelve, des winters en in de Lente, verre schaduwen, en gevolgelyk veel Zon beletten; zoo als hier vervolgens te zien is, alwaer de declinatie van de Zon, des zelfs hoogte boven den Horizont, en gevolgelyk des zelfs afschaduwing is berekent op een voet hoogte perpendiculair; ter Polus hoogte van 51, 52, 52½, 53, en 54. graeden, met duimen, en de zelve afgedeelt, ieder in hondert deelen.

Den 21. December is des Zons declinatie	23. graeden	30. minuten.
den 21. January	19. gr.	45. min.
den 21. February	10. gr.	26. min.

Po-

Polus hoogte.

21. Decemb. ten 12. uuren	51. graden.	52.	$52\frac{1}{2}$	53 en	54. grad.
Zons hoogte.	15. grad. 30.	14. 30.	14.	13. 30.	12. 30.
Schaduw.	$43\frac{26}{100}$	$46\frac{40}{100}$	$48\frac{13}{100}$	$49\frac{22}{100}$	$54\frac{33}{100}$
ten 11. en 1. uur. Zons hoogte.	14. 11. en 20 fec.	13. 12. 10.	12. 43. 50.	12. 15.	11. 15.
Schaduw.	$47\frac{46}{100}$	$51\frac{15}{100}$	$53\frac{12}{100}$	$55\frac{27}{100}$	60. 33.
ten 10. en 2. uur. Zons hoogte.	10. 12.	9. 18. 20.	8. 51. 30.	8. 24. 40.	7. 31. 30.
Schaduw.	$66\frac{74}{100}$	$73\frac{24}{100}$	77.	$81\frac{16}{100}$	$90\frac{84}{100}$
21. Jan. ten 12. uur. Zons hoogte.	19. 15.	18. 15.	17. 45.	17. 15.	16. 15.
Schaduw.	$34\frac{36}{100}$	$36\frac{39}{100}$	$37\frac{48}{100}$	$38\frac{65}{100}$	$41\frac{17}{100}$
ten 11. en 1. uur. Zons hoogte.	18 : — : 20.	17. 1. 30.	16. 32.	16. 2. 20.	15. 4. 10.
Schaduw.	$36\frac{22}{100}$	$39\frac{20}{100}$	$40\frac{42}{100}$	$41\frac{74}{100}$	$44\frac{57}{100}$
ten 10. en 2. uur. Zons hoogte.	14. 11. 10.	13. 15. 50.	12. 49. 40.	12. 22. 10.	11. 24. 30.
Schaduw.	$47\frac{47}{100}$	$50\frac{20}{100}$	$52\frac{70}{100}$	$54\frac{72}{100}$	$59\frac{47}{100}$
ten 9. en 3. uur. Zons hoogte.	7. 37. 30.	6. 52. 10.	6. 29. 50.	6. 7. 10.	5. 23.
Schaduw.	$89\frac{63}{100}$	$99\frac{61}{100}$	$105\frac{37}{100}$	$111\frac{93}{100}$	$127\frac{34}{100}$
21. Febr. ten 12. uur. Zons hoogte.	28. 34.	27. 34.	27. 4.	26. 34.	25. 34.
Schaduw.	$22\frac{4}{100}$	$22\frac{99}{100}$	$23\frac{48}{100}$	$23\frac{95}{100}$	$25\frac{8}{100}$
ten 11. en 1. uur. Zons hoogte.	27. 28.	26. 28. 20.	25. 58. 40.	25. 29. 10.	24. 30. 10.
Schaduw.	$23\frac{8}{100}$	$25\frac{9}{100}$	$24\frac{63}{100}$	$25\frac{17}{100}$	$26\frac{33}{100}$
ten 10. en 2. uur. Zons hoogte.	24. 2. 40.	23. 6. 40.	22. 37. 50.	22. 22. 30.	21. 15. 40.
Schaduw.	$26\frac{89}{100}$	$28\frac{11}{100}$	$28\frac{78}{100}$	$29\frac{12}{100}$	$30\frac{86}{100}$
ten 9. en 3. uur. Zons hoogte.	18. 7. 40.	17. 18. 50.	16. 54. 40.	16. 30. 20.	15. 42. 30.
Schaduw.	$36\frac{66}{100}$	$38\frac{51}{100}$	$39\frac{47}{100}$	$40\frac{58}{100}$	$42\frac{67}{100}$

De

De Beplanting, Gebouwen, Muuren en Schuttingen moeten zoo veel afſtands hebben, dat ze de lichaemen, die van de Zon moeten beſcheenen worden, niet konnen overſchaduwen: en vermids hier voor is aengetoont dat de afſchampende Zonneſtraelen zeer weinig of geen warmte, voornamentlyk des winters, veroorzaeken; zoo moet men, zoo veel doenlyk is, maeken, dat de zelve de lichaemen het regthoekigſte beſchynen; het geen voor-al noodzakelyk is aen glazen, naerdien der zelver pooren dan beter doordrongen worden, daer van anders afſtuiten zonder dienſt te doen. Ook moet de aerde, ten zelven einde, tegen de Zon hoog ſchuins oplopende zyn: en nademael zwarte, bolle, loſſe lichaemen de Zonne-ſtraelen beſt inlaeten, zoo moet de aerde wel doormeſt, los, bol en zwartagtig zyn: maer de gronden voor Kaſſen, Bakken, Muuren en Schuttingen moeten daer na toe het laegſte, hard, vlak, en effen van deelen zyn; op dat de Zonne-ſtraelen, by afſchamping, na de Kaſſen, Bakken enz. aldaer de warmte zouden doen vermeerderen: ondertuſſen moet men ook verdagt zyn, dat eene groote, ruime open lucht voor de Oranje-huizen, Kaſſen en Bakken, des winters, aldaer ſterker doet vriezen; en wel te meer, om dat men alsdan dikwils veele dagen na den anderen betrokken lucht zonder Zon heeft.

Wanneer men de Oranje-huizen, Kaſſen en Bakken wederzyds met ſchermen bezet, van de welke de Zonne-ſtraelen tot de Oranje-huizen afgewezen worden; zoo zullen die de warmte tot de Oranje-huizen enz. niet alleen vermeerderen, maer ook teffens de wind afkeeren, waer door de vergaderde Zonne-ſtraelen te meer behouden worden: ondertuſſen moeten dusdanige Zy-ſchermen, omtrent winter-broei-bakken, voor-al niet te wyd van den anderen afſtandig zyn, op dat de winden des te beter zouden afgekeert worden; belettende alsdan zodanige digt by den anderen geplaetſte, ſchuins afwyzende ſchermen geen Zon; nademael de zelve laeg by de kimmen en van weinig omzwier is. Om de zelve reden maekt men ook Agter-ſchermen, en boven de Kaſſen en Bakken ſchuins ſtaende ſchermen, waer van de tegen-ſchynende Zonne-ſtraelen na beneden op de glazen worden afgewezen; dog deze moeten niet te ver voor-over ſteken, op dat ze geen Zonneſtraelen, wanneer de Zon met half February of Maert hooger komt te ryzen, zouden afweeren; ten waere men de ſchermen zodanig laet maeken, dat men die met gedeeltens kan verkorten, of met op te zetten hooger ſtellen. De voorſchreven zy-, agter-

ter- en boven-ſchermen moeten van vaſt, hard hout, en van binnen wit geverſt zyn, op dat de Zonne-ſtraèlen daer van des te beter zouden afſchampen: maer het geen de warmte dient te behouden, moet zwart of donker bruin geverſt zyn; want ik hebbe aen vrugt-ſchuttingen bevonden dat de afſtuitende Zonne-ſtraelen van witte verw dikwils aen de vrugten zeer nadeelig zyn; bezonderlyk aen vleezige druiven.

Boven-dek-planken zyn aen Schuttingen nadeelig; vermids het niet alleen neſtel-plaetzen zyn voor Spinnen, Ruſpen, Oorwormen en ander ongedierte; maer ook om dat ze het opvallende regen-water en den Dauw beletten, waer door de gewaſſen niet zoo wel van voren konnen bevogtigt worden; daerenboven worden de ſterke van voren opkruipende Zuide of Zuid-weſte winden, boven door deze dek-planken, gekeert, en wederom na beneden gedreven, wanneer ze de jeugdige uitgeſchoten takken tegen de groei-vleug aendoen en verbreeken; het geen ongelyk meer nadeel toebrengt als ſterke ſlag-regens of hagelbuyen, die zeldzaemer en daerom minder ſchadelyk zyn.

Die de Zomer-warmte aen Boom-vrugten tragt te vermeerderen door byzonder maekſel van Muuren of Schuttingen om daer tegen te planten, zal zig al zoo zeer bedrogen vinden; als die andere Oranje-huizen; Kaſſen en Bakken als Regt-liniede maekt; want deze regt-liniede zyn alleen de bequaemſte, gevende genoegzaeme zomer-warmte: de holle muuren, de muuren van retranchement, de zige zaege, en de voor-over-hangende wit geverfde ſchuttingen doen branden: want de muuren zyn doorgaens door de wederkaetzende Zonne-ſtraelen te heet; zoo dat digt beplankte ſchuttingen dienſtiger bevonden hebbe; dog deze moeten niet belat worden, om dat anders de daer agter doorwaeyende winden de Zonne-warmte verdryven: om welke ſny-winden, langs de ſchuttingen, nog meer voor te komen, ſtelt men, op de 24. of 30. voeten afſtands, een wind-breek-ſchermtje, zynde niet meer als eene regte op- en neer-ſtaende plank, regthoekig tegen de ſchutting vaſt geſpykert: de Muuren moeten belat worden, vermids de ſnoei-ſpykertjens daer in niet vaſt genoeg hegten, en om dat, by het uittrekken der ſpykers een gedeelte kalk volgt, dat holligheden tot neſtel-plaetzen voor ongedierte veroorzaekt: ondertuſſen moet het belatten niet anders gedaen worden als met half duims latjens, daer op even gelyke latjens, regt op en neer, vyf duimen van den anderen geſpykert worden, als wanneer de

boom-

boom-takken, daer aen bequaemlyk konnen gebonden worden; die alsdan, door de afkaetzende Zonne-ſtraelen, niet zoo veel nadeel zullen leiden.

Alle welke voorzorgen, tot vermeerdering en behoud der Zonne-ſtraelen, zeer dienſtig zyn aen zodanige gewaſſen, die in beſloten Oranje-huizen, Stook- of andere Kaſſen, en Bakken, des winters tegen het vriezen, bewaert worden; daerentegen zyn ze ſchadelyk aen zulken, die in open vrye lucht groeyen, want daer door zouden de, door de Zon, gerezen ſappen, door het nagt- of vroege morgen-vriezen, wederom te zamen trekken; en hoe ſchielyker de vorſt na de Zonne-warmte komt te volgen, hoe nadeeliger het is: dus ziet men tedere gewaſſen, de welke naeulyks aen onze winter-koude konnen wederſtaen, veel meer tegen het Voorjaer op zonnige rabatten, voor muuren of ſchuttingen geplant, verſterven; als zodanigen, die geduurende de winter, noit van Zon beſchenen, en welkers ſappen dus in beweginge gebragt zyn: om die reden zyn ook de Zuid-weſter Schuttingen, en de daer voor gelegen Rabatten, veel nadeeliger, als die tegen het Zuid-ooſten; om dat de eerſte, meer ontlaten en beſchenen van de Zon, aenſtonts van de vorſt geklemt worden, en zulks blyft aenhouden, tot dat ze wederom ſchielyk van de koude of vorſt in de grootſte warmte, als is de Zon van twaelf uuren, komen te geraeken: daerentegen worden de Zuid-ooſtelyke Schuttingen en Rabatten van de Zon beſchenen, wanneer de zelve in de minſte kragt van aendoeninge is, en als men de vorſt, gewoonlyk in het Voorjaer doordringenſt, het meeſt te vrezen heeft; wordende wederom van de Zon verlaten, wanneer die het kragtigſte, en de dagwarmte gemeenlyk op het hoogſte is; waer door de gewaſſen, voor en tegen zodadige ſchuttingen geplant, van langzaemer tyd aen meer koude en vorſt gewoon werden.

Men moet, om de tedere gewaſſen, geduurende de winter, te bewaeren, en nog meer om de zelve in groei te brengen, Konſt-gebouwen hebben; daer in men de warmte van de Zon, door glazen veroorzaekt, niet alleen door dekkinge tragt te bewaeren, maer ook door ſtokinge te vermeerderen: daer toe zyn zodanige Konſt-gebouwen van de meeſte en beſte dienſt, die de binnen-lucht haeſtig konnen verwarmen, en dus langduurig behouden; derhalven zal men de zelve met zoo veel glas van voren, en zoo weinig binnen-lucht maken te zyn, als doenlyk is; nogtans zoo, dat de glazen van voren, door bequaeme dekkinge, tegen den indrang

van vorſt konnen verzorgt worden: want voor-al dient geweten dat de warmte, welke men door bezorginge van nagt-dekkinge kan behouden, veel groeizaemer en beter is, als dat men, door vuur-ſtokinge, de koude zoude moeten weeren.

De kaſſen moeten zoo lang, hoog en diep zyn, als tot het benodigende gebruik dienſtig is; zynde aenmerkelyk, dat men, zonder hulp van Zon, alleen door vuur-ſtokinge, zoo weinig kan teelen, als dat men, zonder hulp van vuur-ſtokinge, in de winter tedere gewaſſen zoude konnen doen groeyen. Wyders is het nodig, om deze Konſt-gebouwen met goede uitwerkinge te gebruiken, dat men weet, tot wat graed van koude of warmte, de gewaſſen mogen worden aengedaen: ook moet men eenigzins kenniſſe hebben van de warmte der natuurlyke buiten-lucht in de Saizoenen; als mede hoe die is in de Oranje-huizen, Kaſſen en Bakken, zonder ſtokinge, en met ſtokinge of door hef-middelen: en van wat uitwerkinge zodanige warmte is; mitsgaders hoe men het gebrekige aldaer zal vergoeden, om de buiten-lucht, zoo als die is in de Saizoenen, op het matuurlykſte na te bootzen

De koude vertraegt de beweging, en maekt dat de dampen, meer te zamen trekkende, verdikken, en als ze bevriezen tot ys ſtollen: *de Warmte* daerentegen maekt roering, waer door de lichaemen ſcheiden en verdunnen. Uit deze voor-af geſtelde onfeilbaere waerheden volgt, dat loſſe, weeke, vloeibaere lichaemen door warmte meer verdunt en uitgeſpreit worden, als harder, vaſter, drooger lichaemen: wyders dat, wanneer zodanige loſſe, vloeibaere lichaemen in het aerdryk worden geroert, der zelver Hevelingen de lucht insgelyks met weeker vloeibaere ſtoffen doen vermengen; als ook dat dusdanige verdunde uitgeſpreide lichaemen haer zeer gemakkelyk laten voortperſſen, of optrekken in de pypjens der gewaſſen, alwaer dan, door weinig te zamen trekkinge verdikkende, eene kragtige aenwas veroorzaeken.

Aldus is het, by uitnementheid, met de warmte in beſloten glaze-kaſſen; daer de vogten des aerdryks, of der dikwils begoten tobben en potten, door de ingedrongen Zonne-ſtraelen verdunt en niet opgedroogt zynde, omtrent de gewaſſen zwevende blyven, tot dat de koude de zelve in meerder te zamen trekkinge doet verdikken: maer gelyk de aenwas in vogtige Zomers, en in loſſe, bolle, waterzugtige landen, meeſt uit ſchielyk gerezene weeke lichaemen beſtaet; zoo is het ook met den aenwas van zodanigen, welkers boomen, planten, gewaſſen, en der zelver vrug-

vrugten zeer groot, maer tevens zeer open van pypen, los, bol, en wateragtig zyn: daerentegen wanneer de warmte drooger, vaster lichaemen doet roeren, dan volgt geen sterken of schielyken aenwas, maer dan zyn de boomen, planten, en gewassen veel vaster, zelfstandiger in een gedrongen van deelen; ook zyn alsdan der zelver vrugten veel kruidiger, vermids ze daer door eerder en beter rypte verkrygen; waer toe ze niet konnen gebragt worden, zoo lang als de warmte diergelyke vlocibaere weeke lichaemen, rondom de vrugten, zwevende houd; want tot vrugt-ryping word eene warmte vereist, die vaster, kleinder lichaemen doet beweegen: en gelyk een open kokende pot gestadig water-dampen uitstoot, zoo moeten de dunne wateragtige deelen, die in de vrugten zyn, als kokende uitgestoten worden, en vorders door de boven-luiken der Kassen uitdampen.

De waerheid van het gezegde bevind men niet alleen onfeilbaer, ten aenzien der vrugt-rypinge in open lucht, by zeer vogtige en weinig zonnige jaeren; maer ook altyd, wanneer men door warmte in besloten glazen-kassen druiven denkt te zullen doen rypen; inzonderheid wanneer de Kassen diep zyn, en de wyngaerd met zyne ranken afstandig van het glas is; want dan zullen de druiven aldaer haere grootte wel verkrygen, en na by, maer noit behoorlyk ryp werden; veroorzaekende zulks de gestadige zwevende dampen, de welke haer, by verdikking, rondom de vrugten zetten, die daer door in den beginne, eer ze ryp geweest zyn, taei werden, en vervolgens schimmelen en verrotten. Om dit voor te komen, moet men omtrent alle teeling, onder glazen in Kassen of Bakken, veel lugten, en wel byzonderlyk als men dun-schillige, vogtige vrugten wil doen rypen: deze mitsgaders de vroege Meloenen lugt men gestadig, tot uitdamping en uitwazeming der vuurige deelen, van agteren, min of meer met overhangende haire-kleden in sterke vorst. Wanneer de dampen, door Zon of ander middel, niet genoeg verdunt of gescheiden worden, zoo is alsdan de vuur-stoking het bequaemste om de zelve na buiten te perssen, en te verdryven; maer als deze weeke lichaemen (bestaende meest uit dampen met minder uitwazemingen) haer op en rondom de gewassen nederzetten, of zwevende blyven, gelyk dikmael des winters, door de kragteloosheid der Zon, de binnen-lucht boven den grond niet genoeg kan geroert worden, of dat de buiten-lucht zoo fel vriezende is, dat men, zonder kennelyke schade, de Oranje-huizen, Kassen, en

Bakken niet kan openen of ontblooten; dan veroorzaeken de zelve aldaer, aen de planten of gewassen, eene beschimmeling en verrotting; zoo als meest altyd gebeurt, wanneer men, door broei met Paerden-mest, in de maenden November, December en January vrugten meent te teelen; voornamentlyk als men die van agteren niet doet uittrekken.

Wyders is het zeer nodig, dat de binnen-lucht van Oranje-huizen, Kassen, en Bakken somtyds door doortogt verfrist word; even gelyk de rondom ons hangende vuile uitwazemingen en rotte dampen in open lucht door wind verdreven worden; derhalven moet men geen gelegenheid verwaerlozen om de zuivere frisse lucht aen de eene zyde in te laten, en, omwonden van vuile verrotte luchts-deelen, aen de andere zyde te doen uittrekken; moetende dit altyd werkstellig gemaekt worden, wanneer het weder niet te koud of vriezende is: en op dat deze indringende buiten-lucht geen nadeel aen de binnen zynde gewassen zoude toebrengen, zal men de binnen-lucht, een weinig te voren, tot wat meer als benodigende, maer voor-al niet tot schadende, warmte stoken. Om hier van, als ook in het vervolg wegens de gesteltheid der binnen-lucht aengaende warmte en koude verzekert te zyn, zyn de Weer-glazen, daer van zekere aenwyzing doende, ten uitersten noodzaekelyk: de welke met de daer mede genomen proeven in het volgende 3. *Hoofddeel* wydlopig beschryve; gelyk ik ook in eene beschryving van de Lucht, en des zelfs uitwerkinge omtrent de gewassen, mitsgaders van de warmte, koude, regen, sneeu, hagel, rym, dauw, en van de Winden in *het volgende* 4. *Hoofddeel* geeve.

Eene vrye open lucht, op gelyke wyze als de gewassen in haere groeizaeme Saizoenen onmiddelyk van Zon bescheenen, genieten, maekt de natuurlykste groei en vrugt-voeding; derhalven is de beste plaets in de Oranje-huizen, Stook- en andere Kassen of Bakken, alwaer de gewassen zodanigen, naest-by-komende, open vrye lucht konnen verkrygen, dat is het digtste by het glas; want daer ziet men de zelve het kragtigste groeyen, en de meeste vrugten voortbrengen; het geen noit te verwagten is van zulke gewassen, die meer afstandig van geen Zon beschenen worden, en wel voornamentlyk wanneer te digt in een gedrongen staen: om die reden behoort men de gewassen niet alleen zodanig te plaetzen, dat voor het glas van de Zon konnen bescheenen worden, maer ook dat haere bladen en takken, ongedrongen, rondom van zodanige Zonnige lucht aengedaen worden; zynde ge-

genoegzaem eenen algemeenen misslag, daer door veele gewassen bederven en versterven, en daer door de vroege voortteeling ook dikwils qualyk gelukt, dat men te veel en verkeerd gebruik maekt van de Oranje-huizen, Stook-, en Broei-kassen, of Bakken: zegge te veel gebruik, te weten wanneer men in de zelve de gewassen te veel in een pakt, en het op alle plaetzen bezet, dat in der daed qualyk en misbruik is; want dit moet even zoo aengemerkt worden, als of eene menigte mensen, zonder ververzinge van lucht, digt by den anderen te zamen woonde; dewyl het zeker is dat, by aldien onder eene menigte digt in een gedrongen gewassen, eenige van quaede gesteltheid, en gevolgelyk haere uitwazemingen meer bedorven zyn, deze haer nabuur, en die weder eenen anderen zullen aensteeken. Nog doet het misslaegen, wanneer men de gewassen, die op verscheide wyze van Lucht, ook van meer of min koude en warmte moeten worden aengedaen, by den anderen, of zodanig plaetst, dat ze gelyke aendoeninge van egaele warmte en koude genieten, zoo als onvermydelyk in Oranje-huizen, Kassen enz. geschied, daer zodanige verscheide gewassen te zamen geplaetst zyn.

De grond-regel tot voortteeling van tedere gewassen, en vervroeging der Saizoenen bestaet voornamentlyk in het nabootsen van haere natuurlyke wasdom, om de zelve, zoo veel doenlyk, van tyd tot tyd zodanigen aendoening te laten gewerden, als ze natuurlyker wyze in open lucht komen te genieten: daer omtrent ondervind men, dat die onder verdruiping, of daer de gewassen digt te zamen geplant staen, geen goede gewassen, of vrugten voortbrengen: als ook dat de natuur, ten aenzien van de groei en vrugt-rypinge, na de verscheidentheid der Saizoenen aen het eene gewas van andere werkinge, als omtrent het andere gewas is; daer door men in de Lente, Herfst, Zomer, en zelfs in de Winter bloemen en vrugten heeft.

Wyders leert ons de natuur, dat men de Kerssen, Perziken en Druiven, onder gelyke aendoening van lucht, in beslotenheid niet kan teelen; naerdien de Perziken en Kerssen in de bloei-tyd minder warmte begeeren, als de Druiven: ook verkrygen de Kerssen in korter tyd, en in de Zomer-warmte haere rypte; dewyl de Perziken, schoon ze eerder bloeyen, veel langer tyd tot het groeyen en ryp-werden der vrugt benodigen, en niet voor de nazomer gegeten worden: daerenboven bloeyen deze beiden voor haer blad-groei: het tegendeel ziet men aen den Wyngaerd, vermids

mids des zelfs bloemen, omtrent twee maenden na het begin der uitgeſchoten Loten en vertoonen der vrugt, haer openen in de midde-zomer, als de warmte op haer kragtigſte is: waer uit dan klaerlyk volgt dat men geen Kerſſen, of Perziken te gelyk kan teelen in Bakken, daer in Druiven geteelt worden: of geen Druiven in zodanigen, waer in Kerſſen en Perziken geplant zyn.

In *het volgende* 5. *Hoofddeel* van de Aerde en des zelfs gebruik handelende, word ook gezegt dat de boom- of andere gewaſſen beter en natuurlyker voedſel uit ruime aerde trekken, dan wanneer ze in naeuwer bepaelinge van potten of tobben geplant zyn; het geen voor-al moet in agt genomen worden by het vervroegen der vrugt-rypinge in de Saizoenen, alwaer de boomen, binnen de glazen tegen de muuren der Stook- en andere Kaſſen, in de ruime vrye aerde zodanig moeten geplant ſtaen, dat der zelver wortels van voren, in de buiten-aerde wyd en zyds, ook van diep uit de aerde, haer voedſel zoeken en trekken mogen; zynde zeer aenmerkelyk, aengaende deze in koude aerde geplante boomen, dat, wanneer der zelver takken, en wortels voor aen beſtookt worden, deze binnen-warmte het Saizoen vyf maenden, of weinig minder, doet vervroegen, mits dat de boven-grond voor de Kaſſen, alwaer de boomen en wyngaerden ſterk wortel maeken, tegen ſterke vorſt met een weinig los ſtroo overdekt word; zullende alsdan de felſte vorſt niet het minſte nadeel aen de wortels der boomen toebrengen, of der zelver bevordering omtrent de groei vertraegen.

De Kaſſen, tot vervroeging der vrugt-rypinge, onderſcheide in warme en koude; zynde beide zodanig gemaekt, dat van voren in den grond onder de glas-raemen geen tuſſen-ſcheiding van muur- of plank-werk is, op dat het wortel maeken der daer in geplante boomen in de vrye aerde niet zoude belet worden: wyders zyn de glas-raemen om laeg in eene geſponde ribbe, die met drie paeltjens, voor het doorzakken, onderſteunt word, tegen welke paeltjens een ſtrook twee-duims plank geſpykert word; die tot om laeg aen den gemeenen grond komt, zoo dat de binnen-aerde der bak met die van buiten gemeen en gelyk is. De glas-raemen van beide de kaſſen zyn byna, onder en boven, even veel afſtandig van het boom-gewas, in de kaſſen geplant; op dat het gewas van Zon en lucht, op de vorderlykſte wyze, zoude konnen worden aengedaen. De vordere beſchryvinge dezer kaſſen zie in *het volgende* 1. *Hoofddeel van het* 1. *Boek*: en agter in *het Derde Boek*, daer afzonderlyk van den Wyngaerd in de Stook-kaſſe gehandelt word.

Wat men wyders aengaende het teelen der gewassen van warmer Lucht-streek, en om de Saizoenen te doen vervroegen, in agt te nemen heeft, zal men naeukeurig in ieder *Hoofddeel*, volgens des zelfs inhoud, van *het eerste Boek* aengetekent vinden.

Het *tweede Boek* begint met eene verhandeling aengaende het teelen van Aerd- en Warmoes-vrugten, onder de benaeming van Moes-tuin, daer toe ook de Laurier Bakelaer, Rosmaryn, en Thym, welkers bladen in de spyzen geur byzetten, behooren; mitsgaders de wortels van het Zoethout, als mede Wynruit.

De Kruid-gewassen van den Moes-hof onderscheide in zeven soorten.

Van *het eerste soort* zyn de eetbaere vrugten, die onder de aerde groeyen; de welke Aerd-vrugten noeme, als Ajuin, Challons en Chalotten, Parey, Radys, Rammelassen, Raepen, (die by ons in sterk gemeste Moes-tuinen zeer bitter en wurmsteekig groeyen; daerom beter in zandige Teel-landen, na den Oegst, gezaeit worden) Wortelen van alle soorten, als Geele en Oranje Peen, Witte of Pastinaken, Beet-wortelen, Chikorei-wortelen, Pieterseli, Sassafei, Schorsonere, en Zuiker-wortelen; ook Peper-wortels, die tot prikkeling by spysen als sausen gebruikt worden.

Van *het tweede soort* zyn Spruit-, Struik- of Plant-kruid-gewassen, als Aspergien, Kool van alle soorten, als Bloem-kool, Kapper, Roode, Witte, Savoyen, Slooren, en Spruit-kool; vorders Selderie en Venkel.

Van *het derde soort* zyn haw, en klimmend-groeyende kruid-gewassen, ook die niet klimmen, maer struik-haw-vrugten zyn, als Groote, anders Boere-boonen, van welke by de Ouden geen gewag gemaekt word. De klimmende haw-vrugten zyn de Roomse, by ons Turkse boonen genaemt; (dog de onkundigen verstaen, onder de benaeming van Roomse boonen, gewoonlyk de voorgenoemde groote Boere boonen) Peul- en Dop-erreten van onderscheide soorten; zynde van de Dop-erreten meer soorten, als van de Peulen. Peulen noeme, welkers hawen eetbaer zyn, en daerom meer als om de erreten gegeten worden; van dit soort heeft men vroege en laeter zuiker-peulen; kleine vroege, en breede groote laeter krombekken, ook bastert-krombekken, die niet zoo breed zyn, maer overvloedig groote en veele erreten in den haw laden, nog erreten van gratie, die laeg by de grond groeyen. Van de Dop-erreten, welkers hawen harder van schil

zyn, en daerom niet gegeten worden, heeft men witte, vaele, graeuwe, blaeuwe, en groene erreten, ook van ieder der zelven nog byzondere soorten, wordende deze meest, by de Liefhebbers van Buitenplaetzen, in hunne Moes-tuinen geteelt, om jong en groen gegeten te worden; zynde de gedroogde of winter-erreten meest veld-gewassen, die niet aen rys klimmen, maer als kruip-vrugten geteelt worden; hoewel de tuin-erreten, die aen rys groeyen, merkelyk smaekelyker zyn.

Van *het vierde soort* zyn de Kruip-gewassen, Aerd-beziën, Meloenen van veele onderscheide soorten, Komkommers en Pompoenen van minder onderscheide soorten, dog de Pompoenen zyn slegt tot spyze en van groot beslag, zoo dat deze als de Kawoerden onwaerdig zyn, om in Moes-tuinen geteelt te worden.

Van *het vyfde soort* zyn de Warmoes-kruiden; onder deze benaeming stelle alle soorten van Salade, als Krop-salade van veele onderscheide soorten; Chavonse, Latouw, Vet, Koorn-salade, als ook Andivi, nog Spinagie, Beet, Kervel, Porcelyn, Zuuring en Pieterseli.

Van *het zesde soort* zyn Distel-vrugten, als zyn tamme en wilde Aertisiokken, Cardons genaemt, welkers toegebonden, en daer door geel mals geworden, struiken, in lange soppen gegeten worden.

Van *het zevende soort* zyn de Toe-kruiden, als is Basilicum, Bernagie, Bieslook, Consilie de grein of Melisse, Keulen, Kruis en Munt of Mente, Mariolein, Nip, Pimpernel, Rakette.

Alle welke voorschreven heesterige hout- en kruid-gewassen in het 4. *Hoofddeel van het tweede Boek*, na de orde van het Alphabet, wydlopig beschreven worden: ondertussen staet aen te merken dat de meeste Kruid-gewassen niet anders als van zaed voortgeteelt worden: dog de Aerd-beziën worden van haere zy-scheuten; de Aertisiokken, Dragon, Bies-look en tamme Zuuring, door plant-scheuringe; de Chalons en Chalotten van Klisters; en de Peper- of Mierik-wortel van haere kruin-stukken aengequeekt.

Om met goede uitslag te zaeyen, zoo moet men niet alleen weten het zaed na behooren te winnen, van des zelfs deugdelykheid kennisse te hebben, en of het uit des zelfs vrugt, struik of halm voortgekomen is; maer ook hoe men zig moet gedragen voor, in, en na de zaei-tyd, daerenboven moet men de gesteltheid der aerde en bolligheid des gronds kennen, en welke opgekomen zaeden, op de plaets van haer gezaei, moeten blyven

groeyen, en welke gewaſſen moeten verplant worden; ook den tyd wanneer: wyders tot welke gewaſſen men jaerige zaeden moet zaeyen; en welke van twee- of meer-jaerig zaed beter vrugten voortbrengen. Van dit alles, mitsgaders van het zuiver-houden door uitwieden, ook van het geene te digt van het gezaeide opkomt, hebbe wydlopig in het volgende 3. *Hoofddeel van het tweede Boek* gehandelt.

De voortteeling, onderhouding en bewaering der Kruid-gewaſſen vereiſſen veele en geſtadige bezigheden, daerom hebbe geoordeelt de Tuin-oeffening in ieder maend, agtervolgens de loop van het jaer, als ook welke vrugten en bloemen men in ieder maend kan hebben, niet beter te konnen plaetzen als aen het hoofd van den Moes-tuin, overzulks maekt deze het 1. *Hoofddeel van het tweede Boek* uit.

Ik ſtelle onderſcheid tuſſen de naem van Moes-tuin, welker vrugten alleen tot gebruik des Huisgezins dienen, of van Warmoes-landen, die door onze genaemde Warmoeziers, tot het verkopen van vrugten, bearbeid en beteelt worden. Onze Moes-tuinen zyn, behalven de beplanting van wind-brekende boomen, gewoonlyk beſchuttingt, ten minſten tegen de warmſte Zonne-ſtraelen, om daer tegen zodanige vrugten te teelen, die anders, onder onze luchtſtreek, bezwaerlyk of nimmer, na behooren zouden ryp werden: van diergelyke Moes-tuin, die van fyne vrugten, als Druiven, Perziken, Abrikoozen, Kerſſen enz. voorzien is, hebbe in *het* 2. *Hoofddeel van het tweede Boek* eene ſchets gegeven: zynde deze Moes-tuin in het vierkant met een ſloot omgegraven, eensdeels tot beter ontloozing van het overvloedige Voor- en Najaers-regen-water: ten anderen om dat de boomen, die tot beſchutting der ſterke winden geplant zyn, den grond, door der zelver wyd en zyds uitgroeyende wortels, niet zouden berooven: en ten derde om gemakkelyker af- en toe-voer te konnen bekomen, ook om meerder bevryd te zyn: waer tegen in aenmerkinge kan komen; dat de boomtjens, vermids de ſchuttingen maer zes voeten van de ſloot afſtandig zyn, meer gevaer loopen, dat haere wortels van de Water-rotten zullen afgegeten worden; derhalven het beter zoude zyn, wanneer men niet zorgvuldig is, dit beſchadende gedierte op te vangen, het geen egter door het gebruik van Vallen ligtelyk kan geſchieden, by de ſchuttingen geene ſlooten te graven; en de wortels der Ypen-boomen, om de twee jaeren, tot de agt of tien voeten ver van de ſchuttingen af te ſteeken.

 In

In *het* 8, 9, *en* 10. *Hoofddeel van het eerſte Boek in het eerſte Deel* hebbe in het algemeen van het bearbeiden en verbeteren der gronden door bemeſtinge gehandelt, derhalven zal dat hier niet herhaelen, ſchoon dit laetſte meer tot dit Tweede Deel behoort, vermids de Moes-tuin, en de in Potten of Tobben geplante boomen meerder en jaerlykſe bemeſting nodig hebben, als tamme en wilde hout-gewaſſen, de welke zelden, ook weinig of geen meſt moeten hebben: maer ik zende den Lezer tot de zoo even aengehaelde Hoofddeelen.

In het volgende *Derde Boek* hebbe in 6. *Hoofddeelen* gehandelt van het planten en herplanten, ſnoeyen en voortteelen van de Citroen-, Limoen-, en Oranje-boomen, als mede van der zelver handhavinge in de Winter- en Zomer-ſtand-plaetzen; waer na eenige aenmerkingen over zommige byzondere gewasſen volgen.

Vervolgens geeve ik naeukeurige Aentekeningen aengaende het behandelen der Wyngaerden, en wiskonſtig teelen van Druiven in warme of Stook-kaſſen.

Wyders zal men hier agter vinden de regte manier om onfeilbaer Ananas-planten en vrugten te teelen; en op wat wyze de zelve in den Winter in de Stook-kaſſen, en in den Zomer in de Rund-broei-bakken, moeten behandelt worden.

Eindelyk word alles beſloten met eene uitvoerige aenwyzinge omtrent het voortqueeken van Tuberoozen, en beknoptelyk van andere bloemen in het algemeen.

BY-

BYZONDERE AENMERKINGEN
OVER HET QUEEKEN VAN
GEWASSEN,
DOOR HET VERVROEGEN DER SAIZOENEN.

EERSTE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

Aenmerkingen over het maeken en gebruiken van Winter-plaetzen, of Oranje-huizen, Stook- en andere Kassen, vaste en losse Broei-bakken, Muuren, Schuttingen enz.

In het hoofd dezes komt de Zonne-stand boven alles in aenmerkinge; zynde deze, die tegen de Zuider-zon is, de allerverkiezelykste tot Winter-plaetzen, Kassen, en Bakken; maer tot Muuren en Schuttingen is de Zon, die de zelve, ten tien of half elf uuren, regthoekig beschynt, van meer en beter dienst; om dat die niet zoo brandende is, en de schuttingen in het Voorjaer eerder van Zon beschenen worden.

Al het geen voor de gebouwen van de Zuider-zonnestand afwykt, is nadeelig; ook is de afwyking na het Westen nadeeliger als na het Oosten, insgelyks zyn de Muuren tegen het Zuidoosten beter als tegen het Zuid-westen.

Alle Oranje-huizen, Stook- en Trek-kassen, Muuren en Schuttingen zyn best linie-regt, niet rondende, nog holle.

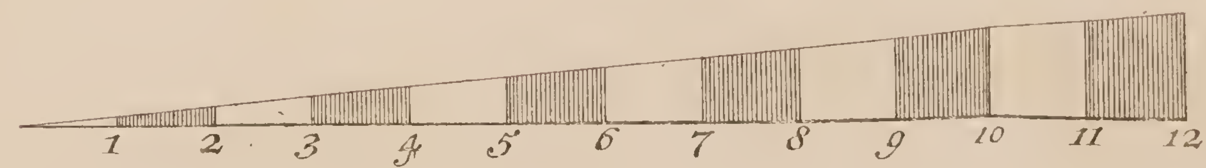
Ronde Kassen zyn van den minsten dienst, voornamentlyk des winters, wanneer de Zon, alleen van tien tot twee uuren, natuurlyke warmte geeft, want alsdan, de felle vorst kragtig doordringende, zullen eenige glazen in het geheel niet, of slegts met zeer schuinse afschampende straelen beschenen worden, waer door de daer agter geplaetste gewassen te weinig verquikkende warmte konnen genieten: dewyl de andere glazen, die niet beschenen worden, door die te ontdekken, tegen sterke vorst niet be-

behoorlyk konnen bezorgt worden: en zoo de zelve bedekt blyven, zullen ze de benodigde lucht missen en afkeeren. Daerenboven konnen deze, door het gestadig regthoekig beschynen van den Zon op een punt, geen genoegzaeme verfrissinge verkrygen: ook zyn ze, na advenand haere grootte en binnenlucht, van minder gebruik; en konnen in het geheel zoo wel niet tegen sterke vorst gedekt worden.

Die dan een regt-liniede Stook-kas tot vreemde Gewassen laet maeken, zal best doen, daer agter, in het Noorden, een Trek-kas te plaetzen, tot een winter-plaets voor Pot- of Tobbe-gewassen, die de winter-koude niet konnen wederstaen, wanneer die alsdan door eene en de zelve Stook-oven konnen verwarmt worden. Ook is het van zeer grooten dienst, daer agter een Loots te maeken, om beide de kassen te dekken: in wiens scheid-muur men de Damp-tregters der Trek-kas maekt, die op de bovenzolder der Loots moeten uitkomen. Deze Trek-kas behoort binnens muur, voor aen 12½. en agter 19. voeten hoog te zyn, voorts 9½. voet breed, en 30. a 31. voeten lang te wezen, beslaende de Stook-oven, tot de volgende Stook-kasse, de overige 8½. voet; en moet de Trek-kas van boven met schuinse leggende raemen voorzien zyn, de welke, des winters, zoo als in het volgende 2. *Hoofddeel* gezegt word, moeten gedekt worden. De Stook-kas daer voor staende moet zodanig wezen, als die in het 7. *Hoofddeel*, daer van de Stook-oven gehandelt word, *Fig.* 1. afgeschetst is: zynde de zelve, volgens de daer by geplaetste doorgesneden standplaets *Fig.* 2. binnen uit den grond, boven de vloer der riolen, van voor 8½. en agter 6. voeten hoog; en lang binnens werks 39½. voet: de Glasraemen *a* zyn 8. voeten hoog; het boven voor-overstek *b* is 1½. voet: de kas *c* is met pannen bedekt: het opene onder de pannen *d* is met hooi aengevult: *e* zyn de Rook-rioolen: de Steene voet onder de kas *f* is 2½. voet hoog: de kas is beneden op de Rook-rioolen 6½. voet diep. De scheid-muur tussen de Stook- en Trek-kas is van twee steenen tot de goot; zynde de daer boven staende glazen voor de Trek-kas 4. voeten hoog.

De Voorglazen en muuren agter koude of warme Kassen moeten, na het gebruik in de Saizoenen, min of meer agter-over vallende, stylder of vlakker leggen.

Een agter-over leggende muur tegen een terras, de welke met voorglazen kan gedekt worden, is zeer verkiezelyk tot een Wyngaerds-kas, die niet door vuur gestookt word; om dat de gla-

J: v: d: Spyk fecit

glazen, door deze ſchuinte, even wyd van het gewas konnen ſtaen. Zodanige kas kan volgens de nevens-ſtaende aftekening met meer of minder raemen gemaekt worden: de zelve valt op de voet 9. duimen: is boven 14. en onder 15. duimen in ſchuinte tuſſen de Raemen, die 6⅔. voet hoog en 3⅓. voet breed zyn. Om dat het nu meer na het Voorjaer loopt, als deze kas gebruikt word, zoo leggen de voorglazen daer na ſchuinſer: en naerdien de binnen-lucht van de zelve, door tuſſen beide vuur-ſtokinge, niet kan verwarmt worden, zoo mogen de daer binnen geplante gewaſſen niet zoo vroeg in groote beweeginge van groei gebragt worden, vermids een onverwagte daer op komende vorſt den jonge loten zoude konnen ſchadelyk zyn, voor-al als de zelve, door bedekkinge, niet konde afgekeert worden: derhalven moet zodanige koude kas niet voor February gebruikt worden, wanneer de Zon, van tyd tot tyd hooger ryzende, zyne ſtraelen, door de meerder ſchuins leggende glazen, kragtiger doet binnen dringen; en vermids deze kas van boven met een Zonne-ſcherm voorzien is, zoo konnen de boven-luikjens in de maenden van Mei, Juny en July geen genoegzaeme lucht verſchaffen, daerom alsdan de daer toe gemaekte blindjens van onder ſomtyds geopent worden om de zelve meer lucht toe te brengen.

De kozynen en gevolgelyk de glazen van eene winter-plaets tot Oranje- en Limoen-boomen zyn regtſtandig; om dat anders tegen vorſt niet zoo wel konnen beſloten worden: die der Stookkaſſen een weinig agter over leggende, om dat die in het vroege Voorjaer van den meeſten dienſt zyn: die der koude wyngaerdskaſſen of andere, de welke men meer na de Zomer-lente gebruikt, zyn nog meer vallende; en zulks alles om de Zonne-ſtraelen het regt-hoekigſte te ontfangen; gelyk in de figuuren afgeſchetſt is.

In winter-plaetzen van hooge verdiepingen, die van vooren met veele en hooge glazen gedekt zyn, zullen de gewaſſen minder van omzwevende dampen aengedaen worden: maer daerentegen komt in aenmerkinge, dat zodanige veel aendoening van vorſt op de glazen en der zelver beſluitinge hebben: en wel te meer om dat men des winters veeltyds langduurige vorſt heeft met betrokken lucht; dies kan men alsdan bezwaerelyk het vriezen uit zoo groote gebouwen keeren: edog als het Oranje-huis zodanig gemaekt, en door dekkinge en ſluitinge bezorgt is, als vervolgens gezegt word, dan behoeft men voor de vorſt niet bekommert te zyn, mits dat men altyd de helder-ſchynende Zon waerneemt om

het

het te doen verwarmen: nogtans vinde zeer dienstig, schoon men geen vuur-stoking tot verwarming nodig heeft, dien aengaende, by onverwagte gevallen, bezorgt te zyn. Ondertussen hebbe ik bevonden, dat de vorst zelden dieper als agtien duimen in de aerde dringt: zelfs hebbe het ys in die langduurige felle winter van het jaer 1684., wanneer het zeventien weeken met alle winden vroor, nogtans minder als twee voeten dik bevonden.

Tot ontloozing van zwevende dampen en vuile uitwazemingen, die men in besloten Oranje-huizen, en nog meer in Stook-kassen onderworpen is, heeft men damp-tregters nodig, dat zyn openingen die het verst afstandig van de stokinge na om hoog zyn: ook zyn ze van voren wyder, als van agteren, en aldaer naeuwer toelopende, om te minder intrek van koude onderworpen te zyn; om het welke nog meer voor te komen, en te beter ontloozing te verkrygen; zoo is de eerste ontloozing binnen de besluiting nodig; vermids anders de buiten-aendrang van wind en koude, door tegenperssinge, de dampen zouden doen stremmen, en dus den uitgang beletten; daerom zal men van buiten even zodanige damp-leidingen met eenen keer doen maeken, als de Stook-kassen hebben, (waer door de rook zyne vuurige warmte mededeelt, en daer na eerst ter schoorsteene uitdampt:) want dan zal, door de keeren dezer damp-leidingen, geen koude indringen. Hoe veel voorzorg men heeft, tot ontloozinge dezer vogtige dampen, nogtans zyn de besloten gebouwen, en nog meer die door vuur of ander hef-middel verwarmt worden, daer mede bezet; welke warme vogtigheden, indrang maekende, alles zeer haestig doen vergaen: daerom het van de grootste noodzakelykheid is, alles, dat van steen kan gemaekt worden, te laten metzelen, en zulks wel met harde vaste steenen, die wel in de kalk, met een weinig tras vermengt, moeten gelegt worden, om den indrang tegen te staen, overzulks is daer toe wel bereide en gemeukte steen-kalk voor schilp-kalk te verkiezen.

Tot alles dat van hout moet gemaekt worden, zal men Noords Greenen-hout van bejaerde boomen, als het bestendigste en minder stikking door broei als het Eiken onderworpen, gebruiken: zynde dit Noordse hout, als in *het* 1. *Deel, in het* 2. *Hoofddeel van het vyfde Boek, onder het Art. van de Wilde Pyn-boom* gezegt word, het beste, want het zelve is hard, vast gesloten, met veel harst bezet en het minste scheurig. Ander hout, als veel vergankelyker zynde, zal men tot dusdanige gebouwen niet gebruiken.

Van

Van zodanige beſte Noordſe balken moet men het Kozyn-hout, en al wat, tot binnen-gebruik, voor Ribben-hout nodig is, laten zaegen: tot binnen-bekleedzels van Deuren, Blinden, Zolders en beſchieting van Daken van onder, zal men diergelyke Noordſe planken gebruiken; of by gebrek beſt Nervaes Vuuren-hout,

Het Eiken-hout, dat van den Rhyn afkomt, is van meer duur als het Noordſe; en nog duurabelder is het Wezels ſpoor-hout: maer vermids dit zeer hard, en warrig is, en daer door krom en ſcheef trekt, zoo word dit ook omtrent zulke gebouwen afgekeurt.

De buiten-venſters en glas-regels moeten van Eike wagenſchot, dat niet zeer wreed is, gemaekt worden: het geen ook eenige jaeren, in open lucht, in regen, wind en zonneſchyn van malkander geſcheiden, van den eik gezuivert en gedroogt moet zyn, en voor dat gebruikt word, nog binnens huis been-droog werden. Zynde een algemeene regel dat alles, dat tot het bouwen van een Oranje-huis, Stook- of beglaesde Kaſſen en Broei-bakken zal dienen, voor het bewerken, tot in het hart droog moet zyn, op dat men verzekert is, dat na het bewerken niet ſcheurig is, of zal werden: want alle het hout-werk moet glad zonder ſcheuren, vlak en effen, digt, op en in malkanderen ſluitende gewerkt zyn. De kozynen moeten regt in de winkel-haek van buiten met dubbelde venſter-ſpongen, en van binnen met drie ſpongen voor gevoerde blinden, gemaekt zyn; en de ſpongen, dat behoorlyk losſen, en die der beneden-drempels na den eis afwateren. Alle het geene hout op hout geſpykert, of op en in malkanderen ſluitende gewerkt word, dat moet alvorens met dikke verw beſtreken, en aldus met deze natte verw te zamen gevoegt worden: dog alles dat men vorder na het bouwen oliet of verwt, moet tot in het hart droog zyn, op dat de ingetrokken olie en opgeſtreken verw, door des zelfs korſt, den indrang der vogten te beter zouden keeren; daer anders de zelve het uitdampen der binnen gebleven vogten beletten, welke vogten daer na, door de warmte in meerder beweeginge gebragt, te eerder verſtikking veroorzaeken.

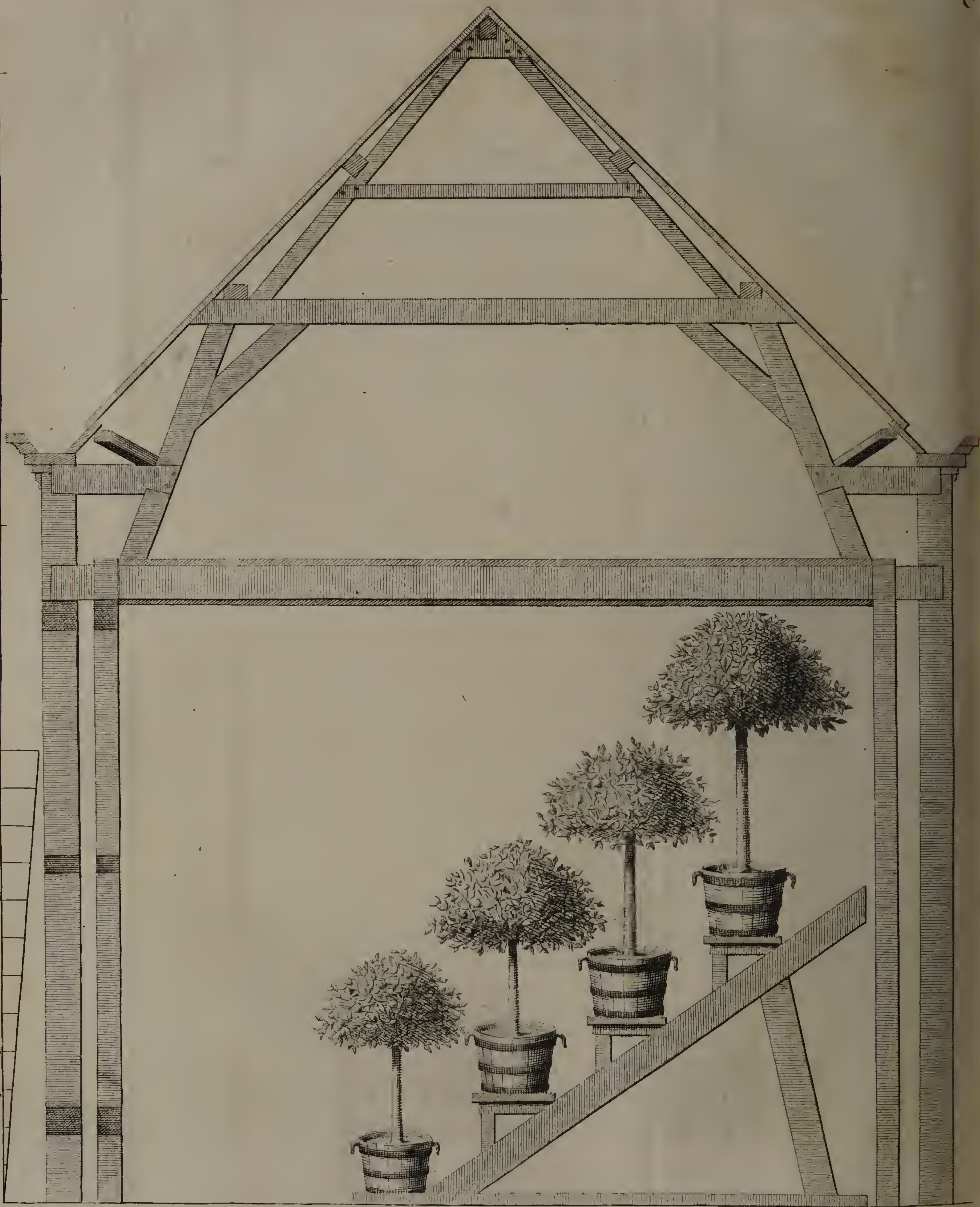
Het beſte fyne Zweedſe yzer is, door de warme vogten, zeer vergankelyk; daerom zal men daer van geen gebruik maeken; maer wel van het beſte harder grof-karliger Duitſe yzer; en op dat het door afroeſtinge minder vergankelyk zoude zyn, zoo zal men het, brandende heet gemaekt zynde, in eene olie-bak, van de olie doen intrekken: dit zal men ook omtrent glazen-wind-yzers, en in 't algemeen omtrent alle yzer-werk, dat door

lucht of vogt word aengedaen, bezorgen, en daer na nog verwen: moetende deze wind-yzers in ſtaende Kaſſen en Bakken van binnen opgelegt worden.

Fyn dun Spiegel-glas, hoewel de Zonne-ſtraelen daer door beter indringen, is behalven de ongemeene koſten, boven dien ondienſtig, om dat ligter breekt en haeſtig verweert: zoo is ook het Duitſe dun Tafel-glas zeer breekbaer, en verweert mede eerder, als een dikker ſoort, dat groenagtig en bros is, en een derde ſoort, het geen by ons met den naem van Gilde-glas bekent is, dit laetſte, wanneer na den geelen trekt, verweert het minſte, en is, wanneer glad, zonder golfjens, bulten of holtens is, het allerbequaemſte tot gebruik: zegge dat het glas glad en effen moet zyn, vermids de bulten brand-glazen maeken, waer door de binnengewaſſen branden; dewyl de andere fouten den doordrang der Zonne-ſtraelen beletten: dit doen ook bevuilde glazen; daerom zal men die, ten minſten twee of driemael des jaers in betrokken lucht, met regen-water waſſen, en van haer vuil reinigen, wanneer ze ook niet zoo haeſtig zullen verweeren. De ruiten moeten niet te groot nog te klein zyn, voor-al in loot; en daer in zeer digt beſloten, ook als in hout, met goede ſtop-verw digt bezet zyn: behalven dat groote ruiten zeer breekbaer zyn, kan men die niet zoo vaſt, nog digt in het loot zetten; en als ze te klein zyn, dan keert het loot te veel zon. Wyders moet het glas-loot niet te breed nog te ſmal zyn; en op dat de ruiten digt zouden konnen ingezet worden, moet het loot dik van hart, en de wangen van bequaeme dikte zyn, want als die dun zyn, dan krullen ze ligtelyk door de Zon, ook door dekkinge en ontdekkinge: wanneer te dik zyn, dan kan men, by verbreking van glazen, die niet behoorlyk aenſtryken; en het hart te dun zynde, zakken de ruiten ligtelyk door het loot. Men moet de glas-bindlooden noit van Glazemakers getrokken loot nemen; maer daer toe ongetrokken loot van bequaeme dikte gebruiken; op dat de glazen, en voor-al die van leggende raemen, te minder zouden doorzakken. Nog moeten alle de zamenvoegzels glad en digt aen den anderen geſoudeert zyn.

Tot winter-bezorging, zonder vuurſtookinge, van zeſtig Oranje-boomen in Tobben, en eenig klein Boom-gewas in Potten, oordeele het Oranje-huis, volgens de nevens-ſtaende afgeſchetſte plaet, en Rhynlandſe maet, binnens werks vier en vyftig voeten lang, twintig voeten breed, en zeſtien voeten hoog, uit de vloer tot de

on-

C
30
24
18
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

onderkant der Binten, te moeten zyn, en de vloer twee voeten boven de gemeene Tuin-grond te leggen. Wyders moet het zelve rondom dubbelde muuren hebben: de buiten-muur van een en een halve steen dik, en vervolgens tegen het Noorden en Oosten, eene tussen-wydte van zes duimen, en tegen het Zuiden en Westen van vier duimen, waer na de binnen-muur van eenen geheelen steen moet komen, zynde deze binnen-muur zeventien voeten boven de vloer hoog, en de buiten-muur twee en een halve voet hooger; moetende deze dubbelde muuren van boven open gehouden worden, niet alleen om de tussen-opening van zes duimen, na dat de muuren been-droog zyn, met wel gekrompen Boekweite-doppen te vullen, maer ook om, by zakkinge van de zelven, die op nieuw aen te vullen. Deze gespouwde muuren zyn vier duimen laeger als de vloer, die van platte gelegde klinkert-steenen, boven op eene looze vloer, in tras gemetzelt is. De spouw-muur in het Noorden moet op zommige plaetzen, met dunne ronde Ankertjens te zamen gehegt worden; ook moeten de steenen tot alle de muuren behoorlyk nat, vol in de kalk, en met toegestreken voegen gemetzelt worden: als mede de spouw-muuren, na mate in het metzelen verhoogen, van binnen glad en effen met kalk vol geraept worden, om nog beter tegen de doordrang van koude bezorgt te zyn, en op dat de boekweiten-doppen tussen beide beter zouden schikken.

De Binten van dit Oranje-huis zyn tien en twaelf duimen zwaer, die van onder met ¾ duims deelen beschoten, en van boven, tot de zoldering, met 1½ duims deelen belegt worden, mits dat men, om de 3. of 4. deelen, een deel ongespykert leggende behoud, om de boekweite-doppen, waer mede de tussen-opening gevult word, by inkrimpinge te konnen aenvullen. Even onder de beschoten binten zyn van agteren Damp-tregters. De Kap-binten en Stylen zyn Ribbens van 7. en 9. duimen: de Spruiten van 5. en 7. duimen: de Gordingen van 4. en 6. duimen: de Nok van 4. en 5. duimen: de Muur- of Span-plaet, die de boom van de Goot maekt, 4. en 16. duimen: waer op een Neus- en boei-plank moet komen van 2. en 12. duimen: welk dak met 1½ duims deelen, wel in den anderen geploegt, en op de naeden met ¾ tingels belegt, ook vervolgens met Latten en Pannen daer over heen, moet gedekt worden.

In het midden van de Buiten-muur, na de West-zyde, moet, op eene borstweeringe van 1¾ voet uit de vloer, een Kozyn gestelt worden: het geen buitens werks 14¾ voet hoog en 6. voeten breed is; zynde des zelfs onder-drempel een blaeuwe steen, die 11. dui-

men breed, en 8. duimen dik is, met dubbelde uitgeslepen spongen; het boven-drempels hout is van 11. en 8. duimen: en het glas-hout boven de onder-drempel 6¼ voet: voorts de stylen 6. en 11. duimen; en het glas-hout 6. en 9. duimen. Ook moet het Kozyn van boven een vast glas, en onder een schuif-raem hebben; de welken van buiten met vier vensters (als twee onder en twee boven) van ¾ duims Wagenschot, dubbeld op malkander gespykert, met dubbelde spongen, ieder van een duims aenslag, besloten worden.

In het midden der Binnen-muur van de West-zyde moet, op gelyke hoogte, een Kozyn van de voorschreve grootte komen, dog des zelfs drempels, welkers onderste mede een blaeuwe steen is; moeten maer 8. duimen in het vierkant zyn: de Stylen en het Glas-hout 6. en 8. duimen. Voor het zelve worden vier Binnen-blinden gebragt, welkers binnen-regels van 2. en 3½ duim zyn: het raemwerk is van Ribbens van 4½ en 6. duimen, met dubbelde spongen, ieder van een duim aenslag; dog aen de binnen-zyde met ¾ duims spongen. De blinden zyn wederzyds met ¾ deelen beschoten: mits dat in het midden van ieder blind een losse plank blyft, die met werveltjens opgesloten word, om de tussen-holte van 3½ duim, die met Boekweite-doppen gevult word, ten allen tyde te konnen aenvullen: de zelve moeten aen winkelhaek-hengsels met krekken hangen, en met knippen sluiten.

Deze, vier duimen van den anderen en over malkanderen staende, Kozynen worden aen de buiten-kant der Stylen met eene plank van 2. duimen te zamen verbonden; dienende niet alleen te gelyk voor een Quel-hout, maer ook om het uitloopen van het vulsel der Boekweite-doppen te beletten: ook moet de opening, die tussen de onder-drempels by de borst-weering is, mede met zodanigen plank gedekt, dog met schroeven vast gemaekt worden.

In de buiten- en binnen-muur, na de Zuid-zyde, moeten vier Kozynen met schuif-raemen, en eike vensters, ook vier binnen-kozynen met blinden, van gelyke hoogte, breedte en grootte, en op gelyke wyze gemaekt, als kome te beschryven, gestelt worden: en dat wel vier voeten uit de Oost- en West-gevel, en vervolgens vier voeten van den anderen, waer door men Penanten van vier voeten zal verkrygen. In het midden van deze Zuid-muur moet het Deur-kozyn komen, het geen buitens werks zes voeten breed; en van de boven-kant des boven-drempel tot de boven-zyde van den onder-drempel 15¾ voeten hoog is: zynde het glas-hout boven de onder-drempel 8¾ voet. De onder-drempel is een blaeuwe steen,

die 23. duimen breed, en 8. duimen dik is, met dubbelde ſpongen, tot het ſluiten der buiten- en binnen-deuren, voorzien. De Stylen van het Buiten-kozyn zyn van 6. en 11. duimen: de boven-drempel 8. en 11 duimen: en het Glas-hout 6. en 11. duimen. De Stylen van het Binnen-deur-kozyn, dat van de zelve grootte als het voorſchreven is, zyn 6. en 8. duimen: de boven-drempel 8. en 8. duimen: en het Glas-hout 6. en 8. duimen. In het buiten-kozyn moeten twee drie duims deuren met dubbelde ſpongen, van onder met peneelen, en boven met glas, die van buiten opgaen, gemaekt worden: wyders boven het glas-hout eene vaſte raem, rondom met eene ſpong, een duim in het kozyn ſchietende; dit raem als ook de glaze-deuren worden met dubbelde eike venſters zoo als by het voor-gemelde Buiten-kozyn gezegt is, beſloten: gelyk ook op de zelve wys het Binnen-deur-kozyn met dubbelde blinden, gemaekt als voor aengewezen is, geſloten word.

In het Ooſten van het Oranje-huis behoorde een klein gebouwtje gemaekt te worden, om daer door des winters in het zelve, door eene binnen-deur te komen: welke gevoerde deur, in de binnen-muur geplaetſt 6¼ voet hoog, en 3. voeten, in het gat, wyd moet zyn: ook moet de deur met Boekweite-doppen gevult worden: ten waere men in het Noorden nevens het Oranje-huis een Loots om alles, wat tot de Tuindery behoort, te bergen, wilde bouwen, wanneer men daer door in het Oranje-huis, door eene binnen-deur, zoude konnen komen; en alsdan zoude in het Ooſten, in plaets van het gemelde gebouwtje en binnen-deur, even zodanige Kozyn met eene ſchuif-raem, als in het Weſten gezet word, konnen gemaekt worden.

Alle de Kozynen moeten met Quel-houten, die een duim dik en twee duimen breed zyn, en een duim in de kozynen, van de voorzyde der Kozynen 3¾ ingeſchaeft zyn, gemaekt worden: ook moeten voor de zelve, in het vierkant, Architraven, die een duim op de ſteene-penanten komen, gelegt worden.

Men moet de nieuw-gemaekte Oranje-huizen, Kaſſen, Bakken, en Oven niet gebruiken, als na dat de ſteen en kalk in het geheel, zonder de minſte vogt, zyn uitgedroogt, want anders zoude de Oven, door vuur-ſtookinge, berſten, de muuren van de rook doorſlaen, en in het geheel eene ſchadelyke vunzige lucht maeken: om die reden moet men ook het geverwde, voor het gebruik, door en weer door laten droogen, op dat de olie-lucht, door geſtinge, geen benaeuwde ſchadelyke ſtank zoude veroorzaeken.

Hoe ſterk het vulſel in een gepakt word, nogtans komt het in malkanderen te zakken, voornamentlyk tuſſen muuren, hangende blinden, deuren en ſchuinſe daken: overzulks daer na onvermydelyk, om hoog, eene ongevulde opening blyft, waer door dan dikwils de vorſt doordringt, zonder dat men daer van de oorzaek kan beſeffen. Om zulks voor te komen, moet alle het geene met tuſſen-vulſel zal voorzien worden, zodanig gemaekt zyn, dat men het, zonder ſchendinge, door middel van wervels kan openen en ſluiten, om het benodigende met meer vulſel te bezorgen; zoo als hier voor gezegt is.

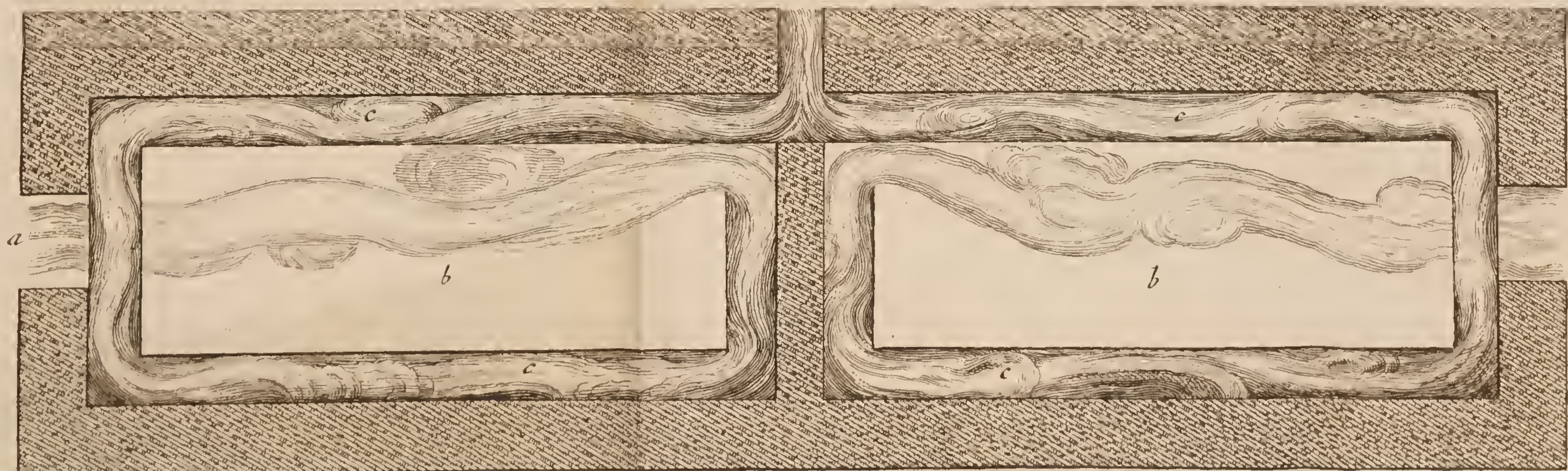
Een *Zomer-broei-bak tot Ananaſſen*, die in het Voorjaer, door vuurſtookinge, en vervolgens met Rund verwarmt word, moet, als in de nevens-ſtaende plaet te zien is, gemaekt worden. Men gaet tot de zelve uit den grond ſchuins op: heeft in het Noorden een muur van twee ſteenen, en voorts, in de rondte, van een en een halve ſteen, des zelfs hoogte en breedte is als *Fig.* 1. aengewezen word: de daer op leggende glas-raemen zyn 6. voeten hoog, en 3½ breed; op de voet 5. duim ſchuins hoogende: boven zyn 6. blinden, die van agteren met een touw, door een katrol, open neder-gelaten worden: ook zyn aldaer in de agter-muur damptregters, die geſtopt konnen worden, (agter ieder blind een) zynde het open gat 2½ duim in het vierkant, om de vuile uitwazemingen te konnen loozen: het wederzydſe as-gat is 1¼ voet wyd, en 1. voet hoog. In de 2. *Fig.* is *aa* het wederzydſe Stookgat: *bb* het wederzydſe verwelfſel op de midde-lengte van de bak, van de eene muur tot de andere, aen wiens einde, in de eene hoek, eene opening met een keer tot de Schoorſteen is, daer door de rook na de wederzydſe Rook-riolen *cc* geleid worden: zynde, binnens werks, agt duimen hoog: vorders komen deze wederzydſe Rook-riolen, in het midden der bak, by een, en vliegt aldaer de wederzydſe rook ter ſchoorſteen uit.

Loſſe Winter Bloem-, en *Meſt- Broei-bakken* zyn van hout, en beſtaen alleen uit een agter, voor, en twee zy-ſtukken, mitsgaders geſwaluwſtaerde merk-houten, die in de agter-, en voorplank paſſen, waer op de glas-raemen gelegt worden. De agterplank is de breedſte, tegen welke boven, aen de buiten-kant, een ſtrook planks, ter breedte van 3. duimen, vaſt geſpykert is, welke ſtrook zoo veel boven de plank uitſteekt, dat het de ſponning tot het opleggen der glazen maekt, en dus belet dat de Noorde-wind van agter tuſſen de glas-raemde kieren niet kan inwaeyen:

aen

Fig. 1.

Fig. 2.

aen het einde der agter- en voor-plank zyn geveerde yzere krammen, die, door de gaten der zy-ſtukken geſtoken zynde, met houte ſpeyen de bak in het vierkant opſluiten, waer na de geſwaluwſtaerde merk-houten, in de even daer toe paſſende openingen, en daer op de glas-raemen gelegt worden. Zodanige bakken, aldus volkomen in orde, zyn van den meeſten dienſt, en van geringe koſten; konnende op alle plaetzen na begeeren geſtelt, en op de Zon min of meer ſchuinte gegeven worden; ook na het gebruik haeſtig ontſloopt, en beknopt in huis geborgen worden. Men ſtelt de zelve op de meſt, na dat men te voren een weinig aerde tuſſen de meſt en het onderſte der plank gelegt heeft, op dat die door de broei te minder zoude vergaen; nogtans zal men de bakken van alle kanten met ruige meſt of ſtroo, tot afkeering van vorſt of wind, aenvoeren; zoo als de winter-bloem-bakken, ten zelven einde, met uitgebroeide rund aengevoert worden. Wyders ſtelt men de zelve met haere glazen zoo laeg doenlyk by de aerde, en na maete de daer binnen zynde gewaſſen groeyen, worden de bakken hooger en hooger gerezen, en teffens by het ryzen, aen alle kanten, van buiten en binnen met aerde aengevoert.

Luik-bakken verſcheelen alleen van de voorſchreven, dat deze in plaets van glazen met houte luikjens gedekt worden. De zelve wierden eertyds van Bloem-queekers, voornamentlyk tot Ranunkelen en Anemonen, gebruikt: maer de ondervinding heeft geleert, die van weinig of geen dienſt te wezen; om dat de winter-zon met eene ſcherpe lucht verzelt zynde, by het openen der luikjens, meer quaed als goed veroorzaekt.

II. HOOFDDEEL.

Van het afweeren der Vorſt en Koude door bedekzel; mitsgaders welk dekzel de koude meeſt afkeert, en hoedanig te gebruiken.

Dat de tedere gewaſſen veeltyds door vorſt of guure winden verſterven, word dikwils door onagtzaemheid veroorzaekt, niet alleen door verzuim van behoorlyk dekzel, maer voornamentlyk om dat men daer mede niet lang genoeg blyft vervolgen, of by verquikkende Zonne-ſchyn, niet geſtadig ontdekt; en in verande-

ringe van weer wederom dekt: want de warmte door bedekkinge is veel beter, als die men door vuur-ſtookinge bekomt.

In het volgende 4. *Hoofddeel* van de Lucht handelende, zegge ik, dat in beſlooten plaetzen de koude met warme, of de warme met koude lucht haer niet haeſtig te zamen vermengen, en dat de eens ingedrongen vorſt uit Oranje-huizen niet ligtelyk, door vuur-ſtokinge, te verdryven is, zonder daer door ſchade aen de binnengewaſſen toe te brengen: dierhalven is het van de uiterſte noodzakelykheid zodanigen indrang van vorſt, op alle bedenkelyke wyze, tydig voor te komen: daer toe is het eerſte en beſte middel, het ontfangen der Zonne-ſtraelen: dies moet men noit verzuimen, wanneer de Zon na half tien uuren, (in het kortſte der dagen, al was het felle vorſt,) helder komt te ſchynen, alsdan alles tot de glazen te ontdekken, en dus de glazen, tot omtrent twee uuren, van de Zon te laten beſchynen, waer na de glazen als voren wederom moeten bedekt worden; welke tyd van dekkinge, door het beſlaen der glazen van binnen, word aengewezen.

Wanneer het eenigen tyd zodanig ſterk gevroren heeft, dat de vorſt te diep in de gronden is doorgedrongen; en nog meer als de zelve dik met ſneeu bedekt zyn, dan kan die geen vorderen indrang maeken op het aerdryk; het geen de zelve des te kragtiger doet werken omtrent de allerkleinſte openingen der Oranje-huizen, Glaze-kaſſen, Broei- en andere bakken; maekende daerenboven het vriezen laeg by de grond den meeſten indrang: in die tyden moet men voor-al bezorgt zyn, om de zelve, door bedekkinge, daer tegen te beſchermen: dog de vorſt is zelden zoo fel of langduurig, dat de gronden daer door dieper als agtien duimen bevriezen: het welke gebeurende moet men daer op agt geven.

Lugtig dekzel keert den indrang der vorſt het beſte van allen, om dat de lichaemen niet in geſtadige voortperſſing worden aengedaen; dierhalven is

Sneeu het bequaemſte dekzel tot het afkeeren van ſterke Vorſt; vermids ieder der lugtig op malkanderen leggende vlokken, zoo veele bekleedzels zyn, die afzonderlyk de doordrang wederſtaen, en dus de vorſt ſtuiten: zynde omtrent deze ſneeu-dekking nog aenmerkelyk, dat de dampen en uitwazemingen der aerde haer daer door beter ontloſſen, als door eenig ander vorſt-keerend dekzel; zoo dat de gewaſſen

zel-

zelden, of noit, van onder de ſneeu beſchadigt, maer in tegendeel veeltyds als jeugdig vergroent voortkomen, daerom moet men alle bedekking door ſneeu, zoo veel doenlyk, tragten te behouden; en voornamentlyk dan, als het fel vrieſt met betrokken lucht.

Stroo dekt na ſneeu het lugtigſte, om dat ieder ſtroo-halm, met ruimte van tuſſen-lucht voorzien, als een dubbeld bekleedzel maekt: hoe lugtiger het ſtroo op malkanderen legt, hoe beter het de koude zal afkeeren; maer vermids los ſtroo, door wind zeer beweeglyk, veel verſpilt, van groote omſlag en onzindelyk, ook by het dekken en ontdekken van onbequaeme behandelinge is, zoo voegt men het zelve ongebroken in de lengte met pikdraed-bindzels te zamen, tot matten van twee duimen dikte, of een weinig dikker: zodanige ſtroo-matten zyn zeer dienſtig op leggende glazen in felle drooge vorſt; maer onbequaem voor ſtaende glazen; om dat het ſtroo te kort en ſlap is, en door het geſtadig dekken en ontdekken ligtelyk breekt; daerenboven ſlurpt het, by onverwagten regen, te veel water in, dat daer na door de dikte en digt gepaktheid van het ſtroo bezwaerlyk droogt: het welke omtrent het dekken van leggende glazen voorgekomen word, door de zelve met riet-matten te overdekken, daer de regen minder intrekt en beter by afzakt: maer men moet, by ontlating van het weer, de zelve telkens binnens huis brengen.

Dikke Kleeden, zonder touw-werk geheel en al van *Koei-hair* geweven, zyn gereed en zindelyk tot dekking: deze keeren na de ſtroo-matten, beter als iets anders, den indrang der vorſt, ook zyn ze, wel geweven, zeer duurabel; maer ſlurpen veel water, daer van ze, dik-dradig zynde, niet alleen bezwaerlyk gedroogt worden, maer ook breeken ze, daer door zwaerwigtig geworden zynde, in het oprollen, ligtelyk de glazen; om zulks voor te komen moet men de zelve, als zoo even van de Stroomatten gezegt is, met riet-matten overdekken, en by alle gelegentheden in de Zon opdroogen.

Deze Koe-haire kleeden zyn, boven der zelver duurzaemheid zeer buigzaem en ſchikkende in het overhangen der kieren van de glas-raemen op leggende bakken; en gevolgelyk het bequaemſte dekzel om wind en vriezende lucht af te keeren; daerenboven laten ze haer gemakkelyk in- en uit-rollen, zonder dat de glazen daer van bevuilt worden. Voor ſtaende Kaſſen hangen ze, in klaeuwieren vaſt gehegt, glad nederwaerts; daerom zyn ze aldaer het beſte onder-dekzel, dat men kan hebben.

Matten van Riet worden tot de eerste dekking op leggende glazen gebruikt, als het niet sterk vriest; maer onbuigzaem zynde konnen ze haer niet voegen tot overhanging, en gevolgelyk zyn ze onbequaem op de glazen, ten aenzien der voor- en agter-kieren, om de wind of vorst af te keeren.

Wanneer de matten uit de lengte van dun, vast, hard riet konnen gemaekt worden, dan keeren deze de koude en het opvallende regen-water beter af, als die van dik, grof riet: om dat de dun-rietige van meerder bekleedzel, of over malkander leggende rokken zyn: dus zyn gemeenlyk de matten tot Meloenen, en Winter-bloemen: maer de matten, die hooger zyn, konnen uit de lengte van dun riet niet gemaekt worden; daerom gebruikt men daer toe langer grover riet; het geen beter matten maekt, als zodanigen, welkers hoogte uit het t'zamenvoegzel van twee rietten bestaet, om dat die niet alleen eerder breeken, maer ook het invallende water niet konnen ontloffen.

Tot het macken van goede Riet-matten word goed, hard, fyn riet vereist, dat op gronden, met zoet water overlopen, gegroeit is, want het riet op brakke gronden is niet zoo goed, en dat van zout water overstroomt word, is nog slegter: wyders moeten de zelve wel digt te zamen gevoegt, en na haere grootte met 2, 3, 4, 5, en somtyds 6. banden van wel doorteert touw vast gebonden zyn; het geen omtrent de kleinste soorten buiten de gewoonte is, daerom moet men zulks alvorens belasten: de buiten-banden moeten, om de sterkte, digt aen het wederzydse einde zyn: en naerdien het profytelyker is, na advenant betalende, een band meerder op ieder mat te neemen, zoo zal men tot *Twee-bands-matten*, drie geteerde banden neemen; deze zyn van het dunste riet.

Drie-bands-matten zyn gemeenlyk van grover, dikker en langer riet, zes voeten hoog en vyf breed, met geteert touw te zamen gebonden.

Met zodanige matten dekt men gewoonlyk des winters, en in het Voorjaer by slappe vorst, maer wanneer het Weer-glas sterker vorst aenwyst, zoo dat op dertien graeden staet, dan gebruikt men dubbelde matten; gelyk men ook in den beginne met zodanige de over-plant-meloen-bergen dekt, maer de Zaed-bergen bedekt men met een dik Koe-haire kleed onder dubbelde matten.

Vier-bands-matten zyn van dikker riet, zeven voeten hoog, en ook

ook zeven breed; maer omtrent deze moet men wel uitdrukkelyk belaſten, dat met beter ſoort van geteert touw, als na gewoonte gebonden worden.

Met deze geſchied de eerſte Winter-dekking op breeder beglaesde bakken, als ook voor de Stook- en Wyngaerds-kaſſen; eerſt Enkeld, en by meerder koude Dubbeld.

Vyf bands-matten zyn niet volkomen agt voeten hoog, maer zeven voeten breed, beſtaende de hoogte uit de gantſe lengte van het riet: en op dat de boven- en onder-einden minder zouden breeken, zoo worden die banden maer vier duimen van de einden gebonden.

Deze zyn nog bequaemer tot bedekking der Stook-kaſſen, ook, wanneer niet te lang, voor de Wyngaerds-kaſſen: dog nog beter is het, dat men deze, of die van agt voeten lengte, een weinig minder als drie duimen van de Einden bind: en dus tot *Zes-bands-matten* maekt.

De Trek-kas word boven in de Voor- en Lente-winter, met zodanige vyf- of zes-bands-matten, zoo verre die boven toereiken, en vorders met een haire-kleed, gedekt: maer als het verder in de winter is, dan gebruike, in plaets van ſtroo-matten, enkelyk los ſtroo, het welke, zoo vaſt, dik en digt doenlyk is, tuſſen de leggende, en de daer over dekkende drie quartier duims luikjens, die met naeldens over malkander ſluiten, met kleine gedeeltens word ingeſtoken.

De *eerſte dekking van de Stook-kas* voor de Ananas-gewaſſen enz. is met Schuif-gordynen van zoo genaemt Vlaems karl zeil-doek; dat eerſt wel doortaent is, en om de twee of drie jaeren moet hertaent worden, op dat de gordynen te minder van onder zouden rotten, want zulks, door de uitwazemingen en dampen der Stook-kas, zeer onderworpen zyn: wyders rigt men de dekking na dat de daer in geplaetſte gewaſſen min of meer warmte benodigen; vermids omtrent de zelven noit vorſt mag indringen. Wanneer de koude volgens het weerglas in de Kas tot zes of zes en een halve graed boven het vriezen is, dan worden de Schuif-gordynen, gemeenlyk half November, voor de Kas gebragt; maer vroeger vriezende, dan eerder; en als het ſterker vrieſt, dan komt over de Schuif-gordynen

De *tweede dekking*, dat zyn kleeden van Osnabrugs Lywaet; het geen genat en daer na geverwt zig gemakkelyk in een laet rollen, ſchoon het nog met een weinig gebruikt zwaer zeil-doek

gevoert is: op dat deze kleeden wel zouden ſluiten en digt in een rollen, zoo worden ze, boven aen het overſtek, in aldaer digt by den anderen ingeſlagen krammetjens vaſt gebonden; waer na deze kleeden tuſſen twee touwen neerhangen; komende het eene einde van ieder touw boven aen het overſtek, en het ander einde door een, voor het overſtek, hangende katrolletje geſtoken, rondom twee gladde geſchaefde ronde ſtokken, die van onderen het gevoerd kleed in banden hangen, om welke deze kleeden, in het ophaelen, rollende opgetrokken worden: de voorſchreven ſtokken zyn beter aldus in banden hangende, dan rondom met een kous om- of ingenaeit, vermids nu minder bederving onderworpen zyn. Deze worden van onder aen een lat, tegen de muur geſlagen, vaſt gemaekt.

Voor de Stook-kas, ter lengte van veertig voeten, zyn vyf zodanige In-rol-kleeden, ieder omtrent vier of vyf duimen over malkanderen ſlaende, op dat de Ooſte-wind, de meeſte koude bybrengende, daer over zoude waeyen: ook worden deze kleeden in de hoogte, op het bereik, ieder met drie banden voor het opwaeyen te zamen gebonden, zynde tot ieder band een kopere ring, door welke het eene einde van de band geſtoken, dus te zamen vaſt gemaekt word: insgelyks zyn onder aen de einden en in het midden banden, te zamen vier aen ieder, waer mede de ſtokken aen de kleeden beneden by de grond worden vaſt gemaekt, zynde de zelve buiten-kleeden ook wederzyds met een omſlag, zoo dat de ſtrykende Ooſt- nog Weſte-wind daer tuſſen niet kan waeyen.

De *derde dekking*, wanneer het ſterker begint te vriezen, geſchied met van boven, even onder het overſtek, een dubbeld haire-kleed te ſpykeren, zynde dit van het dunſte en breedſte in de ſoorten; en op dat dit kleed wel digt en effen glad zoude hangen en ſluiten, zoo word het vaſt-ſpykeren, in de lengte, door een opleggend glad dun tuin-latje gedaen, en door het zelve op zommige plaetzen een klein ſpykertje geſlagen: voor de geverwde rol-kleeden, die het haire-kleed mede oprollen, word een vyf- of zes-bandsrietmat gezet, welker boven-einde het haire-kleed bevat; wordende de voorgeſtelde riet-matten, na de wind, een hand breed over malkanderen geſchikt, op dat de waeyende wind, daer over heen zoude ſchuiven; en vervolgens in het midden, met een dik ſtrak geſpannen touw, wederzyds de kas vaſt gemaekt.

Als het nog ſterker vrieſt, heeft men tot

De *vierde dekking* zodanigen tweede riet-mat; en in de felſte vorſt tot

De

De *vyfde dekking*, om laeg onder de Gordynen, in de lengte der Kasse, een haire-kleed; dog somtyds dekke met een derde riet-mat, in plaetze van het haire-kleed, het geen beter bevinde, om dat de riet-matten van minder omslag, bequaemer ingerolt en verplaetst konnen worden.

De *zesde dekking* zoude door haire-kleeden konnen gedaen worden; maer vermids niet geloove de vorst, door de voorschreven dekkinge met drie-dubbelde riet-matten, hoe sterk die ook mogt zyn, te zullen konnen doordringen, agte zulks onnodig. Ondertussen moet men weten dat men veeltyds buiten vorst, de voorschreven dekking door Riet-matten by nagt moet doen, om de vereiste warmte, wanneer men die by den dag niet gehad heeft, alsdan te verkrygen.

De Kassen, die bestookt worden om de gewassen tot vrugt te doen vervroegen, worden boven de luikjens tot het luchten, tegen de muur bespykert met dikke wol-baelen of haire-kleeden; welke, na dat de luikjens daer onder ruim drie, vier of meer duimen openinge konnen hebben, tot over het hoogste glas der voorgestelde glas-raemen moeten nederhangen, om aldus by lucht-gevinge of uitdampinge, van den indrang der koude of vorst bevryd te zyn; tot dien einde moet deze wolle of haire boven-dekking ten minsten van drie verdeelingen zyn, en ieder zoo veel over malkanderen, dat de openingen, by lucht-gevinge van een, twee of drie luikjens, van den indrang van koude, wind of vorst bevryd worden; het geen met zoo dikken dekzel, als de wolle of hair-kleeden zyn, niet kan geschieden, wanneer de zelve in het geheel uit eene lengte bestaen.

De stooking begint met het laetste van December, of eersten January; en zoo lang het niet sterker vriest als dat even rypt, blyven de voorglazen onbedekt; want dan blyft het weer-glas binnen de kas de warmte aenwyzen op 16, 17, 18, of meer graeden; zynde in den beginnen zestien de uiterste koude. Wanneer het sterker vriest, zoo dat binnen de kas laeger zoude zakken, alsdan worden voor de glazen staende matten, die het boven-overhangende kleed bevatten, gestelt. Nog sterker vriezende, dan nog dubbelde matten, die hooger komen: zulks geschied ook na dat men in het Saizoen avanceert, en de warmte binnen de kas hooger moet komen. Tot de derde dekking gebruikt men onder hair-kleeden, die over de glazen, aldaer in klaeuwieren vast gehegt, tot over de onder-glazen op de grond nederhangen.

De vierde dekking bestaet in zodanige hair-kleeden van boven; zynde dan de staende glazen in het geheel van voren met kleeden bedekt; en als de vorst zoo streng mogt zyn, dat dit nog niet genoeg was, dan gebruikt men drie dik matten.

Van de winter-dekkinge der Bloem- en Zaed-meloen-, ook Over-plant-bergen is *bladz.* 242. gesproken: dog diergelyk dekzel niet genoeg tot afkeering van vorst zynde, word het zelve vermeerdert. In het Saizoen, dat de Meloenen overgeplant worden, is het zelden of noit zoo vriezende, dat dubbelde matten den indrang niet konnen afweeren, zelfs is het veeltyds in April zulk zagt weer, dat enkelde dekking genoeg is, en dat men in het laetste van April, of begin van Mey, de dekking binnens huis brengt; wordende de Gewassen en Meloen-planten alsdan alleen met de glazen bedekt.

Oude Rund is lugtig en rokkig, derhalven kan de zelve, een half duim dik op Ranunkulen, Anemonen, Tros-Narcissen, en Jonquiljens gelegt, eene kleine vorst afkeeren; dog by sterker vorst overdekt men die nog lugtig met Peul-rys: en nog sterker vriezende, word daer over stroo gelegt.

Peul-rys is bequaem dekzel over Winter-moes-kruiden; als Gelling-kool, Salade, Winter-kervel, en Spinagie, ook winter-wortelen, maer tot de laetste moet de vorst niet te streng zyn, want dan hebben deze meer bedekking nodig. Wyders dekt men met Peul-rys het vroege Voorjaers gezaeide en geplante; mitsgaders de bloemen en andere gewassen, die niet zoo teder zyn, maer aen de welke de sny-winden meer schade als de vorst toebrengen; tot welkers afkeering het Peul-rys, op de gronden lugtig gelegt zynde, zeer dienstig is.

III. HOOFD-

III. HOOFDDEEL.

Van de Weer-glazen, de gesteldheid der Lucht, wegens warmte, koude en vorst, aenwyzende: der zelver noodzakelykheid tot het teelen van Buitenlandse gewassen, en vervroegingen van Vrugt-rypingen volgens haere natuurlyke Saizoenen: van der zelver gestel; en hoe die gemaekt konnen worden: benevens eenige byzondere waerneemingen.

Naerdien alle gewassen niet alleen zo wel koude als warmte benodigen, om na vereis te groeyen en haere vrugten voort te brengen, maer ook dat, na der zelver eigenschappen, van koude of warmte min of meer moeten worden aengedaen, mitsgaders (het geen eene nodige opmerking vordert) dat zodanige aendoening, na het beloop der Saizoenen, in ieders luchtstreek, op verscheide wyzen geschieden moet; zoo dient men, om met goede uitslag vrugten van warmer luchtstreek te teelen, of het Saizoen tot eerder vrugt-ryping te vervroegen, daer van kennisse te hebben, ook hoe de gesteltheid van Lucht omtrent warmte en koude, regen en droogte in die Saizoenen is, alwaer de gewassen in open vryen Lucht groeyen en vrugten voortbrengen. Van de regen en droogte, zoo als die gewoonlyk in de Saizoenen onder vreemde luchtstreek zyn, kan men genoegzaeme onderrigtinge bekomen door zulken, die diergelyke Landen dikwils bereist hebben: maer wegens de gesteltheid van warmte en koude kan niemand berigt geven, als die het zelve, door weer-glazen, naeukeurig heeft waergenomen; want onze lichaemen konnen, na waerheid, daer van geen oordeel vellen, om dat zulks zoude geschieden na dat de lichaemen meer of min aen warmte of koude gewoon waren, mitsdien zoude dat berigt zeer verschillende zyn; daerom is men genootzaekt daer van af te zien, en zyn toevlugt zelfs tot de weerglazen te nemen, om door de tyd en beproefde agtgevinge kundig te werden, tot wat graed van warmte en koude, de buitenlandse gewassen moeten gehouden worden; als ook hoedanig, na verloop der Saizoenen, de buiten-lucht is tot aenwas en vrugtryping; dat alles met weinig moeite kan ondervonden worden.

Zulken dan, die de vrugten van andere Landstreeken alhier willen doen voortkomen; of de Saizoenen tragten te vervroegen, om de Zomer-vrugten in de Lente, en de Herfst-vrugten in de Zo-

Zomer, of nog eerder te doen ryp werden, moeten, zoo als in het *Voorberigt* gezegt is, verfcheide Glaze-kaffen hebben, en in ieder een weer-glas van gelyk maekzel hangen: alle welke weer-glazen zodanig moeten zyn, dat op gelyke aendoeninge van warmte en koude, door het ryzen en daelen der vogt, by graeden gelyke aenwyzing doen.

Op wat manier men zodanige weer-glazen van evenmatige beweginge, door verhoginge of daelinge by graden aenwyzing doende, kan maeken en verkrygen, zal ik alhier verhandelen.

Ik ftelle vooraf, dat de weer-glazen met Bolletjens, ten gebruik tot het voortteelen der gewaffen, van de welke alleen handele; verkiezelyker zyn, als die van onder Cylinders hebben; om dat een Cylinder, wanneer die even veel vogt, als het Bolletje inhoud, zal omvatten, door haere lengte het pypje te veel verkort, waer door de verdeelingen van zodanige weer-glazen minder konnen onderfcheiden worden, als van die met de bolletjens, welkers pypjens langer vallen: daerenboven konnen deze groote Cylinders niet zoo wel, nog egael, als de bolletjens uitgeblazen worden; nog ook in den mond, waer van hier na gefproken word, verwarmt worden. Wyders moeten deze weer-glazen niet te lang of te kort zyn: de reden van niet te kort te moeten zyn, is boven gemeld: te lang wezende maeken ze te veel belemmering, en konnen in de Bakken niet wel geplaetft worden. Dus oordeele een weer-glas, wiens Pypje vyftien duimen lang is, en eene holte, als de nevenftaende letter-opening (o) aentoont, heeft, en daer aen een zeer dun uitgeblazen bolletje van een duim en twee linien Rhynlandfe maet diameters is, van bequaemte te wezen, om, met fterk verloop, die kragtig uitveert, gevult zynde, de alleruiterfte koude en hette daer na waer te nemen. In zodanigen pypje zal de vogt zoo hoog niet reizen, dat de boven-lucht veel wederftaet, voor-al niet als het Pypje boven een weinig is uitgezet; want als de boven-lucht te veel wederftand bied, zal het Bolletje onfeilbaer berften: nogtans moet boven de vogt in het pypje eene gemeene lucht zyn om de vogt by den anderen ongefcheiden te doen blyven, het geen anders ligtelyk, wanneer te fchielyk door warmte aengedaen word, zoude gefcheiden worden. Ook doet de allerminfte drukking aen het Bolletje, door krimpinge of zwellinge van het Plankje, het zelve breeken: derhalven verkieze ik daer toe een plankje van Palm-hout, daer op, na dat wit geverwt is, de

grae-

graeden met zwarte ſtreepjens moeten aengewezen, en alsdan met groote zwarte Cyffer-letters van vyf tot vyf op de zyde genommert worden: voorts moet dit plankje een ruim diep holletje tot het bolletje, en zodanigen groefje ter lengte van het pypje hebben: mitsgaders (boven) eene opening om het weerglas aen eenen ſpyker te konnen hangen: moetende de breedte van dit plankje ruim twee duimen zyn.

Byaldien de Pypjens van eenen kundigen oplettenden Glas-blazer van gelyke wydte konden getrokken, en de Bolletjens na evenmatigheid van de holten der Pypjens geblazen worden, dan zoude men, na de uitveerende kragt van het vulſel eene zekere bepaelde lengte van deze weer-glazen konnen geven; maer dit niet zynde, zoo is het nodig, dat men de Pypjens op de lengte van ruim zeventien duimen doet trekken, om daer na zoo veel in te korten, als men zal bevinden, het bolletje te klein of te groot geblazen te zyn.

De vogt van deze weer-glazen moet zig zeer zigtbaer vertoonen, op dat men van buiten door de glazen in de Kaſſen de binnen-geſteldheid der Lucht kan ontdekken; weshalven niet alleen de Pypjens dus wyd, maer ook de Vogt zeer koleurig, en van uitveerende kragt moet wezen: om die reden is het vulſel van Quik, dat anders ontwiſtbaer het beſte is, tot dit gebruik van weinig dienſt; want het niet genoeg aftoont: zynde de verkiezelykſte Vogt tot het vullen van deze weer-glazen, die van zeer donker blaeu; of hooge roode koleur gemaekt word: van welke beide ik de laetſte verkieze; om dat die ſpoedig gemaekt kan worden, en zeer ſterk uitveert: Men neemt om de zelve te bereiden

Eene halve Pint allerſterkſte voorloop van Koorn-Brandewyn; waer op drie Oncen zeer ſterk gedroogde Vlier-beziën, fyn geſtooten, gedaen worden, de welke daer in moeten afgetrokken, en dan zagtelyk afgegoten worden; het welke daer na, nog eenigen tyd, van alle onzuiverheid moet doorzakken, en alsdan by het gebruik weder afgegoten worden; als wanneer deze vogt van eene hooge roode koleur zal wezen.

Hier mede of met diergelyke gekoleurde ſterke uitveerende vogt moeten de Weer-glazen tot het vervroegende voortteelen van Gewaſſen in dezer voege gemaekt worden.

Men laet het ledige bolletje op eene koole geglomme vuur zoo warm werden, dat de grove lucht daer uit, en ook uit het pypje gedreven word, waer na het opene van het pypje, het

bolletje om hoog houdende, in de gekoleurde voorloop gestoken, en een zesde gedeelte van het bolletje daer mede gevult word: hier na stelt men het bolletje weder op het vuur, om door sterke kokinge de lucht in het geheel daer uit te jaegen; en alsdan word het pypje wederom schielyk, als te vooren, in de vogt gestoken, waer mede het bolletje en pypje gemeenlyk, in eenmael, overvloedig gevult word: het geen niet kan geschieden, zoo men, ter eerster reize, te veel vulsel of vogt in het bolletje doet komen, vermids alsdan, door de sterke kookinge, de vogt te gelyk met de lucht word uitgedreven.

Het weer-glas dus gevult zynde, laet men deze warme vogt in even vriezend weer, zoo als hier na gezegt word, aenstonts inkrimpen, en onderzoekt alsdan, of tussen de vogt, eenige de minste lucht is; dit niet zynde, onderzoekt men vorder, of, na gissing, niet te veel, of te weinig vogt in het pypje is, om tot de vereiste hoogte of laegte van graeden te konnen ryzen of zakken. In geval van te veel vogt, word het bolletje wederom op het vuur gehouden, om de vogt na by de boven-opening van het pypje zagtelyk te doen verhoogen, waer uit dan de overvloedige vogt, na gissing, met een Hair-pypje word gezogen: dog te weinig bevonden hebbende, laet men het gebrekige, door schielyke omkeeringe van het pypje in de voorloop, daer toe vloejen; maer dit kan niet geschieden, of de lucht zal tussen beide, de onderste en bovenste, vogten geraeken, die alsdan aenstonts, met een dun koper draedje in de openinge van het pypje te steeken, by maniere van pompen, boven moet uitgejaegt worden: het geen mede aldus gedaen word, indien van den beginnen tussen de vogt lucht wierd gevonden.

Na het verrigten van deze behoorlyke vullinge word het pypje van boven, na dat op de vogt een weinig lucht gekomen is, met wat was of lak beslooten om de uitveerende kragt van de voorloop te behouden: vervolgens worden de graeden na de uitveerende kragt van de vogt in het bolletje en pypje, op het wit geverwde Palm-houte plankje, in grooter of kleinder verdeelingen getekent; en daer na word ook het pypje meer of min gekort, en het plankje langer of korter genomen.

Om nu aengaende het tekenen der graeden van deze Kas-weerglazen zeker te gaen, zoo hebbe by ondervinding waergenomen dat gezonde lichaemen van tussen de dertig en zeventig jaeren de vogt in het pypje tot gelyke hoogte doen ryzen, wanneer zy het bolletje zoo lang, tussen de tong en verhemelte, in beslooten

ten mond houden, dat de vogt, na de gesteldheid van hun bloed, insgelyks verwarmt is: zullende de vogten van minder uitveerende kragt, of wyder pypjens, wanneer de bolletjens van gelyke grootte zyn, wel minder verhoogen als die van kragtiger uitveeringe of naeuwer pypjens, nogtans van verscheide gezonde lichaemen altyd evenmatig: derhalven worden de verdeelingen daer na weider of digter getekent.

Dit vast gestelt zynde, komt het nu voornamentlyk aen op de waerneminge van het minste vriezende weer, in eene vlakke open lucht, om het merk daer van op het plankje te stellen.

Om dit dan na behooren in het werk te stellen, zoo zal men het Voor- of Na-jaer, als de bequaemste tyd zynde, waernemen om zodanige weer-glazen te maeken; wanneer men in de egtent-stonden in open lucht een weinig vorst te wagten heeft; egter zodanig dat de slooten niet gerimpelt zyn; alsdan zal het weer-glas tot 15. graeden zakken; want als het water der buiten-slooten begint te stollen, zal het tot 14. graeden komen: het merk dan van vyftien op het plankje, met een fyn potloot-schrapje, aengetekent hebbende, neemt men het weer-glaesje van het plankje, en houd het bolletje, als gezegt is, in den mond, tot dat de vogt bloed-warm is; dog daer toe meer als een quartier uurs tyds van noden wezende, zal men zulks te hulp komen, door het bolletje zagtelyk over eene vuur-kool zoo veel te verwarmen, dat het na gissing in het pypje, omtrent dertig graeden boven vorst zal gerezen zyn, waer door de tyd van het in den mond besloten te houden, verkort word. Wanneer nu de vogt zoo hoog gebragt is, als de warmte des monds het kan doen ryzen, dan moet men het weer-glas zeer haestig op het plankje leggen, en deze verkregen hoogte daer op mede tekenen: waer na men de tussen-wydte van vorst en deze verhoogde warmte in dertig gelyke graeden moet verdeelen; en dan vervolgens nog vyftien even gelyke graeden nederwaerts tellen; wanneer men de laetste verdeeling van 0 by het bolletje zal bevinden: ook maekt men boven de vyf en veertigste graed tot de vyftig nog vyf evenmatige verdeelingen: dit verrigt zynde zal men de verdeelde graeden met schrappen op het plankje voor goed tekenen, en vervolgens de cyffers met zwarte verw daer op stellen. Hier na moet men het Pypje, omtrent drie duimen lengte, boven de 50^e^. graed inkorten, het geen door een scherp vyltje, in de rondte van het pypje, zeer ligtelyk gedaen word: vervolgens zal men de opening van het pypje door

eene aengeblazen puntige vlam van een dik doorolict katoene lemmet, waer in het pypje gehouden word, en tegen wiens opening een ander pypje gesmolten en langzaem in minder hette afgetrokken word, hermetise digten.

Indien het quam te gebeuren dat de vogt in het pypje, daer de laetste graed van o moet getekent worden, niet omtrent het bolletje, maer te hoog of te laeg bevonden wierd, dan moet men het meerdere uitzuigen, of het gebrekige, zoo als voor gezegt is, daer by brengen, dog alsdan telkens by deze verandering het teken der vorst, en de verhooging door den mond waerneemen, en daer na de graeden op het plankje tekenen en verdeelen, ook dan eerst het pypje korten en hermetise digten.

Na zodanig een gemaekt en verkregen Weer-glas kan men, ten allen tyden zonder aenzien van Voor- of Na-jaer, diergelyke Weer-glazen toestellen. Ondertussen meene ik dat de vogt noit in het bolletje van zodanige Weer-glazen, hoe groot de koude in open Lucht mogt wezen, zal zakken. Naerdien de Weer-glazen in de Kassen, tot de gewassen van warmer luchtstreek, of vervroeging der ryp-werdinge onzer vrugten, tot het teken van vorst niet mogen zakken, of hooger als 50. graeden ryzen: zoo zoude men de weer-glaesjens tot het gebruik der Kassen of Broeibakken, ter lengte van veertien graeden konnen verkorten; maer alsdan zal de mindere vogt, die in het pypje is, eenigzins de verhooging door den mond laeger maeken; nogtans zal die verandering over het geheel zeer gering zyn, en 'er weinig toedoen, gelyk het 'er ook niet op aenkomt, of het pypje over-al correct van gelyke wydte is, als het maer zoo veel niet is, dat het op naeukeurig gezigt zoude zyn te onderkennen: want het komt voornamentlyk op de bepaelde merken van vriezend weer en uiterste warmte aen; vermids men de weer-glazen in de Kassen daer op noit moet laten komen, maer altyd, zoo veel doenlyk is, de tussen-warmte waerneemen, als by het teelen der Ananassen in de Stook-oven-kas, en der Wyngaerden in de Stook-kassen word aengetoont.

De weer-glazen in open lucht zyn nodig om zig daer na te schikken, tot het voorkomen van vorst door bedekkinge van buiten: maer om eenigzins wegens vliegende storm-winden kennis te bekomen, en zorg te dragen om niet te lugten maer te dekken, zoo dient men van een Barometer voorzien te zyn, daer toe die alleen dienstig is.

Met zodanigen Weer-glas, in maniere als gezegt is, in verdeelin-

lingen van graeden gemaekt, en warmte en koude aenwyzende, hebbe de volgende ondervindingen waergenomen: het zelve hangt met het bolletje tegen eene Noorder muur, zonder van Zon te konnen worden aengedaen, drie voeten en zeven duimen van den grond.

Ook is het, volgens de voorgemelde beſchryving, tot het vervroegen en voorttcelen van gewaſſen, met ſterke voorloop van Brandewyn gevult: zynde de lengte der verdeelde graeden, van 0. tot de 50^{e} graed, negen duimen drie en eene quart linie Rhynlandſe maet: en de daer op getekende 45^{e}. graed verkregen door het bolletje, volgens bevindinge van verſcheide perſoonen, in den mond te houden: welke ondervindinge ik verſchuldigt ben aen het berigt van eenen zeer Ervaeren Natuurkundigen.

50 Alleruiterſte warmte voor de Ananaſſen des Zomers in de Rund-bak.

47 Zomer-warmte voor de Ananaſſen. De zelve alsdan te lugten.

45 Bloed-warmte, door den mond verkregen, en natuurlyke Zomer-warmte voor Ananaſſen.

43 Gants zeer benaeuwende warmte in open Lucht des zomers: dus was het op den 4. Auguſtus 1719.

41½ Ananas-warmte, na de eerſte 14. dagen, dat in de Rund-bak gebragt zyn.

40 Ananas-warmte, de eerſte 14. dagen in de Rund-bak: en alleruiterſte warmte in de Stook-kas. Maekt eene benaeuwde zomer-warmte in open Lucht.

37 Ananas-warmte in de Stook-kas in February: en warm zomerweer in open Lucht met Noorde of Weſtelyke winden; maer met Ooſte, Zuid-ooſte, of Zuide winden is het benaeuwende.

35 Gematigd Zomer-weer; dog in begin van Mey of September zeer benaeuwt.

32 Zomer-weer tot half Mey: aldus waeren verſcheide nagten in open Lucht in de jaeren 1718. en 1719.

30 Ananas-warmte tot den 20. January. Gewenſte Kamer-warmte des zomers. Zomer-warmte in April en September.

27½ Gewoone Nagt-koelte des zomers in open Lucht.

26 Ananas-koelte in de Stook-kas na January. Lente- en Herfſt-warmte. Zynde aenmerkelyk dat dit, door vuur-ſtokinge, eene onverdraegelyke warmte maekt; wanneer het in open Lucht vrieſt en op 3½ ſtaet.

25 Uiterfte warmte voor Kelders en Provifie-kamers.
23 Uiterfte koude voor de Manges Tanges. Des zomers is het grillende koud.
21 Warmfte zomer-weer op de Polus hoogte van 80. graeden en 30. minuuten. Des zomers alhier zeer koud.
20 Warm winter-weer: en op 76. graeden zeer warm zomer-weer. (*a*)
19 Uiterfte Ananas Winter-koude.
17½ Zagt winter-weer: en natuurlyke kamer-warmte, als het in open Lucht op 10. ftaet.
15 Even vorft, zoo als van eene even natte bevroren doek: en by vuur-ftoking natuurlyke kamer-warmte; wanneer het in open lucht 4. of 4½ is.
14 Sterke ryp, zoo dat ys in de flooten maekt: dus is het nog dikwils in April, en fomtyds in Mey en Juny: aldus was het den 15. Juny 1733.
12½ In het Najaer, ftelt zig tot fterke vorft.
9 Als het dus drie dagen na den anderen vrieft, dan word het ys met Paerden bereeden.
4⅗ Was het by ons den 21. January 1716. en maekte zeer felle koude.
3⅕ Was het den 11. January 1729.
2 Moet by ons eene byna onverdragelyke koude maeken.
0 Dat het tot zoo laeg uit de natuure zal komen, is naeulyks te denken.

Wyders hebbe ik in de twintig jaeren niet alleen de regen, wind, hagel, fneeu, mift, dauw enz. maer ook met myne weer-glazen de koude en warmte waergenomen en aengetekent: daer door bevonden hebbe

Dat het des Zomers, in de Lente en vroege Herfft op het koudfte is, wanneer de Zon een half uur boven de kimmen is: dat daer op gewoonlyk de warmte van uur tot uur vermeerdert tot een uur, of half een; ook fomtyds, dog zelden tot half twee, waer na de dag-warmte gemeenlyk afneemt.

Dat het des Winters het koudfte is by der Zonnen-opgang of een weinig te voren.

Dat

(*a*) Het zal mogelyk den Lezer vreemd voorkomen, het op 76. graeden Polus hoogte, kouder te vinden als op 80. graeden: dog zulks is my door eene, op zee genomen, driejaerige naeukeurige agtgevinge en aentekeninge van eenen Commandeur der Walvis-vangft, volgens myn Weer-glas, aen hem ter opmerkinge mede gegeven, berigt.

Dat eene Zomer-lucht uit het Zuiden, Zuid-ooften of Ooften, wanneer de weer-glazen in het Noorden op 34. a 35. ftaen, zig aen ons zoo warm doet gevoelen, als met een Noorde-wind op 38. a 38½.

Dat wanneer deze flaeuwe Zuiden, of Zuid-ooften of Ooften winden nog warmer lucht maeken, en het weer-glas 38. en hoger is; diergelyke warmte, na mate, veel onverdraegelyker broeyende word; zoo dat 38. uit het Zuiden zig ten minften doet gevoelen als 41. uit het Noorden; zynde deze zoele luchten altyd dyzig.

Dat Zomer-daeuw uit het Noord-ooften, Ooften, en zelfs uit het Zuid-ooften het weer-glas laeger doet zakken, en meer koude aenwyft; als op die tyd regen, fterke wind of ftorm zouden doen, al was de wind Noorden.

Dat drooge doorwaeyende Noorde of Noord-oofte winden des Zomers op ons gevoel kouder fchynen als de weer-glazen aenwyzen; maer dat nogtans deze winden de lucht daer kouder maeken, en het weer-glas aldaer zodanig aendoen, dat fomtyds twee graeden laeger zakt; als een weer-glas buiten wind of op het Weften.

Dat niet alleen de Zon, maer ook de affluiting haerer ftraelen van verre, groote verandering veroorzaeken tot verhooginge.

Dat wanneer het weer-glas in de agtermiddag (anders gewoonlyk zakkende) begint te ryzen, het doorgaens den volgenden dag regent; en hoe meer na den avond, des te zekerder, want dan heeft men de volgende dag veeltyds fterke wind, en ftorm met regen.

Dat wanneer na een vorige zonnige dag de wind vermindert, en het weer-glas des avonds blyft zakken, gemeenlyk een fchoone zonnige dag volgt.

Dat de wind geen meer aendoening maekt als na de gefteltheid der lucht, zoo dat de wind, met kragt uit een blaes-balk tegen het bolletje aengedreven, niet de minfte verandering maekt om de binnen-vogt te doen intrekken of zakken.

Dat de warmte of koude in befloten kaffen meer of min is, niet alleen na dat die digt by de vuur-ftooking, of als het vrieft voor aen de lucht, maer ook na dat die laeger by de grond is: dus kan de Zon en vuur-ftooking, het verfchil van warmte, beneden 2, 3, 4, 5. en meer graeden laeger doen zyn, als hooger in de Stook-kas.

In de hooge Trek-kas, *bladz.* 230. befchreven, hangen drie weer-glazen loot-regt boven malkanderen, het onderfte drie voeten en vier duimen uit de grond; het andere negen voeten, en het derde twaelf voeten en zes duimen: daer mede hebbe het volgende opgemerkt.

Den

Den 15. Juny met een Zuid-weften wind en wolkige Zon, wanneer het weer-glas in open lucht des middags op 31. ftond, was het onderfte 38. het tweede 42. en het hoogfte 47½.

Den 18. July Ooftelyke-wind, heldere Zon, en blaeuwe lucht: was het in open lucht 's middags 32½, ook beneden in de kas 32½, het tweede 40½ en om hoog 47.

In de Stook-kas hangt het weer-glas in het midden van de eerfte verdeelinge van de kas. Wanneer het niet vrieft en binnen geftookt word, dan is dit weer-glas gemeenlyk een graed warmer, als het weer-glas, dat in de tweede verdeelinge op gelyke hoogte, en even afftandig van de glazen hangt: maer wanneer het vrieft, is het verfchil veel meer, en nog meer als het fterker vrieft, voornamentlyk als het reets zoo fterk gevroren heeft, dat de vorft geen meer indrang kan maeken in de buiten-grond, of dat de zelve met fneeu bedekt is.

In de leggende Ananas Stook-rund-bak, die *bladz.* 238. afgefchetft is, hebbe in broeyende rund, des winters, eenige Ananaffen behouden, en waren daer in twee weer-glazen; het een in het Ooften, en het ander in het Weften: zynde het weer-glas in het Weften met geftadige Ooftelyke of Noord-ooftelyke winden, geduurende de maend December, altyd twee of drie graeden laeger, als het weer-glas in het Ooften, tot den 29. December; als wanneer het weer-glas in open lucht met een ftormende Zuidweften wind, en Sneeu-buyen 15. was, welke koude en felle wind met fneeu de binnen-lucht der bak zodanig tot het Ooftelyke weer-glas perfte, dat het aldaer maer 19. en het weer-glas in het Weften 26¼ was, en dus volle zeven graeden hooger: zynde zulks aenmerkelyker, om dat deze glazen-bak overdekt was met dikke ftroo-matten, waer over dikke haire-kleeden, en over die luiken van duims hout waren.

Het Sloot- en Bak-water in het Noorden, zes duimen beneden de oppervlakte, is gemeenlyk des zomers in den morgenftont, en des avonds, twee graeden warmer, als de Noorder-lucht: maer in de Lente is het gewoonlyk even zoo als de lucht, wanneer ook het water, by vervolg van warmer lucht, niet zoo fchielyk daer van word aengedaen; zoo in tegendeel wanneer het fchielyk koud en guur werd, als mede wanneer de lucht door dauw verkout, dan behoud het water meerder zyn warmte, en is het zelve alsdan fomtyds 4, 5. en meerder graeden warmer als de lucht. Des morgens is het water gemeenlyk het koudfte;

en

en des middags is het verschil tussen de Noorder-lucht en het water gemeenlyk het minste: nogtans is het in eene sloot, van geduurige trek en eenigzins van boomen belommert, gewoonlyk alsdan twee graeden koelder: en nog meer in eene Noorder loode bak, die van boomen overschaduwt is.

De Lucht-weger, of Barometer, kan waerschouwing doen om de Kassen tegen wind te bezorgen, met de glazen te bedekken; of met touw te overspannen, of om de glazen, op krap-houten om lucht te genieten leggende, by laege Barometer, vlak neder te leggen; maer de glazen der gewassen, die vogt benodigen, moeten, by aenwyzing van regen, afgenomen worden, om te doen beregenen.

Damp-wegers hebben my omtrent de teeling noit dienst gedaen.

IV. HOOFDDEEL.

Van de Lucht, des zelfs verscheidenheid in vermenginge van deelen, en uitwerking omtrent de gewassen: als ook van de warmte, koude, winden, regen, sneeu, hagel, rym, dauw enz.

Lucht, zeggen eenige Natuurkundigen, is een vloeibaer, takkig, doorschynend lichaem van uitveerende kragt, die verdunt en verdikt kan worden, maer niet als water tot ys stollen: daer by voege ik, zoo als die met uitwazemingen en dampen, de welke kragtig van een gescheiden zyn, vermengt is.

Uitwazemingen zyn vuurige, zwavelagtige, salpeterige, bergstoffige en diergelyke drooge deelen.

Dampen zyn gladde, vogtige, wateragtige of andere olieagtige deelen.

Van deze nu krygt de Lucht, door allerhande oorzaeken, verscheide gestalten, na dat zig meer of minder uitwazemingen of dampen met de Luchts-deelen komen te vermengen en in een te smelten; makende alzoo te zamen de gemeene lucht, waer in alle dieren en gewassen voortkomen en groeyen: gelyk dan de lucht na de gesteltheid der Landen is, daer na zyn, of werden ook de gesteltheden der lichaemen: want na dat de Zon de Landen meer of min schuins, of loot-regt beschynt, schampen de straelen af, of blyven daer, in een warrende, hangen, en ver-

oorzaeken dan snelle, of niet zoo snelle beweeging, waer uit de warmte of koude voortkomt.

Zoo men de Aerde op zommige plaetzen van onderen met vuur meent te wezen, of maer alleen met Joden-lym of zwavel-stof, die in brand gestoken is; dan zullen de uitwazemingen en dampen, naest aen het vuur zynde, aldaer meerder zyn: daerenboven zullen de Zon van boven, en dit vuur van onderen, gants verscheide uitwazemingen en dampen veroorzaeken, en zulks na dat de Landen hoog, droog, bergagtig, metallig, mineraelig, zwavelagtig, oliagtig, vitriolig, salpeterig, zout, bosagtig, en verre van zee zyn; ook van veele mensen, digt by den anderen, bewoont worden: mitsgaders na dat de Landen laeg, vlak en effen met rivieren, moerassen, meiren, poelen, los en bol van grond, en digt aen zee gelegen zyn, ook van weinige mensen, verre van den anderen, bewoont worden.

Schoon men nu van alle deze zaeken kennisse hadde, dan zoude ons dien van de Lucht, tot behoud van de gewassen, ontbreeken; want wy weeten niet van wat gestel van te zamen vermengde en in een gesmolte deelen de lucht is, als die daer van beschadigt worden; nog hoe die zyn moet om de zelve kragtig te doen groeyen. In het algemeen zyn wy bewust, dat de allergezondste lucht, wanneer eenen langen tyd rondom ons blyft hangen, en die door de vuile dampen en uitwazemingen van onze lichaemen, en der zelver verrottende en uitgiftende uitwerpzels besmet, en door ons ingeademt word, voor ons gants ongezond en doodelyk werd; zoo dat 'er niets, dat leeft, kan bestaen, zoo de lucht niet gestadig ververst word: zelfs zal de ademhaeling van alle dieren, by ontbeeringe van gestadige ververzinge, ophouden: maer gelyk de verversing van frisse lucht ten hoogsten nodig is tot het bestaen van alle lichaemen, welkers beweeging tot groei strekt; zoo nadeelig is de zelve aen alle lichaemen, die buiten staet van wasdom zyn, en de welken men eenigen tyd onverandert tragt te bewaeren; daerom zal men aen alle groeijende gewassen eene geduurige verse gezuiverde lucht geven; en in tegendeel de vrugten daer voor bewaeren.

Eene lucht met te veel drooge vuurige deelen, of uitwazemingen is immers zoo nadeelig aen de gewassen, als wanneer die met te veel dampen bezet is: dit bevind men des winters aen onze lichaemen by sterke vuur-stoking in beslote kamers, in de welke het weer-glas 26. graeden (zynde in open Noorder-lucht een

Len-

Lente-warmte) aenwyst, want die ons aldaer meer zal benaeuwen, als die den gewassen in meerder graed van warmte, met zwevende dampen bezet, in Stook-kassen zal doen.

Tedere gewassen, die de gestrenge lucht van onze Herfst-, Winter- of Lente-koude niet konnen wederstaen, moeten even als de zwakke tedere menselyke lichaemen daer voor bewaert worden, egter moeten ze noit lang onder zodanigen lucht blyven, die niet telkens, door toevoer van verse lucht verfrist word; want dat niet geschiedende, zouden die gewassen, als alle andere dierelyke lichaemen, versterven: en gelyk men in beslote kamers, daer veele gezonde mensen te zamen zyn, nogtans de quaede gesteltheid der lucht gewaer werd, maer nog meer en schielyker in zieken-kamers; zoo word men de quaede gesteltheid der lucht in lang beslote Oranje-huizen, of glaze-kassen gewaer, en zulks na dat aldaer veele gewassen by den anderen zyn, ook na dat die van goede kragtige groei, of van niet zoo goede gesteltheid zyn: zelfs werd men in open lucht, dog veel schielyker in beslote plaetzen de quade gesteltheid van zwavelagtige lucht gewaer, of als die met te doordringende, vuurige, salpeterige, olieagtige, of vitriolige deelen bezet is; gelyk dikwils aen de Myn-werkers, of zulken, die in diepe lang beslote kelders gaen, bespeurt word.

In langduurige stiltens, en voor-al in heete Zomers, gevoelen onze lichaemen en de gewassen, schoon niet zoo schielyk, de quaede gesteltheid der lucht: volgende veeltyds, na zulke langduurige hette, tegen het Najaer, doodelyke ziektens: daerentegen word de lucht zeer zuiver en gezond bevonden, wanneer men des zomers veele sterke winden en koude regens heeft.

Het beste en spoedigste middel, om de beslote Oranje-huizen en glaze-kassen te zuiveren van eene vuile quaede bedorven lucht, en de gewassen door toevloet van eene versse frisse lucht te verquikken, is de zelve, door wederzydse openingen een doortogt van lucht te geven; dog als de buiten-lucht al te koud is, en de doortogt zoude schaden, dan besproeit men de grond van het vertrek, of Oranje-huis enz. met zuiver regen-water; hoe kouder hoe beter: waer na men de warmte vermeerdert, daer door de water-deelen zig komen te scheiden en uit te spreiden; die dus verdunt en met de vuile uitwazemingen vermengt zynde, alsdan of door de schoorsteen, of door de open deur tot een ander vertrek voortgedreven worden.

Wat wyders de gesteltheid der Lucht, omtrent warmte of kou-

de aengaet; die zyn beide even noodzakelyk zoo wel tot het leven en bestand van de gewassen, als tot andere dierelyke lichaemen: want gelyk deze lichaemen niet konnen bestaen zonder warmte, die door des zelfs roeringe, de sappen verdunt en doet uitspreiden; alzoo nodig is meer of minder koude, na de gesteltheid der lichaemen, volgens den aerd der bewoont wordende landen, om de sappen op haer tyd te verdikken, en eenigermaete te doen stremmen; het geen ons zelfs de heetste landen bewyzen, daer men het goede, twyfelbaere, en quaede Mousson heeft, even als by ons de Zomer-warmte, de Herfst-, Winter- en Lente-koude. Ook hebben de gewassen en alle dierelyke lichaemen haere byzondere eigenschappen, niet alleen omtrent de hoe grootheid dezer warmte of koude, ten aenzien der gesteltheid van droogte of vogtige lucht, maer ook omtrent de byzondere wyzen om daer van te moeten worden aengedaen; waer na de Saizoenen, onder de zelve luchtstreek, verscheide soorten van vrugten voortbrengen; gelyk by ons de Lente-, Zomer-, Herfst-, en Winter-vrugten zyn; en onder heeter luchtstreek de vrugten van de goede, twyfelbaere en quaede Mousson; daerenboven is de verdikking of koude, die door de nagt-stremminge veroorzaekt word, zeer nodig tot groei en voeding der gewassen: zynde aenmerkelyk, dat in veele heete landen, de zomer-nagten doorgaens veel kouder zyn als by ons, of andere Noordelyker bevolkte landen; zoo dat haere nagt-stremming onze winter-koude eenigzins schynt te goede te komen: zodanige groote nagt-koude heeft men inzonderheid in Afrika, ter plaetze daer het des daegs eene onverdraegelyke hette maekt, en genoegzaem weinig of niet regent: want als het regent, dan zyn het fyne stof-regens, die doorgaens voorboden van een pestilentiaele ziekte zyn.

Diergelyke verandering tussen dag-hette, en nagt-koude, heeft men ook in de vlakten der landen onder of omtrent de Linie, niet verre van de zee gelegen, en van agteren door hooge gebergtens gedekt; alwaer de dampen, die uit zee ryzen, door de gestadige zee-wind, des daegs, tegen het gebergte gedreven worden; en aldaer tot nevels verdikt zynde, waeyen ze met de Land-wind des nagts wederom, en komen zig als een zwaere daeuw over het land te verspreiden. Zoo ook heeft men, in laege vogtige landen, de koudste nagten, na eene groote warmte van den voorigen dag, inzonderheid tegen de Herfst, wanneer de nagten langer werden; welke koude door den daeuw, die daer op gewoonlyk volgt,

ver-

veroorzaekt word: daerentegen hebben de Noordelyke landen des zomers minder nagt-koude; derhalven wyſt de Natuur wederom aen, hoe dat haere grooter winter-ſtremming in dezen word te gemoet gekomen. Wyders leert ons de ondervinding, dat gelyk de Noorder bewoonde landen grooter, vaſter, ſterker menſen van niet zoo gezwinde beweeginge, nog vlugge geeſt voortbrengen, het even zoo met de gewaſſen is; want die groote winter- of lente-koude weerſtaen, worden daer na ſterker van halm, en bequaemer om overvloediger en teffens gevoeder vrugten voort te brengen; het geen men het zigtbaerſte, onder de zelve luchtſtreek, in het winter- en zomer-koren ziet, mitsgaders in Tuin-erreten; Boonen en meer diergelyke voedende graen- en lees-vrugten; ſchoon zommige meenen dat de meerder vrugtbaerheid door het dieper wortel-ſchieten zoude veroorzaekt worden; maer dit is gants anders, vermids der zelver wortels minder in diepte en meer horizontael groeyen; het geen de verplante Boonen bewyzen, welkers neergeſchoten pen-wortels, voor het verplanten, worden ingekort, op dat ze op de zyde meerder wortels zouden maeken; ook zyn ze vrugtbaerder, wanneer de Lente-koude haer groei ſtremt, zullende alsdan met meer ſpruiten en ſterker halmen komen uit te ſchieten. Daerenboven is de koude regen doorgaens dienſtiger en vorderlyker tot de groei en vrugtbaerheid, als de warme; en daerom zyn de nagt-regens wenſelyker, als die des daegs vallen.

Na dat de lichaemen van koelte of koude aengedaen zyn, en dus de warmte of hette ontmoeten, word die zus of zoo genaemt: daerom noemen wy in de winter eene Lucht warm, die ons des zomers zeer grillende en koud voorkomt; het geen men alsdan het allergevoeligſt in zeer diepe onderaerdſe kelders kan bevinden; want ſchoon ons de lucht aldaer des zomers koud, en des winters warm voorkomt, zoo is het gants anders met de daer in zynde lucht, volgens het weer-glas, geſtelt: nogtans zullen onze lichaemen, des zomers aen groote warmte, en des winters aen meer koude gewoon zynde, deze ongewoone verandering haeſtig gevoelen: op gelyke wyze zal men laeuw water koud noemen, wanneer men, by het gevoel van zeer heet water, daer in de hand ſteekt: en zoo gaet het vorders met alle zodanige veranderingen. Maer dat alles, het geen ſterk bewogen word, warm, en het geen van minder beweeginge is, koud zoude zyn, is omtrent alle lichaemen niet altyd van gelyke uitwerkinge: immers bevind men het tegendeel aen lucht, en water door wind bewogen; want dat maekt in beide koude.

Het is dan, als gezegt hebbe, zeker dat de koude tot het leven van de dieren en gewassen zoo nodig is als de warmte, en dat ieder gewas zyn eigenschap van aendoeninge door min of meer warmte of koude heeft, en zulks op verscheide wyzen, als de Kerssen, Perziken en Druiven aentoonen; want de Kerssen en Perziken bloeyen en zetten vrugten in de Lente, als het gemeenlyk koel, en somtyds koud, ja vriezende is: Daerentegen zullen de Druiven het niet doen als in de midde-zomer, wanneer de dagen en de nagten op het warmste zyn: zoo ook rypen de Kerssen met eene aenwassende warmte; en de Perziken en Druiven met eene verminderende warmte: daerom moet men omtrent de voortteeling van deze en andere diergelyke vrugten, voornamentlyk by het vervroegen der Saizoenen, bedagt zyn, met die onder glazen, zonder of door middel van vuur-stookinge, door konstige oppassinge en lucht-nabootzinge te teelen; konnende de nabootzing van warme lucht, wanneer de Zon daer by maer eenigzins behulpelyk is, met goede uitslag werkstellig gemaekt worden; om aldus niet alleen de zomer- en herfst-vrugten te vervroegen, maer ook de vrugten van heeter luchtstreeken by ons natuurlyk te doen groeyen en volkomentlyk te doen rypen. Maer om de gewassen van kouder luchtstreek in heeter landen natuurlyk te doen groeijen, en vrugten te doen voortbrengen, of de winter-vrugten in de Zomer te teelen, daer toe heeft de konst als nog geene middelen uitgevonden, waer door de zelve haere noodige vereiste zamentrekking zoude konnen verkrygen.

Schielyke verandering is aen alle lichaemen niet alleen schadelyk, maer ook somtyds dodelyk; insgelyks is het aen de gewassen; daerom moet men, voor-al omtrent kas-gewassen, daer voor bezorgt zyn: want of wel de gewassen van heeter luchtstreek zeer groote warmte benodigt zyn: en die van onze luchtstreek felle koude konnen wederstaen, zoo is nogtans diergelyke verandering, schoon in veel minder graed van warmte of koude, haer veeltyds dodelyk; zynde het welslagen van alle vreemde gewassen, en het geen de vroege voortteeling betreft, meest afhankelyk, dat men haer, in navolginge der natuure, van langzaemer tyd tot haere uiterste koude en benodigde warmte doet komen: waer van in het voorige *Hoofddeel* wydlopig gehandelt is.

Vermids warme en koude, of koude met warme lucht zig niet schielyk te zamen vermengen om eene getemperde lucht uit te macken, zelfs niet in beslote plaetzen, maer dat dit van langzae-

mer

mer tyd moet geſchieden, dewyl in het begin van deze ſchielyke veranderinge de kragtigſte der beiden de minder kragtige wegperſt, en maer alleen verplaetſt; zoo worden daer door veele gewaſſen, uit onkunde, in beſlote plaetzen, als zyn Kaſſen en Oranje-huizen, door het ſtooken bedorven: zynde voor eerſt de ſchielyke verandering oorzaek van deze bedervinge: en ten andere, wanneer in de zelve te groote koude is ingedrongen, zet zig de zelve aen de gewaſſen, naeſt aen de glazen ſtaende, op de oppervlakte der aerde, als ook aen haere ſtammen, takken en bladen, wordende die koude, door de ſchielyke warmte, voortgeperſt tot de wortels en binnen-vliezen der gewaſſen; zelfs word die, door het geheele vertrek gaende, in eene hoek te zamen geperſt, alwaer de koude nog kragtiger werking doet. Om dit quaed, zoo veel doenlyk, voor te komen, moet de ſtooking niet alleen gematigt zyn, maer zelfs moet men, het verſt van de ſtookinge, opening maeken, daer de koude uittrekt.

Gelyk nu de Lucht, in beſloote plaetzen, zig niet ſchielyk te zamen vermengt, (voornamentlyk wanneer buiten perſſing is) ſchoon onder en boven word aengedrongen; zoo is ook het zelve in open vrye lucht, daer men de Zonne-ſtraelen, door ſchermen of luwte van beplantinge, by den anderen vergadert en behoud; konnende deze warme lucht, in zulke afgehynde of aen weerkante beplante plaetzen, zeer lang te zamen blyven, ſchoon eene kouder lucht van voren, en boven over de zelve waeit; het welke men, door verſcheide proeven, kan bevinden, ook word dit door het weer-glas aengewezen, voor-al in de maenden April, Mey, September en Oktober, wanneer het, by een dagelykſe Zon, met een Noord of Noord-ooſten wind, zodanige koude nagten maekt, dat het weer-glas op open vlakte op vorſt, zynde 15. of laeger ſtaet; en de ryp of het ys ook zulken koude aentoont; wanneer het nogtans, in behynde plaetzen, 17, 18, 19, en 19½ zal aenwyzen.

Dat de koude lucht, door perſſinge, in eene hoek van beſloten bakken te zamen gehoopt, aldaer kragtiger uitwerking van koude maekt, zal men des winters altoos gewaer worden, wanneer ze, door de minſte openinge, komt in te dringen: dus zal men in het openen der bakken, by een klein vorſtje, bevinden, dat het eerſt bevroren zal zyn, ten einde van de bak, in het Zuid-weſten, indien de buiten-lucht uit het Noord-ooſten komt te dryven: in tegendeel zal zig de koude zetten in de hoek, ten einde van de bak,

in

in het Noord-ooſten of Ooſten, wanneer de buiten-lucht door het Zuid-weſten of Weſten word gedreven: en gelyk het met de koude is, zoo vergaderen zig ook de dampen met haere uitwazemingen, in de hoeken der beſlote plaetzen of bakken.

Dat het ook, by het opkomen der Zonne en een half uur daer na, boven de horizont gewoonlyk het koudſte van den dag is, beveſtigt het vorige, want dan perſt deze Zomer-warmte de koude tot afgelegen hoeken buiten de Zon.

Even als, door dagelykſe Zon des zomers, de lucht van dag tot dag warmer werd, ten waere de wind, die de Zonne-ſtraelen doet verſpreiden, daer in verandering maekte; zoo word ook de koude, in vriezend weer, voornamentlyk met betrokken lucht, ſterker en gevoeliger, en wel te meer na dat het aerdryk geſloten of met ſneeu bedekt is, zulks de vorſt daer niet kan indringen.

De dampen, die by ons om laeg zoo veel koude niet ontmoeten, dat tot nevels of miſt te zamen trekken, ryzen hooger, en werden aldaer, door in- of te zamen-trekkinge, tot wolken; de welke, zoo lang ze niet te veel zyn te zamen gevoegt, en aldus verdikt, door haer eigen uitgeſtrektheid, en door de zwaerte der lucht die onder haer is, of door ſterke wind worden opgehouden: maer wanneer ze zodanig zyn te zamen gevoegt, dat haere droppelen groot genoeg werden, en door haer eigen zwaerte vallen, dan maekt het eenen middelmatigen regen, die om laeg, by ſterke koude, ſneeu werd: maer by aldien de wolk, door de zwaerte der bovenlucht word neergeperſt, dan veroorzaekt die een dikke regen, hagel of ſneeu: en als de wolk van boven niet zoo verdikt of groot van droppelen is, maer dat de lucht van onderen weg wykt, dan volgt daer fyne nevel, miſt of ondoorzigtige yzel.

De meeſte menſchen verbeelden zig, dat een zoele warme regen en eene daer op volgende ſchielyke warme lucht zeer wenſelyk zyn tot het groeyen en verquikken der gewaſſen. In tegendeel zyn deze zeer nadeelig, vermids ze de gewaſſen doen roeſten en rotten. Maer de koude regens uit het Noorden, en inzonderheid de Zomer-nagt-regens om zyne meerder koude, wanneer, voor dat in de grond by de wortels zyn ingedrongen, geene warmte volgt, zyn altoos vorderlyk en wenſelyk, gelyk ook de ſterke ſneeu, en Winter of Voorjaers ſtort-regens zyn.

Sneeu omvat, doordien haekagtig is, de zwavel- en ſalpeter-deelen der

der lucht, en doet de zelve met zig nederdaelen en tot de grond indringen, insgelyks doen de ſlag-regens, en koude regens, welkers droppelen meer in een gedrongen en niet zoo glibber-glad zyn, als de zagte warme regen-droppelen; en daerom maeken ſneeu, hagel, koude regen en ſtort-regens, zelfs des zomers, mits dat daer op geen ſchielyke warmte volgt, de grond vrugtbaer, en bevorderen by uitnementheid de groei: maer wanneer de ſtort-regens vallen op de open bloemen der boomen, dan zullen de bloeiſels, door deze overvloedige bevogtiginge, voor dat ze tot vrugten zetten, afruyen, of eene roeſting veroorzaeken, zoo dat dan weinige bloemen tot vrugten zullen groeyen: ook zyn de ſtort-regens ſchadelyk, wanneer de boomen in het Voorjaer jonge ſcheuten maeken; en dat daer op ſterke koude volgt: daerenboven zyn ze veeltyds nadeelig aen het jonge kruid, en aen het Graen-gewas, om dat het onkruid daer door kragtig vermeerdert, inzonderheid het Yl-graen, by ons *Oot* genaemt. Vorders zyn de ſtort-regens in koude lucht altoos goed en wenſelyk: maer de fyne zagte zoele zomer-regens altoos nadeelig aen de gewaſſen.

Hagel is wegens des zelfs ſalpeterige bevogtiging vrugtbaer, maer naerdien die meeſt des zomers zeer dik, hard, en door aendrang van ſterke wind op en tegen de gewaſſen nedervalt, doet ze veeltyds groote ſchade.

By *miſt*, of *nevels* heeft men ſtiltens, en dat maekt, als gezegt is, wanneer ze lang duuren, eene ongezonde lucht, waer in de gewaſſen roeſten, ſchimmelen en rotten: daerentegen doet koud winter-weer, en veel ſneeu op een goed vrugtbaer jaer hoopen; zoo ook zyn de jaeren met koude regen altoos vrugtbaer voor de gewaſſen, en gezond voor menſen en dieren.

Ondoorzigtige yzel is, als gemeld hebbe, eene miſt, of nevels, die om laeg zynde, aldaer bevriezen.

Doorzigtige yzel is, wanneer de boven-lucht niet zoo koud is om de droppelen tot hagel of ſneeu te doen bevriezen, maer als regen nedervalt, die door de koude der lichaemen, daer ze zig aenhegt, tot ys geſtolt word. Deze is zelden van langen duur, om dat de lucht ontlatende de zelve tot water doet verſmelten, overzulks brengt die zelden of noit ſchade aen; dog byaldien geen dooi volgde, en de gewaſſen aldus lang, als in een beſloten glas, niet zouden konnen uitdampen, of van verſe lucht aengedaen worden, alsdan zoude deze zeer ſchadelyk zyn.

Donder met eene zwarte wolkige lucht veroorzaekt ſtort-regens, die zelden met zwaere hagel vermengt zyn: maer als de wolken, by zwaere donder, ligt ſchynen, dan heeft men veeltyds zwaere hagel te verwagten.

Daeuw komt voort uit gereze dampen in de lucht, die, door de warmte der Zonne nog meer uitgeſpreid, daer na in te zamen hegtinge nederzakken; als dit verdikkende des avonds, door eene kleine koele wind, geſchied, dan is de zelve niet eenpaerig over alle landen: maer als ze van langzaemer tyd, na het miſſen der Zonne, in de nagt tegen de morgen verdikt, nederzakt, dan is de daeuw eenpaerig, en bevogtigt alle de daer omtrent zynde landen. Dat ogtentſtonden het koudſte zyn, wanneer het ſterk daeuwt; als ook dat de daeuw eene koude bevogtiging en een zeer kragtige groei aen de gewaſſen veroorzaekt, is eene bekende waerheid; en nergens blykelyker als in die landen, daer de daeuw het eenige middel is, waer door de gewaſſen des zomers bevogtigt worden, dewyl de zelve, ſchoon het daer zelden regent, nogtans behoorlyk groeyen en vrugten voortbrengen: hier door word ook beveſtigt, dat de gewaſſen niet alleen door haere wortels, maer ook ten deele boven de grond door de pooren van haere bladen gevoed worden, naerdien de daeuw noit zoo veel by ons benat, dat de vogt daer van tot de wortels in den grond doorzakt.

Wyders bewyſt dit, dat koude vogt dienſtig en groeizaem is, het geen zigbaerſt uit de Herfſt- en Lente-regen blykt, wanneer deze vloeibaere ſtoffen, in de pypjens der gewaſſen ryzende, en door de nagt-koude verdikkende, alsdan eene kragtige aenzet of vergrooting der gewaſſen veroorzaeken: daerentegen wanneer des zomers de warmte kragtig en langduurig is, en de nagten niet zoo koud zyn, waer door de dampen zoo wel niet zamen hegten of verdikken, en zulken bequaemen verandering van vogten niet konnen te weeg brengen; dan blyven de zelve in verdunninge zonder veel aenzet of groei uitdampen: hier by komt nog dat, vermids de aerde weinig vogt geniet, de pypjens van het gewas, door de minder toevoer en dagelykſe warmte meerder inkrimpen, het geen dorder en magerder gewaſſen veroorzaekt.

Of de Wind op zig zelfs beſtaet, dan of het eene perſſing der lucht is, en meerder of minder geweld doet, na dat ſterk geperſt in nauwer beſlotenheid komt door te dringen, laet ik aen de Onderzoekers der Natuurkunde over: dog het is zeker dat niets de Lucht gezonder en zuiverder maekt te zyn, als eenen ſterken kou-

den Noordelyken wind, om dat die de vuile dampen en uitwazemingen der aerde, mitsgaders van alle dieren, en haere uitwerpzels verdryft, en buiten rotting houd: de welke anders, rondom ons blyvende hangen, wederom ingeademt worden, en alsdan aen alle lichaemen, zoo dieren als gewassen ten uitersten schadelyk zyn: wel is waer dat deze sterke winden de Zonne-straelen zeer verstrooyen, waer door niet alleen de warmte benomen word; maer ook worden, door der zelver sterke lucht-perssinge, somtyds de jeugdige gewassen versleust, en word het laeg veld-gewas, door de aendrift van losser deelen des aerdryks, bedurven: nog zal de sterke beweeging der winden, boven aen het boom- of ander hoog gewas, der zelver onderaerdse wortels van aerde ontdoen, wanneer de buitenlucht de geduurige voortstuwing of na zig trekking der vogten belemmert; het geen alsdan de groei veragtert, ook wel in het geheel kan beneemen: maer men zal dit alles voorkomen; wanneer men onze lichaemen daer voor bewaert, en de gewassen door hoog geboomte daer tegen bedekt: zullende alsdan, zonder gemelde hindernissen, het benodigde voordeel van deze sterke winden genoten worden.

De winden zyn koud, warm, vogtig of droog, niet alleen na dat uit kouder of warmer hoek voortkomen, maer ook na dat ze sterk of flaeuwelyk waeyen, en, eer tot ons komen, veel water, vogtiger of drooger landen passeeren: dus is de

Noorde-wind, die ons uit de koudste luchtstreek toekomt, des winters niet zoo koud, als de Noord-oosten, en nog minder als de Oosten-wind; mitsdien hebben wy, met eenen Noorden-wind, des winters zeer zelden sterke vorst, maer veel mist, yzel of sneeu: deze ons van over zee toewaeyende, brengt de met zig voerende zee-dampen en uitwazemingen tot ons over: om welke reden, ook des zomers, zeer koude guure dagen veroorzaekt: schoon nu de Noorde-wind door ons zeer dikwils verwenst word, egter is die voor alles het dienstigste: maer men zal zelden zien dat de Noorde-wind, zonder een streek van het Noord-westen of Oosten te hebben, eenigen tyd blyft doorwaeyen.

De Noord-ooste-wind passeert, eer tot ons komt, niet zoo veel water als de Noorde-wind; maer drooger landstreek, brengende gevolgelyk vaster deelen met zig, die des zomers groote hette, en des winters drooge scherpe koude maeken.

De Oosten-wind passeert nog drooger landstreeken, eer tot ons komt, en gevolgelyk brengt die nog vaster, minder glibberige

deelen tot ons over; waer door des winters nog grooter droogcr koude, en des zomers grooter hette veroorzaekt word. Daerentegen is de Ooste-wind, omtrent de Engelse kusten over ons gelegen, gewoonlyk koud en guur, gelyk by ons de Noorde- of Noord-weste-winden; naerdien deze Ooste-wind by hen de zee passeert, en des zelfs dampen met zig slepende, tot hen overbrengt. Daer van komt by hen het spreekwoord *The wind of East is never good for Man or Beast:* dat is *De Ooste-wind is nimmer goed voor mens of beest.*

De Zuid-ooste-wind maekt by ons, des winters gewoonlyk de allergrootste koude, doordien nog drooger landstreek passeert, en van daer die deelen tot ons overbrengt; zulks ook des zomers de grootste hette veroorzaekt; maer vermids het dan altoos flaeuwelyk waeit, zoo blyven de uitwazemingen aldaer om laeg hangen, dat veeltyds eene dyzige broeyende lucht maekt; en naerdien deze kleine vuurige deeltjens zig alsdan met de weeke deelen der lucht vermengen, zoo komen daer uit gewoonlyk Donder, Hagel, en zwaere Stort-regens voort: waer na deze Zuid-ooste-wind, somtyds in het Zuid-westen, dog gemeenlyk in het Noord-westen omschietende, het weer doet bedaeren, de lucht aldus van de vuile uitwazemingen zuiverende, waer mede ze in dien tyd, dat de wind Zuid-oost was, bezet is gebleven: verquikkende ook mensen, beesten en gewassen, die met veele van deze quade luchts-deelen bezet waren: ondertussen is het een geluk dat de Zuid-ooste-wind zelden langer als drie dagen waeit, zonder aldus ten besten tot een Noord-weste-wind te veranderen; want zoo lang dit niet gebeurt, blyft het Donder-weer gewoonlyk aenhouden.

De Zuide-wind word tot ons uit de warmste hoek gebragt, en waeit zeer zelden sterk, zoo dat alle de Aerdryks-dampen en andere uitwazemingen rondom ons om laeg blyven hangen, de welke alsdan met de vuurige deeltjens dezer Zuide-wind vermengt wordende, des zomers eene broeyende warmte veroorzaeken; die, wanneer van korten duur is, zeer zigtbaer het Gras in groei doet vorderen, dog by langer duur zeer ongezond word bevonden; voornamentlyk als het teffens stof of zagtelyk regent, gelyk het gewoonlyk doet; want dan heeft men veeltyds in zodanige Najaeren quaedaerdige ziekten. Des winters maekt deze wind minder koude; maer vermids de waterdampen en uitwazemingen dan zoo niet konnen verdunt worden,

blyven ze alsdan ook rondom ons hangen, aldaer eene miſtige lucht maekende.

Zuid-weſte-wind ſtormt by ons gemeenlyk het ſterkſte in het Voor- en Na-jaer, daer door de boomen het meeſt uit den grond waeyen; maer is niet zoo koud, als de

Weſte-wind, die ons meer van over zee toekomt: deze is ſomtyds ook fel ſtormende, en maekt de lucht nog zuiverder en gezonder als de Zuid-weſte-wind: bedaerende gewoonlyk deze beide ſtorm-winden, gelyk van de Zomerſe donder-buyen in het Zuid-ooſten gezegt is, in het Noord-weſten.

De Noord-weſte-wind ſtormt ſomtyds zeer fel, dog zelden zoo ſterk als de Weſte, en nog minder als de Zuid-weſte-wind: maer des zelfs ſterke winden of ſtormen zyn veeltyds buijig, en in het Voor- en Na-jaer met hagel of ſneeu verzeld, dies het eene koude guure lucht en onſtuimige zee veroorzaekt; welker ziltige dampen, door deze Noord-weſte-wind, tot ons worden overgebragt, en aen onze gewaſſen zeer nadeelig zyn: overzulks de boomen, welkers hooge toppen daer van kragtig worden aengedaen, noit hoog rond kroonende werden; maer ſchuins afgeſchooren, als wykende voor deze ſtormende winden: nogtans zuiveren de zelve de lucht nog meer van quaede dampen en uitwazemingen, als die uit den Weſten of Zuid-weſten, doende gevolgelyk veel goed aen alle gewaſſen, die tegen des zelfs aendrang en overbrengende ziltige dampen beſchut zyn.

De zeer groote verandering en het goede, dat de Winden aen de gewaſſen en lichaemen der dieren toebrengen, zyn nergens kennelyker, volgens berigt van ervaere Reizigers, na te ſpeuren als in de Landen, die onder of omtrent de Linie gelegen zyn, en die altoos egael, dagelyks twaelf uuren, van Zon beſchenen worden; want daer maeken de Winden het goede en quade Mouſſon, of de Zomer en de Winter: alhoewel men zeer verkeerdelyk door het goede Mouſſon benoemt den tyd van de groote hette, droogte en weinig wind; en quaede Mouſſon noemt, wanneer de winden en ſtort-regens de lucht verkoelen, de grond bevogtigen en de gewaſſen doen groeyen: wel is waer dat de winden dan veeltyds zeer fel waeyen, en de ſtort-regens overmatig zyn, waer door veele gewaſſen ten uiterſten beſchadigt worden; maer des niet tegenſtaende heeft men dan kragtiger gewaſſen en beter vrugten als in het zoo genaemde goede Mouſſon: wanneer in veele Landen de boom-gewaſſen, welkers lof van natuure niet altoos

groen blyven, gants dor, bladeloos, en zonder groei zyn, als by ons des winters: ondertussen zyn aldaer de beste Saizoenen van groei en vrugten de Twyfel-maenden, by onze Herfst en Lente te vergelyken; zynde de tyd, wanneer de storm-winden staen te beginnen en te eindigen, alsdan zyn de winden en regens in meer gematigtheid. Men heeft in die Landen op zommige plaetzen, van weinig afstands, ter zelver tyd Winter en Zomer, of het by hen genaemde quaede en goede Mousson, na dat de wind uit den eenen of den anderen hoek voortkomt, en door de bergen in des zelfs drift gestuit word: want deze winden de ryzende dampen tot het gebergte aendryvende verdikken aldaer, en vallen vervolgens als stort-regens neder; dewyl het, ter zelver tyd op zommige plaetzen, aen de andere zyde van het gebergte, zonder wind, droogе hette maekt.

V. HOOFDDEEL.

Van de Aerde: hoe de zelve best is in vermenginge na de eigenschappen der Gewassen, als ook na den tyd en wyze van teelinge.

Men geeft gemeenlyk den naem van Aerde aen de gronden, die steekbaer zyn, om de zelve aldus van de steenige of bergagtige te onderscheiden; maer ik noeme alhier aerde, wanneer een grond dikwils klein gebrooken, of met andere soorten zodanig doormengt is, als of het eene soort was, schoon des zelfs deelen zig ligtelyk van een scheiden.

De natuurlyke gronden zyn in diepte van onderscheidelyke hoedanigheden, ook veeltyds van verscheide koleuren; dog dit laetste doet niets tot des zelfs vrugtbaerheid, uitgezondert de geheele roode aerde, die zelden of noit vrugtbaer is; daerentegen is de zwarte aerde doorgaens het vrugtbaerste; de zelve zal ons dikwils, op het gezigt, meer of minder zwart, donker bruin, ligt of witter voorkomen, na dat met meer of minder vogt doordrongen of bezet is, even als de dikke in een gedrongen wolken zig zwart vertoonen; en gelyk het geen, dat sterk door vuur uitgedroogt is, wit ziet.

Na de gesteltheid der gronden worden de zelve niet alleen het beste met klei, zand, bagger of andere soorten van mest doormengt, en dus tot aerde gemaekt, maer ook na de eigenschappen

pen der gewassen, als men daer uit tragt voort te brengen, mitsgaders na dat de zelve in open vrye grond, of in potten of bakken geteelt worden: als mede na dat men zulks wil plegen in de Lente, Zomer, Herfst of Winter: of ook door broeijinge van Paerden-mest, vuur-stookinge, of andere hefmiddelen, of alleen door het middel van glazen verrigten. Na alle welke bekende omstandigheden, of die aen ons, door den tyd, nog meer kenbaer mogten werden, moet de aerde in vermenginge gants verschillende wezen; want daer na moet de zelve vast geslotener, of lugtiger open van deelen, en met meer of minder salpeter, zwavel, olieagtige of zuure deelen omwonden zyn.

De beste, verkiezelykste aerde voor alle gewassen is in het algemeen zodanige, die noit met eenig gewas is beteelt geweest: daerentegen is de alleronbequaemste aerde, die door gestadige beteelinge, zonder ververſinge van nodige salpeter, zwavel, olieagtige of zuure deelen, veroudert en muf is geworden. Ook is in het byzonder zulke aerde onbequaemst, die veele jaeren op de zelve wyze, en met de zelve soort van vrugt is beteelt: want alsdan bevind men dat de vrugten van jaer tot jaer slegter en smaekelozer werden; en de gewassen zodanig in kragt van groei afneemen, dat deze aerde op het laetste weigert diergelyken gewas voort te brengen; wanneer nogtans een gewas van geheel verschillende eigenschappen daer in zal groeyen. Ik meene dit uit twee oorzaeken te konnen voortkomen: eerstelyk om dat de aerde ten deele of geheel kan ontdaen zyn van de nodige deelen tot groei en vrugtvoortbrenging. Ten anderen om dat de zelve, schoon van behoorlyke nodige deelen voorzien zynde, niet na behooren tot het gewas konnen gestuwt, of door des zelfs wortels opgetrokken worden; vermids de pypjens der aerde, dieper of hooger, door het geduurig doorpasseren der omwonden vogten, op een en de zelve wyze aengedaen, onbequaem zyn geworden; het geen men, door het dikwils beteelen van het een of ander gewas, meer of minder te verwagten heeft: overzulks oordeele dat de gewassen, die dus jaeren na den anderen op den zelven grond wel groeyen, ronder, min quetzender deelen tot haere voeding nodig hebben; en de andere hoekiger, scherper, meer quetzender deelen, die de pypjens kragtiger verwyden. Om dan wel te slagen in de voortteelinge der gewassen, als men de zelve in het geheel geen verse noit beteelde aerde kan doen hebben, moet men ten minsten daer voor bezorgt zyn, dat men de grond of de aerde jaerlyks met eene gants ver-

verscheide soort van gewas beteelt, en hoe langer de tussen-tyd der beteelinge van de eigen zelven vrugt is, hoe beter.

Tot het planten van Pot- of Bak-gewassen, mitsgaders in het herplanten van verstorven boomen, welkers kuilen diep moeten uitgegraven zyn, zal men verse onbeteelde aerde gebruiken: zoo ook moet men, keurlyke bak-bloemen, Meloenen en vroege Moes-teeling noit van beteelde aerde voorzien. Deze onbeteelde aerde kan men, zonder veel geld-spillinge, na de eigenschappen der gewassen, en wyze van teelinge zeer haestig bereiden, wanneer men oude vergaene Koe-, Paerden- of Schapen-mest, oude vergaene rund, boom-bladen, bevroren en onbevroren bagger; en van het zagtste graeuwagtige hooge duin-zand, het geen niet het minste yzer-malig moet zyn, in voorraed heeft; egter moet men van deze vermengde specien niet meer in voorraed houden, als men jaerlyks nodig heeft; vermids de lucht der zelver deugd vermindert; het geen nog meer gebeurt, wanneer deze staelen met onkruid begroeyen.

Bloem-queekers of keurlyke Tuin-oeffenaers, die weinig grond tot hunne liefhebbery en moes-tuin benodigen, behooren de zelve te doen bestaen uit drie steeken dikte aerde om dus aen de jaerlykse geplante of gezaeide kruid-gewassen een aerde te konnen geven, waer in, in de twee voorige jaeren, niet geteelt is: nogtans moet deze aerde, voor dat de zelve bezaeit word, van de Zon bescheenen zyn.

Men moet, zoo veel doenlyk, aen alle gewassen een ruime vrye aerde geven, waer in haere wortels wyd en zyd zonder belemmeringe konnen uitgespreid groeyen; wanneer ze de onzekerheid van haere natuurlyke nodige bevogtiginge niet onderworpen zyn als alle zodanigen veeltyds behoeven, die in tobben of potten, zelfs van den oplettendsten Tuinman, behandelt worden: hier komt by dat het regen-water van boven, en het water door optrek van onder, op de allernatuurlykste wyze, de gewassen voeden; als ook dat der zelver wortels, in open vrye grond, door de winden minder bewogen, of van aerde ontdaen worden, als zulken die in tobben geplant zyn: dierhalven zal men alle gewassen, die, in ruime aerde geplant, tegen winter-koude konnen bewaert worden, noit in potten of tobben planten: aldus worden best in den grond geplant de Winter-Cyclamens, Ranunculen, Anemonen, Jonquilles, Tros-narcissen, Hyacinthen, Tuberoozen enz. insgelyks veele soorten van boomen, die niet bestant zyn tegen onze

win-

winter-koude, maer daer voor in een winter-huis, opgenomen zynde, bewaert worden: het geen voornamentlyk goed bevonden hebbe aen zodanigen, die digt in een wortelen, en gevolgelyk met een klomp-aerde, die aen den zelven vaſt houd, konnen opgenomen, en daer mede wederom in open lucht, in het Voorjaer, geplant worden: ten dien einde moet deze aerde niet zandig, nog los van deelen, maer klei of baggeragtig wezen.

Voorts heeft my de ondervinding geleert, dat alle gewaſſen, die in den beginne dunne, ſlymige vezel-worteltjens maeken, en voor-al die weinige ſappen hebben, in zeer zandige mulle aerde moeten gezaeit of geplant worden; want daer in vinden der zelver tedere kiem-worteltjens minder tegenſtand; vermids zodanige aerde zeer hoekig, open van deelen, en niet zoo overvloedig met zoute, zuure of andere ſcherpe, nog te olieagtige deelen bezet is; als waer van de andere ſterker gemeſte aerde voorzien is; boven dit alles looſt deze mulle aerde de al te overvloedige vogt beter: ondertuſſen mag men de aerde, na maete dat de gewaſſen kragtig groeyen, en teffens van de ſterkte haerer wortelen bewys geven, van vaſter deelen doen zyn; of de eerſte zeer zandige aerde meer en meer met oude meſt, bagger of klei voorzien. In zodanige zandige aerde zal men, zonder onderſcheid, alle gewasſen zaeyen, die ten tweede- of meer-maelen moeten verplant worden, als Meloenen, Komkommers, Ananaſſen enz: alle ſtekken van Pot-boom-gewaſſen: jong te planten boomen: en al het geene men des winters of in de vroege Lente onder glazen teelt: nog Kropſalade, Latouw, Sterkers, en geele Wortelen; zullende deze in ſterker doormeſte aerde niet zoo wel groeyen; ook roeſt de Kropſalade daer in af, en willen de wortelen niet in den grond, maer maeken knuiſten. In ſterker doormeſte, nogtans zandige aerde, groeyen de Hyacinthen en Aſpergien na wens.

De verplante vrugt-dragende Ananaſſen, en alle volwaſſen planten, die door aenzettinge van warmte in Stook-kaſſen bewaert en aen de groei gebragt worden, moeten in zandige aerde, die uit loſſe deelen beſtaet, geplant worden; op dat de beweeging en uitſpreiding der vogten, door de warmte veroorzaekt, des te overvloediger konnen uitdampen; het geen in kleiagtige aerde zoo wel niet, na vereis, kan geſchieden; nademael zelfs de zeer mulle zavelagtige kleijige aerde, te fyn zamen vlyende van deelen zynde, wederom te vaſt in een pakt; en aldus van boven den indrang der Zonne-ſtraelen belet; daerenboven zyn

de dunne, ſlymige, vezelagtige worteltjens niet magtig om diergelyke vaſte aerde te doorbooren, en nog minder om de al te overvloedige vogten te wederſtaen.

VI. HOOFDDEEL.

Van het Water: welk het bequaemſte is tot bevogtiging der gewaſſen: en dat men daer toe noit läëuw, maer koud water moet gebruiken.

Water beſtaet uit langagtige, buigzaeme, glibber gladde, vloeibaere deelen; de welke met andere ſlagtige deelen, die meerder uitbreiding hebben, vermengt zyn, en op geenerlei wyze van de water-deelen konnen geſcheiden worden; zoo dat in de natuur geen zuiver water, het geen enkelyk uit langagtige, buigzaeme, glibber-gladde, vloeibaere deelen beſtaet, te verkrygen is.

Alhoewel het Regen-water met veele ſcheibaere aerdſe deelen vermengt is, nógtans zal ik dit, als het dienſtigſte om tot voortteelinge der gewaſſen te gebruiken, zuiver noemen: daer aen zal het zoete water uit vlietende rivieren volgen: en in de derde rang het geen uit wyde graften, daer van het water door op- en af-loopen in geſtadige beweeginge is, en welkers gronden gezuivert worden, komen.

Water uit ſtink-ſlooten of ſtil-ſtaende poelen is veeltyds nadeelig, voornamentlyk als de gewaſſen daer mede, aenſtonts na dat geſchept is, begoten worden; want, behalven dat van zig zelfs (en dan nog meer) met te veel verdikte olie- en ſalpeter-deelen bezet is, zoo is het veeltyds te warm.

Brak-, en nog ſchadelyker is Zout-water, dies mag men geen van beiden gebruiken: maer de aerde, by de verrigtinge der zaeijinge, daer mede begoten wordende, zal het zelve alsdan niet ſchadelyk zyn. Ook is het zelve aen de wortels der boomen geenzins nadeelig.

Put-water is veeltyds ſchadende, om dat het ſomtyds met veele tegenſtrydige en zoute deelen bezet is, ſchoon de zelve op de Tong niet geproeft worden.

Het is zeker en buiten alle tegenſpraak, dat het water, na dat de daer omtrent zynde lucht en de andere ſlagtige deelen zig onder het zelve vermengen, tot alle andere lichaemen verandert; dus

zien

zien wy het zuiver regen-water in hout, bladen, bloemen en vrugten veranderen. Om dan van dit zuivere regen- of, by des zelfs gebrek, van het daer aen volgende zuiverste water goed gebruik te maeken tot het bevogtigen der gewassen; zoo moet men der zelver natuurlyke groei gade slaen: zynde zeer aenmerkelyk dat zommige gewassen uit diepe gronden, van onder water, voortkomen; dat andere boven op het water groeyen; andere in zeer laege losse bolle gronden; andere in drooger vaster aerde; en dat zommige op hooge steen-klippige gebergten, daer weinig en somtyds geen zigtbaere aerde is, haer wasdom verkrygen.

Hoe zeer men de natuur omtrent het bevogtigen tragt na te bootzen, zoo is 'er nogtans niet beter tot de groeizaemheid als de regen, en dat de gewassen, door optrekkinge uit den grond, van natuure bevogtigt worden; want behalven dat de gewassen daer door in gematigde langwyligheid gevoed worden, zoo is dit water, na vereis, met zodanige andere flagtige deelen, als nodig zyn, vermengt; ook is de lucht in regen-tyden, even zoo als het water, verkoelt, voornamentlyk in zomerse Nagt-regens, die alsdan, om de meerder koude, veel groeizaemer zyn, als dag-regens. Wyders is het buiten kyf dat koude regen en koud water het groeizaenste zyn, inzonderheid als op de zomer-regen eene koude lucht volgt, schoon onze hedendaegse Schryvers het tegendeel staende houden, als willende de Pot- of Tobbe-gewassen, des winters met even laeuw gemaekt water, en des zomers met water, des daegs in de Zon verwarmt, begoten hebben: het geen niet alleen met myne ondervinding, maer ook met de Ouden (*a*) volkomen strydig is: derhalven verwondert het my, dat daer omtrent geen agt genomen is; en wel te meer, om dat zodanige begote gewassen klaerblykelyk met veel minder kragt van groei zullen bevonden worden: zynde voor-al laeuw, of van Zon gewarmt water schadelyk omtrent de overspoeijing: dat is, wanneer het lof der gewassen, en de bladen der boomen daer mede begoten worden: dies moet men daer toe niet alleen koud water, maer ook zuiver regen-water gebruiken, zelfs zal men, om van des te beter uitwerkinge te zyn, eene betrokke koude lucht waerneemen. Om zig dan, des zomers, ten allen tyden, van zodanigen kouden water te konnen bedienen, zal men onder-aerdse water-digte bakken nodig hebben, daer

(*a*) Plinius *lib.* 19. *Histor. Nat. c.* 11. Theophrastus *de Caufis Plantar. lib.* 2. *cap.* 8. & *lib.* 7. *Histor. Plant. c.* 5. vide & Bodeum *l. c.*

daer in men genoegzaem regen-water, ten minste zoo veel als tot de overſproeijing nodig is, vergadert; of by gebrek van regen-water, moet men ander zuiver water in loode bakken laten verkoelen, en daer in eenigen tyd des zelfs overvloedige olie-, ſalpeter- of zwavel-deelen laten ontzakken: welke bakken, in tegenſtellinge van het water van Zon te laten beſchynen, zodanig in het Noorden moeten geplaetſt worden, dat nimmer van Zon konnen beſcheenen worden. Vorders zal men noit op het warme van den dag, veel min in Zonneſchyn, gieten; want dat is voor-al nadeelig: en op dat de gronden en gewaſſen, even als door regen, die van langzaemer tyd het natuurlykſte bevogtigt, mogen begoten worden, zoo zal men daer toe eenen Gieter gebruiken, wiens uitloop met eenen breeden knop van vooren met kleine gaetjens doorſlagen is, daer uit het water, regens-wyze, voortkomt. Maer Pot- of Tobbe-gewaſſen, welkers lof of bladen niet benat worden, zal men, om meer tyd te winnen, met eenen Tuit-gieter, waer uit het water met eenen dikken ſtrael voortkomt, bevogtigen. Op dat de gewaſſen niet te veel of te weinig zouden begoten worden, moet men geſtadig omtrent de geſteltheid der lucht agt geven, mitsgaders of door de Zon veele dampen zyn opgetrokken, ook of de gewaſſen veel of weinig water tot haere groei benodigen: waer omtrent men alle avonden voor Zonne-ondergang onderzoek moet doen, en daer na de gewaſſen, veel of weinig benodigende, bevogtigen.

Zomer-regen, ten waere by donder of ſlag-regens, kan weinig vogt bybrengen aen gewaſſen, de welke in Potten of Tobben groeyen: die ſtaet maeken, dat deze genoegzaeme groei verſchaft, zal zig in het einde bedrogen vinden.

Het is een ſtaele wet aengaende het begieten van boomen, die door te verdraegen, of ſterke wind kragtig zyn bewogen, dat men die meer als andere moet begieten, ten einde de aerde rondom der zelver wortels, die door beweginge waren los geworden, te doen ſluiten. Ondertuſſen is te veel water nadeelig; maer nog meer, wanneer de gewaſſen te ſterk zyn uitgedroogt, want alsdan zullen de fyne worteltjens voor altoos buiten ſtaet geraeken om het water na zig te neemen, en tot vordere voeding te doen gewerden.

Wanneer de boven-aerde het water der begietinge niet aenſtonts inſlorpt, maer dat het als op vet, zonder zig te vereenigen, blyft leggen, dan is dit een bewys van te groote droogte, als zynde de zandige fyne deelen boven zeer digt in een gevoegt: welke bo-

boven-korſt doorgetrokken zynde, ontloſt zig het water zeer ſchielyk tuſſen de holligheden; overzulks is deze begieting van weinig of geen nut. Om dit voor te komen moet men de boven-aerde weinig teffens, en zeer dikwils na den anderen begieten, om de zelve van langzaemer tyd in eenen behoorlyken ſtaet, tot het ontfangen der bevogtiginge, te brengen.

De boomen bewyzen te weinig bevogtigt te zyn, wanneer der zelver bladen beginnen in te trekken; alsdan moeten de zelve ſterker bevogtigt worden, want dan zullen de bladen ongekronkelt, uitgeſtrekt groeyen.

VII. HOOFDDEEL.

Van de Warmte door Konſt-middelen; voornamentlyk die door vuur of hef word te weeg gebragt.

In het *Voorberigt* en 1. *Hoofddeel van dit Tweede Deel* hebbe de algemeene middelen door konſt, tot vermeerdering der warmte, aengewezen; onder welken ook zulke, die men by wederkaetzing van muuren of ſchuttingen verkrygt, mitsgaders die door het behouden der Zonne-ſtraelen in beſloten kaſſen, broei-, en andere beglaesde bakken bekomen word; welkers binnen-lucht met veel meer dampen vermengt is, als de gewoone buiten-lucht van gelyke warmte; voornamentlyk als de warmte door broei veroorzaekt word; het geen een voortperſſing van beſloten vogt is, die door de roeringe van kleinder vaſter lichaemen niet ſchielyk genoeg kan uitdampen, en aldus plaets maekt voor de kleinder uitgebreide vuur-deeltjens: daer by word gezegt, dat zodanige dampige lucht onvermydelyk door broei voortkomt, en des winters, niet na behooren konnende ontloſſen, meeſt aen alle gewaſſen doodlyk is; waerom men zig van het middel der vuur-ſtookinge moet bedienen, door het welke alleen eene ruime binnen-lucht kan verwarmt worden; ook kan, door het vuur te vermeerderen of verminderen, de natuur, in tuſſen-pozinge van dag-warmte en nagt-koelte, nagebootſt worden; het geen door broei niet kan geſchieden, om dat de warmte aldaer geſtadig zonder tuſſen-pozinge is.

Om de vuur-ſtooking met eenen gewenſten uitſlag te pleegen, moet men niet alleen bequaeme brand-ſtoffen, en de vereiſte kennis-

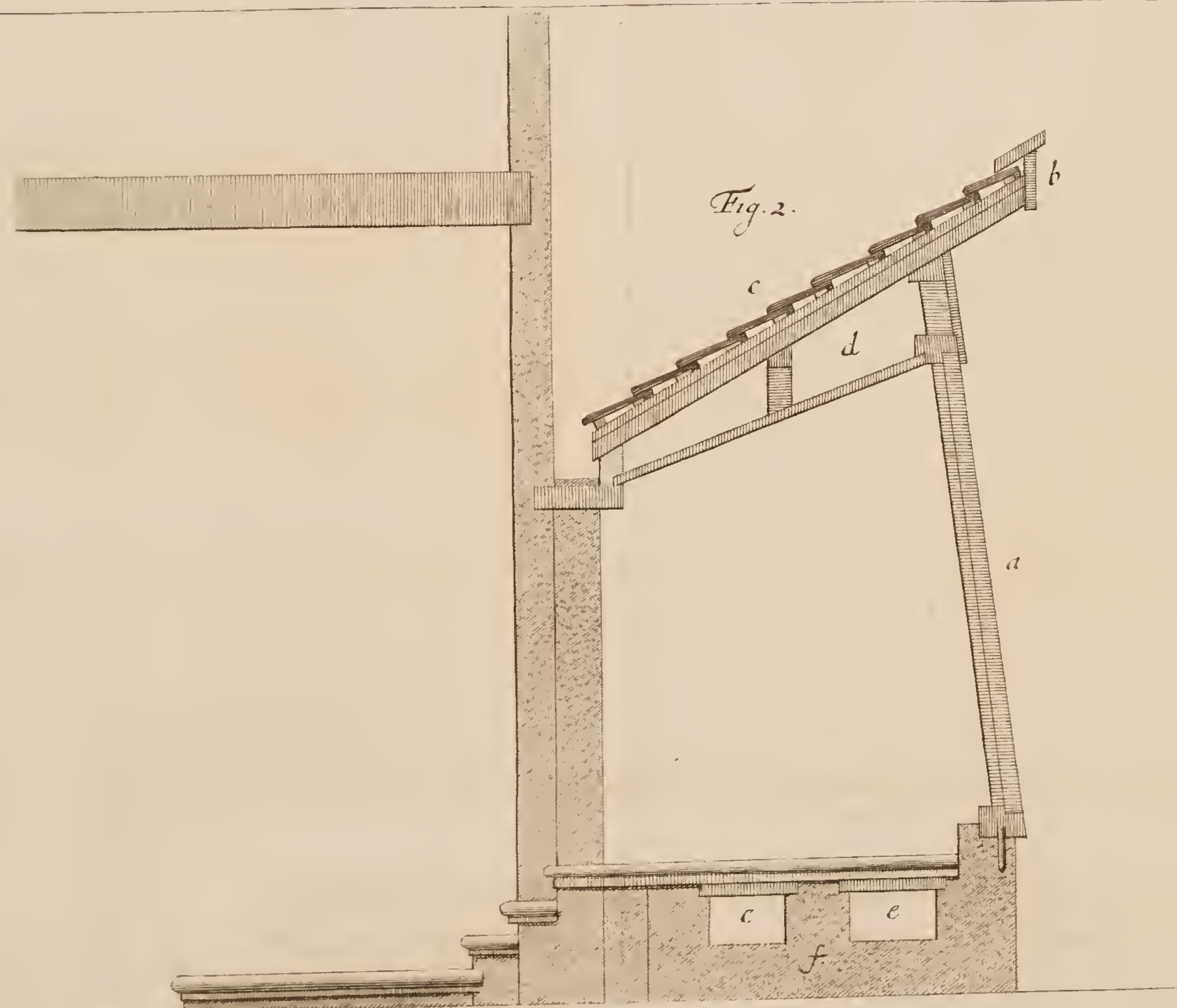
nisse hebben om van de zelve zodanigen gebruik te konnen maeken, dat in eenen gematigden brand geen warmte, zonder dienst te doen, verloren gaet; maer ook teffens een gestadige toezigt hebben omtrent den brand van eenen oven, waer in de turf, tot boven digt in een gepakt, vervaerlyke uitwerking kan doen, indien niet beteugelt word met het as-gat van vooren, na behooren, min of meer lucht te doen hebben, of in het geheel te sluiten, en met genoegzaem zand te voorzien: mitsgaders, door de boven-openinge van den oven met eene bequaeme, van yzer geslagen, plaet, en daer op genoegzaem zand van boven gestadig bedekt te houden.

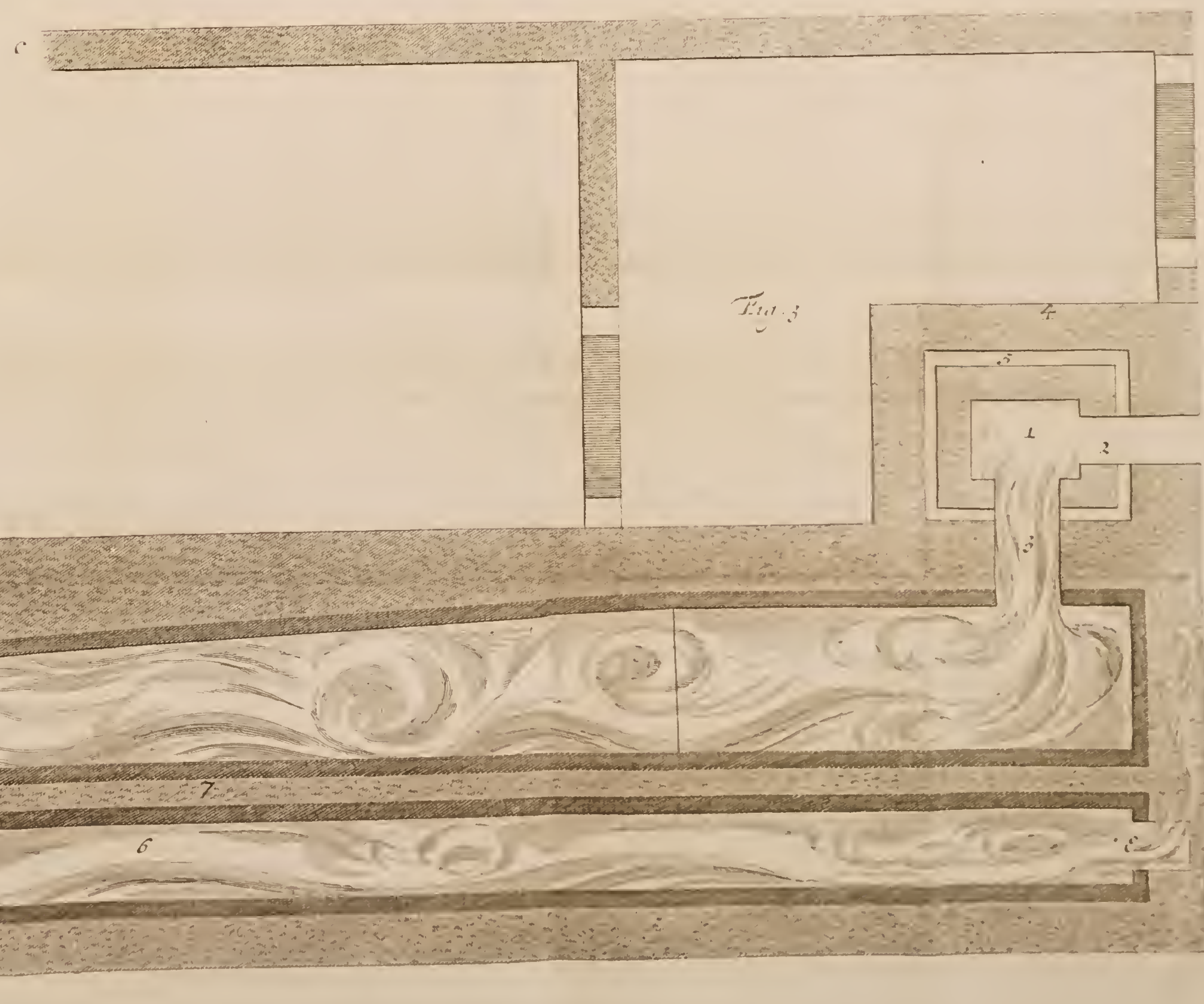
De bequaemste brand-stoffen, tot het verwarmen van Oranjehuizen, Winter- en Wyngaerd-stook-kassen, Bakken enz. zyn groote vierkante turven, by ons met den naem van Brood-bakkers turven bekent; de welke van genoegzaeme veen, en beste brandbaere slyk te zamen vermengt, eenen gestadigen heeten langduurigen brand maeken, en niet ligt komen te doven, al werd het as-gat somtyds vier en twintig uuren besloten gehouden.

Het stoken, door middel van eenen oven, volgens de nevensstaende afgeschetste figuure, is, volgens myne bevindinge, het natuurlykste, en egaelste om eene ruime binnen-lucht in de allersterkste vorst te verwarmen; en hoewel de gemelde aftekening genoegzaem is, om daer van een klaer begrip te maeken, zoo dient nog tot nader opheldering: dat de Oven in een afzonderlyk stookhuisje is, het geen aen het einde ten Oosten van de Kasse in het Noorden geplaetst is. Boven en ter zyden den Oven in den muur, die de scheiding van de kasse maekt, zyn langs het huisje twee openingen, de welke, ten tyde van de vullinge of stookinge des Oven, met vensters gesloten worden, om den rook en het stuiven af te weeren. Ter zyde van de zelve is eene deur, de welke, geopent wordende, ook de warmte, dien de Oven van boven van zig geeft, aen de daer nevens-staende Trek-kasse laet gewerden.

Het Stook-huisje heeft in het Oosten eene deur *a*, daer door men de frisse zuivere lucht kan doen inwaeyen; wordende alsdan mede de vensters die boven en nevens den Oven in de Stook-kas komen, geopent, op dat deze frisse lucht door de binnen-deur der Stookkas *b*, en die van de daer agter staende Trek-kas *c*, ten deele aengewezen, ten einde van het zelve, in het, in 't Westen leggende, Portael zoude konnen uitwaeyen. De opening van den Oven in de afgeschetste Grond-plaet *Fig.* 3. met 1 getekent, die in het

Fig. 1.

delin. & fecit.

vierkant van een ſteen dikte gemetzelt is, is binnens werks in het gat een voet, tien en een halve duim lang, en een voet, vier en een halve duim breed: des zelfs diepte is van boven tot de rooſter twee voeten en elf duimen. De rooſter is van vierkante loſſe dikke yzere ſtaeven, leggende in twee op zy gemetzelde zwaere yzers; waer onder 2 het as- en lucht-gat is, hoog tot de rooſterſtaeven agt duimen. Even boven de ſtaeven is boogs-wyze 3 den mond van den Oven, of vuurgang tot de rioolen, van daer toe gemaekte Oven-ſteenen, die aen ſterk vuur konnen wederſtaen, gemetzelt. Rondom den Oven is 4 een gemetzelde Oven-kas van een en een halve ſteen in het vierkant, met yzere banden omzet, en met eene tuſſen-openinge van een duim, de welke, alles wel door droog zynde, met zand gevult word. De Oven 5, als ook de vuur-gangen of rioolen 6 zyn een voet en negen duimen, en het onderſte van het As-gat een voet boven de buiten-grond, om des te minder te verkouden.

De grond van de vuur-gangen, op de lengte van negen en dertig of veertig voeten, moet ten minſten twee duimen ſchuins verhoogt worden, om des te beter den rook te doen doortrekken. De vuur-gangen zyn boven met yzere plaeten, digt tegen malkanderen, en de voegſels nog met een yzer plaet-ſtrookje overdekt; voorts in weinig zand met eſtrikken digt in een gevoegt, de welke teffens de boven-vloer van de Stook-kaſſe uitmaeken, zynde de eſtrikken, nog met een vinger-dikte zand, tegen doordrang van rook, overſtrooit. De tuſſen-wangen der vuur-gangen of rioolen 7, waer op de plaeten leggen, zyn van twee ſteenen gemetzelt: want anders berſten ze ligtelyk door de kragt van het vuur, voornamentlyk voor aen: ten einde van de tweede vuur-gang 8 gaet de ſchoorſteen ſchuins door de zeid-muur tot by den oven, alwaer ze vorder regt opgetrokken is.

Naerdien de voorſte plaet vervaerlyke kragt van vuur uitſtaet, behoorde die ruim twee duimen dikte te hebben; drie voeten en twee of drie duimen breed, en negen voeten lang te zyn. (*a*) De volgende twee plaeten behooren, ieder ten minſten een duim dikte en zes voeten lang te wezen. Na welke een en twintig voeten lengte, als de voorſchreven drie plaeten uitmaeken, en tot zoo verre de vuur-gangen of rook-rioolen overdekken, de meeſte kragt van het vuur, het geen de plaeten doet ligten, gebroken is;

(*a*) Men zoude in plaets van deze groote eerſte plaet een verwelfſel van kroes-ſteen tot aen de tweede plaet konnen maeken.

is; weshalven de volgende plaeten van niet zoo groote dikte en lengte behoeven te wezen; nogtans hoe langer hoe beter, om te minder voegen te hebben.

Gelyk de Rook-rioolen agter ondieper werden, door het hoogen des gronds; zoo ook vernaeuwen de zelve langzaemelyk. De rioolen en ſchoorſteen worden, door het ſtooken, met roet bezet, zoo dat, indien daer van niet gezuivert worden, de rook geen doortrek heeft: derhalven moet men alsdan bezorgt zyn eene algemeene zuivering te laten doen, door het openen der rioolen, en het laten trekken des Schoorſteen.

Tot behoorlyk gebruik van den beſchreven Oven is nodig, dat de eerſte ſtooking met veel geglommen vuur, en weinig beſtopping van turf gemaeckt word; op dat de binnen-vogtigheden van de rioolen, daer mede de zelve gewoonlyk bezet zyn, zouden opdroogen; welke vogtigheden, anders den doortrek der rioolen belettende, den rook van vooren, door het lucht-gat doen uitdampen. Zodanige uitdamping van vooren is men ook ſomtyds onderworpen, wanneer de Oven in ſtil, mottig, dampig weer geſtookt word, in welke tyd, of gevallen, men verdagt moet zyn, om meer geglommen vuur, van vooren by het lucht-gat, tot de ſtooking te gebruiken: ook heeft men alsdan ſchermen om de wind daer na toe te leiden, en op deze wys een doortrek te veroorzaeken. Geheel anders is het in felle vorſt, voornamentlyk by ſterke wind, en nog meer als de wind op het as-of lucht-gat aendringt, want dan maeckt de ſcherpe lucht, of de ſterke wind zodanigen ſnellen doortogt, dat de Oven in vervaerlyke brand geraekt; waer door de plaeten, inzonderheid die voor aen den Oven-mond, opgeligt worden, door welkers openingen alsdan de rook tot in de kaſſen komt door te dringen. In diergelyke gevallen kan men niet voorzigtig genoeg wezen omtrent eene geſtadige agtgeving op den brand, en dat men het as-of lucht-gat zeer weinig en geen meer opening maekt te hebben, als nodig is om het vuur in gematigde brand te onderhouden; ten dien einde is het nodig, het as- of lucht-gat voor de yzere plaet met genoegzaem zand, tot de kieren digt aen te treden: zynde de ſcherpe lucht met ſterke wind zoo naeuw zoekende, dat het vuur, niet tegenſtaende het as-gat dus geſtopt is, egter in brand blyft: nogtans moet men den Oven niet te ſlap doen branden, dat te weinig warmte zoude geven, en meeſt in rook, zonder dienſt te doen, verteeren.

Het

Het weerglas binnen de Stook-kasse toont den graed van warmte aen; hier na moet men zig rigten om den Oven, en andere stookingen van meer of minder vuur-brand te macken, en vermids het, als meermaelen gezegt is, zeer nodig is de kasse, zoo veel doenlyk zonder schaede aen de gewassen toe te brengen, van vooren des daegs ongedekt te houden, zoo gebeurt het somtyds dat men de vereiste warmte des daegs met ongedekte glazen niet kan verkrygen; daerom men alsdan des nagts, met digte bedekte glazen, de warmte tragt te bekomen, wanneer de dag, als tussenpozing van minder warmte, gelyk anders de nagt is, door de stookinge word agtervolgt.

Wyders kan het gebeuren, dat, om de warmte na behooren te verkrygen, de Oven te sterk in brand geraekt, waer door de voorste plaeten komen te ligten, ten zy ze nederwaerts gedrukt worden; daer toe alsdan nodig is de voorste en de volgende tweede plaet te tempelen met twee of drie stutten, de welke op een stuk loot, op den grond en boven tegen de bedekking of kas-zoldering, worden gezet; nogtans zodanig, dat de zelve, boven aen drie zyden met klampjens bezet zynde, even los staen, zoo dat tussen de zolderinge en het einde der stutten een vierde gedeelte van een duim wydte is; als wanneer men door het pal staen der zelven aenstonts de ryzinge zal konnen ontdekken; moetende het as-gat alsdan voor een wyle gesloten worden.

Aldus het gebruik van den Oven, de welke gemeenlyk des winters om den vierden dag is uitgebrand, en op nieuw gestookt word, hebbende aengewezen, volgt nu de gewoone wyze der stookinge van de warme of vervroegende vrugt-ryp-kassen. Van deze is de gewoone winter-stooking, by weinig vorst, tweemael in de vier en twintig uuren met een vuurtje, aen wederzyde van eene vyf-glas-raemde kasse, van vier turven in het vierkant, het welke van binnen met geglomme koolen, en van boven met twee turven bedekt word; waer na het vuur-gat van vooren met een wel sluitende gegoten plaetje gestopt word: wordende deze stooking aldus, in den vroegen morgen en laten avond vernieut. Wanneer het sterker komt te vriezen, of eene guure betrokken koude lucht maekt, dan stookt men somtyds op de middag: zoo ook word het vuur, volgens aenwyzing van het weer-glas, verminderd, en maer van vier turven met een dek-turf gemaekt: zelfs somtyds maer van drie turven, drie-hoeks-wyze, met een boven-dek-turf.

VIII. HOOFDDEEL.

Van de Warmte door Hef-middelen van Paerde-meſt en Rund. Op wat wyze Broei-bergen gemaekt worden: en hoe der zelver dampen en uitwazemingen te verdryven.

Onder de verſcheide Hef-middelen is de levende Kalk, Paerden-meſt, en de Rund, die tot bereiding van het Leer gedient heeft, het meeſt in gebruik: van deze veroorzaekt de Kalk, door des zelfs menigvuldige vuur-deelen, een zeer ſchielyke, dog teffens een onnatuurlyke groei tot vrugt-ryp-werding, waer door ook de gewaſſen en boomen komen te verſterven; daerom word, in de plaets van levendige Kalk tot vervroeging der vrugt-rypinge, veel natuurlyker de vuur-ſtooking, als in het voorgaende *Hoofddeel* gezegt is, in het werk geſtelt, en de levendige Kalk, op zig zelven genomen, afgekeurt.

Paerden-meſt is het gebruikelykſte en gewoone hef-middel om door Winter- en Lente-broei, onder leggende glazen, de aerde te verwarmen, en daer door Zaed-gewaſſen en vrugten voort te brengen: de zelve is met menigvuldige vuur-deelen bezet, de welke bequaem zyn om de vogt in warmte tot boven de aerde te doen doordringen; waer toe de Rund niet zoo bequaem is; zulks men die niet als tot Zomer-broei moet gebruiken, vermids in Winter- of Lente-broei, door het bedekken met aerde, gedompt word; ten waere men aen de zelve, door vuurſtookinge van onderen, meer kragt, tot doorſtraling der warmte, quam by te zetten.

In het *Voorberigt van dit Tweede Deel* is gezegt, dat de broei door Paerden-meſt, in de Maenden November, December en January, zelden of noit van goeden uitſlag is, om dat de menigvuldige dampen alsdan niet konnen ontloſt worden, maer de gewaſſen, binnen de beſlotenheid der glazen, doen afſmeelen: dierhalven zal men met Paerden-meſt geen begin maeken voor de maend van February, als wanneer men nog alles moet bybrengen, dat tot vermeerdering der Zonne-ſtraelen kan dienen; want de Zon verwarmt het natuurlykſte, bevordert de broei, en doet de gewaſſen verquikken; zonder welke min of meerder Zonne-ſtraelen alle broei eenen quaeden uitſlag heeft.

De

De winter broei-bergen moeten weinig in den grond, en genoegzaem boven op de aerde gemaekt worden, van breedte dat de bakken boven op de meſt konnen geſtelt, en van alle kanten met meſt aengevoert worden. De glazen moeten op de zelve ſchuins, ſtyl tegen de Zon, leggen, om des zelfs ſtraelen, ten naeſten by regthoekig te ontfangen.

De Paerden-meſt, ter dikte van twee en een halve of drie voeten, broeit het ſterkſt, wanneer vers gemaekt, en zodanig is, als in het 10. *Hoofddeel van het Eerſte Boek in het* 1. *Deel bladz.* 55. aengetoont is.

Van zodanige, aldaer gemelde, bequaeme wel door gier benatte, en met keutels doormengde meſt voorzien zynde, dan zal men de zelve, by het aenleggen der bergen, lugtig uit malkanderen ſtrooyen, en egael doormengen; daer na behoorlyk aentreden, en, byaldien niet genoeg mogt bevogtigt zyn, nog met water benatten; vermids zonder genoegzaeme bevogtiginge de vuurige deelen zeer haeſtig paſſeeren, en alsdan de meſt komt te ſchimmelen; ondertuſſen moet men, omtrent het bevogtigen met water, bedagt zyn, dat het zelve, zonder vuur-deelen zynde, als te overvloedig gebruikt word, (voornamentlyk des winters, wanneer de Zonne-ſtraelen niet zoo veele vuur-deelen byzetten) de vuur-deelen in de meſt doet verdooven; daerom men alsdan minder water, maer nader tot de zomer komende meerder water mag gebruiken.

Men legt ook bergen van afgevallen Boom-bladen, een weinig dikker als die der Paerden-meſt aen, waer op de gewaſſen des winters beter geteelt worden, om dat deze bergen minder vuurige ſalpeterige uitwazemingen maeken; maer meerder eenpaerige en langduurige warmte geven. Wyders mag men de aengelegde meſt-bergen niet aenſtonts met zoo veel aerde overdekken, als daer op tot groei der te zaeyen of te planten gewaſſen nodig is, want zulks zoude de broei, voor-al des winters, beletten: het beſte was de meſt aenſtonts met de glazen te beleggen; maer vermits het zuure en ſalpeterige der meſt het glas-loot zeer haeſtig verteert, is dit ongerade, en beter de zelve aenſtonts met een vinger breed aerde, en vervolgens met glazen te bedekken, op dat de uitwazemingen daer in mogen vergaderen: wanneer de meſt verwarmt is, dan vermeerdert men van langzaemer tyd de aerde tot de behoorlyke hoogte, of genoegzaemheid, om daer in te zaeyen of te planten.

Men moet al zoo weinig op te heete als verflaeuwde Meſt-ber-

gen teelen: de eerste doen de zaeden en planten branden; en de andere macken geen roeringe genoeg in de vogten; derhalven moet men omtrent beiden zeer oplettende wezen: des winters zal men meerder, en na dat men tot de zomer nadert, minder menigte van meſt, tot het aenleggen der bergen, gebruiken; alsdan mag men ook de meſt dieper in den grond leggen, naerdien de Zonne-ſtraelen de broeijinge kragtig bevorderen, en wel zodanig, dat de helfte der meſt in de maend April meer warmte geeft, als het dubbelde in February. Wanneer de broeyende warmte, door de kragt der meſt, kan doorſtraelen, is het beſt, de meſt met twaelf of meer duimen dikte aerde te overdekken, op dat het gewas niet alleen geſtadiger geduurige warmte mag genieten, maer ook te dieper wortelen, zonder door de hette der meſt beſchadigt te worden; daerenboven zal zoo veel aerde beter de bevogtiging behouden, waer door het zelve minder gevaer zal loopen van te verdroogen: en om de doorſtraling der broeijinge te bevorderen, moet men, op dompende bergen, gaten tot in de meſt ſteken, dat de zelve in het leven brengt: maer in zeer ſtrenge vorſt, met veel betrokken lucht, wanneer de Zonneſtraelen de broeijinge niet konnen bevorderen, is men gewoon de meſt met minder aerde te overdekken; want geen kragt genoeg tot de doorſtraling hebbende, zoude de zelve door zoo veel dikte van aerde, gedompt, en geheel buiten broeijinge gebragt worden. Hierom worden alle vroege bergen, op de welke men in February Stik-ſalade, Sterkers of vroege Komkommers zaeit, met zes, zeven of agt duimen dikte aerde overdekt; maer verder in den tyd komende, dat men daer op wortelen zaeit of Krop-ſalade overplant, moeten die voor het minſt met twaelf duimen dikte aerde overdekt worden: zoo ook, als men, omtrent half Maert, daer op Meloen-zaed ſteekt.

De broei-bergen tot Tuberooze-bollen, of te overplanten Meloenen, moeten op de meſt vyftien of zeſtien duimen dikte aerde hebben; en indien men mogt bedugt zyn, dat de meſt, in den beginne, niet genoeg warmte zal verſchaffen, dan plant men de Meloenen op verhevener aerde-bergjens in de bakken; wordende de minder, tuſſen de planten, zynde aerde, eenige dagen daer na, aengevult, wanneer de meſt in volkomen doorſtraelinge van warmte is.

De greppen, daer in de meſt moet geſtrooit worden, moeten boven drie voeten wyd, en wederzyds glooyende zyn: die van de

de eerste overplant Meloen-bergen, daer in de dikste en meeste mest is, zyn weinig in den grond, en gevolgelyk zeer hoog met haer boven-aerde boven de grond; behoorende de planten ten minste dertien voeten tussen-wydte van den anderen te hebben: maer meerder tot de zomer naderende, worden de greppen dieper in den grond gemaekt, en dewyl dan niet zoo verheven uit den grond zyn, hebben de gewassen minder tussen-wydte tot behoorlyke aen- en op-hooging nodig, nogtans behoorden ze noit digter by den anderen als elf voeten geplant te worden, om by het uitgroeyen der ranken cenen bequaemen tussen-gang te behouden.

Om de bergen in sterke vorst minder te laten verkouden, zal men de zelve niet alleen van boven bezorgen, maer ook van alle kanten, zelfs de grond van vooren, agter en ter zyden, twee of drie voeten afgelegen, met stroo, tegen den indrang van vorst, gedekt houden.

In het *Voorberigt van dit Tweede Deel* is gezegt, dat men, tot het teelen van vroege vrugten, op alle middelen bedagt moet zyn om de zwevende dampen, rondom de gewassen af te trekken; het geen voor-al omtrent zulken, die door Paerden-mest gebroeit worden, nodig is; vermids deze broeijing, meer als eenige andere, overvloedige en beschadende afsmeelende dampen veroorzaekt: om het welke te beneemen, moet men, inzonderheid Komkommer- en Meloen-bergen noit, in 't geheel van agteren, besloten doen zyn; maer boven, aen de eene of andere zyde, na de wind (dat is in het Westen als de wind Oost, en in het Oosten als de wind West is) min of meer opening tot uitdamping laten; overdekkende de opening, in koude of vorst, met een enkeld of dubbeld haire-kleed, wanneer de dampen en uitwazemingen tussen deze opening zullen doorvliegen, en nogtans den indrang der koude afgeweert worden: ondertussen moet men weeten dat de vuur-deelen door zodanige openinge kragtig verminderen, daerom die in koude zeer weinig moet wezen: evenwel is deze manier van lucht-gevinge zoo noodzakelyk, dat geoordeelt hebbe de aenbeveeling meermaelen te moeten herhaelen, op dat dit niet verzuimt zoude worden.

De gewassen, de welke in potten des zomers van onderen meer warmte benodigen, als ze door onze luchtstreek konnen verkrygen, moeten met Rund, de welke met kalk tot leer-bereiding uitgedient heeft, uitgebroeit worden, hebbende de rund haere

vuur-deelen, ten grootsten gedeelte, van de kalk bekomen: hoe korter deze Rund gebruikt, en vers uit de kuipen gekomen is, hoe die warmer en langduuriger van broeijinge zal wezen: konnende, volle zes maenden, eene gestadige natuurlyke warmte aen de gewassen verschaffen: na dat ze met haere potten tot de rand, in zodanige rund, ter dikte van twee voeten, ingezet zyn: mits dat de zelve onder glazen, na behooren door water bevogtigt, van de Zon gaende gehouden word. Maer wanneer de Rund met veel aerde overdekt word, is die niet kragtig genoeg om haere vuur-deelen van zig door de aerde te stooten; wordende alsdan haere warmte in den grond benomen.

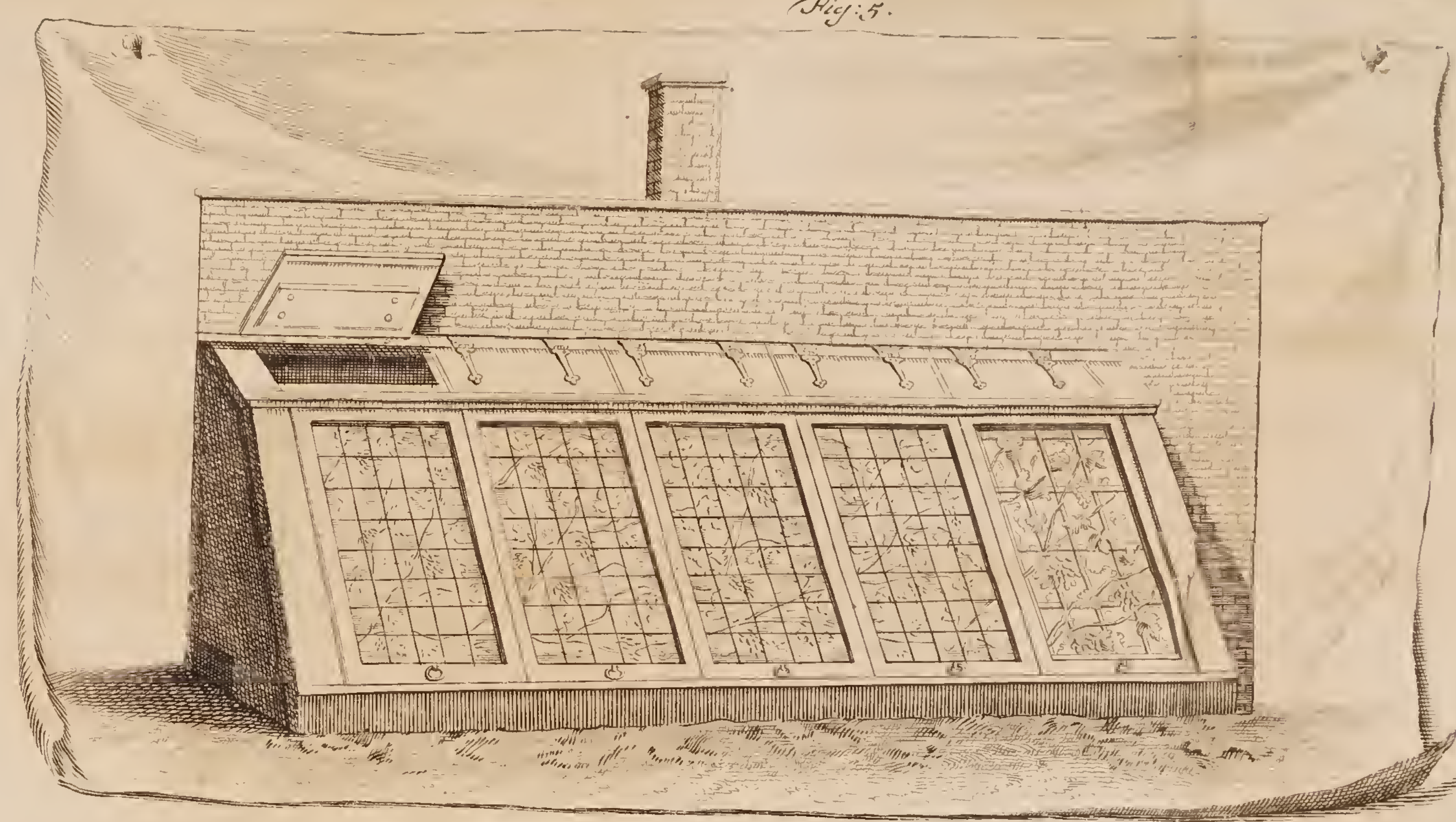
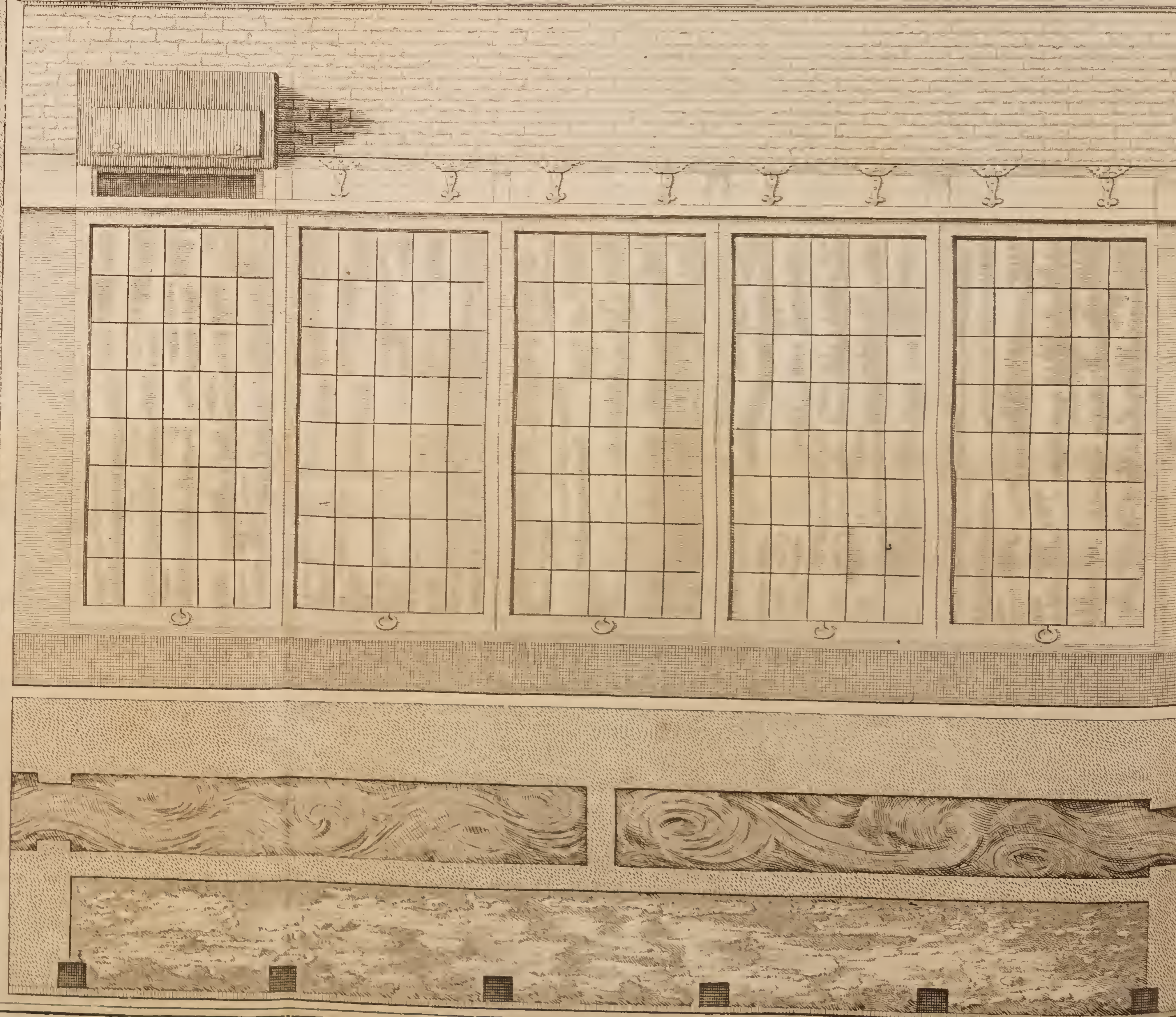
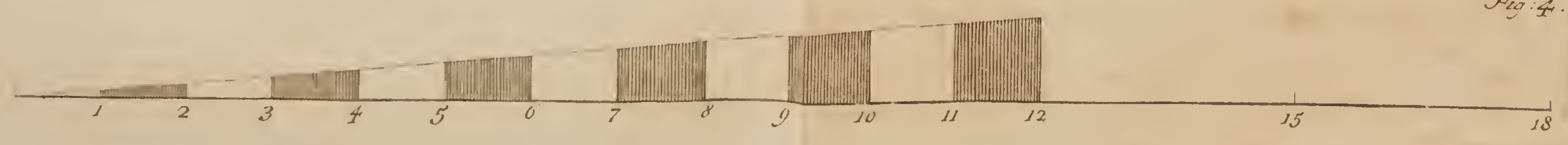

Fig: 5.

Fig: 1.

Fig: 2.

Fig: 3.
Fig: 4.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
15
18

TWEEDE BOEK,

VAN HET TEELEN DER

AERD- EN WARMOES-VRUGTEN

IN DE SAIZOENEN.

I. HOOFDDEEL.

Tuin-oeffening in ieder maend, volgens den loop van het Jaer: mitsgaders wat ſoort van vrugten en bloemen men, door konſt of uit de Natuure, in de zelve kan hebben.

JANUARY.

In deze maend is de Zon zeer laeg by de kimmen, daer door het aerdryk om laeg met veele dampen bezet blyft; ook heeft men alsdan veeltyds zeer ſcherpe winden, de welke de vogten nog meer doen te zamen trekken, en de veld-gewaſſen vergaen; om zulks, zoo veel doenlyk, voor te komen, zal men de Zonne-ſtraelen te zamen vergaderen en behouden; daer toe men alle regt-ſtaende glazen, als ze van Zon beſchenen worden, van tien tot twee uuren moet bloot ſtellen; dog wanneer men verder in de maend komt, begint men de ontdekking voor tien uuren, en vervolgt ze tot na twee uuren. In Oranje-huizen en leggende bakken wyſt het beſlaen der glazen den tyd aen, dat die wederom moeten gedekt worden; gelyk het ook van de ontdekkinge doet, als het bedekzel, door de warmte der Zonne-ſtraelen, komt te ontlaeten, waer door de daer op te zamen getrokken dampen, rokende verdunnen; want het bedekzel noit voor dit zigtbaer teken mag afgenomen worden. Voorts moet men zeer zorgvuldig zyn om den indrang der koude, en ſcherp-ſnydende winden door genoegzaem dekzel af te keeren; zynde dit beter, als wanneer door vuur-ſtookinge moet verrigt worden; maer zulks is, by aenhoudende ſterke vorſt met betrokken lucht onmogelyk; voornamentlyk in groote ruime plaetzen; alwaer men dan, volgens aenwyzing van het weer-glas, de warmte, door vuur-ſtookinge,

zoo veel moet vermeerderen, als de gewaſſen nodig hebben; maer ook niet meer.

Met den eerſten January begint de ſtooking in de warme Wyngaerd-, en andere vrugt-kaſſen, voor de welke den vyftienden December de glazen gezet worden. Ook word de warmte by de Ananaſſen een weinig vermeerdert.

Men legt Boere-boonen, en Erreten in bakken, die in het Oranje-huis geplaetſt worden, of anders onder glazen, te ſpruiten, om in February of begin van Maert, te verplanten.

Indien de vorſt het niet belet, is men, door de geheele maend, bezig met de kleijige gronden, die men in het Voorjaer zal beplanten, om te ſpitten; op dat de klei, door het bevriezen, mul zoude werden; men laet insgelyks de bagger bevriezen, dien men tot bemeſting zal gebruiken.

Van half January is het de bequaemſte ſnoei-tyd, voor-al aen zwaere takken; vermids het aendikken van het hout, zoo boven als onder de grond, met deze maend eindigt; en de ſappen gemeenlyk met February, tot bot- en knop-zwellinge wederom beginnen te ryzen. Ook ſnoeit men de vrugt-boomen van maeger, quarlig hout-gewas: als mede de jonge geënte boomen. Wyders zal men, by beſloten water, de, op de ſloot-kanten, geplante boomen, en overhangende takken hakken, en opſcheeren.

Men zuivert de boomen van Poppen, en Ring-rupze-nieſten.

De Vrugten en Bloemen, die men in deze maend heeft, zyn

Tafel-peeren Bergamot Krazanen, Poire St. Germain. *Tafel-appelen*, Aegten, Goud-pippingen, Reinetten.

Druiven, die men door konſt bewaert heeft.

Keuken-peeren, als Kamper-peeren, Foppen-peeren, Lautjes, Gratiool-, en andere winter-peeren.

Keuken-appelen Aegten, Guldelingen en andere zuure appelen: Pome douce, Zoete Hoelaerts, Graeuwe zoeten, Witte zoeten enz.

Aerd- en Warmoes-vrugten: jonge Wortelen onder glazen: alle andere ſoorten van Wortelen en Raepen, ook alle ſoorten van Kool, als Bloem, Roode, Savoi, Spruit-kool enz. Ajuin, Parei, Andivie, Spinagie, Kervel, Beet, Zuuring, Seldery, Pieterſelie.

Bloemen geele en witte Jasmin in het Oranje-huis, ook veeltyds Oranje bloemſel; Winter-Cyclamens, Anemonen, Tros-Narciſſen, Tulpjens, en Hiacinthen; dog alle van onder glazen of door meerder warmte.

FE-

FEBRUARY.

Een zorgvuldig Tuinman maekt nu toestel tot het zaeyen van vroege aerd- of warmoes-vrugten, de welke onder glazen geteelt worden, of die men tegen het vriezen, en scherp-snydende winden kan bezorgen, want in open lucht en wind zoude alles vergaen; zelfs is het, in het begin van deze maend, nog te vroeg om, door Paerden-mest, Komkommers en Kropsalade, met zeker gevolg, te teelen; wordende de mest-bergen het best den tienden, of twaelfden aengelegt, dewyl de gewoone tyd, om daer op de Weeuw-kroppen over te planten, half February is. Alsdan steekt men ook de eerste Komkommer-zaeden.

Om vroege Aspergien, als natuurlyk gegroeït, te hebben, moet men de zelve, met enkelde ryen op bedden van drie voeten breed, en tussen-paden van ruim een voet teelen: welke paden, diep uitgegraven, van weerkanten met broeyende mest moeten aengevult, en de beddens met glazen bedekt worden; waer na zoo wel de mest als de glazen met dekkinge tegen de vorst moeten bezorgt worden.

Men zaeit op mest-bergen van agt tot agt dagen vroege Latouw, en Sterkers: dog de Sterkers is veel smaekelyker, en groeit natuurlyker, hoewel langzaemer, zonder mest onder glazen-lessenaers: konnende ook nu zodanig gezaeit worden.

Men zaeit op avontuur in open lucht op wel ter Zonne gelegen rabatten.

Men verplant Bloem-kool, indien men tot ieder een glazen-klok heeft; anders is het te vroeg; want om de zelve onder glazen te teelen, is niet waerdig.

Men zaeit ook zonder mest, onder glazen, Zomer-seldery, Bloem-kool, Basilicum, Postelein, Phioletten.

Wanneer het tot February sterk mogt gevroren hebben, dan zal men de Erreten en Boonen, die men vroeg wil hebben, op rabatten tegen schuttingen, of op akkers digt onder schuttingen verplanten; dog wanneer het niet gevrooren heeft, loopt men gevaer, dat ze door sterke vorst zullen vervriezen; dierhalven wagt men in open winter tot in Maert: ondertussen is het onderscheid, dat deze vroeger komen, zoo weinig, dat het niet geraden is, daerom vroeger te beginnen: daer by laden de Boonen en Erreten minder tegen schuttingen.

Met het begin van deze maend worden de glazen voor de vroege Kas-wyngaerden, die niet gestookt worden, gebragt.

Thans maekt men gereedschap om het nuttig gebruik van warme en Trek-kassen te hebben, ten welken einde de Boomen en groene gewassen onderzogt worden. De Potten, welkers bloemen gemist, of thans uitgebloeit zyn, worden verplaetst: en de boomen, die nieuwe kroonen moeten maeken of vroege bloemen geven, onderzoekt men, of ze nodig hebben verplant te worden; het geen alsdan geschied: voorts zuivert men haere kroonen; en zulken, die, om eenen goeden kroon te maeken, geheel moeten afgesneden worden, zal men kandelaeren, en daer na in de Trek-kasse stellen.

Men geeft nu de Ananas-kas de Zomer-warmte door stookinge en Zon, overzulks zyn de Planten meer vogt benodigt, daerom ze somtyds moeten oversproeit worden: behoorende den tienden of twaelfden van deze maend de eerste vrugten zig te vertoonen. Dus is het ook met de Wyngaerd stook-kassen. Men zal voor-al bezorgt zyn, deze byzonderlyk, en vorder alles tegen strenge vorst te dekken: ook by Zonneschyn altoos de glazen bloot te stellen.

Wanneer het weer, na voorige sterke vorst, zig ontlaet, alsdan brengt men de zwaerste dekking, als Stroo-matten, en dikke Haire-kleeden, binnens huis, alvorens die nat werden; of zoo die nat zyn, moet men niet verzuimen de zelven te droogen. Wyders moet men de Riet-matten by de werken houden, om alles dat onder glazen, of op wel ter Zonne gelegen rabatten staet, te konnen dekken: zoo ook moet men de rabatten of akkers, die bepoot of bezaeit zyn, met Peul-rys overstrooyen.

Het Pieterselie-zaed word te kiemen gezet, om veertien dagen daer na, in het begin van Maert te zaeyen: als mede het Kropsalade- en geele Wortel-zaed.

Wanneer het open weer is, dat men de grond kan roeren, is het met het begin van deze maend de allerverkiezelykste tyd om boomen te planten. Ook spit men alsdan de Warmoes-akkers; bemestende de zulken, die het nodig hebben.

Men heeft nog de zelve Boom-vrugten als in January: mitsgaders de zelve Aerd- en Warmoes-vrugten; ook Vet, Latou; Sterkers, en Radys.

Wyders heeft men de zelve Bloemen, als in January, door Vuurstookinge: ook veeltyds onder glazen, in de vrye grond, Trosnarcissen, Anemonen, Cyklamen, en vroege Tulpen.

MAERT.

Deze maend geeft de meeſte bezigheid, vermids de ſtrenge vorſt alsdan gemeenlyk gedaen, en de Zon meerder kragt heeft om de gronden te verwarmen: nogtans heeft men veeltyds koude guure dagen, met vorſt, ſneeu en hagel, daerom men nog moet vervolgen, de gewaſſen daer voor, door dekkinge, te beſchermen. Ook moet men nu meer, als in andere maenden, geſtadig op de veranderinge van het weer agt geven, op dat men niet alleen tegen hagel-buyen zoude dekken, maer ook by verandering, en Zonneſchyn weder ontdekken.

Men vervolgt de grond te ſpitten, en de benodigende te bemeſten.

Men moet de guure, ſchraele Noorde, en Noord-ooſtelyke winden waerneemen tot het ſchoffelen en klouwen van de paden, want alsdan verdroogt het onkruid, en zuivert dit beter als in eenigen tyd van het jaer.

Men ent Appelen en Peeren, en men zoogt Kerſſen en Pruimen.

De Oranje-boomen, de welke vroeg in February, gekandelaert, en met de anderen, om vroeg bloem te geven, gekaſt geweeſt zyn, groeyen nu zigtbaer. Ook vertoonen zig de Provincie-roozen, en Jonquiljen; de Angelieren ſpillen, en de Ananaſſen zyn alle in vrugt. Welke men, door ſtookinge, in groei moet houden; want ſchoon de Zon nu meer kragt heeft, en dat de heldere Zon alleen tot verwarming genoeg is, zoo is zulks gants onzeker, en daer op geen ſtaet te maeken.

In het begin van deze maend legt men broei-bergen tot Tuberoozen aen: maer tot de Meloenen, als teerder zynde, zal men wagten tot de halve maend om zekere en goede vrugten te hebben.

In het begin zaeit men nog Stik-ſalade, Sterkers en Radys onder glazen, ook zonder, in open lucht, op wel ter Zonne gelegen rabatten; insgelyks Krop-ſalade, geele Wortelen en Bloem-kool door een; nog Ajuin, Spinagie, vroege Pieterſelie: dog alle deze bezaeide rabatten of akkers moeten met peul-rys, tegen ſcherpe winden, belegt, en by ſterke vorſt, des nagts met riet-matten overdekt worden.

Als men de vroege Bloem-kool, des nagts en by guure dagen, met glaze klokken overdekt, verplant men de zelve in het begin van de maend, anders half Maert, voor het vroegſte.

Indien men in het laetſte van February geen Gelling-kool op Akkers, en Weeuw-kroppen op ter Zon gelegen rabatten voor een ſchutting verplant heeft, doet men het nu in den beginnen.

Men verplant vroege groote Boere-boonen, Zuiker-peulen, en Dop-erreten, zaeyende tuſſen der zelver reeken Spinagie, Kervel en Radys: ook ſtelt men ſomtyds agter de verplante Boonen en Erreten een plank, de welke, van voor op ſtokjens overhellende, de grond, door de Zon, kragtig verwarmt, en de wind, koude en ryp belet.

De meſt, die tot winter-dekking op de Aſpergie-beddens heeft gedient, word onder geſpit.

Men vult de Ananas-bakken met verſe Rund, die door de Zonne-ſtraelen, daer in behouden wordende, aen het broeyen gebragt word; dog in ſteene bakken geſchied zulks door vuurſtookinge van onder; daerom kan men deze in het begin van de maend met Rund voorzien, en de Ananaſſen daer in, vyf of zes dagen na de vulling, de rund in broeijinge zynde, overbrengen: maer in de Bakken, die van onder niet konnen geſtookt worden, brengt men de zelve, ten vroegſte, niet over voor half Maert, zelfs is het, om het ongeſtadige Maertſe weer, beter na den Twintigſten, mits dat de Rund in behoorlyke warmte van broeijinge is: overdekkende de glazen, geduurende de koude, even als de Meloenen.

Wanneer het ſterk heeft gevrooren, ontdekt men de Trek-kas met half Maert: maer byaldien het niet ſterk heeft gevrooren, wagt men daer mede tot by April: daer na moet men zig, wegens het dekken der Bloem-bakken, ook gedragen.

Men ſnoeit de Abrikoozen, Perziken en Pruim-boomen.

Half Maert zaeit men Schorſonere, Saſſefei, Suiker-, Pieterſelie- en Zomer-wortelen: als mede nog Krop-ſalade, Radys; Ajuin en Pieterſelie.

Omtrent den twintigſten legt men Turkſe Boonen onder glazen, om ten einde van April te verpoten.

De Aertiſiok-planten worden van haer meſt, daer mede tegen de vorſt zyn gedekt geweeſt, ontdekt, gezuivert en ontdaen.

Schoon de Aerd- en Boom-vrugten verminderen, en dat veele ſmaekeloos en vois werden, heeft men nog tot *Tafel-peeren* St. Germains, en Bon Chréſtiens: tot *Tafel-appelen* Goude Pippingen en Reinetten; maer de Aegt-appelen hebben haer geur verlooren: ook heeft men nog Druiven in het begin van de maend.

Keu-

Keuken-peeren nog Gratioolen: en *Keuken-appelen* Guldelingen en Pieterſelie-appelen.

Men heeft nog Roode, en in het begin der maend Savoi-kool, oude en jonge Wortelen, Paſtinaken, Zuiker- en Zuikery-wortelen, Schorſonere, Sasſefei, Latouw, Sterkers, Radys, oude Spinagie, Kervel, Pieterſelie, en Zuuring.

Van de broei-berg, door de geheele maend, allerlei Kroppen.

Aſpergien van broei-bedden, door de geheele maend.

Bloemen in warme Kaſſen, of onder glazen zyn Roozen, dubbelde Hiacinthen, Tros-narciſſen, dubbelde Jonquiljen, Ranunkulen, Anemonen. Cyklamen.

APRIL.

Men houd de Riet-matten nog by de hand, om de Meloenen en diergelyke tedere gewaſſen onder glazen; ook groente, buiten glazen, tegen vorſt, ſneeu en hagel te konnen dekken.

In het begin van deze maend verpoot men nog Erreten en Boonen; dog als het meer na het midden of einde der maend loopt, moeten ze, ter plaetze van haer geleg, blyven doorgroeyen.

Men legt, half April, gewoonlyk de overplant Meloen-bergen aen.

De Bloem-bakken worden binnens huis; en de Vyge-boomen in de aerde gebragt.

Men verplant fyne en andere warmoes-vrugten; ook Bloemkool, en vroege Turkſe Boonen.

Men ſcheurt de byſcheuten van de Aertiſiokken, en verplant de zelven.

Men ſcheurt en verplant alle Plant-bloemen, als Primulaes, Auriculaes, Bloemen van Damaſt, Duizend-ſchoonen, Konſtantinopolen, Flos Cardinalis, Gentinellen, en Angelier-planten.

Tafel-peeren zyn Bonchréſtiens: *Tafel-appelen* Reinetten.

Druiven in warme kaſſen, is iets ongemeens.

Aerd-beziën, onder glazen uitgebroeit.

Men heeft van onder glazen, Krop-ſalade en Komkommers.

In vrye lucht dunſel van Kroppen, Radys, Sterkers, Zuuring, Pieterſelie, Kervel, Beet, Spinagie, Poot-ajuin, Parey, jonge Wortelen, en ſpruitjens van Kool: ook heeft men nog,

door bewaeringe, roode Kool, geele, Suikery- en Suiker-wortelen, en Paſtinaeken.

De *Bloemen* in open lucht zyn Hiacinthen, Tros-narciſſen, vroege Tulpen, Cyklamen, en de meeſte Plant-bloemen: ook van onder glazen, of door meerder warmte, Anemonen, Ranunkelen, dubbelde Jonquiljen, Roozen, Ruikende Oleanders, Oranje-bloemen.

M E Y.

Door de geheele maend legt men nog groote Boonen en Erreten, dog deze moeten noit verplant worden.

Men legt nu, met het begin, Turkſe Boonen aen ſtaeken.

Men zaeit van agt tot agt dagen Krop-ſalade, daer toe het genaemde Roodbaerd-kroppen-zaed het bequaemſte is, om dat het zelve minſt doorſchiet.

Zoo haeſt het begint te regenen, ſcheert men de palm van de Bloem-parken.

Met den agtſten of tienden Mey zaeit men de winter-geele Wortelen. Ook worden, omtrent dezen tyd, de Oranje-boomen buiten gebragt.

Omtrent half Mey verplant men de gemeene Zomer-Bloemkool en Seldery. Men zaeit Chikorei-wortelen, en tot het einde der maend Herfſt-Bloem-kool.

Half Mey maeit men voor het eerſte de Gras-kanten.

In het laetſte van Mey begint men gemeenlyk de eerſte Zomer-ſnoeijing aen de Wyngaerden.

Tafel-peeren zyn eenige wel bewaerde Bonchrétiens: *Tafel-appelen* Reinetten, dog deze zyn meeſt ſmaekeloos.

Druiven uit de warme Stook-kas, door de geheele maend.

Keuken-appelen Zoete Holaerts, ook word de zuure Spiegel-appel ſmaekelyk.

Van onder glazen allerlei Krop-ſalade en Komkommers.

In open lucht Aſpergien, Radys, Spinagie, Kervel, jonge Wortelen, en vroege Peulen.

Bloemen in open lucht Hiacinthen, Tulpen, Tros- en andere Narciſſen, dubbelde Jonquiljen, Ranunkelen, Anemonen, Phioletten, Muurbloemen, Gentinellen, Syringen, Jasmina Perſica, Hypericum.

JUNY.

Men kan, door de geheele maend, nog Boonen en Erreten leggen: dog men zal van dezen zoo veel vrugten niet plukken, ook zyn ze niet zoo mals.

In het begin poot men Beet-wortelen van zaed.

Men zaeit nog van agt tot agt dagen Krop-salade, en verplant Seldery.

Half Juny verplant men roode Kool, en geduurende de maend de Savoy- en Bloem-kool.

Tegen het laetste der maend begint men de Herfst-Andivie te zaeyen.

De glazen van de Meloen-bakken worden binnens huis gebragt.

Men maeit ten tweedemael de Gras-kanten.

De Ypen-heiningen, en de Elst, van onder met bladen zynde, worden, voor de eerste mael, geschoren.

Men snoeit de jonge uitspruitende Oranje-boomen.

Men neemt de Bol-bloemen uit den grond.

Men agtervolgt doorgaens, in deze maend, de Zomer-snoeijing van de Wyngaerden.

Men legt voor het laetste, Turkse zult-boonen tegen het Peul-, of Erret-rys.

Den vyftienden Juny hebbe nog smaekelyke Bonchrétiens gegeten: dog anders hebben de *Tafel-peeren* en *appelen*, ook de *Keuken-peeren* gedaen: maer de Spiegel-appel is voor de keuken op het best.

Druiven, als in de voorige maend: voorts Aerd-beziën, vroege Kerssen uit de natuur; ook somtyds Meloenen.

Men heeft nu ook de zelve *Aerd-* en *Warmoes-vrugten*, als in de maend Mey, Krop-salade, Radys, Spinagie, Zuuring, Kervel, Beet, jonge Wortelen, Porcelein, Peulen, Erreten, groote Boonen, Komkommers, Ajuin, zomer-Andivie, Seldery, Aertisiokken, Bloem-kool, en Aspergien, dog deze niet langer als tot half Juny te snyden.

Van *Bloemen* heeft men nog laete dubbelde Hiacinthen, Tulpen. Tros-narcissen, dubbelde Jonquiljen, Ranunkelen, Anemoenen, Tuberoozen, Franse Lelien, Oranje en witte Lelien, Phioletten, Fraxinellen, bloemen van Damast, Duizend-schoonen, Gras-angelieren en Roozen.

JULY.

Byaldien de Bol-bloemen nog niet zyn opgenomen, doet men het met het begin van deze maend; en na dat men de Jonquiljen gezuivert heeft, worden de zelve, ook de Cyklamen, wederom in de aerde gelegt.

Men zaeit, als vooren, door de geheele maend, Krop-salade en Andivie, ook Herfst-uyen, en winter-Pieterselie, om onder glazen voort te teelen; voorts verplant men Seldery, Andivie, Savoi-kool tot de halve maend, en Bloem-kool tot St. Jacob.

Tot den 10. of 12. July legt men nog gekiemde Zuiker- en Dop-erreten, maer laeter niet; ook na St. Jan geen Turkse Boonen; want de laeter gelegde zullen zelden om te eeten goed werden.

Men besnoeit, geduurende de maend, de Wyngaerden van der zelver jonge uitspruitende ranken.

Na den 26. July de zomer-snoeijing te plegen aen de Steen-vrugten; ook aen de Moer-beziën, die tegen muur of schutting geplant zyn; maer niet anders als aen waterlotig hout.

Men zet Angelieren en Duizend-schoonen af.

In deze maend heeft men allerhande Kerssen, Moerellen, Aelbeziën, Kruis-beziën, Braem-beziën, omtrent de halve maend Aerd-beziën, en tegen het laetste Moer-beziën, Abrikoozen en Avant-Perziken.

Druiven in Kassen, die niet gestookt worden; ook Ananassen, Meloenen: nog Franse Madam, Suiker-peeren: Tarw-appelen, Lourisjens en Kruid-appelen.

Voorts Salade, Komkommers, Bloem-, witte en roode Kool, Peulen, Erreten, groote en Turkse Boonen, Zomer-seldery, Andivie, Porcelein, Uyen, Wortelen, Radys, Spinagie, Beet, Kervel, Pieterselie, en andere fyne toekruiden.

Van *Bloemen* heeft men Tuberoozen, Phioletten, Angelieren, witte Lelien, Martagons, Konstantinopolen, Duizend-schoonen, Flos Cardinalis, Akoleyen, Ridder-spooren, Roozen, Oranje-bloemen, Jasmin, en dubbelde ruikende Oleanders.

A U-

AUGUSTUS.

Indien de grond vogtig is, en dat men in July Peulen en heete Doperreten by den anderen gelegt hadde om te verpooten, en zulks nog niet gedaen was, dan verpoot men die aenſtonts, op hoop van een goed Najaer te zullen hebben.

Van het begin tot half Auguſtus zaeit men nog Krop-ſalade en Andivie; maer het geen na dien tyd gezaeit word, daer van groeit zelden iets goeds om te eeten: daerenboven moet de Andivie op ſterk gemeſt land gezaeit en niet verplant worden, wanneer nog maer ten beſten tot kuil-Andivie zal groeyen. Tot den twintigſten verplant men winter-Seldery, en door de geheele maend Andivie en Krop-ſalade.

Half Auguſtus zaeit men Wortelen, die men des winters onder glazen meent voort te teelen; ook Bloem-kool, tot Gelling-planten in het Voorjaer onder glazen: voor de Wortelen is het niet te vroeg; maer als het zagt groeizaem Herfſt-weer maekt, dan werden de Kool-planten te groot, daerom zal men van deze in het laetſte van de maend zaeyen. Voorts zaeit men winter- of Schapen-zuuring, Spinagie, Kervel, en Radys. De Zuuring, ter halver maend zaeyende, is niet te vroeg: zoo is het ook omtrent de Spinagie, Kervel en Radys, mits dat men maer weinig teffens, tot den dagelykſen eet, van agt tot agt dagen zaeit.

In deze maend heeft men nog Abrikoozen, Moerellen, Aelbeziën, Kruis-beziën, Fraem-beziën, Moer-beziën, Vygen, Pruimen, Perziken, en vroege Paerel-druiven in het laetſte van de maend; vorder Suiker- en Franſe Madam-peeren, allerlei zomer-Appelen, Ananaſſen en Meloenen.

Alle *Aerd- en Warmoes-vrugten*, als in July, Komkommers, Peulen, Erreten, Boere- en Turkſe Boonen, Bloem- en andere Kool, Aertiſiokken, geele Wortelen, Paſtinaken, Pieterſelie-wortelen, Mierëdiks-wortelen, Krop-ſalade, Andivie, Seldery, Spinagie, Zuuring, Kervel, Pieterſelie, Beet, Porcelein, en alle verdere toekruiden.

Van *Bloemen* heeft men Tuberoozen, Angelieren, Paſſie-bloemen, Phioletten, Roozen, Oranje-bloemen aen laet-uitgeſchote boomen, Jasmin, Oleanders en Althéa.

SEPTEMBER.

Tot den 20. dezer verplant men nog Andivie, dog dan moeten het groote planten zyn op ſterk gemeſt land, als Meloen-bergen, of diergelyke aerde, wanneer nog gemeenlyk tot bequaeme kuil-Andivie groeit.

Men zaeit nog in het begin, op kragtig land, Herfſt-Spinagie, Kervel en Radys: ook omtrent half September winter-Spinagie, Kervel, Wortelen, Bloem- en Gelling-kool, Weeuw-kroppen en Radys, dog op de twee laetſte is een zeer goed Najaer nodig.

Men legt Tros-Narciſſen, Ranunkelen, Anemonen en Hiacinthen, om des winters met glazen te overdekken.

Ypen- en Elzen-ſcheer-heiningen, die van onder getakt zyn, worden, omtrent den 7. September, ten tweede-mael geſchooren.

Men ſcheert de hooge kael-ſtamde Ypen, die zulks maer eenmael des jaers gedaen worden: men zoude met deze, als met de Linde-boomen, tot in Oktober konnen wagten, indien de jeugdige ſcheuten zoo ſnybaer waren; maer vermids het hout harder is, en de vliegende ſchaer het zelve alsdan niet zoo glad kan ſnyden, is men genootzaekt zulks te vervroegen.

Men maeit ten derde, en laetſte mael de Gras-kanten.

In het laetſte der maend neemt men de Tuberoozen, die op meſt gebroeit hebben, uit de aerde, en na haer lof afgeſneden, en ſchoon van de aerde afgeſpoelt te hebben, worden die, digt voor de glazen in de warme Stook-kaſſe, of andere warme plaetzen, op planken te droogen gelegt.

In het begin van deze maend heeft men nog Ael-beziën, Pruimen, Perziken, Vygen, Franſe Madam en Kancel-peeren, Safferaen-peeren, Gezegende peeren, Bergamotten: *Appelen* van veele ſoorten. Waterzoete Druiven, Barberiſſen, Okker- en Haze-nooten.

De meeſte *Aerd-vrugten* van de maenden Juny, July en Auguſtus heeft men nu ook: dog de Meloenen verliezen, door de koude, haer geur; en zyn niet meer gewilt. De Boere-boonen zyn mede ſchrael, niet overvloedig en niet zoo ſmackelyk. Maer men heeft nu jonge Spinagie, Kervel, Radys, Beet- en Chikory-wortelen.

Zonder oppaſſens heeft men in open lucht Tuberoozen, ook nog Angelieren en Phioletten.

OK-

OKTOBER.

Thans is het tyd om bedagt te zyn, de tedere gewassen, ook de Aerd-vrugten, tegen de koude winter, door bedekkinge, in huis, of in het Oranje-huis, of warme Kassen te bewaeren; derhalven is het eerste werk naeuwkeurig te onderzoeken, of alles daer toe in staet is, en het gebreekige te doen vernieuwen of herstellen.

Zoo haest de winter-vrugten, in stil weer, beginnen te vallen, is het tyd de zelve af te plukken; want over-rype vrugten zyn van minder smaek en niet zoo duurabel.

Als de bladen der vrugt-boomen gevallen zyn, mag men de zelven verplanten.

Omtrent den 10. of 12. Oktober is het de gewoone tyd, dat de Ananassen uit de Rund tot de Stook-kas worden overgebragt; ten waere men sterke langduurige regen met weinig zonneschyn hadde; alsdan eerder, zelfs somtyds in September. Insgelyks is het met de Oranje-boomen.

Half Oktober is de beste tyd, wanneer de grond niet te nat is, om Ranunkelen, Anemonen, Hiacinthen, Tros-narcissen en Tulpen, die men des winters met geen glazen zal dekken, in de aerde te leggen.

In het begin dezer maend heeft men in zommige jaeren nog Ael-beziën, ook zommig soort van Perziken en Pruimen, Vygen, Druiven, als de Katelonier, Frontenjac, Stinkert, Frankendaelder, en de Toskayer druiven; deze rypen bezwaerlyk, maer zoo ze voor de helfte der maend niet ryp zyn, zullen ze het niet werden. Voorts heeft men nog Safferaen en Gezegende Peeren, Bergamotten, Gisambert, Beuree, en Poire Sinjoor. Appelen van veele soorten. Okker- en Haze-nooten, dog van dezen zyn de bolsters reets droog.

Men heeft nog Peulen en Erreten, geele, witte, Zuiker, Schorsonere, Saffefei, Chikorei, Beet, Pieterselie, en Mieredriks-wortelen: Bloem-, roode en andere Koolen, Seldery, Andivie, jonge Spinagie, Kervel en Zuuring.

NOVEMBER.

Met het begin worden de Kas-wyngaerden gesnoeit; en zoo haest de bladen van de andere Wyngaerden gevallen zyn; als dan ook de buiten-wyngaerden.

Men brengt de bakken over het winter-gezaei, en vroege bloemen; en als het rypt, de glazen daer op. Ook brengt men de Schuif-gordynen voor de Stook-kassen.

Wanneer het zig tot sterke ryp schynt te stellen, daer door de Aerd- en Warmoes-vrugten zouden beschadigt worden, alsdan worden de roode Kool, Bloem-kool, en de Andivie gesneden, als mede de groote Seldery gerooit, mitsgaders winter-wortelen van alle soorten, uitgezondert de Pinsternaeken. De Bloem-kool, Andivie en Seldery zyn best afzonderlyk om hoog opgehangen: de roode Kool en winter-wortelen worden buitens huis gekuilt: maer die men tot den dagelykſen eet benodigt, houd men binnens huis; de roode Kool, ongedekt op hoopen zonder zand; de wortelen en raepen in droog zand: nogtans behoeft men daer mede niet al te haestig te wezen, want de roode Kool, Kuil Seldery en Andivie konnen tegen ryp, als de vorst niet te sterk of van duur is: daerenboven kan men de Seldery, tot boven dik aengeaert zynde, tegen matige vorst lang bewaeren.

Men overstrooit de Bloem-bedden, die ongedekt van glazen zyn, met oude Rund, ter dikte van een halve vinger breedte, en als de vorst doorgaet, overdekt men die nog met Peul-rys.

Zoo lang men niet bekommert is, dat de Vyge-boomen in den grond zullen bevriezen, laet men de zelve in de aerde, maer als men die, met eene spade, niet zoude konnen uitgraven, dan is het tyd om de zelve binnens huis te brengen, eer de hardigheid des gronds zulks belet.

Tafel-peeren Gisambert, Doyenne, St. Germain. *Tafel-appelen* Aegten: de Goudpippingen beginnen.

Druiven.

Keuken-peeren van alle soorten, die door het vuur haere rypte verkrygen; als Foppen-peer, Kamper- en Lautjes-peer.

Keuken-appelen Geldersе Kruis enz.

Aerd- en Warmoes-vrugten, in het begin der maend nog Peulen, Erreten, jonge Turkse-boonen, en Krop-salade: voorts door de geheele maend, Spinagie, Kervel, Beet, Zuuring, Seldery, Andivie, Kool, en Wortelen van alle soorten.

Bloemen, De Anemonen beginnen onder glazen, ook de Cyklamens, en Tros-narcissen, die in de aerde overgebleven zyn. In het Oranje-huis geele en witte Katalonise Jasmin; ook by geval Oranje-bloem. In open lucht somtyds doorgeschoten Angelieren in bloem.

DE-

DECEMBER.

Alhoewel de Zon nu laeger by de kimmen is als in November, en gevolgelyk, na de reden, het Aerdryk met meer dampen, en minder Zon zoude wezen, zoo is het nogtans gewoonlyk anders; want men heeft in deze maend meer heldere lucht en Zonneſchyn als in November: daerom zal men, gelyk in de maend van January gezegt is, noit verzuimen, by heldere Zon, alles tot het glas te ontdekken, al vroor het ſtrengelyk.

Indien het in de maend November niet gevrooren heeft, en dat de Aerd- en Warmoes-vrugten in de aerde gebleven zyn; dan word alles bezorgt, als in November gezegt is: de kuil-Seldery en Andivie worden alsdan, en niet eerder, gerooit om in droog zand gekuilt te worden.

Zoo ook worden de Vygen-boomen zelden voor of na half December uit den grond genomen. Omtrent dien tyd word de Trekkas van boven met de winter-bedekkinge gedekt.

Half December legt men Boere Boonen en Erreten in het water te weeken, daer na te kiemen, en voorts in het Oranje-huis in bakken te ſpruiten.

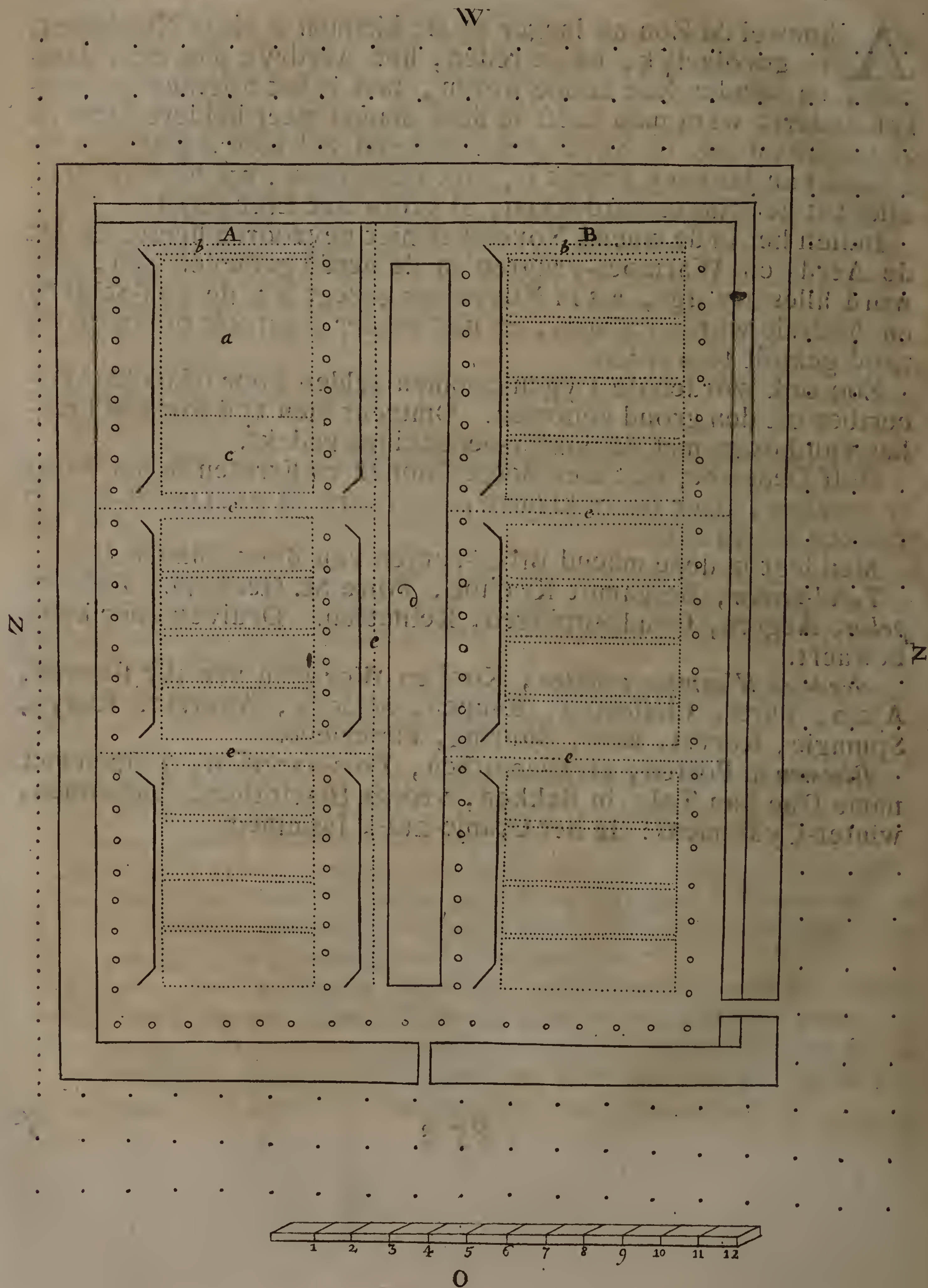
Men legt in deze maend Broei-bergen van Boom-bladen aen.

Tafel-peeren, Bergamot Kraſane, Poire St. Germain: *Tafel-appelen*, Aegten, Goudpippingen, Reinetten. Druiven door konſt bewaert.

Aerd- en Warmoes-vrugten, Kool en Wortelen van alle ſoorten, Ajuin, Parei, Chalotten, Raepen, Seldery, Andivie, Radys, Spinagie, Kervel, Beet, Zuuring, Pieterſelie.

Bloemen in Potten, als Hiacinthen, Tros-narciſſen, Tulpen met name Duc van Tol: in Bakken, vroege Hiacinthen, Anemonen, winter-Cyklamens: in het Oranje-huis, Jasminen.

Afbeelding van eenen Moestuin, met zyne Schuttingen om daer aen fyne Vrugten te teelen; omgraven met eene diepe Vaer-ſloot, die des zomers de breedte van tien voeten waters heeft.

II. HOOFDDEEL.

Verklaering van den Moes-tuin met de daer in geplante Fruit-boomen.

De Moes-tuin getekent A en B, zynde Noordelyk, Ooſtelyk en Weſtelyk door geboomte, en Zuidelyk door een laege Scheer-heggen gedekt, is, binnen des zelfs winkelhaek, Noord- en Weſt-ſchutting, en de Ooſt- en Zuiderlyke ſloot-kanten, groot drie hondert vyf en vyftig Rhynlandſe Roeden, en dus van bequaeme grootte voor een taemelyke groote familie. Des zelfs grond is van natuure klei, en drie ſteeken diep van gelyke wel doormeſte Kaluw-aerde; voorts afwaterende, en op het laegſte, een voet tien duimen uit het hoogſte winter-water leggende.

De Noorder- en Weſter-ſchuttingen, hoog 8½ voet, ſtaen op gelyke grond zonder rabatten, maer met een voorpad van ruim twaelf voeten breed, meer als vier duimen laeger als de akkers leggende.

De ſchutting op de Zuider-zon, in de verdeelinge B, is 21½ Roe lang, van de welke zes voeten gaen, tot een deur na de wilde Plantagie: zynde de overige 21. Roeden beplant met vier Abrikoozen, een Pruim, twee roode Avant, twee dubbelde Zwolſe, twee Lak, en twee dubbelde Montagne Perziken, alle op Pruim geoculeert; en ieder boom agtien voeten van den anderen ſtaende; tuſſen ieder der zelven is een Wyngaerd, en overzulks 12. Wyngaerden, als zes vroege vander Laen, vier Parel-druiven, en twee Muskerende.

In het pad, ruim tien voeten van de ſchutting, zyn nog 21. Wyngaerden aen ſtaeken, te weten twaelf vroege vander Laen, agt Parel-druiven, en een Frankendaelder.

De ſchutting in het Weſten, op de Zon van het Ooſten, is ter lengte van zeven en een halve roe; beplant met twee dubbelde Montagne Perziken op Pruim, en vier Pruimen-boomen, ieder vyftien voeten afſtands: en in de verdeelinge A aen de zelve verlengde ſchutting, ter lengte van zeven Roeden, zyn vyf dubbelde Zwolſe Perziken, en een dubbelde witte Boeren-Pruim, de welke veertien voeten van den anderen ſtaen.

In de verdeelinge A zyn drie gebroken, of ſcherm-ſchuttingen, hoog als vooren; de agterſte niet wel zeven roeden lang is beplant

met

met 7. Wyngaerden, als twee witte en twee vaele Muskadel, twee Katelonier, en een Frankendaelder: de midde-ſchutting, vier roeden agt voeten lang, met 6. Wyngaerden, ieder ruim negen voeten van een, namentlyk vier Muskerende, dog deze iets wyder, als de twee volgende vroege vander Laen; de zy-vleugels zyn tegen het Ooſten ten Zuiden met een Parel-druif, en Weſt ten Zuiden met een vroege vander Laen beplant: de voorſte Zuider-zon-ſchutting, vyf roeden lang, is beplant met eene roode Avant-perzik op pruim, en vyf Wyngaerden, als drie Muskerende, en twee Frankendaelders, die wederzyds mede de zy-vleugels beſlaen. Voor deze drie Scherm-ſchuttingen zyn rabatten tot vroege vrugt-teeling. Vervolgens komen, op tien voeten afſtands in het pad, dat ruim vier duimen laeger als de Akkers is, drie en twintig laeg-ſtamde Perziken op Abrikoos, als agt Lak-Perziken, agt Zwolſe, en zeven Montagne, alle van de grootſte dubbelde ſoorten.

In beide de verdeelingen zyn voor, by de Vyver, en by de Zuider-ſloot laege ſchuttingen, ieder in drie verdeelt; zynde die in de verdeelinge B hoog vier en een halve voet, waer van de agterſte, vyf en een halve Roeden lang, met zeven Perziken op Abrikoos, als drie Montagne, twee Lak en twee Zwolſe beplant is: de twee andere ſchuttingen met 14. Wyngaerden, als tien vroege vander Laen en vier Parel-druiven. Voor deze Schuttingjens, ruim twaelf voeten afſtands, langs de Vyver zyn vyf en twintig laeg-ſtamde Kerſſen-, of Moerelle-boomtjens; zoo ook langs de Zuider-ſloot-kant; dog de ſchuttingjens zyn in de verdeelinge A maer drie en een halve voet hoog, en niet beplant, maer met rabatten voorzien, om daer op vroege Warmoes-vrugten, en voor de ſchuttingjens, Peulen te teelen.

De Sloot-kant in het Ooſten is met zeventien laeg-ſtamde Queepeeren-boomen beplant.

Wyders is de Warmoes-tuin geſcheiden door een Midden-vyver, in de Figuure *d* getekent, die tot afwatering dient: waer nevens een Scheer-heggen *e* geplant is: ook zyn in de Verdeelingen A en B vier Elſte ſcheer-heggen *eeee*.

Nog heeft men in de verdeelinge A Aſpergie-bedden *a*, mitsgaders een Akker tot Aerd-beziën *c*, en in beide de verdeelingen twee bedden tot toe- en andere Kruiden *bb*. voorts twintig Akkers tot allerhande Moes- en Aerd-vrugten, (daer onder ook de Meloen-bergen) de welke jaerlyks een verſe aerde, die in twee jae-

jaeren niet is beteelt, konnen hebben. Vermids de geheele grond des Moes-tuin met meer als drie fteeken diepte Kaluw-aerde van gelyke doormeftinge bezet is: zoo konnen de Akkers met veranderinge van vrugten in dezer voege bezaeit of bepoot worden.

Een vroege groote Boon-akker met dubbelde ryen, agt duimen van een, te bepooten, en alsdan met een tuffen-wydte van 4½ voet, dog als men met enkelde ryen poot, 2½ voet: tuffen deze wydte zaeit men vroege Spinagie, ook Kervel, Radys of Salade: na deze word op de zelve akker, tuffen de boonen, Roode-kool geplant, de welke mislukkende alsdan Savoi-kool; en Bloem-kool, zoo de Savoyen mislukken; wordende drie of vier weeken daer na de ftoppels der boonen uitgetrokken.

Men kan ook de grond, de ftoppels uitgetrokken zynde, met Peulen en Erreten beflaen, maer niet na het begin van July te leggen, zelfs geene zuiker-peulen of heete Erreten. Of wel een gedeelte met Seldery, winter-Pieterfelie of Parey: zelfs kan men, onder het laetfte, Krop-falade en een weinig Pieterfelie zaeyen, want de Krop-falade word gefneden, eer de Pieterfelie groot is, en dan word de Pieterfelie, door de parey, tegen de winter-koude befchermt. Tuffen de ryen van de Seldery, en op de ruggen Andivie, of Krop-falade. Op Akkers van laeter Boonen, vroege herfft-Spinagie, Krop-falade, Kervel enz. ook geheel met Andivie: en als nog laeter winter-Spinagie, Zuuring, Beet enz.

Een akker vroege Erreten: De ryen, en zoo vervolgens, als van de Boon-akker gezegt is, te beflaen.

Ook legt men, de Erreten byna gedaen zynde, tegen het Peulrys Zult-boonen; konnende de Erreten nog omtrent veertien dagen, dewyl de Turkfe-boonen opkomen, in groei blyven, maer daer na moeten die met de helft van het peul-rys opgetrokken worden. Tuffen de ryen van deze Boonen, ook van laete Peulen en Erreten, kan Krop-falade of Andivie, geplant of gepoot worden.

Een akker Turkfe Boonen: Tuffen de ryen, vroege zomer-Andivie, of Salade. De vroege, in April onder ftolpen gelegt, worden gewoonlyk tydig ryp, zoo dat der zelver grond met winter-Spinagie, Kervel, Gellink-kool, Weeuw kroppen of vette Kous kan bezaeit worden.

Een akker met Gelling-kool: daer na vroege Spinagie, Andivie, Herfft-Seldery, Salade, Winter-Zuuring, laete heete Erreten, Zuiker-peulen, en diergelyke Herfft- of Winter-moes, als Beet, Kervel enz.

Een akker met vroeg Utregts Hoorns wortel-zaed, daer onder zaed van blanke Haegse kroppen vermengt word: dit wel aen de groei en in lof zynde, worden daer door Aertisiokken geplant, dog deze, te sterk in groei gerakende, worden ingekort, wanneer alles behoorlyk zyn vrugt zal voortbrengen; daer na kan men Vet-salade op de zelve akker zaeyen.

Een akker met zomer-Wortelen; daer door Salade en Bloem-kool; daer na Seldery, en op de tussen-hoogtens Andivie of Krop-salade, ook laete Peulen en Erreten, en tussen de zelve in het begin Krop-salade.

Een akker met zomer-Bloem-kool: daer na laete Peulen, of Erreten, of Herfst-Seldery: op de ruggen Andivie, of herfst-Ajuin, daer door Krop-salade, winter-Pieterselie, of Pieterselie-wortelen.

Een halve akker met Pieterselie; wanneer sterk gemest is, kan men daer van in een jaer wel vyfmael de Pieterselie snyden.

Een akker met Zuiker- en Schorsoneer-wortelen; hier door zaeit men Prey, dog nog beter Ajuin, niet alleen om het lof een weinig te onderdrukken, maer ook om de wortelen beter den grond te doen zoeken.

Een akker met zomer-Seldery, welker grond men daer na met alle soorten van herfst- en winter-vrugten beslaet.

Een akker met Pastinaken; daer door Krop-salade, en een weinig Pieterselie-wortelen.

Een akker, de welke in de zomer met herfst-Ajuin, en winter-Pieterselie is bezaeit geweest, kan men de volgende zomer bezaeyen met herfst geele wortelen, daer door Krop-salade, of met Chikory-wortelen.

Aspergie-bedden, op ieder bedde twee ryen staende, en een pad tussen de bedden hebbende, konnen jaerlyks met vroege Wortelen of Ajuin, daer onder blanke Haegse Kroppen, bezaeit worden; dog alsdan moeten de bedden met Paerden-mest, in het Najaer, sterk gemest worden, op dat des zelfs kragt door den regen zoude indringen, dewyl het ruige der Paerden-mest tot winter-dekking dient, die in het vroege voorjaer ondergespit word: ook gebruikt men daer toe Koemest, die nog beter is. Wanneer het Aspergie-lof afgesneden is, kan men daer op nog winter-Andivie pooten: wel is waer dat dit alles veel uitteelt, maer de jaerlykse bemesting maekt dit goed.

Meloen-bergen, die vroeg haere vrugten gegeven hebben, konnen met laete of winter-Bloem-kool beteelt worden; of als laeter met winter-Spinagie, Kervel, Andivie en winter-Radys.

Aerd-

Aerd-beziën, die in het Voorjaer geplant worden, word der zelver grond bezaeit met Ajuin en zomer-Bloem-kool: wanneer de zelve uitgerooit worden in het Najaer; dan in dat zelve najaer nog Seldery, en op de ruggen Andivie.

Vroege Porcelein moet op Paerden-meſt, met February, onder glazen gezaeit worden; deze met Juny gedaen hebbende, kan de grond met alle ſoorten van Herfſt-vrugten beteelt worden.

III. HOOFDDEEL.

Van het Zaed; des zelfs deugd, en vergaderinge: wyders wat voor, in en na het Zaeyen moet in agt genomen en gedaen worden.

Gelyk eene geduurige ververſing van lucht zeer nodig is om alles, dat leven heeft, in beweginge tot aengroei te doen blyven, zoo ſchadelyk is de zelve aen vrugten en zaeden; vermids de vrugten daer door van korter duur, en de zaeden eerder onbequaem werden om andere vrugten voort te brengen, derhalven moet men de zelve, zoo veel doenlyk, voor de lucht, eer die gezaeit worden, bewaeren.

Na de geſteltheid der lucht en der gronden, onder en in welke de vrugten gegroeit, en der zelver zaeden gerypt zyn, zyn de zaeden van meer of minder kragt, om veele en beter, of minder en ſlegter vrugten voort te brengen.

Dat de zaeden tot zaeijinge zoo wel verandering van lucht, als van aerde begeeren, kan men genoegzaem aen alle bevinden, dog het zigtbaerſte aen het vlas- en kennip-zaed, het geen noit van eigen grond-gewas in het volgende jaer door kundige Landbouwers gezaeit word, maer telkens in verwiſſelinge met het geen onder andere luchtſtreeken is gewonnen; dus word hier te lande vlas- en kennip-zaed, dat in de landen aen de Ooſt-zee; in Schotland dat hier; en in de landen aen Ooſt-zee dat in Schotland gewonnen is, als het beſte zynde, gezaeit.

Doorgaens zullen de zaeden, die onder koude luchtſtreek gerypt zyn, en het minſte lof hebben, veele en gevoede vrugten voortbrengen; daerentegen zullen die van warmer luchtſtreek minder en ſlegter vrugten, ook weelig groeyend lof geven; en hoe meer verſchillende de luchtſtreek is, hoe meer het gevolg der ver-

veranderinge is; dog de zelve verbeteren van jaer tot jaer, na dat de zaeden aen de luchtſtreek, daer ze gezaeit zyn, gewoon werden: dit hebbe zeer dikwils ondervonden in Amerikaenſe Ananas-planten, Liſſebonſe Vygen, en Quee-peeren-boomen, die niet als na zeer langen tyd, vrugtbaer wierden; zelfs waeren de uitloopen van deze niet zoo vrugtbaer, als die wederom van haere uitloopen voortquamen. Insgelyks is het met het Meloen-zaed, het geen we uit Spanjen en Italien bekomen.

Het verkiezelykſte zaed is, dat in open vrye lucht gewonnen is, want dit zal beter en ſmaekelyker vrugten voortbrengen, als het geen in meer beſlotenheid, belommeringe, of in ſterke Zon op rabatten tegen muur of ſchutting gerypt is; daer van kan men de proef aen alle zaeden neemen, en voor-al aen Erreten en Boonen, zullende bevonden worden, dat die, op rabatten gegroeit, veel ſlegter, als op Akkers zyn: maer mogelyk zal men my tegenwerpen dat de Tuin-erreten en Turkſe boonen aen peul-rys en ſtaeken gegroeit, en gevolgelyk in meer beſlotenheid als de veld-erreten en boonen, merkelyk beter zyn. Deze tegenwerping beveſtigt het gezegde, want de Erreten aen peul-rys, en de Turkſe boonen aen ſtaeken, worden van alle kanten door de lucht en wind aengedaen; dewyl die op het veld, onder haer lof gedrukt, minder aendoening van lucht en wind genieten.

De verwiſſeling van lucht in agt genomen hebbende, zal men ook zulke zaeden, die van geſteltheid van gronden verwiſſelen, tragten te bekomen, en daerom worden de zaeden uit zand-gronden in klei-gronden, en die uit klei-gronden zyn voortgekomen, in zand-gronden beſt gezaeit, egter zal men noit zaeden uit veen-gronden, ten zy door gebrek dat men geen andere kan bekomen, zaeyen.

Een verſe en in veele voorige jaeren met zodanigen vrugt, als men wil zaeyen, onbeteelde grond is de beſte, om de gevoedſte zaeden voort te brengen; de welke dan wederom, in zodanige veranderde gronden gezaeit, veele, gevoede en ſmaekelyke vrugten zullen geven.

De grootſte, dikſte zaeden, en die, onder de olieagtige, met de meeſte olien bezet, ook die uit het midden der vrugt voortgekomen zyn, worden de beſte geoordeelt; dog deze regel gaet niet algemeen door, om dat, onder zodanigen, veele zaeden te wilden gewas maeken, de welke minder en ſlegter vrugten voortbrengen, als de zaeden, die in meer betemperinge gegroeit zyn.

Volgens ondervinding van kundige Warmoeziers, is het Sluit-kool-zaed, het geen uit de kool-ſtruik gewonnen word, beter als uit de vrugt.

De meeſte zaeden worden, voor het zaeyen, min of meer in water te weeken geſtelt, en zommigen worden, in nat zand gekiemt, of zonder kiemen, daer na gezaeit: daerentegen zyn 'er, die gants droog, zonder het minſte te weeken, moeten gezaeit worden.

Alle hard-baſtige zaeden, die zig niet ſchulps-wyze ſluiten, moeten, voor het zaeyen, een klein ſtukje voor van der zelver baſt afgeſneden worden, zonder nogtans de kern of het pit in het allerminſt te quetzen, door welke openinge de vogten beter tot zwelling der pit indringen, daer na de zaeden in nat zand te ſpruiten gelegt, gezaeit worden; aldus doet men met de zaeden van Acacia, Hulſt, Taxus enz. Maer de harde zaeden, die ſchulps-wyze ſluiten, openen zig ligtelyk, wanneer ze in vogtig zand, met laegen, te meuken gelegt zyn, derhalven hebben die geene de allerminſte openings-makinge nodig: zoo legt men de Pruimen, Amandelen, Kerſſen, en Kricken-ſteenen te ſpruiten: ook Perziken en Abrikoozen, nogtans niet zoo gemeen, om dat de Perzik- en Abrikoos-boomen van ſteen haeſtig verſterven. Voorts worden de groote en Haze-nooten mede in November in het zand te meuken en ſpruiten gelegt; ook die met zagter baſt, als Akers, Beuken en Karſtanjen.

Peer-pitten van vroege Herfſt- of Zomer-vrugten insgelyks in November; maer de laetere Peer-vrugten worden met de Appel-pitten, niet voor December, te meuken en ſpruiten gelegt.

In het algemeen moet men geen zaeden, die onverplant moeten doorgroeyen, voor-al geen houtige gewaſſen, zoo lang in het zand doen meuken en ſpruiten, dat wortels ſchieten, want alsdan zouden deze onderſte wortel-eindjens, te dun en kragteloos om groei te vatten, ingekort moeten worden, het geen aen de zelve een wyze van verplantinge zoude wezen: zoo is het ook met de kruid-gewas-zaeden, welkers gekiemde punt-worteltjens in de aerde geen groei vatten, en, in plaetze van na beneden te wortelen, op zy uitſlaen, en dus knurfagtig gewas maeken; als veeltyds aen alle wortel-zaeden bevonden word.

Voor korter tyd worden de zaeden van Kruid-gewaſſen tot kiemens geweekt, daer toe de geſteltheid van het Saizoen meer of min behulpzaem is; want het Pieterſelie-zaed moet in het Voorjaer drie weeken in vogtig zand, en daer na twee weeken gemeukt

worden; het geen in de zomer, als alle andere zaeden, maer vier en twintig uuren geweekt, en het water afgegoten word, waer na het nog eenige dagen om te ſpruiten of kiemen vogtig gehouden word; dog van Pieterſelie-wortelen, laet men het niet kiemen, maer alleen tot zwellens weeken. Zoo weekt men ook in water tot zwellens, (zelfs in het vroege Voorjaer wanneer het vrieſt; mits dat het gezaei daer na tegen de vorſt gedekt word) Latouw, Seldery, Wortelen, Spinagie, Kervel, Beet, Erreten, groote of Boere-boonen, van de welken, uitgezwollen zynde, het overvloedige water word afgegoten, waer na de zelven, nog eenigen tyd tot ſpruitens by den anderen bevogtigt blyven, alvorens gezaeit of gepoot worden. Meloen- en Komkommer-zaeden, uitgezwollen zynde, blyven niet by den anderen kiemen, maer worden aenſtonts, of na dat ze een weinig opgedroogt zyn, in de aerde geſtooken.

Gelyk nu de voorgenoemde zaeden moeten gemeukt, of in het water geweekt worden, zoo zyn 'er andere zaeden, die daer door zouden benadeelt worden, ja zelfs vergaen, byzonderlyk de Turkſe of Roomſe boonen, want deze moeten niet alleen droog in de aerde gelegt worden, maer zelfs moet de aerde niet te vogtig zyn; voor-al niet, als de aerde door warmte nog niet na behooren groeizaem is, alzoo dan zekerlyk zullen vergaen; gebeurende zulks meeſt altoos, wanneer men de zelven, eenigen tyd voor Mey, in de aerde legt.

Zommige zaeden worden op orde gepoot, en niet gezaeit; dus poot men de Chardons-zaeden, drie voeten van malkanderen, drie of vier te zamen; als ook het Beet tot Wortelen-zaed, agt duimen van den anderen.

In de te drooge aerde konnen de zaeden geen groei vatten, of aen het ſpruiten geraeken, vermids ze veeltyds door den wind verſtuiven. In te natte aerde, als die ſomtyds in het voor- en na-jaer is, is de grond teffens te koud, daer door de zaeden, langduurig zonder groei zynde, veeltyds verrotten: nadien 'er, behalven de gemelde, nog meer oorzaeken zyn, die de zaeijinge doen uitſtellen, zoo kan men de zelve aen geen zekere tyden bepaelen, nog na de eigenſchappen der gewaſſen, in onderſcheide Saizoenen voortkomende; dewyl het eene vroeg in het Voorjaer, het andere een weinig daer na, en zoo tot in de Zomer en de Herfſt, geſtadig moet gezaeit worden: ondertuſſen moet de lucht en aerde van bequaeme geſteltheid, ten tyde der zaeijinge, wezen, egter kan vorſt, ſterke droogte, geduurige

of

of ſtort-regens enz. den zelve eenigen tyd hinderlyk zyn.

De aerde, bequaemlyk bevogtigt zynde, moet, na de eigenſchappen der gewaſſen, en geſteltheid der Saizoenen, voor het bezaeyen, van min of meer bolligheid, en min of meer lugtig geſpit zyn; want gelyk onze warmoes-landen van natuure, dog meeſt door geſtadige beteelinge en bemeſtinge, ook de klei-gronden, door zand-vermenginge, zeer los en open van deelen zyn; zoo moet men deeze, na de eerſte vrugt-voortbrenging, des zomers in groote droogte, tot bezaeying of beplanting van de tweede of derde vrugt, niet ſpitten; maer na den grond gezuivert en effen geklout te hebben, zaeit of poot men in den ongeſpitten grond, en word het zaed met een wyde klouw onder de aerde vermengt. Even zoo poot men alsdan in ongeſpitte aerde Erreten, Boonen, Salade, Kool, Andivie, Seldery. In het algemeen word, wanneer de aerde na behooren doorvogtigt, en de lucht niet te brandende heet is, een lugtige bolle grond vereiſt; daerom is het ook beter, dat men de akkers der Warmoes-landen in het voor- als in het na-jaer ſpit; want de koude Najaers-regen, of het ſneeu-water des winters, zal de aerde te veel verkouwen, en doen beſlempen: nogtans moet men daer omtrent omzigtig zyn, nademael zommige zaeden geen goede groei vatten in lugtige aerde; en beter in gronden, die in het Najaer geſpit zyn, voortkomen, gelyk Ajuin en Schorſonere.

Men moet zig niet alleen ſchikken omtrent het digt en yl zaeijen, na dat de gronden vogtig of droog, en van min of meer kragt zyn, maer ook na de deugdelykheid der Zaeden en eigenſchappen der gewaſſen: ondertuſſen is het beter te digt als te yl te zaeijen; want het overvloedige kan en moet, even als het onkruid, uitgewied worden, wanneer de ſchade niet meer is als die van het zaed; daerentegen zullen de gronden, te yl bezaeit zynde, niet alleen daerom minder vrugten voortbrengen; maer ook verſlenſen de opgekomen gewaſſen te meer door de ſterke wind, naerdien ze malkanderen daer tegen niet na behooren konnen dekken. Voorts moet men zig, omtrent het yler of digter zaeyen, na het gewas van het voorige jaer gedragen, ook na dat de zaeden wel of qualyk geſlagen, of gerypt zyn; want behalven dat in de jaeren van ſlegt gewas onder de zaeden, die goed te zyn geoordeelt worden, nog zommig quaed zaed is, dat niet zoude opkomen, zoo plegen de Zaed-koopers alsdan veeltyds bedrog door het vermengen van oud bedorven door nieuw goed zaed: derhalven moet

men

men, na zodanige jaeren, veel digter zaeyen, het geen nogtans, om de duurte van het zaed, in die tyden, door verkeerde zuinigheid anders geſchied.

Vogtige gronden moeten yler bezaeit of beplant worden als drooge: insgelyks de vroege Lente-vrugten wyder, als Zomer- en Najaers-vrugten.

Om de vervroeging der vrugten te bevorderen, zal men van het zaed zaeyen, het geen het eerſte is ryp geworden, daerom men agt moet geven in het zaed winnen, dat de eerſte vrugten niet tot den Eet geplukt of geſneden worden; voornamentlyk omtrent de Voorloopers van Erreten en Boonen, vermids het zaed der na-vrugten de rypwerdinge in de Saizoenen doet veragteren: nogtans de Turkſe of Roomſe boonen uitgezondert, want der zelver eerſte vrugten, laeg aen den grond zynde, zouden niet bequaemlyk ryp werden, en daerenboven, aldaer blyvende groeyen, den aenwas van eene menigte andere boonen beneemen.

Wyders moet men geen vrugten van de zelve natuur, maer van verſchillende hoedanigheden, digt by den anderen zaeyen of pooten; voor-al niet als men daer van meent zaed te winnen om daer na wederom te zaeyen; want het zaed daer door veeltyds zodanig verbaſtert, dat men van het volgende gewas geene diergelyke vrugten kan bekomen; het geen omtrent het Kool-zaed, wiens verſcheide zaed-koolſtruiken digt by den anderen geplant zyn, zal bevonden worden; zelf in zoo verre dat van Bloem, Savoi, roode of witte Kool, welkers zaed-ſtruiken digt by den anderen ſtaen, verbaſterde ſoorten zullen groeyen: nogtans heeft my een Liefhebber het tegendeel willen beweeren, maer het is my noit gebleeken. Zoo is het ook met Meloenen in ſoorten, groene en witte Komkommers.

Omtrent het zaeyen van Herfſt-vrugten, of der zelver verplanting moet men bedagt zyn van het op de Zon te doen, en wel zoo, dat voor nog na de middag niet door het geboomte beſchaduwt word; want dan zal het gezaei of het verplante geen genoegzaeme warmte, de Zon alsdan laeger gezakt zynde, verkrygen, het geen omtrent Krop-ſalade, Andivie, Seldery enz. zeer nadeelig is.

Om het zaed zonder wind-verſtuivinge te zaeyen, en den grond even gelyk te bezaeyen, moet men dunne kleine zaeden met genoegzaem zand, het geen niet te ſtuif-droog, nog te klonterig nat is, wel gelyk doormengen, en dan zaeyen, waer na men het zelve, met een zaed-klouw, behoorlyk met aerde zal over-

overdekken om beter groei te doen vatten, en minder zigtbaer te zyn aen het Gevogelte, het welke anders als aengelokt word om met menigte daer op te komen aezen.

Omtrent de groei is het even-gelyk, hoe dat het zaed in de aerde valt, op zy, onder, of boven by het uitſpruitzel; want het wend zig zelven; en zoo niet, keert de wortel-ſcheut na beneden, en de hout-ſcheut na boven, zonder de minſte veranderinge, in het vervolg der groei, te veroorzaeken.

Zommige gewaſſen worden, opgekomen zynde, wederom verplant; dog de meeſten blyven ter plaetze van haer gezaei doorgroeyen, zonder dat verplant mogen worden. In het algemeen mogen de Aerd-vrugten niet verplant worden, uitgezondert de vroege Poot-ajuin, en de Zaed-raepen; want anders zouden veele der zelven, die uit het zaed voortkomen, niet knollen; zoo is het ook met de winter-Wortelen, Seldery en Andivie; uit de welke het Zaed gewonnen word. Voorts mogen de gewaſſen niet verplant worden, de welken met een pen-wortel groeyen, daerom moet men de Boere-boonen, die tegen of in de zomer gelegt worden, om dat de aerde, boven te droog zynde, aen de uitſchietende zy-wortels de benodigende vogt niet kan toebrengen, met een pen-wortel, diep in de aerde, laeten wortel ſchieten. Maer alle gewaſſen, die boven den grond niet hoog ſpillig zyn, of welkers pen-wortel moet ingekort worden, op dat onder met meer zy-wortels, en vervolgens boven met meer zy-ſpranken zouden uitſchieten, worden, na dat van het gezaei opgekomen zyn, wederom verplant, op dat de doorſtraeling van haere vogten, door deze verplantinge in groei geſtuit, zig in meer getempertheid tot beter vrugtbaerheid zoude ſchikken: zoo ook verplant men alle gewaſſen, welkers eetbaere vrugten, boven de aerde, aen ſtruik, ſpruit, plant, hauw, klim, diſtel en kruipgewaſſen groeyen; omtrent welke verplantinge zeer aenmerkelyk is, dat de gewaſſen, die ſchielyk van haer zaed voortgekomen zyn, en daer in, voor de verplantinge, vervolgen en kragtig groot werden, zelden na de verplanting doorgroeyen, ook meeſt altoos ſlegter vrugten voortbrengen, als die geene, de welke niet zoo haeſtig van haer zaed voortgekomen, en by vervolg, voor de verplantinge, met meer betemperinge gegroeit zyn: om deze reden zal men altyd de laetſte, en noit de eerſte, tot de verplanting verkiezen; byzonderlyk van Bloem-kool.

Aengaende het verplanten moet men zig na de geſteltheid der

gronden, en eigenschappen der gewassen gedragen, vermids, de zelve in orde verplant zynde, daer na geen dunning zonder misstand kan geschieden; daerom verplant men in kragtige en vogtige gronden wyder van een, als in magere, dorre, drooge gronden; want indien men daer in digt plant, zal men veel lof, en weinige vrugten bekomen, om dat de gewassen, in deze sterke gronden, malkanderen, door de digtheid, in hoogte opjaegen: dies legt of verplant men de Boere of groote Boonen op zwaer, sterk gemest land, op ryen, drie voeten van den anderen: daer men, op ligter land, de ryen maer twee en een halve voet van een neemt, en de Boonen in de ryen een weinig digter verplant: insgelyks word de Kool verplant.

Tot het verplanten gebruikt men gewoonlyk het Plant-yzer, om de aerde rondom de wortels, door aendrang, vaster te doen sluiten; dit geschied spoediger als met de hand, dog is niet zoo goed, inzonderheid als de gronden niet zeer doorvogtigt zyn; daerom zal men ten allen tyden, als de tyd zulks toelaet, de aerde met de hand aenvoeren.

Men moet geen Erreten of Boonen, die men onbequaem oordeelt, in het leggen of verplanten, boven den grond voor het gevogelte zigtbaer laten leggen; want daer door word aen de Exters en Kraeyen de weg aengewezen om zelfs de geplante uit de aerde te haelen, derhalven zal men zig daer voor zorgvuldig wagten, en zulke onbequaeme naeukeurig wegnemen. Om het gevogelte, zoo veel doenlyk, van het gezaei te weeren, is het beste middel den grond, op zommige plaetzen, met fyn dun touw te overspannen, en eenige geschoten vogels daer by te stellen.

Men zal de bezaeide en bepoote gronden van alle onkruiden gezuivert houden, en klein zynde, tydig uitwieden, op dat het zelve niet in bloem, veel min tot zaed komt, want de gevalle onkruids-zaeden niet alleen voor een, maer veele volgende jaeren gestadig opkomen, daer door zodanige vervuilde gronden daer na bezwaerlyk zuiver konnen gehouden worden. Edog men moet omtrent het uitwieden zoo van het overvloedige goede, als van het onkruid met alle omzigtigheid te werk gaen, op dat de gewassen niet boven aen haer lof, nog van onder aen haere wortels beschadigt worden; derhalven is het voor-al nodig, dat de uitwieding ter bequaemer tyd en weer geschiede, wanneer de aerde niet te nat of te droog is, zynde het laetste schadelyker als het eerste; want de gewassen alsdan niet alleen omtrent haer

bo-

boven-lof verslenssen, maer ook doet de losse fyne aerde, alsdan by de wortels invallende, aldaer zeer veel nadeel. Ook moet men kundigen, die het onkruid konnen onderscheiden, gebruiken: en die weeten hoe veel afstants de gewassen van den anderen nodig hebben, om aldus eerder, door uitwiedinge, met de volle hand, of minder greep, na den eis het werk te verrigten; want de niet zoo kundigen zullen, op zommige plaetzen de vuile enkelyk uitpikkende, niet na behooren wieden, en meer tyd verspillen.

Alle het vroege gezaeide, dat door koude of andere misvallen bezwaerlyk aen het groeyen komt, zal zeer ligt doorschieten, zoo dat daer van zelden goede vrugten voortgeteelt worden: dus is het veeltyds met de vroege Meloenen, welkers vrugten, door het quynen der plante, alsdan zelden ryp werden; en den naem van rype Meloenen met der daed niet konnen draegen.

Na de eigenschappen der gewassen, worden haere zaeden van een- of meerder-jaerig gewas gewonnen; maer men moet zig in het algemeen wagten, om zaeden van zommige Herfst-vrugten te winnen, inzonderheid Weeuw-kroppen, want de daer van voortkomende vrugten (uitgezondert de winter-Kervel en Beet) zullen, van jaer tot jaer, meer en meer verslegten.

Omtrent het zaed-winnen moet men gedenken, dat zommige zaed-huisjens zig openen, en haer zaed, ryp zynde, laeten vallen; van deze zal men de voorloopers uitsnyden, als men aen het wortel-zaed gewoon is te doen: daerentegen houden zommige zaeden zig in haere zaed-huizen, hauwen of halmen vast en besloten: ook worden alle de zaeden op de zelve struik niet gelykelyk, maer het een na het ander ryp: deze, als mede die zig meer besloten houden, snyd men, de eerste volkomen ryp zynde, af; daer na men de struik nog eenigen tyd in de lucht ophangt, en doet weelen, op dat het verdere haere behoorlyke rypte zoude verkrygen, en de zaed-huizen beter gesloten blyven: aldus weelt men het Beet en Beet-wortel-zaed, Andivie, Kool, Raepen, Radys enz. maer het Krop-salade-zaed, dat ook niet gelykelyk rypt, hangt men niet het onderste boven in de lucht, want dit zoude, ryp geworden, ontvallen; daerenboven kan het zoo wel niet aen regen, zonder verrottinge, wederstaen; daerom steit men dit te zamen opwaerts in manden, met welke het dagelyks in zonnig weer buiten in de Zon te lugten gestelt, en in vogtig weer binnens huis gelaten word.

De zaeden, behoorlyk droog gewonnen zynde, moeten niet te fterk indroogen, of zouden onbequaem zyn, om te fpruiten; voornamentlyk de Steen-vrugten als Perziken, Pruimen, Abrikoozen, Kerffen, Krieken enz. want der zelver pitten werden daer door kragteloos: insgelyks moet men de Appel en Peerpitten niet te veel laten indroogen. Om de zelve langer tyd te konnen bewaeren, en by quaede Oegft-jaeren, of zaed-winning, daer van voorzien te zyn; zal men die, bequaem gedroogt zynde, in dik-glazige flesjens, digt in een gefchut, befluiten; en de kurk met gezuiverde harpuis, daer onder een weinig raep-olie, overdekken.

Erreten en Boonen bewaert men, in een plaets van matige droogte, in der zelver hauwen: wanneer men van zodanigen in het tweede jaer nog bequaeme leg-boonen kan hebben.

Ik hebbe voor dezen, volgens de gemeene regel, gemeent, dat de verfte zaeden de befte waeren, en dat men geen laeter als twee-jaerig zaed moeft verkiezen; maer zedert dat van de gewoone wyze der bewaeringe afgezien, en de zaeden zorgvuldig tegen aendoening van lucht in fleffen bewaert hebbe, ben ik, door ondervindinge, gewaer geworden, dat men de zaeden veele jaeren agter een, tot eene gewenfte voortteeling, kan goed houden: dus hebbe ik zaed van Krop-falade, dat zes jaeren oud, en in een flesje, op de kurk belakt, bewaert was, gezaeit; het zelve quam na wens op; gaf, gelyke fchoone kroppen als van een- of twee-jaerig zaed; zelfs hebbe witte Prince-kroppen van zaed, dat agt jaeren oud was, voortgeteelt; maer van Roode-kroppen, quam het, zoo oud zynde, niet op. Insgelyks hebbe ik Erreten, eenige jaeren mede in fleffen bewaert, na wens voortgeteelt.

IV. HOOFDDEEL.

Naem-lyft der Vrugten van den Moes-tuin.

A.

Aerd-beziën.
Aertifiokken.
Ajuin.
Andivie { *Krul-Andivie.* / *met breed blad.* / *met fmaller blad.* }
Afpergien.

B.

Basilicum.
Beet.
Beet-wortelen. zie *Wortelen.*
Bernagie.
Bies-look. zie *Look.*
Boonen
- *Groote of Boere.*
- *Roomse of Turkse.*

C.

Chalons.
Chalotten.
Chikory. zie *Wortelen.*
Citroen-kruid; Consilie de Grein of Melisse.

D.

Dragon.

E.

Erreten en Peulen.
- *Zuiker-peulen en Erreten.*
- *Krombekken en Slieren.*
- *Geele met en zonder schil.*
- *Graeuwe.*
- *Groene of Blaeuwe.*
- *van Gratie*
- *Vaele of Kapucynen.*

H.

Huis-look. zie *Look.*
Hysop.

K.

Kampernoeljen.
Kers
- *Tuin of Sterkers.*
- *Water-kers.*

Kervel.
Keulen.
Komkommers
- *Groene.*
- *Geele of witte.*

Knoop-look zie *Look.*
Kool
- *Bloem.*
- *Bastert.*
- *Kapper.*
- *Roode.*
- *Savoi.*
- *Slooren.*
- *Spruit.*
- *Witte*
  - *Gemeene.*
  - *Muskovise.*

Koorn-salade, *Krop-salade* zie *Salade.*
Kruis en Munt of Mente.

L.

Latouw zie *Salade.*
Laurier.
Lepelblad.
Look
- *Bies-look.*
- *Huis-look.*
- *Knoop-look.*

M.

Marjolyn.
Melisse of Citroen-kruid.
Meloenen
- *Cantaloupe.*
- *Geborduurde.*
- *Geribde.*
- *Gladde.*
- *Groene.*
- *Suiker.*
- *Water.*
- *Witte.*

Mente of Kruis en Munt.
Mille.

N.

Nip.

P.

Peulen zie *Erreten.*
Peterselie.
Pimpernel.
Pompoenen.
Porcelein.
Prey.

R.

Radys.
Rakette.
Rammelassen.
Raepen.
Rosmaryn.

S.

Salade:
- *Andivie-salade.*
- *Chikory* zie *Wortelen.*
- *Chavonse.*
- *Kool-salade.*
- *Koorn-salade.*
- *Latouw*: *Krunkel.*, *Gemeene.*
- *Krop-salade van veele soorten.*
- *Vette kous.*

Salie.
Seldery.
Spinagie.

T.

Thym.
Trip Madam.
Tuin-kers zie *Kers.*

V.

Venkel.
Vette kous zie *Salade.*

W.

Wortelen:
- *Beet of roode Wortelen.*
- *Chikory.*
- *Geele Peen.*
- *Oranje, Hoornse, Utrechts soort.*
- *Peper of Mieredik.*
- *Pieterselie.*
- *Sassefy.*
- *Schorsonere.*
- *Suiker.*
- *Witte of Pastinaken.*

Wynruid.

Y.

Ysop zie *Hysop.*

Z.

Zoethout.
Zuuring.

Ma-

Manier van Voortteelinge der Vrugten, tot den Moes-hof behoorende.

AERD-BEZIEN.

Worden van haere zy-scheuten vermeerdert, de welke in Maert of in Augustus verplant worden, en eenen vetten, wel doormesten klei-grond begeeren. Zy bestaen uit veele soorten, als Smirnase van ongemeene grootte, voor weinige jaeren by ons bekent gewerden, dog van weinig smaek; daer na volgen de Wilde, mede niet geurig; na die de Engelse, de welke als de Wilde, hoog-agtig, glimmend, niet smeltbaer en van weinig geur zyn: deze worden alle op stoelen geteelt. De beste geurige Aerd-beziën zyn hoog rood en glimmend van koleur, rond, en eenigzins platagtig van boven; zynde de puntige van boven niet zoo smaekelyk: ook zyn de Bont-koleurige van minder geur; en de Witte bekomt men door het verloopen, voornamentlyk in schraele magere gronden. Zy begeeren taemelyk veel vogt, en gematigde warmte, dog niet te heeten Zon, daerom staen ze best een weinig belommert. Men moet de zelven haere overvloedige zy-scheuten beneemen, en voor-al van onkruid gezuivert houden, wanneer grooter en smaekelyker vrugten voortbrengen, ook minder onder het lof verrotten, het geen ze anders in koele zomers met veel regen onderworpen zyn.

Men overdekt de zelve, tegen het bevriezen, met een weinig boom-bladen, de welke, in het Voorjaer byna verrot, met een weinig zuiver zand overstroit worden, om de zuiverheid der plukkinge.

Om de zelve behoorlyk, zonder quetzinge, te konnen plukken, stelt men de zelve op beddens van drie voeten breedte, met een tussen-pad van tien of twaelf duimen. Men zal by het eerste plukken, na de planting in Maert des volgende jaers, de meeste hebben: by het tweede plukken in het volgende jaer minder: en by het derde in het derde jaer nog minder: langer moet men die niet ter zelver plaetze laten groeyen, maer alsdan wederom op vers gemest omgespit land verplanten; vermids anders van jaer tot jaer in menigte, grootte, en smaekelyke geur verminderen: ondertussen word der zelver geur door zuiker ongemeen aengezet.

In het jaer 1723. had men eenen zeer droogen Zomer, een taemelyk warm vogtig Najaer, en des Winters weinig vorst: de Aerd-

Aerd-beziën gaven in deze Zomer weinige vrugten, maer in het laetste van September begonnen ze, na voorige herhaeling van groei, even als in de Zomer vrugten voort te brengen, vervolgende zulks in Oktober, November, December, en zelfs in January; dog telkens verminderende, ook van bleeker koleur, en niet zoo geurig, zelfs op het laetste smaekeloos.

AERTISIOKKEN.

Is een Distel-vrugt, bestaende in Tamme en wilde of Kardons. De Tammen worden van haere uitscheuten voortgeteelt, de welke men, na de vorst, van de moer-planten afscheurt, en wederom plant.

De Kardons worden van haer zaed vermeerdert: maer het zelve kan niet tegen sterke koude, daerom moet men de zaeden niet voor in het laetste van April of begin van Mey, omtrent een vinger breed diep, en drie voeten van den anderen, in de aerde steeken; en leggen aldaer drie zaeden by malkanderen; van welke drie zaeden men nogtans maer een groeyende moet behouden, en de twee andere uitwieden, op dat de Kardons, welkers eetbaere in de blad-struiken is, niet tot vrugt-steng zouden schieten, wanneer houtige steelen en minder struiken maeken. Voorts aerd men haere te zaem gebonden blad-struiken aen; of bewind die met stroo, om in den Herfst en Winter, geel en mals gewerden, in lang Vlees-sop te gebruiken. Zynde zulks in Vrankryk gemeen, dog hier te Lande niet waerdig om te teelen.

De Aertisiokken begeeren een vette wel doormeste Klei-grond, konnende niet alleen geen sterke vorst, maer ook nog minder sneeu-water wederstaen; daerom men die gewoonlyk, met het begin van den winter, in het geheel opneemt; en na dat de planten van haere houtige vrugt-steelen gezuivert zyn, worden ze des winters in gegrave kuilen, welkers bodem glad vierkant en hoog genoeg uit het water is, nevens malkanderen digt te zamen geplant, en aldaer, tegen het bevriezen, met planken overdekt, de welke, by aenhoudende sterke vorst, nog met ruige Paerdenmest, Boom-bladen, Vlas-scheeven of diergelyks bedekt, en aldus des winters bewaert worden: maer vermids in zodanige bedomptheid ligtelyk beschimmelen of verrotten, moet men de zelve noit verzuimen, by verandering van weer, te ontdekken, op dat ze de lucht zouden genieten.

Om vroege Aertisiokken te bekomen, neemt men de planten niet uit

uit den grond, maer blyven ze des winters ter plaetze van haere zomer-groei ſtaen; alwaer ieder plant afzonderlyk met Paerden-meſt gedekt, en telkens, by verandering van weer, ontdekt word. Wanneer in het Voorjaer geen ſterke vorſt meer te vreezen is, zoo zuivert en beneemt men de planten haere overvloedige by-ſcheuten, en word de grond rondom de zelven, zonder quetzinge der wortels, geroert. Zoo haeſt de Voor-loopers of Moer-vrugten afgeſneeden zyn, moet men de vrugt-ſtengen ontbladen, want daer door zullen de planten grooter en kragtiger werden, ook tegen vorſt en andere ongemakken beſtendiger zyn.

Behalven de Wilde, die klein, ſpits, ſcherp, puntig met weinig vlees, zoo aen de bladen, als onder-bodem zyn, heeft men nog twee ſoorten, te weeten, Gemeene en Engelſe Aertiſiokken. De Gemeene zyn niet zoo dik nog rond, maer hooger met ſtylſtaende bladen, de welke langer, en ſcherper ſtekels hebben; ook zyn haere bladen vleeziger; dog de bodems niet zoo vleezig, als de Engelſe. De Engelſe zyn grooter en ronder van bol; ook groeyen haere bladen boven rondagtiger om de vrugt: de ſtekels, meer inwaerts tuſſen de bladen, zyn niet zoo ſcherp.

De Zeeuwſe zyn alleen met de Engelſe onderſcheiden, dat ze doorgaens niet zoo groot van bol zyn.

De Aertiſiokken zyn van grof voedſel; en nog ſlegter de Kardons. Men gebruikt de bodems in Ragoes, ook in Hoender- en andere paſteyen.

In het jaer 1723. maekte het zulken zagten winter-weer, dat de planten niet alleen, geduurende de winter, ongedekt, maer ook zodanig in groei bleven, dat daer van den 24. January veele jeugdige Aertiſiokken werden afgeſneden, die van bequaeme grootte waeren om in de pan te fruiten.

A J U I N.

Is een ſchilferig, rond, plat of langbollig aerd-gewas van ſcherpe ſmaek en reuk, daer door de oogen traenen: de Prey, Chalons en Chalotten zyn byſoorten, ook zyn de Looken van het zelve geſlagt.

De Ajuin is van veele onderſcheide ſoorten, als lange, roode, rosagtige en witte: de roode plat-bollige is de ſcherpſte, maer word by ons zelden geteelt: dog de Rosagtige meeſt, om dat, meer te-

tegen de ongemakken der lucht konnende, minder afvuurt, en vervolgens zekerder gewas geeft als de witte: de Witte platbollige is scherper van smaek en reuk als de rosagtige.

De Ajuin word alleen van des zelfs ryp zaed voortgeteelt, en vermids het zaed door veele toevallen vergaet, schoon te vooren in groei was, of dat weinige zaeden voortkomen, moet men het zelve digt zaeyen, en daer na het overvloedige tydig uitwieden. Begeert eene sterk-gemeste aerde, welker mest van meer olie- als zout-deelen moet wezen; mitsdien is kroost, verrotte groente, en koe-mest beter als duiven-, paerden-, of diergelyke heete zoute mest: wil ook niet in al te bolle aerde gezaeit zyn, daerom worden de mulle aerdige warmoes-akkers tot Ajuin beter in het Najaer gespit; wyders is die beter in klei- als zand-gronden gezaeit, want daer in grooter, en in zand-gronden kleinder Uyen groeyen. Daerenboven is ze niet bestand tegen sterke, koude regen, want dan vergaet die ligtelyk, en word in zodanige vogtige Zomers, zelden goed zaed gewonnen, daer op men in het zaeyen by de volgende jaeren moet verdagt zyn; dewyl de Zaedkoopers het weinige goede nieuwe zaed met veel oud onbequaem zaed vermengen. En naerdien men van het weer niet verzekert is, zal men de Poot-ajuin, daer van men zaed meent te winnen, digt by den anderen pooten, op dat men de zaed-bollen, digt by malkanderen opgebonden, tegen overvloedige regen met glazen zodanig kan overdekken, dat ze, schoon rondom van lucht aengedaen, in groei blyven.

Het Ajuin-lof is open, en pyppig, weshalven het noit mag getopt worden, want dan zal het invallende regen-water den Ajuin meer doen vergaen: ook moet men het lof niet neertreden, om den groei te stuiten, alzoo dat de bollen dikwils quetst, en daer na zekerlyk doet vuuren: het is beter, dat men het lof met de hand knakt, en aldus de groei beneemt, op dat des te beter zoude bollen.

De Ajuin is, na des zelfs gebruik, van een balsamike of scherpe uitwerkinge. Raeuw is ze heilzaem voor de ongemakken der Maege. Gebraden voor Borst- en Longe-ziekten, ook voor Aemborstigen.

A N D I V I E.

Is een soort van tamme Chikory; des zelfs bladen worden raeuw, ook zyn die zeer gezond gestooft, en in lange soppen gegeten.

De Andivie is van veele soorten, als groote, breede en smaller bla-

bladen, gefneden en niet gefneden, ook groot- en kleinder-bladige Krul-andivie: van alle welke de breed-bladige, niet ingefneden van blad, de befte is, om dat grooter langer ftoelen maekt, de welke bequaemelyk, zonder dat de bladen knakken, kan opgebonden worden, en binnewaerts in de band minder zal verrotten.

De Andivie word van zaed geteelt, en daer na verplant, op dat te beter zoude uitftoelen; dog men moet dien niet verplanten, wanneer nog klein is, want dan zoude bezwaerlyk groei vatten, en daerenboven in het vervolg niet zoo fterk groeyen.

Men wint het zaed van Andivie, de welke des winters is overgebleven; of wel van planten, die zeer vroeg in het Voorjaer uit zaed onder glazen zyn voortgekomen, en daer na verplant; het geen het befte zaed geeft: wanneer de zaed-ftruiken tot byna haere hoogte gegroeit zyn, alsdan worden ze van boven ingetopt, om de zelve des te meer en beter te doen uitfpranken.

Men zaeit Zomer-, Herfft- en Winter-Andivie. De Zomerandivie zaeit men vroeg in het Voorjaer, en word veeltyds in den beginnen, tegen het bevriezen, met glazen overdekt; deze fchiet haeftig tot zaed: daerom moet men tot zomer-andivie breed-bladige Krul-andivie zaeyen; want die fchiet van alle het minfte door. De Herfft-andivie word met het begin van July, en de Winter-andivie van half July tot omtrent het laetfte van deze maend gezaeit, want van laeter gezaei komt zelden iets goeds om te eeten: en vermids het zaed ongelyk van groei is, zoo vind men dikwils, onder het Herfft-gezaei, kleinder planten tot Winter-Andivie.

Het verfte zaed is meer het doorfchieten onderworpen als het ouder van meerder jaeren; daerom moet men, voor-al geen Zomer-andivie, van een-jaerig zaed teelen, maer daer toe, (ook in het algemeen) het zaed van drie jaeren verkiezen.

In droog weer Andivie verplantende, moet men de zelve, na de inkorting van het lof, geheel doornatten, en alsdan haere wortels rondom door de aerde flingeren, wanneer ze, dus van aerde omwonden zynde, des te zekerder zullen groei vatten.

ASPERGIEN.

Zyn fpruit-gewaffen van veele foorten, daer van het kennelykfte onderfcheid is, dat eenige fchilferagtig ruw, en andere

re glad van hoofd voortkomen, onder welke fchilferagtige ruwhoofdige een foort is van ongemeene dikte, en zoo klein van hoofd als een gemeene Afpergie; aen dezen geven de Liefhebbers den naem van Bobbekoppen, zynde een verwildert foort, dat vois, wateragtig en niet zeer fmackelyk is. Het befte foort is gladhoofdig en een weinig dunder als het bovenfte der Afpergie; en omtrent een vinger dik: ook zyn 'er onder deze van minder dikte, die zelfftandiger en fmaekelyker zyn.

Zy worden alle van zaed voortgeteelt, het geen men van de dikfte, gladhoofdigfte Afpergien vergadert; welk ryp zaed, den geheelen winter, in der zelver roode beziën by den anderen gehouden word, daer van het omtrent de zaei-tyd (gemeenlyk na de vorft in het laetft van Maert of begin van April zynde) gezuivert, en vervolgens zodanig van wydte gezaeit word, dat ieder onbedwongen zyne wortels kan fchieten, en om te verplanten, zonder den een den anderen te befchadigen, opgenomen worden: weshalven men die te digt opkomen, moet uitwieden.

De voorloopers dezer zaeilingen worden, het volgende jaer, in orde geplant, het geen beter geoordeelt word als daer toe tweejaerige zaeilingen te verkiezen, en nog beter als by de eerfte zaeijing drie gefcheide zaeden, in de zelve order van verplantinge, by den anderen in kuiltjens te leggen, en daer na alleen het fterkft groeyende zaed aldaer onverplant te behouden; dog deze Afpergie-wortels, alsdan te veel in een gedrongen, zullen meer de diepten zoeken.

De Afpergien begeeren eenen taemelyken, hoog uit het water gelegen, loffen, zandigen en fterk gemeften grond, die in beddens van drie voeten breed, en tuffen-paden van een voet, verdeelt word: op het midden van deze bedden plant men, met het begin van April in droog weer, op heuveltjens, de jaerige Voorloopers ander half voet van malkanderen, mits dat men de wortels alvoorens van alle quetzuuren of bedervinge gezuivert, en een weinig ingekort heeft; nogtans zal men, zoo veel doenlyk, de wortels behouden, en de zelve, in het verplanten, behoorlyk uitfpreiden, en daer na met omtrent drie vingeren breedte, mulle, doormefte, zandige aerde overdekken: voorts moet men de zelve, in dit en alle volgende jaeren, van onkruid zuiveren, en het lof niet voor het laetfte van September affnyden; dog te vooren de manquerende plaetzen met ftokjens aftekenen, om die, in het volgende Voorjaer, weder op gelyke wyze in te boeten: daer na fchuimt men

men de paden, op dat het overvloedige regen-water beter zoude ontloffen, waer voor men altoos moet bezorgt zyn, want anders de wortels ligtelyk zullen rotten. Vervolgens worden de bedden in het geheel met Paerden-meſt tegen vorſt, en teſſens tot bovenmeſting der Plantſoenen, overſtroit; wordende het ruuwe ſtroo van dezen Paerden-meſt, in het volgende Voorjaer afgeklout, en de verdere meſt nog met twee duimen aerde overdekt, wanneer omtrent vyf duimen diep geplant zyn.

In het laetſte van September des volgende jaers, de nog ontbreekende planten, en zulken die ſlegt mager gewas maekten, afgetekent hebbende, word het lof afgeſneden, en de paden, wederzyds regtſtandig, ruim een voet diep uitgegraven, en het ſchot op de bedden verdeelt; na het welke de paden wederom met Paerdenmeſt, zoo diep als ze uitgegraven zyn, worden aengetreden, en de bedden, als het voorige jaer, met Paerden-meſt overdekt.

De Paerden-meſt, in het derde jaer, van het ruuwe ſtroo gezuivert zynde, word met de boven-aerde, zoo beſt doenlyk, en zonder quetzinge der kruinen, vermengt; (ondertuſſen moet men altoos voor-al bezorgt zyn, dat in het omſpitten der aerde, ook in het Aſpergie-ſnyden, de kruinen noit geraekt worden, om dat zulks onfylbaer rotting veroorzaekt) daer na worden de plantſoenen nog met ruim drie duimen aerde overdekt, wanneer ze alsdan byna negen duimen diep geplant ſtaen; vervolgens ſtikt men, met uitzonderinge der uitgetekenden van mager gewas, tot den 20. Mey.

In het vierde en in de volgende jaeren vervolgt men de paden uit te graven, en wederom met meſt, als vooren, aen te vullen, waer door de bedden uit de paden haere jaerlykſe bemeſting bekomen; wordende alsdan de Aſpergien tot half Juny, en noit laeter, geſtikt: voorts word het lof omtrent den 20. September afgeſneden, en het gevallen ryp zaed zorgvuldig opgezogt, moetende het geene door verzuim mogt gebleven zyn, zonder verzuim uitgewied worden: ook verhoogt men de bedden, op dat de kruinen der planten elf duimen onder de aerde zouden wezen.

De onderſte meſt der geplante Aſpergien is na twaelf jaeren verteert, wanneer de planten behoorden vernieuwt, en op vers land geplant te worden: dog de zelven jaerlyks boven gemeſt wordende zullen ze van langer duur zyn, voornamentlyk als zulks met Koe-meſt gedaen word.

Wanneer de nieuw geplante Aſpergien enkeld dik opkomen,

dan zal men zodanige in het derde jaer eens ſtikken, op dat ze des te beter zouden kruin macken, en met meer ſpranken uitſtoelen, want anders veeltyds in haer plant vergaen; ondertuſſen is het onfeilbaer dat men, door veel en langen tyd te ſtikken, niet alleen dunder Aſpergien verkrygt, maer ook meerder Aſpergien van de plant doet uitſchieten.

De Aſpergien groeyen met haere kruinen opwaerts, en wortels nederwaerts, omtrent twee voeten diep, daerom ze niet zoo laeg moeten geplant worden, (ſchoon ze de vogt beminnen) dat met haere wortels in het water konnen komen: ze groeyen zelden wyder met haere kruinen als een voet over het kruis.

De Aſpergien, die lang eetbaer, hard knappende, niet dradig, glad van hoofd, en matig van dikte zyn, worden voor de beſte gehouden, ook zyn die veeltyds minſt wateragtig, zelfſtandig en ſmaekelykſt; en hoe verſer geſtikt hoe ſmaekelyker, daerom worden ze tot den eet beſt tweemael des daegs, 's morgens vroeg, en 's avonds laet geſtikt: zodanige, die oud van geſtik zyn, werden taei en bitteragtig van ſmaek.

Men vlakt den grond der beddens in de ſtik-tyd, op dat de groeyende Aſpergie, door de bultige verhooginge des aerde, alvorens boven de grond komt, zoude beſpeurt worden.

BASILICUM.

Behoort tot de fyne toekruiden, en is van veele ſoorten, van alle welke de edele kleine ſoort in onze Moes-tuinen, als de beſte zynde, geteelt word: maer om dat de zelve aen geen koude kan wederſtaen, en nogtans, voornamentlyk by de vroege Komkommers, als toekruid gegeten word, zoo zaeit men het vroeg in het voorjaer, in wel doormeſte en ter Zon gelegen aerde, de zelve aldaer met glazen overdekkende, en tegen koude bewaerende. Als men het dus vroeg zaeit, bekomt men ryp zaed, het geen anders onder onze luchtſtreek zelden of noit ryp werd.

BEET.

En *Beet-wortelen* (zie van deze by de Wortelen) zyn van het zelve geſlagt; men heeft onder de Beet een ſoort, wiens bladen tot den eet, even als de wortelen, rood lof hebben, en insgelyks groote lange wortelen in de aerde maeken; ook heeft

men

men 'er die van bont-roode koleur zyn, als mede groene en geel-bladige; wordende de laetste by ons Roomse Beet genaemt, die van allen het beste tot Moes-kruid is.

De Beet word somtyds van by-scheuten, dog meest van zaed geteelt; zynde aenmerkelyk dat het rype zaed, het geen gewonnen is van Beet, die in het zelve jaer gezaeit was, zelden of noit groeit, maer dat men het beste zaed wint van Beet, die in het derde jaer van zyn zaed is groeyende.

BERNAGIE.

Is toekruid, dat ryp zaed voortbrengt, het welke gezaeit zynde, in het volgende jaer overvloedig voortkomt.

BIESLOOK. zie LOOK.

BLOEM-KOOL. zie KOOL.

BOONEN.

Zyn Hauw-struiken, en Hauw-klim-gewassen. De Struik-vrugten worden by ons Groote, ook Boere-boonen genaemt. Deze vinde by de Ouden niet beschreven, zynde waerschynlyk, na hunnen tyd, uit Paerden-boonen voortgekomen. Zy hebben eenen witten dikken bast, ook eenige eenen rooden en roodagtigen bast; dog die zyn uit de wit-bastige verloopen: de zelve leggen in lange, voise, dikke en van binnen wit-wollige hauwen, twee, drie, vier, ook vyf en zes in een hauw: ze worden van zaed-boonen in de aerde gelegt, en op die wyze voortgeteelt. Deze zaed-boonen worden van kragtige struiken, met de langste en meest beboonde hauwen voorzien, gewonnen; de welke alvoorens, zonder het lof in te korten, aen de struiken rypen, zoo lang dat de hauwen gants dor en zwart zyn: ondertussen plukt men daer van geen hauwen; want zulks geschiedende zouden de boonen het volgende jaer niet alleen in ryp-werdinge veragteren, maer ook zouden de na-boonen daer door hardbastiger en van niet zoo doorzettende groei zyn: zoo ook werden de Eet-boonen hardbastig, wanneer der zelver lof ingekort, of de voorloopers afgeplukt worden; daerom zullen kundige Warmoeziers de voorloopers noit plukken, ten zy men dit eerste gepluk byna zoo duur betaelde, als daer na alle de boonen van den struik zouden gelden.

De malste en smackelykste boonen zyn de in het voorjaer schielykste gegroeide: de na-boonen, hoewel kleinder, zyn nogtans harder van kauw als de grooter vroeger-voorloopers. Insgelyks is het met de zomer-boonen, want hoe heeter, en drooger de zomer is, hoe minder hauwen, ook minder, harder en kleinder de boonen zyn: daerom men de boonen, die men, door te droogen, wil bewaeren, om des winters klein mals te hebben, van de vroegste boonen, en noit van kleine na-boonen moet droogen.

Zy begeeren eenen sterken doormesten grond, en laeden veel beter, wanneer ze, jong zynde, in het Voorjaer niet sterk doorgroeyen, maer eenigen tyd, door weinig vorst, in groei gestremt worden, zullende daer door boven den grond met meerder struiken groeyen; de welke, na dat de boonen volkomen in bloem zyn, wederzyds moeten worden aengeaert.

De eerste verpoote boonen groeyen doorgaens veel struikiger, en hooger, ook veeltyds, ongetopt zynde, zeer digt in malkanderen; voor-al wanneer de ryen maer twee en een halve voet van tussen-wydte zyn: daerom zommige de vroege boonen op dubbelde ryen stellen, agt of negen duimen van een, en vervolgens met een tussen-wydte van vier een halve voet, of in schraele gronden vier voeten van malkanderen pooten; wanneer men tussen de zelve zaei-vrugten kan zaeyen; maer ik oordeele die beter op enkelde ryen te pooten. Ondertussen moet men op geen dubbelde Ryen meer pooten als de allereerste boonen, want ze, by schielyken aenwas, malkanderen niet alleen meer opjaegen, en merkelyk minder laeden, maer ook komt de Kool, die tussen de ryen geplant word, alsdan te veel onder het lof; derhalven moet men de boonen, welkers tussen-wydte met Herfst-vrugten bepoot word, op enkelde ryen, met een tussen-wydte van 2½ voet, agt duimen van een pooten.

De verpoote boonen schruilen niet zoo veel als de leg-boonen; in de zomer heeft men, om de droogte der boven-gronden, meer vrugten van leg- als poot-boonen te wagten; vermids de wortels van de poot-boonen meer in den boven-grond, en die der leg-boonen meer nederwaerts groeyen, en aldaer, in vogtiger gronden, groeizaemer zyn.

Men weekt de vroege boonen gemeenlyk twee of drie dagen in water, en legt de zelve, alsdan uitgezwollen zynde, in de aerde te spruiten om daer na te verplanten; dog veele oordeelen beter, deze ongeweekt in de aerde te leggen, als wanneer kragtiger struikgewas maeken. *Turk-*

Turkse of *Roomse boonen* (een Hauw-klim-gewas zynde) worden van haere ongeweekte boonen, in de aerde gelegt, vermeerdert: ze begeeren eenen lugtigen, matig, en niet te sterk gemesten grond; en van sterke winden bevryd te zyn: konnen in den beginne niet veele ongemakken, en voor-al geen koude regen wederstaen; want daer door verrotten de gelegde boonen zeer haestig in de aerde; derhalven is de tyd, om de zelven in de aerde op het open te leggen, afhankelyk van het vroeg of laeter warm werden des grond; zynde gewoonlyk met het begin der maend Mey: dog om de zelven vroeg, tydig en zeker ryp te hebben, legt men de droo-ge boonen by den anderen in lugtige aerde, op wel ter Zon gele-gen rabatten, in het einde van Maert, of met het begin van A-pril, onder glazen, alwaer des noots, tegen sterke koude, nog meer overdekt worden, en aldaer blyven groeyen tot het einde der maend, wanneer ze aen staeken, twee of ten uitersten drie boonen aen ieder, verplant worden.

De staeken worden regt op in 't verband, twee en drie voeten van den anderen, gestoken; dog beter zyn die schuins, in het midden over malkanderen kruissende, gestoken, en aldaer met een inleggende lat te zamen gebonden, op dat ze vaster en onbe-weeglyker zouden wezen: men steekt de zelve in de lengte en breedte drie voeten van den anderen, in het verband: zynde de paden tussen de reeken van vier voeten.

De verplante boonen laeden veel beter, als die niet verplant worden: ook zal men van Leg-boonen, waer van slegts twee of of drie boonen aen eenen staek zyn, meer vrugten plukken, als daer vier of vyf boonen aen eenen staek gelegen zyn: in het al-gemeen worden zoo wel vroege als laete Turkse boonen, om vrugtbaerst te zyn, best verplant. De Leg-boonen moeten in een weinig wit zand gelegt worden, wanneer ze minder in de aer-de verrotten, inzonderheid is dit in koude vogtige voorjaeren nodig.

Men heeft verscheide soorten van deze Hauw-klim-boonen, als Witte, Zwarte, Roode, Gekoleurde, Geele en Gespikkelde. Onder de Witte zyn wederom zeer groote breede, en minder groo-te, smalder van hauw, slag-zwaerden: ook krom-bekken, mits-gaders groote en kleine witte Zeeuwse of Princesse Boontjens. De gekoleurde boonen, van welken eenige zeer laeg by de grond, en daerom stam-boontjens genaemt worden, geven veel eerder hauwen, dies worden ze somtyds tot vroege sny-boontjens ge-teelt:

teelt: maer dewyl de hauw veel harder, en onſmaekelyker is, dat ook de rype boonen zyn; zoo oordeele de zelve in het geheel onwaerdig om te leggen: insgelyks de Zeeuwſe of Princeſſe Boontjens, die niet hoog klimmen, maer veel laeden, nogtans harder en onſmaekelyker zyn als de Krom-bekken. De breede Slag-zwaerden zyn het murwſte, min ſchilligſte van hauw, en overzulks het beſte tot vroege ſny-boonen, maer komen veel laeter, laeden niet ſterk, en hebben minder witte boonen in ieder hauw; ook zyn ze dunder, kleinder, en onſmaekelyker. De Baſtert-ſlag-zwaerden, die met bosjens bloeyen, zyn de beſte van allen: deze laeden vroeger en ſterker, ook zyn 'er meer witte boonen in de hauwen, daerom zyn deze, welkers hauwen niet zoo ſchillig zyn als de Krom-bekken, de beſte Sny-, en Zult-boonen; daer by zyn ze niet zoo ſlymerig in de pekel als de zeer breede ſlag-zwaerden. De Krom-bekken zyn ronder, ſmalder, en dik-baſtiger van hauw: weshalven zyn het geen bequaeme nog ſmaekelyke ſny-boonen; maer rypen vroeger, en zyn de witte boonen dikker, malſer; en veele in de hauwen, ook in het geheel zeer draegbaer: daerom zoude ik deze tot witte; en de baſtert-ſlag-zwaerden tot ſny-boonen verkiezen.

Omtrent de voortteeling van deze boonen moet men onderſcheid maeken na het verloop der Saizoenen, en daer na ook het een of het ander ſoort verkiezen, want vermids de breede ſlag-zwaerden niet zoo haeſtig groeyen, zal men van deze niet tot na- of zult-boonen leggen, om dat der zelver peulen, door vertraeginge des groei in het Najaer, hardbaſtiger en ſchilliger werden, en daerenboven, als gezegt is, tot zult-boonen in de pekel ſlymiger zyn: derhalven verkieze ik tot eerſte vroege ſny-boonen breede Slag-zwaerden te leggen: tot zult-boonen ſmalder Slag-zwaerden, die ook niet ſpouwen in het ſnyden: en tot witte boonen Krom-bekken.

CHALONS.

Is een kliſter-aerd-gewas, dog veel langer en dikker als de Chalotten van kliſter. Deze worden als de Chalotten van haere kliſters gelegt, met dit onderſcheid nogtans, dat deze in het Najaer gelegt en tegen de winter-koude moeten gedekt worden.

CHALOTTEN.

En *Chalons* zyn beide van het geslagt der Ajuin. De Chalotten worden in Maert van haere klisters gelegt, en in Augustus opgenomen; dog wanneer men het lof bemerkt te vergaen, dan moet men die vroeger opneemen, schoon ze alsdan haeren volkomen aenwas, nog grootte, en gevolgelyk haeren behoorlyken groei niet hadden, vermids ze den anderen, als pestilentiale lichaemen, zouden aensteeken, en alle in den grond verrotten; voorts moet men de zelven, uit de aerde opgenomen zynde, ten minsten nog drie weeken in open Lucht en Zon laten indroogen, wanneer, dus droog zynde, veel langer onbedorven konnen bewaert worden.

CHIKORY.

Wilde en Tamme; welkers jeugdige uitspruitzels als Salade gegeten worden: de wilde zyn de zoo genaemde Paerdenbloemen: en is groot onkruid. Van de tamme zie by de *Wortelen*.

CITROEN-KRUID, CONFILIE DE GREIN; ook MELISSE.

Behoort onder de fyne kruiden, en word tot Toekruid gebruikt; daer van daen is het Melisse-water, zoo zeer in de Apotheeken gebruikelyk, het welke te Parys, door kundige Afdruipinge, by de Karmeliten uitgevonden, tot het genezen en herstellen van veele gebreken, in ongemeene agtinge gebragt, en onder den naem van *Eau de Carme* bekent is. Ook word dit Citroenkruid in bundeltjens, met andere fyne kruiden te zamen gebonden, in veelerly sausen, tot byzetting van geur en gezontheid, gebruikt: derhalven is het zelve een der nodigste kruiden in den Moes-hof.

DRAGON.

Is een toekruid, dat van wortel-spruiten voortgeteelt, en alle twee, drie of vier jaeren op eenen versen sterk gemesten grond op nieuw verplant word; verstervende des zelfs takjens jaerlyks tegen den Herfst, die men nogtans niet, als na den winter, moet afsnyden, naerdien des zelfs dorre lof de jonge uit-

 spruit-

ſpruitzels in het Voorjaer beter tegen de koude dekt, want die anders zeer ligt zouden verſterven.

ERRETEN.

Zyn klimmende hauw- of peul-vrugten, zynde de Peulen de zaed-huizen der Erreten; van welke zommige eetbaer zyn, en meer om der zelver hauwen te eeten, als om de vrugt of Erreten, geplant worden; de zodanigen zyn zoet en teffens zagt van kauw: daerentegen zyn de Peulen, die om der zelver Erreten geteelt worden, meeſt alle dikker, ſchilliger, pergamentig, en niet zoo eetbaer. Aen de eerſte ſoort geeft men de naem van Peulen, waer van veele ſoorten zyn, als verſcheide ſoorten van Suiker-peulen, daer onder een ſoort dat klein is, en weinige Erreten in den hauw heeft, nogtans vroeg voor anderen eetbaer is: des zelfs Erreten worden *heete Erreten* genaemt.

De Peulen, *Krom-bekken* genaemt, zyn van twee of meer ſoorten, van welke de kleine ſoort, met weinige Erreten beladen, voor alle andere, zelfs voor de vroege heete Suiker-erreten, eetbaer is; des zelfs hauwen zyn een weinig breeder, dog niet zoo zoet en aengenaem van ſmaek, daerom ze by my niet geteelt worden; maer om der zelver vroege voortteelinge zeer veel by de Warmoeziers tot verkoop. De *Groote Krom-bekken* zyn lang en breed, omkrullende van Peul, en matig beladen met Erreten: de Peul zonder ſchil is niet zoo ſmaekelyk als van de Suiker-peulen. De *baſtert Krom-bekken* of *Slieren* zyn niet zoo lang nog breed van peul, ook zonder ſchil: deze laeden ongemeen, daerom de zelve voor de waerdigſte onder de groene Erreten houde; zynde veele peulen met zeven, agt en meer Erreten beladen: wel is waer dat de Lekker-tanden, tuſſen deze en andere Dop-erreten met ſchil, onderſcheid konnen proeven, zeggende die niet zoo zoet te zyn; maer dit word, om dat ze ongemeen ſterk met peulen en die wederom met Erreten geladen zyn, goed gemaekt.

Peulen of *Erreten van Gratie* groeyen niet zoo hoog, daerom onder de klimmende niet konnen geſtelt worden.

De Erreten, welkers peulen niet eetbaer zyn, worden *Dop-erreten* of *Erreten met ſchil* genaemt: van deze heeft men nog meer onderſcheide ſoorten als van Peul-erreten: zo zyn 'er verſcheide ſoorten van groene of blaeuwe erreten met ſchil. De *groote Groene* zyn de zoetſte, aengenaemſte en dun-ſchilligſte; maer laeden on-

ongemeen weinig zoo omtrent Peulen als Erreten, nogtans groeijen ze zeer hoog in lof. De *kleine Groene Engelse Erreten* groeyen niet hoog, zelden hooger als 2. en 2½ voet: laeden ongemeen, ook zyn de peulen van boven tot beneden, vol en digt tegen den anderen, met Erreten geladen: ze komen vroeg aen, maer vermids zeer haestig hard werden, en der zelver bequaemen tyd om groen te eeten, bezwaerlyk kan onderscheiden worden, zoo heeft men veeltyds vermengde harde onder de zelven, dat haer grootste gebrek is.

Witte of *geele Dop-erreten* van verscheide soorten zoo groote als kleine, onder welke eene kleine soort, die met de vroege Suiker-peulen eetbaer is, en daerom den naem heeft van *heete Erreten*. De groote geele (*Blaes-oppen* genaemt) laeden minder en volgen de heete Dop-erreten. *Schokkers* zyn nog ronder, en opgeblazender van rauw; groeyen zeer hoog, volgen het laetste, en zyn de zoetste en smackelykste.

Graeuwe Erreten van verscheide soorten; zynde de *Vaele* of *Kapucynen* doorgaens de grootste, dog anders byna van gelyke soort en smaek, als de Graeuwe.

De Peulen en Erreten worden van haere Erreten, het geen haer zaed is, voortgeteelt: de vroege worden met het laetste van December; of begin van January, in bakken, of onder glazen in de aerde gelegt, om daer na afzonderlyk by bosjens van vyf of zes by den anderen, vier duimen van malkanderen te verplanten, en zulks op ryen, die vier voeten van een zyn: moetende de zelve met rys, na mate van haer groei, bestoken worden: tot de groote geele, groene, en voornamentlyk de graeuwe en Kapucynen gebruikt men het hoogste, zwaerste peul-rys: daer na worden de Krom-bekken, en Bastert-Krom-bekken; ook de Suiker-peulen met korter, en de Engelse Dop-erreten met het laegste rys besteken; en zulks wederzyds de ryen, daer de erreten verplant of gelegt zyn: op dat ze tussen het rys zig zouden vast hegten, en te minder door de wind ontzakken of uit het rys waeyen; wanneer men daer voor nog bedugt is, dan voorziet men de zelven wederzyds met dun Fuike-garen, zonder het lof in het minste niet te knakken; want dat zoude den groei beneemen: voorts worden ze, als de Boeren-boonen, voor haere bloei aengeaert.

Om de Erreten vervolgens groen te eeten, zoo legt men te gelyk, Suiker-peulen, heete Dop-erreten, groote Dop-erreten, en Slier-puelen: deze laetste, welkers schil eetbaer is, komen het

laetſte aen. Men moet alle Lees-vrugten voorzigtig met twee handen plukken, dog nog beter is het dat de Peulen met een mes geſneden, of met een ſchaer afgeknipt worden.

HUISLOOK. zie LOOK.

HYSOP.

Is een toekruid, dat zeer dienſtig is tegen de Borſt-quaelen, daerom in den Moes-hof plaets geeve: wil geen ſterk gemeſte aerde hebben.

KAMPERNOELJENS of CHAMPINJONS.

De eetbaere van deze ſoorten behooren tot den Moes-hof, uit welkers zandige ſterk met Paerden-meſt doormengde aerde, veeltyds in vogtige warme na-zomers, van zelfs voortkomen: deze zyn in eetbaere en oneetbaere of vergiftige onderſcheiden: de eetbaere wederom in Lente- of Herfſt-Kampernoeljens of Champinjons: de Lente-kampernoeljens worden Moriljens genoemt, zynde uitwaſſen van verouderde, meeſt Eike-boomen: ook hebbe de zelve in menigte zien voortkomen op bloem-bedden van mulle aerde, die met jaerige Rund waren overſtroit geweeſt: deze Lente-kampernoeljens of Moriljens zyn meeſt lang rond, als een ey; van binnen hol; en van onder aen eenen hollen ſteel, rondagtig toelopende. De Herfſt-kampernoeljens komen in natte warme na-zomers in menigte in weiden, daer Paerden grazen: deze zyn meeſt alle van boven wit rond, van onder platagtig bol, jong zynde tot den ſteel beſloten, maer grooter werdende, berſt het ondervlies, en vertoont zig aldaer met veele roode velletjens of liesjens, de welke door langer groei (zoo ook de Champinjons) overſtallig zwartagtig werden; vergroeyende alsdan het vlees der Champinjons, het geen in het geheel vellig werd; ook vergroeit de bolligheid, zig plat-rond uitzettende. De Kampernoeljens, de welke in de Moes-hoven groeyen, zyn als de voorſchreven van geſtalte, in den beginne bol, insgelyks eerſt knikker-rond, en daer na zig boven platter uitſtrekkende, dog van graeuwer koleur, ook zyn ze van onderen niet zoo helder, maer nogtans bruin-roodagtig; het vlees is vaſter en zelfſtandiger als die men in de weiden plukt.

KERS,

KERS, STERKERS of TUIN-KERS.

Is toekruid, het geen van zaed vermeerdert word; men heeft ze van gekruld en ongekruld blad, zynde de gekrulde hard van bladen, en niet waerdig tot den eet geteelt te worden, gelyk ook niet de Indiaense Sterkers. De Sterkers begeert geen sterke Zon, daerom ze natuurlyk in het Voorjaer groeit, zonder Paerden-mest, op wel ter zon gelegen rabatten, in doormeste aerde onder glazen, wanneer ze veel groender en smackelyker is, dan wanneer ze door Paerden-mest is uitgebroeit. De vroege Sterkers word boven op wit, effen leggende, zand gezaeit, en vervolgens met de vlakke schop ingeplakt; ook wel op de vlakke aerde, die daer na dunnetjens met wit zand overstroit en daer op zagtelyk geplakt word, wanneer korter en gelyker kan gesneden worden.

Water-kers groeit in ondiepe slooten op het water, overzulks is het geen Tuin-vrugt; wil insgelyks geen brandende Zon hebben, daerom groeit ze beter op beschaduwde plaetzen.

KERVEL.

Word van zaed geteelt, zynde het beste van winter-kervel gewonnen; begeert een mulle, vette, wel doormeste aerde; de zelve teelt den grond ongemeen uit, vermids veele wortels maekt, voor-al het najaers gezaei tot stoel-kervel: daerom zullen de Warmoeziers, op des zelfs omgespitte grond, noit geele wortelen zaeyen, naerdien de wortels van de Kervel het doorzinken der geele wortelen beletten; daer door die op zulke gronden knuistig groeyen.

Tussen de ryen van vroege groote Boonen en Erreten kan men jonge Voorjaers-kervel zaeyen, mits dat die, alvorens veele wortels kan maeken, gesneden word.

KEULEN of KUN.

Is toekruid, ook *Boonen-kruid* genaemt; word van zaed geteelt, en gewoonlyk in geen vette aerde gezaeit, even voor het bloeyen der Boonen: alwaer ryp zaed heeft voortgebragt, komt het in het volgende jaer overvloedig voort; en groeit weelig zonder eenige oppassens.

KOM-

KOMKOMMERS.

Is een kruip-gewas van veele ſoorten, langer of korter; geele of witte en groene; van welke de Witte alleen by onze Warmoeziers tot den Eet als Salade geteelt worden: daerentegen oordeelen de Franſe en Engelſe de groene ſmaekelyker als de witte of geele. Onder de Geele is een ſoort, het geen veele vrugten by den anderen, na wens, onder glazen voortbrengt; van welke men zonder verzuim tot vroege Komkommers het zaed moet winnen. Vroege Komkommers worden even als de Meloenen geteelt; dog vermids meer tegen koude en ongemakken konnen, kan men met deze broei-bergen eerder begin maeken: zoo dat men de zelven, door middel van Paerden-meſt, tot bequaeme eetbaere grootte in de maend van April kan hebben; wanneer men met de eerſte broei-berg voor half February een begin maekt; dog het ſaizoen in April gewoonlyk nog koud wezende, zyn de Komkommers alsdan nog weinig van ſmack: derhalven zal men die, met minder moeite en beter ſmack, konnen hebben, als men de zelve in het begin van Mey tot den eet groot genoeg maekt te zyn; zullende zulks met zekerder uitſlag geſchieden, wanneer men met de eerſte broei-berg even na half February, en met de overplant-berg na half Maert begin maekt, moetende zodanige vroege Komkommers, even als de Meloenen onder glazen, en wyders door het bedekken der glazen tegen meerder koude gekoeſtert worden.

Tot deze vroege voortteeling van Komkommers is het witte ſoort, het geen niet van de allerlangſte, nog van de kortſte is, het vrugtbaerſte, met veele ſchepzels by den anderen; daer van veele doorgroeyen, zelfs wanneer het lugten, door quaed weer, belet word, en de glazen geſloten moeten blyven. Wyders moeten ze redelyk bevogtigt worden; nogtans zouden ze, het water te overvloedig zynde, verrottinge onderworpen zyn; daerom moet men de bergen verheven maeken, op dat het overvloedige water kan ontzakken.

De Komkommers worden onryp en zoo jong geſneden, dat nog geen zaed krygen; want als ze groot en met zaed werden, dan zyn ze vois en van wateragtige ſmack, behalven dat alsdan ook veele der aenkomende Angurkjens vergaen.

Tot Zult-komkommers legt men ongeweekt zaed in Mey, ruim een half voet van malkander in de aerde, dog altyd van groene

Kom-

Komkommers; om dat die voor het gezigt aengenaemer zyn.

De Komkommer-planten van zaed moeten verplant worden, om dat ze dan draegbaerder, minder het ſpikkelen of bederving onderworpen zyn, als de zodanigen, de welken onverplant, ter plaetze van het gezaei blyven groeyen.

KNOLLEN zie RAEPEN.

KNOOP-LOOK zie LOOK.

KOOL.

Is een ſtruik-gewas van veele ſoorten, de welke alle van zaed voortgeteelt worden. De Kool begeert een verſe onbeteelde aerde, en niet al te bollen grond; ook niet al te ſterk gemeſte aerde, maer liever meſting van zoute als olieagtige deelen: overzulks word tot de zelve beter Paerden-meſt, als Koe-meſt, of rotte groente gebruikt; want de Kool zal door dit zout meerder geur en zoeter ſmaek verkrygen. Wanneer het Kool-land te bol droogt, dan worden des zelfs wortels meer van het gewurmte geknaegt, dat het knobbelagtig groeyen, of het gallen en afrotten der wortels veroorzaekt: voorts begeert de kool jaerlyks veranderinge van land, daer op in eenige jaeren geen kool geteelt is, want aldaer kragtig zal groeyen; daerentegen zal het land, dat in het volgende jaer weder bekoolt word, ſlegter gewas voortbrengen, en daer na nog ſlegter, tot zoo verre dat men den grond daer door kan vergeven, zelfs zoo, dat geene andere gewaſſen na behooren daer op zullen groeyen.

De kool word onderſcheiden in Bloem- en Sluit-kool, welker vrugt rond als een bol is: ook is 'er een ſoort dat niet ſluit en zonder bol is, beſtaende des zelfs vrugt in de bladen.

Van de *Bloem-kool* zyn zommige van groote, andere van kleinder bloem, ook meer of min vaſt in een geſloten, wit of graeuwagtig. De groote, witte, vaſt in een geſloten, zonder verdeelinge rondende, bloemen, worden voor de beſte gehouden; alhoewel de ſmaeken daer omtrent gants verſchillen, dewyl veele de loſſe bloem-koolen ſmaekelyker oordeelen, als die hard en vaſt geſloten van bloem zyn; ondertuſſen doen de luchtſtreek en de gronden de Bloem-kool (meer als andere) grooter en vaſt geſlotender zyn, wordende die nergens beter als op het Eiland Cy-

prus, en daer na in Engeland voortgeteelt; nogtans geven de zaeden, uit die Eilanden tot ons overgebragt, alhier flegter Bloem-koolen, voornamentlyk de laete Zomer-, Herfst- of Winter-bloemkoolen: beter zyn de zodanigen, die, uit hier te lande gewonnen zaed, van Kool uit Cyprus of Engels zaed alhier gegroeit, ten tweedemael voortgeteelt worden. De Bloem-kool word in den Herfst gezaeit, en des winters, ook in het vroege Voorjaer onder glazen bewaert: daer na afzonderlyk geplant, en tegen het bevriezen gedekt.

De planten, die schielyk groot werden, zyn de onbequaemste, en geven de flegtste vrugten, inzonderheid is het zoo met de Bloem-kool; daerom moet men in het algemeen tot kool-planten zulke verkiezen, die van matigen groei, kort van steel, en diklyvig zyn; maer de kragtige gegroeide voorloopers, ook de lange-flenterige planten, als de flegtste zynde, voor de onkundigen overlaeten. Wyders zal men in het algemeen, by het planten van alle koolen, bedagt zyn, dat men zulken, die in het vroege Voorjaer verplant worden, tot by haere uitschietende bladen, en gevolgelyk diep in de aerde moet planten; maer de Zomer-koolen hooger van struik, en niet zoo diep. Ook moet men toezien dat de kool-planten van hert-scheuten voorzien zyn, zonder welken geen bloem of bol konnen voortbrengen; of zoo by geval op zy quamen uit te schieten, en daer in hert-scheuten waren; zullen dat kleine onderblyfzels van koolen werden. Nog moet men alle groeyende by-scheuten van Bloem- en Sluit-koolen uitbreeken, op dat daer van geen koolen zouden groeyen, vermids de midden-hart-koolen daer door kleinder zouden vallen.

Men zaeit tot laete Zomer-, Herfst- en Winter-Bloem-kool van Maert tot het einde van Mey, en verplant ze van tyd tot tyd in bequaem weer tot St. Jacob, of den 25. July; ook somtyds een weinig laeter; dog daer van komen zelden goede bloemen: zynde de beste tyd tot het zaeyen van Herfst-kool, ruim half Mey. Wanneer de Bloem-kool, by winter-rypte, des zelfs behoorlyke grootte nog niet heeft, alsdan knakt men de binnen-bladen, tot het dekken der bloem tegen het bevriezen, wanneer een klein vorstje kan wederstaen, dewyl de bloem in goed weer nog aen den groei blyft.

De Bloem-kool begeert meer bemesting, als roode of diergelyke vastsluitende koolen, en deze wederom meer mesting als Savoi-kool.

Om de Bloem-kool des winters tot het Voorjaer goed te houden,

moet

moet men die, in eene drooge plaets, met haere ſtruik en bloem om laeg aen eene zolder hangen, alwaer niet kan bevriezen.

Sluit-koolen zyn roode, baſtert-roode, kapper, witte en Savoi-kool. Onder de *Roode* heeft men twee ſoorten: Een groote ſoort, die niet hoog op ſtruik rondbollig groeit; welkers bladen dikker, niet zoo vaſt, en de ſtruik grooter zyn: dit ſoort word meeſt van onze Warmoeziers geteelt. En nog een kleine ſoort, Pynakerſe roode kool genaemt; deze groeit hoog op ſtruik, is dunder, vaſt geſloten van blad en fynder van tuſſen-ſtruik, daer by is die kool niet zoo rondbollig, maer eenigzins puntig; de zelve is van zoeter ſmaek; maer niet zeer groot; ook vallen deze, hoog op ſtruik zynde, ligtelyk, en ontwortelen; daerom ze zelden van onze Warmoeziers tot verkoop geteelt worden.

Baſtert-kool is een verloopen ſoort, uit het zelve zaed der voorſchreven Roode voortkomende.

Kappertjens-kool heeft haere benaeming van een boven uitgroeijende krullende blad, en zulks Kaps-wyze.

De Roode koolen zaeit en verplant men ſomtyds tot Gelling, of vroege zomer-koolen; dog meeſt tot winter-koolen, om tot laet in het Voorjaer te konnen eeten: om deze beter onbedurven te bewaeren, moet men die niet te vroeg zaeyen, op dat ze niet, over de groei zynde, door het warme Herfſt-weer, zouden komen te berſten. Men zaeit de zelven beſt na half April, en verplant ze met het begin van Juny: wanneer ze haer volkomen grootte hebben, en men bedugt mogt zyn, dat ze by aenhoudende goed weer zouden berſten, zal men de zelve zagtelyk nedertreden, op dat ze in haere groei geſtuit worden. Zoo treed men ook de al te hoog op ſtruik groeyende koolen ter neder, dog zoo niet, dat ze in haere groei geſtuit worden, maer zoo, dat met haere koolen tegen de Zon leggen, op dat ze niet weder zouden ryzen; ook aerd men de zelve, dus nedergetreden, en met den voet nedergehouden, tot by haer kool aen. Voorts laet men de zelve, op dat van langer duur zouden wezen, zoo lang van den vorſt geen nadeel te wagten hebben, op haere ſtruiken te velde ſtaen: nogtans moeten ze voor den ſterken vorſt, in droog weer, geſneden worden, en alsdan worden ze in open lucht, op hoopen van drie of vier koolen hoogte, met aerde overdekt, beter bewaert, als binnens huis; dog dit is meer voor Warmoeziers, de welke teffens veele koolen van daer haelen, als voor zulken, die dagelyks tot huis-gebruik maer weinige benodigen.

Witte kool is ook van verscheide soorten, dog meest onderscheiden in gemeene witte, groote en kleinder witte; zynde een Muskovise soort. De witte kool word niet zoo zeer tot winter-kool, maer meest tot vroege zomer-kool gezaeit, en in het Voorjaer verplant; deze werd eerder eetbaer als de roode: men zaeit de zelve gewoonlyk in het Najaer met het begin van September.

De roode en witte koolen begeeren, meer als andere, eene zoute, ook zwavelagtige mesting; zynde in zodanige gronden doorgaens zoeter van smaek, gelyk de Veen-koolen zyn.

Savoi-kool is van verscheide soorten, dog by ons onderscheiden in de gemeene en Streekse Savoi, dat een verbasterde soort, vaster gesloten, grooter, en wit-bolliger is, als de gemeene losbollende kleine Savoi-koolen, de welke veel smaekelyker zyn als de Streekse. De Savoi-kool word noit anders als tot den winter-eet geteelt, om dat dan het smaekelykste is, als ze door het bevriezen geel, mals en murw is geworden; zynde de kleinste losse kooltjes de smaekelykste. Men zaeit de zelve half April, of een weinig laeter, en verplant ze van St. Jan tot half July.

Spruit- of *Krul-kool* is van verscheide soorten, als groene en rond-bladige, de welke van verscheide koleuren zyn, en meest geteelt worden om de tafels en schotels te vercieren. De bladen der groene Spruit-koolen worden, bevroren geweest zynde, by veelen, als eene smaekelyke spyze gebruikt.

Slooren zyn insgelyks Blad-koolen die niet sluiten; deze worden hier te lande weinig, maer in Engeland veel tot vroege kool geteelt, wordende aldaer, onder den naem van *Green Cabbage*, met haere by-hangende bladen aen den struik gegeten.

Omtrent het aenaerden der Kool-struiken moet men bequaem weer waerneemen; moetende de aerde niet te nat, nog de lucht te broeyende warm wezen; want anders de buiten-schil der struiken, door een van beiden, ligtelyk zoude verbroeyen en bevangen: daerom zal men daer mede zoo lang wagten, dat de aerde niet al te vogtig is, en het koel weer maekt.

De kool is de Rups zeer onderworpen, daer van men de zelve telkens zorgvuldig moet zuiveren: ondertussen zegt men, dat de kool, digt by Erreten geplant, aldaer minder de Rups onderworpen is, om dat de kapellen zig meerder op het Erret-stroo nederzetten, en daer op haere Eyeren schyten.

KRUIS

KRUIS en MUNT.

Onder fyne toekruiden *Mente* genaemt, is van vier ſoorten; word van plant-ſcheuringe vermeerdert, en moet niet in te vette aerde geplant worden; wyders word die met de hand geplukt, en niet geſneden.

LATOUW. zie SALADE.

LAURIER.

Is een heeſterig boom-gewas van veele ſoorten, onder welke de *Laurier Bakelaer*, die van uitloopen vermeerdert word, tot den Moes-tuin behoort; zynde het beſtendigſte tegen onze winter-koude, nogtans kan de zelve, zonder dekkinge, daer aen niet wederſtaen.

LEPELBLAD.

Word om des zelfs menigvuldig gebruik, by veele mede in den Moes-hof geteelt: kan zeer ſtrenge vorſt wederſtaen, daer door haere uiterſte ſcherpte verlieſt, en dan als Salade gegeten word; zynde op het Eiland Spits-bergen eene zeer ſmaekelyke Salade; en nevens de Vette-kous het eenige eetbaere groen voor menſen, dat daer groeit.

LOOK.

Is van veele ſoorten. *Bies-look* behoort onder de Moes-, ook toekruiden, welker lof men eet: word van plant-ſcheuringe, door des zelfs kleine bolletjens in den grond te leggen, vermeerdert: de zelve groeit weelig in niet al te vette aerde, dog wil niet al te ſterken Zon hebben: daer ze eens geplant is, kan ze veele jaeren in groei blyven, en des zelfs lof dikwils geſneden worden. *Huis-look* is een ſtruik-gewas, en word van ſtek voortgeteelt. *Knoop-look* word van des zelfs kleine kliſters vermeerdert.

MARJOLAIN.

Onder de fyne toekruiden, is van fyne en grof-bladige soort, van de welken de grove soort een jaerig plant-gewas is, het geen veele jaeren door scheuringe vermenigvuldigt word. De fyne soort word van zaed aengewonnen, en vergaet tegen de winter.

MELOENEN.

Vereissen eene langduuriger Zomer-warmte, als onder onze Luchtstreek gemeenlyk is, daerom zelden of noit rype vrugten voortbrengen, ten zy ze door mest uitgebroeit, en daer na op verse daer toe gemaekte Mest-bergen verplant zyn, en geduurende de maenden Maert, April en veeltyds Mey onder glazen gekoestert worden. De zelve konnen aen geen groote koude, nog aen damp wederstaen, daerom ze zelden wel slaegen, als men met deze teeling voor half Maert door paerden-mest begin maekt; dewyl ze alsdan dikwils in den Maend April, by koude guure betrokken dagen, door mangel van genoegzaeme warmte der mest-bergen, in haere groei gestuit worden, het geen ten hoogsten nadeelig is om kragtig gewas, tot het voortbrengen van goede vrugten, te bekomen, derhalven moet men, om met gewenste uitslag zeer vroege Meloenen te teelen, de zelven, in plaetze van met mest, door vuur-stookinge eerst uitbroeyen, en daer na onder leggende glazen zulks agtervolgen.

Men heeft van de Meloenen verscheide soorten, van de welken het eene soort vrugtbaerder is als het andere, niet alleen omtrent de beginzels van vrugt, waer aen den naem van *Schepsels* gegeven word, maer ook omtrent de zigtbaere groeyende vergrootinge van deze Schepzels, als wanneer die *Klevers* genaemt worden.

Onder de soorten heeft men kleine, middelbaere, en ongemeene groote Meloenen, die rond, min of meer langwerpig rond, van buiten glad van schil, geribd en ongeribd zyn: ook heeft men onder de geribde en ongeribde, die min of meer met opwerk geborduurt of met karbonkels begroeit zyn, welkers vlees van binnen wit, groenagtig, geel en Oranje-koleurig is.

Glad-schillige zyn zelden of noit van goeden smack: insgelyks zyn de zeer groote Meloenen zelden; inzonderheid die meer rond

als

als langwerpig zyn: ook zyn de geribde buiten de Kantaloepen, veeltyds onſmaekelyker als de ſterk geborduurde en ongeribde.

De Meloenen, welkers vlees van binnen wit is, worden *Spek-meloenen* genaemt; van dezen hebbe noit ſmaekelyke geproeft; zynde doorgaens komkommeragtig.

De Meloenen met *groenagtig vlees* zyn van eenen laffen, zoeten, wateragtigen ſmaek zonder veel geur, egter ſmaekelyker als de Spek-meloenen; maer evenwel niet waerdig om daer van zaeden te ſteeken.

Water-meloenen zyn grooter van ſtuk, groen, glad van ſchil, rondagtig, van binnen met wateragtig vois, appel-bloeizel roodagtig vlees; deze zyn hier te lande niet zoo ſmaekelyk; daerom zelden, of noit voortgeteelt worden.

Onder de *Kantaloep-meloenen* heeft men eenige geribde met groenagtige dikke ſchillen en uitwaſſende karbonkels, hebbende de andere dunne ſchillen, en beide van binnen Oranje-koleurig vlees, tegen den binnen hoog-groenen kant afſchynende: deze zyn alle meeſt zeer goed: wyders oordeelt men uiterlyk van de deugd der Meloenen; dat ze langwerpig rond, van maetige grootte, ſterk geborduurt, dik van ſteel, die in de rondte wel looſt, klein van kruin, zwaer van gewigt, vaſt en vol, en niet het minſt, daer tegen ſlaende, bommende zyn, voorts dat ze, open geſneden, dun van ſchil, van hooge groene kanten tegen Oranje-koleurig vlees, niet droog nog wateragtig zyn, gelyk ook de zaedhuisjens moeten wezen: zodanige Meloenen zullen zekerlyk van zeer geurigen ſmaek zyn.

Van diergelyke geurige, ſmaekelyke Meloenen, welkers planten in eenen geſtadigen groei, en daer aen geen verloopen vrugten zyn, moet men het zaed vergaederen, latende het zelve eenige dagen in de zaedhuizen met de ſchil daer over, tot meer doorryping, meuken; waer na men het ſchoon moet afwaſſen, en het gezonken zaed buiten de Zon opdroogen; en wel droog zynde, in een digt beſtopt fleſje, bewaeren tot het derde volgende jaer, wanneer beter vrugten zal voortbrengen, als het zaed van het voorige of meer jaeren: want een-jaerig zaed geeft kragtiger en wilder gewas, maer is niet zoo vrugtbaer; en nog minder vrugtbaer zyn de buitenlandſe zaeden; vermids men ſomtyds eenige jaeren nodig heeft om deze tot betemperder groei te krygen, en aen onze luchtſtreek te doen gewoon worden: daerentegen geeft het zaed van vier of meer jaeren dikwils zoo zwakken, ſlegten

plant-

plant-gewas, dat het niet magtig is des zelfs vrugten tot behoorlyke rypinge te voeden, vergaende voor dien tyd by gedeeltens met de vrugten, zelfs somtyds de geheele plant teffens: zoo ook vergaen meest altyd de planten, welkers zaeden in February beginnen te broeyen.

Op wat wyze dit beste drie-jaerig zaed in de aerde gelegt word, op zy, plat of met het boven-puntige om hoog of na om laeg, word niet in agt genomen, maer word het zelve alvoorens, omtrent vier en twintig uuren, in regen-water geweekt, en daer na, het water afgegoten zynde, nog omtrent zoo lang, of wat minder, by zig zelfs opgedroogt; en alsdan in verse taemelyke doormeste, dog niet te bolle, aerde gestoken, vertoonende zig gemeenlyk op eene bequaeme broeyende berg drie dagen daer na; dog van ongeweekt zaed twee, drie dagen laeter, het geen veel van de goede gesteltheid der aerde afhangt, en na dat de zelve vogtig is; want als ongeweekt zaed niet voor den zesden dag spruit, is het een bewys dat de aerde te droog, of de berg te heet is, daer door het zaed vergaet: het welk onderzogt zynde, legt men weder nieuw vers goed zaed, maer vermids men dan agt dagen veragtert, zoo moet men in den beginne niets verzuimen om dit voor te komen.

Hoedanig de Broei-bergen moeten aengelegt worden, en wat daer omtrent in agt te nemen is, hebbe in het *Voorberigt bladz.* 217. en 221. en in het 2. en 8. *Hoofddeel van het Eerste Boek* aengewezen, waer na men zig schikken moet. Op dat de groeyende plantsoenen niet door damp, uitwazemingen, hette of koude zouden worden aengedaen; zoo moet men de zelve, by goed weer, ongedekt, en telkens by verandering, tegen guur, koud winter-weer, als betrokken lucht, sneeu, en hagelbuyen, gedekt houden: en voorts de aerde in eene maetige vogt onderhouden.

Na dat de plantsoenen met vyf of zes bladen zyn gegroeit, zal men de zelve het boven-hert uitnypen, op dat ze meerder zywaerts en niet zoo spillig zouden groeyen; wordende aen dit uitnypen der hert-scheut den naem van *Lubben* gegeven; maer zulks moet niet vroeger geschieden; want kleinder planten langer tyd benodigen om te herhaelen. Wanneer de plantsoenen, met te langen steel, hoog-beenig mogten groeyen, het geen veroorzaekt word, door dat ze te sterk in groei zyn voortgezet; of door dat het dek-glas te wyd van de aerde gelegen is: dan is men gewoon de zelve zagtelyk neder te buigen, en, zonder

de minste quetzinge, met een dun-takkig haekje neder te pennen, en tot by het blad met aerde aen te hoogen, op dat ze hooger in de aerde wortels zouden schieten. Voorts moet men omtrent de plantsoenen gestadig toezigt hebben, dat van geen schadende ongedierte gegeten worden, nog door hette der Zonne branden: tegen het ongedierte is geen ander middel dan het te vangen, en tegen de Zon te lugten; dog wanneer zulks, door sterke of scherpe wind, ongeraden is, zal men de plantsoenen een weinig doen beschaduwen.

De planten zyn gemeenlyk, na dat het zaed eene maend in de aerde gelegen heeft, groot en sterk genoeg om verplant te worden, daer toe men, vyf a zes dagen te vooren, de overplant-broei-bergen doet vervaerdigen, welke bergen, midden uit midden gemeeten, elf Rhynlandse voeten van den anderen behooren te wezen, op dat de planten, met een tussen-pad, ruimer zouden leggen. Om de broei dezer Bergen meerder te bevorderen, moet men de aerde niet te schielyk, ter behoorlyke dikte van twaelf of veertien duimen, over de mest brengen; schoon die van den aenvang met glazen overdekt is.

De aerde door de mest bequaemelyk verwarmt zynde, plant men binnen de bak, in het midden der breedte, de plantsoenen, ieder drie voeten van den anderen afstandig: om dit bequaemelyk te verrigten, boort men, alvoorens, zoo veel aerde uit, als gelyke aerde, daer mede de plant in de zelve boor opgenomen is, het zelve gat aenstonts weder vult: de plant dus overgebragt zynde, ontsluit men de boor, en doet men de aerde, door den zelven, in het uithaelen, zagtelyk om te draeyen, bequaemelyk ontlossen, waer na de plant aen alle zyden met de hand word aengeaerd.

Hoe voorzigtig het verplanten mag verrigt zyn, nogtans konnen de plantsoenen aenstonts den Zon niet wederstaen: om zulks eerder te verkrygen, moet men het verplanten des avonds doen, en ieder plant een weinig overschaduwen, met op het glas, boven de plant, eenig dekzel te leggen, tot dat ze aen den Zon konnen wederstaen, wanneer ze daerenboven behoorlyk moeten uitwazemen, het welke, op de bequaemste wyze, door het afhaelen der glazen kan geschieden, zodanig dat van agteren een, of twee duimen opening gelaten word, door welke openinge de Noordelyke winden niet ligtelyk zullen inwaeyen, om dat de agterplank der bak een weinig boven het glas verheven is, zoo dat de overvloedige warmte meer door de perssinge des damps na bui-

buiten, als door de invallende koude van buiten na binnen getempert word.

Wyders moet men by het verplanten bedagt zyn, dat men geen planten van verscheide soorten nevens malkanderen plaetst, om het verloopen der vrugt beter voor te komen, moetende de verscheide soorten op afgezonderde bergen geplant worden.

De tyd der verplantinge omtrent half April zynde, is de nagt-, en nog minder de dag-koude zelden zoo streng, dat de plantsoenen meerder dekking, als een enkelde riet-mat, op haere glazen nodig hebben, die ook met de maend Mey binnens huis, als tot de dekking onnodig, gebragt word; zynde de glazen alsdan genoegzaem om de koude af te weeren; ten waere by buiten-gemeene koude, daer na men zig moet schikken. Zoo lang de nagtkoude buiten daeuw, en dat de Thermometer in het Noorden beneden de een en twintig of twee en twintig is, dan zal men de zelve met glazen bedekt houden: zegge buiten daeuw, om dat die dikwils zulken kouden lucht maekt, dat het weer-glas daer door somtyds in de midde-zomer nog laeger is, welke daeuw; schoon die meerder koude bybrengt, egter zeer groeizaem is; wordende alsdan de plantsoenen in 't geheel beter zonder glazen aen de open lucht bloot gelaten: zoo ook moet men in regen-tyd, de planten zulks nodig hebbende, noit verzuimen de glazen af te haelen; om de zelven te doen beregenen, al wees het weerglas de koude op 21 of 21½, zynde, als gezegt is, alle natuurlyke bevogtiging de beste.

Men moet de aerde, onder de planten, met oude Rund overstroyen, op dat het water der begietinge, zulks benodigt zynde, minder zoude afloopen, en des te beter indringen, mits dat men, by het begieten, een weinig van de hert-steng der plant blyft.

Wanneer men de planten van de glazen wil ontblooten, zal men daer toe betrokken lucht waerneemen, of het tegen den avond doen: en zoo lang ze niet aen de Zon gewoon zyn, telkens by sterke Zon weder met haere glazen overdekken, ter tyd dat ze, zonder verwelkinge of brandinge haerer bladen, daer aen konnen wederstaen, gevende de zelve van dag tot dag een weinig meerder Zon: nogtans zyn 'er zommigen, die de planten noit van glazen in het geheel ontblooten, maer van vooren en agter de glazen op steenen leggen: waer door de wind daer gestadig doorwaeit, en de weinige door de glazen schynende Zonne-straelen verdreven worden; het geen de planten doet versterven, naerdien de

zelve geen meer warmte als van de onderleggende broei-mest genieten, de welke by verflaeuwinge weinig of geen warmte geeft: ondertussen hebbe altyd, in open vrye lucht, met beter uitslag, als onder altyd leggende glazen, vrugten geteelt: zoo men egter de planten niet geheel wil ontblooten, dan moet men de glazen van vooren op krap-houten leggen, en aldus lugten.

De al te sterk groeyende planten, zal men van haere overvloedige zeer dikke, ook te dunne en maegere groeyende ranken besnoeyen: de al te dikke zyn zelden zeer vrugtbaer, en de dunne en te maegere ranken konnen geen genoegzaem voedsel verschaffen om goede vrugten voort te brengen: zoo dat die van betemperde groei, in alle gevallen, de verkiezelykste zyn: ondertussen moet men in het besnoeyen oplettende zyn, dat men de twee eerste op zy uitgeschoten ranken behoud, als ook de zysprankén, die daer uit voortkomen, de welke met malkanderen den geheelen plant behooren uit te maeken: zynde deze eerste uitgeschote ranken meest altyd die geene, daer aen de vrugten te wagten zyn. Ook beneemt men de overvloedige losse bloemen, maer niet alle; want de zulken zyn veeltyds met het stuif-zaed voorzien, het geen tot vrugt-zetting nodig is.

De ranken met schepzels nypt men van vooren een weinig af, op dat der zelver kragt, aldaer in groei gestuit, meer tot de vrugt zoude gedeyen: wanneer deze schepzels van vooren door eene heldere uitbloeyende bloem vergrooten, en dat haere wolligheid vergroeit, dan zyn het goede voortekenen van te zullen kleeven, (zynde de spreekwyze van zulke, welkers vrugten doorgroeyen) dog daer omtrent is geen staet te maeken, als na dat glad zonder wolligheid zyn, en de grootte van eene kleine Okkernoot hebben; evenwel gebeurt het, dat deze, schoon ze, tot byna ryp werden, aen het groeyen blyven, alsdan nog dikwils, door het afkankeren der ranken, vergaen; van welk afkankeren, of in het geheel versterven der planten, weinig reden is te geven; zynde zodanige zulks meest onderworpen, die in den beginne van haer groei eenigen stilstand hebben gehad; het geen aen de planten, voor half Maert van zaed gestoken, veeltyds bevonden word; als ook omtrent de planten, die te veel door water aengezet zyn, voornamentlyk wanneer ze te vooren veel droogte hebben gehad: dus ziet men de meeste planten, wanneer na slag-regens warme Zon volgt, met haere op het rypen leggende vrugten versterven: om zulks voor te komen hebbe best bevonden, de zelve in niet al

te ſterke bemeſte aerde over te planten, en aldaer niet te veel te laten uitdroogen, maer ook niet te veel met water te begieten, en de aerde te nat te houden; zynde beſt de meſt in den beginne taemelyk te beſproeyen, en voorts in ſterke droogte met meer regenwater te bevogtigen; maer men moet de planten tegen warme zwaere ſtort-regen dekken, want anders zullen die veeltyds, door warme Zon, daer na bevangen: om deze dekkinge op de bequaemſte wyze te doen, ſtelt men agter en voor de planten kleine paeltjens, die van boven zodanig uitgeſneden van hout zyn, dat tuſſen der zelver wederzydſe gebleven hout een dubbeld lat, daer mede gelyk komende, gelegt word, om geen haperinge, omtrent het op- en uit-rollen der riet-matten, te veroorzaeken.

Wanneer de vrugten ter halver groei zyn, zal men de planten maetig begieten, en altyd des zelfs lof met regen-water overſproeyen; op dat de regen daer na minder ſchadelyk zoude zyn (*a*): ook moet men de planten telkens in cierlyke orde ſchikken, en op verſcheide plaetzen, op dat door de wind niet zouden verwaeyen, met een dun-takkig haekje, egter niet klemmende, vaſt ſteeken.

De ſchepzels die aen planten met half-volwaſſen vrugten zyn, vergaen veeltyds, voornamentlyk als de grooter vrugten ſterk doorgroeyen: maer wanneer de vrugten haer volkomen groei hebben, dan heeft men in goede zomers dikwils van het tweede zetſel goede vrugten te wagten.

Aengaende den tyd der ryp-werdinge is geen zekere ſtaet te maeken, want dat is meeſt van de ſoorten afhankelyk, als mede van het weer, mitsgaders na dat de planten kragtig gegroeit zyn, en groeizame warmte gehad hebben. De kleine Suiker-meloenen werden van de eerſte ryp: verkrygende ſomtyds eenige, binnen den tyd van zes weeken na de kleevinge, haere rypte; der zelver planten maeken geen ſterk lof, nog ranken. De groote Meloenen rypen niet zoo haeſtig, voor-al niet die rond en ſterk geborduurt zyn; want dit ſoort ontloſt bezwaerelyk aen den ſteel, en heeft ſomtyds agt weeken en langer nodig. De Kantaloup-meloenen gemeenlyk zeven weeken, ontloſſende den ſteel zigtbaer: de zelve maeken ſterke ranken en taemelyk veel lof, dat nevens de meerder dikte van haere ſchil de rypinge veragtert. De planten van een ſlegt gewas brengen in het gemeen veel eerder rype vrugten voort, maer daerom zyn ze niet ſmaekelyker: in tegendeel zyn zulke,

(*a*) Veele willen de planten niet begoten hebben, hoewel ze die door dekkinge haere natuurlyke bevogtiging benemen: dat tegen de reden en myne ondervinding is.

ke, die aen eene kragtig groeyende plant meer tyd tot haere ryp-werdinge nodig hebben gehad, veel ſmaekelyker in haere ſoorten.

Het is met de Meloenen, als met de andere Plant- en Boom-vrugten, dat ze meer gemaetigde dagelykſe warmte, als heete Zon begeeren; daerom zyn ze beter van bladen overſchaduwt, en alsdan ſmaekelyker; want die aen planten met weinig lof, op ſterke Zon, gerypt zyn, zyn zelden of noit van geurige ſmack.

De vrugten, een hoender-ei groot zynde, worden op Lei-ſtukken of Tiggel-ſteentjens gelegt, op dat ze, van onderen, te minder van het optrekken van aerdſe dampen zouden aengedaen worden; ook zal men de zelven, omtrent ryp zynde, met voorzigtigheid keeren, zonder dat daer door de ſteel of rank gedraeit word, gelyk zommigen doen, om het ryp-werden der vrugten te verhaeſten; want zulke vrugten zyn veeltyds taei en onſmaekelyk. De rypte der vrugt word men door den reuk gewaer, wanneer de ſteel in de rondte begint te ſcheiden en te loſſen: egter moet men de vrugt zoo lang niet ongeſneden laten leggen, dat de ſteel geheelyk loſt; want dan is de vrugt te ryp, en zyn des zelfs fynſte geur-deelen vervlogen: beter is het dat men die ſnyd, wanneer de ſteel, even in de rondte, is geberſten, en de vrugt reuk van zig geeft: zullende alsdan, na een of twee dagen leggens, geuriger van ſmaek zyn. Ook is de morgenſtond, wanneer de vrugten door den daeuw of nagt-koude zyn verkoelt, daer toe de bequaemſte tyd, zynde de zelven daer door van harder en ſmaekelyker vlees; dan zulken die op den dag afgeſneden worden, want die zyn taei en van ſlegter ſmack, dog om zulks eenigzins te verbeteren, moet men de zelve in koud put-water verkoelen.

MILLE.

Is een bleek groen moes-kruid, dat van zaed voortgeteeld word; wanneer de tyd der Spinagie voorby is, word die, in des zelfs plaetze als Spinagie gegeten.

NIP.

Word ook *Katte-kruid* genaemt, en van des zelfs by-ſcheuten vermeerdert, die eenen vetten grond begeeren: is een toekruid by Salade. Vermids de Katten het zelve gaern eeten, moet men het met doorn of ander ſcherp afweerende ruigte tegen de zelve beſchermen.

PASTINAKEN zie WORTELEN.

PEPER-WORTELEN.

Ook *Mierik-wortel*, en *Meer-radys* genaemt, word van des zelfs wortel-stukjens, of afgesneden kruinen voortgeteelt.

PEULEN zie ERRETEN.

PIETERSELI.

Is van veele soorten; de welke onderscheide in *Pieterseli* tot *Wortelen*, als Aerd-vrugten: *Gemeene Pieterseli*, als toekruidgewas; en *Krul-pieterseli* tot cieraed der Schotels en opgediste spyzen.

De *Pieterseli* tot *Wortelen* is groot, min gekurven, hard en onsmaekelyk van blad: insgelyks is de *Krul-pieterseli* onsmaekelyk en hard van blad; daerom zyn deze beide soorten niet zoo goed als de volgende *Gemeene* om te eeten.

De *Gemeene Pieterseli*, de smaekelykste tot den eet zynde, is de aengenaemste, en mals van blad; des zelfs bladen zyn niet groot, dieper ingekurven, de steelen dunder, rond, en eenigzins gestreept.

De Pieterseli begeert eenen vetten, doormesten, en wel ter Zon gelegen aerde; ook benodigt die veel vogt, daerom moet ze niet op hooge gronden gezaeit of verplant worden. Men kan de zelve, des winters, in luik-bakken, dog beter onder glazen teelen, daer toe men die in Juny moet zaeyen, op dat tegen den winter van maetige grootte, en bestendiger tegen vorst zoude zyn; des zelfs struik moet men niet kort afbladeren, maer met volwassen lof des winters bewaeren: daerom ook zeer wyd van den anderen moet staen. De Zomer-pieterseli word in Maert gezaeit, en word het zaed van beiden, zoo zomer als winter-pieterseli, tot kiemen geweekt en gemeukt, op dat het zelve eerder in den aerde zoude groei vatten.

De Pieterseli tot wortelen, en de Krul-pieterseli moeten zeer yl gezaeit, en dan nog gedunt worden; die tot wortelen, ten minsten op eene halve, en de Krul-pieterseli op een voet of meer wydte; als wanneer de wortelen meer uitdikken; en de planten

der Krul-pieterseli meer afleggen, en met cierlyker, digter gekrulde bladen groeyen: dog door de Pieterseli-wortelen kan men zomer-Bloem-kool zaeyen. Het Hamburger Pieterseli-wortel-zaed geeft hier beter wortelen, als het geen by ons gewonnen is.

PIMPERNEL.

Is een toekruid, het geen van zy-scheuten word vermeerdert.

POMPOENEN.

Kruip-gewas, dat een langer, dikker soort van Kalabassen of Kawoerden is: de zelve zyn van slegt voedsel en smaek, derhalven onwaerdig om in wel geschikte Moes-hoven geteelt te worden.

PORCELEIN.

Moes-kruid met geele en met groene bladen: de geel-bladige word by ons het meeste geagt en voortgeteelt; dewyl de Fransen in tegendeel die met groene bladen, als de smaekelykste, verkiezen.

De Porcelein word van zaed voortgeteelt, en eens gezaeit, komt ze, ter zelver plaetze, in het haeste en eenige volgende jaeren overvloedig voort: men moet de zelve na de vorst zaeijen, om dat geen strenge koude kan wederstaen. De jeugdige steelen der Porcelein zyn met meerder en beter sappen als de bladen, derhalven veele de zelve voor de bladen verkiezen.

De Porcelein kan niet tegen vorst, daerom na den tyd der Lente-ryp moet gezaeit worden, want anders vervriezen haere jeugdige spruitjens ligtelyk in vriezende Lente-tyden: derhalven zaeit men de vroege Porcelein onder glazen of op mest.

Vermids de meeste sappen meer in de jeugdige gegroeide steelen als in de bladen, en de grootste, dikke bladen kragtiger en sappiger zyn als die van dunder, kleinder gewas, zoo is het nodig de Porcelein yl te doen staen, en als die te digt is, uit te wieden, moetende ten minsten ieder plant vier duimen, of nog wyder van den anderen staen.

P R E Y.

Is een aerd-vrugt en by-ſoort van Ajuin; langer en niet zoo rond-bollig, maer ook ſchilferig, en van ſcherpe ſmaek. De zelve word by ons in drie ſoorten onderſcheiden, als in Groote, Gemeene, en Kleine.

De groote ſoort vereiſt wyd, ten minſten eenen halven voet van malkander, verplant te worden, wanneer tot merkelyk meer grootte en dikte groeit. De gemeene ſoort, hoewel wyd gedunt of verplant, werd noit zoo dik. Beide deze ſoorten verkrygen veel malſer ſmaek; wanneer ze als Seldery aengeaerd, of in zand te meuken gelegt geweeſt zyn; het geen beter in open lucht, als in eene beſlote plaetze, geſchied; mits aldaer ook tegen ſterke vorſt bewaert worden. De derde of kleinſte ſoort vermeerdert zig ook in den grond, door aenwas van des zelfs langagtige bolletjens, even als de Bies-look.

R A D Y S.

Is een aerd-vrugt van veele ſoorten, wil geen vette, gemeſte aerde hebben; wordende gemeenlyk in de vroege Lente met het Krop-ſalade-zaed, op wel ter Zon gelegen rabatten, gezaeit; dog deze groeyen niet tot zoo groote lengte en dikte, als die in Juny of July gezaeit worden: om de zelve zeer vroeg te hebben, zaeit men die in het Najaer. De gemeene Radys is van twee ſoorten met klein en groot lof, van de welken men die met klein lof alleen moet zaeyen.

R A K E T T E N.

Is een toekruid dat by Salade gebruikt, en in de Lente ge zaeit word.

R A M M E L A S S E N.

Is een aerd-vrugt van eene groote en kleine ſoort, zynde de laetſte ook *Knol-radys* genaemt. De groote ſoort is met eene zwarte bruine ſchil, en maekt eenen langen, dikken, knolagtigen wor-

wortel: deze is ſcherper van ſmaek als de Knol-radys, die wit van buiten, kleinder en ronder is, omtrent als de Knollen.

De Rammelaſſen worden in July gezaeit; als het vroeger geſchied, ſchieten ze in zaed.

RAEPEN.

Zyn aerd-vrugten, die van beter en zoeter ſmaek, op afgemaeide zandige Koren-landen, als in de vette gronden van Moes-hoven groeyen: daerom ze meer tot den Akker-bouw als Moes-hof behooren; want in vette gronden worden ze bitter van ſmaek, en van de wormen gegeten.

De zoetſte en ſmaekelykſte zyn de Stoppel-knollen, die in den Herfſt gezaeit worden: men heeft van de knollen verſcheide ſoorten, als ronde platagtige, en die niet zoo plat zyn met witte en zwarte ſchillen; ook met geelagtige ſchillen, mede van binnen geelagtig.

Raepe-knollen worden in de Lente op Braek-landen gezaeit, en zyn platter en grooter, meeſt alle van eenen bitteragtigen ſmaek.

Franſe raepen, of knollen, zyn lang, dun, wortelagtig, byna als Suiker-wortelen, dog korter en dikker: van ſmaek als onze gemeene Stoppel-knollen.

ROSMARYN.

Is een heeſterig hout-gewas, het geen meeſt van ſtek word voortgeteelt: de zelve kan niet tegen ſterke koude, nog ſneeuwater, ook niet tegen beſlotenheid, begeerende veel vrye lucht, daerom bezwaerlyk in Oranje-huizen word overgehouden.

SALADE.

Word gemeenlyk als voor-ſpyze, ook als ſaus by andere ſpyzen gegeten om aen den Maege graegte te verwekken. Onder deze benaeminge zyn verſcheide Aerd- en Warmoes-kruiden, zoo tamme als wilde; die men als Salade eet: onder de Tammen is de Ajuin, Aſpergien, Beet-wortelen, Chikory-wortelen, Komkommers, en het uitſpruitende jonge lof, als Andivie, Koren-ſalade, Krop-ſalade van veele ſoorten, Latouw, Kool-ſalade, Seldery, groene Turkſe boontjens, Vette kous enz. onder

de Wilden veelerhande uitſpruitende jong lof, als doove Netels, Paerden-bloemen enz. Maer de Saladen, die vervolgens verhandelt worden, zyn de Krop-ſaladen, de Latouw, de Koren-ſalade, en de Vette Kous.

De *Krop-ſalade* of *Sluit-latouw* is van veele ſoorten, als van Geele, Groene, en Roodagtige bladen.

De gemeenſte met geelagtige bladen is onderſcheiden in groote of Klooſter-kroppen, Princen-, en een kleinder ſoort Princeſſe-kroppen, ook blanke kroppen, anders Haegſe kroppen genaemt.

De *Klooſter-krop* werd het grootſte, en ſchiet niet zoo haeſtig in zaed, maer is niet vaſt van krop, makende veel beſlag door des zelfs afleggende bladen.

De *Princen-krop* is daer aen de grootſte, digter geſloten, en malſer van kauw als de Klooſter-krop: van de zelve zyn twee ſoorten, de beſte zeer geel, en de andere groenagtig: welke laetſte de beſte is om des winters op broei-bergen van boom-bladen te teelen.

De *Princeſſe-krop*, ook *Blanke*, of *Haegſe krop*, is van de drie de kleinſte, dog vaſt geſlotenſte krop; hebbende weinige buiten-bladen, en daer door, na gelykheid haerer grootte, grooter van krop, daer by zyn de bladen van de malſte kauw: ook werd de zelve, buiten de gemelde goede hoedanigheden, eerder krop; derhalven heeft deze den voorrang om in den voortyd tuſſen groente gezaeit te worden, konnende aldaer tydig uitgeſneden worden, zonder aen de blyvende groente nadeel toe te brengen. Na deze volgt de *Prince-krop*, die tuſſen groente, dat niet zoo digt als van geele wortelen is, kan gezaeit worden: zynde deze de beſte van de beide ſoorten. Dan volgt de *Klooſter-krop* in malsheid: eenige geven den naem van Klooſter-krop aen het beſte ſoort van Prince-kroppen, die vaſter, geelder, en malſer zyn als de gemeene Prince-krop, welke eenigzins groenagtig, en niet zoo geel van krop is.

Onder de *groene Krop-ſalade* of *Sluit-latouw* zyn twee ſoorten: de eene grooter, maer niet zoo wel geſloten, en harder van kauw, als de kleine ſoort, die niet zoo murw van kauw is als de Princeſſe-, en Prince-, zelfs niet als de Klooſter-krop: zynde die beſte groene krop zeer ſtruikig; overzulks niet vaſt van krop, en hard van blad: dog deze kleine groen-bladige krop ſchiet niet zoo haeſtig door als de geel-bladige, derhalven zeer bequaem tot zomer-kroppen: maer ſtruikiger als de Princeſſe- of Prince-krop zynde, is ze beter tot ſtoof-ſalade als om rauw gegeten te worden.

De Krop-ſalade, die van buiten donker-roſſe of roodagtige bladen heeft, beſtaet in twee ſoorten; wordende de grootſte ſoort, ook *Spaenſe-krop* genaemt, ſomtyds zoo groot als eene kleine witte kool: deze is niet vaſt geſloten van krop, en hard van kauw. De *kleine ros-bladige krop* legt niet veele buiten-bladen af; zynde de zelve, na gelykheid, zeer groot en vaſt geſloten, geel en murw van kauw. Deze kan van allen het beſte de winter-koude wederſtaen; daerom ook de bequaemſte is om tot Weeuw-kroppen te zaeyen: dog gants onbequaem tot vroege zomer-kroppen, naerdien haeſtig doorſchiet; en wel zodanig dat men in warme Lentetyden daer van zelden kroppen kan hebben.

De *Rood-baerd*, zynde een geel-bladige krop met roode kanten aen de boven-bladen, ſchiet niet zoo haeſtig, en is de beſte tot zomer-ſalade, dog niet zoo murw van kauw, en ſtruikiger als de Princes- of Prince-krop; daerom ook zeer goed tot ſtoof-ſalade, gevende eene digte, vaſt in een geſloten krop.

Krop-ſalade wil niet wel groeyen op ſterk vet gemeſt land; aldaer vergaen (het geen men afroeſten noemt) veele planten; de welke, zoo haeſt men aen den zelven eenige de minſte verminderinge of ſtilſtand van groei beſpeurt, aenſtonts moeten uitgetrokken, ook den grond omgeroert, en gezuivert worden: dit verzuimende, ſteekt zoo eene plant veele anderen aen, zynde even beſmettelyk als de Peſt-ziekte onder de menſen: dus is het niet alleen met de jeugdige planten gelegen, maer zelfs ook met de zaed-ſtruiken die verwelken; want deze ſteken den anderen zodanig aen, dat van groote akkers met ſtruiken veeltyds weinige of geene overblyven, indien men daer omtrent niet tydig voorziet.

De Krop-ſalade, de welke in het Najaer verplant word, heeft minder onder-bladen, en is niet zoo oogzienelyk, als die van gezaei, ter zelver plaetze, onverplant blyft doorgroeyen.

Men zal noit Krop-ſalade-zaed van Weeuw-kroppen, dat zyn zulke die in 't Najaer gezaeit zyn, winnen, vermids de Salade, daer van voortkomende, doorgaens niet zoo wel ſluit, en veel eer weder tot zaed doorſchiet: beter is het zaed, het geen van Lente-gezaei, uit de eerſte, grootſte en digt geſlotenſte kroppen in ieders ſoort, is gewonnen; welkers twee-jaerig zaed het beſte tot zomer-kroppen, en het drie-jaerig zaed tot weeuw-kroppen gezaeit word.

De aerde, daer in men des zomers Krop-ſalade, ook Weeuw-

 krop-

kroppen zaeit, moet niet te open bol zyn, want op dusdanigen open bollen land vergaen ze eerder, en willen niet zoo wel kroppen; inzonderheid vergaen de Weeuw-planten op bolle gronden veel meer; daerom zaeit men die omtrent paden, alwaer de aerde vast geslotender is; ook op Akkers daer op Winter-kervel en Spinagie staen, om door der zelver lof eenigermaete tegen de ongemakken van den winter gedekt te zyn: als mede omtrent eenig overhangend beschutzel, gelyk geschooren Heiningen, tussen welke de Plantjens, by sterke winter, het best bewaert worden.

Tot *Weeuw-kroppen* zaeit men gewoonlyk half September, om dat by warme wasselyke Na-zomers de planten van vroeger gezaei veeltyds te groot werden, die dan zoo wel niet als kleinder planten aen strenge koude of sterke wind konnen wederstaen: zynde daer toe twee-jaerig zaed van Haegse of kleine roode kroppen het beste. Men verplant de zelve in het Voorjaer, even na de vorst, op wel ter Zon gelegen rabatten, of onder glazen, zonder of op warme Paerden-mest; beginnende, tot het laetste, de verplantinge met February, en niet eerder, want de Krop-salade kan niet veele dampen wederstaen, zullende daer door afroesten, het geen meesttyds de planten wedervaert, die men des winters onder glazen meent over te houden.

De vroege *Zomer-kroppen* zaeit men even na de vorst, als mede het zaed van de *Princesse-kroppen*, te gelyk met Ajuin en vroege Wortel-zaeden. Vervolgens zaeit men de *Prince-kroppen* op een akker of bedden afzonderlyk, en niet onder Wortelen: zoo ook in de na-zomer: maer des zomers zal men daer op *Rood-baerd* zaeijen; om dat die minder doorschiet: dan zaeit men ook de *Bellebonne*, zynde de groote krul-bladige, niet vast sluitende Brabandse krop, *Montereyen* genaemt; dog deze is hard van kauw, en Adivieagtig gelyk de groene, na den aerd van Kool.

Chavonse Krop-salade word als Andivie te zamen gebonden, op dat daer door van binnen geel en murwer van kauw zoude werden; zynde des zelfs bladen harder, als die van Krop-salade.

De *Latouw*, welke niet sluit, is van veele soorten, als Gemeene, en Gekronkelde Latouw, die den naem van *Kornetten* draagt.

De Latouw, welke niet sluit, kan beter tegen de koude, als Krop-salade, daerom van deze gemeene Latouw gewoonlyk de vroege Lente-stik-salade, op Paerden-mest, gezaeit word, ook zonder glazen op wel ter zon gelegen rabatten, maer dezelve is niet zoo mals van kauw als de jeugdige Krop-salade. Om de Latouw

touw zuiverder te ſtikken, overſtrooit men de bezaeide grond dun met zuiver zand, het welke met het vlakke des beſlagen ſchop, even gelyk, word neder geplakt; wordende het zaed, voor de zaeijinge, gekiemt.

De *gekronkelde Latouw* is harder van blad als de gemeene, overzulks niet zoo ſmaekelyk: maer de zelve kan beter aen de koude wederſtaen; daerom zaeyen veele Warmoeziers deze voor de eerſte Stik-ſalade: als ook de *Kornetten*, de welke met vier bladertjens voortkomen, en met den anderen in grootte niet verſchillen.

Koren-ſalade, alzoo genaemt, om dat veeltyds op afgemaeide koren-landen, zonder gezaeit te zyn, voortkomt, is eene groene, ronde, kort-bladige winter-ſalade, even als de Vette-kous; gelykende dit blad meer na de Latouw.

Vette-kous is een groene winter-ſalade van langer grooter bladen als de Koren-ſalade: die beiden van zaed worden voortgeteelt. De Vette-kous kan aen zeer ſtrenge vorſt wederſtaen; zynde des zelfs natuurlyke grond en groei op het Eiland Spitsbergen, alwaer de Vette-kous en het Lepelblad de eenige eetbaere groente zyn.

SALIE.

Is een heeſterig hout-gewas van veele ſoorten, het geen van ſtek, en wortel-ſtruiken word voortgeteelt.

SASSEFEI, SCHORSONERA zie WORTELEN.

SELDERY.

Is een Struik-aerd-gewas, en een mede-ſoort van Pieterſeli, by de Kruidbeſchryvers *de Groote Eppe van Macedonien* genaemt; de zelve is van veele ſoorten, als Seldery met roode en witte ſteelen: ook met zeer dikke, en niet zoo dikke ſtruiken: als mede nog fynder ſtruikige; van alle welke de Seldery met witte ſteelen in haere ſoorten in onze Moes-hoven geteelt word.

De grove ſoort met zeer dikke ſtruiken, by ons Brabandſe Seldery genaemt, groeit met veel holder, en dikker ſtruik; geeft zeer weinige of geen zy-ſpranken; ſchiet eerder in het zaed, en is het verrotten, wanneer aengeaerd is, meeſt onderworpen; nog-

tans is deze de bequaemste tot zomer-Seldery : dit soort geeft, als gezegt is, veeltyds maer eenen midden-struik ; dog vermids die zeer grof en dik is, heeft men daer aen meer te eeten, als aen de fyne met des zelfs by-spruiten: daerenboven is deze, door de schielyke aenwas, malser van kauw, en van sterker smaek, meerder na de Lavas ; waerom aen veele smaekelyker voorkomt als de fyne soort. Men moet omtrent deze grove soort bedagt zyn, dat die eerder het verrotten onderworpen is, en daerom minder tyd moet aengeaerd zyn, voornamentlyk in vogtig en regenagtig weer : de zelve groeit van natuure zeer weelig, hoog en wyd uitgezet; derhalven moet men ze, ten minsten een voet van den anderen, met enkelde planten verplanten op ryen, die drie voeten van malkanderen zyn, om bequaemelyk te konnen aenaerden: maer byaldien men de ryen om den anderen, tot het geel werden, wilde aenaerden, alsdan mag men die twee en een halve voet wyd van malkanderen doen zyn ; en de planten in de greppen vyftien of meer duimen van een verplanten. De volgende grove soort plant men digter, op twaelf en tien duimen.

De fynder soorten zyn de Warmoeziers gewoon met twee en drie planten by den anderen te verplanten, de welke zoo digt in een groeyen, dat by uitrooijinge zig als eene enkelde plant in een zeer dik bos vertoonen ; nogtans is aen zodanige groote bos minder te eeten als aen eene enkelde dik grof-struikige bos van minder dikte, en enkeld geplant. Men zet de planten, zoo ook de ryen, digter of wyder van een, niet alleen na dat ze grof, of fyn-struikig zyn, maer ook na dat het Saizoen meer of min groeizaem is.

Men moet noit van het Najaers gezaei verplanten, want die schieten haestig in zaed : de bequaemste tyd om zomer-Seldery te zaeyen is half February, op een weinig broeyende Paerdenmest onder glazen, na dat het zaed een nagt geweekt, en daer na vogtig in een warm vertrek tot kiemens gehouden is, daer toe gewoonlyk twee of drie weeken vereist word. Voorts mag men die dik zaeyen, om dat men van de deugd van het zaed niet verzekert is; maer als het zeer digt opkomt, moet men de plantjens lugtig uitwieden, op dat de blyvende bequaemelyk zouden konnen uitgroeyen. Ook moet men de Seldery niet te klein verplanten, vermids zodanige kleine plantjens niet zoo haestig aen den groei komen, om dat der zelver worteltjens weinig en dun zyn, daer door de pooren van de struikjens meer gesloten zyn, en gevolgelyk noit na behooren konnen uitgroeyen. De

De Seldery moet volkomen uitgegroeit zyn, alvoorens men de zelve zal doen aenaerden, want dan zullen de onderaerdſe ſpruiten minder verrotten; ook moet men omtrent de aenaerdinge bezorgt zyn dat geen ſteelen knakken, veel min breeken, alzoo dit de ſtruiken doet verrotten: voorts moet de aenaerding met zuiver zand, en niet met meſtige aerde geſchieden. Door het aenaerden werd de Seldery geel en murw van kauw, zynde een begin van verrottinge; daerom de zelve niet te lang moet aengeaerd zyn: de tyd is, volgens het Saizoen van meer of minder warmte, in de zomer twee weeken, daer na drie weeken; en tegen de winter nog langer, alvoorens om te eeten gerooit word. Edog om de winter-Seldery tegen vorſt, op de beſte wyze, te bewaeren, moet men de zelve niet te hoog aenaerden, vermids dan meerder verrottinge onderworpen is, dewyl de vorſt niet zoo wel uit het lof trekt, als wanneer minder was aengeaerd geweeſt: ook moet deze Voorjaers-Seldery niet te groot uitgegroeit zyn, want dan zal de zelve buiten met minder verdervinge beter in groei blyven, als die binnens huis kan bewaert worden.

SPINAGIE.

Is een moes-kruid, dat van zaed geteelt word: zynde van eene rond-bladige groote, en ſpits-bladige kleinder ſoort. De ronde groot-bladige kan beter tegen het vriezen, daerom die gemeenlyk tot winter-ſpinagie met Kervel op akkers gezaeit word. De ſpits-bladige is van malſer kauw, en word die, tuſſen de ryen van Boere of groote Boonen, in de Lente gezaeit.

Het zaed der ſpits-bladige is puntig en ſcherp: en dat der rond-bladige is rond en niet ſcherp: de lang-bladige ſchiet eerder in het zaed, en is het kalken meer onderworpen als de rond-bladige.

SUIKER-WORTELEN zie WORTELEN.

THYM.

Een laeg heeſter-hout-gewas, het geen van by-ſcheuten en van zaed vermeerdert word, en van veele ſoorten is; van alle welken die met groen lof in onze Moes-hoven geteelt word, en onder de naem van *Gemeene Thym* bekent is. De zelve begeert

geen ſterke bemeſtinge, maer groeit beſt in magere gronden: men gebruikt die onder de fyne toekruiden, bundels-wyze, in ſauſen tot byzetting van geur.

TRIP-MADAM of KLEINE DONDERBAERD.

Behoort onder de wilde Looken; word van des zelfs ongewortelde ſtruikjens, in de aerde geſtoken, vermeerdert: wanneer haeſtig groei vatten, en tot groote planten werden; maer wil niet op ſterke Zon geplant zyn.

De Trip-madam word in azyn, ook in azyn en moſtaert gelegt, en daer van doortrokken tot ſaus by ſpyze gebruikt, om de graegte van de maeg aen te zetten.

TUIN-KERS zie KERS.

VENKEL.

Is een ſtruik-gewas als de Seldery; word van zaed voortgeteelt: dog is een overjaerig kruid-gewas, het geen ter zelver plaetze veele jaeren groeit, en jaerlyks zaed voortbrengt; ſchoon het boven-lof door het vriezen verſterft, zoo blyven dog des zelfs wortels onbedurven, van de welke wederom jonge ſpruiten voortkomen.

De Venkel is by ons in Roomſe en gemeene Venkel onderſcheiden. Roomſe, ook Italiaenſe genaemt, is van zoeter ſmaek als de gemeene, en word in Braband zeer veel geteelt; ook aengeaerd als de Seldery, en zoo gegeten.

VETTE-KOUS zie SALADE.

UYEN zie AJUIN.

WORTELEN.

Zyn aerd-vrugten, de welke meer als eenige andere, lang nederwaerts in de aerde groeyen. Onder de wortelen zouden ook de Franſe, lang nederwaerts groeyende, Raepen mogen geſtelt worden; dog vermids de zelve in alles, behalven dat ze meer leng-

lengte als onze Stoppel-knollen hebben, met dezen gelyk zyn, zoo worden die hier niet, maer daer ter plaetze befchreven.

De Wortelen worden van zaed vermeerdert, uitgezondert de Peper- of Mierik-wortelen, die van wortel-ftukken vermeerdert worden, zynde de kruin-ftukken daer toe het befte: ook kan men de Suiker-wortelen van wortel-ftukken voortteelen; maer het is beter van zaed.

Met de benaeminge van Wortelen, zonder andere byvoeginge, worden by ons de *Peen* uitgedrukt, anders de befte geele Peen, ook Leidfe wortelen genaemt, om dat ze rondom die Stad, in zandige gronden gegroeit, het fmaekelykfte zyn. Tot onderfcheid van deze, word by de anderen den naem gevoegt, als *Beet-wortelen* ook *Karoten* genaemt, *Chikory-wortelen*, *Peper-* of *Mierik-wortelen*, *Pieterfeli-wortelen*, *Saffefey-wortelen*, *Schorfoneer-wortelen*, *Witte wortelen* ook *Paftinaken* genaemt: van alle welke hier vervolgens gehandelt word: beginnende met de Peen of Leidfe, en Hoornfe Wortelen, welke laetfte van hooger Oranje-koleur en korter zyn.

De Peen zyn van zes kennelyke onderfcheide foorten, drie lange, en drie korter, die niet zoo gelyk-fcheutig afloopende, nog lang dun ftaertig zyn.

De lange geele *Leidfe Peen* of Wortelen zyn het fmaekelykfte: worden tot Zomer-wortelen half April gezaeit, en tot Winter-wortelen niet voor half Mey, na dat ze reets beginnen te kiemen.

De Peen, die van dit foort rooder zyn, worden dikker; zyn wateragtiger en onfmaekelyker; dog de flegtfte van deze drie foorten zyn byna van koleur als de witte wortelen, en werden *Poepen* genaemt: deze groeyen het fchielykfte, maer om haere onfmaekelykheid zyn ze niet waerdig geteelt te worden.

Alhoewel de voorfchreve geele Peen of wortelen min of meer hoog-koleurig en fmaekelyk zyn na haere foorten, zoo doet de grond niet weinig tot deze verandering; want in Klei-gronden zal men hoog-koleuriger, grooter, dog onfmaekelyker wortelen, als in Zand-gronden teelen.

De winter-wortelen begeeren geen meft; dewyl ze daer van knuiftig en wurm-fteekig groeyen, dog de vroege zomer-wortelen zaeit men in wel doormefte aerde.

De korte foorten zyn *Hoornfe wortelen*, en ook driederlei; daer van is een bleeker Oranje, meer na de geele Leidfe koleur gelykende; het welke een weinig langer, en minder waterig, als anders

ders het Hoornſe ſoort is. Het tweede ſoort is meer Oranje; waer van onze Warmoeziers gewoon zyn hunne vroege wortelen, die in den Herfſt gezaeit worden, te zaeyen, om dat die beter tegen de koude konnen, en eerder eetbaer zyn; ook zyn ze voor haer volkomen uitgroei zeer zoet van ſmaek, en immers zoo goed als de opregte Leidſe geele Peen, maer volwaſſen worden ze wateragtiger; daerom van deze de Weeuw-, en vroege Zomer-, maer noit de Winter-wortelen moeten gezaeit worden. De Hoornſe van hooger Oranje koleur moet men niet zaeyen.

Onze vroege Teelders zaeyen het kleine ſoort, om dat deze wortelen, zeer kort zynde, bequaemer zyn om door broeyende meſt tot een doorzettende groei te brengen, dewyl ze met haere vezel-onder-wortels niet zoo laeg door de aerde tot op de meſt doordringen; en dus eerder bequaem zyn om te eeten. Men zal dit ſoort niet zaeyen, als op broei-meſt tot zeer vroegen, nogtans ſlegten eet, om onkundigen te voldoen; want men vind 'er, dewyl de ſmaeken verſcheiden zyn, die zeer dunne wortelen, in verre na niet half volwaſſen, verkiezen, en zeer duur betaelen; alleen, zoo het my toeſchynt, om dat dan niet gemeen zyn; dewyl kundigen, volwaſſen merkelyk ſmaekelyker bevindende, noit jonge vroege wortelen begeeren; zoo lang goede oude winter-wortelen te bekomen zyn. Wyders is het zeer aenmerkelyk, dat men in jaeren van veel regens doorgaens de droogſte ſmaekelykſte wortelen heeft, ſchoon het zeker is dat hooge drooge zandgronden de beſte ſmaekelykſte wortelen voortbrengen: zynde daerenboven nog aenmerkelyk, dat men deze gronden, eenige jaeren na malkanderen, met wortelen kan bezaeyen, zonder nadeel, of verloop der vrugten.

Alhoewel de vrugten der wortelen nederwaerts in de aerde groeyen, zoo begeeren ze nogtans een vrye open lucht van weinige overſchaduwinge, derhalven zal men geen Akkers, digt onder Ooſtelyke of Weſtelyke ſcheer-heggen gelegen, tot winter wortelen verkiezen.

Vroege Zomer-wortelen, die ter halver groei gegeten worden, zaeit men met het begin van Maert in aerde, de welke door de meſt zeer verwarmende is; daer toe gebruikende het grootſte ſoort, Utrechts Hoorns-zaed genaemt; van welke men, opgekomen zynde, geſtadig de voorloopers plukt: dog van de winter-wortelen, die vol uitgroeyen, zal men geen voorloopers plukken, want daer door werden de anderen wurmſteekiger, vermids de

droo-

drooge aerde rondom de blyvende wortelen invalt: maer men moet de wortelen, tot twee verscheide reizen van het te digt opkomende gewas dunnen, om de grootste, ter bequaemer wydte, te doen uitgroeyen: met dit dunnen zal men tydig, dog niet te vroeg beginnen; en met de laetste dunninge zoo lang niet wagten dat ze wortelen, om daer door niet te veel roering in de aerde te maeken: om de reets gemelde reden, dat de invallende drooge aerde de andere wurmsteekig maekt.

De winter-wortelen worden, even voor de vorst, uit de aerde genomen; daer na worden haere kruinen afgesneden, op dat ze niet zouden spruiten, ook haere onderste dunne staerten, en alsdan afgespoelt en gezuivert: na het welke ze, opgedroogt zynde, in zuiver droog zand gekuilt, den geheelen winter konnen bewaert worden.

Men zal noit geele wortelen zaeyen op land, dat met Najaers of Stoel-kervel is bezaeit geweest, vermids ze aldaer, door de menigvuldige kervel-wortels, die het doorzinken beletten, knuistig zouden groeyen.

Beet-wortelen zyn van verscheide soorten, van de welken de beste hoog-rood, en lang-scheutig, na advenant van haere dikte zyn: het dikke soort, dat na gelykheid niet zoo lang is, is onsmaekelyker. De zelve begeeren eenen vetten klei-grond en open vrye lucht, meer als eenige andere wortelen: ze worden van zaed vermeerdert, dog niet gezaeit als andere gewassen; maer men legt of poot vier of vyf zaeden by den anderen, omtrent agt of negen duimen van malkanderen, daer van nogtans, in verscheide ryzen, telkens de kleinste uitgewied worden, om de grootste alleen tot wortelen te doen groeyen.

Chikory-wortelen Tamme en Wilde. De tamme moeten in eenen lossen niet te vetten grond, gezaeit worden, alwaer tot groote lange wortelen groeyen; dog de grond moet ook niet te lugtig zyn, of de zelven maeken veele zy-spranken; daerom ze beter in Klei- als Zand-gronden geteelt worden: zy worden van zaed, het geen na half Mey gezaeit word, voortgeteelt: de eerder gezaeide schieten veeltyds, en zyn dan stokkig en onbequaem.

Mier-edik-wortelen zie *Peper-wortelen*. *Pieterseli-wortelen* zie *Pieterseli*.

Saffefy is een wortel, die onder de Warmoeziers weinig bekent is, en overzulks weinig geteelt word: de zelve is byna van smaek en eigenschap als de Schorsonera; dog haere buiten-bast is geel-

agtig, ook is het lof ſmalbladiger; en biesagtiger; ſchiet niet zoo haeſtig in het zaed als de Schorſonera.

Schorſonera, ook *Adders-kruid* genaemt, is nu voor weinige jaeren, van Warmoeziers geteelt: zynde in voorige tyden alleen van Apothekers, tot water in dranken, gebruikt: maer nu worden ze, als andere vrugten, genoegzaem by alle Warmoeziers verkogt, en als zeer ſmaekelyke ſpyze gezogt om te eeten. De buiten-baſt van deze wortel is zwart, het lof breeder als dat van Saſſefy: ſchiet haeſtig in zaed; maer werd niet ligt ſtokkig, wanneer men des zelfs lof op de ſtruik geheel laet verdorren, en het op nieuw uitgeſproten af ſnyd.

De Schorſonera-wortelen blyven ook ſomtyds, des winters, in de aerde, en tot het tweede jaer doorgroeyen, als wanneer dikker, dog niet zoo mals nog ſmaekelyk zyn, dan wanneer deze wortelen het eerſte jaer van haer groei gegeten worden. Men zaeit deze in de maend van Maert, en moeten, ten minſten, op drie duimen blyvens van den anderen, gedunt worden: men moet het zaed zaeyen van wortelen, die twee jaeren gegroeit zyn, wanneer ze niet zoo haeſtig zullen ſchieten, als van jaerig gegroei, daerenboven worden deze wortelen dikker; overzulks moet men noit zaeyen van een-jaerige wortelen.

Suiker-wortelen zyn aerd-vrugten van ons land: de zelve zyn zeer balſamiek, en verſterkende, zoo dat ze, voor zwakke en ziekelyke, zeer dienſtig zyn om te eeten. De zelve konnen aen onze winter-koude wederſtaen, en daerom worden ze ook ſomtyds, zoo als de Schorſonera, het tweede jaer uitgegraven; dog die van een-jaerig gewas, zyn verre de malſte, ſmaekelykſte, en minſt ſtokkige. Worden van zaed, en van ſpruiten, die, na dat haer boven-lof verdort is, aen de kruinen in de rondte uitſchieten, voortgeteelt; deze ſpruitjens, in de maend van February, of begin van Maert daer af genomen zynde, worden enkel omtrent vier duimen, of iets wyder van malkanderen, gepoot. Begeeren in geen vers gemeſt land, maer wel in zodanigen, dat het jaer te vooren ſterk is gemeſt geweeſt, gepoot te worden. Schieten haeſtig in zaed, nogtans moet dit haer lof niet afgeſneden worden, maer tot verdorrens blyven, want anders zyn ze ſtokkiger. Na maete de groei uit het lof geraekt, neemen de wortelen in dikte aen, die zoo lang blyven groeyen, als de vorſt het niet belet; daerom ook niet, voor dat de ſtrenge vorſt het aerdryk te ſterk indringt, gerooit worden: dog vermids ze zeer ſmaeke-

kelyk zyn, en de muizen de zelve het eerſte eeten, is het ook nodig die in het Najaer te doen rooyen.

Witte wortelen of *Paſtinaken* zyn insgelyks balſamiek, dog een weinig ſterker van ſmaek, en van grover voedſel, als de Suiker-wortelen. Willen, even als de Suiker-wortelen, beſt in wel geroerde Klei-gronden, die in het voorige jaer gemeſt zyn, gezaeit worden. De Warmoeziers gebruiken daer toe het ſchraelſte, magerſte land. Het zaed word gemeenlyk, in het begin van April, gezaeit, en na dat de wortelen behoorlyk in groei zyn, worden ze tot op eene halve voet wydte van den anderen gedunt.

De zelve werden, door het vriezen, malſer, zoeter en ſmaekelyker, daerom ze zelden, of noit voor de vorſt, gerooit worden om des winters in huis te bewaeren; maer de in de vorſt benodigende hakt men gemeenlyk uit de aerde.

WYNRUIT.

Is in veele gevallen tot verſterking der Herſenen, en afwending der ryzende Herſen-dampen dienſtig; daerom word het, ſchoon geen eetbaere ſpys is, nogtans nodig geoordeelt, het zelve in den Moes-hof te planten. Het zelve word van zaed voortgeteelt; men moet des zelfs zaed-knoppen voor de winter niet afſnyden, vermids die de ſterke winter-vorſt afkeeren.

YSOP zie HYSSOP.

ZOET-HOUT.

Is een heeſterig houtig ſtruik-gewas; van het welke de boven-hout-ſcheuten jaerlyks verſterven, die in het volgende Voorjaer, digt by den grond, worden afgeſneden. De Wortel draegt eigentlyk den naem van Zoet-hout, zynde het boven-gewas van geen gebruik.

ZUURING.

Ook *Zurkel*, is een Moes-kruid-gewas van veele ſoorten, daer onder ook de jeugdige bladen der Barberiſſen getelt worden, aen de welken even zodanige eigenſchappen als aen de Zuuring worden toegeſchreven.

Van alle de ſoorten van Zuuring worden door onze Warmoeziers zelden andere als de Spaenſe en Schapen-zuuring geteelt. De Spaenſe is de grootſte van blad, langagtig, en groeit opwaerts met veele uitſpruitende bladen, de welke door Plant-ſcheuringe word voortgeteelt,

Schaepe-zuuring word alleen van zaed vermeerdert tot winterzuuring, om dat beter den winter-koude kan wederſtaen; dog ſchiet haeſtig, daer door niet bequaem is tot zomer-zuuring; daerenboven is deze van wranger en niet zoo aengenaemen zuur: groeit niet zoo opwaerts met zyne bladen; maer tot meer afleggende vlakte; overzulks ook, daer te digt opkomt, uitgewied moet worden, op dat des te beter zoude uitſtoelen.

DERDE BOEK,

Handelende van zommige

BUITENLANDSE BOOMEN,

INZONDERHEID VAN DE

CITROEN-, LIMOEN- EN ORANJE-BOOMEN.

I. HOOFDDEEL.

Hoe de Boomen moeten behandelt worden, die men van buiten bekomt. Van het Planten en Verplanten. Van de Tobben en Potten: ook van de Aerde en Mest.

De Boomen, die men van buiten bekomt, hebben doorgaens veel geleden, ook zyn haere sappen, zoo in wortels als boven-hout, door het vervoeren, veeltyds zeer gedroogt, zoo dat de pypjens van het hout niet als langzaemelyk tot beter gesteltheid konnen gebragt worden om de nodige voedende sappen te ontfangen en te laten passeeren: om daer toe te geraeken, is het eerste werk, na de boomen ontpakt te hebben, dat men die uit den ruuwen van haere qualyk gestelde wortels en kroon-takken besnoeit, en daer na de stammen tot de kroonen vier en twintig uuren in zuiver water laet doortrekken; waer na de wortels van de aerde-kluiten moeten gezuivert, en voorts nevens de takken, na vereis, gesnoeit worden.

Dit gedaen zynde, moet men de boomen, tot de kroonen, schuins leggende, met matig vogtig graeuw duin-zand, omtrent een hand breed dik, overdekken, en zulks in eene bak, die alsdan met glaze-raemen gedekt word, om de boomen aldaer in eene matige warmte te onderhouden; daer door ze eerder tot haere natuurlyke gesteltheid zullen komen; het geen het uitspruiten der jeugdige boven kort gesneden tookjens zal aenwyzen; als wanneer, en niet eerder, men de zelven uit het zand, met haere stammen opwaerts, in zeer zandige aerde, en in geen grooter potten of tobben, als die de ingekorte wortels even omvangen, moet planten. Door zodanige behandelinge hebbe hondert en

vier

vier boomen, die meer als zes maenden onder-weg geweest, en my ontydig, namentlyk met het begin van Juny, bestelt zyn, zonder een te missen behouden en voortgekweekt.

Ondertussen moet, als gezegt is, tot deze verplanting geen vette, of met verse mest gemengde, maer zeer lugtige, magere, zandige aerde genomen, en in maetige vogt en warmte onderhouden worden: ook moeten de stammen dikwils met eene spons, in koud water genat, bestreken worden.

Wanneer deze geplante boomen met overvloedige spruiten uitgroeyen; dan zal men eenige daer van beneemen, en de al te kragtig opschietende inkorten. Na dat de zelve twee jaeren in deze magere zandige aerde gestaen hebben, worden ze gewoonlyk in minder zandige aerde, en in een weinig ruimer Potten of Tobben verplant

Tot kleine boomen zyn Potten, die onverglaeft en dun van aerde gebakken zyn, het verkiezelykste; om dat deze de Zonnestraelen beter inlaeten; dewyl die van de verglaesde potten afstuiten: dog de zelve moeten, tot het ontlossen van regen- of ander water, daer mede de boomen bevogtigt worden, van onderen gegaet zyn.

Tot groote boomen zyn de Potten te breekbaer, daerom zal men tot zodanigen Tobben neemen, die veel bequaemer zyn als vierkante Eike Bakken (schoon deze geene yzere hoepen benodigende, en langer duurende, onkostelyker zyn:) eensdeels om dat de vierkante bakken, dikker van hout moetende zyn om bestant te wezen, minder Zonne-straelen inlaeten: en ten anderen om dat de wortels van de boomen, by verplantinge, niet zoo wel lossen, als ronde Tobben of Potten, daerom die beide onder een weinig naeuwer, om gemakkelyker te ontlossen, moeten gemaekt zyn.

Schoon de boomen, volgens den loop der natuure, in ruime aerde, waer in haere wortels wyd en zyd uitbreiden, het weeligste groeyen, en gevolgelyk deze boomen ook in wyde Potten of Tobben zouden vereissen geplant te worden; zoo leert ons de ondervinding het tegendeel; dewyl de zelve, ruim en wyd geplant, zelden goed gewas maeken, en in naeuwer bepaelinge, mits niet op te brandende Zon staende, ook na behooren bevogtigt wordende, veel kragtiger groeyen; derhalven zal men, by het verplanten, niet meer vergrooten, als dat tussen des booms wortels en de tobbe maer een duim breedte opening is, om het zelve met aerde aen te vullen: zelfs van zeer oude zwaere boo-

boomen, zonder vergrootinge, vermids die alleen tot verversing van aerde, om te beter haere vogt te houden, verplant worden. Wyders zal men, om deze aerde in eene goede gesteltheid te onderhouden, somtyds onder het water, waer mede de zelve bevogtigt word, eenige Koe-mest vermengen, welker grove deelen meer en meer van boven eene zigtbaere korst maeken, de welke verdroogt zynde, stuk gewreven word; het geen niet alleen goed is voor het verdroogen, maer ook geeft het aen de aerde, die door het begieten, en uithaelen der boomen schraelder werd, meerder vettigheid, en beneemt de bastigheid.

De tyd der verplantinge kan niet bepaelt worden aen zeker verloop van jaeren; nademael dat van de wasselykheid der boomen afhangt, en na dat in kleine of wyde tobben staen; want vermids alle gewassen van het water gevoed worden, het geen eenige andere slagtige deelen, na het gestel der pypjens van het gewas, met zig sleept; zoo is ligt te begrypen, dat eene kleine hoop aerde, dikwils begoten wordende, onbequaem werd om het water zoo lang op te houden als het behoort; gevolgelyk bestaen zodanige gewassen alleen van het doorpasseerende water, daer door ze onbequaeme dunne vezel-wortels verkrygen, die niet magtig zyn, goed gewas en vrugten te voeden: gelyk het Net en de Koek-wortels, mitsgaders het daer van voortkomende dun mager hout-gewas met kleine, en somtyds geelagtige bladen, van zodanige boomen, die in lange niet vertobbent zyn, aenwyzen: derhalven moeten kragtig groeyende boomen, voor-al als ze naeuw bepot of betobbent zyn, eerder verplant worden, op dat ze, door der zelver slegte groei, geen bewys van verzuim geven. Men verplant de gezonde boomen gemeenlyk om de vier of vyf jaeren, latende de wortels, zoo veel doenlyk, rondom in de aerde besloten blyven; voorts zal men de Potten of Tobben, niet als des benodigende, vergrooten; want zulks onnodig zynde, dan ververst men de aerde van onderen en boven, ook een weinig in de rondte, snydende ten dien einde eenige der dunne vezel-worteltjens weg: ondertussen moet men daer omtrent bezuinigt te werk gaen, en noit de wortels in de rondte voor een gedeelte inkorten, als Onkundigen doen, alzoo de boomen daer door somtyds aen het quynen geraeken, of ten minste zoo lang in de uiterlyke groei stil-staen, tot dat ze weder groeizaeme en bequaeme wortels gemaekt hebben. Aldus worden gezonde frisse boomen verplant; maer die ziek zyn, of welkers aerde onbequaem en vermuft is;

daer van moet de aerde in 't geheel zuiver afgespoelt, en de wortels gezuivert worden, ook moet men die van alle onbequaeme hair-, net- en vezel-wortels, die in diergelyke aerde gemaekt zyn, besnoeyen: en daer na, in het verplanten, eyen zoo behandelen, als van de gezonde boomen, die van buiten komen, hier voor gezegt is.

Na dat de nieuwe te planten boomen veel of weinig ververste aerde hebben, moeten de zelve hooger, of niet zoo hoog in de tobben gezet worden, op dat de zelve, na dat de verse aerde in een gesloten is, en de boomen haere zakkinge hebben, niet meer als de breedte van een vinger of duim boord behouden voor het begieten: moetende de aerde voorts zodanig behandelt worden, als boven gezegt hebbe.

De bequaemste tyd tot het verplanten van gezonde boomen is in het begin van April, wanneer ze bewys van groei geven: maer zieke boomen, zal men ten allen tyden, zonder verzuim, hoe eerder hoe beter, verplanten: gekandelaerde, en ongekandelaerde, die men in glazen-kassen zal zetten, worden best in Oktober of February verplant.

Wyders kan men ook als een soort van verplantinge aenmerken, wanneer men de oude aerde, zoo veel doenlyk zonder quetzinge der eenigzins houtige wortels, zoo van boven, als rondom de zyden, afneemt, of uitgraeft, en die plaets wederom met verse aerde voorziet, zonder de boomen in het geheel uit de tobben of potten te neemen; het welke jaerlyks, of om de twee jaeren geschiedende, kan men den tyd tot het verplanten eenige jaeren verlangen, voornamentlyk omtrent zeer zwaere boomen, die in groote tobben staen; want men veel moeite heeft, om de zelve in het geheel uit de tobben te neemen, van onderen met verse aerde te voorzien, en dus te verplanten.

De bequaemste aerde tot het verplanten van kragtig groeyende boomen, als mede tot boven gemelde ververzing, bestaet uit wel doormeste zandige aerde; die daer toe veel beter als kleiagtige is: ik zegge zodanige aerde, die uit fyn goed zand bestaet, vermengt met vergaene boom-bladen voor de eene helft, en met drie-jaerige of ouder vergaene ruige Paerden-mest voor de andere helft: zynde deze vermenging van aerde het beste om alle uitheemse gewassen kragtig te doen groeyen; gelyk in het 5. *Hoofddeel van het* 1. *Boek dezes Tweeden Deels* gezegt, en te zien is.

II. HOOFDDEEL.

Van het Voortteelen van Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen.

Schoon deze boomen meer overeenkomst schynen te hebben als onze Appel- en Peer-boomen, vermids het eene soort op het ander geënt, gezoogt en geoculeert word, zoo geven ze nogtans, by de verrigtinge, blyken van haere strydigheid, dewyl het hout of bast niet na behooren te zamen vereenigt; want naerdien de Oranje-boom van deze drie soorten de kleinste pypjens, en gevolgelyk het hardste, en vast-geslotenste hout heeft, het geen zig minder als de Limoen, en nog minder als de Citroen uitzet; zoo overgroeit de Citroen deze beiden; dog voornamentlyk de Oranje-stam zeer knobbelagtig: ook overgroeit de Limoen den Oranje, maer minder: overzulks oordeele beter dat ieder op zyn eigen soort geoculeert word; schoon men in Italien gewoon is alle soorten, zonder onderscheid, op Oranje-stammen te Oculeeren, om dat dezelve de ongemakken van den winter beter konnen wederstaen. Hier te lande is men gewoon daer toe de Limoen-stammen te verkiezen, om dat die meer uitdikken, en wegens der zelver stammen, aengenaemer van koleur zyn: nogtans kan ik zulks om gemelde zigtbaere strydigheid niet goed keuren; zelfs meene ik dat men ieder op zyn min of meer uitdikkende soort, en daerom noit zuure op zoete, of zoete op zuure vrugt, moet enten, zogen of oculeeren.

Men vind gemeenlyk dat, in ieder soort, de een harder als de ander is, en meer tegen het ongestadige saizoen en quaede behandelinge bestand is: maer in het algemeen kan de *Cederaet* niet zoo wel tegen koude, en Herfst-regen als de Limoen. De Limoen is teerder als de Oranje, onder de zelve is de *Corniculaet* het hardste.

De Citroen-boom is opender en bolder van hout als de Limoen-boom; daerom kan men de zelve best van stek teelen, ja zelfs veel eerder als van zaed: en vermids men door stek-teelinge de eige vrugt bekomt, als waer van het stek gestoken is, en de stam dan, zonder over te wassen, effen gelyk groeit; konnende anders ten beste op een Limoen-stammetje geoculeert worden, zoo zal men de Citroen-boomen, hier te lande, noit anders als van stek teelen.

Van de Limoen-boomen zyn ook veele soorten, die door haere

ſterk uitdikkende bol-houtige takken onderſcheiden worden, en van ſtek geſtoken ligtelyk groeyen.

De Oranje-boomen zyn het vaſt-geſlotenſte van hout, daerom gaet dit ſtek-ſteeken niet zoo zeker: evenwel zyn'er onder de vermengde, zommige ſoorten, die men, met uitwinninge van tyd, van ſtek kan teelen, als de *Bergamotten*, de *Biſarré*, de *Engelſe Bonte*, en *Naentjes Oranje*: wordende de andere beſt van Pitten gezaeit: daer toe men Pitten uit goede Limoenen verkieſt, zynde die veel waſſelyker als uit Oranje-appelen; want men kan de zelve veel eerder tot eene bequaeme hoogte en dikte brengen; voornamentlyk als men de Pitten in eene Broei-bak, door verſe Paerden-meſt, uitbroeit; en voor-al als die eens ververſt word; want daer door hebbe de zelve, in een jaer, ter hoogte van drie voeten, en bequaem van dikte om te oculeeren gezien; moetende de gewaſſen altyd digt onder glazen gehouden worden; ten dien einde zal men, na maete de zelve in hoogte groeyen, die zodanig doen zakken; dat maer een hand breedte tuſſen de uiterſte top en het glas blyft. Wanneer de Pitten tot een duim breedte boven de aerde uitgeſproten zyn, moeten ze verplant worden; mits dat men alvoorens het worteltje een weinig afnypt. Zie vorder het 4. *Hoofddeel van het* 2. *Boek in het* 1. *Deel* en het 3. *Hoofddeel van het* 2. *Boek in het* 2. *Deel.*

Het Stek-ſteeken geſchied in dezer voege. Men ſteekt in Maert, of vroeg in April, een takje van kragtig een-jarig hout, vyf duimen lang, omtrent drie vingeren diep in de aerde; zonder het zelve van de bladen, die boven de aerde komen, te berooven; en zulks in een potje dat niet te groot is; het geen alsdan in eene bak onder glazen gezet word, dog nog beter zoude zyn onder raemen, die met hoorn, gelyk de Lantaerns, in plaets van glas gemaekt zyn; gevende deze niet al te brandende hette, zoo dat ze dan niet behoeven gedekt te worden, want men moet het ſtek in de eerſte maend voor de ſterke Zonne-ſtraelen bewaeren, en altyd in geduurige matige vogtigheid onderhouden.

Het Enten, Afzogen en Oculeeren word op de zelve wys gedaen, als aen onze Fruit-boomen, daer van in het 7. *Hoofddeel van het* 2. *Boek in het* 1. *Deel* wydlopig gehandelt is: daer by niet te voegen hebbe, als dat men de dikſte ſtammen, volgens de manier als daer aengewezen is, zelfs in Maert, na dat ze omtrent een maend gekaſt zyn, kan oculeeren, als wanneer in het zelve jaer tot kroontjens van zwaere takken konnen uitſchieten.

De

De behandeling der voortteelinge door Inleggers geſchied op gelyke wys, als in het 4. *Hoofddeel van het* 2. *Boek des* I. *Deels* gezegt is.

III. HOOFDDEEL.

Van de Winter-plaets, en hoe de Boomen aldaer moeten gehandhaeft worden.

Om alle ſoorten, zoo Citroen-, Limoen-, Oranje- en andere tedere boomen voor onze winter-koude te beſchermen, heeft men een Winter-plaets nodig, daer men, zonder ſtookinge, de felſte koude kan uitkeeren; en nog een ander, daer men de Gewaſſen, door vuur-ſtookinge, meer kan verwarmen.

In de eerſte kan men meeſt alle ſoorten van Oranje-boomen, en maer weinige ſoorten van Limoen-boomen, ook Myrthus en Oleanders bewaeren; want als de Thermometer 15½ of 16 aenwyſt, konnen deze beſtaen; en daer na kan men de Oranjerie ook lugten.

De Cederaet, Citroen, Biſarré, ook zommige Limoenen konnen gemelde koude, zonder bladeloos te werden, of jaerlyks haere vrugten te laten vallen, niet wederſtaen, daerom hebben deze een Winter-plaets, daer geſtookt word, nodig: moetende daer de Thermometer, op het laegſte, 17 of 18. zyn, ook moeten omtrent de zelve geene of weinige dampen zweeven.

Als men de boomen zonder ſtookinge tegen de koude kan beſchermen door genoegzaeme ſluitinge, dan worden de zelve het natuurlykſte bewaert; dog men moet altyd zorg draegen, dat in een Winter-plaets noit vorſt inſluipt, want de zelve eens ingedrongen zynde zal bezwaerlyk verdreven worden, ondertuſſen is het zeker, dat men door ſtookinge niet anders te weeg brengt als eene verplaetzinge der koude, de welke, wanneer men by aenhoudende vorſt geen glazen mag openen, in eenen hoek meer op malkanderen hoopt, in de aerde dringt, en tegen de ſtammen der boomen, haere takjens en bladen aenperſt; wanneer de ſterke ſtooking alzoo doodelyk voor het boom-gewas is, als aen menſen, die verſtyfd, door lang in het ys of water te leggen, voor een heet vuur gebragt, veeltyds ſterven, uit oorzaek dat de buiten-zynde koude na binnen gedreven word; zoo ook doet, niet

de ſtooking; maer haer uitwerkzel; zynde de perſſing van de vorſt na binnen, de boomen verſterven; derhalven zal men noit in een beſloten Oranje-huis, daer vorſt ingedrongen is, ſtooken; maer wel als men het kan openen, of dat men van boven of agter om hoog genoegzaeme luiken heeft om daer door de koude langzaem te loſſen.

Hoedanig een bequaem Oranje-huis, Stook- of Trek-kas behooren gemaekt, en wat daer omtrent moet in agt genomen worden, hebbe ik in het 1. *Hoofddeel van het* 1. *Boek van dit Deel* aengetoont, daer na den Lezer verzende.

Men brengt de boomen beſt droog in het laetſte van September of vroeg in Oktober in het Oranje-huis; want in dien tyd rypt het by helder weer des nagts; wordende veele boomen bedorven met die laet in, maer nog meer met die vroeg uit de Winter-plaets in open lucht te brengen: de Oranje-boomen konnen goed bewaerd worden, wanneer de Thermometer op 15½, 16, of 16½ ſtaet.

In het plaetzen der boomen in het Oranje-huis, zal men het zoo ſchikken, dat ze alle van de Zon konnen beſcheenen worden, nogtans die de meeſte Zon benodigen op de beſte plaets, als de Oranjens, die meer warmte begeeren, en minder damp konnen wederſtaen, inzonderheid de Cederaeten, Biſarré, Bergamot en veele Limoenen: vervolgens dubbelde ruikende Oleanders, en Myrthus: daer na verplaetſt men de Laurieren, Philaréa, Alaternus, en op de ſlegtſte plaets de Granaet-boom enz.

Na dat de boomen in het Oranje-huis gebragt zyn, moeten ze ſterk begooten worden: dog omtrent het verder begieten zyn het de Liefhebbers niet eens, daer by kan het veel verſcheelen of de boomen in lugtige dan in zwaermoedige aerde ſtaen. De Heer de la Quintinye, die de boomen in zwaermoedige aerde plant, bevogtigt zelden of noit na deze eerſte begietinge in het Oranje-huis, maer wagt daer mede tot het begin van April: dog de ondervinding heeft my aengewezen, dat de boomen alsdan, wanneer wederom aen den groei gebragt worden, haere jonge vrugten laten vallen; vermids de togt-gaetjens of pooren van de ſteeltjens door de droogte te veel ingetrokken zynde, het overvloedige nodige water niet konnen laten paſſeeren: wyders bevinde ik dat baggeragtige of zodanige vaſter aerde, wanneer alvoorens door- en mul gevroren is, veel eer haer vogt ontloſt, als zeer vette doormeſte zandige aerde. Zoo ook verſchillen zy omtrent het veel of weinig lugten met open venſters: men

vind

vind 'er die den gantſen winter genoegzaem, zoo lang de boomen binnens huis ſtaen, geen glazen openen, latende de zelve, zoo veel doenlyk, in geſtadige groei, door het Oranje-huis warm te houden: dog dit kan niet goed keuren; om dat de vogten alsdan niet na behooren ſtremmen, het geen aen alle gewaſſen noodzakelyk is; en zulks miſſende konnen de boomen niet natuurlyk groeyen, nog goede vrugten voortbrengen: derhalven tragte ik de boomen altyd zodanigen lucht te geven, als ze natuurlyk onder haer eigen Climaet genieten; volgens de Thermometer in de Winter het laegſte 17. in Maert 19. en tegen de maenden van April en Mey 25. graeden.

Ik merke in het algemeen, omtrent het bewaeren in de Winterplaets; aen, dat men in droog weer, zoo lang het niet vrieſt, of niet zoo ſterk, dat de vorſt in het Oranje-huis indringt, altyd de glazen moet openen; dog by miſtig, mottig weer en ſchraele wind de zelve altyd geſloten houden; want ſchraele Noorde, Noord-ooſte, en Ooſte winden zyn in het Voorjaer ten uiterſte ſchadelyk; naerdien deze, zelfs met heldere Zon, de boomen zeer doen veragteren, inzonderheid zodanigen, die te vooren gekaſt zyn geweeſt, of geduurende de voor- en midden-winter zeer beſloten gehouden zyn: nogtans zal men, hoe ſterk het in den winter mogt vriezen, met heldere Zonne-ſchyn, wanneer de glazen ontlaeten, altyd de binnen-blinden openen, op dat de Zon in het Oranje-huis door de glazen zoude ſchynen: dog zoo haeſt als de glazen wederom beſlaen, moeten de blinden aenſtonts geſloten worden, want dit is een teken, dat de warmte van binnen zig tegen de buiten-koude aenzet: ook moet men de blinden altoos, wanneer het by dag zonder Zonne-ſchyn vrieſt, geſloten houden: en wanneer de vorſt ſterk aenhoud, moet het alles; van buiten en binnen het Oranje-huis, geſloten blyven.

Wanneer het zoo koud werd, dat men de kaggels moet ſtooken, zoo moet men zorg draegen dat alles digt geſloten is: door dit ſtooken vergadert men altyd vogtige dampen; om deze te loſſen, zal men, zoo haeſt zig het weer eenigzins ontlaet, dat men de glazen-venſters mag open zetten, de kaggel met opene venſters ſtooken: dog men moet, om de daer by digt ſtaende boomen voor alle bederf te bewaeren, een riet-mat of hout-ſchut tuſſen beide ſtellen, en ondertuſſen de venſters zoo lang open laten tot dat de meeſte hette van de kaggel is uitgetrokken, wanneer de vogtige dampen beſt zullen opdroogen.

IV. HOOFD-

IV. HOOFDDEEL.

Van de Zomer-ſtand-plaets, en hoe de boomen aldaer moeten onderhouden worden.

Tot eene verkiezelyke Zomer-ſtand-plaets word vereiſt: Eerſtelyk dat de boomen niet heet ſtaen, maer eene evenmatige warmte genieten. Ten tweeden dat men de boomen op haere Kroonen kan bezien. En ten derde dat de Stand-plaets omtrent goed en bequaem water gelegen is, daer mede de boomen dagelyks konnen begoten worden. Om dan het eerſte te verkrygen, zoo moet de Stand-plaets omcingeld zyn van goede hooge boomen, die alle de ſterke winden, daer door de Zonne-ſtraelen verdeelt worden, afkeeren: zynde effen hooge geſchoren heggen daer toe de bequaemſte; naerdien de Oranje-boomen onder de zelve beſt konnen ſchuilen zonder door haer drop beſchadigt te worden: alhoewel deze ſcheer-heggen om de Citroen-, Limoen-, Oranje- of diergelyke boomen voor de winden te bevryden, digt by den anderen geplant ſtaende, veel Zon beneemen, zoo groeyen nogtans de boomen, in deze kleine verdeelingen met minder Zon, zeer wenſelyk; daerentegen zullen de boomen, die van langduurige Zon beſcheenen worden, zoo wel niet groeyen, ja dikwils van jaer tot jaer verſterven: hier uit blykt klaerlyk, dat de Oranje-boomen by ons geen ſterke brandende Zon begeeren: dit is evenwel ſtrydig met der zelver natuurlyke climaet, daer ze in vrye open lucht groeyen, want ze in Portugael, Goa, en de andere Indien meer, ook evenmatiger en geſtadiger warmte, als die by ons gemeenlyk is, genieten; ſtaende in deze haere oorſpronkelyke plaetzen meeſt in valeyen; dies meene ik dat de veragtering van groei by ons door te veel Zon veroorzaekt word; ondertuſſen genieten de boomen hier te lande zoo veel warmte niet, als het ons toeſchynt; zynde het weer by ons gants ongeſtadig, en eene geduurige Zon ſomtyds met een ſnydende wind verzelt, daer door de boomen in haere potten of bakken bewogen worden, het geen der zelver wortels van aerde ontdoet, en de takken en bladen verſlenſt; ook worden de Zonne-ſtraelen daer door zodanig verdeelt, dat ſchoon de boomen wel groote warmte verkrygen, nogtans geen broeijende warmte, die tot de groei zeer nodig is, genieten; zynde

hier

hier geen wederſtuiting van Zonne-ſtraelen, die de warmte veroorzaekt; maer even als op de bergen zonder luuwte. Geheel anders is het met de boomen, die tuſſen kleine verdeelingen, van alle winden bevryd, geplaetſt ſtaen; want of wel deze geen langduurige Zonneſchyn hebben, zoo verkrygen ze, vermids de Zonne-ſtraelen daer by den anderen onverdeelt blyven, eene evenmatige broeyende warmte; ook genieten de onbewogen wortels geſtadig de vogt uit de aerde, daer door de groei blyft aenhouden: waer by komt dat des booms takken en bladen niet door den wind verſlenſen, nog in haer groei geſtuit worden.

Ten anderen moet men de boomen, tot haer meeſte cieraed, van boven op de kroonen konnen bezigtigen; want gelyk de Zon alles verquikt en doet groeyen, zoo zyn de takken en bladen, die van de Zon beſcheenen, van eene vrye Lucht omvangen, en door Dauw beſproeit worden, het kragtigſte en aengenaemſte voor het oog: daerentegen zyn de takken, en bladen, die van minder Zon, Lucht en Dauw aengedaen, mitsgaders van anderen verdropen worden, zeer klein en dun van gewas, meeſt bladeloos, en onkoleurig, dat een onaengenaem gezigt maekt; zoo als de boomen doen, die van onder in haere kroonen bezien worden.

Het derde vereiſte tot de Stand-plaets is eene goede gelegentheid omtrent bequaem water om de boomen te begieten; want het is zeer laſtig, wanneer veele boomen dagelyks, na dat het warm of droog is, meer of min moeten begoten worden, het water daer toe van verre te haelen.

Hoedanig het bequaemſte water om de boomen te begieten zyn moet, en hoe men zig daer omtrent moet gedragen, zie het *6. Hoofddeel van het eerſte Boek van dit Deel*, daer in het byzonder van het water gehandelt is.

Op zodanige verkiezelyke Zomer-ſtand-plaets moet men evenwel niet aenſtonts de boomen uit de Winter-plaets brengen, maer de zelve, eenige dagen op minder Zon en Lucht geplaetſt, daer aen gewoon maeken; ten dien einde zal men de zelve agt of tien dagen onder hooge Scheer-heggen ſtellen, alwaer ze tegen ſterke Zon gedekt zyn.

Wyders moeten de Citroen-, Limoen-, Oranje-, Myrthus- en diergelyke boomen niet voor half Mey uit de Winter-plaets te voorſchyn gebragt worden, hoe voordeelig zig het weer ook mogt laten aenzien; vermids de ondervinding ons leert dat het zelfs in het begin van Juni, ongeſtadig, koud en ſomtyds nog

vriezend weer maekt: ook verandert warm zomer-weer, in het begin van Mey, menigmael daer na in ſcherpe koude wind, hagel en ſneeu.

De boomen, die van February tot den tyd der uitzettinge gekaſt geweeſt zyn, moeten nog meer belommert ſtaen, en dus van langzaemer-hand meer en meer aen ſterke Zon gewennen; want het in de Trek-kas gemaekte uitſchot en bladen zyn te teeder om aen ſterke wind of Zon te konnen wederſtaen: inzonderheid moeten de geene, die meer als een ſchot in de Kas gemaekt hebben, zeer langzaem aen ſterke Zon bloot geſtelt worden; om dat hoe langer deze uitſchotten gegroeit zyn, hoe minder der zelver bladen daer aen konnen wederſtaen, vermids de bladen te perkamentig werdende, de togtgaetjens, gelyk de meeſte Oranje-bladen by duizenden hebben, te veel doen ſluiten, zulks dat de Zonne-ſtraelen, in plaetze van daer door te paſſeeren, de oppervlakte der bladen doen ſchroeyen, ja zelfs zullen de bladen daer door in het geheel als verbranden.

By het uitzetten der boomen moet men bezorgt zyn, dat ze noit met de potten, bakken of tobben vlak op de aerde neder gezet worden; Eerſtelyk om dat ze, de Tuinman verzuimende de zelve na orde op haere tyd om te draeyen, met haere wortels, door de gaten, niet in de aerde zouden vaſt ſlaen, want zulks doet de Wortels by opneeminge en verplaetzinge der boomen, quetzen en afſcheuren; daer door de groei niet alleen veragtert, maer ook eene verderving omtrent de gequetſte en afgeſcheurde plaetzen maekt. Ten anderen moeten ze niet vlak op de aerde geſtelt worden, om voor te komen dat de Pierwurmen van onderen niet in de gaten kruipen, de welke niet alleen de vettigheid der aerde uitzuigen, maer ook holligheden in de aerde en omtrent de wortels maeken, daer door het water, met het welke de boomen begoten worden, te ſchielyk paſſeert. Ten derde, om de bakken of tobben te zindelyker, voor het beſpatten van de aerde te bewaeren; als wanneer ze ook zoo veel niet zullen vergaen. Ondertuſſen ontkenne ik niet, dat de potten, bakken, of tobben op eene aerdagtige grond vlak neder gezet zynde, minder behoeven begoten te worden, vermids de vogtigheid der aerde door de gaten intrekt, daerom zommige Tuinlieden, uit luiheid, die daer op plaetzen; voorgevende dat de bakken, van onderen anderhalf of twee duims ſtrooken hebbende, en de bodem der tobben door de kimmen nog wel twee duimen van den grond blyvende,

de

de aerde niet raeken. Nogtans zal men ze om de bygebragte redenen op planken ſtellen, en zelfs de groote bakken of tobben op daer toe gemaekte kruis-houten, ten minſte ter hoogte van eenen platten ſteen boven den grond.

Hoe voorzigtig de Boomen uit en in de Winter-plaets gebragt worden, zoo zullen nogtans haere wortels meer of min, na de grootheid van de Kroonen, van aerde ontdaen worden; derhalven is het eerſte en nodigſte werk, de zelve, op haer ſtand-plaets gebragt zynde, ſterk te begieten, en wel zodanig dat de vogt van onderen een weinig zigtbaer ontloſt, op dat de ontdaene aerde zig hier door wederom na behooren zoude voegen en ſluiten: omtrent het verdere zomer-begieten kan men geene regels voorſchryven; want men moet zig daer omtrent, na dat de Saizoenen, de boomen kragtig van groei, groot van kroonen en met vrugten beladen zyn, ſchikken: als hier voor reets gezegt hebbe, dat in het 6. *Hoofddeel* te zien is.

V. HOOFDDEEL.

Van het Beſnoeyen der Citroen-, Limoen-, en Oranje-boomen, zoo in de Winter-, als in de Zomer-ſtand-plaats.

De algemeene regelen der beſnoeijinge van deze boomen zyn even als die van onze Fruit-boomen: daer van nogtans de Oranje-boom in zoo verre moet uitgezondert worden, dat men des zelfs kragtigſte takken, meer als van eenige andere boom, moet tragten te behouden, maer de veelvuldige uitſpruitzels, ook het kribbelagtige magere dunne hout, dat de Oranje-boom genegen is te maeken, weg ſnyden; zynde deze dunne magere takjens onmagtig wel gevoede bloemen, en gevolgelyk goede vrugten voort te brengen.

De Limoen-boom is in tegendeel genegen zeer zwaere regt opſchietende takken te maeken, daerom men die ſterker moet inkorten, en van binnen meer ſprokkel-hout laten, op dat de boom met bladen zoude zyn, daer door de misſtand der kaele armen benomen word.

De Cederaet-boom maekt zulk kribbelagtig hout niet, als de Oranje-boom, en geene zoo zwaere regt opſchietende takken als de Limoen-boom, daerom men deze meer als de Oranje-boom, en minder als de Limoen-boom moet inkorten.

Wyders ſtrekt het ſnoeyen voornamentlyk om cierlyke kroonen, en volmaekte ſchoone vrugten te bekomen.

De cierlykheid der kroon beſtaet daer in, dat ze de gedaente heeft van een plat cirkel-rond, zonder haere takken aen den eenen kant meer als aen den anderen uit te ſteeken: vorder dat de takken dik en bequaem zyn om goede vrugten voort te brengen, en zig van zelfs zonder binden konnen ophouden; ook dat die over-al wel met bladen gedekt zyn, op dat men noit kaele armen zoude konnen zien. Om dan hier toe te komen, moet men de boomen, na der zelver kragtig gewas, jaerlyks meer of minder laten uitgroeyen; dog ten uiterſten in gekroonde boomen niet meer als zes duimen in de rondte laten aengewinnen: voorts zal men, om den groei niet te vergeefs te doen ſpillen, en kragtige loten te verkrygen, alle de overvloedige ſcheuten in haer begin uitbreeken, en andere toppen; ook al het dun hout en magere ſcheuten altyd, als onbequaem, weg ſnyden. Nog moet men omtrent het maeken der kroon bezorgt zyn, dat de takken van de eene zyde noit aen de andere zyde de kroon helpen maeken, moetende zodanige altyd weg geſneden worden; vermids de binnen-kroon haere oorſprong moet neemen uit regte opgeſchoren takken: daerenboven konnen deze boomen in tobben alom naer de Zon gedraeit worden, (het geen ook om de drie weeken moet geſchieden) om egael uit te kroonen.

Men moet in het algemeen zorg draegen dat men de te ſnoeyen takken en inzonderheid de groote ſcheuten zeer glad afſnyd of bytelt, zonder de minſte ſtompjens daer aen te laeten; moetende de foute der dikke afgebytelde takken aenſtonts met ſmeerſel overdekt worden.

Behalven de gemelde ſnoeijing is 'er nog eene andere, beſtaende in het afzetten der kroon, het geen geſchied of om dat de boom, door ouderdom weigerende jaerlyks bequaeme takken en bladen voort te brengen, en dus van jaer tot jaer veragterende, gants oncierlyk zoude werden. Of om dat de kroon mishandelt, en tot zodanige quaede geſtalte gebragt is, dat ze niet kan gefatzoeneert worden. Of om dat de boom, door verzuim van behoorelyke oppaſſinge omtrent het planten, verplanten, begieten, bewaeren voor koude enz. aen het quynen geraekt is, zoo dat nevens het afzetten der kroon, des zelfs wortels ook moeten gezuivert en beſnoeit worden.

Aengaende het beſnoeyen der wortelen, zie daer van de boomen in het algemeen gehandelt is, in het 1. *Hoofddeel des 2. Boeks in het 1. Deel.*

Het

Het afzetten der kroon, als mede het ſnoeyen van dikke takken, geſchied beſt met half February, voornamentlyk als men de afgekroonde boom in een Trek-kas kan plaetzen. Men moet de takken, by het afzetten der kroon, ten uiterſte maer een hand breed laten behouden, en, indien het gevoegelyk kan geſchieden, op de allerdikſte boom drie of vier zulke afgeknotte takken in de rondte; moetende alle de overige takken digt aen den ſtam glad afgebytelt, en alle aenſtonts van boven, als gezegt is, met ſmeerſel bedekt worden: ook moet men aen de kort geſnede takken of tooken niet het minſte dun hout laten blyven, om dat uit de dikke tooken kragtige ſcheuten voortkomen, die in het kort eene cierlyke kroon konnen maeken: ondertuſſen moeten de overvloedige ſcheuten aenſtonts met de hand uitgebroken worden, dewyl men de andere zoo verre laet uitſchieten, als benodigende is om wederom andere takken, tot het maeken van eene kroon, te konnen uitwerpen; de zelve alsdan omtrent het ſnoeijen en inkorten zoo behandelende, als de groei en de geſteltheid van den boom komt te vereiſſen. Door het uitnypen van deze jonge ſcheuten komt men ook voor, dat de kragtige takken zig niet ſtellen tot het maeken van kaele armen; naerdien ze dan eerder van binnen uitberſten, en dus jonge bequaeme wel bekleede takken maeken; de welke verkregen zynde, ſnyd men de verouderde takken weg.

Om den groei van de vrugten te bevorderen zal men de jonge ſcheuten in haer groei ſtuiten, door de welke in het begin der bot-zwellinge of uitſpruitinge in te korten, wanneer de kragt van den boom zig meer tot uitzwelling der vrugten zal zetten.

VI. HOOFDDEEL.

Van eenige Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen.

Aen de Citroen-boom geeft Ferrarius *de Cultura Malorum Aureorum cap.* 7. verſcheide benaemingen, noemende dien ook *Malum Cedrium*, by ons *Cederaet* vertaelt: na zyn zeggen zoude de Citroen met de Cederaet een en de zelve wezen: dog zyn Printverbeelding en vrugt-beſchryving met onze Cederaet gants niet overeenkomende, ſchynt deze eene byzondere ſoort te wezen; hebbende de by ons genoemde Cederaet minder dikke, maer eene gekarbonkelde bly-geele ſchil; als de nevens-ſtaende plaet *Fig.* 1.

aenwyſt: de zelve heeft doorgeſneden tien vliezen zonder karls, vol aengenaem zuur ſap: zynde des zelfs takjens met ſcherpe doornen bezet. Ferrarius geeft van de zelve in zyn *eerſte Boek* vyf onderſcheide ſoorten: dog Commelyn noemt in zyn *Nederlandſe Hesperides* vier ſoorten, daer by voegende dat de Citroen met veelerlei gedaente eene ſpeeling der natuure is.

Van de Limoen-boom heeft Ferrarius vyf en vyftig ſoorten: maer Commelyn zegt van alle deze niet meer als zeven ſoorten te kennen, voegende daer by, dat de Limoen met eene mismaekte gedaente eene ſpeeling der natuure, en eigentlyk de zelve als de Limoen van Sbardonius is.

Van de Oranje-boom beſchryft Ferrarius in zyn 4. *Boek* twintig onderſcheide ſoorten: en de Heer Commelyn maekt maer van negen ſoorten gewag: dog my zyn na dien tyd, (ſchoon met Commelyn veele, die Ferrarius onderſcheid, voor eene ſpeelinge der natuure ſtelle) meer andere ſoorten bekent geworden. Ferrarius en Commelyn ſtellen onder hunne ſoorten de Sina-, of Liſſabonſe Oranje-appel, die niet alleen in vrugt en blad, maer ook in de behandelinge met den Oranje-appel-boom zeer verſchillende vinde. De Lezer van deze ſoorten breeder berigt begeerende, zal by Ferrarius en Commelyn dien aengaende konnen te regt komen, dewyl ik onnodig agte het zelve alhier te herhaelen, willende liever eenige vermengde of byzondere ſoorten, die ons nog kenbaer zyn gewerden, en daer van Ferrarius niet meld, beſchryven.

Onder deze munten uit verſcheide ſoorten van *Cederaet Hermaphrodit*, met den naem van Bizarré bekent. De Hoogleeraar Herman noemt die in zyn *Horto Academico Lugduno Batavo*, *Malus Arantia Hermaphrodita fructu medio Citrio, medioque Arantio odoratisſimo:* ik noeme dien geen Oranje, maer *Cederaet Hermaphrodit*, om dat het in de helft vermengde merg van binnen gants wit, en weinig van den ſmack der Oranje heeft. Deze ſoorten zyn by Ferrarius, nog ten tyde van Commelyn, als daer van geen gewag makende, hier te lande bekent geweeſt; zelfs ſchynt de Heer Herman niet geweten te hebben, dat buiten de vermengde, ook geheel Cederaet, mitsgaders geheel zuiver Oranje voortbrengt.

Ik hebbe niet alleen aen de zelve Oculatie, maer ook in het kort begrip van eenen tak, aen twee boomen van onderſcheide ſoorten, drie zeer volwaſſen rype onderſcheide vrugten gehad, met nog eene menigte anderen; die, door middel van myne groote

Trek-

Fig: 1.
J. Wandelaar fecit.

Trek-kas tot volkomen grootte gebragt, den 12. December 1711. hebbe geplukt, en na het leven laten aftekenen: twee van deze vrugten zyn geheel Cederaet, twee geheel Oranje, en verſcheiden te zamen vermengt, zoo half en half, als den een meer, den ander minder vermengt.

Fig. 2. vertoont de *Cederaet* (na de Limoen zwemende) in het geheel met zyn omſtaende bladen, ook midden doorgeſneden: des zelfs ſchil is een weinig rouw; ſchoon geel, en wat hooger van koleur, als gewoonlyk de ſchil is van de zoete Limoen. Het merg is verdeelt in negen vliezen, vol van een geurig, ſcherp, dog van aengenaem zuur; hebbende geene pitten. Het vlees tamelyk dik, van eenen aengenaemen ſmaek; en rondom het zelve, als ook in het merg, zyn kleine ronde gaetjens. De bladen zyn in alles met die van de Cederaet gelyk.

Figuure 3. vertoont de geheele *Oranje-appel*, *en Fig.* 4. de *Biſarré* of *Hermaphrodit*, mede in het midden doorgeſneden, en negen vliezen zonder karls of pitten hebbende. De Oranje-appel heeft eene gladde bittere ſchil, van buiten gekoleurt als de gemeene Oranje; zynde van Formaet een weinig langagtiger, dog zeer rond, met eenen ronden cirkel van onderen. Het vlees is zeer dun, en wit uit den geelen. Het merg of ſap vertoont zig nog hooger rood van koleur als de ſchil; is zeer vol van een ſcherp, dog teffens aengenaem zuur. De bladen zyn met hartjens en in alles als de bladen van de Oranje-boom. De *Biſarré*, en andere zodanige vermengde vrugten, zyn zommigen van buiten meer Oranje, andere half Cederaet, en half Oranje, en andere wederom meer Cederaet en minder Oranje, meeſt alle Papegaeis-wyze omgebekt. De Cederaet-ſchil der Biſarré is een weinig rouw, even als de onvermengde Cederaet, dog een weinig meer gekoleurt uit den geelen; ook niet by helften of kleinder verdeelt; maer by breeder of minder breede ſtriemen, zoo als men by de uitpuiling kan oordeelen, want daer de Cederaet in de Oranje is, puilt die daer meerder uit, en is de Oranje meer inwykende. Nog niet volkomen ryp zynde, was het geen, dat de Cederaet of Biſarré was, van reuk even als de geel-kroonde Tulp, dog wat ſterker doorſtekende, maer ryper en ryper werdende, gaf de zelve zodanigen vermengden aengenaemen reuk van zig, als die der Cederaet, Oranje-appel, en der gezegde Tulp te zamen. De Oranje van deze, half en half, is van koleur een weinig hooger, als de geheele onvermengde Oranje; ook als die glad van ſchil en bitter van ſmaek. De Cederaet-

ſchil

ſchil is van eenen lieflyken ſmaek, als van de aengenaemſte Limoen. Opgeſneden is het vlees, daer de Cederaet is, wit uit den blaeuwen en taemelyk dik, en daer de Oranje is, is het niet zoo dik nog wit, maer uit den geelen, het geen daer ook uit-ſteekt even als de buitenſchil. Het merg is ook wit, dog daer de Oranje-ſchil is, vertoont het zig meer of min geelagtig, van een zeer aengenaem zuur als de Citroenen. Omtrent de vrugt daer de Oranje meeſt is, is de Oranje-ſchil veel hooger van koleur en rouwer, meer uitpuilende, het vlees van binnen afgeſcheiden, even als die daer het half en half is, zynde de ſmaek der ſchil, en van het vlees, ook het ſap ieder na den aerd der vrugt. Na de vrugten zyn de bladen, want daer meeſt Oranje is, daer is aen de bladen een langagtig hertje aen het einde; ook overtreft de hooge groene koleur met Camelot het ligter groen. Daer meer Cederaet is, zyn de bladen zonder hertje, ook meer na die der Cederaet gelykende, en het hoog-groen Camelot koleur minder. De bladen der Biſarré komen roodagtig uit, van figuur langagtig, ook ingekrompen, en zommige hoekig: Alwaer het hout, dat in 't geheel met geen doornen bezet is, dunſt en ſprokkelagtig is, daer uit komt de Cederaet voort: en daer weeligſt en ſterk doorgroeit, komt het over-al met Oranje-bladen, zodanig dat een kragtig groeyende boom, zoo men het Oranje niet uitſnyd, geheel tot Oranje zal verlopen.

Dit boom-gewas is teerder als dat van Limoenen, en kan hier te lande niet als door verlanginge van Zomer in Trek-kaſſen rype vrugten voortbrengen. De bloem der Oranje is, als die van de gemeene Oranje wit. Die van de Cederaet roodagtig in het opkomen, zoo als die der Citroenen is. En die der Biſarré is vermengt; ook tekent de jonge vrugt zig groen met roode uitpuilzels. Het hout is ſprokkelagtig, van koleur graeuw tuſſen de Cederaet- en Oranje-booms-ſtam.

Nog zyn by my deze drie onderſcheiden vrugten als de *Hermaphrodit*, zoo als die *Fig.* 4.: de *Limoen Bergamot*, of geroosde gekarbonkelde Limoen *Fig.* 5. en de *Oranje Fig.* 6., na het leven afgetekent zyn, aen de zelve boom gegroeit: zynde doorgeſneden, weinig verſchillende van de hier voor afgetekende Cederaet Biſarré; als ook de Oranje: dan dat deze tien vliezen van binnen hebben.

De *Pompelmoes*, *Fig.* 7. na het leven afgeſchetſt, die 20. Rhynlandſe duimen in zyn omtrek beſlaet, is, by Ferrarius en Commelyk onbekent, hier te lande uit Suriname overgebragt, en van tyd

tot

Fig. 6.

Fig. 5.

J. C. Philips fecit 1737.

Fig: 10.

J: Wandelaar fecit.

Fig: 9.
J: Wandelaar fecit.

Fig:8.

J: Wandelaar fecit.

J: Wandelaar fecit.

tot tyd voortgeteelt. Men heeft daar van twee foorten; die nevens de andere Pot-gewaffen, ongemeen weelig groeyen, en wasfelyke boomen werden: des zelfs Hout is van koleur, als dat van de Limoenen; de Takken zyn kragtig en met doornen bezet: de Bladen zyn niet zoo hoog-groen als van de Oranje-boomen; maar grooter, wat langagtiger, en in het midden een weinig toegetrokken, zonder hartjens van agter: de Vrugt van de grootfte foort is lang rond, na de kruin een weinig ingebogen, voorts op zommige plaetzen dunder, peers-wyze: de Schil is van koleur bly-geel als van een friffe Limoen, en als die geftipt: het Merg van de zelve heeft tien vliezen, en in het midden verfcheide pitten: het Vlees is wit na den geele, harts-wyze: des zelfs fmaek is vetagtig zoet met een weinig bitter vermengt, als dat van eenen gekonfyten Alands-wortel: het Sap is van koleur twyfelagtig geel, na het roode trekkende. De Vrugt van de tweede of kleinfte foort is platagtig rond, meer na de Oranje gelykende; voorts van omtrek als de voorfchreven; maar van merg niet zoo bitteragtig, dog meer uit den roode: deze bladen hebben een groot hart van agter; anders na de eerfte befchreven foort gelykende.

Bergamot: van deze zyn twee foorten, als de Limoen en Oranje: waer van de eerfte langagtig, en de *Oranje-Bergamot* van formaet kloot-rond is; behoudende, van onder in het midden, de middel-punt van de bloem; dezelve heeft gekronkelde groene bladen, zoo als die met de vrugt *Fig.* 8. na het leven afgetekent zyn: de Schil en het Sap hebben van koleur en fmaek veele overeenkomften met de Pompelmoes, en daar mede weinig ander verfchil als de grootte: voorts binnen de vrugt met elf vliezen zonder pitten voorzien.

De *groene Zoete geroosde Oranje*, *Fig.* 9. na het leven afgefchetft, is op Batavia in Ooft-Indiën eene bekende vrugt; zynde een zeer waffelyke boom met ligt groen blad, zoo als ook de fchil, dog die eenigzins rou is: de Vrugt heeft, doorgefneden, agt vliezen met zeer aangenaem zoet fap.

Fig. 10. vertoont diergelyke vrugt, dog met knobbels, en donkerder groen van koleur: hebbende van binnen elf vliezen, mede vol fap van eenen zeer aengenaemen zoeten fmaek. Deze beide vrugten zyn binnen van koleur, als de gemeene zoete Oranje-appel.

Turkfe Oranje; des zelfs bladen zyn zeer groen van koleur, met

doorgaande bleeke zulferagtige vlekken: van formaet langagtig ſmal; en de meeſte, zoo hier als daer, gehoekt. Als deze door weelige groei verloopen, werden de bladen veel breder en zonder vlekken. En als ze door armoede verloopen, dan werden de bladen nog ſmalder, en met vlekken, verkrygende alsdan den naem van Oranje-boom met het willige blad. Deze boom ſchynt de zelve te zyn, die by Ferrarius *Aurantium ſtriatum* genaemt word.

NAEUW-

NAEUWKEURIGE AENTEKENINGEN
AENGAENDE HET BEHANDELEN DER
WYNGAERDEN,
EN WISKONSTIG TEELEN VAN
DRUIVEN IN STOOK-KASSEN.

De Wyngaerden, zoo wel die door vuur, als alleen van de Zon door glazen vervroegt worden, moeten binnen de kas geplant zyn; dog zodanig dat der zelver wortels zig wyd en zyd, ook na om laeg, in den gemeenen grond konnen uitſpreiden; moetende de Stook-kaſſen, volgens de tekeninge, in de nevensſtaende plaet afgeſchetſt, gemaakt worden. Zynde *Fig.* 1. de doorgeſneden Stant-plaet van eene vyf-glaesde Wyngaerds-Stook-kaſſe met het rook-gat; dewelke aen twee zyden geſtookt word.

Fig. 2. Is de doorgeſneden Stant-plaet van de drie Rook-leidingen (waar van de twee onderſte met Eſtrikken gedekt zyn) mitsgaders de agter-muur en de opgaende Schoorſteen.

Fig. 3. De zelve Stook-kas, regt-ſtandig van vooren: hebbende van boven vyf luikjens om te lugten; en onder de glazen een doorgaende, tegen paeltjens, geſpykerde plank, die tot op den grond komt.

Fig. 4. Is de Grond-tekening met de regt-opgaende muur, en het ſpouw-muurtje; ook het eerſte Rook-riool daer tuſſen: het daer voor verbeelde, is de aerde binnen de Stook-kaſſe, die met den buiten-grond gemeen komt.

Fig. 5. De zelve Wyngaerds-Stook-kas in Perſpectif verkleint.

Volgens deze aftekening kan men ook vier-raemde kaſſen met drie rook-leidingen maeken, die van eene zyde geſtookt worden: dog alsdan met dat onderſcheid, dat de Schoorſteen niet in het midden, maer aen het einde van de Stook-kaſſe moet geplaetſt worden.

Aengaende deze Wyngaerden is aen te merken, dat de zulke, die men door vuur-ſtookinge zal tragten te vervroegen, in het voorige jaer in open vrye lucht, en niet agter glazen, moeten gegroeit hebben; om dat het hout van zodanige, die agter glazen

geweeſt zyn, in de Stook-kaſſen niet kragtig genoeg uitgroeit, en veele knoppen vergroeyen, ja zelfs veele druif-boſſen tot krullen doorſchieten. Onder alle ſoorten van druiven, de welke by vervroeging geteelt worden, zyn de Water-zoeten te verkiezen, en daer toe de *vroege vander Laen* de bequaemſte en beſte. Tot nader ophelderinge omtrent deze voort-teelinge, zoo volgen eenige voorbeeldige behandelingen.

Half November ſnoeye ik de Wyngaerden der Stook-kas; dog men moet aengaende deze verrigtinge bedagt zyn, dat het wel op een knop moet geſchieden; nogtans noit op de aldierdikſte, om dat deze niet alleen, als te kragtig in groei zynde, met twee of meer loten zoude uitſchieten, maer ook veeltyds de druif-troſſen tot baerden of krullen doen vergroeyen. Zo egter een onkundige zulks mogt gedaen hebben, dan zal men, by het gewaer werden, de byſcheut noit weg breken, maer boven de laetſte druif-tros (moetende aen de zelve niet meer als twee bosjens gelaten worden) inkorten, en aldus de groei ſtuiten, waer door men dikwils voorkomt, dat het laegſte bos niet doorſchiet.

Den 15. December, bragt men de glazen voor de Stook-kas: den 7. January begon de vuur-ſtookinge van eene vyf-raemde Kaſſe, wederzyds met vier raeuwe turven en binnen-vuur van heele of half doorgeglomme koolen.

Hier op mackte het geſtadig tot den 8. February zagt winterweer, met weinig Zon; nogtans wierd de kaſſe van vooren noit bedekt. Den 9. February dekte de zelve des nagts met enkelde Riet-matten: en daer na tot den 19. met dubbelde, maer als toen ſterker beginnende te vriezen, hange nog dikke haire-kleden onder de riet-matten: ook worden de boven-luikjens met een hairen-kleed overdekt. Den 20, 21, en byzonderlyk den 22. February vroor het ſtreng, zoo dat het buiten-weer-glas 8½ was. Van den 20. February tot den 17. Maert vroor het meeſt met ſchoon zonnig weer, en ſchoon het al eens betrokken lucht was, zoo was de kaſſe noit des daegs bedekt gebleven. In de ſtrenge koude ſtookte wederzyds, behalven het binnen-vuur, met vier rondom en boven twee dek-turven, en zulks in betrokken lucht driemael vernieuwende, als 's morgens zeer vroeg, op den middag, en des avonds ten negen uuren: maer met Zon werd alleen tweemael in de vier en twintig uuren geſtookt. Den 22. February was het, na de gemelde koude nagt, des morgens in de kaſſe 22.: maer den 26. February, ſchoon buiten 10., was het binnen de kas maer 20. door dien het daegs te vooren minder zonnig geweeſt was. Tot

Tot Maert was het weer-glas meest-tyds des morgens 24½, en na den 10, of 12. Maert 25, a 26. en des daegs na het saizoen avanceerde 29, 30. ook 35., en het hoogste 37. buiten zon. Na den 17. tot den 27. Maert, zoo ook den 29. maekte het slegt weer voor Kas-gewassen, insgelyks van den 4. April, als wanneer wederom des morgens, en 's avonds stookte, het geen met April maer alleen des avonds hadde gedaen. Het weer-glas was des morgens noit onder de 25. en somtyds 27, 28. ook eens 30.

Den 12. April stookte in het geheel niet, tot den 18., maer als toen wierd het zulken slegten, kouden regen-weer, dat wederom 's morgens en 's avonds stookte.

Van den 1. tot den 11. Mey stookte men somtyds tweemael, vermids men zeer koude guure dagen hadde, dog meest eenmael in de 24. uuren, dus stookte nog eenmael den 22. Mey.

Den 9. April was het buiten met regen 26., en den 12en. 24. als wanneer de glazen afhaelde, om de wyngaerden te doen beregenen, ondertussen was de binnen-grond dikwils met koud regenwater begoten geweest.

Zoo lang de Wyngaerden geene bladen vertoonden, lugte niet van boven, maer daer na by alle gelegentheden; en dus lugte den 5. February met alle de vyf boven-luikjens geheel open te stellen tot den middag, zynde met eene heldere zon en Zuidweste wind. In het algemeen lugte altyd, als het weer-glas 33. of daer boven aenwyst. Des nagts lugte ik gewoonlyk met minder openinge, en daer over hangende wolle kleeden.

Door deze behandelinge begonnen de Wyngaerds-knoppen den 25. January zeer zigtbaer te zwellen, en waren den 2. February open met het lof, het geen den 5. February reets een vinger lang was. Den 12. Maert snoeide de zelve voor de eerste mael. Den 15. bloeiden ze alle, en den 27. Maert waren ze geheel uitgebloeit. Ik hebbe daer van den 23. Mey de eerste rype Druiven gesneden; en den 19. Juny de laetste na-bosjens. Ondertussen bevonde ik des nagts te veel gedekt te hebben, want het weerglas was des morgens dikmaels boven de 25. geweest.

Na dat deze Wyngaerden in de volgende zomer zeer slegt houtgewas gemaekt hadden, wierden de zelve in November, ieder ruim eene halve voet boven de grond, op twee tooken afgesneden, uit welke tooken in het volgende jaer in open lucht zeer kragtige looten groeiden, daer van in de naeste zomer, (dat is de derde zomer, na dat ze in de kasse vrugten gegeven hadden)

 over-

overvloedige en zeer fchoone fmaekelyke rype druiven hebbe gefneden.

Der zelver groei tot half Oktober aengehouden hebbende, begonnen de bladen te vallen, daerom die den 28. Oktober fnoeide.

Met November begon het vyf dagen en nagten te vriezen, dog niet fterk; zynde de Thermometer op het koudfte maer 14½, daer na volgden zeven dagen zonder vorft, als wanneer het wederom een weinig fterker vroor; wezende het weer-glas van den 13. tot den 29. November 14½, 13, 12½, 14½ 13, 12½, 11½, 13½, 13, 11, 11, 10, 12, 13, en 12½ na welken tyd het dooide, en zommige nagten in December rypte.

Den 15 December bragte de glazen voor de Wyngaerden, en begon den eerften January aen wederzyde de kaffe te ftooken met een vuurtje van vyf turven, behalven het binnen-vuur, zynde vier turven in het vierkant, en de vyfde boven-op, tot een dek-turf.

Geduurende de maend January hadde het niet fterker gevroren; als dat de binnen-flooten driemael waren toegerimpeit, en was het weinig zonnig weer met veel regen: wordende de kas alleen des nagts met enkelde riet-matten gedekt: ondertuffen zag men aen de knoppen tot den 14. geen verandering, maer daer na zwollen ze zoo onverwagt, dat ze den 17. reets geelagtig wierden. Tot dien tyd hadde niet gelugt, maer als toen begon te lugten, na de gefteltheid van het weer, met twee of meer, ook fomtyds met alle de vyf luikjens, van tien of half elf tot half drie of drie uuren.

Den 26. January hadden deze Wyngaerden reets lange loten gefchoten, zonder dat zig nogtans eenige druif-bosjens vertoonde, weshalven vreesde de zelve te fterk gedreven te hebben, daerom ze ook des nagts niet meer met riet-matten dede bedekken, en egter was het weer-glas des morgens voor het laegfte 25., ook wel 26, en 29. zynde vervolgens des daegs in open lucht 16, 17, 18, 19, en 19½, en binnen de kas buiten zon, gewoonlyk des daegs 29, 30. ook eens 33. Den 28. January zag ik eene menigte bosjens druiven: dog oordeelde den 2. February, de zelve nog te fterk in groei te zyn; het weer-glas in open lucht des avonds 17. aenwyzende; derhalven ik des nagts alle de luikjens, byna een hand breed, liet open blyven, daer door des morgens binnen de kas 21. en buiten 16. was, zynde miftig en fomtyds zonnig weer, des daegs 31, a 32. voorts was het weer-glas in deze maenden

	in de Kas			in de Kas	
January	laeg	hoog	February	laeg	hoog
1	19	23	1	26	29
2	19	24	2	21	32
3	19½	25	3	22	26
4	18	23	4	24	36
5	19	24	5	22½	30
6	20	24½	6	22½	25
7	20½	25	7	21½	30
8	21	26	8	22½	30
9	23	27	9	23	31
10	24	28	10	22	28
11	26	27	11	22½	27
12	26	28½	12	23	28
13	26	27	13	24	33
14	24	30	14	24	33
15	25	29	15	25	34
16	24	26	16	24	30
17	26	29	17	24	29
18	26½	30	18	24	28
19	26	29	19	23½	27
20	26½	30	20	23	27
21	26	28	21	25½	28
22	26	29	22	25½	27
23	27	28½	23	24	28
24	26	34	24	24	28
25	24	29	25	24	28
26	25	29	26	26	35
27	26	27½	27	26	35
28	25	28	28	25	35
29	26	30			
30	26	31			
31	27	33			

Het maekte den 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 26, 27, en 28. January ſchoon zonnig weer, in het geheel zeer weinig wind en geen regen: tot den 1. February hadde maer een dag zonder te lugten geweeſt; zelfs lugte alle dagen in koud, vriezend, miſtig weer, als was den 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, en 24. January, met een luikje half open te ſtellen, en

over deze opening tot de glazen een wol-bael te leggen, zynde voorts de kas des nagts met enkelde riet-matten gedekt, en des daegs van elf uuren, zelfs in vriezende mistige lucht, ontdekt; wezende het koudste in open lucht 12. Ook hadde ik den 21. alleen, driemael met een vuurtje van zes turven gestookt, anders altyd tweemael: den 21, en 22. lugte ik des avonds met een luikje en overhangende wol-bael, zynde des nagts 12½ en des daegs 14. in de open lucht. Den 23. dekte niet meer des nagts met matten, stookte ook maer met vyf turven, als na gewoonte: was des nagts 14, en 's daegs 17½ in de open lucht.

Den 8. February hadde aen zommige ranken den top uitgeknepen, en een rank, die zonder druif-trosjens was, op twee botten gesneden; den 24. bloeide een bosje in het midden der bak, om laeg tegen het muurtje, het geen den 26. April, ryp zynde, gesneden wierd: den 26. bloeide verscheide andere, ook maekte het dien dag zagt weer, dat waernam tot de algemeene zomer-snoeijinge, en het afsnyden der baerden: het hadde negen dagen betrokken, mistig en vriezende lucht gemaekt.

Den 10. Maert was het in open lucht 21. wanneer, tussen-buijen, ten tweedemael de zomer-snoeijing verrigte.

Den 12. Maert waren ze alle uitgebloeit, voorts ontdekte ik aen drie of vier bosjens, druifjens als groote groene Erreten. Den 16, en 17. Maert vreesde ik, des nagts, sterke vorst, zynde het weer-glas in open lucht des avonds 14. derhalven beval wederom met riet-matten te dekken, dog het was onnodig geweest; dewyl het weer-glas binnen de kas des morgens 27. aenwees, dat te hoog oordeelde. Van den 20. tot den 27. Maert maekte het ongemeen helder zonnig weer, daerom was de gewoone stooking te warm: het weer-glas liep buiten Zon, met open luiken op 41.: zoo dat genootzaekt was den 24, ten half twaelf uuren, halve riet-matten voor de glazen te doen zetten, ook belaste ik maer met vier turven (drie te zamen en een dek-turf) te stooken: egter bleef het des morgens nog 26. (Lugte altyd, wanneer het weer-glas buiten Zon 30. aenwyst, met een, twee, drie, vier of alle luikjens, zynde daer toe het wenselykste 35, 36, 37, 38. en niet hooger.) Den 28. Maert hadde het sterk gerypt, zynde in open lucht 12. en vermids de kas tot 's morgens ten vyf uuren ongedekt, en niet meer als met vier turven gestook was, was het binnen de kas maer 23. Den 29. hadde niet

niet gelugt, om dat het met een ftyve Ooft ten Noorden-wind zeer koud en fchraal was, dreigende 's avonds te vriezen, daerom beval met dubbelde matten te dekken; daer door het weerglas des morgens 25. en over dag buiten 33, tot 35. aanwees, en daerna, in het begin van April, over dag 37, tot 39. met open luikjens. Den 30, en 31. Maert, ook den 1, 2, 3, 4, en inzonderheid den 5. April vroor het fterk (na het faizoen) in den morgenftond; dekte met enkelde riet-matten, en ftookte maer met drie turven; egter was het 's morgens nog 25, en 26. en den 7. April 27. derhalven ftookte des morgens niet, om dat dus hoog was, zonder van vooren gedekt te zyn.

Tot den 7. April befpeurde weinig verandering van aenwas; blyvende federt drie weeken in eene en dezelve gefteltheid, maekende in dien tuffen-tyd de Druif-karlen, het geen altyd, ook aen die in open lucht groeyen, ondervonden word. Den 8. April was het weer gants zomer, zoo dat niet ftookte: maer den 9. April zonder Zon en Noorden-wind zynde, ftookte als vooren. Den 10. was het weer-glas des morgens 29. wanneer men met koud floot-water, van boven door de luikjens, de bladen overfproeide; des middags was het weer-glas, buiten Zon, met open luikjens 39. daerom de kas van vooren wederom met riet-matten dekte. Den 11. April waren verfcheide bladen met witte Salpeter-vlekken, vermids tegen myn order met floot-water, in plaetze van regen-water, overfproeit waren; om het welke te verbeteren, men die met regen-water overfproeide; dog wederom qualyk, om dat de Kas, ten tyde der befproeijinge, van de Zon befcheenen wierd: dat wel moet opgemerkt worden omtrent alle begietinge van lof; want men noit eenige overfproeijinge in Zonne-fchyn doen moet, maer daer toe eene bewolkte lucht waerneemen, of de Kaffe tot het lof droog bedekt houden. Den 12. April was het 's morgens 23. en 's namiddags met een open luikje 39. wanneer wederom, voor eenen korten tyd, met riet-matten dekte: zoo ook den 13. wanneer overfproeide, en niet meer ftookte. Den 15. was het weer-glas in open lucht met regen 24. nam alle de glazen af, en liet de wyngaerden beregenen; telde alle de bosjens, en bevond twee en vyftig zoo kleine als groote boffen aen twee kleine wyngaerden te hebben, zynde twee van de zelven op het rypen. Den 19. was het koud en miftig: ftookte wederom met vier turven. Den 18, en 23. befproeide als vooren met regen-water.

Den 26. April ſneede het eerſte rype bos Druiven. Den 28. was het des morgens binnen de kas maer 21., vermids niet meer ſtookte, en dus bleef het meeſt, om het koude en guure weer, tot den 17. Mey.

Den 21. Mey waren alle de druiven zeer ryp; en den 23. plukte de laetſte, die wit van rypte, en de karls zoo bruin en zigtbaer waren, als oit gehad hebbe. NB. Schoon hier niet ſtaet aengetekent van het begieten des gronds binnen de kas, zoo is zulks nogtans dikwils geſchied, telkens ten minſte twee volle gieters water.

Den 7. Auguſtus ſnoeide deze Wyngaerden, en ſtonden die even zoo als in den winter: niet tegenſtaende het een zeer koude natte na-zomer was, en dat ze nog boven dien des daegs met matten bedekt waren, geraekten ze half September in den groei. Vervolgens ſneede de zelve den 7. February wederom als vooren kort by den grond af, zynde dit de tweede-mael: uit welkers kort geſneden tookjens wederom kragtige hout-ſcheuten voortquamen, die in het volgende jaer veele groote druif-boſſen in open lucht voortbragten; daer na ſnoeide deze twee Wyngaerden den 14 November. Op Kersmis zette de glazen voor de Wyngaerden, hebbende daer mede een weinig langer gewagt, in hoope dat ze, door een weinig vorſt, nog zouden betemperen; dog was maer eens 11½, eens 12½, en tweemael des morgens 13, in open lucht geweeſt met veel regen en weinig Zon.

Daer op begon den 1. January des volgenden jaers de ſtookinge, even als vooren; maekende miſtig weer, weinig Zon, en weinig of geen vorſt. Den 25. January begonnen de knoppen te berſten, wanneer voor de eerſte mael lugte. Den 27. zag ik aen eenen boven-knop twee bosjens druiven, dat zeer onverwagt, ſchielyk en myns oordeel te vroeg was; derhalven lugte meer, en was het weer-glas tot February noit hooger als 30.: en des morgens 23, en 24.

Den 10. February ſnoeide zommige ranken. Den 16. February bloeide een bosje, even als de voorige reis den 24. February: het was den 1, 2, 3, 5. betrokken, maer de andere dagen zeer zonnig weer met vorſt, zoo dat het weer-glas 's morgens in open lucht ſtond op 11, 10½, en 10; en dat te verwonderen is met heldere zon des daegs 15, 16, ook 17. nogtans vriezende, het geen bewys geeft, dat de Zonne-ſtraelen in de tuin blyven hangen, en aldaer meer warmte maeken: dit zonnige weer doet met open luikjens het weer-glas buiten zon tot 31, 32, ook 33, 34, en 35. opklimmen. Den 17. February was het met betrokken lucht 30.

zon-

zonder te lugten: en vermids door dekkinge en ſtookinge den 18. February op 29. ſtond, en een bosje, zonder bloeyen, zag afruyen, vreesde te warm gehouden te zyn; overzulks dekte niet meer met riet-matten; nogtans bleef het 's morgens, de lucht buiten vorſt zynde, 26. en zelfs twee luikjens, eene halve hand breed, open zynde, met een wol-bael daer over, nog ruim 25. dog wanneer nog hooger, zoo zette aenſtonts met den dag meer luikjens open, tot dat het op 24. quam zakken.

Het maekte na den 16. February doorgaens ſlegt kas-weer, zoo dat het weer-glas ſomtyds maer 29, 30, en 31. het hoogſte, ook by heldere Zon 35, 36, en 37. ſtond. De grond wierd, na gewoonte, binnen de kas vogtig gehouden door begietinge met regen-water van twee, ook ſomtyds, dog zelden; drie gieters.

Den 5. Maert waren niet alleen alle de eerſte boſſen uitgebloeit; maer ook veele met kleine beziën, onderwylen quamen nog veele Na-bosjens: ook waren de boſſen in het algemeen grooter en in meerder getal als de voorige reis. Den 14. Maert ſtookte maer met drie en een dek-turf, en bleef lugten met eene overhangende wol-bael des nagts, op dat des morgens 25, en 26. zoude zyn.

Den 15. en 24. Maert, ook den 9. April overſproeide met regen-water.

Den 25, en 26. Maert was het zeer zonnig, ſtookte niet, nogtans was het 's morgens 25. en des daegs 35, 36, 37. Den 27. Maert veranderde het weer, wierd regenagtig en windig, daerom weder begon te ſtooken tot den 9. April, geduurende welke tyd, en nog langer, weinig of geen verandering zag aen de eerſte boſſen, als zynde in het Karl-maeken.

Den 9. April liet de Wyngaerden, behalven de overſproeijing, ook voor eenen korten tyd beregenen, zynde het weer-glas buiten maer 21½. Den 14. April had men, ten drie uuren, byna een ſtort-regen; het weer-glas was in den beginne buiten 27. en binnen de kas 38. buiten zon geweeſt: als toen liete de Wyngaerden twee uuren beregenen, tot dat het weer-glas buiten en binnen de kas tot 23, en 22½ ſtond, als wanneer wederom dekte: ziende ten dien tyde, door het ſlegte weer van April, nog weinig verandering; nogtans hebbe ik op den 5. Mey de twee eerſte boſſen rype druiven, en zoo vervolgens geſneden.

Behandeling van Wyngaerden in eene Stook-kasse, van drie rook-leidingen met 4. glas-raemen, de welke maer van eene kant kan gestookt worden.

De Wyngaerden den 29. Oktober gesnoeit zynde, wierden de glazen den 13. December daer voor gebragt, en de muur boven de luikjens zodanig met eene dikke wol-bael bespykert, dat men de luikjens, tegen sterke indrang van vorst, bedekken konde, zynde de wol-bael zoo breed, dat die, met ter halve wydte open staende luikjens, nog tot het glas overhangen konde, ten einde geen wind, onderwylen de dampen geloost worden, van vooren of van boven zoude indringen; en op dat men deze luikjens geheel onbelemmert zoude konnen openen, is deze bovendekkende wol-bael in drien gescheiden, leggende ieder een hand breed over malkanderen.

Den 31. December begon des avonds de eerste stooking tot opdrooginge met zes turven. Den 1. January des morgens en des avonds met zeven turven, dog des middags by het gebleven vuur, ten drie uuren, nog drie turven voegenden. De kas wierd des nagts met twee dik riet-matten gedekt: het vroor sterk, inzonderheid den 10, 11, en 12. zynde het weer-glas beneden 10.; dog hadde onder de dubbelde riet-matten den 9. des avonds een dik haire-kleed aen klawieren gehangen, als toen stookte ook met agt turven: de luikjens waren boven op de wol-bael met sneeuw gedekt. Zoo haest de botten begonnen geelagtig te worden, lugte, zelfs in de sterkste vorst, nagt en dag met een luikje, een vinger breed en meer open, nogtans bleef de wol-bael daer over hangen, de welke des nagts aen het openen met de riet-mat, ook des daegs met sterke vorst en betrokken lucht bevat wierd: in de felste vorst stookte, des middags ten elf uuren, nog met vier turven.

Den 11. en 18. begoot in zonnig weer de grond met vier gieters water.

Het weer veranderde, verminderde de stooking weder tot 7. turven; en nam het bleed af: de Thermometer was op het laegste 17, 18, 19, 20, en 21. en op het hoogste 29, en 30. Den 20, 21, 22, 23. was het betrokken lucht, en hoewel het van den 20.

dooi-

dooide, egter was het weer-glas den 24. 's morgens maer 21. en over dag 23, en 24. op het hoogste.

Den 30. zag men des morgens het eerste Wyngaerd-blad: den 5. February bosjens. De Wyngaerden wierden, om de 4. dagen, met twee gieters water bevogtigt. Als nu stookte nog des morgens en des avonds met zeven turven, en 's namiddags ten 4. uuren met drie turven. Den 17. snoeide de Wyngaerden met zonnig weer. Den 7. Maert bloeiden de Druiven. Den 17. waren de Beziën zoo groot als kleine Erreten. In April waren de glazen zelden met Riet-matten gedekt; en den 12. de Wol-bael boven de luikjens weg-genomen: nogtans bleef tot Mey stooken. Het was den 4. Mey zonder meer te stooken in de kas 24. en buiten 20. op het weer-glas. Den 16. hadde de eerste rype druiven: dog het hadde, sedert dat den 4. niet stookte, slegt, koud, guur weer met weinig zon gemaekt. Den 30. hebbe ik ongemeene rype en groote bossen Druiven gesneden.

Gelyk men het groeyen, bloeyen, en ryp-werden van Druiven, door het vervroegen der Saizoenen, in Stook- en koude beglaesde Wyngaerd-kassen kan bevorderen: zoo kan het omtrent andere vrugten mede gedaen worden; mits dat men voor-af de gesteltheid der lucht, ten aenzien van haere natuurlyke groei-, bloei-, en ryp-tyd, waerneemt en aentekent, om zig daer na, in 't vervolg, ter navolginge te rigten. Op deze wys hebbe ik overvloedige rype Praegse Muskadel-Kerssen aen eenen boom, die in eene koude Kasse, als *bladz.* 231. afgeschetst is, stond, met het begin van April geteelt, en daer van de laetste door-rype vrugten in het laetste van April en begin van Mey geplukt. Voor deze Kasse waren met de maend van January de glazen gebragt; en liet die, zoo veel doenlyk, de Zonne-straelen genieten, ondertussen zorg dragende dat de kasse, zoo ras de bloemknoppen begonden te bersten, tegen het vriezen gedekt wierd; voorts behoudende, de vrugten na wens gezet zynde, de warmte, ten waere by sterke Zonne-schyn, wanneer alle de luikjens geopent wierden; egter zodanig dat, by minder Zon, het weerglas noit onder de 34. konde komen te zakken.

MANIER OM ANANAS-PLANTEN EN VRUGTEN VOORT TE TEELEN.

De Ananas, by de Amerikanen *Pinhas*, word ook *Pyn-appel* genaemt, om de uiterlyke gedaente der vrugt, die in veele deelen na de waere Pyn-appel gelykt; dog deze Ananas is, boven de vrugt, met eene groen-bladige uitgroeyende kroon verciert. De zelve is oorſpronkelyk uit Weſt-Indiën, van waer ze in Ooſt-Indiën, en tot Ons is overgebragt.

De vrugten groeyen in Weſt-Indiën doorgaens hooger, grooter, lang-toppiger, ook met veel meer, dog kleinder knobbels als in Ooſt-Indiën, en by Ons; alwaer de vrugten ronder en grooter van knobbels zyn; hoewel ik hier te lande vrugten van zodanige grootte, en even zoo piramidael, als die uit Weſt-Indiën komen, gehad hebbe. Men vind Schryvers, die de zelve onderſcheiden in veele ſoorten, als ronder, kleinder, en met minder of met meerder grooter knobbels; maer de geduurzaeme ondervinding heeft my geleert, dat deze beide ſoorten, Ronde en Piramidale, van de afzetzels der eige zelve Plant zyn voortgekomen, en wel van zodanigen als my uit verſcheide gedeeltens en Eilanden der Weſt-Indiën zyn toegezonden; wordende deze veranderinge door de manier van behandelinge, en na dat door de geſteltheid van het weer in meer of minder betemperinge groeyen, veroorzaekt.

Ik onderſcheide de zelve in drie verſcheide ſoorten: de Eerſte en beſte ſoort heeft groene bladen, die met fyne ſtekels bezet zyn, even als in de nevens-ſtaende plaet te zien is, welke vrugt zeven duimen hoogte, en dertien duimen in de rondte hadde: deze plant word, na dat dik en groot is, en vervolgens des winters buiten verſterving, voor dat vrugt-ſteng maekt, kouder gehouden word, ook langzaem, by grooter hette, zyn vrugt maekt, daer na grooter en ſpitſer, als zodanig een, die in de voor-winter warmer en meer in groei gehouden is.

Aen de Tweede ſoort geeve den naem van Roode Ananas, om dat des zelfs bladen grooter, breeder en van donkerder groen met rosheid vermengt zyn: de zelve geeft zoo groote vrugt niet;

 maer

J. C. Philips fecit; 1737

G

maer des zelfs knobbels zyn breeder en grooter, dog platter; zynde de onrype vrugt bruin-rosagtig, en ryp hoog geel met bruinder geele vlekken op de knobbels: deze is niet zoo geurig van ſmaek als de Eerſte beſte ſoort, die onryp van een donkerder groen, en ryp met ligter geele knobbels is. Om deze minder geurigheid word de zelve, nog de volgende ſoort door my meer voortgeteelt.

De Derde ſoort word de gladde Ananas genaemt, om dat die zonder zy-ſtekels of kleine doorntjens, maer ten einde der bladen met ſterker, ſcherper punten is; vorders zyn deze bladen langer, ſmalder en meer opwaerts groeyende: dog de vrugt is kleinder.

De Ananas-plant groeit op de zelve wyze als de Aloë, maer niet zoo groot, en met groen-koleuriger dunder bladen met minder merg: ook zyn deze bladen niet zoo groot nog breed, dog, na gelykheid van haere grootte, langer, en de kanten met fynder, digter bezette doorntjens of ſtekeltjens: de zelve word voortgeteelt van haere Vrugt-kroon, dog meer van wortel- en zy-ſcheuten; de welke uit de grond, of rondom de kroon, als zy-ſcheuten groeyen: wanneer de plant vrugt voortbrengt, dan groeyen ook de Uitloopen, en zulks meerder, na dat de zelve vroeg van de Moer-plant worden afgenomen: dus hebbe van eene plant in het zomer-ſaizoen in de twintig jonge uitloopen gehad, daer anders gewoonlyk twee, drie, of ten uiterſte vier heeft.

De Ananaſſen konnen onze winter-koude niet verdraegen, en moeten des zomers meer en langduuriger warmte hebben met minder veranderlykheid van weer, als gemeenlyk onder onze luchtſtreek is; daerom des winters niet alleen in Stook-kaſſen, maer zelfs des zomers onder glazen, en boven dien alsdan nog met de potten in broeyende Rund vereiſſen gezet te worden: edog het is met deze als met alle andere gewaſſen van warmer luchtſtreek; dat de jonge, die hier te lande aengequeekt zyn, meerder koude, en veranderlykheid van weer konnen wederſtaen, en daerenboven vrugtbaerder zyn, als zodanige, de welke ons van buiten zyn toegezonden, en onder het klimaet, met haere natuur overeenkomende, geteelt geweeſt zyn: derhalven zal men zulke planten tragten te bekomen, die hier te lande aengequeekt, of zelfs door voortteelinge aengewonnen zyn: want men deze vrugt zeer gemakkelyk en met weinig moeite aldus kan voorttelen.

De bequaemſte tyd, om de jonge ſcheuten af te neemen, is van half Juny tot het einde van die maend, wanneer veeltyds de ſtruik

van

van bequaeme grootte en genoegzaeme dikte is om de zelve van onderen een weinig te ontbladeren en dus te planten, zullende alsdan vervolgens in die zomer genoegzaeme wortels tot Oktober maeken.

Als men de Kroonen wil planten moet men de ſtruik, omtrent een duim lengte, van onder ontbladeren; alwaer gemeenlyk aenwyzing van nieuwe aen te groeyen bladertjens zynde, zullen de wortels aldaer beter uitberſten.

Het planten van deze jonge ſcheuten of vrugt-kroonen moet in zandige aerde en kleine potjens gedaen worden, zullende daer in het beſte wortels maeken; maer als de planten grooter geworden zyn, moeten ze het volgende jaer in kragtiger, minder zandige, aerde, en in grooter potten, mits de planten met de geheele klompen aerde in het overbrengen omwonden blyven, verplant worden: de bequaemſte tyd tot het verplanten is in Maert, als wanneer de planten uit de Stook-kaſſen tot de Ananas-Rundbakken ſtaen overgebragt te worden.

Men moet omtrent het planten en verplanten zorg draegen dat de aerde vaſt rondom de ſtruik of gewortelde klomp aengevoert, en daer na met water begoten word, op dat des te beter zoude ſluiten: ook moet men daer toe niet te groote potten gebruiken, want deze zyn, behalven dat ze meer plaets beſlaen en onhandelbaerder zyn, niet zoo goed tot de groei, en het doen voortbrengen van groote vrugten, als die van maetige grootte: de bequaemſte potten tot het verplanten zyn van tien duimen diameter, boven binnen rands, en zeven duimen beneden, van boven tot de bodem tien en eene halve duim diep.

De planten begeeren, in groei zynde, gemeenlyk taemelyk veel water, en na de groei kragtiger, en nog meer als in vrugt zyn; wordende alsdan ook het lof van boven veeltyds overſproeit: nogtans moet men daer omtrent voorzigtiger te werk gaen; en zoo veel water niet geven dat het zelve omtrent de vrugt-ryping ſchadelyk is; want zoo de vrugten waterige, doorzigtige, groene geelagtige knobbels bekomen, is het een bewys dat de zelve te nat gehouden zyn, en zullen alsdan zodanige vrugten van minder reuk, en niet zoo geurig van ſmaek wezen: maer men moet de zelve ook, des winters, niet tot zo verre laten uitdroogen, dat het merg van de bladen vergaet, daer van de beginzelen zyn, wanneer de groene bladen, tegen den dag gezien wordende, geelagtige bonte vlekken bekomen.

Tot het teelen van eene bequaeme vrugt, moet de plant van enen jon-

jongen fcheut, of kleinen kroon, ten minften drie jaeren wel en dik-ftruikig gegroeit zyn: het eerfte teken, van vrugt te zullen voortbrengen, is, dat des zelfs bladen van onder een weinig ontzakken, en de plant zig in het hert een weinig opent; wanneer de vrugt haeftig volgt, en zig uit het midden der plant, als de oppervlakte van eenen grooten nagel, komt vertoonen.

Als de vrugt en fteng verhoogen, werd de vrugt rondagtiger met puntige bladertjens, even als de diftel-klitten, zynde, aen zommige met roodagtige, en aen andere met witte uitfpruitende bladertjens: na dat de vrugt, omtrent een maend, gegroeit heeft, en van grootte als een Okker-noot is, komt uit ieder knobbel een langagtig drie-bladig fpits toelopend bloemtje, zynde aen de gemeene Ananas-vrugt van koleur bleek blaeu: aen de Roode hooger blaeu: en aen de derde foort zonder ftekels op zy der bladen, byna violet: dit bloemtje valt, met aenwas der vrugt, niet af, maer krimpt verdroogende in, en laet eenige zigtbaere overblyfzels, als de vrugt haere volkomen rypte heeft.

De tyd van het begin der vrugt tot dat haer volkomen rypte heeft, kan niet bepaelt worden aen zeker getal van dagen of weeken, nademael het afhangt van bequaem agter-een-volgende zomer-weer: en vermids men in het Voorjaer, wanneer de Planten in de Stook-kaffe ftaen, de Zon alsdan de glazen regthoekig befchynende, door vuur-ftookinge eenen zeer natuurlyken groei kan te weeg brengen, en dus de zomer geftadig en langduuriger doen zyn, het geen in het Najaer onder leggende glazen door Rund-broei niet kan gefchieden, de Zon alsdan de glazen met fchuinfer ftraelen befchynende, en gevolgelyk geene behoorlyke warmte veroorzaekende, het geen door de gewoonlyke regen in dien tyd nog meer aen de planten benomen word, zoo moet men met het laetfte van December meer en meer warmte door vuurftookinge maeken, op dat de planten met February zodanig in groei zyn, dat de vrugten zig met de midde-maend, of ten uiterften voor Maert, in de planten zigtbaer komen te vertoonen, die alsdan by vervolg van bequaem zomer-weer, onder behoorlyke behandeling, met het begin van July, haere volkomen rypte verkrygen, en dus vyf maenden, van de zigtbaere vertooninge, onder weg zyn. De vrugten, die zig met het begin van Maert vertoonen, hebben, voor het minfte, veertien dagen langer nodig om te rypen: die van de midde-Maert een maend; en gevolgelyk zyn deze zes maenden onder weg: en die met April nog langer;

dog die van half April werden zelden zoo ryp, dat ze haere natuurlyke geurige ſmaek verkrygen.

De aengenaeme reuk, den welken de rype Ananaſſen, by het openen der glazen, van zig geven, is het zekerſte bewys van rype, geurige, wel behandelde vrugten; die alsdan van koleur hoog-geel zyn met bruine geele vlekken op de knobbels.

Van de behandeling der Ananaſſen, en eenige andere Gewaſſen, in de winter-Stook-kaſſe, en des zomers in de Rund-broei-bakken.

De tyd, wanneer de Gewaſſen uit de Rund-broei-bakken tot de Stook-kaſſe, en van deze wederom tot de Rund-broei-bakken moeten overgebragt worden, kan niet bepaelt worden, als zynde afhankelyk van het weer, en na dat de Zomer of Winter langduurig is; mitsdien ben ik, in zommige jaeren, genootzaekt geweeſt de zelve, met het laetſte van September, in de Stook-kaſſe, en niet voor April daer uit te brengen: dog in gewoone jaeren geſchied zulks omtrent den 10. of 12. Oktober, en in het Voorjaer half Maert tot de Stook-rund-bak; en tien dagen daer na tot de andere, mits dat de rund alvoorens in de bakken door broei van bequaeme warmte is: ook moeten de Stook-riolen door vuur-ſtookinge opgedroogt zyn, alvoorens de gewaſſen tot de Stook-kaſſe worden overgebragt, om niet alleen de zelve van vunſe dampen, die, in de eerſte ſtookinge, van vogt het kragtigſte zyn, te zuiveren, maer ook om te ontdekken, of 'er geene openingen zyn, daer de rook kan doordringen, de welke alsdan met zand moeten gedigt worden.

In de Stook-kaſſe, Rund-bakken en Stook-oven, gemaekt volgens de afgeſchetſte plaeten in het 1. *Hoofddeel bladz.* 18. en het 7. *Hoofddeel bladz.* 45. in het 1. *Boek dezes tweede Deel* te zien, word de agtgeving, aengaende de geſteltheid van warmte en koude, na het Weer-glas genomen; het geen in de Stook-kas van de zymuur by den Oven twee roeden en drie voeten afſtandig hangt; met het bolletje een voet en zeven duimen van den grond, en van de voor-glazen in de winkel-haek; zynde het in de tweede verdeelinge der Kaſſe mede een voet en zeven duimen. In de Rundbak hangt het weer-glas agter in het midden om hoog.

De Gewassen worden in dezer voege in de kasse en bakken geplaetst. Onder op de grond der Stook-kasse, zoo digt doenlyk voor de glazen, mits de bladen niet of weinig aen de glazen raken, worden de dikste, struikigste planten, de welke het kortbladigste zyn, gezet, op dat de daer agter geplaetste minder zouden beschaduwen; agter deze kort-bladige worden, mede zoo digt doenlyk aen de voorste, nogtans malkanderen niet of weinig rakende, de dik-struikigste, die lang van bladen zyn, gezet. Drie voeten en twee a drie duimen hooger uit den grond, zoo digt doenlyk voor de glazen, legt een plank; daer op insgelyks de dik-struikigste vrugt-dragende Ananas-planten gezet worden: zynde de plaets, op deze plank, digt by den Oven het verkiezelykste, en aldaer ook de eerste vrugten te wagten. Een voet hooger, meer in het midden der Kasse, en zodanig dat de voorschreven onder-plank, met potten bezet zynde, nog een duim tussen-wydte heeft, legt voor by den Oven een plank, daer op de laegst-bladige minder soort, dog ook Vrugt-dragers, geplaetst zyn; maer deze brengen aldaer, schoon ze op die plaets de meeste warmte genieten, noit zoo goede nog groote vrugten voort; al waren de planten zoo dik-struikig als de beste: daer van de meeste reden de afstand der lucht is, en dat de planten niet genoeg door koude konnen betempert worden. Men kan de zelve ook anders binnen de Stook-kas op eene schuinse styl-staende stelling, drie hoog, boven de geene die op den voorgrond staen, zoo digt doenlyk, by de glazen plaetzen.

Vorder meer afstandig van den Oven, in de tweede verdeelinge der Kasse, leggen op gelyke hoogte twee diergelyke planken nevens malkanderen, op de welke twee reyen van de kleinste Ananas-planten voor malkanderen geplaetst worden.

Beneden op den grond, agter de tweede rei vrugt-dragende Ananassen, worden de grootste planten gezet, van de welken geen vrugt, voor het volgende jaer, verlangt word; daer van de afstand der lucht oorzaek is: maer vermits deze, digst by den Oven, meer warmte genieten als die voor-staen, zoo moet men zorg dragen dat ze voor den Oven, in de eerste verdeelinge der kasse, van onderen niet branden, daerom ze op een plank, de welke ander half duim van den grond op klinker-steenen legt, agter welke derde nog een vierde rei komt, geplaetst worden: dog het was beter, dat men de geene, die geen vrugten moeten geven, in eene afzonderlyke kasse plaetste, daer ze zoo veel warmte niet quamen te ge-

nieten, als de Vrugt-dragers van half January tot dat in de Rund-bak overgebragt worden, nodig hebben.

In het 7. *Hoofddeel van het* 1. *Boek in het* 2. *Deel*, van den Oven en des zelfs ſtookinge handelende, is gezegt, dat die gemeenlyk, als het niet vrieſt, om den vierden dag geſtookt word; dog daer aen kan geen nette bepaeling geſtelt worden, moetende het weer-glas aenwyzen, of men meer of minder warmte nodig heeft: aldaer word ook gezegt, dat men des winters dikwils genootzaekt is, om aen den nagt, de dag-warmte, en aen den dag de nagt-koude te doen gewerden; om dat men de glazen van vooren, zoo veel doenlyk is, ongedekt moet houden, op dat de gewaſſen de lucht zouden genieten. Wyders moet men de Kaſſen dikwils van vunſe lucht zuiveren, en eene verſe buiten-lucht daer doorlaten waeyen; ten dien einde moet de warmte alvorens een weinig vermeerdert worden, want door het doorwaeyen des wind komt het weer-glas, een weinig beneden de pyl van warmte, te zakken.

Ondertuſſen is het niet doenlyk dat men de kaſſen altyd na wens regulier van warmte en koude kan houden; nademael onverwagte koude, wind by nagt, en andere toevallen daer omtrent veranderinge konnen maeken, en aldus meer warmte of koude veroorzaeken; waer in men dan aenſtonts moet voorzien, het zy met te lugten, of door den oven langer en heeter te ſtooken.

Wanneer de planten uit de Rund-bak, alwaer door warmte omtrent de potten zyn aengedaen geweeſt, tot de Stook-kas zyn overgebragt, dan moet men de zelve niet te ſchielyk den winter doen gevoelen; daerom is het beſt, dat men het weer-glas, de tien eerſte dagen, niet laeger als tot 22½ of 22. laet komen, en van warmte 29, tot 26.: maer men moet ook zorg dragen, dat 'er noit vorſt omtrent de planten komt; overzulks moet het in de tweede verdeelinge der kaſſe noit laeger zyn als 19. ook in haere zomer-maenden, die hier met half January beginnen: en vervolgens van half February, tot de planten in de Rund-bak gebragt worden, behoort het altyd naby op de zelve graeden van nagt-koude, en dag-warmte te zyn, volgens het weer-glas noit des daegs boven 39, of 40. en des nagts boven 27, of ten uiterſten 27½.

In het laetſte van November, als winter-maend, moet het weer-glas, in geen ſterke vorſt 19. aenwyzen; maer by felle koude met wind is men niet veilig, nog zeker omtrent den indrang der koude; overzulks zoude men zig, in zodanige gevallen, ſomtyds bedro-

gen

gen vinden; daerom men in diergelyk koud vriezend weer een weinig meerder voorzorg moet neemen, te meer om dat in deze lange nagten groote veranderinge, buiten eenige herstellinge, kan voorvallen: maer omtrent de dekkinge en uitwerkinge der stookinge konnende verzekert zyn, dan is het best dat men de Ananas-planten van den 10. Oktober, dat in de kasse komen, tot den 10, of 12. February, dat vrugten behooren te vertoonen, de navolgende koude en warmte, volgens het weer-glas in de tweede verdeelinge, laet genieten.

Oktober.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 10 tot 20 -- -- --	22 -- -- --	27
-- -- -- 21 -- 28 -- -- --	21 -- -- --	25
-- -- -- 29 -- 31 -- -- --	20½ -- -- --	24

In deze maend gemeenlyk twee- of drie-mael te stooken; en drie- of vier-mael te begieten.

November.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 1 tot 10 -- -- --	19½ -- -- --	22½
-- -- -- 11 -- 30 -- -- --	19 -- -- --	21

Na het weert vyf- of zes-mael te stooken; en drie- of vier-mael te begieten.

December.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 1 tot 14 -- -- --	19 -- -- --	21
-- -- -- 15 -- 25 -- -- --	20 -- -- --	22½
-- -- -- 26 -- 31 -- -- --	22 -- -- --	24

In deze maend agt- of negen-mael te stooken; en de planten vier- of vyf-mael te begieten.

January.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 1 tot 9 -- -- --	23 -- -- --	25½
-- -- -- 10 -- 15 -- -- --	24½ -- -- --	27
-- -- -- 16 -- 22 -- -- --	25½ -- -- --	29½
-- -- -- 23 -- 31 -- -- --	26 -- -- --	32½

Gemeenlyk tien-mael te stooken; en tien- of twaelf-mael de aerde te begieten, en somtyds de planten te oversproeyen.

February.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 1 tot 5 -- -- --	26 -- -- --	$34\frac{1}{2}$
-- -- -- 6 -- 12 -- -- --	27 -- -- --	36
-- -- -- 13 -- 18 -- -- --	27 -- -- --	$37\frac{1}{2}$
-- -- -- 19 -- 23 -- -- --	27 -- -- --	39
voorts zoo lang in de Stook-kaffe ftaen.	$27\frac{1}{2}$ -- -- --	40

Na het weert te ftooken; en een weinig meer als in January te begieten en te overfproeyen.

moetende de planten vervolgens in de zelve graed van koude en warmte blyven, tot dat ze in de Rund-bak overgebragt worden. Men kan gewoonlyk deze warmte by vorft verkrygen, wanneer men om den anderen dag ftookt: wyders moeten de planten, na dat ze aen het groeyen zyn, meer gegoten en dikwils met koud water, tot verquikking van het lof, overfproeit worden.

De Gewaffen, die in de Luchtftreeken onder of omtrent de Linie groeyen, zoo als de *Manges Tanges* doet, konnen hier te lande aen zoo veel koude niet wederftaen; daerom moet de *Manges Tanges* in de Stook-kas op de plank, de welke drie voeten en twee of drie duimen boven de grond is, voor de glazen, het digfte by den oven, dog voor by de Lucht, geplaetft worden: moetende den Oven voor de zelve noit flapper gaen als dat het weer-glas 23. aenwyft, en de dag-warmte niet beneden 25. is: voorts moet die van gelyke warmte als de Ananaffen van den 24. December, enz. gehouden, maer met zoo veel water niet bevogtigt worden. Deze *Manges Tanges* is eene bekende Ooft-Indife vrugt, en aldaer voor de eerfte na de Ananas van fmaek geagt: van grootte als eene gemeene Renet met eene bruine purperagtige voife fchil: heeft op des zelfs kruin zoo veel tekens, als daer onder vrugten leggen, die gemeenlyk 5, of 6, ook 7. zyn, en zulks in onderfcheide verdeelingen of vliezen, even als een Sinaes-appel, dog de eene verdeeling is grooter als de andere: de daer in befloten vrugten zyn fneeu-wit, van eenen zeer aengenaemen zoeten fmack, ja beter als van onze Perziken, om dat deze altyd van gelyke zoetigheid en noit meelig zyn. De baft van dezen boom, die van Uitloopen word voortgeteelt, is ros-bruin: de bladen zyn blinkend hoog-

hoog-groen, golfagtig, en voor ſpits-puntig; in de rondte geſchaert; niet ongelyk aen het blad der Limoen-bergamot, maer een weinig ſmalder en puntiger na boven.

De *Piſang*, die van Uitſpruitzels word voortgeteelt, en waer van veele ſoorten zyn, groeide by my, in gelyke warmte, koude en bevogtiginge met de Ananaſſen gehouden, zeer weelig: maer als de zelve tot de hoogte van ruim zeven voeten gekomen was, en daer door niet langer in myne Stook-kas ſtaen konde, hebbe ik dien in myne Trek-kas moeten plaetzen, alwaer ze, zodanige vereiſte warmte niet konnende verkrygen, geſtorven is: ondertuſſen houde ik my verzekert, dat ze, in gelyke warmte en bevogtiginge met de Ananaſſen gehouden wordende, zeer gemakkelyk tot het vrugt-draegen te brengen is: maer door verſcheide voornaeme lieden uit Ooſt-indiën berigt zynde, dat het veel ſlegter vrugt als de Ananas is, en dat eene geile zoete ſmaek en weinig vogt heeft; vorders langagtig, en ongelyk van grootte is; hebbende gemeenlyk 20, tot 30. en meer vrugten aen eene ſtruik; waer van de grootſte, als onze Braed-peeren, gebakken of gebraden, en by eene boterham gegeten worden; zoo hebbe, dit vernemende, van het voortteelen van deze afgezien; naerdien myn voornaemſte en eenigſte toeleg altyd geweeſt is, om wezentlyke goede vrugten, en geene uitheemſe ſlegte, of beſpiegelende planten, om der zelver zeldzaemheid hier te lande, voort te queeken.

De *Cederact* en andere *Citroenen*, *Bergamotten*, *Sinaes-appelen*, en zodanige teere *Limoenen*, *Kaepſe gewaſſen* enz. konnen aen meer koude wederſtaen, zulks de Kas-warmte voor het laegſte op 17. mag komen, en de dag-warmte op 19, of 20., daerenboven moet der zelver winter langer duuren, en niet voor half January de warmte zagtelyk vermeerdert worden, zoo dat ten einde van January het laegſte 21½, of 22. en het hoogſte 25, of 26. moet zyn. Met het begin tot half February 22, of 22½ en 27, of 28. het hoogſte. Na het laetſte van February 23. en 29, of 30. het hoogſte. Maert 23½, of 24. en 31, of 32. het hoogſte, en aldus blyven tot dat de Trek-kas ontbloot word, het geen gewoonlyk na den 20. Maert is.

Met deze warmte kan men de *Roozen* en andere bloemen van onze Luchtſtreek tot bloem vervroegen; maer geenzins, wanneer men de zelven gelyke warmte met de Ananaſſen doet genieten, want dan ſchieten ze ſterk in lof, zonder eenige bloemen voort te brengen.

In Maert is de Zon zoo hoog gerezen, dat deze, byna ſtaende

glazen der Stook-kasse, omtrent de middag, met afschampende Zonne-straelen beschenen worden, overzulks zal men alsdan bedagt zyn om de Ananassen, de welke onder schuins leggende glazen, door broeyende rund konnen verwarmt worden, daer in over te brengen; ten dien einde maekt men dat de Rund-bakken, omtrent den agtsten of tienden Maert, met rund aengevult, en met glazen overdekt zyn: voorts worden de planten in haere potten, na dat de rund aen het broeyen is, daer in gezet, en tot aen of even boven de rand van de potten sterk met rund aengevoert: daer toe is de gewoone tyd *omtrent half Maert* voor de steene Rund-bak, de welke kan gestookt, en door boven-dekking met Haire-kleden en Val-blinden, tegen onverwagte vorst, bezorgt worden: maer in de bakken, die met geen vuur konnen verwarmt worden, niet voor na den 20. Maert of laeter, na dat het weer vriezende is, of dat men sterke vorst gehad heeft; want alsdan volgt zelden zoo sterke vorst, de welke niet door dekzel van schuif-gordynen, en daer over riet-matten kan afgeweert worden.

De gewassen worden onder deze leggende glazen in de Rund-bak kragtig van Zon aengedaen, waer door het lof, als daer aen ongewoon zynde, ligtelyk komt te branden; maer om zulks voor te komen moet men, by heldere Zonne-schyn, de zelve dikwils dekken en ontdekken, zoo lang tot dat ze aen de Zon gewoon zyn, het geen gemeenlyk veertien dagen, of weinig langer, aenloopt, als wanneer het weer-glas, eenigzins door de glazen van Zon aengedaen, niet hooger mag ryzen als tot agt of negen en dertig, het welke voor de boven-lucht merkelyk minder is als in de Stook-kasse, want het, door de warmte der Rund omtrent de potten, ruim zoo warm maekt.

Wanneer de bladen aen de Zon gewoon zyn, dan laet men de zelve zonder dekzel tegen des zelfs straelen, en worden alsdan, met het afhalen der glazen, gelugt, in den beginne op 40, of 41. en daer na om of by de vyf en veertig. De Planten in de bakken gebragt zynde, worden, in den beginne, weinig gegoten, om dat de Rund, zeer nat in de bakken gedaen, genoegzaeme vogt van onderen verschaft; maer daer na worden ze taemelyk, telkens by oversproeijinge, begoten, ook worden de glazen, als het des zomers regent, afgehaelt, om de planten door den regen te verquikken.

BE-

BEHANDELING
der
TUBEROOZEN.

De Tuberoozen begeeren eenen vetten zavelagtigen wel doormesten klei-grond in eene vrye open warme lucht met veel vogt: als men dezelve aldus plant en onderhoud, vermenigvuldigen ze by uitnementheid ſterk, en brengen verſcheide bloem-ſtengen, uit ieder bol, voort; het geen niet zoo zeer door de grootte van de Bol veroorzaekt word, maer voornamentlyk daer door, dat de bol van onderen met eenen gezonden, vaſten, dikken wortel voorzien is, uit de welke veele kleine hair-, of houtige wortelen ſchieten, die aen deze plant-bol, by aenhoudinge van warmte en vogt, geduurige groei veroorzaeken door geſtadige aenwas van Kliſters: zynde dit, myns wetens, aen geen ander bol-gewas zoo eigen: dit heeft my de ondervinding geleert, wanneer ik zodanigen grooten onder-wortel zonder bol, en alleen met aenwyzinge van kleine uitbottingen, zoo groot als een ſpelde-kop, op zy van de zelve wortel, geplant hebbe; want deze heeft my niet alleen in het zelve jaer in Auguſtus vyf bloem-ſtengen, ieder met in de dertig of veertig bloemen voortgebragt, maer ook, in Oktober uit den grond genomen zynde, was die tot eenen grooten klomp van tien groote bollen en een menigte aenwasjens van kleine Kliſters gegroeit: hier door wierde ik myne begaene misſlag gewaer in het beſnoeyen of afbreeken van dezen grooten onder-wortel: als mede dat een groote bol, het voorige jaer gebloeit hebbende, wanneer met genoegzaeme onder-wortel voorzien is, daerom in het volgende jaer geen minder bloem-ſtengen voortbrengt; dewyl die, door de kragt van den onder-wortel, meeſt op zy van den bol uitberſten, en aldus haere bloem-ſtengen vormen, gelyk uit eenen enkelden bol vyf bloem-ſtengen bevonden hebbe op zy voort te komen.

Gelyk de warmte en vogt van onder, haer in geſtadige groei doen aenhouden, zoo doen in tegendeel koude en damp haer lof, en by aenhoudinge ook haer bol en wortel ſchielyk verrotten: insgelyks zal een Najaers ryp haer groei ſtremmen en het lof doen vergaen, zulks

zal ook de damp, die men in het Najaer, en den Winter gewoonlyk in besloten glazen-kassen heeft, uitwerken.

Wanneer men een zoel en warm Najaer met veel vogt heeft, dan groeyen de Tuberoos-bollen met ongemeene dikke stengen en veele bloemen: in tegendeel zyn de stengen, in groote Zomer-hette en droogte, mager, dor, en met weinige bloemen: daerom moet men de zelve alsdan overvloedig en dikwils begieten, zelfs somtyds tweemael, of meermaelen ter week.

Wyders moet men zig omtrent het voortteelen aldus gedragen: men neemt de Bollen in haeren klomp van aenwas, na de eerste Najaers ryp, wanneer haer lof begint te hangen, of wel, in zeer natte koude Najaeren, met het begin of half Oktober uit den grond: daer na men het lof tot een duim of ander half boven de bollen afsnyd, en alsdan de aerde tussen dezelve en de wortels uitspoelt; vervolgens legt men die met haere onder-wortels, in het geheel aen een, te droogen, waer na de zelve in eene drooge warme plaets, daer de minste vorst niet kan bykomen, bewaert worden; daer toe ik het huisje van den Stook-oven verkieze. Men begint de zelve met February te zuiveren met de lange hair-wortels, rondom de dikke knobbel-wortels, digt af te snyden, neemende ook alle de kleine overvloedige Klisters, die gemakkelyk afscheiden, als mede ieder groote bol, daer van; mitsdien plante ik niet als enkelde bollen, ieder met haer aenhoudende dikke wortel-stuk, ten waere twee bollen, zoo digt by den anderen, aen een wortelstuk vereenigt zyn, dat het zelve in twee deelen met eene groote scheuringe zoude moeten gescheiden worden; in zulken geval plante ik ook twee bollen teffens: deze zuivering en scheiding gedaen zynde, legge de bollen wederom te droogen tot het begin van Maert; en alsdan plaetze de bollen, die men zal planten, in eene houte bak, of pot van agt duimen hoog, met best wit of graeuwagtig zand gevult, digt by den anderen, zodanig dat haere toppen van boven geheel met zand bedekt zyn: waer na het bakje, of pot, bequaem warm, en het zand taemelyk vogtig moet gehouden worden. Agt of tien dagen daer na word de Mest-berg, op de welke de gesprotene bollen zullen geplant worden, aengelegt, na de lengte en breedte der daer toe geschikte bak, die alsdan met glazen toegedekt en dus aen het broeyen gebragt, ook boven op met twaelf of veertien duimen aerde langzamelyk opgehoogt word: vervolgens worden, den agtsten of negenden dag na het aenleggen der Mest-berg, de uitgesproten bollen, ieder

in

H

J.C.Philips fecit, 1737.

in een hoopje wit zand, daer op hoog geplant, met twee duimen aerde overdekt, en voor de koude, als de Meloen-bergen, bewaert.

Wanneer de aerde, de bollen aen den groei zynde, begint droog te werden, moet de zelve, door te begieten, in eene matige vogtige ſtand onderhouden worden; inzonderheid willen de Tuberoozen ſterk begoten zyn, als ze bloem-ſtengen hebben; en op dat de aerde de daer op gegoten vogt wel zoude inſlorpen, moet de zelve met eene duim breed dikte oude rund overdekt zyn.

De Tuberoozen zyn enkeld met zes bladen: maer de dubbelde, die gevallig uit de enkelde zyn voortgekomen, met negen, twaelf, agttien en meer bladen: van welke laetſte hier nevens eene affchetzinge te zien is.

Van de Bloemen in het algemeen.

Hier zoude ik een open veld hebben, indien ik oit in de geheimen der behandelinge van Bloemen hadde willen indringen, maer het genot van vyf of zes weeken gezigt, zonder eenig ander wezentlyk voordeel, heeft my daer toe nöit konnen overhaelen. Myne genegenheid is altyd voor zodanige Gewaſſen geweeſt, die niet alleen het oog verluſtigen, maer ook te gelyk de tong ſtreelen, en het lichaem voedſel geven; mitsgaders voor wilde Plantagien, die allerhande werk- en nodig brand-hout, als aen het gantſe mensdom dienſtig en van noden is, verſchaffen: derhalven zal ik dien aengaende, tot ſlot van dit werk, niet anders als eene algemeene ſchets ontwerpen.

Ik verdeele de Bloemen in drie onderſcheide ſoorten, zynde de eerſte en voornaemſte *Bol- of Klaeuw-bloemen:* de tweede *Plant-bloemen:* en de derde *Zaei-bloemen.* De twee eerſte ſoorten worden vermeerdert van haere Bollen, Klaeuwen en Wortel-ſtukken, mitsgaders Plant-ſcheuringen, en afzettingen; ook veeltyds door zaeijingen om daer door verbeterde ſoorten te verkrygen. De derde ſoort, die van zaed voortkomen, geeft even zodanigen gewas, als den bloem, daer van het zaed is gewonnen, ook ſomtyds met een weinig veranderinge.

Hoedanig de aerde zyn moet om bloemen voort te teelen, is in het 5. *Hoofddeel van het* 1. *Boek dezes Deels* te zien.

Den tyd, wanneer de bloemen in den grond gebragt, en weder behooren opgenomen te worden, zal men in het 2. *Boek van dit Deel* in

in het 1. *Hoofddeel*, onder de maendelykse Tuin-oeffeningen, konnen gewaer worden.

Men legt gemeenlyk alle Bol-bloemen ruim twee, en Klaeuw-bloemen ruim een duim diep onder de aerde, daer na overdekt men die nog met een vinger breedte oude Rund, als ook tegen vorst met peul-rys, het geen by sterker vorst met stroo kan bedekt worden. Wyders moeten de Bollen niet opgenomen worden voor dat haer lof aen het vergaen is. Ook moet men, na de opneming, de vermeerderde Bollen of Klaeuwen niet aenstonts van de Moer-bol scheiden, maer daer mede wagten tot dat ze gedroogt zyn, wanneer ze eenigermate van zelfs, zonder de Moer-bol te quetzen, daer van zullen scheiden, of konnen afgenomen worden

De Bloemen die van Bollen, Klaeuwen of Wortel-stukken vermeerderen, zyn Anemonen, Arum, Brionie, Colchicum, Corona Imperialis, Cyclamen, Crocus, Dens Caninus, Dipcadi, Fraxinellen, Gladiolen, Helleborus, Hiacinthen, Jernseyers, Jonquillen, Iriassen, Lelien, Kievits-eyeren, Martagons, Tros en andere Narcissen, Orchis of Standel-kruid, Peonin, Ranunkulen, Serpentaria, Tuberoozen, Tulpen, Tydelozen.

Die door Plant-scheuringe voortgeteelt worden, Gras-anjers, Asters, Auriculen of Beerooren, Camillen, Cardinaels-bloemen, Damast-bloemen, Duizend-schoonen, Gentinellen, Hepatica, Klokjens, Konstantinopelen, Lavendel, Lelitjens van Dalen, Plimen, Primula Veris, Violen.

Die men van Stek teelt, Dubbelde goude Lakense en geele Muurbloemen, Konstantinopelen, Damast-bloemen, Flos Cardinalis, Passie-bloemen, Violetten.

Door Inlegginge Angelieren.

Ook konnen deze meeste Bloemen uit Zaed voortgeteelt worden.

EER-

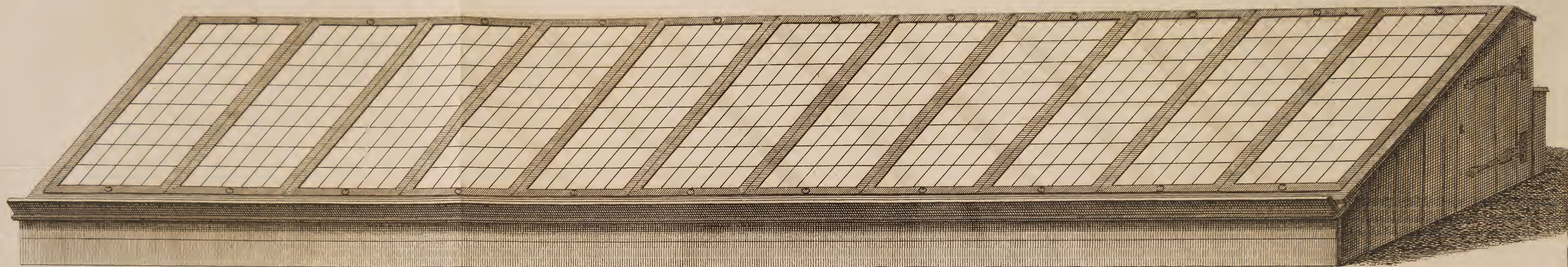
EERSTE AANHANGSEL

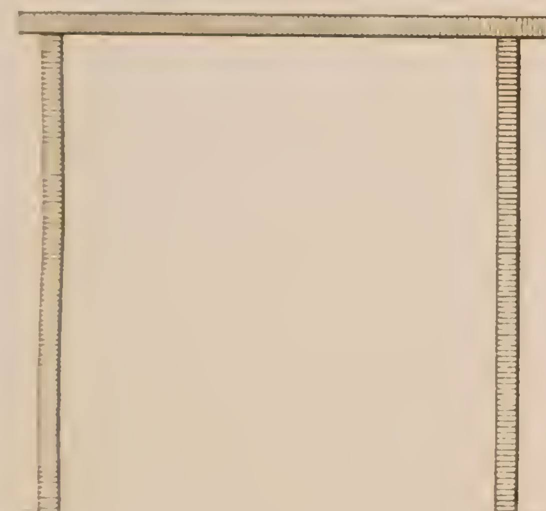
OVER HET

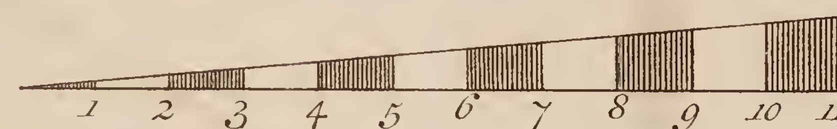
VERVROEGEN

DER

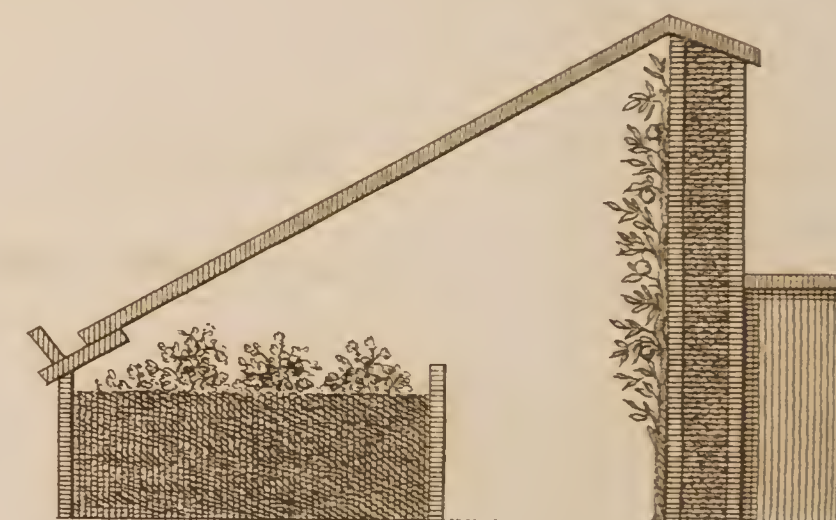
SAISOENEN.

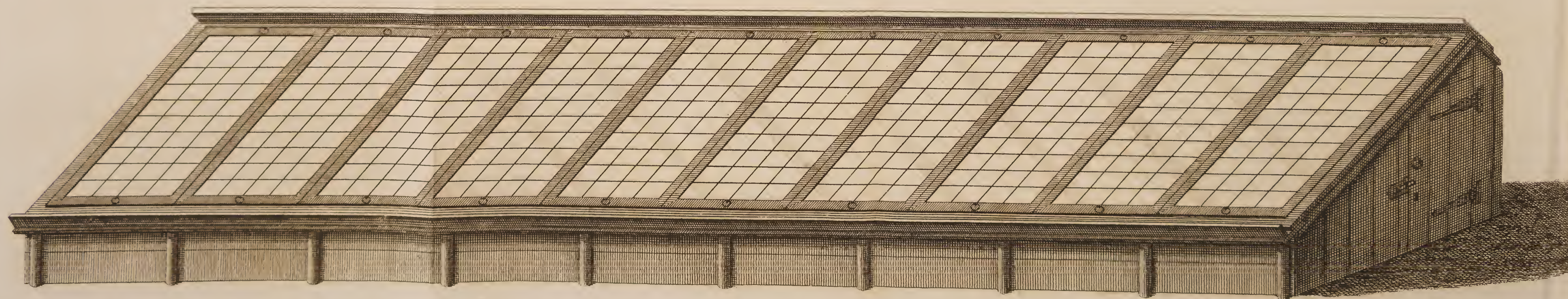

Schaal van 11 Amsterdamsche voeten.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

AANHANGSEL

Van het EERSTE HOOFDDEEL van het EERSTE BOEK des TWEEDEN DEELS.

Over het Kweeken van Gewassen door het Vervroegen der Saisoenen.

TOen de geleerde en naauwkeurige Schryver zyne Aanmerkingen samenstelde, schynt de Liefhebbery om de Kweeking van Persikken te vervroegen noch niet bekent geweest te zyn; en daarom hebben wy niet ondienstig geoordeelt iets daar van te melden, en, als een Aanhangsel van het Kweeken van Gewassen door vervroeging, by deezen nieuwen druk te voegen.

Een voornaam Liefhebber heeft de Stoffe daar toe aan ons niet alleen ter hande gestelt; maar ook de gunst bewezen, dat wy zyne Kas hebben mogen afteekenen, en hier in plaat vertoonen.

Hieraan kan yder lichtelyk zien, van welke gedaante, hoogte, schuinte en diepte zoodanig een Kas dient te zyn, om daarin met uitzicht van vrucht te werken. De lengte is onverschillig; deeze kan yder naar zyne plaats, gelegenheid en genegenheid laaten maken: maar op de schuinte van de legging der glazen, en op de diepte der Kasse moet naaukeuriger acht gegeven worden; en dit laatste, naar gelang dat men genegen zy om den voorgrond ook tot eenig gebruik, 't zy van Aardbeziën, Bloemen, als anders te bezigen.

Onze Liefhebber hadde een Jaar voor dat hy de Kas liet maaken, eene schutting op dien grond en ter lengte van de daarna te maken' Kas, laaten zetten; tegens welke hy eenige vierjaarige gaave en welgegroeide Perzikke-boomen, die op Aprikoos, of vyfjaarige, die op Kroosjes zyn geënt, alle van de beste soort, liet planten, om dus vooraf van der zelver groeijing en vruchten verzekert te zyn. Dus heeft hy van den beginne af tot nu toe het geluk gehad van zuivre boomen, en aanzienlyke vruchten te genieten. Daar zyn 'er, die eerst de Kas laaten maaken, en dan voor de Boomen zorgen; maar hoe verkeerd dit zy, kan iemand, die ooit boomen geplant heeft, nagaan; dewyl men dikwils of door de Boomkweekers misleid word; of om dat men, zelf noch weinig ondervinding van de goedheid der Boomen hebbende, verkeerdelyk daar van oordeele. Daarenboven worden de Boomen op die wyze aan den grond gewent, en hebben eenige wortelen daar in geschoten.

De Kas dan gemaakt en in orde gestelt zynde, is de eerste zorg om den grond te zuiveren, behoorlyk te bemesten, en met goede Run te voorzien. Doch in dit stuk zyn de voorschriften van weinig nut. Dit komt voornaamelyk aan op de oplettenheid van den Liefhebber zelven, of van een kundigen en ervaaren Tuinman. Te veel kan het werk zoo wel verbrodden, als te weinig het geheele oogmerk te leur stellen.

Ech-

Echter dient men hier met geen ſchaarſche hand te werk te gaan. In een Kas van die grootte en gedaante, als de afteekening, zyn doorgaans twee Praamen verſche Paarde meſt gelegt; na dat de grond van de bak op eene zekere diepte is uitgeſpit; waar omtrent men zorgvuldig in acht moet neemen, dat de ſpittinge niet zoo diep geſchiede, dat de Meſt in 't water kome, dewyl daar door de meeſte kracht van dezelve zoude vernietigt worden.

De gronddeel van de Kas moet diep tot aan het water geſtelt worden, om te voorkomen dat 'er geen Mollen doorgraven, en den grond in de Kas omwroeten tot groot nadeel der Boomen, en andere Vruchten, die men daar in heeft geplant.

Ook is het niet ondienſtig, dat de Kas overal dubbeld zy, van ſuffiſante en beendrooge deelen, die dicht in een geploegt zyn, en welkers tuſſchenwydte met boekweite doppen worde aangevult, om alle tocht en zuiging te beletten. Men dient ook te letten, dat in 't in en uitgaan de Deur, die ook dubbeld en met boekweite doppen gevult is, kort achter zich geſloten worde; ten minſte in den beginne als de Boomen bloeijen en de Vruchten jong en teder zyn. Want een vlaage van Wind, die gereedelyk in een warme en verdunde lucht toeſchiet, kan veel nadeel of vertraaging veroorzaaken.

Tot de Standplaats der Kaſſen moet men de gunſtigſte hoek van den Tuin verkiezen; alwaar ze de Ochtendzon, nadat de dampen van het Aardryk opgeheven en weggevaagt zyn, genieten, en zoo lang behouden als mogelyk is.

De dekking der Raamen moet evenredig zyn naar het Saiſoen, en vroeger of later geſchieden, naar dat men daags veel of weinig ſchynſel der Zon gehad heeft; als mede naar de geſteltenis der Lucht in het vallen van den Avond. De Schryver der Aanmerkingen ſchynt (pag. 240) voor luchtig dekſel te wezen; en geeft vervolgens aan de hand, welke ſoorten van dekkleeden de beſte zyn; waar na toe wy den Leezer wyzen.

De tyd der aanlegging van de Kaſſen is niet algemeen; en niet alleen verſcheiden ten opzichte van de Streken en Oorden van ons Landſchap, die, gelyk ieder weet, zeer verſchillende zyn in eerder en meerder warmte; maar ook van het oordeel der Liefhebberen in eene en dezelfde plaats; en of ſchoon men zomtyds zich verbeelde dat eene zeer vroege aanlegging aan veele ongevallen en rampen onderhevig en bloot ſtaat, zoo leert de ondervinding echter het tegendeel; en die 'er op geſtelt is, om nevens de eerſten met zyne Vruchten te pronken, moet 'er een kans aan waagen.

Onze Liefhebber brengt zyne Raamen voor de Kas omtrent half January, en na dat hy de Boomen gezuivert heeft van alle de Waterlooten, en tengere takjes; zoo dat 'er niets aan blyft dan goed draagbaar hout, 't welk in een juiſte en evenredige orde en richting word aangebonden; zoo laat hy de Aarde een weinig losmaaken en roeren, doch vooral niet te diep, op dat het buitenwater niet zoude toeſchieten en den grond verkouden. Dan brengt hy de vereiſchte hoeveelheid van verſche Paarde-Meſt daarin. Zoo dra de Meſt daar in gebragt is, moeten de Raamen op bekwaame Lucht gezet worden, om aan de uitdamping der Meſt doortocht te geven, want die, in de Kas blyvende hangen, beſchadigt en verderft beide boomen en knoppen.

De

De Meſt dan uitgedampt zynde, 't welk, indien ze verſch en krachtig is, in vier of vyf dagen geſchiedt, zoo brengt men twee praamen Run daar op, die verſch uit de Kuipen is gekomen, en in ſtaat om de behoorlyke warmte te bewaaren en aantezetten; en eindelyk, boven op de Run een laage goede en weltoebereide Aarde, in welke men de Aardbezieplanten kan zetten, die tot tweederlei nut dienen; vooreerſt, om tot eene proeve te dienen of de Kas van bekwaame Lucht voorzien is: want zoo draa dezelve ontbreekt, zullen de bladen van de Aardbezieplanten fleds worden, en dus konnen ze voor een Weerglas dienen, om aantetoonen, dat men de Kas eenige lucht moet geeven. Ten anderen, heeft men door dit middel vroege Aardbeziën van uitmuntende groote en ſmaak.

De Kaſſen op den bovengemelden tydt aangezet zynde, heeft men meerder apparentie van welgeſlaagde en groote Vruchten; om dat dan de Zon van dag tot dag krachtiger word; en de Meſt en Run hunne warmte beter behouden; ja dat men ondervonden heeft dat de Bloeizems grooter en krachtiger ſtaan, en zwaarder Vruchten beloven.

Als de Boomen in vollen bloey zyn, moet men zeer omzichtig en oplettende zyn om de Raamen op Lucht te zetten: want als men daarin te ſpaarzaam is, zoo loopen de Bloemen gevaar van te verſlenſen en af te vallen. Dus dient daar op naauwkeurig gepaſt te worden; en wel voornaamelyk in dien tydt, wanneer men 's daags heldere Lucht en Zonneſchyn heeft, en het 's nachts noch vrieſt; dan dient men de Raamen van onderen op Lucht te zetten; dewyl de Lucht dan noch met fyne koude deeltjes vervult zynde, de toppen der Boomen, indien de Raamen boven op Lucht ſtonden, zouden verkouden en de vochten verdikkende, de doorſtraaling beletten, en den groei ſtuiten. Met het beſproeijen of bevochtigen der Perzikkeboomen moet ook omzichtig te werk gegaan worden. Zoo lang ze in den bloey ſtaan moet zulks ſpaarzaam geſchieden, ten zy men veel droog weder en Zonneſchyn hebbe; dan kan men een tobbe met Water in de Kas brengen, en als het een zeekeren graadt van warmte verkregen heeft, even voor de dekking met een kwaſt de Schutting nat maaken; of, zoo de droogte te ſterk zy, ook wel den grondt een weinig beſproeijen; als mede de Aardbezieplanten; en dit alleen is genoeg ter verſriſſchinge. Doch als de Vruchten gezet zyn, mag men de bevochtiging wel wat ruimer toebrengen, als dat des avonds om de 3, 4 of 5 dagen, naar gelang dat de grondt, op welken de Kas ſtaat, laag of hoog uit het Water legt, en naar dat 'er veel of weinig Zonneſchyn geweeſt is, geſchiedt: want indien de Lucht eenige dagen betrokken is, of indien het regent; dan moet men in 't geheel niet beſproeijen, en wachten tot dat de Zon een dag of twee geſchenen heeft.

Wanneer de Vruchten gezet zyn; en men bemerkt dat 'er te veel aan ieder Boom is, zoo mag men de kleinſte hier en daar weg neemen, en laaten de zoodaanige over, die uiterlyk ſterk en welgezet zich vertoonen; want dus behoud men de Boom, en krygt groote gezonde Vruchten. Doch dewyl men in den beginne niet naauwkeurig genoeg kan onderſcheiden, welke Vruchtjes wel of kwaalyk zullen ſlaagen; zoo moet men in de eerſte afdunning niet te ruim zyn; en laaten wat over tot dat de

Vruchten aan het maaken van den Steen komen; want dan vallen 'er van zelfs verſcheiden af. Doch als ze het alle doorſtaan, zoo mag men wel tot eene tweede afdunning komen. Men vind Liefhebbers, die met onzen naaukeurigen Aanmerker, geen twee of drie Vruchten, zoo na by elkander, dat ze groot wordende elkander raaken, gedogen, maar daar van de eene ofte wel twee afplukken. Maar anderen redeneeren daar over met onderſcheidinge; naamelyk, indien het entje, waar aan de twee of drie Vruchten zitten, teer is, en niet in ſtaat om de vereiſchte vochten op te trekken tot voeding van de Vruchten; zoo kan de afplukking wel geſchieden; hoewel ze dan door gebrek van voedzel van zelfs wel afvallen: maar, is de tak ſterk en in ſtaat om zyne Schepzels te voeden, zoo ziet men dikwils dat twee ja zelfs drie Vruchten, die tegens elkander aangroeijen, zoo wel uitdyen dat ze voor enkel zittende niet behoeven te wyken. De milde Natuur zorgt voor haare voortbrengſelen.

Om de Luizen uit de Boomen weg te doen of te verdryven, heeft men voor deezen, en nu noch, middelen in 't werk geſtelt, die zeer laſtig, maar van weinig uitwerkzel waren, gelyk als het afnypen der Blaadjes, die met dit ongedierte bezet zyn; want door het roeren van deeze Blaadjes vallen veele op andere Blaadjes of op de Vruchten en de Takjes; dus word wel een gedeelte weggenomen, maar niet alles. Andere neemen het ſtof van Tabaksſteelen te baat; doch dit maakt de Boomen zeer miskleurig, en onaanzienlyk. Het beſte Hulpmiddel in dit geval beſtaat hier in; men neeme 6 of 8 Coloquinten met $\frac{1}{8}$ſte van een pintje Sabadilje; men kooke deeze in 2 Mengelen ſchoon Regenwater, of Oud-Bier, waar van het eerſte goed is, om dat het geen onzuiverheidt op de Bladen brengt; maar het laatſte is beter om het ongedierte zeer ſchielyk kwyt te raaken, want de vettigheidt van het Bier hecht op de Blaadjes en doodt het ongedierte: daar na kan men de miskleurigheidt die aan de blaadjes daar door gehecht is, door ſchoon Regenwater, 't welk in de Kas eenen zeekeren graad van warmte gekreegen heeft, afwaſſchen en ſchoon maaken.

Van de Dekking der Raamen hebben wy reeds ter loops gewag gemaakt, en den Lezer na onzen naaukeurigen Schryver verzonden. Echter dienen wy noch met een kort woord iets te melden ter onderrichtinge van Nieuwelingen in deeze Liefhebbery: te weeten dat, naar maate der vordering van het Saiſoen, en de warmte, de dekking van tyd tot tyd zoodaanig moet vermindert, en de Raamen op meerder Lucht gezet worden, dat de Vruchten aan de Lucht konnen gewennen; op dat de verandering niet te groot zy, wanneer de Raamen in de Maand Juny weggenomen en de Vruchten geheel aan de Lucht bloot geſtelt worden; want dan krygen ze, noch bleek zynde, door de onmiddelyke ſtraalen der Zon, haare ſchoone kleur, en de vereiſchte ſtooving en kleinzing der Zappen, die haar aangenaam en ſmaakelyk doen zyn.

Deeze aanmerkingen over het aanleggen en behandelen van Perzikkekaſſen en de Vruchten, waar by niet onwaarſchynelyk mettertydt noch meer andere zullen gevoegt konnen worden, dewyl de uitvinding onbepaalt is, zyn niet ſlechts in beſchouwing, maar door eigen ondervinding ſamengeſtelt. De daartoe behoorende moeite zorg en koſten, hoopen wy niet dat iemand zullen afſchrikken. Want dezelve worden

den op verscheiden wyzen rykelyk beloond en vergoed. Voor eerst geeft het een onuitspreekelyk genoegen en verkwikking voor den geest, wanneer men in het midden van den Winter, als alles dor en doodsch is, de Knoppen ziet zwellen, de Bloeisems voor den dag komen, de teedere Blaadjes uitschieten, en van dag tot dag zoo mildelyk toeneemen, dat in 't kort de Boom in volle Bloem staat, en de heerlykste vertooning maakt, daar de uitvoerigste Schildery voor zwichten moet. De geur, die uit de Bloeisems en blaadjes uitwaassemt, en door de Kas zich verspreidt, is onbeschryfselyk; en men heeft ondervonden dat zwakke menschen daar door verkwikt en versterkt zyn geworden. Deeze heilzaame geur word men ook wel gewaar aan de Perzikkeboomen, die in de open lucht bloeijen; maar de ruimte maakt ze minder merkbaar en aandoenelyk. Maar in de Kassen, daar men, hoe kout het buiten ook zy, eene aangenaame warmte met die verkwikkelyke en welriekende Lucht heeft, is ze van uitsteekende kracht. Ten anderen, heeft men meerder aandacht en opmerking op de groeijing en vordering der Vruchten; want een recht Liefhebber is dagelyks in de Kas, en speurt den voortgang naauwkeuriger na, dan men gemeenlyk dien in de open Lucht gade slaat. Dit geeft eene wonderlyke vergenoeging en vreuchde. Eindelyk kan men zynen Tafel voorzien van de alleredelste en smaakelykste Vruchten, in eenen tydt, dat andere Vruchten noch schaarsch zyn; en in een Saisoen, dat de Perzikken het alleraangenaamst zyn; vooral in een Land als het onze, daar die Vruchten in de open Lucht gegroeit, laat aankomen.

Hier vooren is alleenlyk ter loops aangeroert, dat de Liefhebber, die ons aanleiding gegeven heeft tot deeze Verhandeling, zich bedient hadde van *vierjaage en welgeslaagde Boomen, op Aprikoos geënt*, of *vyfjaarige, op Pruim of Kroosjes geënt van de beste Soort.* In het nazien der Proefbladen vonden wy dat deeze beschryving te algemeen, en niet volleedig genoeg zoude zyn voor min bedreven Aanleggers van Trekkassen: Weshalven wy goedvonden, om, ten dienste der zulken, noch met een woordt daarby te voegen, 't geen ons door andere Liefhebbers, uit ondervindinge, is aan de handt gegeven, om, in dit Aanhangsel, dezelfde naauwkeurigheidt, zoo veel doenlyk zy, in acht te nemen, welke de Schryver van het Werk zelfs, in alle andere gevallen behartigt heeft.

De Perzik-boomen, die op Aprikoos geënt zyn, geven wel zeer goede en smaakelyke Vruchten, maar konnen niet boven drie Jaaren in de Kas blyven, of ze verarmen.

Die op Pruim geënt zyn, als het de rechte Montagne Soort is, konnen langst in de Kas behouden blyven, en leveren de beste Vruchten.

De Zwolsche en Lakperzikken draagen in de Kas beter Vruchten, die ook smaakelyker zyn, dan in de open Lucht, en geven daarenboven door de roode kleur eene aangenaame vertooning.

De Brabantse Perzikkeboomen willen ook wel slaagen in de Kas.

Met de Engelsche gladde Perzik, die onder den naam van Nectaryn bekent is, gaat het zeer wisselvallig, zonder dat men de oorzaak daarvan, zoo veel ons tot noch toe voorgekomen is, heeft konnen ontdekken. In 't eene Jaar hebben

ben wy daar van ſchoone Vruchten gezien en geproeft, die van een uitmuntenden ſmaak waren: Van welke zelfde Boom het Jaar daarna eene ongelyk kleinder en ſmaakeloozer Vrucht geplukt wierd; terwyl in 't zelfde Jaar gelykaartige Boomen in de open Lucht zeer ſchoone Vruchten voortbragten. Kenners van deeze Soort van Perzikken weeten, dat ze hier te Lande zelden wel ſlaagen, immers niet in vergelyking komen by die in Engelandt en Brabant groeijen: men heeft dit gebrek trachten te verbeteren door ze in de Trekkasſen te zetten; en miſſchien zal men 't door naaukeurige Oplettendheidt en Ondervinding te boven komen: terwyl men reeds beſpeurt heeft, dat de Boomen, die men uit Aalsmeer ontbied, zoo goed zyn als die uit Engelandt komen; waar van miſſchien de reden is, dat de grondt te Aalsmeer meer met onzen grondt overeenkomt; doch dit kan men, zonder groote koſten, beproeven door de eene en andere Soort op evengelyken ſtandt te planten; en, waarſchynelyk, zal de beſt ſlaagende in de open Lucht, ook de beſte zyn in Kaſſen: 't welk aan het naarſtig Onderzoek der Liefhebberen word overgelaaten.

TWEE-

TWEEDE AANHANGSEL

OVER DE

CULTURE

DER

BLOEMGEWASSEN.

VERHANDELING
OVER DE
CULTUUR
DER
BLOEMGEWASSEN.

INLEIDING.

MEn vindt, zoo hier te Lande, als elders, veele Menschen, die geen gering vermaak scheppen, niet alleen om fraaie Bloemgewassen enkel te aanschouwen, maar ook om dezelven met zorg voorttekweeken, en daar omtrent een gedeelte van hunnen tyd en bezigheden te besteeden. En niet zonder Reden: want, kan 'er wel iets aangenaamer zyn, dan een fraai gekleurde en welriekende Bloem op zyn steel te zien pronken, en daar in de overdaad en fraaiheid, welke het den Schepper en Onderhouder aller dingen behaagt heeft in de Natuur te leggen, met een opmerkend oog te beschouwen? De tyd, aan deze Liefhebberye, zonder verzuim van gewigtiger Bezigheden ten koste gelegt, mag men rekenen allezins eenvoudig, onschuldig en vermaakelyk besteed te zyn, naardien het geoorloofd, en in allen opzichten nuttig is, dat de Mensch het een of ander tot zyne uitspanninge verkieze. Deze aanmerkingen hebben ons doen besluiten, dat het niet onnuttig, nog den Liefhebberen van Bloemen onaangenaam zoude zyn, by wyze van Byvoegsel of Vermeerdering van het doorwrogte Werk van den Heer LA COURT, deze Stoffe wat naauwkeuriger, dan tot heden geschied is, te verhandelen; want, dewyl de gemelde Heer enkel van de *Cultuur* der Planten en Gewassen in 't algemeen, dog voornamelyk van de *Ooft-Keuken-* en *Plantagie* Gewassen, en niet of zeer weinig van de Bloemen in 't byzonder gesprooken heeft, scheen dit Hoofd-stuk nog aan de volmaakt-heid

heid van zyn Werk te ontbreeken. Eene ondervinding van veertig Jaaren, in het onderhouden van veele voornaame Tuinen, zoo in Duitſchland als in Nederland, verkreegen, heeft ons in ſtaat geſteld, om dit gebrek te vervullen; doch, wy moeten den goedgunſtigen Lezer vooraf verwittigen, dat wy niet voorneemens zyn, hier, van alle, maar alleen van die Bloemen te ſpreeken, welke wel de meeſte Fraaiheid bezitten, en daarom in de Tuinen geplant en voortgekweekt worden: want, van alle bloemdraagende Planten, en van alle Zoorten der Geſlachten te handelen, zoude eensdeels een al te ruim Veld voor ons zyn om te doorwandelen, andersdeels ook van geene Nuttigheid, en de Bloembeminnaars verveelende, dewyl zoodanige verhandeling eer tot een volmaakten Botaniſchen, dan tot een Bloemtuin, behoort. Om dezelfde Reden zullen wy insgelyks niet te wydloopig zyn in het beſchryven van het geen tot de Cultuur der Bloemen betrekkelyk is, maar alleen het voornaamſte aanmerken, naardien doch de Oeffening en eige Ondervinding in alle Zaaken voltooien moet, het geen door het Onderwys reeds is ingeſcherpt, en waar van men zich, door de onderregting, eenig denkbeeld heeft verkregen.

I. HOOFD-DEEL.

Van de Verdeeling der Bloemgewaſſen.

EEr wy tot de Cultuur der Bloemen zelve overgaan, dunkt het ons nodig, eenig Narigt te geeven van derzelver verſchillende Groeiwyze, waar uit de verdeeling en onderſcheide Cultuur voortſpruit. Men kan alle Bloemgewaſſen gevoeglyk verdeelen in deze navolgende Zoorten:

I. *Boomen.*
II. *Heeſters.*
III. *Plant-Gewaſſen.*
IV. *Bol- of Klyſtergewaſſen.*
V. *Klaauw-Gewaſſen.*
VI. *Zaai-Gewaſſen.*

I. Door *Boomen* verſtaan wy zulke Bloemgewaſſen, welke houtig, groot, en boven de hoogte van een Man opgroeien. Derzelver aart is, dat ze lang leeven, doch van dit zoort vindt men maar weinigen, die om haare Bloemen in Bloemtuinen geplant worden. Hier onder behooren de *Syringe*, *Vogelkers*, *Watervlier*, enz.

II. *Heeſters*, of *Heeſterachtige Bloemgewaſſen* zyn zoodanigen, welken wel houtig, maar laager, als zelden de hoogte van een Man bereikende, en doorgaans ſtruikiger, of met meer Wortelſpruiten dan de Boomen groeien; gelyk de *Roos*, *Camperfolie*, enz.

III. De aart der *Plantgewaſſen*, welke ook wel lang leeven, is, dat ze Jaarlyks uit

uit haare wortelen, nieuwe Bloem-ftengen uitfchieten, die niet houtig, maar meerendeels zagt en onfterk zyn, en tegen den Winter, na de Bloemen en het Zaad voortgebragt te hebben, of met de wortel-bladen, of zonder dezelven, verdorren. Want men vind ook Gewaffen, welker wortelbladen altyd groenen, by voorbeeld de *Aurikels*, *Angelieren* enz. Alle deze Plant-gewaffen brengen, jaarlyks, hunne Bloei-ftengen op zeer verfchillende wyzen voort, naar derzelver Aart. Zommigen fchieten aan eene rechte ftevige fteng in de hoogte op; anderen zyn laag, flap, klimmende of kruipende. Het zoude byna ondoenlyk zyn, de verfchillende groeiwyzen van deze Plantgewaffen te befchryven. Dit is ook onnodig ter bereikinge van ons tegenwoordig oogmerk. Wy merken alleen maar aan, dat men ze Plantgewaffen noemt, om datze meeft door Planting, of fcheuring der wortelen, en niet of zelden door Zaaijing voortgezet en vermeerderd worden, gelyk wy in het vervolg nader zullen aantoonen.

IV. *Bol* of *Klyfter-gewaffen* worden dus genoemd, om datze in den grond uit Bolachtige wortelen voortfpruiten, en daar door zich vermeerderen en herleeven; de Bloei-ftengen, na uitgebloeid en het zaad voortgebragt te hebben, verdorren jaarlyks, als ook van veelen de Bladen. Waarna uit deze Bollen in den volgenden Herfft of in het Voorjaar weder nieuwe Bladen en nieuwe Bloei ftengen uitfpruiten, gelyk men in *Hyacinthen*, *Tulpen*, *Lelien* en andere diergelyke Bolgewaffen kan waarneemen. Deeze Bollen worden van zommigen Wortelen genoemd, om dat zy onder de Aarde groeijen, doch, onzes bedunkens, t'onrechte: want, men heeft opgemerkt, dat uit deze Bollen zelven Vezel-wortelen fpruiten, en deze moeten buiten twyfel voor de eigenlyke Wortelen van dusdanige gewaffen gehouden worden, dewyl de Plant vervolgens uit de Bol te voorfchyn komt. Het is derhalven aannemelyker, de Bol als een vergadering van de geheele Plant aan te merken, waar in dezelve, naar haaren Aart, voor een' zekeren tyd, dat is, zoo lang de groei ftil ftaat, opgeflooten blyft, en haar begin en eerfte formering verkrygt, even gelyk de Bladen, Takken en Bloeizels der Boomen zich eerft in de Knoppen verfchuilen, en daar uit naderhand te voorfchyn komen, waarom dan ook de hedendaagfche Botaniften gewoon zyn deze Bollen *Gemmae* of Knoppen te noemen.

Deze Bollen nu zyn niet van een en den zelfden aart, maar verfchillen grootelyks van malkanderen ten opzichte van derzelver geduurzaamheid; want, zommigen verteeren geheel en al, geduurende de groeijing, in een jaar, na datze haare Bloemen en jongere Bollen voortgebragt hebben, gelyk inzonderheid de Tulpen doen; anderen daarentegen bloeijen meer dan eens, en geduurende verfcheiden jaaren, uit een en de zelfde Bol of Klyfter, welke ondertuffchen niet nalaat, insgelyks jonge Bollen voorttebrengen, tot dat eindelyk de oude moederbol vergaat, en door zwakheid fterft, gelyk men in de Bollen der Hyacinthen zien kan. Wat nu de jonge Bollen aangaat, dezen vind men gemeenlyk aan het benedenfte deel van de oude moederbol, en wel in mindere of meerdere hoeveelheid, naar den aart van het gewas, waar toe echter de vruchtbaarheid van den grond veel kan te weeg brengen. Dus kan men dit benedenfte deel der oude Bollen aanmerken als de voorttelings plaats der jonge Bollen in de Aarde, en dezen vergelyken met de fpruiten, die

uit de Wortels der Plantgewassen, in hunnen groei-tyd, op veelerlei wyzen voortkomen, en ook zonder zaad te geeven hun geslacht vermeerderen en vereeuwigen.

V. *Klaauw-gewassen* zyn, welker wortelen de gedaante van een Vogelsklaauw hebben, waar door zy zich in de Aarde vermeerderen, voorttelende jonge klaauwen, op gelyke wyze, als de Bolgewassen. Onder dit soort behooren, by voorbeeld, de *Ranunkelen* en *Anemonen*, hoewel men de wortelen van deze laatsten, en zulken, die daar mede eenigzins overeenkomen, ook *Knobbelwortelen* noemt. Doch deze klaauwen kunnen insgelyks den naam van wortelen niet draagen, om dat uit dezelven ook Veeselwortelen spruiten, maar zyn mede eene vergadering, waar in de Plant zelve, zoo lang zy niet groeit, geformeerd word, en haar begin neemt, gelyk een Bol-gewas in de jonge Bol, en een Blad of Boomtak in den Knop. Hier uit blykt, dat de Klaauwgewassen veel overeenkomst hebben met de Bol of Klystergewassen, voor zoo verre het derzelver groeiwyze en voortteling onder de Aarde aanbelangt. Doch, dewyl wy dus beweeren, dat, door de Bollen en Klaauwen, de voortteling en vermeerdering van die gewassen geschied, zoude iemand met recht kunnen vraagen, wat onderscheid 'er dan te stellen zy, tusschen deezen, en de Plantgewassen, welke zich op gelyke wyze door wortel-spruiten vermeerderen. Wy antwoorden hier op, dat het voornaamste verschil tusschen de gemelde soorten van Bloemgewassen daar in bestaat, dat de eene zyne spruiten boven, de andere, namelyk de Bol en Klaauwgewassen, dezelve onder de aarde maakt, welke laatsten, hunnen groei inden Zomertyd gedaan hebbende, uit den grond genomen, en in de open lucht bewaard kunnen worden, tot zoo lang derzelver groei-tyd in den Herfst of het voorjaar weder begint, het welk ten opzichte van de eigenlyk zoogenaamde Plantgewassen, welken uit diergelyke Bollen of Klaauwen niet voortspruiten, onmogelyk is in 't werk te stellen, zullende dezelven, indien iemand dat wilde doen, wel haast bederven.

VI. *Zaaigewassen* noemt men zoodanige kruidachtige gewassen, welken, na het voortbrengen van hunne Bloemen en Zaaden, elk jaar, of zommigen ook om het tweede jaar, geheel vergaan, en hier in van de langleevenden verschillen. Deezen moeten derhalven, wil men 'er Bloemen van hebben, alle jaaren op nieuw gezaaid worden, hoewel 'er ook zyn, welken uit het gevallen en verstrooide zaad van zelve voortkomen. Met de wyze, waarop deze Zaaigewassen groeijen is het eveneens gelegen als met die van alle andere Bloemgewassen. Zommigen zyn hoog, recht op staande, stevig: anderen laag, onstevig, en slenterig, klimmende, kruipende, leggende, enz.

Dus verre, wat de verdeeling der Bloemgewassen, volgens hunne verschillende groeiwyzen, aangaat. Doch men kan dezelve daarenboven onderscheiden in *Wilde* en *Tamme*, in *In* en in *Buitenlandsche* gewassen.

Wat Wilde gewassen zyn, toont de benaaming genoeg aan: het zyn zulken welken by ons of elders in 't wilde groeijen, zich van zelven vermeerderen, en overal verspreiden. In veelen geschied zulks door de wortelspruiten, doch in de meesten door het Zaad, het welk of door den Wind verstrooid word, of ergens aan blyft hangen, of op andere wyzen in de Aarde koomt nedervallen.

Tamme gewassen zyn, welken alleen in Tuinen en Hoven gevonden worden, en ner-

nergens (by ons) in 't wilde groeien, waar toe men ook de zulken kan brengen, die eerst in 't wilde gegroeid hebbende, naderhand, door de Kunst veranderd en verbeterd zyn geworden. En dit laatste mag men stellen, dat omtrent alle Bloemgewassen plaats heeft gehad, dewyl derzelver Geslachten natuurlyk in 't wilde voortkomen, en veele verschillende zoorten voortbrengen. Doch dit niet tegenstaande, is het allezins zeker, dat deze zoorten, door de Cultuur, oneindig vermeerderd en verbeterd kunnen worden, 't zy in Grootte, 't zy in Gedaante, Koleur, en Fraaiheid der Bloemen, 't zy ook in derzelver verdubbeling, en verandering der Bladen en Vruchten. De ondervinding leert zulks ten klaarsten in de *Aurikels*, *Hyacinthen*, *Tulpen*, *Anjelieren* en andere fraaie Bloemen, welken, nergens in 't wilde groeiende, maar alleen in de Bloemtuinen te vinden zyn.

Hier uit kan men besluiten, dat zulke Bloemgewassen, die by ons natuurlyk in 't wilde groeien, *Inlandsche* genoemd worden, en *Buitenlandsche*, die in andere Gewesten van zelven voortkomen; en tot ons overgebragt, nergens dan in de Hoven, door de Cultuur aangekweekt, gevonden worden; om welke reden men dezelven onder de tamme Gewassen kan stellen. Het schynt dat andere Landen, en inzonderheid die onder een warmer Lucht-streek gelegen zyn, schooner Bloemen voortbrengen, dan het onze, en meer geschikt zyn, om veelerleie veranderingen in derzelver zoorten uitteleveren, dan ons Gewest, zelfs met de nabuurigen 't zamengevoegd, kan doen. Ten minsten, dit is zeker, dat meest alle onze Bloemgewassen uit vreemde Landen, om derzelver Fraaiheid, of andere aangenaame Hoedanigheid, tot ons overgevoerd zyn, en met elkanderen eene verzameling uitmaaken, uitgezogt uit de fraaiste van meest alle Gewesten, en in onze Tuinen voortgekweekt. Waar by zoodanige zoorten koomen, welken by ons door de Cultuur veranderd en verbeterd zyn.

Om dit Hoofd-deel te besluiten, zal ik hier nog byvoegen, dat men gewoon is zoodanige Gewassen, welken in de Bloemtuinen, niet zoo zeer om de fraaiheid van haare Bloemen, als wel om andere aangenaamheden, waarmede dezelven voorzien zyn, gevonden worden, by voorbeeld, de *Oranjeboomen*, *Laurieren*, *Myrtussen*, *Roosemarynen* en anderen, *Bygewassen* te noemen.

II. HOOFD-DEEL.

Van de Cultuur, en Vermeerdering der Bloemgewassen, in 't algemeen.

DUs verre van de verschillende Groeiwyze der Bloemgewassen, waar uit derzelver verdeeling afgeleid moet worden, gehandeld hebbende, kunnen wy nu tot de Zaak zelve overgaan, namelyk, tot de Cultuur of Behandeling en Vermeerdering der Bloemgewassen in 't algemeen. Om zulks in eene gevoeglyke order te doen, zal het noodig zyn, dat wy op deze vier hoofd-zaaken wat naauwkeuriger acht geven.

I. Op de manier van Aankweeking en Voortteeling.
II. Op den tyd van de Planting en Zaaijing.
III. Op den Grond.
IV. Op de Stand-plaats.

I. AFDEELING.

Van de Manier, waarop de Bloemen aangekweekt, en voortgeteeld worden.

Gelyk de Bloemgewassen in Aart verschillen, dus verschilt ook de wyze van derzelver Aankweeking, Voortteeling en Vermeerdering, naar het Geslacht en de Zoort, of ook andere Omstandigheden het vereischen. Doch de Aankweeking en Voortteeling van ieder Geslacht en Zoort geschied op eene van deze vyf manieren, namelyk

1. Door *Uitloopers.*
2. Door *Scheuring.*
3. Door *Inlegging.*
4. Door *Steeking.*
5. Door *Zaaijing.*

Door *Uitloopers* verstaat men Wortelspruiten, die, of naby den Stam of Hoofdsteng, of op eenigen afstand van denzelven, uit de Wortelen der Boomen en Heesters uitspruiten, en veeltyds jonge wortelen maaken. Indien dit geschied, worden deze Uitspruitzels jonge Boomen of Heesters op zich zelven, en kunnen, te gelyk met de Wortelen van de oude Moeder afgescheurt zynde, verplant worden. Doch het gebeurt ook veeltyds, dat de Uitloopers geen jonge Wortelen maaken; wanneer ze, namelyk, uit bloot- of ondiep leggende Wortelen, of uit den Stam boven de Oppervlakte van de Aarde uitgeschooten zyn, en in dit geval kunnenze tot de Voortkweeking niet dienen, ten ware men een stuk van de oude Wortel, waar uit zy gesprooten zyn, mede kon afsnyden. Men is gewoon deze Spruiten inteleggen, doch hier van in 't vervolg. Hoewel nu de meeste Boomgewassen zoodanige Wortelspruiten voortbrengen, geschied zulks, echter, van zommigen veel gemakkelyker en overvloediger dan van anderen. Daar worden zelfs gevonden, waar van men nooit Uitloopers zoude zien, zoo niet de Kunst een middel hadt uitgedacht, om dezelven daar uit te doen voortkomen, het welk hier in bestaat: Men snydt een fleurige Boom of Heester, zeer vroeg in 't Voorjaar, even boven de Wortels of Oppervlakte der grond, vlak af, zonder eenige kwetzing of inscheuring, wanneer de oude moeder-wortels of afgesnedene stengen zelden zullen nalaaten in den volgenden Groei-tyd, jongere Spruiten uittescchieten, welken menigwerf jonge wortelen maaken, indienze niet geheel boven den Grond, maar uit de moeder wortelen zyn uitgesprooten; anders kan men dezelven met goede Aarde aanhoogen, of op haaren tyd, noch in het zelfde of volgende jaar inleggen. Op deze wyze kunnen derhalven Bloem-draagende en andere Boomen en Heesters voortgeteeld en vermeerderd worden, zynde het de ingeboore-

geboore Natuur dezer Gewassen, haar leven dus te onderhouden, indienze niet te oud noch te hard-houtig zyn.

De *Scheuring* der Planten of Gewassen koomt in veele dingen overeen met de voortteeling, welke door *Uitloopers* geschied. Het grootste onderscheid bestaat hier in, dat de *Scheuring* omtrent week stengige Planten in 't werk gesteld word, welker natuur of aart is, dat zy min of meer Wortel-spruiten maaken, die veeltyds haar eigen jonge wortelen hebben, waar door zy lichtelyk vermeerderd worden, wanneer men dezelven van de moeder-plant afscheurd en op den gewoonlyken tyd op haar zelven plant. Het welk geschieden moet zonder het gebruik van een mes, waarom ook deze manier van voortteling *Scheuring* genoemd word: want, schoon het gebeuren kan, dat de jonge Spruit zoo vast aan de Moeder gehegt is, datze bezwaarlyk van dezelve afgescheurd kan worden, in welk geval men zig van een mes bedienen kan, om de Spruit met haar Wortel van de oude Moeder-wortel af te scheiden, daar zyn echter Bloemgewassen, welken, het Yzer of Staal niet wel kunnende verdraagen, daar door aangestooken en vuurig worden, en, zoo zy niet geheel versterven, aan het kwynen raaken, en langen tyd zukkelen. Doch, dewyl het dikwyls gebeurt, dat deze of geene Planten, en byzonderlyk zommige zoorten, Spruiten naast of boven den grond voortbrengen, die geen eigen Wortelen hebben, gelyk by voorbeeld de Aurikels doen, zoo moet men in zoodanige gevallen den grond rondom de oude Plant met goede Aarde ophoogen, wanneer het zelden zal missen of de jonge Spruiten, dieper in den grond komende, zullen in 't vervolg zelven jonge Wortelen maaken. Op deze wyze nu, welke door *Scheuring* geschied, worden allerlei Plantgewassen lichtelyk voortgezet en vermeerderd, voornamelyk, dewyl een Plantgewas menigwerf uit veele naauw aan elkanderen zittende Spruiten en Wortelen bestaat, welken men slechts in verscheidene deelen heeft door te snyden of te scheuren, en elk deel op zich zelven te planten.

Wat de vermeerdering der *Bol-* en *Klauw*-gewassen aangaat, dezelve koomt genoegzaam overeen met die der Plantgewassen; want, de jonge Bollen of Klauwen, niet anders zynde dan jonge Spruiten, waar door de Plant natuurlyk voortgeteeld word, zoo heeft men dezelven op haaren tyd slechts van de oude af te neemen, en afzonderlyk te planten, wanneer ze verder zullen aangroeien, grooter worden, en in het volgende eerste of tweede jaar (naar dat de jonge Bollen grooter of kleiner zyn) haare Bloemen voortbrengen. Doch hier in verschillen de *Bol-* en *Klauw*-gewassen van de anderen, datze, om de voortkweeking te bevorderen, in den Zomer, haaren groei gedaan hebbende, uit den grond moeten genomen, en eenigen tyd daar buiten gehouden worden, dewyl men ze, in haaren groei-tyd, niet, of bezwaarlyk, gelyk andere Gewassen, kan verplanten, waar van hier na breeder gesproken zal worden.

Van de wyze van Voortkweeking, welke door *Inlegging* geschied, is men gewoon zich te bedienen, dan, wanneer de voorgemelde door *Uitloopers* en *Scheuring* niet in 't werk gesteld kan worden, 't zy de Gewassen geene Uitloopers of wortelspruiten voortbrengen, 't zy dezelven geen eigen jonge Wortelen gemaakt hebben, en dus op zich zelven tot het groeien onbekwaam zyn. Deze manier van

Voortkweeking bestaat voornamelyk hier in, dat men een Wortel-spruit, of een jonge Tak van een Gewas, welke niet te ver boven den grond is opgeschooten, nederwaards buige, en voor een gedeelte boogswyze in den grond legge, dezelve met een haakje, bekwaam van grootte, en tot dat einde van een Boompje gesneeden, vasthechtende, om niet weder uit den grond op te ryzen, en onbeweeglyk voor den Wind en andere hinderlyke aandoeningen te zyn. Men kan 'er ook wel een stokje by steeken, inzonderheid, wanneer de Spruit of Tak wat hoog zyn, gelyk die van Boomen en Heesters. Dit stokje kan mede dienen om dezelve recht opwaards te leiden. Het Spruitje of Takje, dus ingelegd, zal niet nalaaten Wortelen te schieten, en een Plant op zich zelven te worden, welke men, beworteld zynde, in den planttyd van de oude Plant kan afsnyden, en afzonderlyk plaatzen. Doch men dient te weeten, dat het eene Gewas hier toe gewilliger is, dan het ander; want, de Takken van gewassen, die niet al te hard van bast zyn, schieten, op deze wyze ingelegd, wel 't gewilligste en schielykste hunne Wortelen; waarom men dan ook tot de Inlegging, voornamelyk van Boomen en Heesters, geen anderen dan jonge Spruiten en Takken moet verkiezen. Eene andere zaak, waarop men naauwkeurig te letten hebbe, is, dat men het Takje in den grond legge, daar het zelve een Knopje of Lid heeft, als zynde uit zynen natuurlyken Aart genegen, daar uit het liefst Wortel te schieten, waar uit anderzins Bladen of nieuwe Takken op hunnen tyd voortspruiten. Wat de diepte aangaat, waarop de Spruiten of Takken in den Grond moeten gelegd worden, dezelve moet afgenomen worden naar de groote van den Tak. Zommigen vereischen eene diepte van twee, anderen van drie tot zes vingerbreedten toe. Hoewel nu de *Inlegging* der Gewassen, welken niet al te hard van bast zyn, op deze wyze gemakkelyk kan geschieden, de ondervinding, echter, heeft ons een middel aan de hand gegeven, 't welk de Wortelspruiting niet alleen niet weinig bevordert, maar ook omtrent hardbastige Gewassen in 't werk gesteld kan worden, hier in bestaande, dat men een wonding of spleet opwaards maake, ter plaatze, waar het Takje in den Grond koomt, en dus in den Knop of het Lid. Want het schynt, dat ingelegde Takken, als 't waare, daar door genoodzaakt worden, om op haar eigen voedzel, 't welk zy anders van de Moeder-plant, als daar aan nog vast zynde, ontvangen, te denken, en daar toe eerder en gewilliger eigen Wortelen, tot de aanvoering van het zelve noodzaakelyk, voortbrengen.

Op deze wyze derhalven kunnen alle Boom-, Heester- en Plant-gewassen, die Takken of Spruiten uitschieten, inzonderheid, gelyk wy gezegd hebben, die niet al te hard van bast zyn, voortgeteeld en vermeerderd worden. Doch, dewyl het wel gebeuren kan, dat men, een fraai Boomgewas hebbende, hetzelve gaarne zoude willen voortkweeken en vermeerderen, en de voortkweeking niet wel geschieden kan op gemelde wyzen, wanneer hetzelve geene Wortel-spruiten voortbrengt, of de Takken te hoog boven den Grond zyn, om, nederwaards geboogen, ingelegd te kunnen worden, en dus geen middel schynt over te zyn, dan hetzelve by den grond af te snyden, om dus nieuwe Spruiten daar van te hebben, waar toe men echter ongaarne zoude overgaan; zoo heeft de Kunst in zulke gevallen een weg uitgevonden, om den Liefhebber dit vermaak te doen genieten. Men neeme een Pot van

eene

eene bekwaame grootte, met goede Aarde gevuld, en plaatze dien; door denzelven aan ſtaaken vaſt te maaken, boven den grond, na by den Tak, welke men op voorgemelde wyze als dan kan inleggen, zullende Wortel ſchieten, even goed, als of dezelve op den gewoonen grond was ingelegd geweeſt: men geeve daarby naauwkeurig acht, dat de Aarde in den Pot bekwaamlyk vogtig blyve, met op dezelve nu en dan Water te gieten, want, dat nagelaten zynde, zoude de genomene moeite en verwachting, gelyk men ligtelyk kan oordelen, te vergeeſſch zyn.

De *Steeking* der Gewaſſen is een manier van voortkweeking, die met de evengemelde *Inlegging* veel overeenkoomſt heeft, want in plaatze dat men anders een Takje of Wortelſpruit, aan de Moeder-plant vaſtblyvende, inlegt, zoo ſteekt men hetzelve, van de Moeder-plant afgeſneden, in den grond, om eigen Wortelen te ſchieten, en daar door het voedzel uit de Aarde te ontvangen, zonder hetzelve langer van de moeder te begeeren, gelyk de ingelegde Takjes en Spruitjes doen. De Takjes, welken men wil ſteeken, moeten fleurig, niet te oud, nog te hardbaſtig zyn, volgens het geen by de Inlegging gezegt is: men moet ook acht geeven, dat dezelven den Bloem niet in den mond hebben, dat is, zoodanige tekenen vertoonen, welken te kennen geeven, dat ze wel haaſt zullen bloeien, om dat de Planten, uit zulke Takjes of Spruitjes voortgeſprooten, doorgaans onſterk en van geringen duur zyn, daar men echter van de ſtekken, gelyk ook van de Inleggers, in 't volgende en verdere Jaaren bloem verwacht.

Wy hebben boven by de Inlegging der Gewaſſen gezegt, dat men het Takje of Spruitje moet wonden of een weinig opſplyten, en zulks in den Knop of het Lid: hetzelve heeft men mede waar te neemen, omtrent de ſtekken (want dus is men gewoon het afgeſneden Takje, 't welk men wil ſteeken, te noemen) dezelven beneden, of in een Knop of Lid afſnydende, van daar naar boven wat opſplytende, vervolgens ter breedte van twee, drie of vier vingeren diep, naar de groote van het ſtek zulks vereiſcht, in den grond ſteekende; waar by men wel zorg heeft te draagen. dat de ſpleet in den grond geſcheiden blyve, waarom het niet ondienſtig is, het een of ander daar tuſſchen te ſteeken, gelyk men zulks ook by het Inleggen moet in acht neemen. Doch het opſplyten is niet altyd noodzaakelyk, inzonderheid niet in zoodanige Gewaſſen, die niet hardbaſtig maar week van aart zyn; ook niet in jonge en tedere Takjes. Daar zyn zelfs weekbaſtige Kruid en andere Bloem-gewaſſen, waar van een afgeſneden Takje, in 't Water gezet, binnen korten Wortels ſchiet, en vervolgens in de Aarde gebragt, tot een jonge Plant kan voortgezet worden, gelyk, by voorbeeld, van de *Indiaanſche Kerſe*, *Roſemaryn* enz. hoewel men dit zelden, en alleen uit Liefhebbery doet. De Bladen moet men met voorzichtigheid zoo ver afplukken, als het Takje in den grond koomt, en dit geplant zynde, de Aarde om hetzelve wat aan drukken

De tyd van de *Steeking*. gelyk ook van de *Inlegging* is voornamelyk het Voorjaar, en wel de maanden May en April, wanneer de Gewaſſen wederom beginnen te groeien: hoewel men genoodzaakt is met zulke Gewaſſen, welken eerſt in 't Voorjaar jonge Spruiten uitſchieten, gelyk de *Anjelieren* en *Gouden-Lakens* doen, wat langer te wachten, kunnende eerſt geſtooken of ingelegt worden, wanneerze de

be-

bekwaame hardigheid verkreegen hebben. Doch men moet niet na het einde van July inleggen, veel min steeken, om dat de *Stekken* en *Inleggers*, in dat jaar, wegens de afneemende hitte, en daar door verminderenden groei geene Wortelen kunnen schieten, en, indien zy het al deeden, zouden zy echter bezwaarlyk in het zelfde Najaar kunnen verplant worden. Doch daarenboven heeft men wel naauwkeurig zorg te draagen, dat men de *Stekken* eenigen tyd voor de brandende Zon bescherme; inzonderheid de kruidachtige, de tedere, en die in heete tyden gestooken worden; vervolgens dezelven allengskens meer en meer aan de Zon gewenne, tot dat zy, groei gevat hebbende, derzelver hitte kunnen verdraagen. Ook moet men niet verzuimen, de *stekken*, en wel meest, die in Potten gestooken zyn, dikwyls te bevogtigen, en wel s'morgens of s'avonds, dewyl het ten hoogsten schadelyk is, dezelven by dag by sterke Zonneschyn of met een broeiende warmte te besproeien, wordende de Grond daar door vergiftigt en aangestooken. Het beste middel, echter, om allerlei Potgewassen van het nodige vogt te bezorgen, is, dat men den Pot in een pan of test, met Water gevuld, zette; want, schoon de besproeijing van boven, voor de Gewassen zeer verkwikkelyk is, en denzelven, gelyk de natuurlyke Regen, sterkte byzet, indien ze op gemelde tyden, en niet by een heeten Zonneschyn geschied, dit neemt evenwel niet weg, dat de bevochtiging, door middel van een ondergeplaatste Pan, even natuurlyk zy.

Wanneer nu de jonge *Stekken* Wortelen geschooten hebben, kan men ze in de volgende maand Augustus verplanten, 't zy in den open grond, ter plaatse, waar men het begeerd, 't zy in Potten, naar de aart van het Gewas zulks vereischt. Ook kan men ze wel tot het volgende Voorjaar laaten staan, inzonderheid, die, welken laat gestooken, en nog niet, of niet genoeg beworteld zyn.

Uit het geene wy dus ver beredeneerd hebben, is lichtelyk op te maaken, dat allerlei Bloem- en andere Gewassen, welken men door *Inlegging* kan voortzetten, ook aangekweekt, en vermeerderd kunnen worden door deze manier van *steeken*, hoewel de *Inlegging* by veelen zekerder word gehouden. Wy zullen echter in 't vervolg, wanneer wy gelegenheid zullen hebben, om van ieder Bloem in 't byzonder te handelen, aantoonen, dat de eene manier voor het eene Gewas, de andere voor andere Gewassen beter en geschikter zy. Thans moeten wy dit eene nog hier by voegen, dat, dewyl veelen van onze fraaiste Bloemgewassen uit warmere Gewesten tot ons overgevoerd zyn, men dezelven, voornamelyk die teder zyn, en door *Steeking* of *Inlegging* in Potten voortgekweekt worden, in een warme Run- of Trek-kas koesteren moet, om dat ze aan de open Lucht blootgesteld en geen genoegzaame en aanhoudende warmte ondervindende, niet, of bezwaarlyk Wortelen schieten, waar toe zy, door de koestering aangezet, eerder en gemakkelyker overgaan: doch hier omtrent zullen wy ook, wanneer wy van de standplaats zullen spreeken, iets naders aanmerken.

De verscheidene wyzen en manieren, tot het voortkweeken en vermeerderen der Bloem- en andere Gewassen geschikt, waar over wy dus ver gehandeld hebben, kunnen wezentlyk niet anders als aankweekingen en voortzettingen genoemd worden, dewyl de natuurlyke voortteeling alleen door middel van het *Zaad* geschied, het

het welk alle Gewassen in hun geslagt en soorten voortbrengen, en waar door ze zich vermeerderen, en trachten zich te vereeuwigen. Doch, schoon dit allezins ontegensprekelyk waar zy, daar zyn echter Redenen, welken ons beletten, om alle Gewassen door hun Zaad voorttezetten, en ons noodzaaken, om tot andere middelen toevlucht te neemen. Het zal de moeite wel waardig zyn deze Redenen hier met weinig woorden te ontvouwen.

Wy hebben reeds aangemerkt, dat veele Bloemgewassen tot ons uit andere Landen zyn overgebragt. Dezen brengen by ons zomtyds wel Zaad voort, maar het krygt zelden of nooit zyne bekwaame rypheid, om de kouder Luchtstreek waar onder wy woonen, en is dus niet geschikt, om op zyn tyd gezaaid te worden, gelyk in het gewest, waar de Gewassen natuurlyk te huis behooren, kan geschieden.

Eene andere oorzaak is, dat verscheidene Gewassen, gezaaid zynde, langen tyd vereischen, eer zy tot hunne volkomene Volwassenheid geraaken, en Bloeizel of Bloemen voortbrengen, 't geen omtrent de Boom-Heesters en anderen, doch inzonderheid omtrent de Bol-gewassen, plaats heeft: daar in tegendeel de jonge Spruiten of stekken van de oude Plant doorgaans in 't volgende eerste of tweede Jaar haare Bloemen uitleveren.

Daar zyn ook Bloem-gewassen, welken nimmer Zaad voortbrengen, gelyk onder andere soorten zulken, die fraaije en dubbelde Bloemen hebben, niet doen (hoewel niet allen) als, by voorbeeld, de dubbelde *Violieren*, *Goude-Lakens*, dubbelde *Indiaansche Kerse* &c.

Veele Gewassen veranderen ook door hun Zaad, en brengen dikwyls geringer soorten voort, zoo ten opzigte der Bloemen, als der Vruchten: want het is in geenen deele aannemelyk te gelooven, dat uit gelyk Zaad gelyke Bloemen voortkoomen, dewyl de ondervinding het tegendeel, zoo wel wat de fraaiheid der Bloemen (waar van wy hier eigentlyk spreeken) als wat de deugd en aangenaamheid der Vruchten aangaat, duidelyk aantoont, en ons doet zien, dat dikwyls uit het Zaad van Planten, die slechte en onaanzienlyke Bloemen droegen, jonge Planten voortspruiten, welken door de grootte, fraaiheid van koleur en aangenaamheid van Reuk ons bekooren, daar in tegendeel, uit het Zaad der fraaiste Bloemen, menigwerf jonge Planten ontstaan, welken, wat de grootte en fraaiheid der Bloemen betreft, geenszins by dezelven vergeleeken kunnen worden.

Dewyl dus alle Gewassen door middel van het Zaad by ons niet kunnen voortgeteeld worden, heeft het de wyze en voorzichtige Natuur behaagd, in deze en meer gevallen, de Cultuur der Bloemen betreffende, te voorzien, door ons andere middelen aantewyzen, waar door wy dezelven gemakkelyk kunnen voortkweeken en vermeerderen, gelyk boven reeds is aangetoond. Doch, dewyl 'er veele Gewassen zyn, die maar een of twee jaaren leeven, en hunne Bloemen, en Zaaden voortgebragt hebbende, geheel versterven, zonder spruit na te laaten, kunnen dezen alleen door het Zaad voortgekweekt worden, als het eenigste middel, waar door zy zich vermeerderen. Het zal derhalven noodig zyn, dat wy beknoptelyk opgeeven, wat men wel het meest in acht te neemen hebbe by het Zaaijen van allerlei Gewassen in 't gemeen. Vooreerst, heeft men wel naauwkeurig te letten, wil men fleurige jonge

Planten krygen, of het Zaad wel ryp en volmaakt zy, want uit onryp, of uit Zaad, dat tot geene genoegzaame Rypheid is gekoomen, kunnen geene anderen als onvolmaakte Planten voortſpruiten. Men moet derhalve het Zaad der Zaaiplanten, en wel voornamelyk van die in het eerſte jaar en laat bloeijen, vroeg in het Voorjaar in den grond brengen, op dat hetzelve, ten opzigte der laat bloeijende, in het Najaar zyne behoorlyke Rypheid kan hebben. Doch, dewyl zommigen van onze fraaiſte Zaai-gewaſſen, uit warme Geweſten tot ons overgevoerd, de koude van het Voorjaar by ons niet kunnen verdraagen, is het noodig, dat men dezelven vroeg, en wel in het laatſte van Maart, of het begin van April, in een matig warm Broeibad onder Glazen zaaije, het welk wel het beſt van ieder ſoort in een greppeltje, of in een potje kan geſchieden, wanneer men ze vervolgens, de Lucht wat meerder warmte gekregen hebbende, en dus in May in den open Grond, en waar men het begeert, kan planten. Deze voorzorg vereiſchen inzonderheid de dubbelde Balſamynen, Aſters, en andere diergelyke Bloemen. Doch, de fraaiſte, tederſte, en die uit heete Geweſten gekoomen zyn, moeten, in Potten geplant, altyd achter Glazen in Run- of Trekkaſſen gekoeſterd worden, niet alleen om ryp Zaad, maar ook om ſchooner Bloemen te verkrygen; waar by men echter waar te neemen hebbe, dat de kaſſen dagelyks, by ſchoon, warm en ſtil weder, door het opſtellen der Glazen, gelucht worden; want, indien men dit verzuimt, groeijen de Planten te ſlenterig en te ſchielyk, en koomen zelden tot haare volmaaktheid. Hetzelve moet men mede in achtneemen met Bloem-gewaſſen, die men, in Broei-bakken gezaaid zynde, voornemens is in de vrye lucht te planten, eensdeels, om ze niet te ras door de warmte der Broei-bak voort te zetten, andersdeels, om ze allengskens, door opſtelling der Glazen, harder te doen worden, en aan de opene Lucht te gewennen, dewyl de jonge Planten, gewoon aan de warmte van den Bak, daar uit te ſchielyk genomen, en in de opene lucht geplant, zekerlyk zouden bederven of aan 't kwynen raaken.

Het *Zaad*, ryp geworden zynde, moet men by droog weder winnen, vervolgens zuiveren, en op een drooge plaats bewaaren, hoewel dezelve niet al te warm moet zyn, dewyl het, op een vogtige plaats gelegen, beſchimmelt en verſtikt, op een te warme uitdroogt en krachteloos wordt, welke beide gevallen de uitſpruiting beletten en verhinderen. Wanneer het Jaar droog en vruchtbaar is, doet men wel veel Zaad, of meer als men anderszins tot de volgende Zaaijing noodig zoude hebben, te winnen, om dus, indien het volgende Jaar koud, nat, en onvruchtbaar mogte zyn, het gebrek, daar door veroorzaakt, te vervullen, dewyl de meeſte Zaaden twee of drie Jaaren, ja langer, tot de Voortteeling goed kunnen blyven. Ook kan men, dit doende, aan een ander iets mededeelen, waarin de Liefhebberen van Bloemen zelden weigerachtig bevonden worden, ten zy ze iets fraais en buitengemeens hadden, het geen ze voor eerſt voor zich zelven wilden houden. By het Zaad winnen, zal een Liefhebber van fraaie Bloem-gewaſſen niet ligtelyk nalaaten, hetzelve te neemen van Planten, die de ſchoonſte Bloemen, zo in grootte als in dubbelheid, koleur, en bontheid, voortgebragt hebben, om dat de Zaaden dikwyls op nieuw

zoo-

zoodanige Bloemen uitleveren, hoewel zulks niet altyd doorgaat, gelyk wy reeds aangemerkt hebben, en in 't vervolg nog nader zullen betoogen.

Hoewel nu veele Gewaſſen, uit het Zaad opgeſchooten, verplant kunnen worden, daar zyn 'er echter ook, by voorbeeld de Ridderſpooren, Papavers en anderen, die het verplanten geheel niet, of zeer bezwaarlyk, kunnende verdraagen, daar door verſterven, of aan het kwynen gaan en onvolmaakt groeijen. Zodaanige Gewaſſen moet men laaten ſtaan, daar ze gezaaid zyn, het welk kan geſchieden, wanneer men, den grond wel geroerd en los gemaakt hebbende, het Zaad, of eenige korlen van het zelve wat van malkanderen geſcheiden, in een kuiltje of greppeltje van drie of vier vingeren breedte, werpt, en daarna met loſſe Aarde overdekt: de diepte, waarop men het Zaad zaaijen, en het kuiltje of greppeltje maaken moet, hangt af van de grootheid, of kleinheid der Zaaden: De Ridderſpooren, Papavers, Nigelle en andere Zaaden brengt men op 't meeſt een vingersbreedte diep in den Grond: grootere Zaaden, by voorbeeld van Lathyruſſen, Lupynen, en diergelyke overdekt men met wat meer Aarde, het kuiltje wat dieper maakende; en om altyd te kunnen weeten, waar men gezaaid heeft, eer het Zaad boven den grond geſprooten is, heeft men ſlechts een klein ſtokje in of naaſt het kuiltje te ſteeken. Wanneer men, het geen dikwils gebeurt, te veel Zaads in den grond geworpen heeft, het welk, het Zaad opgekoomen zynde, uit de dikte en dichtheid der Planten kan afgenomen worden, moet men, met voorzichtigheid te werk gaande, de overvloedige Plantjes uittrekken, en de hoop dus verdunnen; zoo, dat maar drie, vier of vyf van de fleurigſte, wat van elkanderen geſcheiden, ſtaan blyven, waar omtrent men met den aart en toekoomende grootte der Planten te raade heeft te gaan. Doch het is in allen gevallen beter, iets te veel als te weinig te zaaijen, dewyl dikwyls veele Zaaden weigeren uit te ſpruiten. Uit het geen wy dus ver van Bloemen, die, eens gezaaid zynde, niet verplant kunnen worden, gezegt hebben, is gemakkelyk af te leiden, hoe men te handelen hebbe, wat de diepte betreft, met Bloemen, welke men in Potten, Broei-bakken, of ook in den open grond tot verplanting gewoon is te zaaijen.

Wanneer nu vervolgens de jonge Planten beginnen op te ſchieten, en ſtengen te maaken, moet men geenszins verzuimen, by dezelven Bloemſtokken, naar de toekoomende hoogte der Planten geſchikt, te ſteeken, om ze daar aan, van tyd tot tyd hooger opgroeijende, met Muscovitiſche mat te binden, het welk men mede in acht heeft te neemen met alle andere Planten, die met ſtengen opſchieten, waar van de meeſten niet ſtevig genoeg zyn, om zich tegens den Wind en andere Aandoeningen te kunnen beſchermen. Het zelve geeft geen gering çieraad aan eenen fraaien Bloemtuin, wanneer daarenboven de Potten en Bloembedden wel zuiver van het Onkruid gehouden worden, dat niet zelden de goede Gewaſſen verdrukt en in haaren groei belet.

Dit, dus kort, doch zoo wy meenen klaar en duidelyk, voorgeſteld, zal genoeg zyn, om een geſchikt Denkbeeld te doen hebben van de verſchillende manieren van Aankweeking in het algemeen. Wy zouden wel van de voortzetting der Zoorten door middel van de *Enting* geſprooken hebben, doch dewyl dezelve by de Cultuur

der Bloemgewassen weinig of niet te pas koomt, en alleen omtrent de *Oranjeboomen*, *Jasmynen* en eenige andere Gewassen gebruikelyk is, hebben wy zulks onnoodig geacht, te meer, dewyl men, in plaats van de *Enting*, gewoon is, zich omtrent alle andere Gewassen, van de *Steeking* of *Inlegging* te bedienen. Dit belet echter niet, dat men meest alle bloemdraagende Boomen en Heesters enten, oculeren, of zuigen kan, wanneer ze niet te hardbastig of harzig zyn. Dus kan men, by voorbeeld, op een fleurige Roose-struik twee, drie en meer zoorten van Roozen, als witte, geele, roode, en purperen oculeren of zuigen, gelyk ik meer dan eens gedaan heb, doch alleen uit Liefhebbery.

II. AFDEELING.

Van den Tyd van het Zaaijen en Planten der Bloemen.

Het Voorjaar is, buiten allen twyfel, de voornaamste tyd, om allerleie Bloemen andere Gewassen te zaaijen en te planten, wanneer de Zon, allengskens hooger opklimmende, de warmte vermeerdert, en de Gewassen doet herleeven. Men moet derhalven de harde Plantgewassen, Boomen en Heesters, zoo ras de Grond na de Vorst bekwaam en handelbaar is geworden, en wel, eer de zappen der Gewassen te veel in beweeging koomen, of dezelven reeds lange spruiten hebben uitgeschooten, en dus in Maart of April, verplanten; want, worden de Gewassen verplant, als de zappen reeds te veel in beweeging geraakt zyn, dan zullen ze aan het kwynen raaken en zukkelen, en in dat jaar weinig Bloemen uitleveren. Hoewel men nu deze Gewassen ook wel in het Najaar in de maanden van September of October verplanten kan, dit is echter zoo goed, noch zoo zeker niet om de vreeze van een harde Winter, dewyl de Gewassen, wegens de afneemende Warmte, zich niet in den Grond door genoegzaame beworteling hebbende kunnen bevestigen, als dan dikwils los vriezen, en uit den Grond raaken, en daar door bederven of aan 't kwynen gaan. Doch daar zyn ook Gewassen, inzonderheid de altyd groenende, gelyk de Aurikels, welken by na in alle tyden van het Jaar verplant kunnen worden, indien het maar niet in het heetste van den Zomer of koudste van den Winter geschiedt: men vindt in tegendeel anderen, waar omtrent men de Verplanting niet in 't werk kan stellen, dan of laat in 't Voorjaar, of eerst in 't Najaar, gelyk wy op zyn plaats zullen aanwyzen.

Jonge Planten van Zaai-gewassen, in Broei-bakken aangekweekt, worden doorgaans eerst in May verplant, dewyl ze, nog teder zynde, de koude der Nachten, welke, dikwyls tot aan May niet vry van Vorst zyn, niet kunnen verdraagen, gelyk de *Balsamynen*, *Africaanen*, *Tunetanen* en diergelyken. Het zelfde heeft plaats omtrent tedere en vreemde Bloemgewassen, welken men gewoon is, des Winters in een Oranjery of Trek-kas te bewaaren; zodaanigen echter, welken men altyd in Trek of Runkassen bewaart, kan men binnen 's huis vroeger verplanten.

Doch, omtrent de harde Plantgewassen, moet ik nog aanmerken, dat het geenszins noodig is, dezelven ieder Jaar op te neemen en te verplanten, dewyl men ze twee,

twee, drie en meer Jaaren in den Bloem-tuin kan laaten ſtaan, geſchiedende de opneeming om geene andere redenen, dan, dat de Planten te oud en te groot geworden zynde, de Grond merkelyk verzwakt is, waar door de Planten kleiner en minder Bloemen en Bloem-troſſen voortbrengen. Om derhalven den Grond te verbeteren en wederom te herſtellen, moet men zodaanige harde Planten, na eenige jaaren geſtaan te hebben, wel eens opneemen en verplanten, ſchoon zulks niet jaarlyks behoeve te geſchieden, ten zy men dezelven door ſcheuring of andere middelen van Voortteeling wilde vermeerderen.

Wat de *Bol*-Gewaſſen aangaat, dezen moeten, uit den grond opgenomen zynde, noodzaakelyk in het Najaar wederom herplant worden, dewyl haar groey als dan op nieuw begint, en zy niet wel tot het volgende Voorjaar uit den grond kunnen blyven, gevaar loopende, om dus bedorven en verzwakt te worden. Doch men moet ook wel zorg draagen, dat men ze niet te vroeg of te laat plante, en de bekwaamſte tyd, welke het midden of het laatſte van October is, wel waarneeme. De *Klaauw* en knobbelachtige Gewaſſen kunnen langer buiten den Grond goed blyven, en zo wel in het volgende Voorjaar als in den Herfſt herplant worden; doch, indien zulks eerſt in het Voorjaar geſchiedt, moet het vroeg en terſtond na de ſterkſte Vorſt geſchieden, dewyl de Planten anderszins zoo ſterk niet worden, de Bloemen kleiner en min fraay zyn, welken daar uit voortkoomen. Doch, vermits zommigen van de *Bol* en *Klauw*-gewaſſen de geſtrenge Wintervorſt niet wel kunnen uitſtaan, inzonderheid, wanneer ze reeds boven den Grond geſchooten zyn, zoo moet een Liefhebber van Bloemen niet nalaaten, dezelven tegens de aannaderende Vorſt te beſchermen en te dekken, 't welk gevoegelykſt gedaan kan worden, door middel van groote ryzige Boomtakken, over het Bloembed, waarop men gewoon is de fraaiſte by elkanderen te planten, gelegt, en vervolgens met los Stroo, of lange ſtrooachtige Paardemeſt gedekt, op dat ze luchtig gehouden mogen worden. Dit dekzel moet men wederom wegneemen, zo ras de ſterke Vorſt voorby is, om ze niet te doen verſtikken. Doch ſchoon de ſterke Wintervorſt ſchadelyk is voor deze Gewaſſen, het ſmeltende Sneeuw- en Dooi-water in den Nawinter of het Voorjaar is echter door zyne ſcherpigheid veel nadeeliger voor dezelven, en moet derhalven zorgvuldig van de boven den Grond geſprootene *Bol* en *Klauw*-Gewaſſen afgekeerd worden. Om deze en meer andere Redenen planten de Liefhebbers hunne fraaiſte *Bol* en *Klauw*-Gewaſſen, die ook doorgaans de tederſte zyn, en de meeſte oplettenheid verdienen, op byzondere Bedden, van alle kanten in hout beſlooten, zoo dat men dezelven by aannaderende Vorſt of Sneeuw met houte luiken of dekzels kan overdekken, waar over en om heen men, indien de Vorſt al te ſtreng is, los Stroo legt, en de Planten dus tegens alle ongemakken, welken haar zouden kunnen overkomen, beſchermt en bewaart.

Dus ver hebben wy aangetoond, op welken tyd, men de *Bol* en *Klauw*-Gewasſen wederom in den Grond moet brengen. Doch, wanneer menze uit den grond hebbe te neemen, verdient mede aangemerkt te worden. Dit moet geſchieden, na ze den Groey gedaan hebben, 't welk men uit het verſlenſen en ten deele geel worden der Bladen kan afneemen. Zulken echter, waar van men Zaad wil winnen,

moet men in den Grond laaten ſtaan, tot dat hetzelve wel ryp is geworden. Hoewel men nu de *Bol-* en *Kláuw-*Gewaſſen ook, gelyk de Plant-Gewaſſen, eenige Jaaren in den Grond kan houden, is het evenwel beter dat dezelve jaarlyks opgenoomen worden, want, dewyl ze doorgaans de fraaiſte en tederſte, en daarom ook de meeſte zorg waardig zyn, kan men beter beletten, dat ze niet door eenig ongemak van verrotting als anderszins bederven, gelyk ligtelyk om haare tederheid zoude kunnen gebeuren, indien ze in den Grond bleeven leggen. Daarenboven verkrygenze ook, door het jaarlyks opneemen, nieuwe aarde en nieuw voedzel, waar door ze doorgaans grooter en fraaier Bloemen voortbrengen, en haar zoort ſterker voortzetten.

De opgenomen *Bollen* en *Klauwen* moet men op een drooge plaats, onder dak, buiten ſterke Zon leggen te droogen, vervolgens van de Veſelwortelen, Bladeren enz. zuiveren, de jongen er afneemen, en dan op een goede drooge plaats, gelyk van de Zaaden voorheen gezegt is, bewaaren tot den tyd van de Herplanting. Een recht Liefhebber zal ook niet ligtelyk verzuimen de Zoorten van elkanderen te ſcheiden, en dus te bewaaren, omze ieder zoort by elkander afzonderlyk in 't vervolg te kunnen planten. Gelyk men ook de jonge *Bollen* en *Klauwen*, welken wel de kleinſte zyn, en waar van men uit dien hoofde ook de kleinſte Bloemen verwagt, op een byzonder Bed, tot voortzetting, gewoon is te planten. By deze gelegenheid kan ik niet nalaaten aan te merken, dat meeſt alle Beminnaars van Bloemen de Bloemen doopen, dat is, aan de nieuwe uit het Zaad gewonnene zoorten der Bol en andere fraaie Gewaſſen een naam geeven, waar door ze de verſchillende Zoorten, of om beter te zeggen, de Veranderingen, van tyd tot tyd in het weezen van den Bloem voorvallende, van elkanderen onderſcheiden. Doch, ſchoon deze naamen willekeurig zyn, en alleen van de Zinlykheid der Bloem-liefhebberen afhangen, men geeft echter aan de fraaiſte uit het Zaad gewonnene Bloemen, om haare Schoonheid en Voortreffelykheid daar mede aan te duiden, gemeenlyks ook een waardigen en voortreffelyken naam, ontleend, by voorbeeld, van dien van een vermaard *Keizer*, *Koning*, *Prins*, *Graaf*, dapper *Capitein*, *Zeeheld*, *Wysgeer*, *Konſtenaar*, uitmuntende *Princeſſe*, deugdzaame en ſchrandere *Juffrouw*, *Godinne*, en duizend andere diergelyke. Het is wel waar, dat zodaanige Benaamingen wezentlyk niets toebrengen tot de Waardigheid van den Bloem zelven, doch dit zal echter niemand, die eenigzins zyn werk maakt van fraaije Bloemen aan te kweeken, ontkennen, dat een waardige Bloem met een waardigen naam begiſtigd zich boven anderen der zorg en hoogachting van Bloem-beminnaars aanbeveelt, behalven dat deze benaamingen, gelyk wy reeds gezegt hebben, daar toe inzonderheid dienſtig zyn, om het eene Zoort van het andere te onderſcheiden.

Wat den tyd van het *Zaaijen* aangaat, hetzelve is men insgelyks gewoon in het Voorjaar te doen, en zulks hoe vroeger, hoe beter; want de Ondervinding heeft geleerd, dat de jaarlykſe Plant en andere Gewaſſen, die de koude van het Voorjaar kunnen tegenſtaan, en laat beginnen te bloeijen, vroeg gezaaid zynde, niet alleen de beſte en ſterkſte Bloemen en Vruchten voortbrengen, maar ook eer in den groey raaken, en dus in ſtaat geſteld worden, om nog het zelve Jaar goed en ryp Zaad uit te leveren. Anders zaait menze in een Broei- of Run-bak, gelyk voorheen gemeld

meld is. Men kan ook veele Bloem-gewaſſen, die van een harden Aart zyn, laat in het Najaar zaaijen, indien het maar in de Maand van November, en voor den Vorſt geſchiede, waar door ze tot de volgende Voorjaars-ſpruiting bekwaamer en gereeder gemaakt worden, dewyl men heeft bevonden, dat veelen van de Zaaden der Gewaſſen, zelfs die van de allertederſten, en die uit heete Geweſten tot ons overgevoerd zyn, de ſterkſte Wintervorſt by ons kunnen tegenſtaan en verdraagen, zonder te bederven, of iets van haar kracht te verliezen, zoo lang ze niet aan 't ſpruiten zyn. Hoe het zy, het is, dunkt my, wel het beſt, om allerlei Zaad van harde Planten, om voorgemelde Redenen, vroeg in 't Voorjaar, of laat en in den Herfſt te zaaijen, als maar de Grond, of door zich zelven, daar toe bekwaam is, of door middelen bekwaam gemaakt kan worden. Doch, men dient hier in aanmerking te neemen, dat 'er Bloemgewaſſen zyn, welken om byzondere oorzaaken, laater dan in het vroege Voorjaar gezaaid moeten worden, gelyk de *Anjelieren* en anderen, welken van dezen Aart zyn, dat ze nog het zelve Jaar heel laat Bloemen voortbrengen, hoewel om de afneemende warmte onvolmaakt, waar door men niet van derzelver Deugd of Ondeugd kan oordeelen, en ofze waardig zyn, als uitgeleezene Bloemen, verder voortgezet te worden. Wy zullen, in het vervolg, van de Bloemgewaſſen afzonderlyk ſpreekende, aanwyzen, welken de laate Zaaijing noodig hebben, en ook andere redenen bybrengen, waarom zulks in de zodaanigen plaats heeft.

Eer wy deze Afdeeling beſluiten, zullen wy nog eenige algemeene regelen, welken omtrent het Zaaijen en Planten in acht genomen moeten worden, kortelyk opgeeven. Men moet geen Bloemgewas Zaaijen of Planten by ſterke Hitte, nog by of kort na den Regen, ten zy het een zachte Stof-regen waare. De Gewaſſen, in heeten tyden geplant, loopen gevaar van verbrand te worden, daar integendeel de grond na den Regen te klomperig is, om de Wortelen behoorlyk in de Aarde te kunnen planten, of het Zaad te zaaijen. Het is eene gewenſchte zaak, wanneer kort op de Planting of Zaaijing eene Regen volge, waarom men derhalven, wanneer men wil Planten of Zaaijen, een betrokken en niet broeijende Lucht moet waarneemen, waar uit wel haaſt een Regen zal volgen. Men moet ook geenszins verzuimen, allerlei Gewaſſen, na de Planting, met Water te beſproeijen, waar door ze, de Aarde beter om de Wortelen geſlooten wordende, eer groey zullen vatten.

Indien het heet en droog Weer blyft aanhouden, moet men de bevogtiging, inzonderheid der Potgewaſſen, van tyd tot tyd hervatten, dog nooit in ſterken Zonneſchyn, nog by dag, maar 's morgens vroeg, of s'avonds laat, om redenen boven gemeld. De tedere Zaai, en andere jonge Plant-Gewaſſen, als op de planting een ſterke en brandende Zon volgt, kan men door beblade Takken van Boomen 'er voor te ſteeken, of door andere middelen, voor dezelve dekken en beſchermen; de in Potten geplant zynde in de Schaduwe zetten, dewyl, dit niet geſchiedende, dezelven, inzonderheid de tederen, ras zouden verbroeijen, en bederven.

III.

III. AFDEELING.

Van den Grond, en deszelfs Bereiding voor de Bloemen.

Het schynt met de Bloemen eveneens gelegen te zyn, als met de Menschen en Dieren; want gelyk dezen, geen gebrek aan bekwaam Voedzel hebbende, daar door fleuriger zullen groeijen, ten zy andere beletzelen zulks verhinderden, dus zullen ook de Gewassen, in een vetten en vruchtbaaren Grond geplant, grooter en fleuriger Bloemen voortbrengen, dan wanneerze haar Voedzel uit een dorren en schraalen Grond moesten genieten; en gelyk de verschillende Zoorten van Dieren door verschillend Voedzel onderhouden moeten worden, dus begeeren ook de Gewassen geen eenerlei Voedzel uit de Aarde, indien ze wel en voorspoedig zullen groeijen, maar ieder Geslacht vereischt afzonderlyk het zyne, en hoe fyner de Gewassen zyn, hoe fyner ook het Voedzel moet weezen. Het is derhalven van de uiterste noodzaakelykheid, dat men op de Vetheid en Vruchtbaarheid des Gronds naauwkeurig acht geeve, want, waar het ook van daan mag koomen, het is zeker, dat de verschillende Zoorten en Geslachten der Gewassen, natuurlyk in het wilde groeijende, ook in verschillende Gronden voortkoomen; dezen een vetten Klei of anderen lyvigen Grond, anderen een min of meer schraalen Zand- of Veen-grond begeerende; zommigen het liefst in waterachtige en vochtige, anderen wederom in drooge en dorre Aarde opgroeijende. Dit zo zynde, zal een Liefhebber van fraaije Bloemen naauwkeurig moeten onderzoeken, wat Aarde ieder Geslacht of Zoort 't liefst beminne, en hetzelve zodaanige, zo veel doenlyk is, toevoegen, hoewel de meesten, en inzonderheid de harde Plant- en andere Gewassen in eenen en denzelven Grond kunnen groeijen, als hy maar genoegzaam vet en vruchtbaar is, dewyl het schynt, dat ieder Gewas zulke Voedzeldeelen alleen naar zich neemt, als tot deszelfs bestaan vereischt worden, de overigen aan andere Gewassen overlaatende.

Men moet derhalven voor eerst zorg draagen, dat de Grond van den Bloemtuin van goede en welvoedende Aarde voorzien zy, inzonderheid voor de harde Plant en andere Gewassen, die men in de opene Lucht plant en voortkweekt. Indien de Grond uit zyn Natuur niet vruchtbaar genoeg, het geen echter zelden gebeurt, of door de Teeling verzwakt is, kan men dien met mest vermengen en daar door verbeteren, hoewel allerlei Mest hier toe niet even bekwaam gehouden moet worden. Men bedient zich voornamelyk van driederlei Zoorten, als Paarde-Koe en Schaape-mest, hoewel de Paarde en Koe-mest wel het meest in gebruik zyn; de eerste, uit hoofde van haare lossigheid in klei- en en andere lyvige Gronden, om dezelven teffens losser te maaken, de andere in losse Zand- of Veenachtige Gronden, om dat deze meer lighaam bevat als de Paardemest. Ook mengt men wel beide Zoorten onder elkanderen, naar de gelegenheid en omstandigheden zulks vereischen. Doch men moet hier omtrent met voorzichtigheid te werk gaan, en wel zorg draagen, dat men geenerlei Mest, tot vruchtbaarmaaking van den Grond voor de Bloem-Gewassen gebruike, eer dezelve byna vergaan en tot Aarde geworden zy, dewyl anderszins niet alleen de Planten daar uit geen goed Voedzel kunnen bekoomen,

men, maar ook de Wortelen daar door ligtelyk aangeftooken en vuurig worden, en dus oorzaak geeven, dat de Planten, inzonderheid de fyne en tedere, verfterven en aan het kwynen raaken.

Behalven de gemelde Meften zyn 'er ook nog andere Stoffen, welken, verrot zynde, voor de Bloemen van groot nut kunnen zyn, waar onder voornaamelyk uitmunten Aarde van nog niet ganfch vergaane Bladen, Planten, en Hout, als mede van verrotte Dieren, Straat-flyk, en diergelyke andere vuile ftoffen, waarin de meefte Bloemen en andere Gewaffen, tot een natuurlyke aarde geworden zynde, zeer fleurig en weeldrig willen groeijen. Maar men heeft zich wel te wagten, voor oude nog niet geheel vergaane en tot fyne Aarde geworden zynde Run, welke, gelyk my de ondervinding geleerd heeft, voor veelen, en wel meeft voor de Bol en Klauwgewaffen, als mede voor de Oranje Boomen ten hoogften fchaadelyk is, het geen men, naar alle waarfchynlykheid, aan de fcherpe Kalk, die met de Run tot het loojen gebruikt wordt, moet toefchryven.

Indien de Grond, tot één Bloemtuin gefchikt, te zandig of te los mogte zyn, kan men denzelven verbeteren, door hem met goede lyvige Aarde, of andere Aardftoffen te vermengen, waar toe de oude Bagger uit Gragten, of het vette Slyk uit Meeren, Vyvers en andere verfche ftilftaande Wateren gehaald van grooten dienft kan zyn; het laatfte inzonderheid, wat gelegen hebbende, en met wat oude Meft en Aarde van Bladen gemengd zynde; voor velerleye, en zelfs voor de fynfte Bloemgewaffen.

Daarentegen, wanneer de Grond te ftyf en te kleiachtig is, kan hy verholpen worden, door denzelven met Zand, en andere ligte Aardftoffen, benevens oude Meft, te vermengen; zynde het Turfmot hier toe ook dienftig, doch van loffe en ligte en niet van zeer harde Turf, en als 't wat oud geworden is.

De Tyd, waarop men de Meft en andere Stoffen met de Aarde vermengt, is het Najaar, fchoon zulks ook vroeg in het Voorjaar, even voor de Planting of Zaaijing gefchieden kan, zo dra de Grond na den Winter droog en zodaanig handelbaar is geworden, dat men denzelven gemakkelyk kan roeren en breeken, het welk inzonderheid ook voor de Planting en Zaaijing in acht genoomen moet worden. Doch dit zeggen wy voornaamelyk, voor zoo verre het de Bloemgewaffen betreft, welken hard van natuur, en gewoon zyn in den openen Grond geplant te worden; want, wat de fyne en uitgezochtfte Bloemgewaffen, welken men of om haaren aart en tederheid of om de fraaiheid der koleuren, waar mede hunne Bloemen pronken, gemeenlyks in Potten, of op byzondere Bedden plant, gelyk de *Aurikels*, *Ranunkels*, *Anemonen*, *Hyacinthen*, *Tulpen*, *Anjelieren* en meer anderen aanbelangt, dezen vereifchen dikwyls grooter oplettendheid in het toebereiden der Aarde; ja zy begeeren niet zelden een geheele nieuwe Aarde, uit oude vergaane Meft en andere verrotte ftoffen bereid, die men onder elkanderen mengt, daar by wat goed Zand voegende, en van elk zoort min of meer neemende, naar de aart en natuur der Bloemgewaffen, welke men daar in wil planten, zulks vereifchen: Want het is onmogelyk de juifte maat van elke ftoffe te bepaalen. Ik zal den Liefhebberen alleen maar herinneren, het geen ik boven reeds gezegd hebbe, dat de Aarde van verrotte Bla-

den, Planten en Dieren wel de beste is voor allerleie Bloemgewassen, waar van men zich derhalven boven andere moet bedienen, dezelve tot meer aanzetting, met bekwaame oude Mest, vermengende, waar by men ook wel een weinig losse tuin-aarde, uit een Moestuin of van elders genoomen, indien zulks noodig is kan voegen, om dezelve lyviger te maaken, zynde de Tuinaarde in een Tuin op alle plaatzen niet even vruchtbaar. De Aarde uit Bosschen en van onder de Boomen en Struiken weggehaald, zynde doorgaans los en vruchtbaar, en veel naar de voorgemelde Blad-Aarde zweemende, is ook inzonderheid dienstig voor allerlei Bloemen, gelyk ook de Slyk uit versche stilstaande Wateren en Vyvers, en niet uit stinkende Slooten en Gragten opgedolven. Wat het Zand, 't welk wel het meest tot los en luchtigmaaking der Aarde gebruikt wordt, aanbelangt, het is niet evenveel, wat zoort men neeme; het beste en voor de Bloemen het geschikste is, 't welk uit versche stilstaande Wateren, mits het slykig en niet keizelagtig zy, gehaald wordt. Doch dewyl men dikwils geene gelegenheid heeft, om hetzelve te krygen, kan men zich van Berg- of gegraven Zand bedienen, indien het niet te fyn, noch te rood en rosachtig zy, als gemeenlyks niet deugende. Men doet echter beter, wanneer men losse zandachtige Aarde gebruikt. Want men moet weeten, dat 'er Zanden of Zandachtige gronden zyn, die uiterlyk onvruchtbaar schynen, maar inderdaad zekere vruchtbaarheid of hoedaanigheid bezitten, welke den Bloem, en inzonderheid den Bol en Klaauwgewassen, aangenaam is. En dit is de reden, waarom men te Haarlem en daar omstreeks, hoewel in een zandigen, doch zekere vruchtbaarheid hebbenden grond, welke den gewassen bevalt, en haar een dienstig voedzel verschaft, zulke fraaie, en om de fleurigheid van groey voortreffelyke Bloemen kan kweeken.

Hoewel nu de Grond in alle Tuinen niet even vruchtbaar en dienstig voor allerleie Bloemen is, dezelve kan echter door de konst grootelyks verbeterd, en tot de voortteeling derzelver bekwaam gemaakt worden. De wyze, waar op zulks kan geschieden, hebben wy reeds opgegeeven. En al is het, dat men dus een geheele Bloemtuin niet kan verhelpen, zulks kan ten minsten met eenige Bedden, voor de beste en fynste Bloemgewassen geschikt, in het werk gesteld worden, gelyk mede voor zulken, die in Potten geplant zyn. De gemengde Aardstoffen, tot de bereiding van eene nieuwe Aarde voor zodaanige Bedden en Potten geschikt, moet men eerst door een Aard-zeef werpen, om het groove van het fyne te scheiden, en de stoffen beter onder malkanderen te vermengen.

Voorts, heeft men wel te letten, dat men de fyne en tedere Bloemgewassen met geen vuil en onzuiver Water, uit stinkende slooten gehaald, veel min met brak en siltig nat bevogtige; want, dit laatste doet de Gewassen zekerlyk bederven; het onzuivere, hard en zuur van aart zynde, de Aarde eene zekere zuurheid verkrygen, waar door de Gewassen aan het kwynen gaan, weinig groei maaken, en slechte Bloemen voortbrengen. De zuurheid der Aarde is ook dikwyls de oorzaak dat de Planten met het een of 't ander Ongedierte besmet worden, 't welk haar verder den doodsteek geeft, inzonderheid die in Potten staan, en achter Glazen gekoesterd worden. Wanneer men ziet, dat de oppervlakte der Aarde met een groen- of grysachtig schimmel, of fyn mos begroeit, is het een zeker teken, dat de Aarde een scherp-

ſcherpheid of zuurheid in heeft, in welk geval men de Plant- en andere Gewaſſen, hoe eer hoe beter, in den eerſt bekwaamen Plant-tyd opneemen moet, en in andere verſche Aarde overbrengen. Het beſte Water tot de bevochtiging is het Regen- of ſtroomend Rivier Water, zynde het Put-water veeltyds te zuurachtig of te hard.

Ook is het niet ondienſtig voor de Planten, dat men zomtyds de Aarde rondsom dezelven, voornamelyk die teder zyn, of in Potten ſtaan, van boven wat los en luchtig maake, zonder de Wortelen veel te krenken; dewyl zulks haar niet alleen verkwikt, maar ook de al vervrolykende Zon ſtraalen daar door beter in de Aarde kunnen dringen, en de Planten zich netter in eenen fraaien Bloemtuin vertoonen.

IV. AFDEELING.

Van de ſtandplaats der Bloemen.

Indien iemand fraaie Bloemen begeert, moet hy omtrent derzelver ſtandplaats niet onverſchillig zyn, maar daar op met geen mindere naauwkeurigheid acht geeven, als op andere zaaken de Cultuur der Bloemen betreffende; dewyl zommige Gewaſſen 't liefſt in de Zon en opene lucht, anderen daarentegen in de ſchaduwe of in mindere Zon het weeldrigſt groeijen. Wanneer men derhalven Bloemgewasſen plant of plaatſt, moet men zorgvuldig hier op letten, om zulken, die de ſchaduwe beminnen, een ſchaduwachtige plaats te geeven, hoewel de meeſten liefſt in de opene lucht zyn, en de Zon wel kunnen verdraagen. Men wachte zich echter, om ooit eenig gewas, om de ſchaduwe of anderszins, onder hoog opgaande Boomen te planten, dewyl de ondervinding duidelyk leert, dat hetzelve, geen loot rechte lucht van boven kunnende ontvangen, en door het druipen der Boomen by regenachtige tyden veel hebbende te lyden, onvolmaakt groeit, en dikwyls ganſch bederft, 't welk mede plaats heeft omtrent Gewaſſen, die tuſſchen hooge Gebouwen, Heggens en Schuuren geplant zyn, en insgelyks de Zon en opene lucht niet recht van boven kunnen ontvangen.

Gewaſſen, uit vreemde en warmere Geweſten tot ons overgevoerd, en, zullenze wel groeijen, en ryp Zaad geeven, veel warmte vereiſchende, moeten inzonderheid op eene warme Plaats in den Bloemtuin gezet, en voor de Winden gedekt worden, welken niet alleen de warmte verſpreiden, maar ook op andere wyzen de Planten kunnen krenken en nadeelig zyn. Zommige overjaarſche Bloem- en voornamelyk eenige bol- en klauwgewaſſen, als de *Hyacinthen*, *Tazetten*, *Turkſche Ranunkels* en anderen, moeten daarenboven nog voor den Wintervorſt gedekt, zommigen wederom, in Potten geplant, 's Winters in de Oranjery of ſtookkas gehouden worden, gelyk, by voorbeeld, de *Violieren*, *Goude Lakens* en diergelyken. Daar zyn ook fraaie buitenlandſche Gewaſſen, welken men zelfs in den Zomer, in een Run- of Trekkas achter glazen moet koeſteren, om dat ze anders geene, of geen volmaakte Bloemen, ik laat ſtaan, ryp Zaad geeven, gelyk de dubbelde *Balzamynen*, dubbelde *Chineeſche Aſters*, *Dathiara* en meer anderen. Doch hier by moet ik den Liefhebberen herinneren, dat men zodaanige Kaſſen, by dag, en hel-

der droog weder en een ſtillen wind, dikwyls door opſtelling der glazen verſche lucht moet bezorgen, dewyl geen Gewas zonder dezelve, en altyd opgeſlooten blyvende, volmaakt kan groeijen. Hetzelve heeft men om deze reden mede waar te neemen, wanneer het niet vrieſt, omtrent Bloem- en anderen Gewaſſen, die men 's Winters in de Oranjery bewaart; want hoe dichter dezelven by de Glazen, of hoe ruimer en luchtiger zy ſtaan, hoe beter ze in den Winter zich zullen houden, en goed blyven, indien ze maar zorgvuldig tegens den Vorſt, zo door ſluiting der kas als door vuurſtooking op zyn' tyd, beſchermt worden.

By deeze gelegenheid kan ik niet nalaaten twee zaaken aan te merken. Voor eerſt, dat een min of meer groote Run- of Trekkas voor een recht Liefhebber van fraaije Bloemen van de uiterſte nuttigheid en noodzakelykheid is, als kunnende hem het vermaak geeven, om door dit middel veele tedere Bloem- en andere Gewaſſen niet alleen aan te kweeken en voort te zetten, maar ook, om dezelve tot volmaaktheid van Bloemen, en rypheid van Zaad te brengen, 't welk zonder behulp van zodaanige kas niet wel kan geſchieden. Ten anderen, dat wy, van een Oranjery of Oranjehuis ſpreekende, daar door niet altyd verſtaan een byzonder konſtig gebouw, alleen geſchikt om de Oranjeboomen en andere Gewaſſen daar in te doen overwinteren, maar ook zulk een vertrek, 't welk, veele venſteren hebbende, en niet te laag van Verdieping zynde, bekwaam en luchtig genoeg is, om de Gewasſen daar in voor den Winter te bewaaren, moetende de Glazen by ſterken Vorſt van binnen of van buiten met houten Luiken dichtgeſlooten kunnen worden, en het zelve van een kacchel voorzien zyn, om den doordringenden Vorſt buiten te keeren. Hier toe kan derhalven het een of ander vertrek van een Woonhuis naar het Zuiden uitziende, en dus bekwaam om de ſtraalen van de Zon, welken, benevens het Luchten op zyn tyd, de Gewaſſen in den winter zeer verkwikken, binnen te laaten, gereed gemaakt worden. Dewyl nu veele Bloem en andere Gewaſſen, inzonderheid de *Violieren* en *Roſemarynen* de Warmte van het Vuur niet wel kunnen verdraagen, is het altyd beſt, de Oranjery door toeſluiting en dicht-ſtopping der Glaazen voor den indringenden Vorſt wel te bewaaren, en zich van geene Vuurſtooking te bedienen, dan in de uiterſte noodzakelykheid, en wanneer men den Vorſt niet langer buiten de Oranjery kan keeren.

Het is geen gering vermaak voor een Liefhebber van ſchoone Bloemen, dezelven wat lang op het fraaiſte te zien bloeijen, waar toe de Ondervinding ook middelen aan de hand heeft gegeeven, welken, niet verzuimd zynde, aan het gewenſcht verlangen kunnen voldoen. Men heeft alleen maar in acht te neemen, dat men de Bloemen, die in potten ſtaan, als *Aurikels* en *Anjelieren* in haaren Bloey-tyd, buiten de ſterkſte Zon en onder Dak houde; want de ſterke Zon doet dezelven verbranden en het dak beſchermt haar voor den regen, waar door ze verſlenzen, en die inzonderheid nadeelig is voor de *Engelſche Aurikels*, wier fraaiheid in het opleggende poeder beſtaat, 't welk, door den Regen afgeſpoeld wordende, haar geheel onaanzienlyk maakt. Anderen, die op bedden geplant zyn als, *Tulpen*, *Hyacinten*, *Ranunkels*, *Anemones* moet men tot dien einde overdekken met een Tent, gemaakt van Linnen, en door middel van Stokken en Hoeppels over de Bedden heen geſpreid.

ſpreid. Doch men moet weeten, dat men de Bloemen niet te eenemaal van de Zon en Lucht berooven moet, dewyl de koleuren en het Zaad daar door onvolmaakt zouden worden, maar haar de morgen en avond-zon laaten genieten; gelyk ook de Lucht by een helderen en droogen Nacht; dezelve alleen tegens de ſterke Zon en Regen bewaarende. Op deze wyze derhalven kan men het genoegen en vermaak hebben zyne Bloemen lang en fleurig te zien bloeijen, inzonderheid, wanneer de Lucht teſſens niet te heet nog te broeijende is, dewyl alsdan evenwel de Bloemen, voornaamelyk die midden in den Zoomer in bloei ſtaan, zullen verbroeijen.

Het is ook de moeite wel waardig om allerleie Bloemen op zyn Kamer te zien bloeijen, het welk door middel van een klein *Bouffettie* kan geſchieden, waar op men kleine vleſchjes zet, dezelve met Water vullende, en in elk vleſchje een of meer afgeſnedene Bloemen ſteekende, welken aldus langen tyd zullen bloeijen, en gedaan hebbende, kan men er wederom anderen inzetten. De vleſchjes kan men met Was of Hars op het Bouffettie beveſtigen, om niet het ongenoegen te hebben van dezelven af te zien ſtorten. Op deze wyze kan men ook de in Potten ſtaande bloeijende Bloemen op een Bouffet netjes in order ſchikken, zullende dit geen onaangenaam gezigt verſchaffen, inzonderheid, wanneer de vereiſchte Netheid en Order wel in acht genomen zyn, dewyl het zeeker is, dat een nette en zinlyke behandeling en Opſchikking de dingen een groot çieraad kan byzetten, ſchoon de wezentlyke waarde alleen in de hoedaanigheid der dingen zelve, en dus ten opzichte der Bloemen, in derzelver fraaiheid, en koleuren, beſtaat.

III. HOOFD-DEEL.

Hoe men de Bloemen dubbeld, groot, gekoleurt, en bont kan doen worden.

I. AFDEELING.

Om dubbelde Bloemen te doen voortkoomen.

Dewyl dubbelde Bloemen, zo door de menigvuldigheid der Bladen, inzonderheid, wanneer die teſſens groot, aangenaam bont, of van andere fraaije koleuren zyn, als om andere voortreffelykheden, zich veel çierlyker vertoonen dan enkelde van haar Zoort, behoeft men zich geenszins te verwonderen, dat dezelven boven anderen 't hoogſt geacht, en van de Liefhebberen 't meeſt begeerd worden. Doch, naardien veele Gewaſſen met dubbelde Bloemen, gelyk onder anderen de *Violieren* en *Goude Laakens*, geen Zaad voortbrengen, zo is het zeker, dat ze niet als uit het Zaad van enkelden kunnen voortgekoomen zyn; en, ſchoon zommige dubbelde Bloemen, by voorbeeld de *Anjelieren*, al Zaad draagen, hetzelve brengt echter meeſt enkelde, of min dubbelde en ſlechtere Bloemen voort, ja indien dit laatſte, 't welk men echter zelden ziet, gebeurt, zulks heeft men niet aan de

de vettigheid des Gronds en Weeldrigheid der Planten, dewyl zulks anderszins meermaalen zoude geſchieden, en ook de Zaaden in ſchraale gronden gezaaid veeltyds eer dubbelde Bloemen uitleveren, dan die in een Vetten grond gebragt zyn, maar alleen aan zekere tyden toe te ſchryven, waar in het Zaad ſpruit, en daar door een hoedaanigheid ontvangt, om dubbelde Bloemen voorttebrengen. Welke tyden deze hoedaanigheid aan het Zaad byzetten, is niet wel te bepaalen, zynde het bezwaarlyk in de geheimen der natuur, waar onder men dit met recht mag ſtellen, in te dringen, en kunnende men van haare uitwerkingen niets gewaar worden, dan door naarſtige Oplettenheid en Ondervinding. De Ouden hebben geloofd, dat de tyden van byzondere Adſpecten en Conjunctien der geſterntens veel konden toebrengen, niet alleen om de Gewaſſen, welken op zodaanige tyden gezaaid worden, groot te doen worden, maar ook om dezelven dubbelde Bloemen te doen voortbrengen: ja zy hebben zelfs eenig onderſcheid omtrent de Uuren geſteld, aan elk Uur een zekeren Planeet toeeigenende, waar in die zoude regeeren, en als dan zyne byzondere Uitwerkingen op de Planten en Gewaſſen doen, gelyk men onder anderen daar van by *Munting* de Uuren kan aangetekend vinden. Doch een verſtandig Leezer zal ligtelyk begrypen, dat dit enkele Beuzelingen zyn, waar mede de ouden menigmaal, ook in andere zaaken, zich hebben opgehouden, dewyl het niet te denken is, dat de Planeeten en Geſterntens, hoe zeer anderszins nuttig aan onzen Aardkloot veel invloeijing of Werking op de Planten en Gewaſſen kunnen hebben. Men moet echter de Zon en Maan hier van uitzonderen, want ten opzichte van de Zon is het alleszins zeker en ontwyfelbaar, dat dezelve grootelyks op de Planten en Gewaſſen, ja op alles wat op den Aardbodem leeſt en groeyt, werkt. Omtrent de Werking en Invloed der Maane op de Planten, Dieren, en andere natuurlyke dingen, is men zo zeker niet, doch de Ondervinding toont klaar en duidelyk aan, dat, wanneer men, by voorbeeld, *Maagdeliefjes* (*Bellis minor*) by volle Maane verplant, haare Bloemen zich verdubbelen, daar in tegendeel, dezelve by afneemende Maan verplant, enkeld en kleiner worden: deze en meer andere Ondervindingen, onnoodig hier te melden, kunnen ten bewyze ſtrekken, dat de Maan zo wel als de Zon haare Uitwerkingen doet op de Planten en andere ondermaanſche Lighaamen.

Om derhalven dubbelde Bloemen uit het Zaad te kweeken, moet men noodzaakelyk de Maan waarneemen, dat is, het Zaad met volle Maan zaaijen, winnen en afneemen, en de jonge Planten met dezelve verplaatzen, hoewel de zaaijing op den gemelden tyd wel het meeſte hier toe bybrengt. Dezelve moet echter niet geſchieden juiſt op het nette ſtip van de volle Maan, maar twee, drie of vier dagen van te vooren, op dat de beginzelen der groeij, tot hier toe in het Zaad ſtil gelegen hebbende, met de waſſende Maan in beweginge mogen geraaken, en daar door de Planten een vermeenigvuldigende hoedaanigheid in het eene of andere verkrygen. Doch, men moet zich niet verbeelden, dat, door de zaaijing op dezen tyd te doen, alle Planten, daar uit voortkoomende, terſtond dubbelde Bloemen zullen voortbrengen; dewyl de natuur niet op eenen ſprong, maar allengskens werkt; maar men zal bevinden, dat onder een gedeelte van jonge Planten, eenigen zullen zyn, welken Bloemen, met meer dan gewoonlyke Bloemblaadjes voorzien, zullen draagen: by voorbeeld,

de

de *Violieren*, meer als vier, of ook datze meer Bloemblaadjes, als gemeenlyks geſchiedt, uit het midden voortbrengen. Wanneer men nu zodaanig een Plant (waar naar men naarſtig moet zoeken) onder de jonge bloeijende Planten vindt, dan is men ver gevorderd. Want het Zaad niet alleen van zodaanigen, maar ook dat van andere Bloemen van dienzelven Plant, zal na den volgenden Zaaijtyd zekerlyk dubbelde Bloemen uitleveren, nademaal die meerderheid van Bloemblaadjes aantoont, dat die de hoedaanigheid, van dubbelde Bloemen voorttebrengen, gekreegen heeft, wanneer het Zaad op voorgemelden tyd gewonnen en wederom gezaaijd word. Ja, dit gaat met *Violieren* en *Goude-Laakens* zo zeker, dat men eindelyk Zaad verkrygt, 't welk geene andere als dubbelde Planten uitleevert, zoo dat men meer naar een enkelde plant, om daarvan Zaad te winnen, als naar de dubbelde, verlangt.

Uit het gene wy dus verre gezegd hebben, is ligtelyk af te neemen, hoe het toekoome, dat veelen geen goed Zaad, inzonderheid van fraaije Violieren verkrygen; dewyl ze het geheim niet weeten, van welke planten zy hetzelve moeten neemen, maar zulks zonder onderſcheid van ieder Plant winnen, en daarenboven den gemelden Zaaityd verzuimen. En, ſchoon zommigen zich beroemen, dat uit hun Zaad altyd dubbelde Bloemen voortkoomen, zulks is alleen, indien ze het geheim niet weeten, aan het bloote geval toe te ſchryven, zullende het Zaad ook van tyd tot tyd ſlechter worden, indien men de voorſchreve aanmerkingen niet in acht neemt. Men moet derhalven, gelyk gezegd is, op zodaanige Planten naauwkeurig letten; en het koomt my niet onwaarſchynlyk voor, dat de andere Bloemen van zodaanige Planten, onder welker Bloemen ook zulken gevonden worden, die meer als de gewoone blaadjes hebben door het ſtuifmeel van deze of ook wel van een naaſtbeſtaande bezwangerd, insgelyks de hoedaanigheid verkrygen, om ook in 't vervolg dubbelde Bloemen voorttebrengen.

Het is ook niet ondienſtig, dat men van een Plant, tot het winnen van Zaad uitgekoozen, een gedeelte der Bloemen afplukke of eenige Takken wegſnyde, om dus het Zaad der overigen volmaakter te doen worden.

Wat de dubbelde Bloemen, die zaad draagen, by voorbeeld de *Papavers*, *Ridderſpooren*, *Anjelieren*, en anderen van dien Aart aanbelangt, dezen brengen wederom zo wel dubbelde als enkelde uit haar Zaad voort, doch, wanneer men de Maan by de Zaaijing waarneemt, zullen doorgaans de dubbelde meer in getal zyn dan de enkelde, en ook meer dubbelde blaadjes hebben, als anders, hoewel het hier by ook dienſtig is om Zaad uit dubbelde Bloemen te winnen, gelyk gezegd is.

II. AFDEELING.

Om de Bloemen grooter te doen worden.

Het doen grooter worden der Bloemen kan men in tweederlei opzichten aanmerken, zo, om uit het Zaad grooter Bloemen te doen voortkoomen, als, die men reeds heeft, grooter te doen groeijen. Wat het eerſte aangaat, het is zeeker, dat het Zaad; met de waſſende Maan gezaaid, grooter Bloemen, indien niet van allen, echter van veele Planten zal uitleveren, dewyl hetzelve door veelerleie natuurlyke

oor-

oorzaaken, die allen niet na te speuren zyn, dikwils niet bekwaam nog volmaakt genoeg is, om alle Bloemen eene meerdere grootheid te doen hebben. Dus ziet men veeltyds, dat uit het Zaad van groote Bloemen, kleine, en uit dat van kleine, groote voortkomen, inzonderheid, wanneer by het zaaijen de Maan niet is waargenomen, schoon anderszins de grond vruchtbaar genoeg mogte zyn. Want, om de Bloemplanten groote en sterke Bloemen te doen voortbrengen, moet men wel het meest zorgen, dat de Aarde vet, of liever vruchtbaar, en zodaanig gesteld zy, dat de Bloemplanten een bekwaam en haar aangenaam Voedzel daar uit kunnen ontvangen, naar de zoorten het vereischen, dewyl een vette aarde niet altyd of allerleie zoorten van Bloemen vergroot, gelyk zommigen verkeerdelyk gelooven, maar in tegendeel zomtyds door de weeligheid der Planten, de Bloemen kleiner voortbrengt, als een min vette grond, indien ze anderszins vruchtbaar zy, waar van het grooter worden der Bloemen voornaamelyk afhangt. Wy hebben reeds voorheen in het algemeen aangeweezen, hoe men den grond tot de Bloemgewassen bereiden moet, om dezelven fleurig te doen groeijen, en daar door schoone en groote Bloemen voort te doen koomen. Wat dien aangaande ieder zoort in 't byzonder betreft, zal in 't vervolg gezegd worden.

III. AFDEELING.

Om de Bloemen gekoleurd of bont te doen worden.

Het is een geheim der natuur, dat tot heden van niemand is ontdekt, op wat wyze het toekoome, dat het Zaad van zommige Bloemen wederom Bloemen voortbrengt, welken dikwils in veelerleie koleuren van den Moederbloem verschillen, gelyk men niet zelden in de *Aurikels*, *Angelieren*, *Tulpen*, *Turksche Ranunkels* en anderen ziet gebeuren. En wie is in staat om in alle zaaken na te speuren, hoe de Natuur werkt, schoon de Ondervinding ons zulks reeds in veele dingen geleerd heeft. Deze verscheidenheid van koleuren kan men aan den Grond alleen niet toeschryven, dewyl men dagelyks ziet, dat het Zaad uit een en dezelve Bloem, en in eenen en denzelven Grond gezaaid, des niettegenstaande Bloemen van verschillende koleuren voortbrengt. Uit witte Bloemen koomen zomtyds fraai gekoleurde, en uit gekoleurde witte voort. Ik voor my wil gaarne bekennen, dat ik de reden van deze zeldzaame werking der Natuur niet begryp, welken ook voor andere moeijelyk zal zyn te ontdekken, en de Bloemen zo het ooit geschieden kan, door de kunst een koleur, waar op men gesteld is, te doen verkrygen: want, het geen de Schryvers dienaangaande opgegeven hebben, naamelyk, dat men het Zaad voor de Zaaijing in zodaanig gekoleurd water moeste weeken, of de jonge Planten daar mede besproeijen, zyn maar enkele Beuzelingen en Herssenschimmen, die tegens de Reden stryden, en een naauwkeurig onderzoek niet kunnen uitstaan. Dit is zeker, dat, gelyk wy gezegd hebben, het Zaad van fraaie gekoleurde Bloemen veeltyds anderen van geringer en onaangenaamer koleur voortbrengt, en dat, daarentegen uit geringe en slechte fraaigekoleurden voortkoomen: waar uit men dit gevolg kan trekken, dat het niet altyd het beste is, het zaad van Bloemen,

wel-

welke verſcheiden koleuren uitleveren, uit de hoogſt-gekoleurde te winnen, ſchoon de meeſte Bloemgewaſſen zoodanige koleuren uit hun Zaad voortbrengen, welken die van de Moederplant naby koomen, gelyk inzonderheid de Zaaij en meeſte Plant-gewaſſen doen. Van zommige Bloemen kan men ook eenigzins door de ondervinding weeten, of haar Zaad welgekoleurde Bloemen voortbrengen zal of niet; inzonderheid van de Tulpen, gelyk wy hierna zullen aantoonen.

Doch met de Bontheid is het hieromtrent anders gelegen als met de koleur, en ik ben verzekerd, zulks by geval ontdekt hebbende, dat deze hoedanigheid uit den aart van den grond kan voorkoomen. Zie hier het geval. Ik had eens jonge Planten van Violieren van een en hetzelfde Zaad en Zaaizel op twee verſcheiden plaatzen ter gelyker tyd geplant; als dezelven vervolgens begonnen te bloeijen, zag ik met groote verwondering, dat de Bloemen op de eene plaats allen eenkoleurig, rood, violet of purper, daarentegen op de andere meeſt allen fraai bont waren. Ik geloof niet, dat 'er iemand gevonden zal worden, die zulks aan eene andere oorzaak dan aan de verſchillende Natuur van den grond zal toeſchryven. De nieuwsgierigheid dreef my aan, om denzelven wat naauwkeuriger te onderzoeken, en ik bevond, dat de grond, waar in de bonte Violieren voortkwamen, de vetſte, noch ook de ſchraalſte uit de Natuur niet was, en dat dezelve in het voorleden Najaar met oude meſt, waar onder veel Schapemeſt geweeſt is, was vermengd geworden, als mede, dat voorheen, by zekere gelegenheid, veel puin en kalk van oude muuren onder de aarde geraakt was. Dit deedt my oordeelen, dat de Bontwording der Bloemen uit de gemelde meſt ontſtaan moeſt zyn, en hier in heeft my naderhand de ondervinding beveſtigt, zelfs in zo verre, dat, als men oude Violier-planten, die anders gewoon zyn roode, violette of purpere Bloemen te draagen, dikwyls met water begiet, waar in Schaapemeſt geweekt en geſmolten is, de Bloemen veranderen en bont worden. Dit kan derhalven dienen tot naricht voor den Liefhebberen van deze en diergelyke fraaije bloemen.

Het hangt mede van den grond, en het verſchillend voedzel, daar in voor de Bloemen gelegen, af, dat ook Bloemen, uit het Zaad voortgekoomen, en van het begin af, bont zynde, of, om zo te ſpreeken, bont gebooren wordende, vervolgens bont blyven, en deze Hoedanigheid tot haar nageſlacht, dat is, tot de jonge Planten, die van dezelven, buiten het Zaad, voortgekweekt worden, overbrengen. Indien echter het tegendeel gebeurt, gelyk men by voorbeeld in de *Anjelieren*, *bonte Roozen* en andere Bloemen veeltyds ziet, dat ze tot eenkleurige verloopen, zulks heeft men aan de groote vetheid van den grond toe te ſchryven. Gelyk het ook van den aart des gronds afhangt, dat zommige zoorten van *Tulpen*, inzonderheid de hoogſtengige zogenaamde *Baguetten*, die van een gryze en roodachtige koleur zyn, dikwyls in fraaije bonte of geſtreepte van verſchillende koleuren veranderen, of ook wederom van bonte in zodanige gryze en roodachtige verloopen. Deze ondervindingen toonen duidelyk, dat de bontheid der Bloemen alleen van den aart des gronds af te leiden zy, van welke waarheid men nog ſterker overtuigd moet worden, wanneer men in aanmerking neemt, dat men den grond kan bereiden, om de gemelde Tulpen bont of gevlamd te doen worden, gelyk wy nader zullen aandrin-

gen, als wy van de Tulpen in 't byzonder zullen handelen. Alleen moeten wy hier nog met een woord aanmerken, dat alle koleuren niet bekwaam zyn tot de verandering, voornamelyk niet de geele en roſſe, en nog minder de witte; want, de bontwording der Bloemen ſchynt niets anders te zyn, dan eene ſcheiding der koleuren, die, door de Natuur daar in gelegt, en in de beſmulſte onder elkanderen vermengd zynde, zich by de verandering volgens de Aderen, Zenuwen en Porien der Bloemen verdeelen, en onderling en van het witte afſcheiden. Hier door geſchiedt het dat er gevlamde, geſprenkelde, geſtipte en andere zoorten van Bloemen ontſtaan. Zommigen houden de bontheid der Bloemen, en ook der Bladen, voor ziekte, denkende, dat het gebrek van voedzel als de oorzaak daarvan aangemerkt moet worden; doch, dit gevoelen ſteunt op zeer zwakke gronden, dewyl men de Gewaſſen, welken met bonte Bloemen of Bladen gebooren zyn, meeſt altyd immers zo fleurig ziet groeijen, als anderen met Bloemen van een koleur, ſchoon men ook geenszins kan ontkennen, dat de ſchraalheid des gronds veel kan toe brengen tot de bontwording der Bloemen, nadien men ze in eenen vetten grond niet zelden ziet verloopen, gelyk wy reeds gezegd hebben. Het is ook allezins waar, dat de Planten, die bonte bloemen of bonte bladen hebben, doorgaans tederder zyn dan de een koleurigen: doch deze tederheid ſchynt haar natuurlyk eigen te zyn, even als aan de fraaie en bonte Dieren, welken doorgaans ook fyner en tederder van aart zyn, en daarom meer zorg en Oplettenheid van nooden hebben dan anderen, die van een ſterken en groven Natuur zyn, en ſterk en grof voedzel ontvangen. Het kan ook wel zyn, dat een Takje aan een gewas gevonden wordt, met geel of wit bonte Bladen of met fraaie bonte Bloemen, het welk men wel mag toeſchryven aan eenig gebrek van voedzel, 't welk het Takje op die plaats ondervindt, of ook aan andere redenen, doch hier uit is geen gevolg te trekken, dat alle bonte gewaſſen uit diergelyk gebrek of ziekte zouden ontſtaan.

Uit het gene wy dus verre beredeneerd hebben, zal het voor een verſtandig Liefhebber van ſchoone Bloemen niet bezwaarlyk zyn op te maaken, hoedanig het met den grond geſteld moet wezen, zullen 'er bonte Bloemen in voortgekweekt worden: namelyk, dat dezelve niet te vet, ook niet geheel ſchraal en dor, maar vruchtbaar zyn moet, als mede, dat het niet ondienſtig is, dezelve met vergaane, en tot Aarde gewordene Schaape Meſt te vermengen. De ondervinding heeft my ook geleerd, dat het fyne Run of Keizel van oude Muuren, waar onder oude en fyne Kalk gemengd is (de verſche Kalk te ſcherp zynde) hier toe van groot gebruik kan zyn, inzonderheid, om de Tulpen, gelyk men zegt, te doen breeken, dat is, gevlamd of bont te doen worden. Zodaanig Run of Keizel vermengt men met een gedeelte van voorgemelde Meſt en andere goede Aarde, in welke vermengde Stoffen men dan de Bollen of andere Gewaſſen plant, zo, dat de Wortelen in het puin groeijen, en daar uit, te gelyk met het Voedzel, eene onbekende hoedanigheid inzuigen, welke de Bloemen van deze Gewaſſen bont doet worden.

Dus heb ik, Liefhebberen der Bloemen, Ulieden zaaken opengelegd, welken men nergens by eenig Schryver zal vinden. Het hangt van u zelven af, om 'er een goed gebruik van te maaken. My zyn meer dan eens groote geſchenken van ver-

mo-

mogende Lieden, die in ſchoone Bloemen geen gering vermaak ſtelden, aangeboden, alleen om hen de Konſt te leeren, van dubbelde Violieren uit het Zaad te kweeken, doch ik verkoos in dien tyd dit geheim voor my te houden, en mogelyk zoude ik het zelve nog niet geopenbaard hebben, ten zy de overweging van het klimmen myner Jaaren, en dat men den Aart en Cultuur der Bloemen, als Gods werken zynde, en tot een onſchuldig vermaak, en geene geringe nuttigheid verſtrekkende, niet altyd moet verbergen, en mede ten graave neemen, my tot het tegenovergeſtelde hadt doen beſluiten.

Nu kunnen wy tot de verhandeling der Bloemgewaſſen in het byzonder overgaan, en daar by aantoonen, wat byzondere Eigenſchappen ieder geſlacht of zoort bezit. Doch wy zullen alleen, gelyk wy reeds gezegd hebben, van de voornaamſte ſpreeken, die men het meeſt om de ſchoonheid van haare Bloemen en andere fraaie hoedanigheden in de Bloemtuinen plant en voortkweekt. Het komt ons wel het geſchikſte voor, hierin de order van het Alphabeth te volgen, om ieder geſlacht of zoort gemakkelyk en zonder behulp van een Regiſter te kunnen vinden.

Ik zoude hier by nog wel een Hoofddeel hebben kunnen voegen over de Ziektens en Gebreken der Bloemen, doch de zaak wat nader overdenkende, is my zulks onnoodig toegeſcheenen, eensdeels, om deze Verhandeling niet te verre uittebreiden, andersdeels, om dat het genoeg is, hier omtrent aangemerkt te hebben, dat de meeſte Ziektens of Gebreken der Gewaſſen voortkoomen door een al te vetten en ſterk bemeſten, of te ſchraalen en dorren grond, waarom men de op deze wyze Ziek gewordene Gewaſſen, in den eerſten bekwaamen Plant-tyd in eene gezonde Aarde moet verplanten, dezelven en haare Wortelen, Bollen of Klaauwen van het geleden ongemak en de verrotte deelen zuiverende, wanneer ze dikwyls in haaren fleurigen ſtaat zullen herſteld worden. Wat dienaangaande verder noodig zy om geweeten te worden, zal men op zyne plaats vinden.

IV. HOOFD-DEEL.

Van de Cultuur der Bloemgewaſſen in 't byzonder.

AFFODILLE. Dit is een langleevend Plantgewas, dat niet onaangenaam met veel Stengen en veel Bloemen bloeit; doch daar zyn verſcheidene zoorten of veranderingen van; de voornaamſten zyn, 1. *De witte getakte Affodille.* 2. *De kleine witte getakte Affodille.* 3. *De witte ongetakte Affodille.* 4. *De kleine witte ongetakte Affodille.* 5. *De Affodille met geele Bloemen en geele Wortels.* Dit gewas wordt voortgekweekt door ſcheuring der Wortelſpruiten in den gewoonlyken Plant-tyd, vroeg in 't Voorjaar; of ook, na de Bloejing, in de Maand Auguſtus: Het bemint een vetten, dog liefſt een zandagtigen, wat loſſen Grond, en een opene warme Plaats; om dat het uit warme Geweſten van geboorte is.

AFFODIL LELIE. *Dag-Lelie. Lelie van een Dag. Lelie zonder Klyſters.* Dit Bloemgewas wordt dus genoemd, om dat de Bloemen naar de *Lelien* gelyken, maar niet langer dan een Dag duuren, yder Dag weer nieuwe Bloemen opengaande

de; ook hebben ze geen Klyfters gelyk andere Leliën, maar Vefel-Wortels. Daar zyn verfcheiden zoorten of veranderingen van, als: 1. De *Geele Affodil Lelie.* 2. *De kleine Geele Affodil-Lelie.* 3. *De Roode of Vuurkoleurige Affodil-Lelie.* Ze worden door fcheuring of deeling der Vezelwortels voortgezet, die men in de Maand July opneemt en voorts weer in den grond plant; groejende in allerley goede loffe gronden heel gemakkelyk, en kunnende onze Winterkoude zeer wel tegenftaan.

Africanen, zie *Tunetanen.*

Akeley. Van dit twee en meerjaarig Gewas zyn verfcheiden zoorten, als gemeene, gefterde, en omgekeerde; en van dezen weer enkelde en dubbelde van allerley coleuren, waar onder de gemeene dubbelden de fraaiften zyn, inzonderheid de bonte geftreepten. Ze worden voortgekweekt door 't Zaad, dat men uit de fraaifte dubbelde Bloemen wint, vroeg in 't Voorjaar (in Maart of April), of in de Herfsttyd; en de jonge Planten vervolgens verplant daar men 't begeert, die eerft 't volgende jaar Bloemèn voortbrengen: Men kan ze ook door fcheuring voortzetten, dat wel 't befte is, dewyl uit 't Zaad veeltyds ook enkelde en flegter coleuren voortkomen: Ze waffen in allerley goede loffe gronden heel wel, dog beminnen liefft een zandagtigen.

Alatern-Boom. Dit Boomgewas wordt van fommige Bloem-Liefhebbers gekweekt als een By-gewas, alleen om zyn fraaye altyd duurende groenigheid; daar zyn verfcheiden zoorten van, als: 1. *De gemeene Alatern.* 2. *Dezelve met kleiner Bladen.* 3. *De Alatern met vergulde of geel-bonte Bladen.* 4. *De Alatern met verfilverde of wit-bonte Bladen.* Dezelven worden voortgekweekt door uitloopers, of inlegging, of wel meeft door fteeking der jonge Takjes in een Pot, die men in een Run- of Trekkas, en behoorlyk met fchaduwe in 't begin, en met Vogt enz., koeftert, zo zullen ze wortelfpruiten, hoewel langzaam, weshalven men ze niet voor 't volgende eerfte of tweede Jaar verplanten moet: ze begeeren een goeden loffen Grond, gelyk de *Laurieren*, en moeten, in Potten of Tobbens geplant ftaande, 's Winters in 't Oranje-Huis overgehouden worden.

Alcea. *Sigmars-Kruid.* Van dit Gewas zyn veel zoorten, maar men teelt in de Bloemtuinen zelden meer dan de volgenden: 1. *De Alcea met ronde gefnippelde Bladen en bleeker of rooder Bloemen.* 2. *De Alcea met Hennip-Bladen.* 3. *De Thuringfche Alcea met groote incarnate Bloemen.* De Bloemen van de eerfte zoort ruiken fterk naàr Mufc, dog zomtyds ook niet. Ze worden ligtelyk voortgekweekt door fcheuring, en groeïjen in allerley goede Gronden heel wel, verdraagende ook onze Winter-koude.

Amandel-Boom (laage). Van deze Heefter zyn twee zoorten, als, met enkelde en met dubbelde Bloemen. Ze worden door de Uitlopers of Wortel fpruiten ligtelyk vermeerdert en groeijen in allerley goede loffe Gronden zeer wel.

Amomum Plinii, zie *Nagtfchaje.*

Anagallis, zie *Guichheil.*

Anemone. Van deze fraaije Bloem zyn veele zoorten: De voornaamften zyn, 1. *De groote wilde witte Anemonen.* 2. *De breed bladige gefterde Anemonen met enkelde, of ook dubbelde, hoog-roode, Purper-roode, Violette, Bleek purpere, enz.*

Bloe-

Bloemen. 3. *De ſmalbladige geſterde Anemonen met enkelde of dubbelde Bloemen, van veelerley koleuren als voren.* 4. *De fynbladige Anemonen met enkelde of dubbelde Bloemen als voren.* 5. *De Turkſche of Aſiatiſche Anemonen, van veelerley fraaje koleuren.*

De eerſte zoort wordt ligt voortgekweekt door ſcheuring; en ſchoon dezelve niet heel fraay is, zo maakt egter haar byna geduurige Bloeijing in den Zomer haar aangenaam. De drie volgende zoorten, zo wel de enkelde als de dubbelde, zyn heel fraay, wegens haar aangenaame koleuren: Dezelven worden ook door ſcheuring of deeling van haar Knobbel-Wortels, in 't Voorjaar, voortgekweekt, en ze beminnen liefſt een goeden, loſſen, wat Zandagtigen Grond; kunnende onzen Winter-Vorſt ook wel doorſtaan, als die niet buiten gewoon ſtreng is. Men kan ze ook door 't Zaad voortteelen op die wyze als we ſtraks van de *Turkſe Anemonen* zullen zeggen; en uit 't Zaad komen zeer veel veranderde zoorten voort, zo wel ten opzigte van de groote, gedaante, en koleur der Bloemen, als min of meerder fynigheid der Bladen, invoegen dat de voorgemelde drie zoorten (N°. 2, 3, 4.) niet anders als uit 't Zaad voortgekomene veranderingen zyn.

Wat aanbelangt de *Turkſche Anemonen*, dezen vereiſchen wat meer oplettendheid, dewyl ze, uit een warmer Geweſt van afkomſt zynde, wat tederder van aart zyn. Haar vermeerdering geſchiedt op tweederley wyze, als, door ſcheuring en door 't Zaad: met de eerſte wyze is het dus gelegen; in den Zomer, als de Bloemen gedaan hebben, en men ziet dat de Bladen hier en daar beginnen geel te worden, neemt men dezelven uit den grond, en legt ze op een drooge lugtige plaats, buiten den Regen en ſterke Son, te droogen; vervolgens droog zynde, zuivert men dezelve van de Veſel-Wortels, dorre Bladen enz., en breekt teffens de jonge aangegroeide Klaauwen of Knobbels af, en bewaart ze daar na tot den tyd der Herplanting toe, welke is in de Maand October of heel vroeg in 't Voorjaar, zo ras de Vorſt uit den Grond en dezelve handelbaar is; plantende men dan de Klaauwen op een toebereid Bloem-bedde op een afſtand van 5 à 6 Vinger breed en 3 à 4 Vinger breed diep. Die, welken in den Herfſt geplant zyn, moeten 's Winters by den aankomenden Vorſt, voor denzelven gedekt worden, door middel van ryſige Boom-takken over de Bedden te leggen en daar over los ſtroo of lange ſtroo-agtige Paarde-Meſt: Hier by ſtaat nog aan te merken, dat men de boven den Grond ſpruitende Planten in 't vroege Voorjaar zorgvuldig voor 't dooijende Sneeuw-water bewaren moet, aangezien haar zulks dikwils meer nadeelig is dan de geheele Winter-Vorſt; weshalven men dezelven in den Herfſt niet al te vroeg planten moet: En om alle deze ongemakken voor te komen, zo planten de Liefhebbers hun waardigſte *Anemonen* wel in een Bak, of op een Bedde, dat rondom met Planken, iets boven den Grond opſtekende, bezet is, 't welk in den Winter by Vorſt, Sneeuw, enz., met houten Luiken en daar over heen gelegd Stroo gedekt kan worden: Anderzins hebbe ik my altyd beſt bevonden, om deze *Anemonen*, gelyk ook de *Ranunkels*, vroeg in 't Voorjaar te planten, zo ras de Aarde van den Vorſt bevryd en bruikbaar is: Dog is 't raadzaamſt, een gedeelte van de *Anemonen* in den Herfſt en de overigen in 't Voorjaar te planten.

Wat de Voortteeling dezer Bloemen door 't Zaad aangaat; zy moeten laat in 't Najaar of vroeg in 't Voorjaar op een Bedje, of ook in een Pot of Bakje, gezaaid worden, ter diepte van een kleine Vinger breed, dan zullen de jonge Planten in 't vervolg opkomen, die men zorgvuldig, door bevogtiging, dekking op zyn tyd, enz. koesteren moet; en men laat ze dus twee à drie jaaren groeijen zonder ze te verplanten, daar na behandelt men ze gelyk de oude Planten, hier voren gemeld. Door deze zaaijing zyn alle de verscheiden zoorten der *Anemonen* voortgekomen, die men tegenwoordig heeft, en daar door kunnen nog geduurig meer andere nieuwe zoorten voortkomen.

Belangende den Grond; dien de *Anemones* 't liefst beminnen, is een goede losse zandagtige Grond; kunnende men by deszelfs bereiding niet te veel goede Bladaarde gebruiken, dog die men nog met wat oude Paarde- of Koe-Mest versterken moet; maar de Mest moet wel vergaan zyn, om dat anders de Klaauwen aan gestoken worden en aan 't rotten gaan.

Verder moet men haar een goede warme Stand-plaats geeven, die voor de Winden gedekt is; want deze Bloemen kunnen in haar Bloei-tyd geen sterken Wind nog ook sterken Regen veelen, als waar door ze verslensen en schielyk bederven, gelyk ook van een sterke brandende Zon; weshalven ook de Liefhebbers niet verzuimen om ze alsdan voor die hindernissen te dekken, en aldus 't genoegen te hebben, van ze langer en fraaijer in Bloem te zien.

Voorts moet ik nog aanmerken, dat de Bloemisten en andere Liefhebbers aan elk nieuw zoort een willekeurigen Naam geeven, om de zoorten van elkander te onderscheiden, gelyk we in onze voorafgaande algemeene Cultuur der Bloemen gemeld hebben, en zullen het dus niet weer herhaalen, alleen nog maar aanmerkende, waar in de fraaijigheid van een *Turkse Anemone* by de Liefhebbers geagt word te bestaan: Zulks is, 1. Dat de Bloem wel groot en dubbeld, en de kleiner binnenblaadjes zo wel als de grooter buitenste of Hoofd-Bladen niet mismaakt, of verwart door malkander zyn. 2. Dat de koleuren zuiver en niet morsig of besmult zyn. 3. Dat de Bloem-steel niet al te slap, maar stevig zy, enz.

Anemone (Bosch-). Dit is eigenlyk een byzonder zoort, in zommige dingen van de voorigen verschillende; men kweekt daar van inzonderheid de volgenden, als: 1. De *Bosch-Anemone* met witte dubbelde Bloemen. 2. De *Bosch-Anemone* met enkelde of dubbelde Violette of blauwe Bloemen; enz. Dezelven worden voortgekweekt door scheuring in 't Voorjaar, en beminnen 't liefst een goeden lossen zandagtigen Grond, en ook liefst een wat schaduwagtige Plaats.

Anemonospermos. Dit is een Caaps Gewas, waar van verscheidenerhande zoorten zyn, van welke men inzonderheid in de Bloem-Tuinen, om de aangename koleur der Bloemen, kweekt, 1. *Anemonospermos* met Jacob-Kruids-bladen en geele Bloemen die van buiten purper-rood zyn. 2. *Anemonospermos* met fyn gesnippelde Jacobs-Kruids-bladen en Oranje-geele, of ook witte, vanbuiten purpere, Bloemen. 3. De *jaarlyksche Anemonospermos* met gryze Leeuwetants-bladen en Goud-geele, van buiten purper-gestreepte, Bloemen. De beide eerste zoorten worden by ons door steeking in Potten, in April of May, voortgekweekt, moetende men de Pot

Pot of Potten in de Run- of Trek-Kas zetten, en de bewortelde Planten in Augustus, of in 't volgende Voorjaar elk in een byzondere Pot planten: 's Winters worden dezelven in een Oranje-Huis, niet bezwaarlyk, op een lugtige plaats, overgehouden. De derde of Jaarlyksche zoort moet men in April in een Broey-bak zaayen, en de jonge Planten vervolgens in May op een warme plaats verplanten, of in Potten, om dezelven in de Run- of Trek-kas te koesteren, tot beter groeijing en bloeijing. Ze beminnen allen een goeden lossen, vetten, wat zandagtigen Grond, en een goede warme stand-plaats.

ANJELIER. Hier van zyn verscheiden zoorten: De voornaamsten zyn, 1. *De Gras-Anjelier, met witte dubbelde Bloemen, ook Berg-Anjelier of Pluimtjes by ons genoemd.* 2. *De Gras-Anjelier met witte dubbelde Bloemen en een rood of purper Hert.* 3. *De Gras-Anjelier met dubbelde purpere of paarse Bloemen.* 4. *De kleine Gras-Anjelier, met maar eene witte of purpere Bloem op elken Bloei-steng.* 5. *De groote Anjelier, ook by zommige Violette genoemt, dat de waardigste is.*

De vier eerste zoorten worden ligt voortgezet door scheuring in 't Voorjaar, of door inlegging der Takken in April of May. Men kan ze ook door 't Zaad aanteelen op die wyze als we hier vervolgens van de groote *Anjelieren* zullen zeggen; waar door veranderingen van koleuren, dog ook enkelde, voortkomen, hoewel dit zelden gedaan wordt, dan van Liefhebbers. Ze willen in allerley goede losse Gronden heel ligt groeijen.

De *Groote Anjelieren* of *Violetten*, waar van 'er veele zoorten of veele veranderingen van verschillende koleuren zyn, worden voortgezet zo wel door 't Zaad als door inlegging, dog meest op deze laatste wyze. Tot dien einde moet men de jonge Looten in de Maand Juny of July, zo ras ze sterk genoeg geworden zyn, by een knoop insnyden, en wat naar bovenwaarts ophouden, na de overvloedige Bladen voorzigtig afgeplukt te hebben; vervolgens dezelven ombuigen, en een à twee vingerbreed diep in den Grond leggen, te weeten de sneede, en met een Haakje bevestigen: Dog 't insnyden en ombuigen, moet heel voorzigtig geschieden, om dat ze anders wel afbreeken, of van de oude Plant afscheuren. Vervolgens, moet men ze met bevogtiging, van tyd tot tyd, wel onderhouden, inzonderheid die in Potten staan; dan zullen ze met der haast Wortels spruiten, en beworteld zynde, verplant men ze in de Maand Augustus of September ter plaatse daar men ze begeert, of men laatze om de oude Moeder-Plant blyven tot in 't volgende Voorjaar, dog dat zo goed niet is, om veelerley redenen, inzonderheid, om dat, wanneer de oude Plant in den Winter-tyd versterft, de jonge Afleggers mede bederven. Men kan ze ook door steeking der Looten voortkweeken; dog dit gaat niet zo zeker als 't inleggen; moetende de Looten tot dien einde in een Bakje onder een Glas gestoken, altyd tamelyk vogtig gehouden, en voor de sterkste Koude in 't begin bedekt worden; op welke wyze veele Looten zullen bewortelen en goede Planten worden.

Om deze *Anjelieren* door 't Zaad voorttekweeken, zo moet men 't Zaad van de de fraaiste dubbelde Bloemen vergaderen; 't welk men vervolgens in de Maand May, met een wassende Maan, op een Bedje niet heel diep zaait, en daarna de jonge Planten op een ander Bedde met de wassende Maan, en omtrent een voet van mal-

malkander plant, dan zullen ze in 't volgende Jaar haare Bloemen voortbrengen, die dikwils meest alle dubbeld zyn, dog waar onder ook wel enkelde voorkomen, en van veelerley koleuren; hoe wel de dubbelde niet alle de vereischte hoedanigheden hebben, gelyk we straks nader zeggen zullen; en men zal zich te vreden mogen houden, als men onder 50 of meer Planten maar 2 à 3 verkrygt die volmaakt zyn.

Aangaande den Grond, dien deze Bloemen beminnen, die moet los en zandig zyn, en men kan 'er (NB.) niet te veel losse vette Blad-Aarde toe gebruiken, mits dezelve met wat oude Paarde-Mest vermengende: Als men goede, witte, zandige slyk, uit stilstaande Meiren of Visch-Vyvers, hebben kan, is ze by uitstek dienstig tot een verbetering der Aarde voor deeze Bloemen, en meer anderen; maar voor slyk uit stinkende en vuile Gragten moet men zig wagten, als mede voor scherp of siltig zand, zynde 't grofste Rivier- en ander zand hier toe 't best.

Voorts beminnen deze *Anjelieren* een opene en zonnige plaats, en kunnen onzen Winter-Vorst zeer wel tegenstaan; maar men dient ze te beschermen voor de Sneeuw, en inzonderheid voor 't gesmoltene Sneeuw- en Dooi-Water, voornamelyk die in Potten staan; weshalven 't ook 't raadzaamst is, de fraaiste en waardigste 's Winters in 't Oranje-huis te bewaaren, te weeten op een lugtige plaats, voor de glasen, zonder veel Vuurstoking: of men zet ze onder een Afdak.

In den Bloei-tyd moet men dezelven voor den Regen en brandenden Zonneschyn, door dekking, beschermen, om ze langer en fraayer in Bloem te zien. 't Gebeurt ook wel, dat deze of geene Bloemen op bersten, te weeten haar Bloem-koker, waar door de Bloem verslenst en onaanzienlyk wordt; in zodanige gevallen moet men, zulks bespeurende, by tyds eer de Bloem open gaat, een blaadje van Moscovische Matten om den Koker binden, dog niet al te vast: of men bedient zig tot dien einde van dunne platte te zamen gebogen Koperen Ringetjes, van verschillende groote, die men om den Koker voegt; Hoewel 't barsten der Kokers 't eene Jaar meer gebeurt als 't andere, geschiedende zulks voornamelyk als 't veel regent; terwyl de Knoppen of Kokers vergrooten, en tegen 't opengaan komen: Dog zyn 'er ook zoorten die zulks meest Jaarlyks doen, inzonderheid die, welken kort-ronde Kokers hebben, of de zogenaamde *Bobbo-Koppen.* Men kan een *Anjelier-Bloem* ook veeltyds fraayer opschikken en grooter maaken, door middel van de Bloem blaadjes subtiel in order te vleyen en voorzigtig uit te rekken; in vergelyking, dat een anderzins waardige en eerbaare Juffer, door een goede opschik en goede order geenzins verminderd maar aangenamer wordt: En als de Bloem van natuur groot is, en haare buitendste Blaadjes daar door wat nederwaarts hangen, zo kan men een stevig rond gesneden Papier om den Koker en onder de Bloem-blaadjes voegen, waar op ze rusten.

Een *fraaye Anjelier* van gedaante, koleur en hoedanigheden is waarlyk een waardige Bloem in haar tyd. Zie hier welke hoedanigheden één fraaye *Anjelier* eigenlyk of hooftzaakelyk uitmaaken, volgens 't oordeel van veele verstandige Kenners der fraaye Bloemen. 1. De *Steng* moet bekwaamelyk hoog opschieten, en stevig zyn, gelyk ook de *Bloem steelen* niet te slap en nog minder nederwaarts hangende zyn moeten. 2. De *opene Bloem* moet groot en wel dubbeld weezen, dog zodanig, dat de

de Bloem-blaadjes wel gerangeerd zyn, en de buitenſte niet of weinig nederwaarts hangen; ook niet recht opwaarts, maar vlak uitgeſpreid ſtaan: verder moet de Bloem wel geknipt zyn, dat is, dat ze naar 't midden toe wat hooger is, zich vertoonende met haar Blaadjes in een plat-convexe gedaante. 3. Het *wit* der Bloemen moet zuiver en niet beſmult zyn, gelyk ook de *Koleuren*; die ook niet vloeijen moeten, dat is, van elkander wel moeten afgeſcheiden, of, zo als men 't noemt, geſneden wezen. 4. De *Bloem-Koker* moet wat langwerpig en geen zogenaamde *Bobbe-Kop* wezen, en niet ligt op barſten; ſchoon dit in 't eene jaar meer gebeurt dan in 't andere, gelyk wy voorheenen aangemerkt hebben.

De *Koleuren* der Anjelieren kunnen veel verſchillen; men verdeelt dezelve gewoonlyk, volgens de Koleuren, in drie hoofd zoorten, als 1. *Picottees*, 2. *Biſards*, en 3. in *Peinted Ladies*. De eerſten beſtaan alleen uit twee Koleuren, zynde met Rood, Purper, &c. op een witten grond min of meer, of dus en zo, geſtreept, of geſtippeld en geſprenkeld. De tweede zoort beſtaat uit drie, vier, en meer Koleuren, zynde meeſt fraai geſtreept. De derde heeft de Bloem-bladen van boven met Rood of Purper gevlekt of geſtipt, en van onderen zyn ze grys- of ros-agtig, hebbende deze zoorten haaren oorſprong uit Engeland, en zyn naar de fraaije geſchilderde Engelſche Dames (*Peinted Ladies*) genoemd. Voorts geeven de Bloemiſten en andere Liefhebbers aan elk byzonder nieuw zoort een willekeurigen naam, om de zoorten, of liever veranderingen, van elkander te onderſcheiden.

Hier moet ik ook nog gedenken aan een zoort van zeer groote Engelſche *Anjelieren*, die tot een buitengewoone groote opwaſſen kunnen, hebbende ik zodanigen zelf gecultiveerd die tegen de vyf Duimen in de Diameter hadden: maar hier by ſtaat aan te merken, dat de Bloemen van deze zoort, in haar midden, nog een kleiner Bloem met een Kooker, of groene Kelk-blaadjes, voortbrengen, welke groene Blaadjes men by 't open gaan der binnenſte Bloem, behendig, zonder veel kneuzing, uitpluizen moet; als dan breiden zich de Bloem-blaadjes dezer binnenſte kleine Bloem uit, en formeeren met de grooter hoofd-Bloem, een Bloem van een verbazende groote en dubbelheid; zynde ook fraai bont geſtreept, van verſcheiderhande zoorten: maar om dat de buitenſte Bloem-blaadjes bezwaarlyk kunnen regt opſtaan, zo voegt men 'er een Papier onder, waar op de Blaadjes ruſten, gelyk voorheen aangemerkt is. Men heeft in onze Eeuw ook *geele* en *geel-bonte Anjelieren* uit 't Zaad gewonnen, dog die zeldzaam en in grooter agting zyn.

De voorgemelde *Sineeſche Anjelieren* duuren maar twee of drie jaaren, en worden door haar Zaad in de Broeibak, in 't Voorjaar, aangekweekt; de jonge Planten vervolgens in den Bloemtuin op een warme plaats verplant. Ze bloeijen in 't eerſte jaar, en kunnen onze Winter-koude tamelyk tegenſtaan: Haar Bloemen zyn maar klein, dog aangenaam rood gekoleurd, byna op die wyze als de voorgemelde *Peinted Ladies*, dog daar komen ook witte uit het Zaad voort; als mede enkelde en dubbelde; maar men moet altyd 't Zaad uit de dubbelde en fraaiſte winnen.

APOCUNUM. *Honden dood*. Van dit Plant-gewas zyn zeer veel zoorten; wy zullen alleen eenigen der voornaamſten melden, als: 1. 't *Apocunum* met breede of met

ſmaller Bladen. 2. 't Americaanſch *Apocunum* met lang-ronde Bladen, en purper-roode Bloemen. 3. Het Americaanſch *Apocunum*, met Knobbel-Wortels en oranje-geele Bloemen. 4. 't Breedbladige gryze Syriſche *Apocunum*, *Beidel-Oſſar* genoemt. 5. 't Veneetſch *Zee-Apocunum*, met wilge Bladen en purpere Bloemen. Ze worden allen voortgekweekt door ſcheuring, en groeijen in allerlei goede loſſe Gronden ligtelyk, op een warme plaats; maar N°. 5 dient in de winter wat over de wortels voor de Vorſt gedekt.

Appel der Liefde, zie Gouden Appel.

Aſch-Kruid, zie Jacobs Kruid.

Aſter, zie Sterre-Kruid.

ASTRAGALUS. Hier van worden de volgende zoorten 't meeſt gekweekt, 1. *Aſtragalus*, *Wild Zoethout* genoemd. 2. *Aſtragalus*, *wilde Cicer* genoemd. 3. *Aſtragalus* met geairde purpere, blauwe, of bonte Bloemen. 4. *Aſtragalus*, *klein Byltjes Kruid* genoemd, met geele Bloemen. De drie eerſte zoorten zyn vaſte en harde Planten, en worden ligtelyk vermeerderd door ſcheuring. De vierde zoort is eenjarig, en wordt voortgeteeld door haar Zaad te zaaijen, ter plaatze daar ze zal blyven doorgroeijen; groeijende allen in een goeden loſſen Grond zeer wel.

ASTRANTIE. *Zwarte Nieswortel met Sanikels-bladen:* Groot en kleiner zoort. Deze worden ligt voortgezet door Scheuring, en zyn hard van Natuur; maar daar is niet veel fraaijigheid aan haar Bloemen.

AURIKEL. *Beeren-oor*. Van dit fraay Bloem-gewas zyn zeer veelzoorten of liever Veranderingen, die allen uit het Zaad voortgekomen zyn, en nog voortkomen kunnen. Ze worden voortgekweekt, eerſt, door Scheuring, of Afneeming der jonge aangegroeide en bewortelde Looten of Wortel-ſpruiten, die men van de oude by 't jaarlykſch verplanten afneemt en op zich zelfs plant; en dit kan geſchieden in de Maand *May*, voort na 't bloeijen, of in *Auguſtus*, welke laatſte tyd de beste agte, om dat de in *May* geplante dikwils nog in 't Najaar in Bloem ſchieten, doch wegens de afneemende Warmte niet alleen onvolmaakte Bloemen voortbrengen, maar daar door ook de Bloemen in 't volgende Voorjaar, dat de regte Bloeytyd is, onvolmaakt of met kleiner Bloem-troſſen voortkomen.

Ze beminnen een goede loſſe, doch iets lyvige, Aarde, die men uit Blad-Aarde, met goede vruchtbaare zandige Tuinaarde en wat oude Paarde- of Koemeſt vermengt, toeſtellen kan. Ze kunnen zo wel in de opene Lucht als in een wat belommerde plaats groeijen; doch moeten niet in een al te ſterke brandende Zon ſtaan. De fraaiſten en waardigſten plant men gewoonlyk in Potten, die men vervolgens plaatzen kan daar men begeert, of daar 't nodig is: ze zyn, volgens haar Geboorte plaats, die in de Italiaanſche Gebergtens is, kort van natuur, en kunnen de ſterkſte koude en andere ongemakken des Winters verveelen, als ze maar niet op al te ſterke Zon geplaatſt ſtaan.

Om ze door 't Zaad te teelen, zo zaait men 't zelve, uit fraaie Bloemen gewonnen zynde, in de Maand October of heel vroeg in 't Voorjaar op een Bedje, dat niet al te ſterk op de Zon legt (veel minder tegen een Muur of Staket) omtrent een kleine vingerbreed diep; dan zullen de Plantjes in de volgende May te voorſchyn

ſchyn komen, die men zorgvuldig, met nodig vogt op bekwaamen tyd, enz. onderhouden moet, tot de volgende Maand Auguſtus, of 't begin van September, wanneer men ze op een ander Bedje, uit de voorgemelde Aarde beſtaande, verplant. Dog kan men ze ook den Winter over laaten ſtaan, dat ik beter houde. Uit zodanige jonge Planten zullen veele verſchillende zoorten, zo in gedaante en koleur der Bladen als Bloemen voortkoomen, die egter niet allen, en dikwils maar eenige weinigen, de vereiſchte Hoedanigheden hebben om fraay genoemt te worden.

Men onderſcheidt de *Aurikels* gewoonlyk in twee Hoofd-zoorten, als in zogenaamde *Engelſche* en in *Luikſche*. De *Engelſche* zyn bont-geſtreepte en ook een koleurig, maar min of meer als met een meelagtig Poeijer beſtrooid; maar de *Luikſche* zyn alle een koleurige en met meelagtig Poeijer gedekt. De fraaijigheid dezer Bloemen beſtaat in de volgende hoedanigheden. 1. De *Bloem-ſteng* moet bekwaam hoog, ſtevig, en geenszins ſlap zyn, en veel Bloemen voortbrengen. 2. De *Bloem* moet groot, vlak uitgebreid, en niet of weinig hol zyn. 3. 't *Oog* der Bloemen moet tamelyk groot, rond, en van een zuivere witte of geele koleur zyn: ook moet de middelſte opening niet te wyd, tamelyk gevuld, en geen ſtompertje te zien weezen. 4. De koleuren der Bloemen moeten zuiver, en in de Engelſche bonte zoorten wel verdeeld en geſneden zyn; en deze moeten ook niet al te ſterk gepoejerd weezen.

De Bloemiſten onderſcheiden elk zoort door een byzonderen naam, gelyk meer andere fyne Bloemen. En als men de *Aurikels* op 't fraayſte in haar Bloemen zien wil, zo moet men dezelven in de Bloei-tyd noodzakelyk door overdekking voor de Regen en ander Vogtigheden beſchermen; inzonderheid de *Engelſchen*, om dat het Vogt het Poeijer van dezen afwaſcht, waar door ze geheel onaanzienlyk worden: weshalven men ook de in Potten ſtaande op een Bouffet onder een Afdak zet, waar door haar Bloemen zich ook cierlyker vertoonen.

Balsamine, 't *Wyfke*. Dit is een der fraayſte Zaai-Gewaſſen die wy hebben, inzonderheid de groote dubbelde bonte, want daar zyn twee zoorten van, als, 1. De gemeene *Balſamine*, met witte, roode, purpere, of ook bonte Bloemen. 2. De *Balſamine* met groote enkelde of dubbelde Bloemen, van Koleuren als de eerſte. Ze worden voortgekweekt door haar Zaad, dat men in April in een Broey-bak zaait en daar na de jonge Planten in May, als de koude over is, (dewyl ze heel teder zyn), op warme plaatzen in den Bloem-Tuin verplant: Doch de tweede zoort, die tederder en fraaijer is dan de eerſte, wordt gevoeglykſt in Potten geplant, en vervolgens in een Trek-kas agter Glazen gekoeſtert, niet alleen om dat dan de Planten en Bloemen volmaakter groeijen en fraaijer worden, maar ook 't Zaad beter ryp worden kan. De Bonte van deze zoort zyn dikwils zeer fraay met drie of vier koleuren geſprenkeld of geſtreept: Doch uit het Zaad, ſchoon uit de dubbelde gewonnen, gelyk men altyd doen moet, komen zo wel enkelde als dubbelde voort; hoewel meeſt dubbelde. Ik kan my beroemen, dat ik deze fraaije Bloem hier in *Friesland* 't eerſt voor omtrent 30 Jaaren aangekweekt hebbe. Hebbende 't Zaad van *Weenen*, daar ik voor dezen, om de Konſten te oeffenen, gewoond hadde, benevens meer andere Zaaden, uit den Keizerlyken Tuin ontvangen.

Balsamine, 't *Mannetje*, of *Balsem-Appel*. Dit Gewas wordt alleen van zommige Liefhebbers om de aartigheid van zyn Goud-geele of roode Vrugten gecultiveerd; daar zyn twee zoorten van, als 1. De gemeene *Balsem-Appel* met kleine Vrugten. 2. De *Balsem-Appel* met grooter, langer of korter, Vrugten. Men kweektze van 't Zaad in de Broey-Bak, en verplant vervolgens de jonge Planten elk in een Pot; die men in een warme Run- of in een Trek-kas koesteren moet, anders verkrygen ze by ons geen Vrugten en nog minder ryp Zaad; en men moet 'er Stokken of Ryzen by steeken, dewyl 't een klimmend Gewas is. De Vrugt is zeer Balsamyk en wondhelend, waarvan de Naam van *Balsem-Appel* schynt ontsproten te zyn.

Beeren-oor, zie Aurikel.

Beidel-Ossar, zie Apocunum.

Bellis, zie Maagdeliesjes.

Berg-Anjelier, zie Anjelier.

Berg-Peper, zie Peperboom.

Bernagie (*Bastert-*), zie Omphaloides.

Bertram (oppregt), met witte of geele groote Bloemen. Dit Plant-gewas wordt voortgekweekt door scheuring, in Maart of April, en groeit in allerlei goede gronden en plaatzen niet bezwaarlyk: doch men vindt het weinig in onze Nederlandsche Hoven.

Bertram (*Wilde*), zie Dragon.

Boonen. Van dit Gewas kweekt men in de Bloem-Tuinen weinig anderen dan deze, 1. De Indiaansche *Boonen*, met hoog roode Bloemen en zwarte of purper bonte Zaaden. 2. De Indiaansche en Americaansche *Boonen* met bonte Zaaden: waar van een groote menigte van veranderingen is, met betrekkinge op de fraaije koleuren en groote, die deze Zaaden of Boonen hebben; doch 't zou ondoenlyk en hier ook onnoodig zyn om ze allen op te noemen. Ze worden alle voortgezet door 't Zaad, gelyk andere Boonen, dat men niet voor de Maand May in den Grond leggen moet, en zulks moet geschieden in een goede losse zandagtige Aarde en op een warme standplaats.

Boonenboom, zie Ebbenhout.

Boterbloem, zie Ranunkel.

Boontjes-Holwortel, zie Duive Kervel.

Brasilse Peper. *Indiaanse Peper. Capsicum.* Van dit jaarlyksch Gewas zyn zeer veel zoorten of veranderingen, bestaande hoofdzakelyk in de Vrugten, welke zyn lang of kort; puntig of stomp; rond, vierkant, hoekig, rood of geel; kleiner of grooter; regt opstaande of nederwaarts hangende. Ik heb in myn Tuin-Oeffeningen meer als dertig byzondere zoorten daar van gekweekt. Ze worden alle door haar Zaad voortgeteeld, dat men in April in een Broeibak zaait, en daar na de jonge Planten in May op een heel warme plaats verplant: doch veel beter is 't om dezelve in Potten te zetten en vervolgens in een Run- of Trekkas te koesteren; want anders komen de Vruchten veeltyds niet tot hunne rypheid, veel minder 't Zaad; zynde hoofdzakelyk om de bevallige koleur der Vruchten, dat men dit Gewas in den Bloem-Tuin cultiveert: maar ik moet den onkundigen waarschouwen, om niet het binnenste van deze Vruchten, noch ook de Vingers waar mede 't zelve betast is, aan

of

of in den mond te brengen, want hy zou het zich eenige uuren lang beklaagen: en ik keure de klugten geheel af, die zommigen uit vermaak neemen, om iemands Mes, Vork, of Tabakspyp daar mede te bestryken. Men kan wel een ander, minder smertend en niemand beledigend, vermaak neemen, tot een uitspanning van zyn bezigheden.

BREM. *Ginster*, of *Genista*. Van dit Heester-Gewas worden in de Bloem-Tuinen hoofdzakelyk gekweekt deze zoorten: 1. De Gemeene *Brem*, met groote geele Bloemen. 2. De Spaansche *Brem*, met groote geele welriekende Bloemen. 2. De Spaansche *Brem*, met kleine geele of witte Bloemen. Ze kunnen allen niet wel anders dan door haar Zaad voortgeteeld worden, dat men vroeg in 't Voorjaar op een warme plaats, of ook wel in Potten, zaait, moetende de opgekome jonge Planten wel met bevogtiging enz. gekoestert, en in den volgenden Winter, inzonderheid de Spaansche zoorten, voor de koude en andere ongemakken des Winters beschermt worden; daarna kan men ze verplanten; hoewel ze 't verplanten niet wel kunnen veelen: ook begeeren ze een goede, losse, zandachtige Aarde, zonder bemesting.

Bruine Juffers, zie Bruinette.

BRUINETTE. *Bruine Juffers. Adonis-Bloem. Vogels Oog*. Hier van zyn voornamelyk drie zoorten, als, 1. De *wilde Bruinette* met roode, geele, Oranjegeele, of witte Bloemen. 2. De tamme *Bruinette* met kleiner donkerroode of geele Bloemen. 3. De *Bruinette* met groote geele gesterde Bloemen, ook *Koe oog*, of *Bastert-Nieswortel* genoemd. De twee eerste zoorten zyn jaarlykse Planten, welker Zaad men in 't vroege Voorjaar, of ook in de Herfst, ter plaatze zaait daar ze zullen blyven doorgroeijen, zonder ze te verplanten.

De derde zoort, een langlevend Gewas zynde, kan men voortkweeken door scheuring, als ook door 't Zaad, dat men in 't Voorjaar zaait. Deze zoort bemint liefst een goeden lossen zandagtigen Grond.

Buglosse, zie Osse-tong.

Bulbonat, zie Maan-Violiere.

BYLTJES-KRUID, *'t groote*, dit is een Zaaij-Gewas, en wordt dus voortgeteeld door 't Zaad, dat men in 't vroege Voorjaar op een warme plaats zaait, daar 't zal blyven doorgroeijen, als willende niet liefst verplant weezen; groeijende anders in allerley goede losse gronden niet heel bezwaarlyk.

Byltjes-Kruid, 't *kleine*, zie Astragalus.

C.

CAMILLE of *Kamille*. Daar zyn veele zoorten van, doch men kweekt daar van maar eenige in de Bloemtuinen, als, 1. De Spaansche *Camille* met groote geele of witte Bloemen. 2. De Italiaansche *Camille* met styve Bloem-bladen. 3. De Ethiopische wollige *Camille* met fraaije Bloem-kelken. 5. De Roomsche *Camille* met dubbelde bloemen. De drie eerste zoorten zyn eenjarig, en worden door haar Zaad in 't Voorjaar voortgeteeld, dat men ter plaatze zaait daar 't zal blyven doorgroeijen, of men kan ze ook verplanten; maar de derde zoort wil in een Run- of Trek-kas gekoestert zyn. De vierde zoort, lang-leevend en hard zynde, wordt ligte-

lyk voortgekweekt, door Scheuring; en ze beminnen aller liefst een goeden lossen zandigen Grond.

Campanila, zie Klokjes-bloem.

Capsicum, zie Brasilse Peeper.

Cardamine, zie Kerse (Wilde)

Cardinaals bloem, zie Kardinaals-bloem.

Carline, zie Everwortel.

Carthamus, zie Saffraan (Wilde)

Catanance. *Leeuwen-voet van Kandien.* Hier van worden twee zoorten in de Bloem-tuinen onderhouden, als, 1. De *Catanance* met blaauwe enkelde of dubbelde Bloemen. 2. De *Catanance* met geele Bloemen: zynde de eerste dubbelde zoort de fraaiste, en duuren zelden langer als twee Jaaren, wordende voortgeteeld door 't Zaad, en beminnen liefst een goeden lossen zandagtigen Grond, en een warme Stand-plaats.

Cataputia, zie Spring-kruid.

Cepœa, zie Sedum.

Chaonædris, (*Bastert*), zie Eeren-prys.

Chondrille of *Koudrille.* Veele zoorten zyn 'er van dit Gewas, maar die men hoofdzaakelyk in de Bloem-tuinen, wegens haar Bloemen, kweekt, zyn de volgende, 1. De gemeene *Chondrille*, met blaauwe, incarnate, of witte Bloemen. 2. De Kandische *Chondrille* met geele Bloemen en krom Zaad. 3. De Kandische *Chondrille* met incarnaate Bloemen. 4. De *Chondrille* met zyn gesnipperde Bladen en kleine purpere Bloemen, *Crupina* genoemd. 5. De *Chondrille* met rysagtige stengen en groote geele Bloemen. De vier eerste zoorten worden door 't Zaad voortgezet, dat men in 't Voorjaar zaait ter plaatze daar ze zullen blyven doorgroeijen, dog No. 1, die langer als een Jaar duurt, kan men ook verplanten. No. 5. is langlevend, en wordt door scheuring voortgekweekt. De vierde zoort heeft aartig, opmerkenswaardig, groot en gebaart Zaad, om dat het geroerd wordende, geduurig agterwaarts kruipt, zo dat men het bezwaarlyk in een losse Vuist houden kan.

Christus-Oogen, zie Habiks-Kruid, en Lychnis.

Chrysanthemum. *Ganse-Bloem. Vookelaar.* Hier van kweekt men, 1. 't Kandische *Chrysanthemum* met enkelde of dubbelde witte, geele, of geel- en witte Bloemen. 2. Kandische *Chrysanthemum* met enkelde of dubbelde witte of geele Pypjes bloemen. 't Zyn Eenjarige Gewassen, die men in 't Voorjaar op een warme plaats of in een Broey-bak zaait, en daar na de jonge Planten verplant daar men begeert; willende dezelve in allerley goede losse, liefst vette, Gronden heel wel groeijen: en men agt de dubbelde 't meest, waar van men ook 't Zaad winnen moet.

Chrysocome. *Gulden Linuria* of *Gulden Vlas-Kruid*; is een Plant-gewas dat door Scheuring ligt voortgekweekt wordt, en in allerley goede losse gronden wel groeit.

Cistus (laage). *Heide-Ysop.* Hier van kweekt men voornamelyk deze zoorten, 1. De gemeene laage *Cistus* met geele Bloemen. 2. De laage *Cistus* met witte groo-

groote Bloemen. 3. De laage jaarlykſche *Ciſtus* met Wilge-bladen. 4. De laage jaarlykſche *Ciſtus* met Ledums-bladen. 5. De laage jaarlykſche *Ciſtus* met bleeke Bloemen die van binnen een roode Vlek hebben. De beide eerſte zoorten zyn lang-leevend en worden door Scheuring voortgekweekt. De drie overige zyn jaarlykſche Planten, die men in 't Voorjaar zaait ter plaatze daar ze ſtaan blyven zullen; en ze beminnen allerliefſt een zandagtigen Grond en een warme ſtand-plaats. Daar zyn ook Boomagtige *Ciſtuſſen*, doch die men zelden in de gewoone Bloemtuinen kweekt, om dat ze wat teer zyn, moetende 's Winters in de Oranjery, zonder veel vuurſtoking overgehouden worden; dezen worden door inlegging voortgekweekt.

CITROEN-BOOM. *Citer*, en *Limoenboom*; hier van heeft de Schryver van 't voorige werk breedvoerig en zeer wel gehandeld. Wy zullen hier alleen nog maar zeggen, dat 'er veel meer zoorten zyn als hy beſchreven heeft: kunnende men die zoorten vinden in de *beknopte Huishoudelyke Hovenier*, beſchreeven door *J. H. Knoop*. Verders heeft men aan te merken, dat om goede rype en veele Vrugten te hebben, men deze Bomen by ons 's Zomers een goede warme Stand-plaats geeven, en 's Winters in een getemperde Trek-kas overhouden moet, waar in anders niet meer, dan nodig is om de Vorſt uit te keeren, geſtookt wordt, mits dezelve ook lugtig plaatzende en de Boomen van 't behoorlyk vogt op hunnen tyd voorziende; want door gebrek van bekwaame warmte, te digt in een gedrongenheid der Boomen, te weinig Lucht, en gebrek van 't nodige Vogt omtrent de Wortel, de Vrugten dikwils afruijen, ſchoon ze voor de Koude of Vorſt bewaard worden. Deze dingen wel in acht neemende, kan men waarlyk deze aangename *Heſperiſche Vrugten* by ons zo wel voortkweeken als in Italien, ik wil zeggen, goede en aanzienlyke Vrugten daar van verkrygen, ſchoon, 't is waar, met meer omſlags en moeite, maar wat heeft men dikwils zonder moeite, als 't oogmerk maar goed is. Ik heb deze Boomen lange Jaaren met veel genoegen gecultiveerd, en ik heb geen voorige Schryvers gevonden die naauwkeuriger over de Cultuur dezer *Hesperiſche* Boomen ſpreeken als de Heer *Commelyn* in zyn *Nederlandſche Heſperides*, en onze Schryver; wat ze daar van zeggen is waar; behalven eenige dingen die naderhand nog ontdekt of in Oeffening gebragt zyn; waar over ik thans niet zal uitweiden.

COLCHICUM, *Tydelooſe*, *Naakte Vrouwtjes*, of *Naakte Mannetjes*. *Klooſterbloem*. Hier van zyn veele zoorten; de voornaamſten zyn, 1. 't Gemeene *Colchicum*, met purperagtige, witte, of gevlekte Bloemen. 2. 't Napelſche *Colchicum* met gevlekte Bloemen als de Fritillaria. 3. 't Ooſterſche *Colchicum* met gevlekte Bloemen als de Fritillaria, en gegolfde Bladen. 4. 't *Colchicum* met dubbelde purpere of bonte Bloemen. 5. 't Voorjaars *Colchicum* met enkelde of dubbelde purpere Bloemen. Ze worden voortgekweekt door de jonge Bollen, die men van de oude afneemt, na dat men die in Junius of Julius uit den Grond genomen heeft: plantende men dezelven in Auguſtus of September weer in den Grond, 4 of 5 vinger breed diep; hoewel men ze ook wel 2 a 3 jaaren in den Grond ſtaan laaten kan, want ze kunnen onze Winterkoude wel tegenſtaan, dog No. 2 en 3. wil wel wat tegen de Vorſt met los Stroo of Bladen enz. gedekt zyn, en ze beminnen alle een goe-

goede losse zandagtige en liefst vogtige Aarde. Het is aartig en opmerkelyk, dat als men eenige Bollen van de *Herfst-Colchicums* uit den grond laat en ergens in de Kamer nederlegt, dezelve evenwel haare Bloemen in 't Najaar voortbrengen: want ze bloeijen allen laat in 't Najaar, behalven de 5de zoort.

COLUTEA. *Linsen boom.* Hier van cultiveert men twee Zoorten in de Bloemtuinen, als, 1. De Gemeene *Colutea*, ook *Lombartse Linse* genoemd. 2. De Ethiopische *Colutea* met fraaije roode Bloemen. De eerste Zoort is een klein Boomgewas, dat door de Wortel spruiten of door Inlegging voortgekweekt wordt, hoewel 't ook door 't Zaad geschieden kan, dat men vroeg in 't Voorjaar zaait: Dezelve bemint liefst een goeden lossen zandagtigen Grond, en kan onze Winterkoude heel wel tegen staan op een warme Standplaats. De tweede Zoort is een Kruidagtig Heester-Gewas; wordt van Zaad aangekweekt, dat men in 't Voorjaar in de Broei bak zaait en daar na de jonge Planten in Potten plant, of ook in den openen Grond. 't Kan ook door steeking der jonge Takken voortgezet worden, die men in een Pot steekt en in een Runbak koestert: 't zelve begeert een goeden, lossen, liefst zandagtigen Grond en een warme plaats; moetende 's Winters in 't Oranjehuis of in een Getemperde Kas, op een lugtige plaats, overgehouden worden, en kan dus 3 à 4 Jaaren duuren.

Colutea, zie ook Coronille.

Consolida Regalis, zie Ridderspoor.

Constantinopel-bloem, zie Lychnis.

Convolvulus, zie Winde.

Corona imperialis, zie Keizers-Kroon.

CORONILLE. *Klein Coluthea met Peulen.* Hier van cultiveert men hoofdzaakelyk de volgende Zoorten in de Bloem-tuinen. 1. De Kleine *Coronille*, ook *Colutea* of *Polygola* van *Valentień* genoemd. 2. Dezelfde met breeder bladen en struikiger groeijende. 3. De Kandische *Coronille* met Zilververwige of Zeegroene Bladen. Ze worden door steeking, of ook door 't Zaad, voortgekweekt, op die wyze als we voorheen van de Ethiopische *Colutea* gezegd hebben; en vereischen een goede losse, liefst zandagtige Aarde, doch die niet met veel Mest vermengd is, moetende 's Winters in 't Oranje-huis bewaard worden.

Cotyledon, zie Saxifrage.

CROCUS. *Saffraan.* Hier van zyn twee Hoofd-zoorten, als, 1. De Lente- of Voorjaars *Crocus.* 2. De Herfst-*Crocus*: Van de eerste zyn zeer veel verschillige Koleuren, als, geele, purpere, purperagtige, enz. Van de tweede zyn maar drie à vier zoorten, die meest purperagtig zyn. Dezelve worden, om kort te gaan, ligtelyk voortgekweekt door de jonge Bollen, op dezelfde wyze als de Hyacinthen, Tulpen, enz. Dog behoeft men ze alle jaaren juist niet op te neemen: Ze groeijen in allerley goede gronden gemakkelyk, doch beminnen 't liefst een goeden zandigen; en kunnen de Winter-Vorst wel doorstaan.

Crupina, zie Chondrille.

CUPRESSE-BOOM, of *Cypresse-Boom.* Hier van zyn twee zoorten, als, 1. De rechtopschietende *Cupresse.* 2. De zig uitbreidende *Cupresse.* Deze Boomen worden

den in Neder- en Hoog-Duitſchland weinig gevonden, dan hoofdzaakelyk in voornaame Tuinen; ze ſtaan çierlyk wegens haare aangenaame altydduurende Groente; inzonderheid de eerſte zoort, die Pyramidaals-wyze op groeit. Dezelven maaken een groot ornament uit in de Tuinen van de Levant, tot Allees, enz. Wil men ze by ons voortkweeken, zo moet men 't Zaad uit de warme Landen, als uit Zuid-Frankryk of Italien enz. hebben, 't welk men in Potten of Bakjes zaait, en in een Runkas koeſtert; daar na de jonge Boomtjes, in 't volgende eerſte of tweede jaar, (niet eer, elk in een Pot, verplant, dezelve verder behandelende gelyk andere Pot-Gewaſſen; door ſteeking kan men ze niet wel voortzetten. Ze beminnen een goeden, loſſen, zandigen Grond, daar geen of weinig Meſt onder gemengd is; en een goede warme Stand-plaats; moetende 's Winters in 't Oranjehuis op een lugtige plaats overgehouden worden: dog als ze wat bejaard geworden zyn kunnen ze ook 's Winters in de opene Lucht in leeven blyven, als de Winter niet al te ſtreng is, op een warme voor de winden gedekte Stand-plaats.

Cyanus, zie Koorn-bloem.

Cyclamen, zie Verkens-brood.

CYPRES-KRUID. *Lage Cypres. Santoline.* Van dit Heeſteragtig Gewas zyn verſcheiderhande zoorten, maar men kweekt hoofdzaakelyk de gemeene gryze zoort; komende anders allen in de Cultuur overeen; want men zet ze voort door Scheuring of door ſteeking van Takjes in een Pot die men in de Run- of Trek-kas koeſtert en, bewortelt zynde, verplant; ze beminnen een goede loſſe zandagtige aarde, en een warme Stand plaats, moetende 's Winters in de Oranjery overgehouden worden, zynde tamelyk hard.

CYTISUS *van Marantha.* Dit is een Heeſter-Gewas; dat op dezelfde wyze, door ſteeking, voortgekweekt wordt als zo even van het Cypres-kruid gezegd is. Men moet de Takken jaarlyks in May of Juny wat veel inkorten, dan zal 't laat beginnen te bloeijen, invoegen dat men de geele Bloemen nog in den Winter in de Oranjery hebben kan.

D.

Dal Lelie, zie Lelie van Dalen.

Dag-Lelie, zie Aſſodil-Lelie.

DAMAST-BLOEM. *Bloem van Damaſt. Juffers-Violiere. Winter-Violiere.* Van deze fraaije welruikende Bloem heeft men enkelde en dubbelde witte, purpere en bonte, dog de witte dubbelde zyn 't gemeenſt en meeſt geagt, en maaken ook de grootſte Bloem-troſſen. Haare voortkweeking geſchiedt. 1. Door ſcheuring der oude Planten, naamelyk de jonge Wortel-ſpruiten 'er van afneémende. 2. Door middel van de Bloei-ſtengen, die men afſnydt als de Bloem byna gedaan heeft, en in verſcheide ſtukken by de leden, van circa een vingers lengte, verdeelt; dezelve vervolgens op een ſchaduwagtige plaats in goede loſſe aarde ſteekende, en by droog Weer dikwils bevogtigende, zo zullen de meeſten, zo niet allen, bewortelen en ſpruiten uitſchieten, die dus nieuwe jonge Planten worden, welke men daar na in 't vroege Voorjaar verplant; brengende deze jonge Planten, als ze fleurig groeijen, ook doorgaans de grootſte Bloem-troſſen voort. Dit Gewas bemint het liefſt een

goeden, loffen, kleyagtigen of anderen lyvigen Grond; in loffe zandige, en in bemefte aarde, willen ze niet wel tieren, maar gaan dikwils verfterven. Deze Planten, inzonderheid de ouden, worden ook zeer dikwils van zeekere groene Wormpjes, in 't Na- of Voorjaar gekwelt, die de jonge Herte-bladen opeeten en de Plant doen kwynen; hier tegen weet ik geen ander middel, dan die Wormpjes af te zoeken, en de Plant op een andere plaats te verplanten.

De enkelde zoorten worden zelden gekweekt, ten waare om haar aangenaame Reuk: Men zaait ze in 't Voorjaar en verplant ze daar na; bloeijende dezelve eerst in 't volgende tweede Jaar; en ze kunnen allen onze Winter-koude doorftaan.

Datura. *Doorn-Appel.* Van dit eenjarig Gewas zyn verfcheide zoorten, dog men cultiveert onder anderen, als de fraaiften. 1. De *Datura* met ronde doornige Vrugten en witte of Violette welriekende Bloemen. 2. De *Datura* met ronde doornige Vrugten en witte of Violette dubbelde, of twee à drie aan malkanderen ftaande, welriekende Bloemen. Deze Bloemen worden uit het Zaad, in een warme Broey-bak, aangekweekt; de jonge Planten vervolgens elk in een Pot geplant en in een Run- of Trek-kas gezet en wel gekoefterd, want anders komt 'er niets van haar Bloemen, en het Zaad krygt geen bekwaame rypheid: Zy beminnen ook een goede, vette, iets zandagtige Aarde.

Dens caninus, zie Honds-tand.

Dipcadi, zie Hyacinthe.

Diptam; zie Fraxinelle.

Distel. *Stekel.* Daar zyn maar eenige van dit min of meer ftekelig Gewas, die men om de Bloemen cultiveert, als 1. De *Diftel* met Kloot-ronde Hoofden en blaauwe, witte, of bonte Bloemen. 2. De *Marien-Diftel*, ook *Melk Diftel*; *L. Vrouwen-Diftel*; *Heilige Diftel* genoemd, met wit-gevlekte Bladen, of ook zonder vlekken. 3. De *Sterre-Diftel* met kleine Maan-kops Bladen. 4. De geele *Zomer diftel* met Koorn-bloems-bladen. 5. De *Sterre diftel* met Xeranthemumsbladen.

De eerfte zoort wordt ligtelyk voortgeteeld door fcheuring, als een langleevende Plant zynde. De overige vier zoorten worden door 't Zaad aangekweekt, dat men in 't vroege Voorjaar zaait, ter plaatze daar ze zullen blyven ftaan doorgroeijen, om dat ze 't verplanten niet of niet wel kunnen veelen; dog de *Zomer-Diftel* kan ook door fcheuring voortgezet worden. Ze beminnen allen een goeden, loffen, liefst zandagtigen Grond, en verdraagen onze Winter-koude niet bezwaarlyk. Wegens de voorgemelde *Melkdiftel* moet ik nog aanmerken, dat in de oude Roomfche tyden, toen het Bygeloof fterk heerfchte of de overhand hadt, zommige Paapen 't gemeen wys maakten, dat de witte melkagtige Vlekken, op deze Diftel, voortkwamen door de Moedermelk die de L. Vrouwe *Maria* daar op, uit een heilige Devotie, zoude geftort hebben, en waar van die Diftel den gemelden Naam verkreegen heeft; maar wie zal daar aan geloof flaan? die vlekken komen door een natuurlyken aart van de Plant voort; doch hier van genoeg.

Doronicum. Hier van zyn verfcheide zoorten, maar men kweekt hoofdzaakelyk dezen. 1. 't *Doronicum* met Hert-formige, getande, ftengomvattende Bladen. 2.

't *Doronicum* met lange ruuwe, getande, ftengomvattende Bladen 3. 't Breedbladige *Doronicum* met groote Bloemen. Deze Bloemen worden ligtelyk voortgekweekt door fcheuring, kunnende onze Winter-koude zeer wel tegenftaan, en groeijen in allerley loffe Gronden niet bezwaarlyk.

Dorycnium van Plateau, zie Winde.

DOTTER-BLOEM. *Water-Goudbloem.* Hier van cultiveert men hoofdzaakelyk de dubbelde zoort, die zeer gemakkelyk door fcheuring voortgekweekt wordt, en in allerley gronden zeer wel groeit, dog bemint liefft een vogtigen Grond, en een wat lommerige plaats.

DRAGON (WILDE). *Wilde Bertram*; ook *Ptarmica* genoemt. Van dit langleevend Gewas kweekt men in de Bloem-tuinen voornamelyk deze zoorten. 1. De *Wilde Dragon* met dubbelde witte Bloemen, en groene of gryze Bladen. 2. De *wilde Dragon*, met gryze gefnippelde Bladen, naar die van de Alfem gelykende. Ze worden beide ligtelyk door fcheuring voortgekweekt, groeijen in allerley goede Gronden wel, en verdraagen de ongemakken des Winters niet bezwaarlyk.

Drieblad, zie Klaver.

Druifjes-Wilg, zie Spiræa.

DUISEND-BLAD. *Gerwe.* Hier van zyn veele zoorten, doch die men in de Hoven kweekt zyn de volgende, 1. 't Gemeene *Duizend-blad* met purperagtige of incarnate Bloemen: Groot en kleiner zoort. 2. 't *Duizend-blad* met geele Bloemen: Groot en kleiner zoort. 3. 't Edele *Duizend-blad*, ook *kleine Rynvaar* genoemd, met welriekende Bladen en Bloemen. Ze worden allen ligt voortgekweekt door fcheuring, en groeijen in allerley goede loffe Gronden zeer wel, dog beminnen liefft een goede Zandagtige aarde.

DUIZEND-SCHOON. Men heeft van deze fraaije Bloem enkelde en dubbelde, fmal- en breedbladige; de voornaamften zyn, 1. De *Duizend-fchoon* met breeder of fmaller Bladen, en purper roode of witte Bloemen. 2. *Dezelfde*, met dubbelde purpere, rode, of witte Bloemen. 3. De dubbelde *Duizend-fchoon* met breeder of fmaller Bladen en gebaarde Bloemen, van veelerley fraaije Koleuren. 4. *Dezelfde*, met gebaarde dubbelde Bloemen, van koleuren als vooren. 5. De wilde *Duizend-fchoon* met Kinderkens. Van de twee eerftgemelde zoorten kweekt men hoofdzaakelyk de dubbelde (N°. 2.) met purper-roode Bloemen, zynde de witte zeldzaamft: Ze is langleevend en wordt door fcheuring of inlegging voortgezet. De derde en vierde zoort worden door 't Zaad van de dubbelde voortgeteeld, waaruit zo wel enkelde als dubbelde voortkomen, van allerley fraaije koleuren, als, wit, rood, purper, bont, gefprenkeld, geftreept, enz. als mede ook zodaanigen die in een Bloem-tros bloemen van allerley koleuren te gelyk voortbrengen, fraay en waardig om te befchouwen: Men zaait het Zaad in 't Voorjaar en verplant de jonge Planten daar na op een Bedde op een afftand van een voet, of anders daar men 't begeert, welken in 't volgende Jaar Bloemen geeven, en niet ligt langer overblyven, behalven zommige Planten, die men vervolgens door inlegging of fcheuring voortzetten kan. De vyfde zoort is eenjaarig, en wordt door haar Zaad ligt voortgeteeld, als de voorigen: willende allen in allerley goede Gronden ligt groeijen, dog liefft in

een goeden zandagtigen en niet te ſterk bemeſten, nog ook te vogtigen, want anders raaken de overjaarſchen veeltyds in de Winter aan 't kankeren, en verſterven vervolgens.

Duive-Kervel. *Aardrook.* Hier van kweekt men hoofdzaakelyk, 1. De *Duivekervel* met knobbelagtige digte of ook holle Wortelen, doorgaans *Hol-wortel* genoemd. 2. De kleine *Duive-kervel* met knobbelige digte of ook Holle wortels, ook *Boontjes-Hol-wortel* genoemd. 3. De altyd groene *Duive-kervel.* De twee eerſte zoorten worden ligtelyk voortgekweekt door ſcheuring der Knobbel-wortels, in 't Voor- of Na jaar en groeijen in allerley Gronden gemakkelyk. De derde zoort, die altyd groent, kan onze ſterke Winter-vorſt niet wel uitſtaan, en dient derhalven daar voor gedekt te worden; wordende voortgeteeld zo wel door ſcheuring als door 't Zaad, in 't Voorjaar.

E.

Ebbenhout. *Boonen boom*, *Klaver boom.* Van dit Boom-Gewas heeft men inzonderheid twee zoorten, als, 1. 't *Ebbenhout* met breede Bladen en korter Bloemtroſſen. 2. 't *Ebbenhout* met ſmaller Bladen, en langer Bloem-troſſen. Zy worden voortgekweekt door Uitloopers of Wortel-ſpruiten, of door Inlegging; en beminnen liefſt een goeden zandagtigen droogen Grond.

Edel Lever kruid, zie Hepatica.

Eerenprys. *Baſtert Chamædris. Veronica.* Hier van worden hoofdzaakelyk in de Bloem-tuinen gekweekt. 1. De Virginiſche hooge *Eere prys* met veel Bloey-Airen, en blaauwe of witte Bloemen. 2. De Smalbladige geairde *Eerenprys*, met groote blaauwe of incarnaate Bloemen. Ze worden door Scheuring ligt voortgekweekt en groeijen in allerley goede loſſe Gronden gewillig, dog 't liefſt in een zandagtigen.

Elychrysum. *Ryn-bloem.* Men kweekt hier van hoofdzaakelyk. 1. 't Gemeene *Elychryſum* met geſnippelde Bladen. 2. 't *Elychryſum* met roode of Vuur-koleurige Bloemen. 3. 't Ooſterſch *Elychryſum* met groote geele Bloem troſſen. Het wordt door Scheuring voortgekweekt en bemint een goeden, loſſen liefſt, zandagtigen Grond; kunnende onze Winter-koude niet al te wel doorſtaan, inzonderheid N°. 3, waarom het beſt, in Potten geplant ſtaande, 's Winters in 't Oranje-huis bewaard wordt.

Ephemerum *van Tradiſcant. Virginiſch Phalangium.* Hier van heeft men met blaauwe, azur-blaauwe, purpere witte, en wit- en violet-bonte Bloemen. Ook is 'er een zoort met kleiner Bloemen. Men kweekt ze voort door Scheuring; begeerende een goeden loſſen liefſt zandagtigen Grond, en kunnende onze Winter-koude tamelyk tegenſtaan; doch geen heel ſtrenge Vorſt; waar tegen men ze in zodaanige tyden wat dekken moet.

Epimedium. Dit Bloem-gewas wordt door Scheuring voortgekweekt, en groeit in goede loſſe Gronden gewillig, maar bemint liefſt de Schaduwe.

Eſch-kruid. zie Fraxinelle.

Eyer-Plant. *Melanſane. Dol Appel.* Hier van heeft men met langer en korter Vrugten, die wit, geel of purperagtig zyn; en de witte lange gelyken dikwils

zo.

zo natuurlyk naar Eijers, dat een onkundige vastelyk zoude meenen dat men Eijers aan de Plant gehangen hadde; waar van dit Gewas ook de eerstgemelde Naam ontfangen heeft. Het wordt aangekweekt door 't Zaad, dat men in een Broey-bak zaait, vervolgens ieder jonge Plant in een Pot plant, en in een Run- of Trek-kas koestert, anders komt 'er by ons niets of weinig van de Vrugten, nog minder van 't Zaad.

F.

FICOIDES. *Fyg-Kruid.* Van dit Caapsch-Gewas, zyn veele zoorten; doch wy zullen maar eenige weinige aanmerken, die men om haar Bloemen en veel bloejigheid, of nuttigheid in de Bloem-Tuinen onderhoudt, als 1. De *Christalyne Ficoides*, met groote, als bevrorene Bladen; doorgaans *Ys-Kruid* genaamd. 2. De *Ficoides* met kleine Rol formige Blaadjes en purpere Bloemen. 3. De *Ficoides* met kleine Rol-formige Blaadjes en bleek-purpere of Roosverwige Bloemen. 4. De *Ficoides* met dunne driekantige Blaadjes en goud-geele, van buiten purpere, Bloemen. 5. De *Ficoides* met half rol-formige, scherpe Blaadjes, en rood-safraanverwige Bloemen. De eerste zoort is eenjarig, en wordt door haar Zaad, in de Broei- of Run-bak, voortgekweekt, de jonge Planten vervolgens in de Run-bak gekoesterd, om ryp Zaad te verkrygen, want zy anders ook wel in den openen Grond 's Zomers groeijen kunnen, daar ze zelfs grooter worden. Deeze Plant is beschouwens waardig, om dat ze zich altyd vertoont als of ze met Ys druppels bevroren was: De overigen worden door inlegging, of door stekken, die men in de Run-bak koestert, voortgezet, en moeten 's Winters in een warm Oranje-Huis of in een getemperde Kas overgehouden worden; beminnende allen een goeden, lossen, zandagtigen Grond.

Filipendula, zie Steenbrek.

Fleuteboom, zie Honig-Bloem.

FLUWEEL-BLOEM. *Amaranthe*, *Vossestaart.* Hier van zyn verscheidene zoorten, als 1. De *Fluweel Bloem*, of *Vossestaart* met hangende roode Bloei-airen. 2. *Vossestaart* met recht opstaande roode Bloei airen. 3. De *Fluweel-Bloem* als een Hanekam groeijende, van veelerley fraaye koleuren. 4. De *Fluweel-Bloem* als een Vederbosch groeijende, van veelerley koleuren. 5. De *Fluweel-Bloem* met twee of drie koleurige Blaaden, *Papegaay-Veeren* genaamd. Ze zyn allen jaarlyksche Gewassen, wordende 't Zaad in *April* in een Broei-bak gezaaid, en de jonge Planten daar na in May, op een warme plaats, in een goeden lossen grond, verplant, doch beter is 't, No. 3, 4 en 5 in Potten geplant zynde, in de Run of Trek-kas te koesteren, anders worden ze onvolmaakt en minder fraay, kunnende men dezelven naderhand wel in de open Lugt plaatzen: bestaande de fraayigheid van N°. 3 en 4 in de gedaante, groote en welgekoleurtheid der Kammen en Bosschen; en die van de 5de in de fraayigheid der koleuren van de Bladen, die groen en rood; of fraay geel, groen, en rood zyn.

FLUWEEL-BLOEM (BOLAGTIGE), met purper-roode of witte Bloemen. Deeze worden op dezelfde wyze voortgeteeld, als de straks gemelde, maar moeten noodzaakelyk, dewyl ze heel teder zyn, in een warme Run-Kas voortgekoesterd worden. Men kan deeze en de bovengemelde Hanekammen droogen, en vervolgens daar van,

met meer andere gedroogde Bloemen, (die we op haar plaats noemen zullen) aardige drooge Ruikers maaken, die lang de koleur houden.

Fraxinelle. *Esch kruid. Witte Diptam.* Hier van heeft men. 1. De groote *Fraxinelle.* 2. De kleine *Fraxinelle*, beide met purper-roode of witte Bloemen. Ze worden door Scheuring ligt voortgekweekt en groeijen in allerley goede losse Gronden, heel wel: Ook kan men ze door 't Zaad voortteelen, dat men in de Herfst of vroeg in 't Voorjaar zaait.

Fritillaria. *Kievits-bloem. Kievits-Ey.* Hier van zyn veele zoorten, welker onderscheid voornaamelyk bestaat in haar groote en koleuren, als zynde wit, geel, wit en purperrood gevlekt, of geel en purperrood gevlekt, donker purperbont enz., als mede in haar vroeger of laater Bloey-tyd. Ze worden voortgeteelt door haar jonge Bollen, die men van de ouder, na dat ze in *Juny* of *July* uit den grond genomen zyn, afneemt, en voorts, of binnen 2 à 3 Weeken daar na, weer herplant; want ze kunnen niet zo lang uit den grond blyven gelyk andere Bol-Gewassen; dog men kan ze ook wel 2 à 3 Jaaren in den Grond laaten, zonder ze op te neemen, inzonderheid de gemeene zoorten; en ze beminnen liefst een goeden, lossen, zandagtigen Grond. Om ze door 't Zaad voort te teelen, houdt te lang aan, want de jonge Planten niet alleen dikwils eerst in 't tweede Jaar opkomen maar ook laat aan bloeijen raaken.

Fyg boonen, zie Lupine.

Fyg-kruid, zie Ficoides.

G.

Galega. *Geiten-Ruit.* Hier van heeft men, 1. De gemeene *Galega*, met purper-blaauwe of witte Bloemen. 2. De Americaansche *Galega* met grooter Bloemen en dikker Peulen. Men teelt ze voort door 't Zaad, dat men vroeg in 't Voorjaar zaait, op een warme plaats, of in de Broey-bak, en de jonge Planten daar na verplant, daar men begeert, dog die eerst in 't volgende Jaar Bloemen geeven: maar, men kan ze ook door scheuring voortkweeken; beminnende liefst een goeden zandagtigen Grond, en een warme Plaats.

Ganse-Bloem, zie Chrysanthemum.

Garidelle. *Kleine Nigelle.* Dit kleine Zaay-Gewas wordt ligt voortgeteeld door 't Zaad in 't Voorjaar te zaaijen ter plaatze daar 't zal blyven doorgroeijen; beminnende liefst een goeden zandagtigen Grond.

Geiten-baard, zie Reinette.

Geiten-blad, zie Kaper-folie.

Geiten-ruit, zie Galega.

Geldersse Roos, zie Water-Vlier.

Gelsemyn, zie Jasmyn.

Genista, zie Brem.

Gentiane. *Gentianelle.* Hier van zyn veele zoorten, zo groote als kleine: wy zullen hier alleen maar de volgende aanmerken, die 't meest in de Bloem-tuinen gecultiveerd worden, als 1. De groote *Lente-Gentianelle*, met blaauwe lange Bloemen. 2. De Zomersche *Gentianelle* met lange blaauwe Bloemen, en klein Santorey bladen. 3. De Smalbladige groote *Herfst-Gentianelle* met blaauwe of purper-

perblaauwe Bloemen. De eerſte en derde zoort worden door ſcheuring ligt voortgekweekt, en de tweede, die eenjaarig is, door 't Zaad, dat men vroeg in 't Voorjaar zaait, zonder ze te verplanten; ze beminnen allen een goeden, loſſen, liefſt zandagtigen Grond, en een opene Plaats.

Geranium, zie Oyevaars-bek.

Gerwe, zie Duizend-blad.

Ginſter, zie Brem.

Gladiolus, zie Zwaard kruid.

Glaucium, zie Heul.

GNAPHALIUM. *Roer-kruid. Meliſoen-kruid.* Hier van cultiveert men verſcheide zoorten in de Bloem-tuinen, als, 1. 't kleine *Berg-Gnaphalium*, gewoonlyk *Katte pootjes* genoemd, met purpere, witte, of bonte Bloemen, en korter of langer bladen. 2. 't *Americaanſch Gnaphalium* met witte Bloemen, ook *Martelaars-bloem* genoemd. 3. 't *Africaanſch Gnaphalium* met geele Bloemen. 4. 't *Africaanſch Gnaphalium* met roodagtige Bloemen, die op 't laatſt geel worden. 5. 't Africaanſch zwaar ruikend *Gnaphalium* met breede bladen en zilver- of goud-verwige Bloemen. N°. 1, tot 4. worden door ſcheuring in 't Voorjaar voortgekweekt, maar de 3de en 4de zoort zyn wat teder en kunnen onzen Winter-Vorſt, inzonderheid als die ſtreng is, niet wel tegenſtaan, weshalven men die daar voor dekken moet; of 't is beter dat men, uit voorzorge, eenige Planten daarvan, in Potten geplant, 's Winters in 't Oranje-huis bewaart. N°. 5. is tweejaarig en wordt door 't Zaad in 't Voorjaar voortgekweekt. Men kan de Bloemen van alle deze zoorten droogen en tot drooge *Bouquets* gebruiken, gelyk we voorheen by de *Fluweel-bloem* gezegt hebben.

GODSGENADE. *Klein Vingerhoed. Gratiola*; met purpere, witte, of geele Bloemen; wordt door ſcheuring voortgekweekt, en bemint liefſt een goeden, zandagtigen, wat vogtigen Grond.

GOUD BLOEM. *Calendula.* Hier van heeft men verſcheide zoorten, naamelyk: 1. De gemeene *Goud-bloem* met enkelde en dubbelde bleek-geele, goud-geele, roſſe, of geel-bonte Bloemen. 2. De Africaanſche *Goud-bloem*, met witte van buiten purpere Bloemen; van deze zyn twee zoorten, welker onderſcheid hoofdzaakelyk beſtaat, dat de Bladen en Zaaden eenigzins in gedaante verſchillen. Het zyn allen eenjaarige Gewaſſen, die door 't Zaad vroeg in 't Voorjaar te zaaijen ligt voortgeteeld worden, en willen liefſt niet verplant weezen. De eerſte zoort komt ook dikwils overvloedig van zelfs, door 't gevallen Zaad, voort; maar om ze te zaaijen, moet men 't Zaad winnen van de fraaiſte dubbelden: daar is ook een zoort van met *Kinderkens*, dat is, die kleine Bloemen uit de Hoofd-bloem, ter zyden, voortbrengt: Ze beminnen allen liefſt een zandagtigen Grond.

Goud bloem (water-), zie Dotter-bloem.

GOUDEN-APPEL. *Gulden-Appel. Appel der Liefde.* Hier van ontmoet men: 1. De *Gouden-Appel* met groote geſtreepte geele, goud-geele, roode, of witte Vrugten. 2. *Dezelfde*, regt op en kleiner groeijende. 3. De *Gouden-Appel* met ronde, gladde, geele of roode Vrugten, als Kerſen. 4. *Dezelfde* kleiner groeijende

de

de. 't Zyn alle jaarlykfche Planten, die door 't Zaad voortgeteeld worden, dat men in 't Voorjaar in de Broey-bak zaait, en daar na, in May, de jonge Planten verplant daar men begeert, egter op een warme plaats; en ze beminnen een vetten, liefst zandagtigen Grond.

GOUDEN-ROEDE. *Gulden-Roede.* Hier van zyn veele zoorten, maar men ontmoet hoofdzaakelyk in de Bloemtuinen. 1. De *Americaanfche Gouden-Roede* met fmalle Bladen en groote Bloey-troffen. 2. De *Americaanfche hoogfte Gouden-Roede* met lange omgebogen Bloey-troffen. 3. De *Americaanfche Gouden-Roede* met fmalle Vlas-kruids bladen. 4. De kleinfte *Gouden-Roede* met de grootfte Bloemen. Ze worden alle door fcheuring ligtelyk voortgezet en groeijen in allerley goede Gronden gemakkelyk.

Gouden-Knoopjes, zie Ranunkel.

Gouden-Laaken, zie Leucoje (Geele).

GRANAAT-BOOM. Hier van heeft men drie zoorten, als 1. De gemeene *Granaat-boom* met enkelde Bloemen. 2. De *Granaat boom* met dubbelde Scharlaken-roode, witte of bonte Bloemen. 3. De kleine *Granaat-boom* met dubbelde roode Bloemen. Men kweekt deze Boomen, voornaamelyk de twee laatfte zoorten, om haar fraaije Bloemen, en gefchiedt de voortkweeking door de Wortel-fpruiten of door Inlegging: ook kan zulks door fteeking van Takjes gefchieden, dog dezelve bewortelen langzaam; moetende men ze in de Run-bak voortftooven. Ze beminnen een goeden loffen zandagtigen Grond, veel vogt, en een warme Stand-plaats in den Zomer; 's Winters moetenze in 't Oranje-huis bewaard worden, fchoon ze anderzins tamelyk hard zyn: In 't Voorjaar weer buiten gezet zynde, moet men ze van haar dorre Takken zuiveren, en van de overvloedigen wat ontlaften, anders bloeijen ze veeltyds maar weinig.

Gras (Zee), zie Zee-gras.

Gras van Parnaffus, zie Parnaffia.

Gras-Anjelier, zie Anjelier.

Gratiola, zie Gods-genade.

GUICHHEIL. *Anagallis.* Hier van zyn: 1. 't Gemeene *Guichheil* met blaauwe, fcharlaken-roode, en incarnate Bloemen. 2. 't Spaanfche *Guichheil* met groote blaauwe Bloemen. 3. 't *Guichheil van Monellus.* De beide eerfte zoorten, eenjaarig zynde, worden ligtelyk door haar Zaad in 't Voorjaar voortgekweekt, en moeten niet verplant worden. De 3de zoort wordt ook door 't Zaad voortgeteelt; dog kan ook door fteeking van Takjes voortgekweekt worden, die men in een Pot fteekt en in de Run-bak koeftert, vervolgens bewortelt zynde, elk in een byzonderen Pot plant; 's Winters moet men ze in de Oranjery overhouden, op een lugtige plaats. Deze derde zoort bloeit heel aangenaam, met veele blaauwe Bloempjes, die in de Zon fraay blinken, en de bloeijende Plant vertoont zich in 't byzonder fraay, als men de Takken aan een klein Pot-Efpalier uitbreidt.

Gulden-Appel, zie Gouden-Appel.

Gulden-Roede, zie Gouden-Roede.

Gulden Vlas-kruid, zie Chryfocome.

H.

HABIKSS KRUID of *Haviks-kruid. Pilofella.* Van dit Gewas, waar van veele zoorten zyn, cultiveert men hoofdzaakelyk de volgende; 1. 't Vreemde *Habiks-kruid*, gewoonlyk *Indiaanſch Piloſella* genoemd, met donker Oranje-geele Bloemen. 2. 't Smalbladige kleine heeſteragtige *Habiks kruid* met groote goudgeele bloemen. 3. 't Gebaarde *Habiks-kruid* met geele of witte, in 't midden zwartagtige, Bloemen; van veelen *Chriſtus-oog* genoemd: grooter en kleiner zoort. De twee eerſte zoorten worden ligtelyk voortgekweekt door ſcheuring, zynde harde langleevende Plant-gewaſſen. De derde zoort is eenjaarig, en wordt voortgekweekt door haar Zaad, dat men in het Voorjaar in een Broey-bak zaait, en daar na de jonge Planten verplant daar men 't begeert; zynde dit een zeer aardig Bloem-gewas. Ze groeijen alle in allerlei goede loſſen gronden heel wel.

Habiks kruid, zie Hedypnois; Muis-oortje; en Rhagadiolus.

Hals kruid, zie Klokjes-bloem,

Handekens-kruid, zie Standel kruid.

Hane-kam, zie Fluweel-bloem.

Hane kammetjes, zie Hedyſarum.

Hane voet, zie Ranunkel.

Haſe Kool, zie Sonchus.

HASE-POOT. Van dit eenjarig Gewas kweekt men maar een of twee zoorten in de Bloem-tuinen, als 1. De *Haſe poot* met roode of bleek-roode Bloey airen. 2. De Spaanſche *Haſe-poot* met fraaije hoog-roode Bloey-airen. Ze worden van 't Zaad in 't Voorjaar aangeteeld en daarna verplant; beminnende liefſt een goeden, loſſen, zandagtigen Grond.

Haviks kruid, zie Habiks-kruid.

HEDYPNOIS. *Habiks-kruid met omgebogen Bloey-hoofdjes.* Men kweekt hiervan inzonderheid, 1. 't Gemeene *Hedypnois*. 2. 't *Hedypnois* met groote Bloey-hoofdjes. Ze worden van 't Zaad voortgeteeld, dat men in 't Voorjaar op een warme plaats, of in een Broey-bak zaait, en de jonge Planten daarna verplant: Beminnende liefſt een goeden zandagtigen Grond.

HEDYSARUM. *Helena's-traanen.* Hier van zyn verſcheidenerhande zoorten, maar in de Bloem-tuinen kweekt men hoofdzaakelyk de volgende. 1. 't Langleevend *Hedyſarum* met hoog-roode of witte Bloemen. 2. 't *Hedyſarum* met purperroode of witte Bloemen. 3. 't *Hedyſarum* met groote ſtekelyke of gladde Vrugten, als *Hane-kammetjes*, Ze worden door 't Zaad in de Broey-bak aangekweekt, en daar na verplant op een warme plaats, beminnende liefſt een goeden, loſſen, zandagtigen Grond: N°. 1. kan ook door ſcheuring voortgekweekt worden. N°. 2. duurt maar een of twee Jaaren, en N°. 3. is eenjarig; de beide eerſten kunnen wel tamelyk de Winter-Vorſt doorſtaan maar geen heel ſterke, weshalven ze daar voor met los Stroo dienen gedekt, of in 't Oranje-huis bewaard te worden.

Heide-Yſop, zie Ciſtus.

Helena's-traanen, zie Hedyſarum.

HEPATICA. *Edel-Lever-Kruid.* Hier van heeft men 1. *Hepatica* met blaauwe,

purpere, roode, of witte Bloemen. 2. 't *Hepatica* met dubbelde blaauwe, roode, of witte Bloemen: Ze zyn allen aangenaam te zien, inzonderheid de dubbelde zoorten, met de Crocuſſen, enz. en worden ligtelyk door ſcheuring voortgekweekt, beminnende lieſſt een goeden zandagtigen grond en wat lommerige plaats.

Hermodactyle, zie Ireas.

Hesperis, zie Leucoje (Zee-).

Heul, zie Maankop.

Holwortel, zie Duive-Kervel.

Honden dood, zie Apocynum.

Honds-Kers. Van dit Heeſter-Gewas kweekt men verſcheide zoorten, als 1. De *Honds-kers* met roode, zwarte, en blaauwe Vrugten. 2. De kleine *Honds-kers* met groote roode Vrugten. Dezelven worden voortgezet door Wortel-ſpruiten of Inlegging in 't Voorjaar: ze beminnen lieſſt een goeden zandagtigen Grond.

Honds-Tand. *Dens caninus* Hier van kweekt men drie zoorten, als, 1. De *Honds-tand* met breede Bladen en purper-roode of witte Bloemen. 2. De *Honds-tand* met ſmaller en langer Bladen en roode, purpere, of witte Bloemen, 3. De Virginiſche *Honds-tand* met zwart-gevlekte bladen en geele Bloemen. Ze worden door haar Bol-wortels voortgekweekt, die men in April, of ook in Juny, opneemt, en de jongen 'er afgeſcheiden zynde, voorts weer herplant; dog men kan ze ook 2 à 3 Jaaren, zonder opneeming, ſtaan laaten: En ze beminnen lieſſt een goede loſſe zandagtige Aarde, bloeijende heel vroeg in 't Voorjaar, en de Bladen verdwynen daar na, tot weer in 't volgende Voorjaar.

Honig-Bloem. *Fluite boom. Wilde Jasmyn.* Van dit Heeſter gewas zyn twee zoorten, als 1. met enkelde, en 2. met dubbelde Bloemen, hebbende een zoete aangenaame Reuk, naar de Reuk van Honing zweemende, waar van dit Gewas den naam heeft: Het zelve wordt ligtelyk voortgekweekt door de Wortel-ſpruiten, die ze doorgaans in overvloed maaken; en groeit in allerley goede loſſe gronden gemakkelyk.

Horminum, zie Scharley.

Huislook, zie Sedum.

Hyacinthe. Hier van zyn twee Hoofd-zoorten, als, 1. De gemeene *Hyacinthe* met lange blaauwe, purpere, roode, inkarnate, of witte Bloemen. 2. De *Orientaalſche Hyacinthe*, met enkelde of dubbelde Bloemen, van veelerley koleuren; wordende deze 't meeſt, wegens haar fraaijigheid, gekweekt. Men kweekt ze voort door de jonge Bollen, die rondom de oude voortkoomen, welken men in de maand Juny opneemt, en op een drooge lugtige plaats legt te droogen; vervolgens zuivert men dezelven, neemt 'er de jongen af, en herplant ze daar na weer in 't laatſt van September of in October, op een Bed, ter diepte van 5 à 6 Vingerbreed en op circa een halve voet diſtantie: De jonge kleine Bollen zet men gewoonlyk op een bezonder Bedde, om ze tot verdere groote en Bloey aan te kweeken: En de Liefhebbers verzuimen ook niet, om de zoorten by malkander te houden.

Men kan ze ook door 't Zaad voortteelen, dat men in October of vroeg in 't Voorjaar op een Bedje, omtrent een vinger breed diep, zaait: maar deeze jonge Bollen uit het Zaad geeven eerſt in 't volgende vyfde of zesde Jaar Bloemen; en deeze zaaijing

jing is meeſt het werk der Bloemiſten en van zommige andere Liefhebbers, die begeerig naar nieuwe zoorten zyn; want uit het Zaad komen veele veranderingen, zo wel ten opzichte van de Bloemen als van haar koleuren enz., en zo wel ſlegte als fraaije, voort, gelyk alle de fraaije zoorten, die men heeft, van tyd tot tyd uit het Zaad voortgekomen zyn.

Wat den Grond aangaat; ze beminnen lieſſt een goeden loſſen Zand-grond, en hoe vrugtbaarder die uit de Natuur is, hoe fleuriger ze daar in zullen groeijen en bloeijen. Dog men prepareert den Grond nog, inzonderheid als die uit de natuur niet vrugtbaar of zandig genoeg is, door vermenging met goede oude vergaane aarde-meſt, Blad aarde, en Zand: of men prepareert een geheel nieuwe aarde uit de gemelde Stoffen, en goede loſſe Tuin-aarde; enz. En deze Preparatie moet eenigen tyd voor de Planting geſchieden, en de Grond altemets geroerd en wel gemengd worden.

Deze Bollen kunnen vry wel de Winter-vorſt doorſtaan, dog 't is beter, dat men ze 's Winters met los Stroo voor de Vorſt dekt, inzonderheid de fraaiſte en waardigſte zoorten, die ook doorgaans de tederſten zyn; en die men ook wel op een bezondere, met Planken omſchooten, Bedde plant, dat men by Vorſt, Sneeuw enz. met houten Luiken en daarom heen met Stroo bedekken kan: Ze moeten ook 's Winters niet al te nat ſtaan. De gemeene zoorten hebben zo veel omzigtigheid niet nodig, en men kan deze ook wel twee of drie jaaren in den Grond ſtaan laaten, eer men ze opneemt.

Daar zyn veel fraaije zoorten van de *Orientaalſche Hyacinthe*; geevende de Bloemiſten, en andere Lief hebbers, aan elk nieuwe, uit 't Zaad gewonnen, fraaije Bloem gewoonlyk een willekeurigen Naam, om de zoorten van elkander te onderſcheiden. Hier by moeten we nog aanmerken, waar in de fraaijigheid der *Orient. Hyacinthen* van de Liefhebbers en Kennaars geoordeeld wordt te beſtaan; Naamelyk 1. De *Bloey-ſtyl* moet regt op ſtaan, hoog en ſtevig, en niet ſlap of hangende zyn. 2. De *Bloem-tros* moet groot zyn, dat is, uit veel Bloemen beſtaan, die wel aan de ſtyl in order ſtaan, en niet te veel hangen 3. De *Bloem* zelfs moet groot, niet te lang, en de Bloem-bladjes niet of weinig omgekromt zyn. 4. De *Dubbelde* moeten fraay dubbeld, en de Bloem-bladjes wel in order geſchikt zyn. 5. De *Koleuren* moeten zuiver en niet morſig zyn, inzonderheid het Wit.

HYACINTHE (TROS- of GEKRANSTE). Hier van zyn voornaamelyk twee zoorten, als 1. De *gekranſte Hyacinthe* met purpere, violette, blaauwe, roode, of witte Bloemen. 2. De *Gekranſte* en *getakte Hyacinthe* met blaauwe of violette Bloemen. Men kan dezelven voortkweeken gelyk de voorigen; of ook door deeling der Bollen voorts na den Bloey-tyd: Dog men laat ze gewoonlyk twee of drie Jaaren ſtaan; en ze groeijen in allerley goede loſſe Gronden heel wel, dog beminnen lieſſt een goeden zandagtigen: Ze zyn hard van Natuur, kunnende dus onze Winter-vorſt wel doorſtaan.

HYACINTHE (DRUIFJES-). Van deze zoort van Hyacinth kweekt men de volgende, als 1. De breedbladige *Druifjes-Hyacinthe* met blaauwe, incarnate of witte Bloemen. 2. De ſmalbladige *Druifjes Hyacinthe* met blaauwe, purpere, incar-

nate, witte, of blaauw- en wit-bonte Bloemen. 3. De *Druifjes-Hyacinthe*, *Dipcadi* genoemd, met besmulde, witte, groen- of purper-agtige, naar Muscus ruikende, Bloemen. 4. De *Dipcadi* met geele Bloemen. 5. De *Dipcadi* met Goudgeele Bloemen. Haar Cultuur en voortkweeking komt, om kort te gaan, genoegzaam overeen met de voorgaande.

Hyacinthe (Ster-). Hier van heeft men inzonderheid de volgende, 1. De Duitsche vroege twee- of drie-bladige *Ster-Hyacinthe*, met blaauwe, roode, incarnate, of witte Bloemen. 2. De *Ster-Hyacinthe* met geairde Aschverwige of blaauwe, digt zamen geplaatste Bloemen. 3. De *Constantinopelsche Ster-Hyacinthe* met veel aangenaam blaauwe, purper-blaauwe, of witte Bloemen. 4. De *Herfst-Ster-Hyacinthe* met blaauwe, purper-blaauwe, of witte Bloemen. 5. De *Peruaansche Ster-Hyacinthe* met veel blaauwe, incarnate, of witte Bloemen. Ze worden voortgekweekt gelyk de voorgaande, en beminnen liefst een goeden zandagtigen grond: Dog No. 5. wil 's Winters wat voor de sterkste Vorst met los Stroo, enz. gedekt zyn.

Hyacinthe (Lelie-) met blaauwe, Violette of witte Bloemen. Deze is van de voorige onderscheiden, dat ze Klyster-of schubagtige Wortels heeft, gelyk de witte en meer andere Lelien, en wordt ook op die wyze voortgekweekt, wil, egter, 's Winters by sterke Vorst ook wat gedekt weezen.

Hyacinthe (Indiaansche), met Knobbel wortels, zie Tuberoos.

Hypecoum. *Bastert-Cumyn.* Van dit eenjaarig Gewas cultiveert men drie zoorten, als, 1. Het breedbladige *Hypecoum.* 2. 't Smalbladige *Hypecoum* 3. 't Smalbladige *Hypecoum* met groote Bloemen. Ze worden door 't Zaad in 't Voorjaar voortgeteelt, en willen liefst niet verplant wezen; beminnende ook liefst een goeden zandagtigen Grond, en eene warme plaats.

Hypericum. S. *Jans-Kruid.* Hier van kweekt men in de Bloem-tuinen hoofdzaakelyk de volgende zoorten, 1. 't *Constantinopelsche Hypericum* met groote Bloemen. 2. 't Heesteragtige *Hypericum* met groote Bloemen. 3. 't Heesteragtige, zeer groote, Besien-dragende *Hypericum*, ook *Mans-bloed* genoemd. Ze worden door Scheuring in 't Voorjaar voortgekweekt, en beminnen een goede, losse, liefst zandagtige Aarde, en een warme plaats.

I.

Jacea. *Groote Santorey.* Hier van zyn veele zoorten, maar men kweekt om de Bloemen hoofdzaakelyk, 1. De *Jacea* naar de Rogge-bloem gelykende, met stekelyke Hoofdjes en purpere, witte, of ook geele Bloemen. 2. De *Jacea* naar de Rogge-bloem gelykende, met een gevleugelde steng, of met steng aflopende bladen. 3. De Gesnippelde gryze *Jacea* met purpere Bloemen. 4. De gryze Kandische *Jacea*, met geele in 't midden purpere Bloemen. 5. De *Jacea* met gesnippelde Bladen, ook *Stiebe* genoemt; van verscheiden zoorten, enz. Ze worden door scheuring in 't Voorjaar voortgekweekt, of ook door 't Zaad; en begeeren liefst een goeden, lossen, zandigen, niet veel bemesten, Grond.

Jacobs-Kruid. *Kruis kruid.* Hier van kweekt men inzonderheid in de Bloemtuinen. 1. 't Africaansche Heesteragtige *Jacobs-kruid* met groote fraaije purpere Bloe-

Bloemen. 2. Het Spaansche *Jacobs-kruid* met dikke, steng-omvattende, gezaagde Bladen, en groote Bloemen. 3. 't Egyptische *Jacobs kruid* met Zee-groene steng-omvattende Herts-hoorn bladen. Ze worden allen door 't Zaad voortgeteeld, dat men in 't Voorjaar in een Broey-bak zaait, en de jonge Planten vervolgens in May in de open Lugt, op een warme plaats, verplant: Dog No. 1, die in 't bezonder fraay bloeit, kan ook langer als een Jaar duuren, als men daar van jonge Planten uit 't Zaad, of door steeking van Takjes, in de Zomer aankweekt, en dezelven in een warm Oranje-huis, of in een getemperde Kas, op een lugtige plaats, zorgvuldig bewaart; ze beminnen allen een goeden, lossen, vetten Grond.

Jacobs-Kruid (Zee-). *Asch kruid*; met breeder en smaller bladen. Dit langleevend Gewas wordt hoofdzakelyk gekweekt om zyn aartige Asch-grauwe Bladen; en daar is een verandering van, die fraaije geel-bonte bladen heeft, als mede een andere met groene bladen. Ze worden ligt voortgekweekt door scheuring, of door steeking, de stekken in de Run-bak koesterende; en moeten 's Winters in 't Oranje-huis overgehouden worden; zynde tamelyk hard en groeijende in allerley goede losse Gronden zeer ligt.

Jalappe. *Wonder-bloem*, of *Merveille de Peru*. Hier van heeft men drie zoorten, als, 1. De *Jalappe* met groote purper-roode, witte, geele, of bonte Bloemen. 2. De *Jalappe* met kleiner Bloemen, en van koleuren als vooren. 3. De *Jalappe* met gerimpeld Zaad. Ze worden allen door 't Zaad voortgeteelt, dat men in 't Voorjaar in een Broey-bak zaait, en daarna de jonge Planten in de opene Lugt, op een warme plaats, verplant, te weten in den May-tyd, dewyl ze geen de minste Vorst kunnen veelen: Voorts beminnenze een goeden, lossen, vetten Grond en veel Vogt, en duuren niet langer dan een Jaar; maar, als men de Wortels in 't Najaar voor de Vorst uitgraaft, en binnens' huis op een matig drooge plaats, buiten sterke Zon en Vorst, ophangt, of ook in matig droog zand bewaart, vervolgens dezelven in 't volgende Voorjaar weer in den Grond plant, zo zullen ze in den May-tyd laat uitspruiten, en een grooter plant maaken als 't voorige Jaar, die veel Bloemen en Zaad voortbrengt.

S. *Jans-kruid*, zie Hypericum.

Jasmyn. *Gelsemyn*. Hier van kweekt men hoofdzaakelyk. 1. De gemeene *Jasmyn*. 2. De Spaansche of *Katalonische Jasmyn* met groote Bloemen. 3. *Dezelfde*, met dubbelde Bloemen. 4. De laage *geele Jasmyn* zonder Reuk. 5. De *Geele* driebladige zeer welruikende *Jasmyn*. 6. *Dezelfde* met witte Bloemen. 7. De Geele Besien-dragende *Jasmyn*, of *Heesteragtige Klaver* genoemt. De zes eerste zoorten kunnen voortgekweekt worden door Inlegging der Wortel-spruiten of Takken, of ook door steeking van Takjes in een Pot, die men in de Run-bak koestert, anders bewortelen ze heel langzaam en bezwaarlyk. De tweede en derde zoort kan ook voortgezet worden door zuiging of enting op jonge Boomtjes van de eerste gemeene zoort; dog dit geschiedt by ons zelden, maar veel in Italien, van waar men dikwils jonge Boomtjes in deze Landen te koop overbrengt. Deze zoorten beminnen een goede, losse, vette, zandagtige aarde, en een warme plaats; moetende 's Winters in 't Oranje huis overgehouden worden, dog de eerste gemeene zoort kan

in de Winter in de Lucht overblyven, als de koude niet al te ſtreng is, en dezelve op een warme plaats, tegen een Muur enz. ſtaat (bekleedende men dikwils de Muuren en Prieëlen daar mede) en met Stroo-matten tegen de Vorſt gedekt word, als mede de Grond over de Wortels met ſtroo of ſtroo-agtige Paarde-meſt. In 't Voorjaar moet men de jonge Takken, inzonderheid van de drie eerſte zoorten, die lang groeijen, tot op de helft of iets meer inkorten, anders verwilderen ze te veel, en ze bloeijen daar door ook beeter, hoewel laater. De zevende zoort wordt door Scheuring, Inlegging, of Steeking voortgezet, en is tamelyk hard van Natuur, kunnende onze Winter-vorſt tegenſtaan als die niet al te ſtreng is.

Jasmyn (Persiaanse). *Kleine Syringe.* Van dit kleine Heeſter-gewas heeft men twee zoorten, als, met gekerfde en met ongekerfde bladen. Ze worden ligtelyk voortgekweekt door de Uitloopers of Wortel-ſpruiten, die ze doorgaans maaken; anders door Inlegging. Ze groeijen in allerley goede loſſe Gronden wel, en kunnen onze Winter-koude tamelyk doorſtaan; dog de eerſte zoort is tederder dan de tweede.

Jasmyn (Americaanſche), met roode Bloemen, zie Quamsclit.

Jasmyn (Wilde), zie Honig-bloem.

Jenette, zie Lychnis.

Jonquille, zie Narciſſe.

Ireas. Iris. *Liſch* met *knobbelige Wortels.* Hier van zyn veele zoorten; wy zullen alleen de voornaamſten, die men 't meeſt in de Bloem-tuinen kweekt verhandelen; als 1. De breedbladige *Tuin-Ireas* met purpere, blaauwe, bleekblaauwe, vermengde, enz. Bloemen. 2. De Portugeeſche tweemaal bloeijende *Ireas*, met welruikende donker-violette Bloemen. 3. De *Ireas* van Dalmatien met veel blaauwe of bleek-violette Bloemen: grooter en kleiner zoort. 4. De Aſiatiſche *Ireas* met blaauw-purpere Bloemen. 5. De *Ireas* van Suſa met groote heel donkere zwart en wit geaderde Bloemen. 6. De geele *Ireas*. 7. De Geel-bonte *Ireas*. 8. De Goud-geele *Ireas* van Tripoli, met heel lange bladen. 9. De ſmalbladige ſtinkende *Ireas*. 10. De ſmalbladige niet ſtinkende *Ireas*. 11. De ſmalbladige *Ireas* met violette Bloemen als Pruimen ruikende: grooter en kleiner zoort. 12. De laage *Ireas* met blaauwe, purpere, bonte, geele, enz. Bloemen. 13. De zeer ſtinkende *Ireas*. 14. De knobbelagtige *Ireas* met hoekige bladen, ook *Hermodactyle* genoemd.

Alle deze zoorten worden niet bezwaarlyk voortgekweekt doot Scheuring der aangegroeide Knobbel-wortels; ze groeijen in allerley goede loſſe Gronden zeer wel, dog liefſt in een zandagtigen, en ze kunnen onze Winter-koude wel tegenſtaan, behalven, N°. 5 en 14, die in de Winter met los Stroo tegen de Vorſt moeten gedekt worden: ook is het beſt, dat men N°. 5. in de Maand July opneemt, zuivert, en vervolgens in September weer herplant, in een goeden, zandagtigen, vrugtbaaren, en droogen Grond, en op een warme plaats; anders bloeit ze dikwils niet, zynde de Bloemen van deze zoort niet van een aanzienlyke koleur, egter fraay en beſchouwenswaardig om haare Lelykheid, en waardig om gecultiveerd te worden.

Ireas (Engelsche of Spaansche); *Ireas, of Liſch met Bol-wortels.* Hier van

cul-

cultiveert men inzonderheid drie Hoofd-zoorten; als, 1. De Engelsche *Ireas* met breede bladen. 2. De Engelsche *Ireas* met smalle bladen. 3. De Persiaansche, laage, vroeg bloeijende *Ireas* met blaauw-bonte Bloemen. Van de twee eerste zoorten heeft men heel veel verandering van fraaije koleuren; ondoenlyk, om ze allen op te noemen. Ze worden door haar Bollen of Klysters voortgekweekt, gelyk andere Bol-gewassen; naamelyk dezelven in de Maand July uit den Grond neemende, op een drooge plaats leggende, vervolgens, droog zynde, zuiverende, de jongen 'er afscheidende, en die in 't laatst van September of in October weer herplantende, op 3 of 4 Duimen diepte en even zo grooten, of iets grooter, afstand; dog kan men ze ook wel twee of drie Jaaren in den Grond staan laaten eer men ze opneemt. Men kan ze ook veel van Zaad voortteelen, dat men in de maand September of October op een Bedje, omtrent een kleine vingerbreed diep, zaaijen moet; maar hier van komen geen Bloemen dan na verloop van 5 of 6 Jaren; egter zyn uit het Zaad alle de fraaije verschillende zoorten voortgekomen, die men heeft, en daar kunnen nog meer anderen uit voortkomen. Ze beminnen liefst een goeden, lossen, zandagtigen, geprepareerden, Grond, en kunnen onze sterkste Winter-vorst tegenstaan, dog is 't best dezelven by een heel strenge Vorst met los Stroo te dekken, inzonderheid de fraaisten en waardigsten.

Juffers Violiere, zie Damast-bloem.

Juffertje in 't Groen, zie Nigelle.

K.

Kaasjes-kruid, zie Malwe.

Kalfs-muil, zie Leeuwen-bek.

Kalfs-voet. *Speerwortel.* Hier van kweekt men in de Bloem-tuinen hoofdzaakelyk de volgende. 1. De *Kalfs-voet* met gesnippelde bladen en bont gevlekte stengen, eigentlyk *Speer-wortel* of *Slangen kruid* genoemd. 2. De *Speerwortel* met geelbonte bladen. 3. De *Speerwortel* met wit-geaderde Bladen. 4. De Americaansche driebladige *Speer-wortel.* Ze worden door haare Wortel-spruiten in 't Voorjaar vermeerdert, en begeeren een goeden, lossen, zandigen, Grond, veel vogt in de Zomer, en liefst een wat lommerige plaats: En schoon de drie eerste zoorten onze Winter-vorst tamelyk kunnen tegenstaan, zo is 't egter beter dat men ze met de vierde zoort, in Potten staande, 's Winters in 't Oranje-huis overhoude.

Kamille, zie Camille.

Kaperfolie. *Geiten-blad.* Van dit Heester-gewas cultiveert men deze drie volgende zoorten in de Bloem-tuinen; als 1. De Duitsche *Kaperfolie.* 2. De Italiaansche *Kaperfolie* met roode Bloemen. 3. De Italiaansche laat-bloeijende *Kaperfolie* met roode Bloemen. Dezelven worden aangekweekt door Inlegging van de Wortel-spruiten, of jonge Takken die niet bloeijen, willende ligt bewortelen, en ze groeijen in allerley goede Gronden gemakkelyk, verdragen ook ook onze sterkste Winter-koude.

Deze Heesters zyn zeer bekwaam, om daar mede Priëlen, Zit-plaatzen enz., te bekleeden, niet alleen om dat de Takken zig gewillig laaten leiden, en tamelyk hoog op-

opgroeijen, maar ook de Bloemen, in haar Bloey-tyd, een heel aangenaame Reuk verſpreiden, inzonderheid tegen den avond.

KARDINAALS-BLOEM. Hier van kweekt men deze zoorten in de Bloem-Tuinen. 1. De *Kardinaals-Bloem* met fraaije hoog-rode, of ook rood- en wit-bonte Bloemen. 2. De blaauwe *Kardinaals-Bloem.* 3. De witte *Kardinaals-Bloem.* Dezelven worden voortgekweekt door ſcheuring in 't Voorjaar; en begeeren een goeden, loſſen zandigen Grond, en een warme plaats, inzonderheid de eerſte zoort, die de tederſte is; weshalven dezelve ook 's Winters met Boom-ryzen, of loſſe drooge ruigte, voor de Vorſt, en ſcherp ſnydende Winden, moet gedekt worden; daar en boven moeten ze dan in een droogen Grond ſtaan, maar in den Zoomer beminnen ze veel vogt om wel te bloejen: Dog om de zeekerheid is 't beſt, dat men een of meer Planten daar van, in Potten geplant zynde, 's Winters in 't Oranje-huis op een lugtige drooge plaats bewaare, zonder veel vogt.

Keerzen kruid, zie Wolle-kruid.

KERZE (VREEMDE). *Viſſchel-kruid. Thlaspi.* Van dit Gewas worden de volgende zoorten hoofdzaakelyk in de Bloem-tuinen gekweekt, 1. 't Heeſteragtige altyd groenende en bloeijende *Viſſchel kruid* of *Thlaſpi*, met dikke Leucoje-bladen. 2. 't Spaanſche heeſteragtige *Viſſchel kruid* met dikke aan de Top-einden getande bladen. 3. 't Altydgroenend *Berg-Viſſchel kruid* met witte Bloemen. 4. 't Altydgroenend *Viſſchel-kruid* met gryze Zee-Porcelein-bladen en witte Bloemen. 5. Het *Viſſchel kruid* met gryze Leucoje bladen en geele Bloemen. 6. 't Gryze *Viſſchel-kruid* van Mechelen, met enkelde en ook dubbelde Bloemen. 7. 't Gekroonde Franſche *Viſſchel-kruid* met Iberis-bladen en purperagtige of witte Bloemen. 8. 't Gekroonde Kandiſche *Viſſchel kruid* met purperagtige of witte Bloemen. 9. 't Gekroonde Kandiſche *Viſſchel-kruid*, met witte zoetruikende Bloemen. 10. 't Portugeeſche gekroonde *Viſſchel-kruid* met ſmalle gras-bladen, en roodagtige of witte Bloemen.

De twee eerſte zoorten zyn langleevend, en worden door Steeking van Takjes in Potten, die men in de Rund-bak koeſtert, voortgekweekt, en moeten 's Winters in 't Oranje-huis overgehouden worden. N° 3, 4, 5, en 6 zyn ook langleevende Planten, die tamelyk hard zyn, en worden door Scheuring of Inlegging ligt voortgekweekt, dog N°. 6. ook door 't Zaad. N°. 7 tot 10. zyn eenjaarige Gewaſſen, die men in 't Voorjaar zaait ter plaatze daar ze zullen blyven doorgroeijen, als willende niet liefſt verplant weezen. Ze groeijen allen niet bezwaarlyk in allerley goede loſſe, dog liefſt wat zandige, Aarde.

KERSE (WILDE). *Cardamine.* Hier van kweekt men hoofdzaakelyk de volgende, 1. De *Cardamine*, gewoonlyk *Pinxter bloëm* genoemt, met dubbelde Bloemen. 2. De Driebladige *Berg-Cardamine.* 3. De Driebladige Africaanſche zeer getakte *Cardamine.* Het zyn langleevende Gewaſſen, die door ſcheuring in 't Voorjaar ligt voortgezet worden en in allerley goede Gronden heel wel groeijen, dog inzonderheid in een zandagtigen, en N°. 1. bemint een vogtigen Grond.

KERSE (INDIAANSCHE) *Cardaminde.* Van dit fraay uitlandſch Bloem-gewas heeft men drie zoorten, als 1. De groote *Indiaanſche Kers*, of *Cardaminde*, met Zwavel-

vel- of Oranje-geele Bloemen. 2. De kleine *Cardaminde*, met Zwavel- of Oranje-geele Bloemen. 3. De groote *Cardaminde*, met dubbelde Bloemen. De eerste en tweede Zoort worden voortgeteeld door 't Zaad, dat men in de Maand April in een Broei-bak zaait, om de jonge Planten daar na in den Bloem-Tuin te verplanten, daar men 't begeert: Doch men kan ze ook zaaijen ter plaatze daar ze zullen blyven doorgroeijen. De derde of dubbelde Zoort wordt door steeking van Takjes in Potten, die men agter Glazen of in de Run-kas koestert, niet bezwaarlyk voortgezet, hoewel men ze ook 's Zomers in den open Grond, of in Potten, op een warme plaats, steeken kan; ze bewortelen ligt en groeijen in allerley goede Gronden, die los en wat vogtig zyn, weeldrig, doch als ze al te weeldrig groeijen geeven ze weinig Bloemen; weshalven, om veel Bloemen van de Plant te hebben, moet men ze in geen al te vetten Grond of in Potten planten. De beide eerste Zoorten gaan tegen den Winter versterven, maar de dubbelde Zoort kan overblyven in een getemperde Trek-kas, waar in niet al te sterk gestookt wordt, en op een lugtige plaats staande, anders bederft ze ligtelyk; zynde hier toe ook de jonge laat gestokene Planten de bekwaamsten.

KETMIA. *Alcea.* Hier van kweekt men 1. De Veneetsche *Ketmia*, met Blazen, of opgeblazen Kelken. 5. De Africaansche *Ketmia*, met Blazen. 3. De Indiaansche *Ketmia*, met groote geele Bloemen, ook *Sabdorifera* genoemt. Het zyn eenjaarige Gewassen, die door 't Zaad in de Broei-bak voortgeteelt en de jonge Planten daarna in den Bloem-tuin verplant worden; dog No. 3. is teder en moet, in Potten geplant zynde, in de Trek-kas gekoestert worden.

KETMIA (BOOMAGTIGE). *Boom-Malve.* Van dit Heester-Gewas heeft men met roode, purpere, incarnate, witte, bonte en geele Bloemen. Ze worden voortgekweekt door Inlegging der Wortel-spruiten, of door steeking: En maaken veeltyds van zelfs Wortel-spruiten; anderszins moet men een oude Struik in 't Voorjaar omtrent den Wortel afsnyden, als wanneer dezelve jonge Spruiten uitschieten zal, die men daarna in 't volgende Voorjaar inlegt. De stekken moet men in een Pot of Bakje steeken en op een warme schaduwagtige plaats, of in de Run-kas zetten en met vogt wel onderhouden, zo zullen ze bewortelen. Ze groeijen in allerley goede losse Gronden heel wel, doch liefst in een zandagtigen, en kunnen onze Winter-Vorst vry wel tegenstaan, dog met een buitengewone strenge Vorst gaan ze sterven, en de jonge Boomtjes hebben het meeste gevaar, weshalven men de stekken ook 's Winters binnen 's huis bewaaren moet. Men kan van dit Heester-Gewas aartige kleine Boomtjes kweeken, tot cieraad van een Bloem-tuin; en als 't gebeurt dat dezelven in een strengen Winter dood vriezen, zo moet men ze in 't vroege Voorjaar, by den Wortel afsnyden, dan zal dezelve meesttyds weer jonge Spruiten uitschieten en dus 't Gewas behouden blyven, maar zulks niet doende, gaat de Versterving ook tot in den Wortel: gelyk men dit met meer andere Heesters en Boomen dus waarneemen kan; dat ik hier in 't voorbygaan aanmerke.

KEIZERS-KROON, *Konings-kroon. Kroon-Imperiaal.* Hier van heeft men verscheiderhande Zoorten, als 1. De *Keizers-kroon*, met geele, bleekroode, vuurroode of witte Bloemen. 2. De *Keizers-kroon*, met geel en rood, of geel en Oranje

geſtreepte Bloemen. 3. De *Keizers kroon*, met twee of drie Kroonen. 4. De *Keizers-kroon*, met dubbelde Bloemen. 5. De *Keizers-kroon*, met geel-bonte bladen. 6. De *Keizers-kroon*, met wit-bonte bladen. 7. De getakte *Keizers-kroon*. Ze worden voortgekweekt van de jonge Bollen, die men van de ouden afneemt, na dat dezelven in de Maand July of Auguſtus uit den Grond genomen zyn, moetende niet lang daar na weer vyf of zes duimen diep herplant worden, dewyl ze niet gaarne lang uit den Grond weezen willen: Dog behoeft men ze juiſt niet alle Jaaren op te neemen; men kan ze twee of drie Jaaren over ſtaan laaten. Ze groeijen in allerley goede, loſſe Gronden wel, en kunnen allen onze Winter-koude doorſtaan: ze kunnen ook door haar Zaad aangeteeld worden, gelyk andere Bol-gewaſſen, maar dewyl de jonge Planten zelden voor 't agtſte of tiende Jaar Bloemen geeven, zo zal zulks iemand niet ligt onderneemen.

Kiewits-Bloem, zie Fritillaria.

Kiewits-Ey, zie Fritillaria.

Klapper-Roos, zie Maan-kop.

Klaver (Rupſen),

Klaver (Slakken),

Klaver-Boom, zie Ebbenhout.

Klokjes-Bloem. *Klokjes. Campanula.* Hier van zyn veele Zoorten, maar men kweekt in de Bloemtuinen, weegens de Bloemen, hoofdzaakelyk de volgende. 1. De groote Pieramidale *Klokjes*. 2. De kleine Pieramidale *Berg-Klokjes* met blaauwe Bloemen. 3. De kleine Pieramidale *Klokjes*, *Petromarula* genoemd, met purpere Bloemen. 4. De *Klokjes* met Perſike Bladen, en blaauwe of witte enkelde of dubbelde Bloemen. 5. De laage Americaanſche *Klokjes*, met ſtyve fyn-gekertelde kleden en blaauwe of witte Bloemen. 6. De kleine rond-bladige *Klokjes*, met kleine blaauwe of witte Bloemen. 7. De *Klokjes* met Netel-bladen, ook *Hals-kruid* genoemd, met purpere of witte enkelde, of dubbelde Bloemen: Groote, middel, en klein Zoort. 8. De *Klokjes* met lange Bladen en lange purpere aſch-blaauwe, witte of bonte, enkelde of dubbelde, Bloemen, doorgaans *Mariette* genoemd. 9. De kleine *Veld-klokjes*, doorgaans *Vrouwen-ſpiegel* of *Venus-ſpiegel* genoemd: klein en grooter Zoort. De eerſtgemelde zeven Zoorten zyn langleevende Planten, en worden ligtelyk voortgekweekt door Scheuring in 't Voorjaar, doch No. 1, kan ook door 't Zaad aangeteeld worden: Ze groeijen in allerley goede loſſe gronden niet bezwaarlyk, en kunnen onze Winter-koude doorſtaan, behalven No. 3, die niet zeer gemeen en tederder is, moetende derhalven, in Potten ſtaande, 's Winters in 't Oranje-huis overgehouden worden. N°. 8. duurt maar twee of drie Jaaren, en wordt door 't Zaad in 't Voorjaar voortgeteeld, dat men op een warme plaats zaait en de jonge Planten vervolgens verplant, die eerſt in 't volgende Jaar Bloemen geeven. N°. 9, is eenjarig en moet in 't Voorjaar gezaaid worden ter plaatze daar ze zal blyven doorgroeijen, dewyl ze niet liefſt wil verplant zyn. Deze beide laatſte zoorten beminnen ook liefſt een goeden zandagtigen Grond. Als men de lange Bloey-ſtengen van N°. 1, afſnydt, eer de Bloemen geheel open gaan,

zo kunnen dezelven, in 't Water gezet, in de Kamer bloeijen; en men kan 'er aartige Kroonen of kranſen van vlegten, enz.

Klokjes-winde, zie Winde.

Klooſter bloem, zie Colchicum.

Koekoeks-bloem, zie Lychnis.

KOE-OOG. *Stryp-bloem.* Men cultiveert hier van inzonderheid. 1. 't Ooſterſche *Koe-oog* met kleine-Rynvaars bladen, en geele of witte Bloemen. 2. 't *Koe-oog* met fyn geſnippelde of koe-dille-bladen en geele of witte, enkelde of dubbelde, Bloemen. 3. 't *Koe-oog* met koe-dille-bladen en naakte geele of witte Bloemen, ook *Chryſanthemum van Valentien* genoemd. Het zyn eenjarige Planten; die men in 't Voorjaar, op een warme plaats, of in de Broey bak zaait, en daar na verplant, in een goeden loſſen Grond: ook kan men ze zaaijen, zonder ze te verplanten.

Koe-oog, zie ook Bruinette en Chryſanthemum.

Kolle-bloem, zie Maankop.

Konings keerſe, zie Wolle-kruid.

Kondrille, zie Chondrille.

Konings kroon, zie Keizers-kroon.

KOORN-BLOEM. *Rogge bloem.* Hier van cultiveert men in de Bloem-tuinen. 1. De *Berg koorn-bloem* met breede Bladen en blaauwe of witte Bloemen: grooter en kleiner zoort. 2. De gemeene *Tuin-koorn-bloem*, met enkelde en dubbelde Bloemen, van veelerley aangename koleuren, als blaauw, purper, violet, rood, incarnaat, wit, *item*, witte met een blaauwen, violetten, rooden, enz. grond; bonten, en zo voorts. 3. De *Turkſche* of *Ooſterſche Koorn-bloem* met purpere, incarnate, witte, of ook geele, zoet-ruikende Bloemen. 4. De Turkſche Koorn-bloem met pypagtige zoetruikende Bloemen, van koleuren als voren. De eerſte zoort is langleevend en hard, en wordt door Scheuring ligt voortgezet: Alle de overige gemelde zoorten zyn eenjarig, en worden door haar Zaad in 't Voorjaar voortgeteeld, dat men in kuiltjes zaait ter plaatze daar ze zullen blyven doorgroeijen, dewyl ze 't verplanten niet kunnen veelen: ze beminnen allen lieſt een goeden, loſſen, vetten, zandagtigen Grond, en No. 3 en 4, een goede warme plaats, ook niet veel vogt maar droogte en warmte in den Bloey tyd, om ryp Zaad te verkrygen, dat anders ligt verrot.

Koorn-roos, zie Maan-kop.

KORAAL-KRUID. *Koraal-violiere. Tandekens kruid.* Hier van heeft men 3 of 4 zoorten, die weinig verſchillen, dan dat de Bladen van zommigen wat meer of anders gedeeld, dan die van anderen zyn. Ze worden ligt voortgekweekt, door Scheuring, en groeijen in allerley goede loſſe Gronden niet bezwaarlyk, maar beminnen de Schaduwe.

Kriſtus-oogen, zie Habiks kruid en Lychnis.

KROK (BOSCH-). *Orobus.* Men cultiveert hier van inzonderheid. 1. De vroege laage Voorjaars *Boſch-krok*, met purpere Bloemen. 2. *Dezelfde*, met ſmaller en langer bladen en bleek-purpere of witte Bloemen. 3. De getakte *Boſch-krok* met Wikke-bladen, ook *Aſtragaloïdes* genoemd. 4. De getakte *Boſch-krok*, met

 bree-

breede, langwerpige, zenuagtige bladen. Dezelven worden ligt voortgekweekt door Scheuring: ook kan zulks geſchieden door 't Zaad, dat men in 't Na- of vroeg in 't Voorjaar op een Bedje niet heel diep zaait, en de jonge Planten daar na verplant. Ze beminnen liefſt een goeden, zandagtigen en wat vogtigen Grond; ook liefſt de Lommer.

Kroon imperiaal, zie Keizers-kroon.

Kruis-kruid, zie Jacobs-kruid.

Kryſanthemum, zie Chryſanthemum.

KUISCH-BOOM. *Boom der Kuiſchheid. Agnus caſtus.* Van dit kleine Boomgewas heeft men twee zoorten, als 1. De gemeene *Kuiſch-boom* met ſmalle bladen, en purpere, blaauwe, of witte Bloemen. 2. De *Kuiſch-boom* met breeder, gezaagde, bladen. Men kweekt ze voort door Uitlopers of Wortel-ſpruiten, of door Inlegging, of ook door Steeking van Takjes in Potten, die men in de Run-bak koestert. Ze groeijen in een goeden loſſen grond ligtelyk, maar beminnen veel vogt in den Zomer: en ſchoon ze tamelyk hard zyn, zo moeten ze egter 's Winters in 't Oranje-huis overgehouden worden, by weinig Vuur-warmte. Men zegt dat dit Gewas zyn naam in de voorige tyden verkreegen heeft van de Monniken, om dat ze zich verbeeldden, dat wanneer ze 't zelve by of omtrent zich hadden, hen zulks by de kuiſchheid konde bewaaren.

L.

Lantane, zie Viorne.

LATHYRUS. Daar zyn veele fraaije zoorten van dit Gewas, maar de fraaiſten en voornaamſten zyn de volgende. 1. De *Lathyrus* met paarſe Bloemen en Peulen als Ochrus. 2. De *Lathyrus* met groote, fraaije, purper-blaauwe, welruikende Bloemen. 3. De *Lathyrus* met groote, fraaije, incarnaat- en wit-bonte welruikende Bloemen. 4. De *Lathyrus* van Tanger, met groote donker-purper-roode Bloemen. 5. De *Lathyrus* met ſmalle bladen, purper-blaauwe Bloemen en ruuwe Peulen. 6. *Dezelfde*, met ſmaller Bladen, en hoekig Zaad. 7. De kleine *Lathyrus*, zo wel Peulen in als boven de Aarde voortbrengende. 8. De *Krok-Lathyruſſen*, ook *Clymenums* genoemd, van twee of drie zoorten, die meer dan twee blaadjes aan de ſteel hebben, en met platte of lid-formige Peulen. 9. De geele *Lathyrus*, met bladen als de kleine Klokjes-winde, ook *Aphaca* genoemd. 10. De geele Spaanſche *Lathyrus*. 11. De kleine *Lathyrus* met ſmalle enkelde Bladen, zonder krullen, ook anders *Niſſolia* genoemd. 12. De groote breed-bladige langleevende *Lathyrus*, met groote purpere of witte Bloemen. 13. De groote ſmalbladige langleevende *Lathyrus*, met purpere Bloemen. No. 1 tot 11, zyn eenjaarige Gewaſſen en worden door haar Zaad in 't Voorjaar ligt voortgeteeld, dat men zaait ter plaatze, daar ze zullen blyven doorgroeijen, vermits ze 't verplanten niet wel kunnen veelen. No. 12 en 13, zyn langleevend, en worden door Scheuring voortgekweekt, hoewel men ze ook door 't zaad voortteelen kan, maar de jonge Planten geeven niet eer Bloemen dan in 't derde Jaar. No. 2 en 3, brengen in 't byzonder heel fraaije Bloemen voort, waardig om gecultiveert te worden; en No. 7, is beſchouwenswaardig om dat ze zo wel Zaad-peulen in de aarde als boven dezelve door de Bloemen voortbrengt.

LAURIER BOOM. *Laurier.* Daar zyn veele zoorten van dit Boom-gewas, dat men in

in de Bloem- en Hesperische Tuinen als een By-gewas cultiveert. 1. Met breede bladen. 2. Met smalle bladen. 3. Met gekrulde bladen. 4. Met fraaije bonte bladen; en meer anderen. Ze worden allen door Uitloopers of door steeking niet bezwaarlyk voortgezet, en beminnen een goeden, lossen, vetten, wel-bemesten, en liefst zandagtigen Grond. Maar schoon ze hard van natuure zyn, zo moeten ze, echter, 's Winters in huis voor de sterkste Vorst bewaard worden. Ik erinnere my hier by, dat men in oude tyden de Keizers, Koningen, Edelen, Geleerden, Poëten en andere brave Mannen tot een Eerteeken, met Kransen van dit altydgroenend Gewas gekroond en vereerd heeft; en veele Bybelkundigen zyn ook van gevoelen, dat de Tak die de Duif in Noa's Arke wederom bragt een *Lauriers-tak* was, tot een Vrede teeken; dog wy kunnen hier in niet verder uitweiden.

LAURIER-BOOM (WILDE). *Laurus-Tinus.* Hier van zyn verscheide zoorten. 1. De gemeene *Laurus Tinus.* 2. Dezelfde, met fraaije bonte Bladen. 3. De *Laurus Tinus* met kleiner Bladen. 4. De Virginische *Laurus Tinus* met groote, gezaagde, Bladen. Ze worden, om kort te gaan, voortgekweekt gelyk de voorige egte *Laurieren.* Ze bloeijen doorgaans laat in 't Jaar, met aangenaame gekranste witte Bloem-trossen, en als men ze in May of Juny wat besnoeit, dan zullen ze tegen de Winter beginnen te bloeijen, invoegen, dat men in den Winter in een warm Oranje-huis, of in een getemperde Kas bloemen daar van hebben kan, dat in dien tyd niet onaangenaam is: want schoon ze ook tamelyk hard zyn, zo moeten ze, echter, 's Winters binnen 's huis voor de Vorst bewaard worden: dog N°. 4, kan ook buiten duuren, als de Vorst niet al te streng is.

LELIE (WITTE). Men heeft de volgende zoorten hier van, als 1. de Gemeene *Witte Lelie.* 2. De *Witte Lelie* met purper-rood gestreepte Bloemen. 3. De *Witte Lelie* met dubbelde Bloemen. 4. De *Witte Lelie* met fraaje *geel-kantige* bladen. 5. De *Witte Lelie* met *geel-bonte* bladen. 6. De *Witte Lelie* met nederwaarts hangende Bloemen. Dezelven worden allen voortgeteeld door de jonge Klysters, die men van de ouden afneemt, na dat men dezelven in de Maand July of Augustus uit den grond genomen heeft, moetende men dezelven voorts, of binnen korten tyd, weer herplanten, dewyl ze niet, gelyk andere Bol- of Klyster-gewassen, byna uit den grond wezen willen, of ze groejen daarna bezwaarlyker, en brengen in 't volgende Jaar geen, of onvolmaakte, Bloemen voort; ze groejen in allerley goede losse gronden niet bezwaarlyk.

LELIE (VUUR-). Hier van zyn ook verscheide zoorten, als 1. De groote *Vuur-Lelie.* 2 De groote *Vuur-Lelie* met dubbelde Bloemen. 3. De kleine *Vuur-Lelie* met dubbelde Bloemen. 5. De *Vuur Lelie* met Klysters aan de Steng, en met breder of smaller, en ook met gryse bladen. 6. Dezelfde, kleiner zoort. Ze worden, om kort te gaan, voortgekweekt, gelyk de vorigen.

LELIE (KROL) *Martagon.* Hier van zyn zeer veel zoorten, byna ondoenlyk om ze allen met de Penne te onderscheiden, maar men verdeelt ze gevoeglyk in twee Hoofd-zoorten, als 1. De *Krol-Lelie* met bladen, die verstrooid aan de Steng staan, ook *Krol-Lelie* of *Martagon van Constantinopelen* genoemt, met bloed-roode, ligt-roode, geele, oranje-geele, witte enz. Bloemen. 2. De *Krol-*

Lelie, met werwelswys groejende bladen, of ook enkeld *Martagon* genoemd, van verfcheiderhande koleuren, als, purper-rood, of roodagtig, wit, geel, geftipt en ongeftipt, &c. Dezen worden ook voortgekweekt, gelyk de voorgemelde Lelien, maar beminnen liefst een goeden losfen zandagtigen, niet fterk bemeften grond.

Lelie van Persien, of Lelie van Susa, ook deze wordt voortgekweekt als de voorgaande, beminnende liefst een goeden, losfen, zandagtigen grond, en fchoon ze tamelyk hard van Natuur is, zo is 't egter beter, dezelve voor de fterke Winter-Vorst te dekken.

Lelie-Narcisse, of *Narcis-Lelie*. Hier van cultiveert men hoofdzaakelyk, 1. De groote geele *Herfts-Lelie Narcisse*; enkelde en dubbelde. 2. De kleine geele *Herfts-Lelie-Narcisse*. 3. De geele *Voorjaars-Lelie-Narcisse*. Dezelven worden door haar Klyfters voortgekweekt, gelyk de voorigen, en beminnen liefst een goeden, losfen, zandagtigen grond. Daar zyn ook nog verfcheiderhande vreemde *Lelie-Narcissen*, doch dewyl de meeften veel oplettendheid in de cultuur nodig hebben, zo zal ik hier alleen maar van twee zoorten gewagen, die 't fraaist zyn, als 1. De Japonfche *Lelie-Narcisse* met roodagtige of vuur-koleurige Bloemen, ook van zommigen *Gersei-Lelie* genoemd. 2. De Americaanfche *Lelie Narcisse* met fraaje bloed-roode blinkende Bloemen, ook *Jacobs Narcisse* genoemd: Deze zoort, mag men zeggen, is een wonder der Natuur, want de Bloemen daar van niet alleen een zodanige fraaje hoog-roode koleur hebben, dat het een wonder om te zien is, maar ook blinken dezelven in de Zonne zodanig, als of ze met helder glanfende fyne Goud-korlen doorftrooid waren; waardig om te zien; en men zoude op deze *Lelie* wel kunnen toepasfen de woorden in 't nieuwe Teftament, Lucas XII: vs. 27. *Aanmerkt de Lelien*, &c. Ze worden beide door fcheuring voortgekweekt, en begeeren een goede welbereide zandagtige aarde: De 1ste kan in den Winter in 't Oranje-huis overgehouden worden, maar de 2de moet in een warme Stook kas, en 's Zomers in een Trek-kas zorgvuldig gekoefterd worden, en is geen Gewas voor een gemeenen Tuin.

Lelie van Dalen. *Dal Lelie. May-bloem.* Van dit aangenaam ruikend Bloemgewas heeft men de volgende zoorten. 1. De gemeene *Lelie van Dalen*. 2. *Dezelfde*, met purper-roodagtige Bloemen. 3. De breedbladige *Lelie van Dalen* met grooter Bloemen. 4. De breedbladige *Lelie van Dalen* met dubbelde Bloemen. Dezelven worden ligt voortgekweekt door Scheuring, of deeling der Wortel-fpruiten vroeg in 't Voorjaar: Ze groeijen in allerley goede losfe Gronden gewillig, dog liefst in een zandagtigen en wat vogtigen, en ze beminnen liefst een lommerige Plaats.

Lelie-Affodille, zie Affodil-Lelie.

Lelie van Alexandrien, zie Veld-Ajuin.

Lelie-Hyacinthe, zie Hyacinth-Lelie.

Lelie van een Dag, zie Affodil-Lelie.

Leonurus. Hier van kweekt men inzonderheid twee zoorten. 1. De Heefteragtige *Leonurus* met lange Bladen. 2. De kleine heefteragtige *Leonurus* met korter, Melisfe- of Katte kruids-bladen, en korter Bloey-trosfen. Ze worden door Scheuring, of door Steeking van Takjes in een Pot, die men in de Run-kas zet, voortgezet, en

en begeeren een goede losse zandagtige Aarde, moetende 's Winters in 't Oranje-huis voor de Vorst bewaard worden.

LEUCOJE. *Violier.* Van deze welruikende Bloem heeft men de volgende zoorten. 1. De gemeene *Leucoje.* 2. De Boomagtige *Leucoje*, ook *Stok-Violier* genoemd: beide met roode, incarnate, purpere, witte, en bonte, enkelde of dubbelde, Bloemen. 3. De *Zomer-Leucoje* met roode, purpere, witte of bonte Bloemen. 4. De *Zomer-Leucoje* met getande Bladen, roode of purpere Bloemen en knoppige Hauwen; beide met enkelde of dubbelde Bloemen. 5. De *Leucoje* met groene gladde Bladen en witte of purper-roode, enkelde of dubbelde, Bloemen. Van alle deze zoorten zyn de dubbelde heel fraay en aangenaam, zo wel voor 't Oog als de Reuk, en derhalven by elk in agting: Maar vermits de dubbelden geen Zaad voortbrengen, zo moeten dezelven uit het Zaad der enkelden gewonnen worden; op wat wyze nu zulks geschied, hebben wy voorheen in 't begin van deze Verhandeling duidelyk aangeweezen, en is derhalven onnodig zulks hier weer te herhaalen; ik zal alleen maar erinneren, dat men by 't Zaad-winnen letten en zoeken moet naar zodanige Planten, die Bloemen voortbrengen, welke meer als vier Bloem-blaadjes hebben, en dat men tot dien einde 't Zaad, tegen de volle Maan, in Maart of April, zaaijen moet, 't zy in den open Grond, dog best in een niet te warme Broey-bák, om de Planten te vervroegen, anders bloeijen ze dikwils laat in 't Jaar of geheel niet in 't eerste Jaar; en uit zodaanige Planten zullen ongetwyfeld in 't vervolg zommige Planten voortkomen, die, zo niet aanstonds dubbelde, echter zodaanige Bloemen voortbrengen, die meer als vier Bloem-blaadjes hebben, mits de jonge Planten ook met de volle Maan verplantende; waar van Zaad gewonnen wordende, zal men by de volgende Zaaijing zyn oogmerk bereiken, naamelyk, dubbelde Bloemen te verkrygen. Wat aangaat de Koleuren en bontigheid van deze en meer andere Bloemen, daar van heb ik voorheen ook genoegzaame aanleiding gegeeven; ik moet alleen hier nog maar zeggen dat de purper-roode zoort van N°. 5, voorheen nog in Neder nog in Hoog-Duitschland bekend geweest is, maar dezelve is in Weenen, by myn tyd, toen ik in 't Jaar 1730, daar woonde, by een Hovenier gevallig uit 't Zaad van de witte voortgekomen, 't welk bevestigt 't geen ik voorheen ten opzichte van de koleuren der Bloemen gezegt hebbe. Voorts moet men zorgvuldig opletten, om de jonge Planten nooit in de Zon, by droogte, te besproeijen, anders steeken ze by den Wortel aan, en bederven voorts, of de Wortel raakt aan 't kwynen. Men verplant de jonge Planten vervolgens in April of May, op den gemelde tyd op Bedden, ter distantie van 1½ Voet, om haar Bloey tyd in 't Najaar te verwagten, als wanneer men dan de dubbelde, zo ras men ze ontdekt, in Potten plant, om 's Winters in 't Oranje-huis over te houden. Men kan al vroeg weeten of de Planten dubbelde Bloemen zullen voortbrengen, naamelyk zo ras men Knoppen in 't Hart der Spruiten ontdekt, hoe klein die ook zyn, en men, dezelven met een Spelde of Naalde voorzigtig openende, bevindt, dat het binnenste Knopje rond is, 't welk aantoont, dat 'er dubbelde Bloemen uit zullen voorkomen, maar als 't binnenste Knopje spits is, dan enkelden: Hier op kan men de dubbelden voorts in potten zetten: Ik hebbe dikwils gezogt, of ik ook een merkteeken konde ontdekken, aan de

buitenſte gedaante en groei der Planten, welke, naamelyk, dubbelde of enkelde Bloemen zouden voortbrengen, maar dit heb ik tot nog toe niet kunnen vinden, dewyl ze beiden op eenerley wyze groeijen: Maar ik heb bevonden, dat van zodaanig Zaad, dat niet geheel plat en groot is, maar gerimpeld en gebrekkig uitziet, (NB.) zekerlyk Planten met dubbelde Bloemen te verwagten zyn; mits dat het Zaad door onrypheid niet gebrekkig zy. Ze begeeren een goede, loſſe, lieſt wat zandagtige Aarde, die niet, of ten minſten met geen verſche Meſt, bemeſt is, want ſchoon daar in de jonge Planten voor 't oog ſterk groeijen, ze worden egter ondertuſſchen de Wortels aangeſtoken, en ze gaan in den volgenden Winter zekerlyk meeſt ſterven. Ze begeeren in den Winter ook een goede lugtige plaats, digt by de Glazen, als mede weinig Vuurwarmte, anders ſterven ze, blyvende 't beſt over, als ze alleen maar voor de Vorſt, zonder veel Vuurſtoking, kunnen bewaard worden; als zynde tamelyk hard. Het gezegde is hoofdzaakelyk te verſtaan van de langleevende Zoorten, want No. 3. en 4. eenjaarig zynde, zo hebben ze in de cultuur zo veel moeite en zwarigheid niet, moetende men haar een goeden vetten Grond in den Bloem-tuin geven. No. 1. kan een of twee Winters over duuren, maar No. 2. dikwils vyf of zes Jaaren, als men ze 's Winters maar wel en lugtig bewaaren kan; want doorgaans behoudt deze zoort een Hart-ſpruit, die in 't volgende Jaar weer veele Zyd-ſpruiten maakt, met veel fraaije Bloemen; en ik heb ze gecultiveert opwaſſende als een kleine Boom, van vier of vyf voeten hoogte. Men kan de langleevende Violieren ook door ſteeking van Takjes, die niet bloeijen, voortkweeken, die men in een klein Broeibakje ſteekt, of ook in Potten, dezelven in de Run-kas zettende; doch hier van komen maar kleine onvolmaakte Planten, weshalven zulks weinig gedaan wordt.

Leucoje (Geele). *Geele Violier. Steen-Violier.* Van deze insgelyks zeer welriekende *Bloem*, kweekt men in de Bloem tuinen hoofdzakelyk de volgenden. 1. De *Geele Leucoje*, ook *Muur-bloem* genoemd, met geele dubbelde Bloemen. 2. De *Geele Leucoje*, met grooter bladen en groote geele of Goud-geele dubbelde Bloemen. 3. De *Geele Leucoje*, met groote Goud-geele en purper gevlekte dubbelde Bloemen, gewoonlyk *Gouden-Lakens* genoemd. Deze laatſten zyn inzonderheid in agting, wegens haar fraaije Kouleur, en hoe bruinder of purperagtiger gevlekt, hoe meer ze by de Bloembeminnaars in waarde zyn, en niet zonder reden, dewyl ze haar dan fraay vertoonen, mits dat ze daar benevens groot zyn: zynde zelfs de enkelden van deze zoort niet onaangenaam, wegens haar aangenaame reuk en koleur, zo ze maar groot zyn. De gemelde dubbelde zoorten worden, om dat ze geen Zaad voortbrengen, door ſteeking van jonge Takjes, die niet bloeijen, niet bezwaarlyk voortgekweekt, die men in de Maand May, of ook laater, in een ſchaduwagtige plaats, of in Potten ſteekt, en met vogt wel onderhoudt, zo zullen ze bewortelen en goede jonge Planten worden. De enkelden worden door 't Zaad in 't Voorjaar voortgeteeld, en de jonge Planten daar na verplant, die in 't volgende Jaar Bloemen geeven: Men kan ook dubbelden uit het Zaad verkrygen, op die wyze, als we voorheen van de Leucojen of Violieren gezegt hebben, gelyk zekerlyk de dubbelde *Muurbloemen* of *Gouden-laakens* uit 't Zaad voortgekomen zyn; maar om

dar

dat ze door ſteeking gemakkelyk voortgekweekt worden, geſchiedt de Zaaijing zelden, dan van de groote Zoort, waar uit dan ook by geval wel dubbelden voortkomen. Ze beminnen een goeden, loſſen, vetten grond, en taamelyk veel vogt. No. 1. kan onze winter-vorſt wel doorſtaan, gelyk ook de jonge Planten uit het Zaad; maar No. 2 en 3. zyn wat tederder, en moeten, in potten geplant, 's winters, in 't Oranje-huis, op een luchtige plaats, bewaard worden; hoewel haar een kleine vorſt geen hinder doet, als men ze maar voor de ſterkſte en aanhoudende bewaart. Men heeft van de eerſte en tweede zoorten ook met fraaje bonte bladen, en dubbelde Bloemen, die men als de overigen voortkweekt.

LEEUWEN-BEK. *Kalfs-muil.* Hier van heeft men verſcheiden Zoorten, als, 1. De breedbladige *Leeuwen-bek*, met bleek-roode, hoog-roode, purper-roode, witte, of geele Bloemen, of ook met wit- of geel-gebekte Bloemen. 2. De ſmalbladige *Leeuwen-bek*, met Bloemen van allerlei Koleuren, als de voorigen. 3. De ſmalbladige *Leeuwen-bek*, met fraaije wit geſtreepte bladen, en hoog-roode, wit of geel-gebekte Bloemen. 4. De groote *Veld-Leeuwen-bek*, met roode of witte Bloemen. 5. De kleine *Veld-Leeuwen-bek*, ook *Orant* genoemd. Ze worden door 't Zaad, in 't voorjaar, ligt aangeteeld; maar het derde Zoort wordt door ſteeking voortgekweekt; allen beminnen ze een goeden, loſſen, liefſt zandagtigen grond. No. 1 en 2. duuren twee ofte wel meer Jaaren; No. 4 en 5 zyn eenjarig, en No. 3. is lang leevend en moet, 's winters, in 't Oranje-huis, overgehouden worden.

Leeuwen-Voet van Kandie, zie Catanance.

Lever-kruid (Edel) zie Hepatica.

Lilac, zie Syringe.

LIMOEN-BOOM. Dit Gewas komt in aart en natuur genoegzaam over een met den Citroen-Boom, en wordt ook, op dezelfde wyze, voortgezet. Daar zyn verſcheide zoorten van. Zie *Citroen-Boom*.

Linſen-Boom, zie Colutea.

Liſch, zie Ireas.

Lithoſpermum zie Paarl-Kruid.

Lombardſche Linſen, zie Colutea.

LOTUS. *Lotus-Kruid.* Hier van kweekt men 1. De *Lotus* met roode Bloemen en vierkante Peulen. 2. De *Lotus*, met geele Bloemen en vierkante Peulen. 3 De langleevende *Zee-Lotus*, met geele Bloemen, en vierkante Peulen. 4. De *Lotus* met geele Bloemen en Peulen als vogels-klaauwen. De eerſte, tweede en derde Zoort zyn eenjaarig en worden door 't Zaad, in 't Voorjaar, in de Broei-bak, of op een warme plaats, voortgekweekt, en de jonge Planten daar na verplant: Het derde zoort, langleevend zynde, kan zo wel door ſcheuring als door 't Zaad voortgezet worden.

LUPYNE. *Fyg-Boonen.* Van dit eenjaarig Gewas cultiveert men de volgende zoorten. 1. De tamme *Lupyne*, met witte Bloemen. 2. De wilde *Lupyne*, met geele welriekende Bloemen. 3. De wilde *Lupyne*, met blaauwe, ook roodachtige of incarnate Bloemen. 4. *Dezelfde*, met ſmaller bladen, kleiner blaauwe Bloemen en kleiner Zaad. 5. De groote, vreemde, hairige *Lupyne*, met breede bladen

en blaauwe, incarnate, of witte Bloemen. 6. De kleine vreemde *Lupyne*, met zeer fmalle bladen. Ze worden liefft voortgeteeld door 't Zaad, waar van men, in 't voorjaar, vier of zes korlen in een greppeltje werpt, ter plaatze, daar ze zullen blyven doorgroeijen, dewylze het verplanten niet wel kunnen veelen, groeijende in allerlei goede vette gronden gemakkelyk.

Lychnis. *Jenette.* Hier van zyn zeer veel zoorten, waar van zommigen ook een byzonderen naam voeren; wy zullen de voornaamften opnoemen en daarna derzelver cultuur melden. 1. De *Kroon-Lychnis*, ook *Chriftus-oogen* genoemd, met roode, incarnate, witte, of bonte Bloemen. 2. *Dezelfde*, met hoog-roode of witte dubbelde Bloemen. 3. De vreemde *Koorn-Lychnis*, met gladde bladen en fraaje roode, of witte Bloemen. 4. De *Lychnis*, *Ocymaftrum* genoemd, met dubbelde purper-roode Bloemen. 5. De *Ocymaftrum*, met dubbelde witte Bloemen. 6. De kruipende gryze *Zee-Lychnis*, met witte Bloemen. 7. De *Lychnis*, *wit Beën* genoemd, met enkelde en dubbelde Bloemen. 8. De *Lychnis* of *Bloem van Conftantinopolen*, met fcharlaken roode, incarnate, witte, of bonte Bloemen. 9. *Dezelfde*, met fcharlaken-roode of witte dubbelde Bloemen. 10. De *Lychnis*, gewoonlyk *Koekoeks-Bloem* genoemd, met dubbelde roode of witte Bloemen. 11. De fmalbladige lymige *Lychnis*, gewoonlyk *Pik-Anjelier*, genoemd, met purper-roode dubbelde Bloemen. 12. De breed bladige lymige *Berg-Lychnis*, met witte Bloemen. 13. De laage *Berg-Lychnis* met gras-bladen, ook *bloeijend Berg-Mos* genoemd, met roode, incarnate, of witte Bloemen. 14. De breedbladige lymige *Lychnis*, ook *Baftert-Santorey* genoemd, met roode, incarnate, of witte Bloemen. 15. De wilde breed en fmal-bladige *Lychniffen* met opgeblaazen kelken. 16. De kleine wilde *Lychnis*, met rood- en wit bonte, of geftippelde Bloemen, van zommigen de *Vyf Wonden Chrifti* genoemd. De dertien eerfte zyn, behalven de derde, langleevende Planten, die allen niet bezwaarlyk, door fcheuring, voortgekweekt worden. De derde, en overige zoorten zyn eenjarig, en worden door 't Zaad voortgeteeld, dat men in 't Voorjaar zaait, zonder ze te verplanten. N°. 14. komt ook in overvloed van zelfs door 't gevallen Zaad voort, daar ze eens gezaaid is, en ze groejen allen in allerlei goede loffe gronden niet bezwaarlyk; maar N°. 2. en 5. moeten, 's winters, in 't Oranje huis, voor de fterke Vorft, overgehouden worden.

Lychnis, *Seep-Kruid genoemd*; zie Seep-Kruid.

Lychni-Scabiose. Dit eenjarig Gewas wordt in 't voorjaar ligt voortgeteeld door 't Zaad, en de jonge Planten daarna verplant, of niet, zo men wil.

Lynen, zie Vuur-Kruid.

M.

Maagdeliefjes. *Madelieven.* Hier van cultiveert men in de Bloemtuinen hoofdzaakelyk de volgende zoorten. 1. De kleine *Maagdeliefjes*, met dubbelde roode, incarnate, witte of bonte Bloemen. 2. *Dezelfde*, met pypagtige Bloembladjes. 3. *Dezelfde*, met kinderkens. 4. *Dezelfde*, de Bloemen als een Hanekam groeijende. 5. De groote *Maagdeliefjes*, met enkelde en dubbelde Bloemen. 6. De groote Americaanfche, getakte, en gekroonde, *Maagdeliefjes*, met breede getande

en

en als gefnippelde bladen, en met groote Bloemen, van zommigen kwaalyk *Kaapfche Afler* genoemd: Alle deze zoorten worden door fcheuring ligt voortgekweekt, en groeijen in allerlei goede vette gronden gewillig. De gemelde kleine *Madelieven* moet men tegen de volle Maan verplanten, anders worden ze meer enkeld.

MAAGDE-PALM. Van dit lang-leevend en hard Gewas zyn verfcheiden zoorten, als, groot, kleiner, en met vergulde bladen, die men zomtyds in de Bloemtuinen kweekt, inzonderheid, om haar altyd duurende aangenaame groente. Dit Gewas wordt voortgekweekt door fcheuring, en groeit in allerlei goede loffe gronden ligtelyk, dog liefft in een zandagtigen, waar in het ook Bloemen geeft, en anders zelden.

MAAN-VIOLIERE. *Maan-Bloem. Penning-Bloem. Paafch-Bloem. Zilver-Kruid. Bulbonac.* Hier van cultiveert men inzonderheid, 1. De *Maan-Violiere*, met bord-ronde Hauwen. 2 De *Maan-Violiere*, met lang ronde Hauwen; beiden met purpere, violette, witte, of bonte Bloemen. 3. De *Maan-violiere*, met ronde, ruige, fchild-formige Hauwen en geele Bloemen; ook *Alyffum van Diofcorides* genoemd. Het zyn tweejaarige Gewaffen, doch zy duuren ook zomtyds langer, inzonderheid N°. 2: ze worden in 't Voorjaar door 't Zaad voortgeteeld en de jonge Planten daar na verplant, die in 't volgende jaar Bloemen geeven. Als men de rype Zaad-Hauwen van N°. 1. en 2. voorzichtig affchilt, zo blinken ze als zilver, waar van dit Gewas den naam van *Zilver-Kruid* verkregen heeft; en deze Hauwen kunnen dus lang duuren.

MAAN-KOP. *Heul.* Hier van kweekt men de volgende Zoorten in de Bloem-tuinen, als, 1. De groote *Maan-kop*, met dubbelde Bloemen, van veelerlei fchoone koleuren, als, rood, purper, incarnaat, bont, geflamd, enz. 2. De kleine *Maan kop*, ook groote *Koorn-Roos*, of *Klapper-Roos*, of ook *Kolle-Bloem* genoemd, met dubbelde roode, incarnate, witte, bonte, gefprinkelde, enz. Bloemen. 3. De kleine *Koorn-Roos*, met dezelfde zoort van Bloemen. 4. De kleine *Koorn-Roos*, ook *Argemone* genoemd, met korter of langer gevoornde Zaad-knoppen. 5. De doornagtige *Maan-kop*, met geele Bloemen. 6. De Orientaalfche *Maan-kop*, met hoog oranje geele Bloemen. 7. De Siberifche *Maan-kop* met geele of witte Bloemen. De eerfte vier Zoorten zyn eenjaarig en worden door 't Zaad in 't Voorjaar voortgeteeld, dat men zaaijen moet ter plaatfe daar ze zullen blyven doorgroeijen, dewyl ze 't verplanten geheel niet kunnen veelen; ook moet men 't Zaad altyd winnen van de meeft dubbelden en fraaiften: De doornige Maan-kop (N°. 5.) is tweejaarig en wordt ook door 't Zaad in den Herfft of in 't Voorjaar voortgekweekt, doch dit komt dikwils niet in 't eerfte jaar op, maar twee, drie, vier en meer jaaren daarna, 't geen aanmerkelyk is. De overige twee Zoorten (N°. 6. en 7.) zyn langleevend en worden meeft door fcheuring voortgezet, hoe wel het ook door 't Zaad gefchieden kan. Ze groeijen allen in een goeden loffen grond niet bezwaarlyk, en liefft in een vetten, wat zandigen.

MAAN-KOP (GEHOORNDE). *Gehoornde Heul.* Hier van heeft men drie Zoorten, als, 1. De *Gehoornde Heul*, met geele Bloemen. 2. De *Gehoornde Heul*, met hoog-oranje-geele Bloemen. 3. De *Gehoornde Heul*, met violette Bloemen. 't Zyn twee-

tweejaarige Gewassen, die men, in 't Voorjaar of in den Herfst zaait zonder ze te verplanten; groeijende ook in allerlei losse gronden niet bezwaarlyk, doch liefst in een zandagtigen.

Maand-Roos, zie Roos.

Maart Viole, zie Viole.

Malwe. *Kaasjes Kruid.* Hier van zyn zeer veel zoorten, maar die men voornaamelyk in de Tuinen, om de Bloemen kweekt, zyn de volgende. 1. De groote *Roos-Malwe*, doorgaans *Stok-Roos* genoemd, met enkelde of ook dubbelde Bloemen, van veelerlei schoone koleuren, als rood, scharlaken-rood, roozen-rood, zwart-rood, purper, violet, geel, wit, bont. 2. De *Stok-Roos*, met vyge- of hoekige bladen, en met enkelde of dubbelde Bloemen, van veelerlei koleuren, als de voorige. 3. De Veneetiaansche *Boom-Malwe* 4. De Chineesche *Malwe*, met rondagtige gehoekte bladen, en kleine witte Bloemen, rondom de oxels der leden voortkomende. 5. De gekronkelde *Malwe*, met witte of paarse Bloemen, 6. De Italiaansche of Spaansche *Malwe*, met groote, purperagtige, incarnate, of witte Bloemen, gewoonlyk *Bætische Malwe* genoemd. 7. De Spaansche *Malwe*, met rondagtige, gekertelde gladde bladen, en groote roodagtige of witte Bloemen. 8. De Kandische *Malwe*, met rondagtige bladen en kleine purperagtige Bloemen, aan de oxels der bladen voorkomende. 9. De *Malwe*, met gladde verschillig geformde bladen, en roode of witte Bloemen. De beide eerste zoorten zyn twee, en ook veeltyds meer-jaarig, of langleevende, en worden dus, zo wel door 't Zaad, als door scheuring, voortgeteeld; 't Zaad in 't Voorjaar op een Bedje zaaijende en de jonge Planten daarna verplantende, daar men het begeert, die in 't volgende tweede Jaar voor de eerstemaal Bloemen geeven; doch uit het Zaad, schoon men 't zelve altyd uit de fraaiste dubbelden winnen moet, komen ook enkelden voort, inzonderheid, als men de volle Maan niet waarneemt. Deze *Stok-Roozen* zyn een groote cieraad van een Tuin, inzonderheid van een grootere, als dezelven op een ruim gezicht, of naast een water, in een goede order geplant worden, dewyl ze zich dan, hoog op groeijende, zeer fraai in den Bloey-tyd vertoonen, zo wel buiten als in 't Water; en daar en boven ook tamelyk lang bloeijen in den Na-Zomer N°. 3 is tweejaarig, en wordt door het Zaad voortgeteeld, doch, wat teder zynde, kan ze onze winter-vorst niet al te wel verdraagen, en dient, derhalve, 's winters, in potten staande, in 't Oranje-huis overgehouden en bewaard te worden. De overige zoorten zyn allen eenjaarig, en worden door haar Zaad voortgeteeld; en dewyl ze 't verplanten niet wel kunnen verdraagen, is 't best, dat men ze zaait ter plaatze, daar ze zullen blyven doorgroeijen, wordende dan grooter, fleuriger, en beter groeijende Planten, gelyk meer anderen, die 't verplanten niet wel kunnen veelen; mits, dat men ze een goede warme stand-plaats geeve; waaromtrent de Liefhebbers van Bloemen en andere Planten inzonderheid acht moeten geeven. Ze beminnen allen een goeden, lossen, vetten, en liefst wat zandachtigen grond.

Mans-Bloed, zie Hypericum.

Marien-Distel, zie Distel.

Marien-Schoen, zie Papen Schoen.

Mariette, zie Klokjes-Bloem.

Man-

Martelaars-Bloem, zie Gnaphalium.

Mater of *Mater-Kruid*; zie Moeder-kruid.

MEDICA. *Slakken-Klaver*. Hier van zyn zeer veele zoorten, doch welkeronderscheid hoofdzaakelyk bestaat in de gedaante der Vruchten of Zaad-Hauwen, zynde zommigen rond, anderen langwerpig-rond, ton-formig, peer-formig, plat, schildformig; glad of doornig; grooter of kleiner: men kweekt ze ook voornamelyk aan om de aardigheid der Vruchten: Ze zyn allen eenjaarig en worden door het Zaad in 't Voorjaar ligt voortgeteeld, dat men in een Broey-bak of op een warme plaats zaait, en de jonge Planten daar na verplant daar men 't begeert; groeijende, in allerley goede losse gronden en op een warme plaats, niet bezwaarlyk.

Melansane, zie Eijerplant.

Melisoen-Kruid, zie Gnaphalium.

Melk-Distel, zie Distel.

Merveille de Peru, zie Jalappe.

Millefolium, zie Duizend-blad.

MOEDER-KRUID. *Mater*, *Mater-* of *Meter-Kruid*. Hier van kweekt men in de Bloem-tuinen zomtyds 1. 't *Moeder-Kruid*, met dubbelde Bloemen. 2. 't *Moeder-Kruid*, met dubbelde Pypjes bloemen. 3. 't *Moeder-Kruid*, met dubbelde, witte in 't midden geele, Bloemen. 4. 't *Moeder-Kruid*, met naakte Bloemen. 5. 't Dubbelde *Moeder-Kruid*, met fraai gekoleurde bladen. Deze Bloemen zyn twee-drie-en meerjaarig, en worden allen ligtelyk voortgekweekt, door scheuring, beminnende een goeden, lossen, liefst zandagtigen grond.

Molle-Kruid, zie Ricinus.

MOLY. Van dit Bol-Gewas zyn verscheiden Zoorten, als *Indiaansche*, *Spaansche*, breed-en smal-bladige *Moly*; met purpere, witte, en geele Bloemen. Het wordt door scheuring of deeling der Bollen, in 't Voorjaar, ligt voortgezet, of anders ook gelyk andere Bolgewassen: Doch men kweekt het zelve weinig in de Bloem-Tuinen, om dat het niet veel fraajigheid bezit.

Monniks-Kap, zie Wolfs-wortel.

MOTTEN-KRUID. Hier van zyn verscheiden veranderingen; als met geele, witte, purpere, incarnate, gryze Bloemen, en met heele of gesnippelde bladen. Dit gewas is meest tweejaarig, doch zommige Zoorten, in zonderheid, die met purpere en incarnate Bloemen, duuren ook langer. Het wordt door zyn Zaad in den Herst, of vroeg in 't Voorjaar, voortgeteeld, en wil liefst niet verplant weezen, bloeijende eerst in 't volgende Jaar: Doch de langleevenden kan men ook door scheuring voortzetten.

Muscari, zie Hyacinthe (Druifjes).

Muscaat-Roos, zie Roos.

Muurbloem, zie Leucoje (Geele).

MYRTUS. *Myrten-Boom*. Dit altyd groenend heesteragtig Boom-Gewas kweekt men in de Bloemtuinen veeltyds, als een Bygewas, wegens de aangenaamheid en goede Reuk der bladen; gebruikende men de Takjes veel in kleine aangenaame *Ruikertjes*, inzonderheid in den winter-tyd. Daar zyn verscheiden Zoorten van, als, met breede Laurierbladen; met smaller bladen; met fyne bladen; met Bosbooms-bla-

den, ook *Bouquet-Myrtus* genoemd; met bonte bladen; met dubbelde Bloemen, en meer anderen, die allen ligt gekend worden: ze worden allen voortgekweekt door inlegging van de Wortel-ſpruiten, of meeſt door ſteeking van jonge Takjes in een pot, in *April* of *May*, die men in de Run- of Trek-kas koeſtert, wanneer ze bewortelen en jonge Boomtjes zullen worden; die men daar na, in 't volgende Jaar, afzonderlyk in een pot plant, en verder naar de kunſt onderhoudt: ze begeeren een goede, loſſe, zandagtige, niet al te vette aarde, en moeten 's winters, ſchoon ze tamelyk hard zyn, in 't Oranje-huis, voor de vorſt bewaard worden.

N.

Naakte Mannetjes, zie Colchicum.
Naakte Meisjes, zie Tydeloofe.
Naakte Vrouwtjes, zie Colchicum.
Naantjes-Amandel, zie Amandel.

Nachtschaje (Heesteragtige), doorgaans *Amomum Plinii* genoemd. Dit heesteragtige Gewas kweekt men, hoofdzaakelyk, om de aardigheid van zyn roode Vruchten, die naar Kerſen gelyken en tegen den winter ryp worden: men kan het voortkweeken door Wortel - ſpruiten, of door ſteeking van Takjes in potten, in 't Voorjaar, die men in de Run-kas koeſtert; of ook, 't geen nog beter is, door 't Zaad, dat men in een Broei-bak zaait, en de jonge Planten daar na elk in een potje plant, in eene goede, loſſe, vette, wat zandagtige aarde. 's Winters moet men ze in 't Oranje-huis, op een luchtige plaats, bewaaren; hebbende men dan 't genoegen om de rype Vruchten nog lang aan den Boom te kunnen zien, die men ook wel aan een afgeſneden Takje in een *Winter-Bouquet* gebruikt, maar men moet zich wagten, van dezelven te willen eeten.

Nacht-Violiere. *By nacht ruikende Damaſt - Bloem.* Dit Gewas geeft juiſt geen faaaije Bloemen voor 't Oog, maar dezelven ruiken by avond en 's nachts zeer aangenaam, en over dag niets; van welke byzonderheid het zyn naam verkreegen heeft; doch daar is ook een zoort van, die geheel geen reuk geeft, en een ander met grooter welriekende Bloemen. Allen worden ze voortgeteeld door 't Zaad, dat men in 't voorjaar zaait, en de jonge Planten daar na verplant, die in 't volgende tweede jaar bloeijen, en onze winter-koude wel kunnen tegenſtaan.

Napellus, zie Wolfs-wortel.

Narcisse. Van dit Bol-Bloem-Gewas zyn zeer veele Zoorten, of liever veranderingen, die het ondoenlyk is om allen op te noemen, maar die men gevoeglyk verdeelen kan in de volgenden, als, 1. De breedbladige witte *Narciſſe*, met korte ronde kelken, en ook met dubbelde Bloemen. 2. De breedbladige geele *Narciſſe*, met korte klok-formige kelken, en ook met dubbelde Bloemen. 3. De breedbladige geele *Narciſſe*, met lange klok-formige kelken. 4. De ſmalbladige witte en geele *Narciſſe*, met zeer groote kelken. 5. De breedbladige *Narciſſe*, met klok-formige korte kelken, en veel geele of witte, of witte in 't midden geele, Bloemen op de ſteng, gewoonlyk *Tazettes* genoemd; ook met dubbelde Bloemen, of dubbelde *Tazettes*. 6. De ſmalbladige *Narciſſe*, met korte klok-formige kelken en twee of meer geele of witte Bloemen op de ſteng, doorgaans *Jonquilles* genoemd: ook

ook met dubbelde geele of witte Bloemen. 7. De laat bloeijende *Herſt - Narciſſe.* Onder alle deze zoorten worden het tweede en het zesde zoort 't meeſt geagt wegens haare aangenaamheid, en lieffelyken Reuk; ze worden allen, om kort te gaan, voort gekweekt, door de jonge Bollen of Klyſters, gelyk andere Bol-Gewaſſen, de Hyacinten, naamelyk, de Tulpen, enz. doch behoeft men de gemeene zoorten niet alle jaaren op te neemen; men kan ze twee of drie Jaaren in den grond ſtaan laaten; ze beminnen allen liefſt een goede, loſſe, zandagtige en vruchtbaare aarde; die men, voor het vyfde en zesde zoort in 't byzonder, wel toebereiden moet; welke zoorten ook een warme ſtandplaats begeeren, en onze winter-vorſt niet kunnende tegenſtaan, moeten, 's winters, met los ſtroo, voor de vorſt gedekt, of in een byzondere Bloem-bak geplant worden, zo als we by de *Hyacinthen* aangemerkt hebben.

By deze Gelegenheid moet ik ook kortelyk aanmerken (om dat ik daar van nog niet geſprooken heb), dat men deze *Tazettes* en *Jonquilles* (N°. 5 en 6.), gelyk ook de *Hyacinthen* en *vroege Tulpen*, vervroegen kan, om haare Bloemen in den winter-tyd volmaakt te hebben: 't welk geſchiedt op tweederley wyze, als; 1. Men plant drie of vier goede zwaare Bollen, in de Maand *Auguſtus* of *September*, in een bekwaame groote pot, en zet ze op een warme plaats, of in een Trek-kas, dezelve, door de warmte, allengskens koeſterende, zodaanig, dat naar maate de koude aanwint, of de vorſt nadert, men de Trek Kas ook warm houden of door vuurſtoking verwarmen moet; echter moet men de kas niet altewarm ſtooken, maar by een evenredige getemperde warmte houden, en voor 't overige niet verzuimen de potten met het noodige vogt, op hunnen tyd, te voorzien, wanneer men het genoegen zal kunnen hebben omtrent Nieuw Jaar, ook vroeger of laater, allerley zoort van gemelde Bloemen in volkomen bloey te zien, dat, in die winter-tyden, in der daad, niet dan vermaakelyk en aangenaam weezen moet. 2. Men kan de gemelde Bolbloemen ook vervroegen door middel van dezelven op, of ten naaſten by, omtrent denzelfden tyd, op glazen vleſſchen, met water gevuld, te zetten (waar toe men zich gewoonlyk, van lange, ſmalle, en tot dat einde gemaakte, vleſſchen bedient) zodaanig, dat de Bol een weinig beneden in 't water ſtaat; de Vleſſchen zet men vervolgens in een warme woon-kamer, boven de ſchoorſteen, of op eene andere warme plaats, wanneer men met vermaak de Bollen in 't water wortelen zal zien ſpruiten, groeijen, en eindelyk, in den winter, haare bloemen volmaakt voortbrengen; maar men moet de vleſch altyd vol water houden, ook 't water en de Bollen zuiveren, en zomtyds, om de twee of drie weeken, ververſchen; zynde hier toe het Regenwater wel het beſte. Zommige Liefhebbers willen, dat men een weinig *Salpeter* in 't water moet ſmelten, maar dit heb ik van weinig nuttigheid bevonden, vermits de gemelde Bollen, in goed water en bekwaamlyk warm ſtaande, natuurlyk wel groeijen, doch na het bloeijen, zyn ze meeſt krachteloos; echter, kan men ze daarna wederom in den grond planten, om jonge Bollen van dezelven voortteteelen.

Narcis-Lelie, zie Lelie-Narciſſe.

Narcis Leukooje, zie Tydeloſe (Witte).

Nardus, zie Nigelle.

Na-

Navel-kruid, zie Venus-navel, en Saxifrage.

Nagel-Boom, zie Syringe.

Netel-Kruid. Van dit eenjarig Gewas kweekt men zomtyds, doch zelden, de volgende zoorten 1 het Roomſche *Netel-kruid*, met ingeſneeden, en met minder ingeſneeden bladen. 2 Het *zelfde*, met fraaje groen-geel-en rood-bonte bladen. Men kweekt ze ligtelyk aan door 't Zaad, in 't Voorjaar, zonder verplanting. Zommigen neemen het vermaak om een Takje van dit Gewas in een Ruiker te doen, als zy iemands neus betrekken willen; doch ik raade dit niemand aan.

Nies-Wortel (Zwarte) *Chriſtwortel.* Hier van heeft men. 1. De *zwarte Nieswortel* met rooſen-verwige of witte Bloemen. 2. De kleine Nederlandſche *zwarte Nieswortel*, met rooſen-verwige Bloemen. 3. De *zwarte Nieswortel*, met veel groene Bloemen op de ſtyl. 4. De groote ſtinkende *zwarte-Nieswortel* met veel Bloemen op de ſtyl. 5. De driebladige *zwarte Nieswortel.* Zy worden ligtelyk voortgekweekt, door ſcheuring, en groeijen in allerley goede loſſe gronden niet bezwaarlyk, doch liefſt in een goeden zandachtigen. Haare bevalligheid beſtaat hoofdzaakelyk hier in, dat ze vroeg in 't Voorjaar bloeijen, en zelfs veeltyds in den winter, als die zagt is.

Nies-Wortel (Witte), met witte groenagtige, of donker-purpere Bloemen. Wordt voortgekweekt, door ſcheuring, en bemint liefſt een goeden, loſſen, zandagtigen grond.

Nies-Wortel (Baſtert-), zie Bruinette.

Nies-Wortel (Zwarte), zie Aſtrantie.

Nies-Wortel (Winter-), zie Wolfswortel.

Nigelle. *Nardus.* Van dit eenjaarig Gewas zyn verſcheiden Zoorten; men kweekt hoofdzaakelyk de volgenden, als 1. De *Nigelle*, met groote blaauwe of witte enkelde of dubbelde Bloemen, die in veel fyne bladjes ſtaan, ook *Juffertjes in 't groen* genoemd. 2. De vreemde *Nigelle*, met ſchoone, groote witte of blaauwe, enkelde of dubbelde bloemen, van zommigen *Boheemſche Nardus* genoemd. 3. De Kandiſche *Nigelle*, met witte of blaauwagtige Bloemen en zwart of geel welriekend Zaad. 4. De Orientaalſche *Nigelle*, met geele Bloemen en plat gevleugeld Zaad. Zy worden allen ligt voortgekweekt door het Zaad, dat men, in 't Voorjaar, op een warme plaats zaait, daar ze zullen blyven doorgroejen, om dat ze het verplanten niet kunnen veelen,

Niſſolia, zie Lathyrus.

O.

Ocymaſtrum, zie Lychnis.

Oleander. Van dit Heeſter Gewas heeft men. 1. De gemeene *Oleander*, met rooſen-verwige of witte bloemen. 2. De Indiaanſche ſmalbladige *Oleander*, met groote incarnaate, of witte welriekende Bloemen. 3. De Indiaanſche breedbladige *Oleander*, met groote, dubbelde incarnaate, bonte, of witte welriekende Bloemen. Deze *Oleanders* worden voortgekweekt door wortelſpruiten, of inlegging, ook door ſteeking van Takjes, in een pot, die men in de Run-of Trek-kas koeſtert. Zy beminnen een goede, loſſe, zandagtige aarde, en een warme ſtand-plaats, doch het tweede

de en derde zoort moet altyd in een Trek-kas gehouden worden, dewyl het anders niet of maar onvolmaakt bloeit, daar het volmaakt bloeijende zeer aangenaam voor 't gezicht en lieffelyk van reuk is: inzonderheid die dubbeld zyn: 's Winters moeten ze in 't Oranje huis overgehouden worden, doch het tweede en derde zoort doet men best in een getemperde Kas te koesteren, dewyl ze wat meer warmte begeeren, dan de gemeene zoorten:

OMPHALOIDES. *Bastert-Bernagie.* Hier van cultiveert men de volgende zoorten. 1. 't *Omphaloides*, met gladde Bernagie-bladen, ook *kleine kruipende Bernagie* of *Ossetonge*, genoemd. 2. 't *Omphaloides*, met smalle zee-groene Vlas-bladen, doorgaans *Genaveld Vlas* genoemd. 3. Het zelfde, met breeder bladen: De eerste zoort is langleevende en altydgroenend, bloeijende, vroeg in 't voorjaar, met fraaije kleine blaauwe Bloemen, en wordt, door scheuring, ligt voortgekweekt. De tweede en derde zoort zyn eenjaarig, die men door haar zaad, in 't voorjaar, ligt voortteelt, het zelve zaaijende ter plaatze daar ze zullen blyven doorgroeijen, dewyl ze niet liefst willen verplant zyn: zy groeijen allen in allerley goede losse gronden niet bezwaarlyk.

ORANJE-BOOM. Hier van heeft de Schryver van het voorige Werk een goed berigt gegeeven, wy zullen 'er alleen maar by voegen. 1. Dat 'er veel zoorten van dit gewas zyn: 2. Dat men, om het zelve wel te doen groeijen, het een goede losse, vette, weltoebereide, wat zandachtige aarde geeven, en op zyn tyd bekwaamelyk met Vogt voorzien moet; men moet het ook in geene al te groote Potten of vaten planten. 3. Dat om, goed Gewas en veel vruchten te verkrygen, men dezelven in den Zomer op een warme, lommerige, voor de Winden gedekte standplaats zetten, en 's Winters, in een digt, maar zonryk, Oranje huis luchtig plaatzen en voor de Vorst zorgvuldig bewaaren moet, zonder veel vuur-warmte; ook moet men ze van een goed gedeelte van haar Bloeizels, in haar bloei-tyd, ontlasten, als ze sterk bloeijen. De *Oranje-Boomen* zyn inderdaad een cieraad van een Bloem- of Lust tuin, inzonderheid, in haar Bloei-tyd, en als ze met vruchten wel gestoffeert, en fleurig zyn.

Orant, zie Leeuwebek.

Orchis, zie Stendel Kruid.

Orobus, zie Krok.

Ornithogalum zie Veld-Ajuin.

OSSETONGE. *Buglosse.* Hier van cultiveert men de volgenden, in de Bloem-tuinen. 1. De breedbladige altyd groenende *Ossetonge*. 2. De kleine breedbladige *Ossetonge*, met fraaije blaauwe Bloemen. 3. De Kandische *Ossetonge*, met asur-blaauwe Bloemen. 4. De kleine Kandische *Ossetonge* met wrattige bladen en rood-bonte welruikende Bloemen. De twee eerste zoorten zyn langleevende, en worden, door scheuring, voortgekweekt. N°. 3. en 4. zyn eenjaarig, die men, in 't voorjaar, door 't zaad voortzet, zonder ze te verplanten: beminnende allen liefst een goeden, lossen en zandachtigen grond.

OJÉVAARS BEK. *Kraniks-bek.* Hier van zyn veele Zoorten, maar men kweekt, om de Bloemen, hoofdzaakelyk de volgenden, als. 1. De *Ojevaarsbek*, met Wolfswortels bladen en blaauwe, witte of bonte Bloemen. 2. De *Ojevaars-bek*, met

Ranunkel-bladen, ook *Gods Genade* genoemd, en blaauwe, violette, witte of bonte Bloemen. 3. De welruikende *Ojevaars-bek*, met Ranunkel-bladen en roode Bloemen. 4. De *Ojevaars-bek*, met groote roode Bloemen. 5. De *Lancasterſche Ojevaars-bek*, met fraai geſtreepte Bloemen. 6. De *Berg Ojevaars-bek*, met bruine- of donker-roode Bloemen, en gevlakte of ook ongevlakte bladen. 7. De *Ojevaars-bek*, met knobbelige wortels. 8. De *Ojevaars-bek*, met Heemſt- of Malwe-bladen, en ligt- of hoog-roode Bloemen. 9. De *Ojevaars bek*, met blaauwe Bloemen, en heel lange bekken. 10. De ruikende *Ojevaars-bek*, met Corianders-bladen, en heel lange bekken. 11. De *Egyptiſche Ojevaars-bek*, met zee-groene bladen, en lang geveerde Bekken. 12. De *Boheemſche Ojevaars-bek*, met Ranunkel-bladen, purper-blaauwe Bloemen en zwart Zaad. No 1. tot 7. zyn langleevende Planten, en werden ligtelyk, door ſcheuring, voortgekweekt. No. 8. tot 12, eenjaarig zynde, moeten door het Zaad, in 't voorjaar, voortgeteeld worden, en willen liefſt niet verplant weezen; ze beminnen ook allen liefſt een goeden, loſſen, zandachtigen grond.

Daar zyn ook nog veele Afrikaanſche en Indiaanſche Kruid- en Heeſterachtige *Ojevaars-bekken*; doch, die men weinig in byzondere Tuinen vindt; wy zullen echter van eenigen gewagen, die men 't meeſt om hunne fraaiheid kweekt, en niet bezwaarlyk te cultiveeren zyn, als, 1. De Afrikaanſche *Ojevaars-bek*, met platte dikke Malwe bladen, en fraaije carmoſyn-roode Bloemen. 2. De Afrikaanſche Heeſterachtige *Ojevaars-Bek*, met *Alcea*-bladen en hoog-roode glanſende Bloemen. 3. De Africaanſche Heeſterachtige *Ojevaars bek*, met Sinnauw-bladen, die een bruine kring in 't midden hebben, en met roodachtige Bloemen. 4. *Dezelfde*, met heel fraaije wit-bonte bladen. 5. De Indiaanſche *Ojevaars-bek*, met bonte Bloemen, die alleen by nacht ruiken. 6. *Dezelfde*, kleiner zoort. De vier eerſte zoorten worden, door ſteeking van Takjes in een Pot, die men in de Run-kas zet, niet bezwaarlyk voortgekweekt, en No. 5 en 6, door ſcheuring; moetende deze allen, 's winters, in 't Oranjehuis, of beter in een getemperde ſtook-kas, overgehouden worden; begeerende een goeden, vetten, zandachtigen Grond.

P.

Paarl-kruid. *Paarl-zand. Steen-zand.* Hier van kweekt men de volgende zoorten. 1. Het groote recht opſtaande *Paarl-kruid*, met blaauwe Bloemen. 2. Het kleine recht opſtaande *Paarl kruid.* 3. Het ſmalbladige heeſterachtige *Paarl-kruid.* 4. Het kruipend breedbladige *Paarl-kruid.* Dit gewas wordt door 't Zaad, in 't voorjaar voortgekweekt, als mede door ſcheuring, of inlegging, begeerende een goeden, loſſen, liefſt zandachtigen Grond.

Paaſch bloem, zie Maan-violieren.

Papagaay-veeren, zie Fluweel-bloem.

Papaver, zie Maan-kop.

Papen-schoen. *Marie-ſchoen.* Hier van heeft men, 1. De gemeene *Papen-ſchoen*, met geele of witte Bloemen. 2. De *Papen-ſchoen*, met groote geele of purperen

peren Bloemen. Zy worden door ſcheuring voortgekweekt, en beminnen lieſſt een goeden, loſſen, zandigen Grond, en een warme ſtand-plaats; kunnende onze winter-koude tamelyk tegenſtaan, doch geen heel ſtrenge vorſt.

PASSIE-BLOEM. *Bloem des Lydens*, *Granadille*. Daar zyn veele zoorten van, maar men kweekt hoofdzaakelyk, in de Bloem-tuinen, de volgende. 1. De vyf-bladige *Paſſie-bloem*, met blaauwachtige of witte Bloemen 2. De drie-bladige *Paſſie-bloem*, met roozenverwige Bloemen. 3. De *Paſſie-bloem*, met drie-lobbige bladen, en groote geele Bloemen. Ze worden voortgekweekt, door inlegging, of ook door ſteeking der Takken, in een Pot, die men in een Run- of Trek-kas koeſtert, begeerende een goeden, loſſen, lieſt wat zandachtigen Grond, en een warme ſtandplaats: En ſchoon ze tamelyk hard zyn, moeten ze echter, 's winters, in een Oranje-huis, op een luchtige plaats, bewaard worden. Doch kan men No. 1, 3 en 4 ook in den open grond, op een warme plaats, tegen een muur, of elders, planten, en aldaar doen overwinteren, door middel van dezelven, by aankomende vorſt, nederwaarts tegen den Grond te buigen, zynde de takken buigzaam, en dan met los Stroo wel te dekken; maar na de voorbygegaane vorſt, in 't voorjaar, moet men ze terſtond wederom ontdekken. No. 2. is de tederſte, en moet noodzaakelyk, zo wel 's Zomers als 's Winters, in een Trek-kas gekoeſtert worden, (ſchoon ze in 't Oranje huis ook wel overblyven kan) anders bloeit ze by ons nooit of zelden: In 't voorjaar moet men deze Gewaſſen van de dorre en overvloedige Takken wat zuiveren en inkorten. De Bloemen van deze Gewaſſen zyn inderdaad beſchouwenswaardig; maar dat men de gedaante der werktuigen, tot het Lyden van Chriſtus gebruikt, daar in vinden wil, zyn maar beuzelingen der ouden, want deeze Bloemen groeijen zodaanig, volgens haar natuurlyken of ingeſchapenen aart.

PELECINUS. *Vreemde Securidaca, met platte, dunne, aan beide kanten gezaagde Hauwen.* Dit eenjarig Gewas wordt alleen uit lief hebbery gekweekt, wegens het byzonder maakzel der Hauwen, die naar een zaag gelyken, zynde 'er anders niet veel fraais aan. Men kweekt het ligtelyk voort door het Zaad, in 't voorjaar, en het wil lieſſt niet verplant zyn.

PEONIE. *Pioene*. Van dit langleevend Gewas heeft men, 1. De *Peonie*, met enkelde purper-roode Bloemen. 2. De *Peonie*, met groote dubbelde purper-roode, incarnate, witte, of bonte Bloemen. 3. De kleine *Peonie*, met enkelde of dubbelde roode Bloemen. Zy worden ligtelyk voortgekweekt, door ſcheuring, en groeijen, in allerley goede loſſe Gronden, niet bezwaarlyk.

PERSIKE-BOOM. Deze Boom behoort, eigenlyk tot de Ooſt-Tuin; doch ik moet een zoort daar van aanmerken, die men onder de Bloemen reekenen mag, naamelyk, die met fraaije dubbelde Bloemen, die zich als kleine Roosjes vertoonen, wanneer de Boom fleurig groeit: dezelve brengt geen vruchten voort; en wordt voortgekweekt, door oculeering op Pruim-ſtammetjes, gelyk andere Perſiken.

PERSIK-KRUID. Hier van zyn veele zoorten, maar in de Bloem-Tuinen kweekt men hoofdzaakelyk de volgende vreemde zoorten, 1. Het Virginiſch, heeſterachtige, gevlekte *Perſik-kruid*, met witte of incarnate Bloemen. 2. Het Ooſterſche, getakte en veelbloemige *Perſik-kruid*, met ſmalle en naar een Lans gelykende bladen. 3. 't Ooſterſche *Perſik-kruid*, met eyformige bladen, en purper-roode Bloem-

 kel-

kelken. 4. Het *zelfde*, met langer en ruwer Bladen. No. 1. en 2. zyn langleevende, en worden voortgekweekt, door fcheuring, als ook door het Zaad. No. 3. en 4. eenjaarig zynde, worden door 't Zaad aangeteeld, dat men in een Broei-bak zaait, en de jonge Planten daar na, in May, verplant. Ze beminnen allen een goeden, losfen, liefst zandachtigen, doch wat vogtigen Grond, en een warme plaats; maar No. 2. kan de ftrenge winter-vorst niet wel doorftaan, en dient derhalven daar voor wat gedekt, of in huis bewaard te worden.

PHALANGIUM. *Spinne-kruid.* Hier van cultiveert men de volgende: 1. Het getakte *Phalangium.* 2. Het ongetakte *Phalangium.* 3. Het kleine, Africaanfche jaarlykfche *Phalangium*, met geele Bloemen, ook kleine, jaarlykfche geele *Affodille* genoemd. De twee eerfte zoorten zyn langleevende, en worden, door fcheuring, voortgekweekt; en No. 3. door het Zaad, zonder verplanting; zy beminnen allen een goeden, loffen, vetten, liefst zandachtigen Grond.

Phalangium, (*Virginifch*,) zie Ephemerum.

Phlonis, zie Salie boom.

Pik-Anjelier, zie Lychnis.

Pilofella, zie Habiks-kruid.

Pinxter-bloem, zie Kerfe (wilde.)

Pione, zie Peonie.

Poel-ruit, zie Thalictrum.

POLEMONIUM. *Griekfche Valeriane.* Hier van cultiveert men, 1. Het gemeene *Polemonium*, met blaauwe, witte, of blaauw- en wit-bonte Bloemen. 2. Het *Polemonium*, met fraaije geel-bonte bladen., en blaauwe Bloemen. 3. Het *Polemonium*, met wollige Bloem-kelken. 4. Het *Polemonium*, met roode Bloemen. Deze Bloemen worden, door fcheuring, ligt voortgekweekt, als ook door haar Zaad, in 't voorjaar, en groeijen in allerley goede en loffe Gronden gemakkelyk, doch liefst in een zandachtigen; No. 2. is wat tederder.

Prang-wortel, zie Stal-kruid.

Primula veris, zie Sleutel-bloem.

Ptarmica, zie Dragon (wilde.)

Ptarmica (*Ooftenrykfch*,) zie Xerantemum.

Q.

QUAMOCLIT. Hier van cultiveert men inzonderheid, 1. Het *Quamoclit*, met geveerde bladen en hoog-roode Bloemen; ook *Indiaanfche roode Jasmyn* genoemd. 2. Het *Quamoclit*, met hertformige puntige bladen, en roode Bloemen. 3. Het *Quamoclit*, met hertformige fcherpe bladen, en roozen-verwige Bloemen. Zy zyn eenjaarige Gewasfen, die men, in 't Voorjaar, in een warme broei-bak, zaaijen, en daarna ieder Plant in een Pot zetten, en in de Run- of Trek-kas koesteren moet, anders komt 'er weinig en nog minder ryp Zaad van, dewyl ze teder zyn. No. 1. is een aartig aangenaam Bloem-Gewas, als 't wel bloeit.

R.

R

Rakette. Van dit gewas, dat anders weinig ſchoonheid heeft, kweekt men, zomtyds, om de verandering, de volgende zoorten, als, 1. De *Zee-Rakette*, met blaauwe Bloemen. 2. De *Zee Rakette*, met Spiets formige Haauwen. 3. De *Rakette*, met vierkante ſtekelige Haauwen. Ze worden, eenjaarig zynde, door haar Zaad, in 't Voorjaar, voortgeteeld, zonder dat men ze verplant, 't welk ze niet kunnen veelen.

Rakette, zie ook Reſede.

Ranunkel &c. *Boterbloem. Hanevoet.* Van dit Gewas zyn zeer veele zoorten; wy zullen de voornaamſten en fraaiſten opnoemen, en dan derzelver Cultuur melden. De eerſte plaats geeven wy aan de *Turkſche* of *Aſiatiſche Ranunkel*, met enkelde en dubbelde Bloemen; waar van zeer veele Veranderingen, ten opzichte van de fraaije koleuren, groote, en gedaante, gevonden worden. 2. De *Ranunkel*, met Ruite-bladen, en geele of roode, enkelde of dubbelde, Bloemen. 3. De recht-op-groeijende *Tuin-Ranunkel*, met kleine, geele, dubbelde Bloemen, gewoonlyk *Gouden Knoopjes* genoemd. 4. De liggende *Tuin-Ranunkel*, met kleine, geele, dubbelde Bloemen. 5. De *Ranunkel*, met een ronden knobbeligen wortel, gewoonlyk *St. Antonis-Raapje* genoemd, met dubbelde Bloemen. 6. De ſmalbladige geele *Illyriſche Ranunkel.* 7. De *Berg-Ranunkel*, met wolfs-wortelbladen, en kleine, witte, dubbelde Bloemen, gewoonlyk *Zilveren Knoopjes* genoemd. 8. De *Berg-Ranunkel*, met ſmal-weegbree-bladen, en enkelde witte of geele Bloemen. 9. De *Berg Ranunkel*, met ſmalle gras-bladen en enkelde of dubbelde, witte of geele, Bloemen. 10. De *Berg-Ranunkel*, met gras-bladen en een bolachtigen wortel. 11. De *Berg Ranunkel*, met ronde geſtippelde bladen, en een groote, of kleiner witte Bloem. 12. De Portugeeſche *Herfſt-Ranunkel*, met rondachtige ruuwe bladen, Affodil-wortels, en enkelde of dubbelde Bloemen.

De eerſte of *Turkſche Ranunkels*, die om haar fraaiheid voor anderen waardig zyn gecultiveerd te worden, worden, om niet, buiten noodzaake, wydloopig te zyn, voortgekweekt door de jonge klaauwen, die men van de ouden afneemt, op dezelfde wyze en tyd als de *Turkſche Anemones*; moetende men dezelven, in *October*, of vroeg in 't Voorjaar, in een goeden, loſſen, wel bereiden, wat zandigen Grond weer herplanten, op een afſtand van vier of vyf vingeren breedte, en een breedte van drie of vier vingeren diep, en verders behandelen, gelyk de *Anemones*; beminnende dezelven een diergelyken Grond als de *Anemones*, doch die wel wat lyviger weezen mag, echter los en vruchtbaar, of nieuw. In den Bloei-tyd, moet men de Bloemen voor ſterken regen en voor de brandende Zon dekken, om het genoegen te hebben, van ze langer in bloei te zien; doch zy kunnen den regen beter veelen dan de *Anemones*, indien dezelve niet al te ſterk of plotſlyk met groote druppelen valt.

De fraaiheid dezer Bloemen bepaalt men voornaamelyk hier in, 1. dat de Bloem groot, 2. wel dubbeld en fraai gekoleurd zy. 3. Dat de Bloem-ſtyl tamelyk hoog, ſtevig en niet ſlap of nederwaarts hange.

Alle de overige zoorten, ook langleevende zynde, kweekt men, door ſcheuring,

ring, gelyk andere Plant-Gewaſſen, doch No. 2 en 6 kan men ook, door uit de grondneeming der klaauwen, in haaren tyd, gelyk de *Turkſche Ranunkels*, voortzetten, en zy groeyen allen in een goeden, loſſen, doch liefſt zandachtigen grond, zeer wel; maar No. 11. en 12 kunnen niet wel een ſtrenge vorſt verdraagen, en dienen derhalven daarvoor wat gedekt te worden.

RANUNKEL (BOL-) of *met ronde, bolachtige, dubbelde, geele Bloemen*; grooter- en kleiner zoort: Daar is ook een zoort met *uitgebreide* Bloemen. Ze worden, om kort te gaan, ligt voortgekweekt, door ſcheuring, en groeyen in allerley goede loſſe gronden gemakkelyk.

Ranunkel (Boſch-), zie Anemone

RAPISTRUM. *Hederyk*: Hier van kweekt men zomtyds, 1. Het groote rondbladige eenjaarige *Rapiſtrum*. 2. Het *Rapiſtrum*, met radys-bladen en gerimpelde ruuwe Zaad-haauwen. 3. Het Orientaalſch *Rapiſtrum*, met radys-bladen en gerimpelde gladde Zaad-Haauwen. 4. Het Orientaalſch *Rapiſtrum*, met ruuwe Beeren-Klaauws-bladen. Zy zyn allen eenjaarige Gewaſſen, die men door het Zaad, in 't Voorjaar, voortteelt, zonder verplanting, het zelve, in een goeden loſſen grond, en op een warme plaats, zaaijende.

REINETTE. *Geiten-baard.* Hier van cultiveert men, 1 De gemeene *Reinette.* 2. De *Reinette*, met lange Bloei-troſſen, die eigenlyk *Geiten-Baard* genoemd wordt. 3. De Virginiſche drie-bladige *Reinette*, met groote lange Bloei-troſſen Ze worden allen ligt voortgekweekt, door ſcheuring, en groeijen in allerley goede loſſe gronden niet bezwaarlyk; doch No. 3. kan niet wel tegen ſterke vorſt, die men derhalven wat dekken moet omtrent de wortels.

RESEDE. *Vreemde Rakette.* Van dit Gewas zyn verſcheide zoorten. Men kweekt inzonderheid de volgenden, 1. De gemeene *Reſede*, met witte of geele Bloemen: grooter en kleiner zoort, en ook met gekouleurde bladen. 2. De kleine *Reſede*, met getande bladen en witte Bloemen. 3. De kleine *Reſede*, met ſmalle gryze langwerpige bladen, en witte Bloemen. 4. De kleine *Reſede*, *Phyteuma* genoemd: Zy duuren maar meeſt een jaar, en worden door haar Zaad, in 't Voorjaar, voortgeteeld; de langleevenden ook, door ſcheuring, begeerende een goeden, loſſen, liefſt zandachtigen Grond, en een warme plaats.

RHAGADIOLUS. *Geſtert. Habiks-kruid.* Van dit eenjaarig Gewas zyn 1. De *Rhagadiolus*, met lanſenformige ongedeelde bladen. 2. Dezelfde, met grooter Bloemen en krommer Haauwen. 3. De *Rhagadiolus*, met lierformige bladen. Ze worden allen door 't Zaad, in 't voorjaar, voortgekweekt, liefſt zonder verplanting, en begeeren een goeden, loſſen, liefſt zandigen grond, en een warme plaats.

RICINUS. *Wonderboom. Molle-Kruid.* Hiervan zyn verſcheiden Zoorten: doch men cultiveert hoofdzaakelyk, 1. De gemeene *Ricinus.* 2. De groote *Ricinus*, met groene of ook purper-roode Stengen en bladen. 3. De kleine *Ricinus.* Zy worden voortgeteeld door haar Zaad, dat men, in 't Voorjaar, in een Broei-bak zaait, en de jonge Planten daarna, in May, als de koude over is, op een goede, warme, voor de winden gedekte plaats verplant; dan zullen ze (te weeten de groote zoorten) binnen korten tyd, tot een aanmerkelyke Hoogte, en wel tot agt of tien voe-

voeten opgroeijen; mits, in een goeden, vetten, loſſen, zandachtigen grond geplant wordende. Ze kunnen ook 's winters over blyven, als men ze in een maatig warme Stook-Kas plaatzen kan. Dit Gewas wordt zo zeer niet gekweekt om de fraaijigheid der Bloemen, als wel, om dat de groote zoort zo ſchielyk opgroeit, en een aangenaamen Boom met veel loof vertoont. Zommige Godgeleerden zyn van gevoelen, dat de zo genaamde *Kalbas*, in andere Bybels ook *Wonderboom* genoemd, waar onder de *Propheet* JONA Cap. IV. vs. 5. 6. getuigt dat hy ruſtede, en onder deszelfs ſchaduwe voor de brandende Zon beſchermd wierde, een van de grootſte zoorten van de *Ricinus* geweeſt zy, aangezien dit Gewas in de warme Landen ſchielyk tot een grooter, zich uitbreidenden, Boom opgroeijen kan.

RIDDERSPOOR. Daar zyn veelerley zoorten van dit Gewas, aangaande de groeiwyſe en koleuren, maar zy worden gevoeglyk onderſcheiden in de volgende. 1. De *Tuin-Ridderſpoor*, met enkelde recht opgroeijende ſtengen, en enkelde of dubbelde Bloemen, van allerlei fraaije koleuren, als, blaauw, rood, incarnaat, violet, purper, wit, bont-geſtreept of geſtipt. 2. De *Ridderſpoor*, met getakte ſtengen, gewoonlyk by ons *Engelſche Ridderſpoor* genoemd, met enkelde en dubbelde Bloemen, van veelerley koleuren als de eerſtgemelde. 3. De *Berg-Ridderſpoor*, met Wolfs-wortels-bladen, met blaauwe, incarnate, witte, of bonte Bloemen. De twee eerſte Zoorten zyn eenjaarig, en worden door haar Zaad voortgeteeld, dat men vroeg in 't voorjaar zaait, ter plaatze, daar ze zullen blyven doorgroeijen, dewyl ze het verplanten geheel niet kunnen veelen: Het Zaad moet men winnen van de fraaiſte en meeſt dubbelde Bloemen, en, zo veel doenlyk is, van de Hoofd-ſteng, als mede uit zodanige Peulen, van welken twee by malkanderen aan een ſteel zyn: Ook is het zeer dienſtig, dat men, om goed Zaad te winnen, de Zyd-ſtengen weg ſnoeit, waar door het Zaad van de Hoofd-ſteng, volmaakter wordt om dubbelde Bloemen te geeven. Verders moet men ook by 't zaaijen de volle Maan waarneemen, zo veel doenlyk is. N°. 3, die van zommigen ook onder de *wolfs-wortel* gerekend wordt (ziet DODONEUS, in zyn *Kruidboek*), is langleevende en wordt, door ſcheuring, voortgekweekt: ze groeijen allen in allerlei goede loſſe gronden gemakkelyk, dog liefſt in een zandachtigen.

RIET (INDIAANSCH). Hier van heeft men twee Zoorten, 1. 't *Indiaanſch Riet*, met roode, geele, geel- en rood geſtreepte of geſtipte Bloemen, groot en kleiner Zoort. 2. 't *Indiaanſch Riet*, met groote, zee-groene, ongezenuwde bladen en groote Bloemen. Dit gewas wordt voortgeteeld, door het Zaad, in een Broei-bak gezaaid, moetende men daarna de jonge planten, in May, elk in een Pot, planten en op een warme plaats zetten, dezelven voor de koude winden beſchermende; doch beter is het, dezelven in een Run- of Trek Kas te koeſteren, anders komt 'er weinig goeds van, en noch minder ryp Zaad; 's Winters moet men ze in de Oranjery, of beter, in een getemperde Kas overhouden; wanneer menze vervolgens ook, door ſcheuring, kan vermeerderen. Ze begeeren een goede, loſſe, zandachtige aarde, en veel water in den Zomer, maar in den Winter weinig.

Roer-kruid, zie Gnaphalium.

Rogge bloem, zie Koorn-bloem.

Roe-

Roose-boom. Daar zyn veele zoorten van dit Heester-bloem-gewas, waar van de voornaamsten zyn. 1. De roode, witte en bonte, enkelde en dubbelde *Provincie-Roozen.* 2. De groote dubbelde *Hollandsche*, of zo genaamde *honderd-blaadige Roos.* 3. De kleine *Juffers-Roos.* 4. De dubbelde *Fluweel Roos.* 5. De *Maand-Roos.* 6. De enkelde en dubbelde *Kaneel-Roos.* 7. De dubbelde *Egelantier-Roos.* 8. De gemeene enkelde en dubbelde *witte Roos.* 9. De witte *Muscus Roos.* 10. De *geele* enkelde en *dubbelde Roos.* 11. De oranje-geele enkelde *Roos*; en 12. Het *Duin-Roosje.* Alle deze zoorten worden door wortelspruiten, of door Inlegging, voortgekweekt, 't welk ook door steeking van jonge looten geschieden kan; op een lommerige plaats: ook kan men dezelven op elkander, in July, oculeeren en dus verscheidene deezer zoorten van *Roozen*, op een struik of Boomtje, verkrygen, zynde, tot het oculeeren, de eerstgemelde zoort de bekwaamste; hoewel dit hoofdzaakelyk uit liefhebbery gedaan wordt. In 't voorjaar moet men dezelven wat besnoeijen en inkorten, waar door ze beter bloeijen; en als die geenen, die men, tot Struiken en Hegjes, groeijen laat, wat oud en dorhoutig worden, en daar door slegte Bloemen geeven, zo kan men ze vroeg in 't voorjaar by de wortel afsnyden; dan zullenze wederom jong hout maaken en fleurig worden; mits den Grond omtrent de wortel zomtyds met oude mest bemestende; groeijende allen anderzins in allerlei goede losse gronden heel gewisselyk. Zy kunnen ook onze winter-vorst doorstaan, behalven No. 9. waarom die zoort, 's winters, in 't Oranje-huis, moet overgehouden worden, of men buigt ze nederwaarts en bedekt ze met los stroo. De *Maand Roos* bloeit meest het geheele jaar door, maar om ze in den winter en 't vroege voorjaar te hebben, moet men ze, in potten staande, in een getemperde stookkas plaatzen; men moet ook, als de Bloemen met bloeijen gedaan hebben, de Takken wat inkorten, dan zal ze met der haast weer andere Bloem-knoppen doen spruiten. De dubbelde *geele Roos* moet, in haaren bloey-tyd, voor den Dauw en Regen gedekt worden, anders gaan de Bloemen niet open maar bederven. Ze beminnen, om wel te bloeijen, veel vogts by de wortels en een warme Standplaats. De *Roozen* zyn inderdaad van onze fraaiste Bloemen, zo wel van aanzien, als inzonderheid wegens haar aangenaame Reuk, en geeven een groot cieraad in de Bloemtuinen, in haaren Bloeytyd: ze zouden zekerlyk nog meer in waarde zyn, als ze niet zo ligt te cultiveeren waren.

Roos van Jericho. Dit Gewas kweekt men voort, door het Zaad, in de Broeibak, de jonge Planten daar na, elk in een pot, plantende, en in de Run-kas koesterende. De aartigheid van dit gewas bestaat hoofdzaakelyk hier in, dat, als de Zaaden ryp geworden zyn, de Takjes te zaamen krimpen in de gedaante van een Roos; als men deze dorre Roos of plant in laauw water zet, zo breiden zich de Takjes weder uit, 't welk men by ouds 't gemeen 't onrechte wys maakte, dat alleen in den Kersnacht, (tusschen den vier- en vyf en twintigsten December) gebeurde.

Roos van Sina. Is een zoort van heesterachtig *Ketmia*, en men heeft 'er van met enkelde en dubbelde Bloemen. Deze Roozen worden voortgekweekt door 't Zaad, uit Oost-Indien gekomen, anders door inlegging of steeking der Takken; in de Trek- of Run-kas en dient altyd in Trek-kassen gekoestert te worden, anders komt 'er weinig

nig van de Bloemen, welken inzonderheid beſchouwenswaardig zyn, om datze, op eenen dag, of in korten tyd, zeer van koleur veranderen; Doch dit is geen Gewas voor een byzonderen Tuin.

Roose Maryn. Dit Heeſter Gewas kweekt men, in de Bloem-Tuinen, alleen als een Bygewas, inzonderheid 1. De breed-bladige. 2. Die met verzilverde, en 3. Die met vergulde bladen. Dezelven worden ligt voortgezet, door ſteeking van jonge Takjes, beneden in 't Lid wat opgeſpouwd, in de Maand van April of May, die men bekwaamelyk vogtig houden, en voor eerſt voor de ſterkſte Zon dekken moet; dan zullen ze ligt bewortelen, en jonge Boompjes worden. Ze beminnen een goeden, loſſen, vetten, liefſt wat zandachtigen Grond, en 's winters moeten ze, ſchoon een kleine Vorſt haar geen hinder doet, in de Oranjery bewaard worden, na datze, in den Herfſt, uit den open grond, in Potten geplant zyn; ten ware men ze altyd in Potten houdt; maar men moet haar in de Oranjery een luchtige plaats geeven, en weinig Vuur-warmte doen gevoelen; anders gaan ze zekerlyk verſterven: In de volgende Maand van April of May kan men ze weer in den openen Grond planten.

Rupzen-kruid, zie Scorpioens-ſtaart.

Ryn-Bloem, zie Elychryſum.

S.

Sabdariſera, zie Ketmia.

Saffraan, zie Crocus.

Saffraan. (Bastert-) *Wilde Saffraan*; Hier van kweekt men, 1. De gemeene, geele *Baſtert Saffraan*. 2. De geele, wollige *Baſtert Saffraan*; met Steng-omvattende Bladen. 3. De blaauwe *Baſtert-Saffraan*. 4. De blaauwe, Tingitaanſche *Baſtert-Saffraan*. Ze worden door haar Zaad voortgekweekt, en liefſt in de Broei-bak; wanneer men de jonge Planten daarna verplant. N°. 3. en 4, langleevend zynde, worden ook, door ſcheuring, voortgezet; begeerende een goeden, loſſen, liefſt zandachtigen Grond, en een goede warme Stand-plaats; anders bloeijen ze ſlegter en 't Zaad wordt bezwaarlyk ryp.

Salie. *Saley*. Hier van kweekt men, in de Bloem-Tuinen, om de aartigheid der Bladen, inzonderheid 1. De groote, geel-bonte *Salie*. 2. De groote, wit-bonte *Salie*. 3. De groote, drie-koleurige *Salie*, of met groen, wit, en roode fraai gemarmerde bladen. 4. De *Salie*, met gekronkelde bladen. 5. De *Salie*, met heel ſmalle of Lavendel-Bladen. 6. De Beziën draagende *Salie*. Ze worden allen voortgezet, door ſcheuring, inlegging of ſteeking, en beminnen een goeden, loſſen, vetten, wat zandachtigen Grond; kunnende onze winter-vorſt doorſtaan, behalven N°. 5 en 6, die men, derhalven, daar voor binnen 's huis bewaaren moet.

Salie-boom, Zie Wolle-Kruid (Heeſteragtig).

Salomons-Zegel. Van dit langleevend Gewas kweekt men inzonderheid, 1. De gemeene, breedbladige *Salomons-Zegel*, met groene of roodachtige Stengen. 2. De breedbladige *Salomons-zegel*, met witte *Nieswortels* Bladen. 3. De breedbladige *Salomons-Zegel*, met groote, ruikende, enkelde of dubbelde Bloemen. 4. De breedbladige, getakte *Salomons-Zegel*. 5. De ſmalbladige, getakte en ook ongetakte

te *Salomons-Zegel*, met, werwels wyze, groeijende Bladen. 6 De *Virginische*, getakte *Salomons-Zegel*, met geele Bloemen. Ze worden allen ligt voortgekweekt door scheuring, en beminnen een goeden, lossen, liefst zandachtigen Grond.

Sanikel (*Berg-*), Zie Saxifrage.

Santoline, Zie Cypres-kruid.

SANTOREY (GROOTE). Hier van kweekt hoofdzaakelyk 1. De *Groote Santorey*, met geveerde of gesnippelde Bladen, en blaauwe, incarnate, of witte Bloemen. 2. De *groote Alp-* of *Berg-Santorey*, met geveerde bladen en geele Bloemen 3. De *groote Santorey*, met weeke, puntige, gesnippelde bladen, en goud-geele Bloemen. Dezelven worden door scheuring voortgekweekt, en beminnen liefst een goeden, lossen, zandachtigen Grond; kunnende onze winters tamelyk doorstaan; doch geen strenge Vorst; waarom men ze daar tegen een weinig dient over de wortels te dekken.

(*Santorey*) (kleine Bastert-), Zie Lychnis.

SAXIFRAGE. *Steenbrek. Berg-Sanikel.* Men kweekt hier van, in de Bloem-Tuinen, de volgende zoorten, 1. De rondbladige, *witte Saxifrage*, met korlige wortelen, en witte dubbelde Bloemen. 2. De rondbladige *Berg-Saxifrage*, met gesnippelde Bloemen 3. De *Pyramidale Berg-Saxifrage*, met dikke Huislook-bladen, en veele Pyramidaals-wyze groeijende, witte, met rood gestippelde, Bloemen. 4. De *Berg-Saxifrage*, met rondachtige, tong-formige, dikke, gekertelde bladen, en witte, met rood gestippelde Bloemen, ook *Cotyledon* genoemd. 5. *Dezelfde*, met wat langer, gryze bladen. 6. De smalbladige *Herfst Saxifrage*, met geele, gestippelde Bloemen. Ze worden allen, door scheuring, voortgezet, en beminnen een goeden, lossen, liefst zandigen grond, kunnende onze winter-koude tegenstaan. Inzonderheid is N°. 3, een aartig, aangenaam Bloem-Gewas, in zyn Bloei-tyd.

SCABIOSE. Hier van kweekt men inzonderheid de volgende Zoorten, als 1 De *Indiaansche Scabiose*, met lange hoofden en donker purperen, hoog roode, bleek-roode, witte of bonte Bloemen. 2. De *zelfde*, met Kinderkens, of Bloemen uit Bloemen. 3. De *Scabiose*, met Agrimonie of gesnippelde bladen. 4. De *Syrische Scabiose*, met lansenformige bladen, *Sivan* genoemd, en blauwe of witte Bloemen. 5. De gesterde *Scabiose*, met gesnippelde bladen. 6. De heesterachtige, gesterde *Scabiose*, met ongedeelde bladen. 7. De smal of grasbladige zilververwige *Scabiose*. 8. De *Berg Scabiose*, met geveerde groot-santorey bladen. No. 1 tot 5 zyn eenjaarig, en worden, in April, in een Broei-bak, of op een warme plaats, gezaaid en de jongen Planten daar na verplant. No. 6, 7, en 8, zyn langleevende, en worden, door scheuring, en No. 6 ook door steeking, voortgezet. No. 6 moet, 's winters, in 't Oranje-huis, overgehouden worden: de eerste vier Zoorten kunnen ook 's winters overblyven, als men ze, in Potten geplant staande, binnen 's huis, voor de vorst, op een luchtige plaats, bewaart; inzonderheid N°. 3. Ze beminnen allen een goeden, lossen, zandigen grond, en een warme Stand plaats. No. 2. is beschouwenswaardig, om dat de Hoofd-Bloem, ter zyde rondom vier, zes, en meer kleiner Bloemen voortbrengt; en dezen brengen ieder wederom twee of vier noch klei-

kleiner voort. De aartigheid van N°. 5 en 6 bestaat hoofdzaakelyk daar in, dat ze fraai gesterd Zaad voortbrengen.

Scharley. *Horminum.* Hier van kweekt men, niet zo zeer om de Bloemen, als om de aartigheid der bladen, 1. De gemeene *Scharley*, met purperen, roode of ook groene Bloei-bladen. 2. De *Ethiopische Scharley*, met groote, bogtige, gryze bladen. 3. *Dezelfde*, met diep gesnippelde bladen: 4. 5. De *Scharley*, met gerimpelde, wrattige en gesnippelde bladen, de gedaante van een Hertshoorn vertoonende. 6. De lymige *Scharley*, met geele Bloemen, ook *Colus Jovis* genoemd. De eerste Zoort, eenjaarig zynde, wordt, door 't Zaad, voortgeteeld, en wil liefst niet verplant weezen. De overigen kweekt men voort, door scheuring, en No. 2 tot 5 moeten, 's winters, in Potten staande, in 't Oranje-huis, op een luchtige plaats, overgehouden worden; Ze beminnen allen liefst een goede, losse, zandachtige Aarde.

Scorpioens-Staert. *Rupsen-kruid.* Daar zyn vyf Zoorten van dit eenjaarig Gewas, als 1. met ruuwe Peulen. 2., met meer te zamen gedraaide Peulen. 3. met gladde Peulen. 4. met wat meer te zamen gerolde gladde Peulen; en 5. met dikke Peulen. Ze worden, door 't Zaad, in 't voorjaar, aangeteeld, en willen liefst niet verplant wezen. Haare Bloemen zyn van weinig schoonheid, maar men kweekt ze alleen, om de Zaad-Peulen, die zo naar Rupsen gelyken, dat een onkundige dezelven, van de plant afgenomen, ziende vastelyk zoude meenen dat het Rupsen waren.

Sedum. *Huislook. Donderbaard.* Hier van zyn veele Zoorten, maar, in de Bloem-Tuinen, cultiveert men inzonderheid, 1. Het boomachtige *Sedum.* 2. Het *zelfde*, met fraaije wit- en rood- bonte bladen. 4. Het groote *Sedum*, met bolrondachtige Voortspruitzels. 6. Het *Berg-Sedum*, met bladen die als met spin-webben overtrokken zyn; grooter en kleiner Zoort. 6. Het *Berg-Sedum*, met fraaije roode Bloemen. 7. Het kleine, *Portlandsche*, gekrulde *Sedum.* N. 1, 2 en 3 worden, door steeking in Potten, die men in de Run-bak zet, voortgekweekt, en moeten, 's winters, in 't Oranje-huis overgehouden worden, doch beter in de gemperde Stook-Kas, anders bloeijen ze, by ons, niet; hoewel dit echter niet eer geschiedt, dan, wanneer ze wat bejaard geworden zyn: De overigen worden, door scheuring, voortgezet, en ze kunnen onze wintervorst verdraagen; doch No. 6 en 7. niet al te wel, weshalven men die best, in 't Oranje-huis, doet overwinteren. No. 7. is aartig en wel waardig te beschouwen, dewyl de Bladen plat en gekruld zyn, gelyk Haane-Kammen, maar wel ligt verlopen tot ongekrulde Takken, weshalven men die dikwyls uitsnyden, en jaarlyks van de fraaist gekrulde Takken steeken moet. No. 6 heeft die aartigheid, dat het schynt als geheel met Spin-webbe overtrokken te weezen. Van No. 1. is 'er ook een Mede-zoort, die, uit de bovenste Takken, wortels, door de Lucht, nederwaarts, tot in den Grond spruit, 't welk de opmerking der Liefhebberen verdient. Ze beminnen allen liefst een goeden, lossen, zandachtigen grond.

Seep-Kruid. Hier van heeft men 1. Het *Seep Kruid*, met enkelde of dubbelde, roode, purperachtige of witte Bloemen. 2. 't Engelsche *Seep-kruid*, met holle

lepelformige Bladen. Ze worden ligt voortgekweekt, door fcheuring, en groeijen in allerlei goede Gronden heel wel.

Sigmars-Kruid, zie Alcea.

Silver-kruid, zie Maan-Violiere.

Sineefche Roos, zie Roos van Sina.

SISYRINCHIUM. Van dit Bol-Gewas kweekt men 1. Het groote *Sifyrinchium*. 2 Het kleine *Sifyrinchium*. Het wordt, om kort te gaan, voortgekweekt, door de jonge bollen, gelyk de Spaanfche Ireaffen, Tulpen, &c. maar moet in een goeden, loffen, zandachtigen Grond, en, op een warme plaats, geplant worden, anders bloeit het niet of zelden: ook moet men het, 's winters, met los ftroo overdekken, dewyl het geen fterke Vorft kan veelen.

Slakken-Klaver, zie Medica.

Slangen-Kruid, zie Kalfs-Voet.

SLEUTEL-BLOEM. *Primula Veris*. Daar zyn verfcheiden Zoorten van dit fraaye Bloem-Gewas, die men gevoeglyk onderfcheiden kan in twee Hoofd Zoorten, als, in *Sleutel Bloemen*, die maar een Bloem op ieder fteel hebben, en zodaanigen, die veel Bloemen, op een hoofd-fteel, aan byzondere fteelen, kroons- of krans-wyze, voortbrengen: Van welke twee Hoofd zoorten weer veelerley veranderingen zyn, als 1. De *SleutelBloem*, met maar een geele, roode, purperen, incarnate, of bonte, &c. Bloem op ieder fteel. 2. De *zelfde*, met geele, roode, of bonte dubbelde Bloemen. 3. De gekroonde *Sleutel-Bloem* van allerley fraaije Koleuren, als vooren. 4. De gekroonde *Sleutel Bloem*, met dubbelde Bloemen, of de eene Bloem uit de andere voortfpruitende, van veelerley koleuren, als vooren. 5. De gekroonde, dubbelde, Engelfche, geele, roode of bonte *Sleutel-Bloem* 6. De gekroonde *Sleutelbloem*, met bladen onder de Bloemen, gewoonlyk *gemantelde Sleutel-Bloem* genoemd; enkelde en dubbelde, van veelerhande Koleuren. Deze zoorten worden niet alleen voortgekweekt, door fcheuring, in April of Auguftus; maar men kan ze ook, van 't Zaad, voortteelen, waar uit veele veranderingen ontftaan: Het Zaad, uit de fraaifte Bloemen gewonnen zynde, moet men zaaijen in October of November, of heel vroeg, in 't Voorjaar, niet te diep nog te digt, en op een lommerige plaats; de jonge Planten verplant men daarna in Auguftus; die dan in het volgende jaar, als men ze wel met wieden, vogt, &c. onderhouden heeft, voor de eerfte maal Bloem geeven. Ze beminnen liefft een goede, loffe, vette, zandachtige, en wat vogtige aarde, en een wat fchaduwagtige plaats, want, op fterke Zon tierenze zo wel niet.

Somer-Diftel, zie Diftel.

Somer-Sotjes, zie Tydelofe (witte).

SONNE-BLOEM. Hier van kweekt men hoofdzaakelyk 1. De groote *Sonnebloem*, met geele, zwavel-geele, en goud-geele Bloemen, 2. *Dezelfde*, met dubbelde Bloemen. 3. De kleine langleevende *Sonnebloem*. 4. *Dezelfde*, met dubbelde Bloemen. De beide eerfte zoorten, eenjaarig zynde, worden, door haar Zaad, in April of May, voortgeteeld, en de jonge Planten daar na verplant, of ook niet verplant. No. 3 en 4 kweekt men ligt voort, door fcheuring; Ze beminnen allen een goeden, loffen, vetten Grond; en, inzonderheid No. 1 en 2, een warme plaats.

De

Deze Bloemen geeven een cieraad in een Tuin, op een ruim gezicht, gelyk wy by de Malwe aangemerkt hebben.

Speer-Kruid, zie Valeriane.

Speer-wortel, zie Kalfs-voet.

Spirea. Van dit kleine Heester-Gewas kweekt men twee Zoorten, als, 1, De *Spirea*, met Wilge bladen, ook *Druifjes-wilg* genoemd. 2. De *Spirea*, met S. Jans-Kruid-bladen, ook S. *Jans-Kruid* geheeten. Ze worden beide, door de wortel-Spruiten, of Inlegging, ligt voortgezet en groeijen in allerlei goede losse gronden niet bezwaarlyk.

Stal-Kruid. *Prang-wortel.* Van dit gewas zyn veele Zoorten, maar men cultiveert daar van, in de Bloem-Tuinen, hoofdzaakelyk, 1. Het groote, niet doornige, lymige *Stal-Kruid*, met geele of geel-bonte Bloemen. 2. Het kleine, niet doornige, lymige *Stal-Kruid*, met geele Bloemen. 3. Het *zelfde*, eenjaarig zynde. 4. Het heester-achtige, doornige, *Stal-Kruid*, met fraaije, groote, roode Bloemen. 5. Het *Stal-Kruid*, met purperen Bloemen, ook *wilde Cicer* genoemd. Ze kunnen allen, door 't Zaad, in 't voorjaar, voortgekweekt worden, dat men op een warme plaats zaait; doch No. 2, 3, 4 en 5 ook, door scheuring, en N°. 4. mede, door Inlegging, of steeking. Ze begeeren allen liefst een goeden, lossen, zandachtigen Grond, en, dewyl N°. 1, en 5 onze winter-vorst niet kunnen veelen, zo moeten ze daar voor gedekt, of, in 't Oranjehuis, bewaard worden, anders versterven ze.

Standel-Kruid. *Handekens-Kruid.* Van dit gewas zyn veele Zoorten, doch die men in twee Hoofd Zoorten onderscheiden kan, als in *Standel Kruid* met 1, 2 of 3 ronde bolagtige wortels, ook *Orchis* genoemd; en *Standel-Kruid*, met gevingerde wortels, eigentlyk *Handekens-Kruid*, naar de gedaante der wortelen, ook *Satyrium* geheeten. Van beide Hoofd-Zoorten zyn weder veele veranderingen, aangaande de de Bloemen, waarin men de gedaante van *Muggen*, *Spinnen*, *Menschen-tronien*, *Zots-Koppen*, &c. meent te kunnen zien; daarze inderdaad wel eenige gelykenisse aan hebben. Ik zal eenige der voornaamste en schoonste Zoorten, die men zomtyds, in de Bloemtuinen, cultiveert, opnoemen. 1. Het *Standel-Kruid*, het *Mannetje* genoemd, met bolachtige wortels, gevlekte bladen, en purperen Bloemen. 2. Het *Standel Kruid*, het *Wyfje* genoemd, met bolachtige wortels, en purperen, incarnate, of witte Bloemen. 3. Het *Standel-Kruid*, met gevingerde wortels, of *Handekens-Kruid*, het *Mannetje*, met roode, incarnate, witte of bonte Bloemen. 4. *Handekens-Kruid*, het *Wyfje*, met gevlekte bladen, en purperen, roode, witte of bonte Bloemen. 5. Het smalbladige *Berg-Handekens Kruid*, met donker-purperen, wel ruikende Bloemen. 6. Het smalbladige *Hollandsche Handekens-Kruid*, met paersche welruikende Bloemen. Ze worden allen voortgekweekt, door scheuring of deeling der wortels, vroeg in 't voorjaar, of in Augustus, maar, in dezen laatsten tyd, moet men de plaats weeten waar ze staan, dewyl ze in den Zomer haare bladen verliezen, en, eerst in 't voorjaar, weer nieuwen uitspruiten: Ze begeeren liefst een goeden, lossen, zandachtigen grond, die niet of weinig bemest, en tamelyk vogtig is.

Steenbrek, zie Saxifrage.

STEENBREK (ROOD). *Filipendula*. Hier van kweekt men, 1. Het gemeen *Rood Steenbrek*. 2. Het smalbladige *Rood Steenbrek*, maar in alle deelen grooter groeijende. 3. Het *Rood Steenbrek*, met fraaije dubbeldé Bloemen. Ze worden allen ligt voortgekweekt, door scheuring, en groeijen in allerley goede gronden niet bezwaarlyk.

Steen-Zaad, zie Paarl-Kruid.

Steen-Violiere, zie Leucoje (geele).

Sterre distel, zie Distel.

STERRE-KRUID. *Aster*. Daar zyn zeer veele Zoorten van dit Bloem-Gewas, maar men cultiveert hoofdzaakelyk, om de Bloemen, de volgende, 1. Het gemeene blaauwe *Sterre-Kruid*. 2. Het *Berg Sterre-Kruid*, met groote blaauwe Bloemen, op elken Tak. 3. Het geele *Sterre-Kruid*, met styve bladen aan de Bloem-Kelken. 4. Het geele leggende *Sterre Kruid*, met bladen aan de Bloem-Kelken. 5. Het *Sterre-Kruid*, met breeder of smaller bladen en blaauwe Tripoliums-Bloemen. 6. Het *Sterre-Kruid*, met heel smalle bladen, zeer getakten steng, en blaauwe Tripoliums-Bloemen. 7. Het geele *Berg-Sterre-Kruid*, met wollige Bladen, en groote Bloemen, van zommigen *Christus-Oog* genoemd. 8. Het Americaansch, breedbladige *Sterre-Kruid*, met getroste donker-violette Bloemen. 9. Het Americaansch, breedbladige *Sterre-Kruid*, met purperen stengen en Bloemen. 10. Het Americaansch hooggroeijend *Sterre-Kruid*, met donker-violette groote Bloemen. 11. 't Amerikaansch *Sterre-Kruid*, met smalle Vlas-Kruid-bladen en veel witte Bloemen, als Camille-Bloemen. 12. Het Americaansche, laatere, zeer getakte, smalbladige *Sterre-Kruid*, van *Tradiscant*, met kleine, witte of blaauwe Bloemen. 13. Het Chineesche *Sterre-Kruid*, met groote, roode, blaauwe of witte Bloemen. 14. Het *zelfde*, met dubbelde roode, blaauwe of witte Bloemen. N°. 1, 2 en 4 tot 12 zyn langleevende, en worden allen, door scheuring, niet bezwaarlyk voortgekweekt, groeijen ook in allerley goede losse gronden heel wel en verdraagen onze winter-vorst gemakkelyk, behalven No. 4. die geen strenge vorst uitstaan kan, en derhalven daar voor dient gedekt te worden. N°. 3, 13, en 14 zyn eenjaarig, en worden, door haar Zaad, in het Voorjaar, voortgeteeld, dat men, op een warme plaats, doch beter in een Broei-bak, zaait en de jonge planten daar na verplant, op een warme plaats, of in Potten, die men een warme plaats geeft; doch als men ze fraai hebben wil, zo moeten ze in de Trek-Kas achter Glazen gekoesterd worden, ten minsten, tot dat ze omtrent aan 't bloeijen toe zyn, anders verkrygen de Planten haare volkomenheid zo wel niet, en raaken dikwils aan 't kwynen, of ook het Zaad wordt niet ryp, inzonderheid, als de Zomer niet heel warm, en vogtig is. Men moet haar ook een goede, vette, losse, en wat zandachtige aarde geeven. De beide laastgemelde Chineesche Zoorten, zyn, in 't byzonder, fraai, voornaamelyk de dubbelden, en van de waardigste Zaaibloem-Gewassen die wy hebben, en die nog niet lang in Europa bekend geweest zyn; by 't zaaijen van deze Zoorten, moet men de volle Maan waarneemen. N°. 3 kan ook overblyven, in het Oranjehuis bewaard wordende.

Stikkel, zie Diſtel.
Stiebe, zie Jacea.
Stok-Roos, zie Malwe.
Stok-Violiere, zie Leucoje.
Styk-Bloem, zie Koe-Oog.

STUDENTEN-KRUID. *Belvidere. Beſem-Kruid.* Dit Bloem-Gewas, eenjaarig zynde, wordt, door zyn Zaad, in 't voorjaar, voortgeteeld, dat men, op een warme plaats, zaait, en bemint liefſt een goeden, loſſen, zandachtigen Grond. Men cultiveert het hoofdzaakelyk, om dat het met zyn Takken en kleine bladen aartig, in de gedaante van een kleine Pyramide, opgroeit, ter hoogte van twee of drie Voeten, want de Bloem is van geen aanzien.

SWAARD-KRUID. *Swaard-Lelie. Gladiolus.* Hier van kweekt men, inzonderheid, twee Zoorten, als, 1. Het *Swaard-Kruid* naar de eene zyde bloeijende, met purper-roode, incarnate, witte of bonte Bloemen. 2. Het *Swaard-Kruid*, naar beide zyden bloeijende, met purperen, roode of witte Bloemen: van beiden is een grooter en kleiner zoort. Ze worden door haar jonge Bollen, voortgezet, gelyk de Tulpen en andere Bol-Gewaſſen, doch men behoeft ze niet, alle Jaaren, optenee-men; men kan ze twee of drie Jaaren in den Grond blyven laaten, en ze zyn heel hard, groeijen ook in allerley goede Gronden niet bezwaarlyk.

SYRINGE. *Syringe-Boom. Lilac.* Van dit klein Boom-Gewas heeft men met purperen aſch-blaauwe en witte Bloemen. Het wordt, door zyne Wortelſpruiten, die het meeſt tyds in overvloed voortbrengt, ligt voortgekweekt, of anders, door inlegging, en groeit in allerlei goede gronden heel wel. De Bloei-troſſen maaken in den May tyd een goede vertooning en ruiken aangenaam.

Syringe (kleine), zie Jasmyn (Perſiaanſche).

T.

THALICTRUM. *Poel-Ruite.* Van dit Gewas zyn verſcheide Zoorten; men kweekt hoofdzaakelyk: 1. Het gemeene groote *Thalictrum*. 2. Het groote *Thalictrum*, met zee-groene Bladen en geele Bloemen. 3. Het groote *Thalictrum*, met Akeley-Bladen, en purperachtige of witte Bloemen. 4. Het kleinſte *Berg-Thalictrum*, met glanſende, veeltyds zwart en roodachtige Bladen en purperachtige Bloemen. 5. Het kleine Americaanſche *Thalictrum*, met Akeley Bladen, en witte vyf-bladige Bloemen. Ze worden allen ligt voortgekweekt, door ſcheuring, en groeijen in allerley goede loſſe Gronden gemakkelyk.

Thlaspi. zie Kerſe (wilde).

THYMELEA. *Mezereon.* Dit Heeſter Gewas, een mede zoort van den Peper-Boom zynde, wordt door Wortel ſpruiten, inlegging of ſteeking, voortgekweekt, en bemint een goeden, loſſen, zandachtigen Grond; moet 's Winters, om dat het geen Vorſt verdraagen kan, in Potten ſtaande, in de Oranjery overgehouden worden.

TUBEROSE. *Indiaanſche Hyacinthe, met knobbelige Wortels:* enkelde en dubbel-de

de Zoorten: Hier van heeft de Heer LA COURT zeer wel gehandeld, waarom ik alleen maar zeggen zal, dat het een fraaije Bloem is, als ze wel bloeit, inzonderheid, de dubbelde, doch deze is zeldzaamer, hebbende een zeer aangenaame Reuk, waardig om gecultiveerd te worden: ik heb ze beſt gecultiveerd en 't fraaiſt in Bloem verkreegen, door ze in Potten te planten (een of twee groote bloeibaare knobbelwörtelen in een Pot), en in een Run-bak te koeſteren; of ook kan menze in een maatig warme Broei-bak planten, om ze dus aan den groei te brengen, tot dat de Zomer warmte vermeerdert; wanneer menze verder in de open Lucht kan doen groeijen tot haaren Bloei-tyd, want ze veel warmte begeeren: doch, de eerſte manier denk ik de beſte, om dat men dan de Potten ook, in haaren Bloei-tyd, planten kan, daar men wil; maar de jonge knobbel-wortels moet men noodzaakelyk, door de warmte, in een Broei-bak, gelyk gemeld is, voortſtuiven, anders wordenze zelden by ons groote en bloeibaare Wortels. Tegen den Winter neemt men de Wortels uit den grond, legtze op een drooge plaats, en gezuivert en de jongen 'er afgenomen zynde, bewaart menze tot de volgende herplanting, in 't Voorjaar. Zy beminnen een goeden, loſſen, vetten, toebereiden, doch wat zandachtigen grond, en tamelyk vogt. De Italiaanen plagten dezelven, jaarlyks, hier te lande te koop te brengen, die zeer goed waren (naamelyk de enkelde zoorten), dewylze in Italien, als onder een warmer Climaat leggende, volmaakter kunnen worden, zonder de Konſt te hulp te roepen.

TULPEN. *Turkſche Tulbant.* Nu komen we aan een Gewas, dat de opmerking en verwondering van byna ieder Bloem-Liefhebber na zich trekt, te weeten, de fraaije zoorten van hetzelve. Want, daar zyn zo wel gemeene als fraaije Zoorten van Tulpen. Men onderſcheidtze voor eerſt, in drie Hoofdzoorten, als 1. De geele Franſche *Tulp*, met hangende Bloemen. 2. De geele Italiaanſche *Tulp*, met hangende Bloemen: welke beide Zoorten weinig van elkanderen verſchillen. 3. De Turkſche *Tulp*. Van deze derde Zoort, die haaren oorſprong uit Turkyen of Aſien (Cappadocien) heeft, en die men zegt, dat eerſt, omtrent het jaar 1559, in Europa gebragt is, heeft men, in onze tyden, een groote menigte ſchoone veranderingen, aangaande de Koleuren als anderzins, die van tyd tot tyd, uit het Zaad, door de naarſtige Liefhebberen, inzonderheid in de Nederlanden, gewonnen zyn; en welken alle wederom onderſcheiden worden, 1. in vroegen of vroeg-bloeijende, en 2. in laatere of laat-bloeijende; en beide wederom in *gewoone Tulpen* of ***Baguetten***, welke laatſten een hoogen Bloem-ſteel en zeer groote Bloemen maaken.

Zy worden allen vermeerderd. door de jonge Klyſters of Bollen, om kort te gaan, op dezelfde wyze als de Hyacinthen en meer andere Bol Gewaſſen, naamelyk, dezelven, in July, uit den Grond neemende, droogende, zuiverende, de jonge Bollen 'er afneemende, en ze omtrent October verplantende: Doch de gemeene Zoorten behoeft men niet jaarlyks op te neemen, maar voor de fraaiſte Zoorten is het nodig, om datze, daar door, by de herplanting, een nieuwen Grond verkrygende, te beter bloeijen als de Grond bekwaamelyk toebereid is, moetende dezelve los en zandig, en niet al te vet van Meſt, maar nieuw en vruchbaar zyn. De jonge Kleine Bollen plant men, gewoonlyk, op byzondere Bedden, tot vergrooting

om

om, in 't volgende eerste of tweede jaar, Bloemen voort te brengen; waar by ik aanmerken moet, dat de Bloem-draagende Bollen, doorgaans, in 't Voorjaar, met twee bladen, uit de Aarde, spruiten; anders maar met een blad. Schoon nu de Tulpen onze winter-vorst wel kunnen tegenstaan, is 't nochtans beter, dat men de fraaije zoorten tegen de vorst, met los stroo, bedekt, vermits een strenge vorst haar krenken kan. In haaren Bloei-tyd, verzuimt een Liefhebber niet om ze voor de brandende Middags-Zon en Regen te beschermen, om 't genoegen te hebben van deze fraaije Bloemen, daar men lang naar verlangd heeft, wat langer in Bloey te zien.

Wil men ze zelfs uit het Zaad kweeken, zo moet men het Zaad wel ryp, in October, op een Bedje, op een lommerige plaats (of die niet op de sterke brandende Zon ligt) omtrent een vinger-breed diep zaaijen, 't welk dan, in 't volgende jaar, in de gedaante als Look opkomen zal; Deze jonge Bollen moet men, vervolgens, twee jaaren op de plaats laaten doorgroeijen, inmiddels dezelven van 't onkruid schoon houdende, en verder wel koesteren. Daarna neemt men ze, jaarlyks, in July, op, en herplantze in September of October weder, gelyk de oude Bollen; dan zullenze in het zevende of agtste jaar, wat vroeger of laater, haar eerste Bloemen geeven: doch wegens deze laat-bloeijing, is het zaaijen der Tulpen geenszins ieders werk; echter kunnen daaruit, min, of meer, nieuwe fraaije Zoorten voortkomen, gelyk alle de fraaije Zoorten, die men tegenwoordig heeft uit het zaad haaren oorsprong hebben. Maar by de Zaaijing staat nog aan te merken, dat het geenszins even veel is, het Zaad onverschillig van allerley Bloemen te winnen: Men heeft bevonden, dat het Zaad van die Tulpen, die een zwart-purper-, of blaauw-achtigen Grond hebben; doorgaans de schoonste Tulpen, en van fraaije bonte koleuren, uitlevert.

Het gebeurt ook wel, dat 'er uit het Zaad eenkoleurige en onaanzienlyke Tulpen voortkomen, of dat zommige Zoorten der fraaiste *Tulpen*, in 't vervolg, verloopen, en van fraai bont een koleurig worden; inzonderheid onder de *Baguetten*: Dit verneemende, moet men naar den grond van de Bloem zien, en als men de voorgemelde Gronden daarin ontdekt, dan is 'er hoop dezelven te doen breeken, dat is, bont te doen worden, inzonderheid de verloopene. Tot dien einde, moet men aanmerken, wat ik, daaromtrent, in de algemeene Verhandeling, van de Koleuren gezegd hebbe; naamelyk, dat de Aarde veel kan toebrengen tot de bont-wording der eenkoleurige Bloemen: Weshalven men, om de gemelde eenkoleurige Tulpen te doen breeken, eenen byzonderen Grond bereiden moet, bestaande uit steen-gruis van oude Muuren, met veel oude kalk gemengd, of alleen uit oude kalk, die fyn moet weezen of fyn gestampt worden, waar onder men wat goede, losse, zandige Aarde mengt, met wat oude vergaane Schaapen-Mest: Hier van een Bedje bereid hebbende, zet men daar op de gemelde Tulpen, en overdektze, met goede zandachtige aarde, vyf of zes vingerbreedten dik, wanneer ze, ongetwyffeld, zo niet alle Tulpen op dat Bedde, ten minsten zommige, in 't eerste of tweede volgende jaar, breeken en bont worden zullen. Want het zeker is, dat de verlooping en het eenkoleurig worden van zommige Tulpen, wel het meest, door een al te vetten Grond ontstaat, daar, in tegendeel, een schraale, of

liever niet al te vette en zandige Grond, 't zy alleen, of beter met de voorgemelde stoffen gemengd, dezelven by haar bontigheid behoudt, de eenkoleurigen doet breeken, en de verloopenen herstelt.

Hier by moet ik nog aanmerken, waarin de fraaiheid van een *Tulp* hoofdzaakelyk bepaald wordt te bestaan, naamelyk 1. De *Bloei-styl* moet hoog, stevig, en niet slap nog nederwaards hangende zyn. 2. De *Bloem* moet groot, en 3. De De *Bloem-bladen* niet puntig maar lang-rond zyn. 4. Het *Wit* en de *Koleuren* moeten zuiver, en de streepen en vlammen der bonten wel gesneeden of gescheiden zyn. 5. De *Koleuren* en de *Bloemen* zelven moeten lang in de Bloei duuren en niet ras veranderen.

Doch, buiten die deze Hoedanigheden hebben, heeft men nog eenige Zoorten, die, om haare byzonderheid, by de Bloem-Liefhebbers in achting zyn, als, 1. De geele of roode Tulp, met gestippelde Bloem-bladen; geele of roode *Pappegaai* genoemd. 2. De dubbelde witte, rood of anders gestreepte Tulp. 3. De getakte Tulp, met geele, roode of bonte Bloemen 4. De getakte Tulp, met dubbelde geele, roode, of bonte Bloemen.

De Liefhebbers geeven aan ieder Zoort gewoonlyk een byzonderen Naam, gelyk aan andere fraaije Bol- en Klaauw-Gewassen, om ze te onderscheiden; waar over men hunne Bloem-Lysten inzien kan.

Ten laatsten, moet ik hier ook nog iets melden van den grooten Koophandel, die in Holland, omtrent de jaaren 1634 en 1635, met de *Tulpen* gedreeven wierdt, en zo verre ging, dat men voor een of eenige weinige *Tulp-Bollen* van een (tegenwoordig min geacht) Zoort duizend tot zes duizend Guldens betaalde: Waardoor het gebeurde, dat veelen zich op 't kweeken van Tulpen toeleiden, en zelfs Ambagts-Lieden hun Ambagt vaar wel zeiden; Weevers hunne Touwen, en de kleine Kooplieden of Winkeliers hunne Winkels verlieten, om Tulpen te kweeken en daarin handel te dryven; waar door ook veelen, in 't begin, ryk werden. Doch deze Koophandel al te breed gaande, hebben de Heeren Staaten van Holland, om het Nadeel en de Ongeregeldheden, die daaruit voor 't Land konden ontstaan, te weeren, dezelve by een Plakaet verboden. Het was 'er, echter, nog niet mede gedaan; Men ging toen aan 't ruilen, en gaf Waren van een groote, en byna ongelooflyke, Prys voor weinig Tulpbollen; tot dat eindelyk deze *Tulp* Handel vervlaauwde, en te niet liep. Iets diergelyks is gebeurd met de *Hyacinthen*, omtrent honderd jaaren daarna, naamelyk in de jaaren 1733 en 1734, wanneer men voor een *Hyacinth-bol* van een fraai Zoort honderd tot duizend Guldens en meer betaalde.

TUNITAANE, *Tunis-Bloem. Africaane.* Dit eenjaarig Gewas wordt in twee Hoofd-Zoorten onderscheiden, als, in groote, eigenlyk *Africaanen* genoemd, en in kleinen, gewoonlyk *Tunitaanen* (en kwalyk Tuincaanen) geheeten; Van beide zyn weêr verschillige Zoorten of Veranderingen, als 1. De *Africaan*, met enkelde of dubbelde Bloemen: groot en kleiner zoort. 2. De *Africaan*, met enkelde of dubbelde, geele of goud-geele, Pypjes-Bloemen. 3. De *Tunitaan*, met enkelde of dubbelde geele, of geele met purper-rood gevlekte Bloemen. 4. De *Tunitaan*, met enkelde of dubbelde geele Pypjes-Bloemen 5. De *Tunitaan*, met kleine en-

enkelde of dubbelde, geele zagt of ruige Bloemen. Van alle deze Zoorten worden de dubbelden 't meest geacht, vermits die zich ook het fraaist vertoonen; zy zouden nog waardiger zyn, als ze een aangenaame Reuk hadden, en niet zo ligt te cultiveeren waren. Ze worden in April, in een Broei-bak, of ook op een warme plaats gezaaid, en de jonge Planten daarna, eerst in May, in de Bloem-Tuinen, verplant, dewyl ze geen Vorst kunnen veelen: Het Zaad moet men winnen uit de fraaiste en dubbelste Bloemen, hoewel 'er ook altyd enkelden uit voortkomen; doch minder, als men de volle Maan by de Zaaijing waarneemt. Zy groeijen in allerlei goede, losse Gronden niet bezwaarlyk, en liefst in een vogtigen, doch warmen, Grond.

Tydelose, zie Colchicum.

TYDELOSE. (WITTE) *Naakte Meisjes. Naakte Vrouwtjes. Somer-Sotjes. Sneeuw-Bloem. Narcis-Leucoje.* Hier van zyn verscheide zoorten; doch men kweekt hoofdzaakelyk de volgende. 1. De gemeene, kleine, *witte Tydeloose*, met driebladige Bloemen; ook met dubbelde Bloemen. 2. De groote, *witte Tydeloose*, met driebladige Bloemen. 3. De *witte Tydelose*, met zes-bladige Bloemen 4. De groote *witte Tydelose*, met zes-bladige Bloemen. 5. De groote *witte Tydelose*, met veel zes-bladige Bloemen op den steel. 6. *Dezelfde*, met dubbelde Bloemen. Ze worden allen voortgekweekt, door scheuring, of deeling der bolletjes, in 't Voorjaar, na den Bloei tyd, en groeijen in allerley goede lossen Gronden zeer wel. Dewyl ze heel vroeg in 't Voorjaar bloejen, en veeltyds tusschen de sneeuw, zynze geen onaangenaame Bloemen.

V.

VALERIANE. *Speer-Kruid. S. Joris-Kruid.* Hier van kweekt men, in de Bloem-Tuinen, 1. De *roode Valeriaane*, met roode of witte Bloemen. 2. *Dezelfde*, kleiner groeijende, met smaller bladen. 3. De *Zomersche Valeriane*, met veerswyze gesnippelde bladen. 4. De kleine, *Indiaansche*, veel-bloemige *Valeriane*, of *Valerianelle*, met purper-roode of witte Bloemen; De beide eerste Zoorten, langleevend zynde, worden voortgekweekt, door scheuring, als mede door haar Zaad, in 't Voorjaar. N°. 3 en 4 zyn eenjaarig, en worden dus alleen door 't Zaad, in 't Voorjaar, voortgeteeld, zonder Verplanting: Ze beminnen allen een goeden, lossen, liefst zandachtigen, Grond, en een warme plaats.

VELD-AJUIN. *Vogels-Melk.* Van dit Bol-Gewas zyn veelerley Zoorten. Doch men kweekt hoofdzaakelyk de volgende: 1. De grootste, *Arabische Veld-Ajuin*, met witte gekranste of gekroonde Bloemen. 2. De groote, breed-bladige, geairde *Veld-Ajuin*, met veel witte Bloemen, ook *Lelie van Alexandrie* genoemd. 3. De gemeene, witte, gekranste *Veld-Ajuin.* 4. De groote, smalbladige, geairde *Veld-Ajuin*, met groenachtig-witte Bloemen, ook *Klysterachtige Affodille* of *Hyacinth-Affodille* genoemd. 6. De groote, smalbladige, geairde *Veld-Ajuin* van Narbonne, met sneeuw-witte Bloemen. 7. De groote, *Hungarische*, geairde *Veld Ajuin*, met witte, van buiten groene, Bloemen. 8. De *Veld-Ajuin*, met witte Bloemen, die een kleiner Bloem van binnen hebben. 9. De geele, gekranste

 te

te *Veld-Ajuin*: grooter en kleiner Zoort. Deze allen worden voortgekweekt, door de jonge Bollen, gelyk andere Bolgewassen; doch behoeven niet alle jaaren opgenomen te worden, behalven N°. 1 en 2, die ook, benevens N°. 4, voor de vorst, met los stroo moeten worden gedekt. Ze beminnen allen een goeden, lossen, zandachtigen Grond, en N°. 1, en 4 een warme plaats. N°. 7. vermeerdert zich zo sterk, dat, wanneer men by 't opneemen de jonge kleine klysters niet naauwkeurig uit den grond zoekt, dezelven, door 't roeren van den grond, overal verspreid worden en zelfs als een Onkruid opgroeijen; waarom het best is, deze soort, geheel niet, of, buiten den Bloem-Tuin, op een byzondere plaats, te planten; te meer, dewyl ze weinig schoonheid bezit.

VENUS NAVEL. *Navel Kruid. Cotyledon.* Hier van heeft men, 1. De *Venus-Navel*, met knobbelige wortels, en purperachtige of witte Bloemen. 2. De *Venus-Navel*, met kruipende wortels, en Bloemen als de voorige. Zy worden voortgekweekt, door scheuring der wortels, of spruiten, in 't voorjaar, of in Augustus, en begeeren een goeden, lossen, liefst zandachtigen Grond en een warme plaats.

Venus-Navel, zie ook Saxifrage.

Venus-Spiegel, zie Klokjes Bloem.

VERKENS-BROOD. *Cyclamen.* Men vindt veele Zoorten van dit Bloem Gewas, die men verscheidenlyk verdeelen kan, als, eerstelyk, volgens den Bloei-tyd, in Voorjaar, Zomer-, Herfst, en Winter bloeijenden; ten tweeden, volgens de Gedaante van de Bladen, die van zommigen rondachtig, van anderen langwerpig en hoekig, of gescheurd, en groen, of wit gevlekt, zyn: Ook hebben zommige een ronde knobbelige wortel, anderen Vesel-wortels: Vervolgens kan men ze onderscheiden naar de Koleur der Bloemen, als zynde wit, rood, purper &c. enkeld of dubbeld. Wy zullen eenigen der voornaamsten opnoemen. 1. Het *Voorjaars-Verkens-brood*, met hoekige, wit gemarmerde bladen. 2. Het *Zomer-Verkens brood*, met ronde bladen en purpere of witte, enkelde, en ook dubbelde, Bloemen. 3. Het Persiaansch *Zomer-Verkens brood*, met roode ruikende Bloemen. 4, Het Roomsche *Zomer-Verkens brood*, met ronde, iets gehoekte, bladen en purper-roode Bloemen. 5. Het *Herfst-Verkens brood*, met hoekige Veugel of Klim bladen en purperroode, incarnate of witte Bloemen. 6. *Het zelfde*, met purperen zeer welruikende Bloemen. 7. Het *Winter-Verkens-brood*, met ronde, gladde bladen, en purperroodachtige Bloemen. 8. Het Persiaansch *Winter-Verkens brood*, met hoekige bladen, en witte of incarnate Bloemen met een purperen Grond. 9. Het *Verkens-brood* van *Aleppo*. Deze Bloemen worden voortgekweekt, eerstelyk, door scheuring, in 't voorjaar, of in Augustus, inzonderheid die veselwortels maaken, want die maar een ronde knobbelige wortel hebben, worden bezwaarlyker daar door voortgezet; het kan echter geschieden, door middel van de wortel in twee of meer deelen te spouwden, zo dat aan elk stuk iets van de Kruin, waaruit de bladen spruiten blyft: dan zal de wonde van de sneede weer heelen: of, dat beter is, men snydt de wortel van boven, door de Kruin, tot omtrent beneden in twee of meer deelen, doch niet geheel door, maar dat de stukken aan elkander vast blyven;

dan

dan ſteekt men iets tuſſchen de ſpleeten en plant ze dus weêr, zo kan men, in 't volgende jaar, de deelen van elkanderen neemen, en van elk een plant maaken: Ze beminnen allen liefſt een goeden, loſſen, zandachtigen Grond, en verdraagen onze winter-vorſt, behalven N°. 9. en 10 niet wel, die men derhalven, 's winters, wat dekken, of, in Potten ſtaande, in 't Oranje-huis, of in de getemperde Kas bewaaren moet, wanneerze dan ook haare Bloemen ſierlyk voortbrengen.

Voorts, kan men dezelven ook, door haar Zaad, voortteelen, dat eerſt in den volgenden Zomer volkomen ryp wordt; 't welk men, in September of October, in een Pot of houten Bakje, omtrent een kleine pink diep, zaait, die vervolgens, 's winters, in 't Oranje-huis bewaarende, en bekwaamelyk vogtig houdende, zo zal 't Zaad, in den volgenden Zomer, opkomen; moetende men de jonge Planten vervolgens twee jaaren in de Pot laaten; waarna men ze in andere Potten plant, om ze voor eerſt nog, 's winters, als jong en teder zynde, binnen 'shuis te bewaaren; doch, men kan ze dan ook wel in den openen grond planten, mits dat menze, in den winter, tegen de Vorſt, wat dekke. Deze jonge Planten zullen zelden voor 't vyfde of zesde jaar haar eerſte Bloemen geeven; maar daar uit komen veel veranderingen voort, zo ten opzichte der bladen als van de koleur der Bloemen.

Viburnum, zie Viorne.

VINGERHOED. *Digitalis.* Hier van cultiveert men 1 Het groote *Vingerhoed*, met purperen, incarnate, witte, yſerverwige, geele; van binnen geſtipte of ongeſtipte; Bloemen. 2. Het kleine *Vingerhoed*, met kleine, geele of incarnate Bloemen. 3. Het Virginiſch *Vingerhoed*, ook *Mimulus* genoemd, met purperen Bloemen. Derzelver voortkweeking geſchiedt, door 't Zaad, dat men, in 't voorjaar, zaait; en de jonge Planten daarna verplant, ſchoon zulks niet altyd noodzaakelyk is, welken eerſt, in 't volgende jaar, bloeijen, en zelden langer overblyven, behalven N°. 3. die langleevend is; kunnende men deze, en andere langleevende ook, door ſcheuring, in 't Voorjaar, of in Auguſtus en September, voortzetten: Ze groeijen in allerley goede loſſe Gronden niet bezwaarlyk, en verdraagen onze winter-koude.

Vingerhoed (kleinſte), zie Godsgenade.

VIOLE. *Maart-Viole.* Hier van zyn veele Zoorten; maar men kweekt hoofdzaakelyk, in de Bloem-Tuinen, de volgende, als, 1. De blaauwe, welruikende *Maart-Viole.* 2. De witte, welruikende *Maart-viole.* 3: De blaauwe, dubbelde, wel ruikende *Maart-Viole.* 4. De witte, dubbelde, welruikende *Maart-Viole:* 5. De driekoleurige, welruikende *Berg-Viole.* 6. De recht opſtaande en hoog-groeijende *Viole*, met blaauwe, witte, of geele Bloemen. 7. De Driekoleurige, recht opſtaande en hoog-groeijende *Viole*, ook *Penſée* of *Drievuldigheids bloem* genoemd. 8. De Driekoleurige, kruipende *Viole*, of *Penſée.* De zeven eerſte Zoorten zyn langleevende, en worden allen niet bezwaarlyk voortgekweekt, door ſcheuring, in 't Voorjaar, of in Auguſtus. Men kan ze ook, door 't Zaad, voortteelen, inzonderheid N°. 6 en 7, dat men, in den Herfſt of in 't vroege Voorjaar, tegen de volle Maan, zaait. N°. 8 is eenjaarig, en wordt dus, alleen door 't Zaad, in den Herfſt, of 't Voorjaar, voortgeteeld; komt ook, omtrent de plaats, daarze eens gezaaid is, overvloedig,

door 't gevallen Zaad, van zelfs op, en wel op verfcheide tyden van 't jaar, zo dat men ze den geheelen Zomer aangenaame Bloemen ziet voortbrengen: doch die dikwyls verfchillig van koleur zyn, als, geel, blaauw, of wit; en ook twee of drie-koleuren hebben.

Violette, zie Anjelier.

Violier, zie Leucoje.

Viorne. *Lantane. Viburnum.* Hier van zyn verfcheide Zoorten, als 1. De gemeene *Viorne*, 2. De Americaanfche, doornige *Viorne*, met Netel-bladen, en roode of geele Bloemen. 3. *Dezelfde*, met geele Bloemen, die op 't laatft purperrood worden: 4. De Americaanfche, niet doornige *Viorne*, met Vermilloenroode of geele Bloemen. 4. De Americaanfche, jaarlykfche *Viorne*, met ruuwe, puntige Salie-bladen, en incarnate of geele Bloemen. 5. De Americaanfche, jaarlykfche *Viorne*, met ruuwe, rondachtige Salie-bladen, en incarnate of witte Bloemen. De vier eerfte Zoorten zyn Heefters of kleine Boom-Gewaffen: No. 1 wordt voortgekweekt, door wortel-fpruiten of Inlegging: No. 2, 3, en 4, door fteeking van Takjes, die men, in April, of May, in een Pot fteeken en in de Run-of Trek-Kas koefteren moet; gelyk men ook de oude ftruiken, Zomers, in een Trek-Kas, en, 's Winters, in een getemperde Stook-Kas houden moet, dewylze teder zyn, en anders niet bloeijen: doch, in den Zomer, aan 't bloeijen gekomen zynde, kan men ze in de open Lucht, op een warme plaats ftellen. N°. 5 en 6, eenjaarig zynde, worden, door 't Zaad, in de Broei- of Run-Kas aangeteeld, en moeten ook daarna verder, elk Plant in een Pot geplant zynde, in de Run- of Terk-Kas gekoefterd worden. De Americaanfche zoorten bloeijen heel fraai, inzonderheid N°. 2, 3 en 4, doch zyn, wegens haare tederheid, geen Bloemen voor een byzondere Tuin.

Viffchel-Kruid, zie Kerfe (Vreemde).

Vitfe, zie Wikke.

Vlas. *Lyn-Kruid.* Hier van zyn veelerley Zoorten, van welken de voornaamfte zyn, 1. Het wild- breed- en fmalbladig *Vlas*, met blaauwe, purperen, incarnate, witte, of ook bont-geftreepte Bloemen. 2. Het wilde, breed-bladige *Vlas*, met geele Bloemen, en tegen elkanderen overftaande bladen. Dit Bloem-Gewas wordt voortgekweekt, door fcheuring, als mede door 't Zaad, in 't voorjaar, en groeit in allerley goede loffe Gronden niet bezwaarlyk, doch liefft in een zandachtigen. Daar zyn van N°. 1 ook eenjaarige Zoorten, die dus alleen door 't Zaad voortgeteeld worden, zonder Verplanting; en men acht die met groote, wel gekoleurde Bloemen het meefte.

Vlas. (Genaveld), zie Omphaloïdes.

Vlas-Kruid. *Linaria.* Van dit Bloem-Gewas cultiveert men de volgende Zoorten, in de Bloem-Tuinen, als 1. 't Hungarifch *Vlas-Kruid*, met purper-roode, of purperachtige Bloemen en een purpere of goud-geele Bek. 2. 't Americaanfche, vierbladige, grootfte *Vlas-Kruid*, met purperen Bloemen. 3. Het breedbladige *Vlas-Kruid*, uit *Dalmatie*. 4. Het groote, ruikende *Vlas-Kruid*, met purperen, blaauwe, of witte Bloemen. 5. Het ruikende *Vlas-Kruid*, met heel fmalle bladen

en

en kleine, witte, blaauwe, purperen of bonte Bloemen. 6. Het *Vlas-Kruid*, met kleine Madeliefjes-bladen en kleine purperen Bloemen. 7. Het veel-ſtengige *Vlas-Kruid*, met Mollugo-bladen. 8. Het driebladige *Vlas-Kruid* van *Valenties*, met geele of geel-purperen Bloemen: groot en kleiner Zoort. 9. Het vierbladige *Vlas-Kruid*, met geele Bloemen. 10. Het vierbladige, leggende *Vlas-Kruid*, met violette Bloemen en goud-geele bekken. De zeven eerſte Zoorten worden, door ſcheuring, niet bezwaarlyk voortgezet, en kunnen onze winter-koude tegenſtaan, behalven N°. 3 en 7, die geen ſtrenge vorſt verdraagen kunnen. N°. 8, 9, en 10 zyn eenjaarig; en worden, door 't Zaad, in 't voorjaar, aangeteeld, dat men zaaijen moet ter plaatſe, daar het gewas zal blyven doorgroeijen om dat het de verplanting niet wel kan veelen. Het begeert een goeden, loſſen, liefſt zandachtigen grond.

Vlas.-Kruid (Gulden), zie Chryſocome.

Vogels-Melk, zie Veld-Ajuin.

Vogels-Oog, zie Bruinette.

VOGELS-VOET. Hier van heeft men 1. De gemeene *Vogels-voet*, groot en kleiner zoort. 2. De *Vogels-voet*, met te zamen gedrukte, rimpelige Peulen, ook *Peulachtig Scorpioïdes* genoemd. 3. De drie-bladige *Vogels-Voet*, met Porcelein-bladen, ook *Scorpioïdes van Matthiolus* genoemd. Ze zyn eenjaarig, en worden, door haar Zaad, in 't voorjaar, ligt voortgekweekt; zonder Verplanting; beminnende liefſt een loſſen, zandachtigen Grond. Daar is, echter, niet veel ſchoonheid aan dit Gewas; men kweekt het hoofdzaakelyk om de aartigheid der Zaad-Peulen, die een Vogels-voet vertoonen.

Vokelaar, zie Chryſanthemum.

VOSSESTAERT, of *Voſſe-ſtaert-Gras*, met roode airen. Dit eenjaarig Gewas wordt, door 't Zaad, in 't Voorjaar, voortgeteeld, zonder Verplanting, en groeit in allerley goede loſſe gronden niet bezwaarlyk.

Voſſe-Staert, zie ook Fluweel-Bloem.

Vrouwen-Spiegel, zie Klokjes-bloem.

Vrouwen-Schoen, zie Papen-Schoen.

VUUR-KRUID. *Lynen. Clematis.* Hier van kweekt men, hoofdzaakelyk, om de Bloemen, 1. Het kruipend *Vuur-Kruid*, met witte Bloemen. 2. Het recht opſtaande *Vuur-Kruid*, met witte Bloemen. 3. Het Hungariſche, recht opgroeijende *Vuur-Kruid*, met blaauwe Bloemen: groot en kleiner Zoort. 4. Het klimmende *Vuur-Kruid*, met blaauwe, enkelde of dubbelde, Bloemen. Dit Bloemgewas wordt, door ſcheuring, voortgezet, en groeit in allerley goede loſſe gronden niet bezwaarlyk. N°. 4 kan men by Zit-plaatſen en Priëelen opleiden.

VYFVINGER-KRUID (HEESTERACHTIG). Dit klein Heeſter-Gewas wordt ligt voortgekweekt, door ſcheuring der wortel-ſpruiten, die het doorgaans in overvloed maakt, en groeit in allerley goede loſſe gronden ligtelyk.

Vyg-boone, zie Lupyne.

W.

Water-Goudbloem, zie Botter-bloem.

WATER-VLIER, *Gelderſche Roos.* Van dit Boom-Gewas heeft men twee Zoorten,

ten, als 1. De *Water-vlier*, met witte Bloemen in platte troffen, 2. De *Water-vlier*, met witte Bloemen in ronde, bolachtige troffen, eigenlyk *Gelderfche Roos* genoemd. Het wordt voortgekweekt, door de wortel fpruiten, of door inlegging, of ook, door fteeking van jonge Takken, op een lommerige plaats, die men vogtig houden moet; en groeit in allerley goede loffe gronden heel wel; N°. 2 is de fraaifte, en maakt met haar Bloem-troffen, in haar Bloei-tyd, in May, een aangenaame vertooning, tuffchen andere Boom Gewaffen.

Wikke. *Vitfe.* Hier van kweekt men, in de Bloem-Tuinen 1. De Orientaalfche *Wikke*, met groote, bleeke Bloemen, die een Vlek hebben. 2. De Orientaalfche *Wikke*, met roode Bloemen en korte peulen. 3 De Bengaalfche, gryfe *Wikke*, met purper-roode Bloemen, en peulen als Erwten. 4. De groote *Wikke*, met zwarte, ronde Zaaden, ook *wilde Boonen* genoemd. Ze worden, door haar Zaad, in het voorjaar, voortgeteeld, zonder verplanting; doch No. 1, langleevend zynde, ook door fcheuring, en ze groeijen in allerlei goede loffen Gronden zeer wel.

Wind-bloem, zie Wolle-kruid (Heefteragtig).

Winde. *Klakjes-Winde. Convolvulus.* Hier van cultiveert men, hoofdzaakelyk, de volgende Zoorten. 1. De groote Indiaanfche *Winde*, met blaauwe, violette, purperachtige of witte Bloemen. 2. De groote Indiaanfche *Winde*, met gehoekte Veyel-bladen, en blaauwe of witte Bloemen. 3. De recht opgroeijende *Winde*, gewoonlyk *Prinfen-bloem* genoemd, met fraaije, bleek-blaauwe of witte Bloemen. 4. De *Winde*, met gryze Heemft-bladen, en purperen Bloemen. 5. De *Winde*, met fmalle Lavendel bladen. 6. De Zilver-bladige *Winde*, onder den naam van *Dorycnium van Plateau* bekend. De drie eerfte Zoorten zyn eenjaarig, en worden, door haar Zaad, in 't Voorjaar, voortgeteeld, willende liefft niet verplant weezen; weshalven menze zaaijen moet, ter plaatfe daar ze zullen blyven doorgroeijen. No. 2 begeert, inzonderheid, een heel warme Stand-plaats. N°. 4, 5, en 6 zyn langleevende, worden door fcheuring, of inlegging, voortgekweekt, en moeten, dewylze teder zyn, in Potten ftaande, 's winters, in 't Oranje-huis of in de getemperde Stook-Kas overgehouden worden.

Winde (Berg-) *Soldanelle*; waar van een grooter en een kleiner Zoort is; Dit gewas is langleevende, en wordt, door fcheuring, voortgekweekt, begeerende liefft een goeden, loffen, zandachtigen Grond.

Winter-Groen. Van dit langleevend en altyd groenend Gewas kweekt men de volgende Zoorten, 1. Het gemeene *Winter-Groen.* 2. Het *Winter-groen*, met getande, puntige bladen. 3. Het heefterachtig *Winter-groen*, met gekranfte Bloemen. Ze worden allen voortgekweekt, door fcheuring, of door de wortel-fpruiten, en begeeren liefft een goeden en zandachtigen Grond, die wat vogtig is.

Winter-Violiere, zie Damaft-bloem.

Wit Beën, zie Lychnis.

Wolfs-Wortel. Hier van zyn verfcheide Zoorten, waar van men hoofdzaakelyk, om de Bloemen cultiveert, 1 De gemeene *Wolfswortel*, ook *Monniks-Kap* genoemd, met blaauwe, ook met blaauw- of roood-achtige en witte Bloemen: groot en kleiner Zoort. 2. De geele *Wolfs-wortel*, groot en kleiner zoort.

3. De

3. De heilzaame, geele *Wolfs-wortel*, ook *Anthora* genoemd. Ze worden, door ſcheuring, in 't Voorjaar, ligt voortgekweekt, en groeijen, in allerlei goede loſſe gronden, niet bezwaarlyk, doch liefſt in een zandachtigen. De twee eerſte Zoorten, en inzonderheid het eerſte hebben een vergiftige Natuur, en behoorden derhalven niet onverſchillig in de Bloem-Tuinen geplant te worden, dewyl daar door aan Kinderen of anderen, die de Bloemen in den Mond neemen, droevige Ongelukken kunnen gebeuren: Doch het ſchynt, dat ze by ons zo vergiftig en ſchadelyk niet zyn als in haare natuurlyke groei-plaatzen, de Gebergten van Zwitſerland, Italiën en andere Landen. N°. 3 wordt daarentegen zeer heilzaam geacht, en, voor een Tegengift gehouden tegen de voorige venynige Zoorten en andere vergiften.

Wolfs-wortel met Bloemen als Ridderſpoor, zie Ridderſpoor.

Wolfs-wortel (Winter-) *winter of kleine Nies wortel.* Dit kleine Bol-bloemgewas bloeit heel vroeg, met geele Ranunkels-Bloemen, en is een der eerſt bloeijenden, in 't voorjaar: Het wordt voortgekweekt, door ſcheuring, of deeling der Bol-wortels, in 't voorjaar, terſtond, na 't bloeijen; of ook kan men het voortteelen gelyk andere Bol-Gewaſſen, groeijende in allerley goede loſſe gronden gemakkelyk.

Wolle-Kruid. *Keerſen-Kruid*, *Konings-Keerſe*. *Taertſen-Kruid*. Hier van zyn veele Zoorten, waar van men voornaamelyk kweekt, 1. Het gemeene gryze *Wolle-Kruid*, met breeder of ſmaller bladen en geele of witte Bloemen. 2. Het *Wolle-Kruid*, met ſmalle wig-formige bladen en bleeke Bloemen. 3. Het zwarte *Wolle-Kruid*, met geele of witte Bloemen, en purperen, roode, of ook geele Helm-ſtyltjes. 4. Het laage *Wolle-Kruid*, met lier-formige bladen en geele Bloemen, ook *Arcturus* genoemd. 5. Het laage *Alp-wolle-Kruid*, met eironde bladen. De drie eerſte Zoorten zyn twee-jaarig, bloeijen in 't tweede jaar en gaan daarna verſterven. Ze worden, door haar Zaad, in October, of in 't Voorjaar, aangekweekt, en willen niet verplant weezen; ook zaaijen ze zich van zelven, daarze eens gezaaid zyn. N°. 4 en 5, langleevend zynde, kunnen zo wel, door ſcheuring, als door het Zaad, voortgekweekt worden; maar N°. 4 kan onze winter-vorſt niet veelen, en dient derhalven daar voor gedekt, of in Potten geplant ſtaande, 's winters, in 't Oranje-huis bewaard te worden.

Wolle-Kruid (Heesterachtig). *Salie-boom*. *Phlomis*. Hiervan kweekt men, inzonderheid, 1. De *Salie-boom*, ook *Wild Wolle Kruid*, genoemd, met breede Salie-bladen, en geele of purpere Bloemen. 2. De *Salie-boom*, of *Wild Wolle-Kruid*, met langer en ſmaller Salie-bladen, en geele Bloemen. 4. De Kruidachtige *Salie-boom*, ook *Wind-bloem* genoemd, met ruuwe Scharley-bladen, en purperachtige Bloemen. Ze worden, door ſcheuring of inlegging, voortgekweekt, als mede door ſteeking van Takjes, in Potten, die men in de Run-Kas koeſteren moet, beminnen een goeden, loſſen, zandachtigen Grond en een warme plaats; moetende, in Potten geplant ſtaande, 's winters, in 't Oranje-huis gehouden worden.

Wonderbloem van Peru, zie Jalappe.

Wonderboom, zie Ricinus.

Wond-Kruid, of *Anthyllis*, met geele, witte of roode Bloemen. Dit Gewas wordt voortgeteeld door 't Zaad, of ook door fcheuring, in 't Voorjaar, en bemint een goeden, loffen, zandachtigen Grond.

X.

Xeranthemum. *Ooftenryks Ptarmica.* Van dit cierlyk eenjaarig Gewas heeft men met enkelde en dubbelde purper-roode of witte Bloemen: Het wordt voortgeteeld, door zyn Zaad, beft in de Broei-bak, en daarna verplant in den Bloem-Tuin. De Bloemen van dit Gewas kan men opdroogen en, met andere opgedroogde Bloemen, tot aartige drooge *Winter-Bouquets* gebruiken, welken, gevoegd by andere gedroogde Bloemen naar leevenden gelyken, en wel tien, ja twintig jaaren kunnen duuren.

Z.

Zee- of Berg-Gras. Hier van heeft men een groot en een kleiner Zoort, met purpere of witte Bloemen. Het wordt licht voortgezet, door fcheuring, en bemint liefft een goeden, zandigen Grond.

Zeep-Kruid, zie Seep-Kruid.

EINDE.

RE-

B L A D W Y Z E R

der Voornaemſte Zaeken.

A.

C.

Esdoorn

met

War-

W.

Wyn-

Druk-fouten.

Bladz. 216 col. 3 reg. 19 25$\frac{9}{100}$ *lees* 24$\frac{9}{100}$

257 reg. 7 ; of met *lees* en met

279 —— 13 Oven 5. het cyfer 5. op reg. 12. agter *tuſſen-openinge van een duim* te plaetzen.

312 —— 33 word *lees* worden

323 —— 4 en 5 kan *en* zal *lees* konnen *en* zullen

Berigt voor den Boekbinder.

